

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

14

EDITURA BANATICA

BANATICA

14

EDITURA BANATICA
REȘIȚA, 1996

COLEGIUL DE REDACȚIE:

DUMITRU ȚEICU (redactor responsabil);
CARMEN ALBERT,
NICOLAE BOCȘAN,
PETRU CĂLIN,
COSTIN FENEȘAN,
RUDOLF GRĂF,
VALERIU LEU

ISSN — 1222-0612

● Consilier editorial: PETRU CĂLIN ●

*Responsabilitatea pentru conținutul articolelor și calitatea rezumatelor
în limbi străine revine în întregime autorilor.*

„BANATICA“

Orice corespondență se va adresa:
Muzeul de Istorie al Județului
Caraș-Severin, REȘIȚA 1700
B-dul Republicii nr. 10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Toute correspondance sera envoyé
à l'adresse: Muzeul de Istorie al
Județului Caraș-Severin,
REȘIȚA 1700,
B-dul Republicii 10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Any mail will be sended to the
following adress: Muzeul de Istorie
al Județului Caraș-Severin,
REȘIȚA 1700
B-dul Republicii nr. 10
ROMÂNIA

„BANATICA“

Richten Sie jedwelche Korrespon-
denz an die Adresse: Muzeul de
Istorie al Județului Caraș-Severin,
REȘIȚA 1700
B-dul Republicii nr. 10
ROMÂNIA

CUPRINS ● CONTENTS ● INHALT ● SOMMAIRE

VIOREL ACHIM	Românii din regatul medieval maghiar și decimele bisericești. Pe marginea unui document din „ACTA ROMANORUM PONTIFICUM”	5
	Les Roumains du royaume médiéval hongrois et les dîmes envers l'Église. En marge d'un document d'„Acta Romanorum Pontificum”	19
DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGAU	Familia Fiat de Armeniș în secolele XV—XVIII	21
	Die Familie Fiat von Armenisch in den 15.—17. Jahrhunderten	30
LIGIA BOLDEA	Probleme ale studiului genealogic al familiilor nobile române bănățene	53
	Problemes de l'étude généalogique sur les familles nobles roumaines du Banat	92
PETRU CALIN	Valori ale tiparului european în colecții din sudul și estul Banatului. Considerații introductive	93
	Valeurs des imprimeries européennes dans des collections de sud et est de Banat	
COSTIN FENEȘAN	Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688—1699)	
	Obrigkeit und Untertanen im Seweriner Komitat zur Zeit der zweiten habsburgischen Besetzung (1688—1699)	149
RUDOLF GRÄF	Forța de muncă pe posesiunile bănățene ale STEG. Structura ei	225
	Die Arbeitskraft der STEG im Banat	234
FLORIN DUMESCU, DAN DEMȘEA	Două variante ale proiectului de amenajare pentru navigație a fluviului Dunării între localitățile Moldova Veche și Turnu Severin (1874—1879)	235
	The 1874 and 1879 Danube Arrangement projects between Moldova-Veche and Turnu Severin	243
VALERIU LEU	Paul Terzici și „Povestea Vorbii”	245
	Paul Terzici' and „Povestea Vorbii”	250
VALERIU LEU	Divorț în stil bănățean	251
	Divorce in the Banat style	263
NICOLAE BOCȘAN	Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională	265
	Die banater Geschichtsschreibung zwischen Multikulturalismus und nationale Identität	
IONEL BOTA	Contribuții la tipologia bibliotecii din mediul rural al Banatului între 1850—1918. Categorii de biblioteci	283
	Contributions à la typologie des bibliothèques du milieu rural du Banat entre 1850—1918. Catégories de bibliothèques	291
VICTOR DOBRESCU	Călătoriile lui Ciprian Porumbescu în Banat	293
	Les voyages de C. Porumbescu en Banat	300
LUCIAN DRONCA	Activitatea băncii „VICTORIA” din Arad (1887—1918)	301
	L'activité du banque „VICTORIA” de Arad (1887—1918)	345

CARMEN ALBERT, VALERIU LEU	Din istoria cercetării sociologice în Banat: Dimitrie Gusti, Anton Golopenția, Cornel Grofșorean și Institutul Social Banat-Crișana (1932—1944)	347
	De l'histoire des recherches sociologiques de Banat: D. Gusti, A. Golopenția, C. Grofșorean et l'institut Social Banat-Crișana (1932—1944)	385
CARMEN ALBERT	Cornel Grofșorean și problema înființării regionalei „ASTRA BĂNĂȚEANĂ“	387
	Cornel Grofșorean et la question de la fondation de „Astra bănățeană“	394
MIRCEA RUSNAC	Confruntări politice și electorale în județele bănățene în anul 1946	395
	Confrontations politiques et électorales dans les départements du Banat en l'année 1946	
MIRCEA RUSNAC	Procesul partizanilor anticomuniști din Banat (1949)	417
	Le procès des partisans anticomunistes du Banat (1949)	432
IOSIF CIREȘAN LOGA	Amintiri de pe frontul de Est	433
	Souvenirs du front de l'Est	502

ROMÂNII DIN REGATUL MEDIEVAL UNGAR ȘI DECIMELE BISERICESTI. PE MARGINEA UNUI DOCUMENT DIN „ACTA ROMANORUM PONTIFICUM“*

VIOREL ACHIM

1. Între documentele inedite care interesează istoria României publicate în monumentală colecție „*Acta Romanorum Pontificum*“ se află unul care concentrează o informație istorică semnificativă pentru raporturile bisericii catolice cu populația ortodoxă românească din Ungaria medievală, ca și pentru politica confesională a regalității ungare în teritoriile românești încorporate regatului. În același timp el este revelator pentru realitățile etnice și confesionale din Banat în evul mediu. Documentul în cauză, publicat în volumul XIII, tomul 2, este o scrisoare pe care antipapa Ioan XXIII o adresează din Konstanz, la 15 ianuarie 1415, arhiepiscopului de Strigoniu (Esztergom), pentru investigarea și rezolvarea unei plângeri privitoare la un abuz al episcopului de Cenad. Este vorba de o plângere făcută de fiii (nenominalizați) ai unui nobil Dimitrie Dan în legătură cu perceperea de către episcop, de la locuitorii mai multor sate românești aflate în stăpânirea lor, a decimelor bisericesti de care respectivii țărani fuseseră scutiți de către regele Ludovic I de Anjou. Ioan XXIII cere curmarea acestui abuz din partea episcopului¹.

Interesul și caracterul unic al documentului constă în principal în rezumarea plângerii adresată de fiii nobilului Dimitrie Dan, în care aceștia au arătat originea situației pe care o încalcă episcopul de Cenad. Astfel se precizează că satele românești în cauză, situate undeva în dieceza Cenadului, au fost donate de către regele Ludovic I înaintașului petenților, un anume Dan, odată cu convertirea la catolicism, anterior el fiind „păgân“ (*qui tunc paganus erat*) — în realitate ortodox, „schismatic“. Întrucât locuitorii acelor părți erau ortodocși (*habitatores de ritu Grecorum*), regele a încuviințat pentru satele donate scutirea de la plata decimelor bisericesti, așa cum era obiceiul în acele părți (*quamdam consuetudinem habitatorum utriusque sexus illarum villarum*). Este arătată și motivația acestei practici: „pentru ca prin această [scutire] acești locuitori să ajungă mai ușor la mărturisirea credinței [catolice] și să nu se depărteze cu desăvârșire de la această credință dacă sunt siliți să plătească zisele decime“ (*ut ipsi habitatores eo facilius ad professionem eiusdem fidei pervenirent et ne si praefatas decimas solvere compellerentur ab eadem fide penitus resilirent*)².

* Varianta în limba franceză a acestui studiu a apărut în „*Revue Roumaine d'Histoire*“, XXXIII, 1994, nr. 1—2.

2. Indicațiile pe care documentul le dă în legătură cu satele în cauză sunt extrem de sumare. Se spune doar că ele erau situate în zona de jurisdicție a episcopiei de Cenad, iar în ce privește pe stăpânii lor feudali ne sunt indicate doar două nume, Dan și respectiv Dimitrie Dan, fără determinările care se practicau în epocă în actele emise de cancelaria regală. Cunoașterea tabloului patrimonial al comitatelor asupra cărora își exercita autoritatea religioasă episcopul catolic din Cenad, cât și a documentelor medievale bănățene, permite însă efectuarea identificărilor necesare mai bune înțelegeri a documentului din „*Acta Romanorum Pontificum*“.

Beneficiarul donației din partea regelui Ludovic I și, în același timp, antecesorul petenților din 1415, a fost românul Dan de Duboz. El este atestat prima dată în câteva documente regale din anul 1369 (*Daan Olachus noster de Dobaz*)³. Dan — ca dealtfel și urmașii săi — a fost stăpânul unui domeniu feudal cu centrul la Duboz, sat situat în câmpia Banatului, pe valea Pogănișului, la cca. 35 km sud-est de Timișoara. Prin numărul de sate pe care le stăpânea în epoca lui Ludovic I, Dan de Duboz este trecut de istoriografia maghiară în categoria familiilor nobiliare mari ale regatului (cu domenii cuprinzând 40—58 sate)⁴. În 1462, când este zălogit, domeniul Duboz avea 44 sate⁵. A fost din acest punct de vedere cea mai însemnată familie românească din Banat și între cele mai avute familii românești din regatul medieval ungar.

În istoriografia maghiară, pornindu-se de la o presupusă (dar nedovedită) înrudire cu o familie de boieri munteni refugiați în 1359 în regatul ungar și donați de Ludovic I cu mai multe moșii situate în Banat⁶, într-o zonă învecinată cu Dubozul, s-a susținut că Dan ar fi fost originar din Țara Românească⁷. Nimic nu pledează, însă, pentru această origine. Dan va fi fost unul dintre cnezii locali confirmați în posesiunile lor de către regalitate și ridicați la condiția nobiliară. Dealtfel epoca lui Ludovic I se caracterizează prin efortul feudalității românești de a-și legaliza statutul feudal, prin obținerea confirmării regale, în fața alternativei depozedării de satele pe care până atunci le-au stăpânit în mod tacit, în temeiul dreptului românesc, care începe să fie eliminat odată cu transformările care se produc în epoca angevină în sistemul juridic al regatului⁸. Cum demonstrează documentele bănățene, o „donație“ regală într-o astfel de situație de regulă nu însemna altceva decât o confirmare a stăpânirii mai vechi, confirmare făcută fie cu titlu nobiliar, fie cu titlu cnezial. În cazul lui Dan de Duboz, și el desigur beneficiar al unor astfel de „donații“, considerăm însă ca certitudine faptul că el a primit în stăpânire, printr-o donație efectivă, și sate pe care anterior nu le deținuse⁹.

Când a avut loc donația regală în favoarea lui Dan de Duboz nu putem ști cu precizie, în condițiile în care diploma respectivă nu s-a păstrat. Anul 1369, când personajul e amintit pentru prima dată, este termenul *ante quem*. Putem presupune că a doua jumătate a deceniului șapte, când în contextul activei politici sud-estice a lui Ludovic I¹⁰ românii bănățeni au reprezentat un factor militar însemnat pentru regalitatea angevină, a fost momentul care a putut prilejui afirmarea lui Dan, a cărui condiție militară este amintită expres în documentele din 1369 și 1371, și, în consecință, răsplata regală. Evoluția familiei lui Dan de

Duboz este ilustrativă pentru destinul unei părți a feudalității românești din Banat, care a colaborat cu regalitatea angevină și s-a adaptat rapid noilor rânduieli impuse de aceasta, obținând statutul nobiliar și păstrându-și stăpânirile.

Familia de Duboz a fost implicată în evenimentele politice și militare ale timpului. Ladislau și Mihail, fiii lui Dan, au participat la luptele interne din Ungaria care au urmat morții lui Ludovic I, luptând în tabăra lui Ladislau de Durazzo, fiul lui Carol asasinat din ordinul reginei, cetele lor alăturate lui Ioan Horváthy fiind înfrânte într-o luptă dată în părțile Timișoarei în 1387¹¹. Mai multe documente din acel an amintesc de „trupa mare de români“ (*gentem grandem Olachlem*) adunată atunci în districtul Beregsău în sprijinul partidei lui Horváthy¹², fapt care ascunde, probabil, o răscoală de amploare a românilor din Banat, ce va fi fost determinată de politica dură antiromânească și anti-ortodoxă a lui Ludovic I. Se pare că cei doi frați au beneficiat de amnistia decretată de noul rege Sigismund de Luxemburg, întrucât documentele îi consemnează și ulterior¹³.

Dimitrie Dan — de fapt Dimitrie fiul lui Dan — din documentul papal din 1415 este un alt fiu al lui Dan de Duboz, și el este amintit în mai multe documente interne, începând cu 1371 și terminând cu 1428, când încă trăia¹⁴.

În ce-i privește pe petenții din 1415, prezentați ca „fiii nobilului Dimitrie Dan“, facem precizarea că ei nu sunt descendenții direcți ai lui Dimitrie fiul lui Dan. Din documentele familiei de Duboz rezultă că Dimitrie nu a avut urmași, care altfel obligatoriu ar fi fost menționați. Credem că petenții din 1415 au fost Mihail, Ioan și Ladislau, fiii lui Mihail, fiul lui Dan, deci nepoții de frate ai lui Dimitrie. Ei au fost beneficiarii partajului domeniului Duboz din 1410¹⁵. (Un partaj mai mult teoretic, întrucât devălmășia rămâne până la 1462.) Cei trei erau de altfel singurii urmași din generația mai nouă ai familiei de Duboz. Dimitrie fiul lui Dan a fost începând cu ultimul deceniu al secolului XIV persoana cea mai importantă a familiei, și ca atare documentele relative la domeniul stăpânit indiviz îl privesc prioritar pe el. Astfel se explică și amintirea numelui său în actul papal din 1415.

Această familie (Dánfi sau Dobozi) poate fi urmărită documentar până la începutul secolului XVI¹⁶. Andrei Dánfi a îndeplinit în anii 1491—1492 demnitatea de ban de Severin¹⁷. De la sfârșitul secolului XV găsim membri ai familiei stăpânind moșii în comitatul Békés din estul Ungariei de azi¹⁸.

3. Menționarea în documentul din 1415 a confesiunii ortodoxe a locuitorilor satelor de pe domeniul familiei lui Dan este firească în condițiile în care jumătatea de răsărit a Banatului a avut în evul mediu un caracter etnic cvasicomplet românesc, și ea vine să demonstreze dacă nu eșecul, cel puțin succesul limitat al extrem de intensei acțiuni catolice desfășurate aici în timpul lui Ludovic I. Începând cu deceniul patru al secolului XIII, când dominicanii au acționat în „țara“ Severinului (ce includea și o parte din Banatul actual)¹⁹, Banatul a fost un teren de misiune catolică, desfășurată, cum afirmă un document papal din 1358 privitor la ridicarea unor biserici pe valea inferioară a Mure-

șului, *in medio Olachorum, inter nationes protervas*²⁰. La mijlocul secolului XIV asistăm la o acțiune concertată a regalității angevine și a minorităților (franciscanilor) din vicariatul Bosniei în direcția convertirii la Biserica romană a românilor din Banat. Minoritățile au întemeiat în această zonă locuită de „schismatici“ nu mai puțin de opt clăstire: Severin, Orsova, Caransebeș, Cheri, Cuiești, Armeniș, Cuvin și Haram²¹. Pentru regalitate activitatea misionară era subordonată, de fapt, așa cum s-a demonstrat, unor scopuri politice clare, convertirea urmând să asigure obediența populației ortodoxe și deci întărirea regatului²². Valoarea strategică deosebită pe care a dobândit-o Banatul în contextul politicii expansioniste înspre Țara Românească și Bulgaria a făcut ca aici ofensiva generală a regalității angevine împotriva românilor din regatul ungar și a confesiunii lor ortodoxe — cu consecințe de durată mai ales asupra statutului social și politic al românilor din voievodatul Transilvaniei —²³ să fie potențată de măsuri de această natură cu caracter local, care, chiar dacă sunt discutabile sub unele aspecte, inclusiv în ce privește efectele concrete, evidențiază atenția cu totul specială care a fost acordată atunci acestei provincii. Ordinul de capturare a preoților ortodocși din comitatele Caraș și Keve — chiar dacă era limitat la preoții slavi refugiați din sudul Dunării — din anul 1366²⁴ și controversatul ordin prin care regele Ludovic I condiționează deținerea de moșii în districtul Sebeș (Caransebeș), cu titlu nobiliar sau cnezial, de apartenența la biserica catolică²⁵, dovedesc acest lucru.

Rezultatele intensei propagande catolice desfășurată în Banat și a măsurilor cu caracter administrativ care uneori o însoțeau sunt greu de judecat, dar se pare că ele au fost modeste. La 1333—1335 arhidiaconul de Sebeș (Caransebeș), care acoperea întreaga regiune de la est de Timișoara și până la hotarul Transilvaniei istorice, unde sunt atestate sute de sate, avea doar 10 parohii,²⁶ aproape toate situate în centrele unde rezidau reprezentanții puterii regale, parohii care asigurau sume mici în contul decimelor, dovadă a numărului mic de enoriași pe care-l aveau. În epoca lui Ludovic I convertirile la catolicism au fost mai mult individuale și s-au limitat în primul rând la elita românească, adică la cnezi (sau o parte a lor), care, chiar dacă nu vor fi fost amenințați, în caz contrar, cu pierderea satelor — așa cum prevedea amintitul ordin al lui Ludovic I pentru districtul Caransebeș —, erau totuși mai sensibili la evoluțiile susceptibile să le asigure un statut socio-juridic similar nobilimii regatului. Trecerea lui Dan de Duboz la catolicism, pe care o consemnează actul pontifical din 1415, este un astfel de episod. Spre deosebire de alte zone²⁷, treceri la catolicism ale unor colectivități întregi în Banatul secolului XIV nu par să se fi produs. În mediile catolice partea de răsărit a Banatului actual oferea imaginea unui teritoriu ortodox. Un act contemporan cu cel privitor la locuitorii satelor de pe domeniul Duboz, din anul 1409, prin care antipapa Alexandru V acorda unui solicitant arhidiaconatul Sebeșului (Caransebeș), recunoștea explicit caracterul ortodox al regiunii²⁸.

4. Obiectul litigiului din 1415 îl constituie plata sau neplata decimelor catolice de către satele de pe domeniul Duboz. Nobilii prezintă pretenția episcopului de a i se plăti decima ca un abuz, satele respective

beneficiind de o scutire în acest sens încă din momentul donației regale în favoarea lui Dan.

4.1. În legătură cu scutirea dată de regele Ludovic I de care amintesc documentul ne punem întrebarea dacă ea a putut exista într-un act regal de donație, așa cum sugerează scrisoarea papală din 1415. În diplomatica ungară a secolului XIV nu cunoaștem un caz de acest fel, adică intercalarea în diploma regală a unei referiri exprese la confesiunea ortodoxă a țăranilor din satele donate și, în plus, la scutirea lor de la plata decimelor catolice. Credem că cel mai probabil o consemnare scrisă a „scutirii“ nu a existat și că, în realitate, fiii lui Dimitrie Dan invocă situația de fapt preluată de antecesorul lor încă din momentul în care a intrat în stăpânirea satelor donate lui de către Ludovic I și perpetuată până la 1415. Invocarea de către nobili în fața pontifului a autorității prea-catolicului rege apare ca firească în acea epocă.

4.2. Decimele (*decimae personales* și *decimae reales* sau *praediales*)²⁹ erau o obligație pe care catolicii o aveau față de Biserică. În condițiile expansiunii politice a Occidentului în secolul XIII a apărut problema poziției ortodocșilor din statele catolice față de decime. Conciliul Lateran IV (1215) a statuat în canonul 53 obligația ortodocșilor de pe pământurile stăpânite de feudalii catolici de a plăti bisericilor catolice decima³⁰; și există o mulțime de scrisori papale destinate teritoriilor din Orientul ortodox care îndeamnă la respectarea acestei obligații³¹. Se pare însă că puterea laică, ce își promova în primul rând propriile interese, nu s-a angajat întotdeauna în acest sens.

În ce privește situația din regatul ungar³², poziția ortodocșilor, și în primul rând a românilor, față de decime este o problemă deosebit de complexă. Abordările existente³³, utile, nu surprind în totalitate acest fenomen, cu evoluția în timp și cu diferențele regionale. Acumulările documentare și de interpretare din ultimul timp asupra acestui din urmă aspect, dar și introducerea în circuitul științific a unor noi izvoare privitoare la problema specială a decimelor — (cum este și documentul nostru din 1415) —, oferă o altă bază pentru studierea problemei poziției românilor din regatul ungar față de decimele catolice. Vom schița doar elementele pe care le considerăm esențiale pentru problema decimelor, susceptibile de a contribui la lămurirea situației concrete a satelor de pe domeniul familiei lui Dan de Duboz.

În Ungaria medievală nu a existat o hotărâre expresă de scutire a ortodocșilor de la plata decimelor, dar în practică *în general* ea a funcționat. Concesia era compensată de existența unor obligații specifice, proprii, față de stat, pe care populația catolică nu le avea. În cazul românilor — atât în voievodatul Transilvaniei, cât și în Banat și în alte zone ținând de regat — sarcina lor specifică era quinquagesima³⁴. Documentele secolului XV relevă însă că au existat români ortodocși care plăteau decime bisericii catolice. În afara românilor de pe „pământul crăiesc“ (*fundus regius*), ci o situație specială sub multe aspecte, supuși se pare încă de la început de către sași la plata decimei și, ca atare, scutiți de quinquagesimă³⁵, e vorba de (1) românii de pe domeniul episcopiei catolice de la Alba Iulia (*Valachi episcopales et ecclesiastici*) și (2) de cei din așa-numitele *terrae christianorum*. Statutul fiscal al acestor categorii de așezări față de biserica catolică a fost reglemen-

tat în timpul lui Sigismund de Luxemburg și Matia Corvin, prin porunca regală din 1 iulie 1426³⁶ și respectiv ordinul din 8 aprilie 1468³⁷. În primul caz (al românilor de pe domeniul episcopiei Transilvaniei) măsura este justificată în actul amintit prin cheltuielile mari pe care episcopul și capitlul trebuiau să le facă cu întreținerea banderilor³⁸, iar românii din *terrae christianorum* sunt supuși decimei în virtutea faptului că respectivele sate, înainte de a fi ajuns să fie locuite de români aparținuseră catolicilor, plătind deci decima³⁹.

Este o problemă dacă aceste situații speciale au fost valabile doar pentru voievodatul Transilvaniei — la care se referă special cele două dispoziții — sau dacă ele au privit și pe românii (în general ortodocșii) din restul regatului medieval ungar. Z. Păclișanu afirmă că românii din afara Transilvaniei erau scutiți de plata decimei, indiferent de originea satelor în care locuiau⁴⁰. Însă cel puțin pentru sfârșitul deceniului șapte al secolului XV realitatea a fost alta. Un document din 1469 (aflat la Arhiva Națională Maghiară și publicat doar fragmentar, într-un alt context) se referă tocmai la *terrae christianorum* din comitatul Arad pentru care episcopul din Cenad cere plata decimelor⁴¹. Se pare că Matia Corvin, în cadrul politicii sale vizând veniturile bisericii⁴², a încercat o reglementare a decimei pentru această categorie de sate din întregul Regat. Până la urmă ea s-a limitat la Transilvania; legea din 15 iulie 1481 care reglementează decimele în Ungaria (nu însă și în Transilvania, unde situația era alta) prevedea scutirea sărbilor imigranți și a celorlalți schismatici de la plata decimelor⁴³.

Important de stabilit este vechimea obligației pentru cele două categorii de sate ortodoxe. Se afirmă că până la amintita poruncă a regelui Sigismund în general românii din regatul ungar nu plăteau decima catolică⁴⁴. Credem însă că, dacă nu sarcina efectivă, cel puțin încercările de a supune pe ortodocși la plata decimelor sunt ceva mai vechi. O scrisoare papală din 1354 cere regelui Ludovic I să intervină pentru ca schismaticii din arhiepiscopia de Calocsa (Kalocsa) — în a cărei jurisdicție intrau și teritoriile sud-slave ale regatului — să plătească bisericii decimele pe care le refuzau⁴⁵. Acesta este un indiciu al încercării de a impune pe ortodocși la plata decimelor. Încercarea pare să fi venit mai degrabă din partea papalității (Inocențiu VI). Nimic nu denotă că politica antiortodoxă a lui Ludovic I, cu toate excesele ei, a avut și o astfel de componentă. Dimpotrivă, preocupat de succesul prozelitismului catolic, Ludovic a extins scutirea de decimă și la noii convertiți⁴⁶, chiar dacă regele ungar era beneficiar direct al decimelor⁴⁷. Prin aceasta Ludovic I continuă grija predecesorului său, exprimată în 1328⁴⁸, ca decimele să nu fie o frână în calea adoptării confesiunii romane de către „schismatici”. Avem toate motivele pentru a afirma că în timpul lui Ludovic I plata decimei apăsa exclusiv asupra populației catolice.

4.3. Care va fi fost sub acest aspect situația satelor românești de pe domeniul Duboz la 1415, când episcopul de Cenad — e vorba de Nicolae Marczali, episcop între 1404—1423⁴⁹ — cere plata decimelor? Pretenția episcopului de a i se plăti decima trebuie să fi avut măcar formal o motivație. E greu de crezut că el a recurs la această măsură fără să aibă câtuși decât o justificare. Credem că așezările respective

nu puteau fi sate ortodoxe obișnuite, ca cele mai multe, întrucât și în timpul lui Sigismund acestea erau scutite de decima catolică. Un alt act papal din 1415, privind un ținut din sudul regatului ungar, prevede clar acest lucru⁵⁰. Satele de pe domeniul Duboz trebuie să fi avut un statut care să justifice o astfel de pretenție din partea episcopului.

Sugestii pentru reconstituirea acestuia poate oferi situația din voievodatul Transilvaniei, unde în aceeași epocă o parte a românilor ortodocși plăteau decima catolică. Cum am văzut, aici au existat în secolul XV două categorii de astfel de sate: satele de pe domeniul episcopiei de Alba Iulia și respectiv așa-numitele *terrae christianorum*. Satele lui Dan de Duboz și ale urmașilor săi evident că nu au aparținut episcopiei de Cenad, încât să se justifice o tentativă a episcopului de a le impune la plata decimei în condițiile în care un ordin regal similar celui din 1426 va fi fost dat și pentru episcopia de Cenad, sau printr-o extindere abuzivă din partea episcopului la dieceza sa a ordinului privind Transilvania.

Imprejurările de istorie mai vechi a satelor de pe domeniul lui Dan de Duboz relevă însă un element pe care considerăm că-l putem pune în legătură cu situația din 1415. În registrul decimelor papale pentru episcopia de Cenad din anii 1333—1335 în rândul parohiilor catolice din arhidiaconatul de Sebeș (Caransebeș) figurează în satul Duboz⁵¹. Este un indiciu că în acel moment aici era o așezare de „oaspeți“ (coloniști, maghiari sau de altă origine). Ulterior satul a ajuns în stăpânirea românului Dan, probabil prin donația regală din deceniul șapte la care face trimitere actul papal din 1415. În acest interval a putut interveni, în condițiile epocii, schimbarea caracterului etnic și confesional al așezării.

Raporturile etno-demografice în Banat în evul mediu, inclusiv dinamica lor, sunt un aspect rămas în afara cercetării cu adevărat științifice. Este însă indiscutabilă o anumită pulsație demografică dinspre munte în direcția câmpiei Banatului în cursul secolului XIV și ulterior. Ea este un element într-un proces demografic deosebit de complex — și care merită a fi cercetat în viitor — început încă la sfârșitul mileniului I, și care mai cuprinde: deplasarea unei populații românești din câmpie spre zonele muntoase ale Banatului consecutivă instalării țărilor maghiare în Pannonia și avansului acestora spre răsărit; instalarea în câmpie, alături de populația autohtonă, a unei populații maghiare, dar și de coloniști de altă origine; implantarea unor așezări de „oaspeți“ în zonele cu habitat dens și omogen românesc din jumătatea de est a provinciei. Pulsația demografică de care am amintit a putut duce în secolul XIV la reromânizarea unor microzone unde în secolele anterioare fuseseră constituite așezări cu populație catolică.

Dubozul va fi fost un astfel de caz. Fie prin popularea cu elemente românești, la mijlocul secolului XIV, a satului ajuns depopulat, fie printr-un proces natural de topire a populației sale în masa românească înconjurătoare, Dubozul și-a pierdut populația și parohia catolică⁵². Pretenția episcopului Nicolae Marczali la 1415 ca sate (numărul lor nu îl știm) de pe domeniul Duboz să-i plătească decimele nu poate fi străină de situația confesională inițială a Dubozului, ca și a satelor din jur care vor fi alcătuit parohia catolică de aici de la 1333—1334.

Decretele din secolul XV defineau *terrae christianorum* drept sate întemeiate de catolici și ajunse cu timpul să fie locuite de schismatici⁵³. Și întrucât decima era o sarcină ținând de pământ, ea continua să fie plătită și după dispariția populației catolice, de către ortodocșii stabiliți aici. De observat că ordinul regelui Matia Corvin din 1468 privitor la *terrae christianorum* din Transilvania nu introduce o nouă categorie de așezări, ci doar normează o situație deja existentă, autorizând totodată autoritățile provinciei (voievozi și vicevoievozi) să acționeze pentru strângerea decimelor datorate de satele respective, într-un moment în care beneficiarul decimelor era însuși regele. Dovadă este însăși invocarea în textul ordinului a tradiției⁵⁴. Situația specială a acestor români ortodocși este cu siguranță ceva mai veche, fără a-i putea surprinde însă concret începuturile⁵⁵.

Transformările prin care a trecut în secolul XIV Dubozul sunt similare celor din satele de pe *terrae christianorum*. Pretenția episcopului de Cenad la 1415 de a i se plăti decimele a vizat cu siguranță Dubozul și satele învecinate care la 1333—1334 alcătuiseră împreună parohia catolică consemnat în registrul decimelor papale.

Am văzut că *terrae christianorum* au existat și în afara Transilvaniei istorice. Actul din 1469⁵⁶ pe care l-am pomenit se referă la această categorie de așezări chiar în zona de jurisdicție a episcopiei de Cenad, anume în comitatul Arad. Însă dincolo de hotarele Transilvaniei plata decimelor de către ortodocși din satele foste catolice nu a fost o regulă. Mai multe documente vorbesc de scutirea schismaticilor de aici de la plata decimelor⁵⁷. Decretul regelui Vladislav II din 1495 lămurește credem situația. La art. 45 se spune că la granițele țării (regatul ungar propriu-zis, nu și Transilvania) sunt foarte multe locuri unde trăiesc sârbi, ruteni, români și alți schismatici „*in terris christianorum*“, care trăind după ritul lor nu au plătit până acum nici un fel de decime, deși prelații s-au silit să-i supună și pe ei la plata acestora. De aceea regele poruncește ca, întrucât decimele sunt patrimoniul lui Christos și trebuie deci luate numai de la creștini (catolici), iar nu de la schismatici, de acum înainte sârbii, rutenii, românii și alți schismatici să nu mai fie constrânși la plata decimelor⁵⁸.

Acțiunea episcopului Nicolae Marczali la 1415 ne apare ca o astfel de tentativă. Sarcinile militare pe care le avea episcopia de Cenad în epoca lui Sigismund de Luxemburg — conform unui plan al regelui datat în intervalul noiembrie 1432—ianuarie 1433 și conținând distribuția forțelor militare ale regatului, ele erau comparabile cu cele ale episcopiei de Alba Iulia⁵⁹, deși episcopia de Cenad era mult mai săracă în teritoriu și oameni — au obligat la căutarea unor noi surse de venit. Menționăm că încercarea nu este singulară. În anul 1500 episcopul de Cenad a cerut de la locuitorii din Caransebeș și Caran (azi Căvăran) decima, în locul celor patru denari anual de familie care i se plăteau până atunci⁶⁰. Procesul desfășurat în fața regelui a dat câștig de cauză orașenilor, cărora li se confirmă un privilegiu mai vechi, pe care episcopul a declarat că îl cunoștea, conform căruia ei erau scutiți de decimă, trebuind să plătească episcopului doar mica sumă amintită mai sus. Aici privilegiul la care se face trimitere înseamnă, evident, nu un act

scris, ci un obicei al locului, justificat de altfel în actul regal din 1500 prin rolul avut de cele două orașe în lupta antiotomană⁶¹.

5. Situația pe care o reflectă documentul din 1415 o considerăm o dovadă a existenței atunci a categoriei de așezări care începând cu 1468 sunt consemnate cu termenul de *terrae christianorum*. Chiar dacă nu avem o mărturie documentară explicită în acest sens, putem presupune că în timpul regelui Sigismund biserica catolică a încercat să impună la plata decimelor satele foste catolice, ajunse ortodoxe prin transformarea caracterului lor etnic.

Supusă unor cheltuieli tot mai mari și unor obligații sporite față de stat, în condițiile efortului militar al regatului la începutul secolului XV, biserica a fost preocupată de a găsi noi surse de venituri. Episcopia catolică a Transilvaniei a găsit o astfel de sursă în supunerea românilor ortodocși din satele aflate pe domeniul său feudal la o nouă sarcină, pe lângă obligațiile servile obișnuite, decima bisericească, așa cum arată documentul din 1 iulie 1426. Decimele plătite în Transilvania de românii de pe *terrae christianorum*, atestate prima dată în 1468, trebuie să-și aibă începutul tot în momentul în care episcopia își supune propriii iobagi români la plata decimei. Sunt două aspecte ale aceleiași realități. Actul papal privitor la satele de pe domeniul Duboz mărturisește că o încercare similară s-a produs atunci și în episcopia de Cenad.

În ambele regiuni a fost vorba inițial de măsuri cu caracter local luate de episcop. Documentul din 1415 permite să presupunem datarea lor în anii imediat anteriori acestei date. În Transilvania abia atunci când biserica nu a mai fost capabilă să asigure respectarea acestor măsuri s-a făcut apel la rege (cazurile din 1426 și 1468) și astfel situația *de facto* a fost consemnată în documente și a căpătat girul statului, însă fără ca măsura să fie generalizată la ansamblul regatului. În dieceza Cenadului, în ciuda unor strădanii ca cele din 1414 și 1469, tentativa de a impune sate ortodoxe la plata decimei nu s-a materializat. Este și acesta un aspect al particularismului zonal caracteristic epocii și al diferențelor care au marcat istoria medievală a românilor din Transilvania propriu-zisă și a celor din Banat, ca și din celelalte regiuni românești supuse coroanei Sf. Ștefan.

NOTE

1 *Acta pseudopontificum Clementis VII (1378—1394), Benedicti XIII (1394—1417), Alexandri V (1409—1410) et Johannis XXIII (1406—1415)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1971, p. 248—250 (Fontes, Series III, Volumen XIII, Tomus II). Documentul mi-a fost semnalat de prof. dr. Șerban Papacostea.

2 *Ibidem*.

3 *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, ed. E. Lukinich, L. Gáldi, A. Fekete Nagy, L. Makkai, Budapest, 1941, p. 216—217, 217. În 1371 el nu mai trăia: „quondam comes Daan de Dobaz” (Pesty Fr., Ortway T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, Pozsony, 1896, p. 120—121; în continuare: *Temes*).

4 Hóman B., Szekfű Gy., *Magyar története*, II, Budapest, 1939, p. 270.

5 Cf. Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapest, 1894, p. 33—34.

6 Pentru această familie vezi Maria Holban, *Deposedări și judecări în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V, 1962, p. 102—109.

7 *Documenta historiam Valachorum*, p. 141, nota 3. În fapt e vorba de o eroare ce pornește de la identitatea de nume între Ladislau fiul lui Dan de Duboz și unul dintre boierii munteni, considerați în mod greșit a fi fost una și aceeași persoană.

8 Pentru transformările prin care trec cnezii din Banat în secolul XIV, vezi Maria Holban, *op. cit.*, p. 57—132; eadem, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, II, 1957, p. 407—420.

9 Vezi mai jos 4.3.

10 Din bibliografia problemei: A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, 36, 1885, p. 1—144; B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938; Gh. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés roumaines au XIV-e siècle*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine”, XXVIII, 1947, p. 67—105; Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 7—62.

11 Informație într-un document din anul 1408 (G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, X₁, Buda, 1841, p. 663—664; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I₂, București, 1890, p. 458 — în continuare: Hurmuzaki).

12 *Documenta historiam Valachorum*, p. 328; *Temes*, p. 155—161; Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1882, p. 165—169; Hurmuzaki, I₂, p. 302—305.

13 Pesty Fr., *A Szörényi bántág és Szörényi vármegye története*, III, Budapest, 1878, p. 12—13; Hurmuzaki, I₂, p. 333—334; Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár*, II₁, Budapest, 1958, nr. 4004, p. 488; ș.a.

14 Pesty Fr., *Krassó*, III, p. 251—252, 265—266; Hurmuzaki, I₂, p. 441—442, 465—466; *Temes*, p. 120—121, 285, 300, 404—406, 420, 435, 437—438, 618—619; Mályusz E., *op. cit.*, nr. 4004 (p. 488), nr. 4563 (p. 562).

15 *Temes*, p. 429—431; îndreptări de lectură la Mályusz E., *op. cit.*, II₂, p. 382, nr. 7741.

16 Csánki D., *loc. cit.*; Lendvai M., *Temes vármegye nemes családjai*, I, Temesvár, 1896, p. 42—43.

17 Pesty Fr., *A Szörényi*, I, p. 287.

18 Karácsonyi J., *Békésvármegye története*, III, Gyula, 1896, p. 40—42.

19 A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I, Roma, 1859, p. 150—151; G. Fejér, *op. cit.*, IV₁, p. 84—86; Hurmuzaki, I₁, p. 153—154.

20 *Acta Innocentii PP. VI (1352—1362)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1961, p. 206—210; *Documenta Romaniae Historica*, C, XI, București, 1981, p. 235—236.

21 L. Wadding, *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco institutorum*, IX, Quaracchi, 1932, p. 295—296; Blasius de Zalka et continuatores eius, *Cronica fratrum minorum de observantia provinciae Boznae et Hungariae*, în F. Toldy, *Analecta monumentorum Hungariae historica*, Pest, 1860, p. 234; E. Fermezdin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*, în „Starine”, 22, 1890, p. 12. Pentru prezența minorilor în zonă vezi și Ș. Papacostea, *Integritate la cunoașterea vieții bisericești a românilor în evul mediu (secolul XIV)*, în idem, *Geneza statului în evul mediu românesc (Studii critice)*, Cluj-Napoca, 1988, p. 209—210.

22 Pentru politica confesională a lui Ludovic I, vezi idem, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 17, 1978, nr. 3, p. 389—407.

23 Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 105; Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 399—401; I. A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV—XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 21—23.

24 G. Fejér, *op. cit.*, IX₃, p. 543; Hurmuzaki, I₂, p. 132.

25 Ordinul nu s-a păstrat, ci este doar amintit în diploma regelui Sigismund pentru minorii din Caransebeș din 1428 (E. Ferrendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagreb, 1892, p. 127—130; Șt. Lupșa, *Cătolicismul și Românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 93—97).

26 *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, I, Budapeșt, 1887, p. 148, 153, 159; *D.I.R.*, C, veac XIV, vol. III, p. 227, 235, 243—244.

27 Cazul românilor din ținutul Medieș (azi Medieșul Aurit, jud. Satu Mare), convertiți la catolicism, așa cum arată mai multe scrisori emise în 1377 de papa Grigore IX *Acta Gregorii PP, XI (1370—1378)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 434—450; Fr. Pall, *Românii din părțile sătmărene (ținutul Medieș) în lumina unor documente din 1377*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj”, XII, 1969, p. 7—35).

28 *Acta pseudopontificum*, p. XVII.

29 „*Personales sunt [decimae], quae debentur ex negotiatione, artificio, scientia, militia, et huiusmodi, quae potius respiciunt ipsam personam, quam rem ipsam [...]. Decimae reales ac praediales [...], quae de frugibus terrae et animalium nutrimine persolvuntur*” (Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, ed. L. Favre, III, Paris, 1938, p. 24).

30 *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum*, ed. Antonio García y García, Città del Vaticano, 1981, p. 94.

31 Vezi Fr. Pall, *op. cit.*, p. 8, nota 4.

32 Câteva date privitoare la decime în regatul ungar la I. Batthyány, *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*, Alba Carolina, 1786, p. 80—87.

33 Z. Păclișanu, *Dismele (decimele) Românilor din Ardeal și Ungaria înainte de 1700*, în „Cultura Creștină”, V, Blaj, 1915, p. 455—461 (I), 488—491 (II). Vezi și Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 45—52; idem, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV—XV*, Blaj, 1941, p. 70—72.

34 Vezi Al. Dobosi, *Datul oilor (quinquagesima ovium). Un capitol din istoria economică a Românilor din Transilvania*, București, 1937.

35 Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 488—491. Vezi și Al. Dobosi, *op. cit.*, p. 72 și urm.

36 G. Fejér, *op. cit.*, X₃, p. 213—214; Hurmuzaki, I₂, p. 400 (cu data greșită: 1398); pentru datare vezi Mályusz E., *op. cit.*, I, observația după nr. 5386, p. 596. Repetat ca: regest la data eronată 1425 (G. Fejér, *op. cit.*, X₈, p. 606; Hurmuzaki, I₂, p. 533).

37 A. Szeredai, *Notitia veteris et novi Capituli Ecclesiae Albensis Transilvaniae*, Alba Carolina, 1791, p. 103—104; Hurmuzaki, II₂, p. 182.

38 G. Fejér, *op. cit.*, X₃, p. 213; Hurmuzaki, I₂, p. 400.

39 Un decret al regelui Vladislav II din anul 1500, privind tot Transilvania, definește *terrae christianorum* ca „terrae et vineae, quae prius a christianis cultae sunt et quas hunc illi (=schismatici) colerent et inhabitarent” (A. Szeredai, *op. cit.*, p. 120; Hurmuzaki, II₂, p. 447). Vezi și Z. Păclișanu, *Criterii greșite* (recenzie la L. Makkai), în „Revista Istorică Română”, XIV, 1944, fasc. II, p. 197—199. Această categorie de așezări reprezintă o problemă de istorie socială și etno-demografică extrem de importantă, care este puțin cercetată; câteva considerații la E. Wagner, *Register des Zehnten und des Schaffnuszigen als Hilfsquellen zur historischen Demographie Siebenbürgens*, în vol. *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn*, Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó. I. Herausgegeben von K. Benda, Th. von Bogyay, H. Glassl, Zs. K. Lengyel. München, 1987, p. 201 și urm.

40 Z. Păclișanu, *Dismele*, p. 258 și urm.

41 Dl. 93 397. *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1458—1490*, ed. F. Döry, Gy. Bónis, G. Érszegi, Zs. Teke. Budapest, 1989, p. 176, nota 2 la art. V al decretului din 29 septembrie 1468.

42 Vezi în decretule regelui Matia Corvin: *ibidem*, p. 102 (anul 1458), p. 186—187 (1470), p. 193 (1471), p. 216—217 (1474), p. 242 (1478), p. 246—251 (1481), p. 290 (1486). Date despre politica de reglementare a decimelor la G. Adriányi, *Die Kirchenpolitik des Mathias Corvinus (1458—1490)*, în „Ungarn-Jahrbuch”, 10, 1979, p. 91—92.

43 *Decreta Regni Hungariae... 1458—1490*, p. 244—251, mai ales p. 247.

44 Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 456 (autorul consideră greșit ca dată a documentului „1398 sau puțin înainte”). „O parte a românilor transilvăneni, fie și ortodocși, a ajuns, în secolul XV, tot mai mult sub sarcina dijmii ecleziastice...” (Fr. Pall, *op. cit.*, p. 8).

45 *Acta Innocentii PP. VI (1352—1362)*, p. 62.

46 În 1351 regele Ludovic a cerut și a obținut de la papa Clement VI scutirea de decime pentru schismaticii, păgânii și alții din Ungaria sau din vecinătatea ei, care vor trece la catolicism (*Acta Clementis PP. VI (1342—1352)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1960, p. 290; *Documenta Romaniae Historica*, C, X, București, 1977, p. 40).

47 În 1356 papa i-a acordat regelui Ludovic I decimele din Ungaria pe trei ani pentru lupta contra păgânilor (tătari, lituani, ruteni), schismaticilor (sârbi) și rebelilor (din Italia); *Acta Innocentii PP. VI (1352—1362)*, p. 164—167, 167—169.

48 A. Theiner, *op. cit.*, p. 519—520; Hurmuzaki, I₁, p. 699.

49 K. Juhász, A. Schicht, *Das Bistum Timișoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart*, Timișoara, 1934, p. 44—45. Numele de călugăr al lui Nicolae Marczali a fost Dominic (Dosa). Episcopul de Cenad e amintit cu numele Nicolae într-un alt act al antipapei Ioan XXIII, din același an 1415 (K. Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster in Westfalen, 1927, p. 242—243).

50 *Acta pseudopontificum*, p. 269—272.

51 *Monumenta Vaticana*, p. 148, 153; *D.I.R.*, C, veac XIV, vol. III, p. 227, 235. În 1333 Petru, parohul din Duhoz (*Dobos, Dubas*), a plătit 5 banali și jumătate, iar în 1334 18 banali.

52 Un proces similar de transformare a caracterului etnic al așezării, care parțial poate fi urmărit documentar, s-a petrecut la Caransebeș. Câteva date la R. Popa, *Caransebeș și districtul său românesc în secolele X—XIV*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, 40, 1989, nr. 4, p. 353—370; mai ales p. 357—359 și 369.

53 Vezi nota 39.

54 „Vos (=românii — *n.n.*, *V.A.*) decimas, a medio vestri, ipsi capitulo, more alias consueto provenire debentes, eidem persolvere recusassetis” (vezi nota 37).

55 Vezi ipoteza noastră în 5.

56 Vezi nota 41.

57 Vezi Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 458—460.

58 Cf. *ibidem*, p. 459.

59 Episcopul de Cenad și episcopul Transilvaniei urmau să participe la apărarea țării fiecare cu câte o banderie (*Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301—1457*, ed. F. Döry, Gy. Bónis, V. Bácskai, Budapest, 1976, p. 418—419). Într-o variantă a proiectului păstrată într-o copie mai târzie, episcopul de Cenad e trecut cu 200 călăreți, iar episcopul Transilvaniei cu o banderie (*ibidem*, p. 427). Vezi și Hurmuzaki, I₂, p. 567—568.

60 Pesty Fr., *A Szörényi*, III, p. 129—131; Hurmuzaki, II₂, p. 449—450.

61 *Ibidem*. Vezi și I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 63. La 1500, în urma unei evoluții pe parcursul câtorva generații, cel puțin populația Caransebeșului (pentru care avem informații) știm că era în cvasitotalitate românească și, credem, de confesiune catolică. Pentru prefacerile etnice de aici vezi trimiterea din nota 52.

1415 ianuarie 10, Konstanz

Antipapa Ioan XXIII poruncește arhiepiscopului de Strigoniu să investigheze plângerea făcută de fiii nobilului Dimitrie Dan, conform căreia episcopul și capîtlul de Cenad pretind ca locuitorii din satele românești aflate în stăpînirea acelei familii să plătească decimele bisericești, de care fuseseră scutiți de către regele Ludovic I.

Johannes etc., venerabili fratri arhiepiscopo Strigonien, salutem etc.

Justis et honestis supplicum votis libenter annuimus illaque favoribus prosequimur oportunis.

Exhibita siquidem Nobis nuper pro parte dilectorum filiorum nobilis viri Demetrii Dan, militis, et universorum fratrum suorum armigerorum, Cenadien, dioecesis, petitio continebat, quod licet postquam olim clarae memoriae Ludovicus rex Ungariae quondam Dan animum ipsorum, Deo concedente, qui tunc paganus erat, ad fidei christianae devotionem converterat ac sibi plerasque villas valavhales, circa quemdam locum in dicto regno consistentem, quem praesentibus habere volumus pro expresso, denoverat, quamdam consuetudinem habitatorum utriusque sexus illarum villarum, qui quidem habitatores de ritu Graecorum seu alia secta, quam tunc incolae illarum partium colebant, fuerant, videlicet quod decimas praediales solvere minime tenebantur, annuit et promisit ad finem, ut creditur a nonnullis, ut ipsi habitatores eo facilius ad professionem eiusdem fidei pervenirent et ne si praefatas decimas solvere compellerentur ab eadem fide penitus resilirent, tamen venerabilis frater Noster modernus episcopus et dilecti filii Capitulum Cenadien ab eisdem habitatoribus decimas, tam personales quam praediales exigere et extorquere praesumpserint et praesumunt, in eorum habitatorum non modicum praeiudicium et gravamen.

Nos igitur, qui christianum populum adaugeri Nostris temporibus intensis desideriis affectamus et de praemissis certam notitiam non habentes, huiusmodi supplicationibus inclinati, Fraternitati Tuae, de qua in hiis et aliis specialem in Domino fiduciam obtinemus, per apostolica scripta mandamus, quatenus de praemissis omnibus et singulis diligenter te informes et si observationem ipsius consuetudinis ita esse reppereris ut praefertur, super quo tuam conscientiam oneramus, ipsam consuetudinem prout iusta est, studeas auctoritate apostolica confirmare. Contradictores auctoritate Nostra etc. Non obstantibus si praefato episcopo et Capitulo vel quibusvis aliis communiter vel divisim a Sede Apostolica sit indultum, quod interdicti, suspendi vel excommunicari non possint, per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem.

Datum Constantiae, quinto Idus ianuarii, anno quinto. Stephanus de Prato.

(*Acta pseudopontificum Clementis VII (1378—1394), Benedicti XIII (1349—1417), Alexandri V (1409—1410) et Johannis XXIII (1406—1415)*, ed. Aloysius L. Tăutu, Roma, 1971, p. 248—250.)

Traducere:

Ioan etc., venerabilului frate arhiepiscop de Strigoniu, mântuire etc.

Încuviințăm cu plăcere închinarea rugămintilor drepte și cinstite și le dăm urmare cu sprijin potrivit.

Deoarece cererea adresată nouă de curând din partea iubiților fii ai nobilului bărbat Dimitrie Dan, oștean, și a tuturor fraților săi, slujitori înarmați, din dieceza Cenadului, cuprindea (faptul) că, deși după ce Ludovic, odinioară rege de strălucită aducere aminte al Ungariei, cu încuviințarea lui Dumnezeu convertise la cucernicia credinței creștine pe răposatul Dan, strămoșul lor, care pe atunci era păgân, și îi dăruise mai multe sate românești, într-un anumit loc aflat în zisul regat, pe care vrem să le aibe în chip lămurit prin (scrisoarea) de față, a încuviințat și la sfârșit a promis, ca să fie crezut de oricine, un anume obicei al locuitorilor de ambele sexe ai acelor sate, care locuitori fuseseră de ritul grecilor sau de altă sectă, pe care atunci (o) cinsteau locuitorii acelor părți, adică să nu fie datori deloc să plătească decimele prediale, pentru ca prin aceasta acei locuitori să ajungă mai ușor la mărturisirea aceleiași credințe (catolice) și ca nu cumva să se îndepărteze cu desăvârșire de la această credință, dacă vor fi siliți să plătească amintitele decime, totuși venerabilul nostru frate episcopul de acum și capitlul din Cenad al iubitului (nostru) fiu au cutezat și cutează să pretindă și să stoarcă de la acei locuitori decimele, atât (cele) personale, cât și (cele) prediale, spre nu mica lor pagubă și povară.

Așadar, noi, care în vremurile noastre căutăm cu dorință puternică să sporim poporul creștin, și neavând nici o știre sigură despre cele de mai sus, înduplecați de aceste rugăminți, prin scrisoare apostolică poruncim Frăției Tale, în care întru Domnul avem osebită încredere, atât în această cauză, cât și în altele, să te informezi cu grijă despre toate cele de mai sus și de fiecare în parte și, dacă vei afla că ținerea aceluia obicei este așa (cum se spune), (fapt) în privința căruia însărcinăm conștiința ta, să te silești să întărești în temeiul autorității apostolice acest obicei, după cum este drept. Împotrivoririi autorității noastre etc. Fără a ține seamă dacă episcopului de mai înainte și capitlului sau oricărui altcuiva li s-ar fi îngăduit laolaltă sau în parte de către Scaunul Apostolic să nu poată fi puși sub interdict, suspendați sau excomunicați prin scrisori apostolice care nu fac deplină și anume pomenire, din cuvânt în cuvânt, despre o astfel de îngăduință.

Dat la Konstanz, în a cincea zi înaintea idelor lui ianuarie, în anul al cincilea (al pontificatului nostru). Stephanus de Prato.

LES ROUMAINS DU ROYAUME MÉDIÉVAL HONGROIS
ET LES DÎMES ENVERS L'ÉGLISE. EN MARGE
D'UN DOCUMENT D'„*ACTA ROMANORUM PONTIFICUM*“

(Résumé)

A partir d'un document émis à Konstanz, le 15 janvier 1415, par l'antipape Jean XXIII, concernant les habitants de plusieurs villages roumains situés dans le diocèse de Cenad (dans le Banat), l'auteur analyse dans cette étude le statut fiscal des Roumains (en général des orthodoxes) du royaume médiéval de Hongrie par rapport à l'Église catholique.

FAMILIA FIAT DE ARMENIȘ ÎN SECOLELE XV—XVII

DRAGOȘ-LUCIAN ȚIGĂU

La 24 iunie 1586, după o ședere de o lună în Caransebeș, răstimp care i-a permis să cunoască nemijlocit realitățile societății locale, misionarul iezuit Valentin Lado se simțea îndreptățit să arate orașul ca fiind locuit de o nobilime însemnată (*magna nobilitas*).

Această remarcă, departe de a fi gratuită, este întâlnită și în însemnările făcute în aceeași perioadă (1583) de un alt misionar iezuit, Antonio Possevino, care, trecând prin Caransebeș, îl prezenta drept o reședință a nobililor (*rezidenza de nobili*)¹. Nobilimea nu se întâlnea doar în cele două mari orașe de pe Timiș, în Lugoj și Caransebeș, ci și în districtele omonime înconjurătoare, mărturii elocvente în această privință fiind diploma privilegială din 29 august 1457, emisă de regele maghiar Ladislau V Postumul în favoarea „*universorum Nobilium et Keneziorum nec non aliorum Walachorum de districtibus Lugas, Sebes, Mihald, Halmas, Krassofw, Borzafw, Komiatthy et Illyed vocatis*“, precum și scrisoarea principelui Ștefan Bathory, din 1571, adresată „*spectabiles magnifici domini nobiles alijque ordines trium nationum Transsylvaniensium et Ungariae de comitatibus Byhar, Crazna (...) et districtu Karansebes et Lugas*“². În ultimul caz apare clară integrarea acestei nobilimi însemnate a Banatului în elita socială a principatului Transilvaniei. Afirmațiile călătorilor străini, întărite de conținutul actelor emise de cancelariile aulice, sunt însă verificate și confirmate cel mai convingător de documentele provenite din mediul bănățean.

Acestea din urmă, publicate începând din secolul al XIX-lea³, ne oferă cele mai substanțiale informații despre familiile nobile Bizere, Duma, Floca, Peica și Racoviță din Caransebeș, Fiat de Armeniș, Găman de Calova, Gârlișteanu de Rudăria, Măciș de Tincova, sau Mutnic de Ohaba Mătnic. Astfel, pot fi reconstituite aspectele esențiale din existența acestor familii: originea românească, evoluția numelor de familie și formele onomastice ale acestora, alianțele matrimoniale cu alte familii, succesiunea generațiilor, averea, funcțiile și demnitățile fiecărui membru, confesiunea sau gradul de cultură. Din nefericire însă, evoluția multor familii bănățene nu s-a bucurat de atenția istoriografiei românești⁴. Am considerat, deci, oportun să prezentăm, într-o formă sistematizată, rezultatele cercetărilor noastre asupra evoluției, în secolele XV—XVII, a uneia din cele mai importante și influente familii nobiliare din Banat, anume familia Fiat de Armeniș⁵.

În privința numelui Fiat (*Fiad, Fiāti, Fyat, Ffyath*), acesta provine din termenul maghiar „*fiat*“, „*fiatal*“, care înseamnă „tânăr“⁶.

Este vorba, probabil, de transformarea unui atribut acordat unei persoane, cu scopul de a o diferenția de o rudă mai vârstnică ce poartă același nume, într-un nume propriu, care să desemneze ulterior întreaga

posteritate a persoanei socotite a fi mai tânără. Numele familiei bănățene apare pentru prima oară consemnat explicit în documentele din 7 aprilie și 19 octombrie 1440, când erau amintiți „*F... Fyat*” și *Fiad de Eormenyés*, probabil una și aceeași persoană⁷. Numele *Fiat* este înălțat și în restul spațiului românesc, toponimele fiind derivate din antroponime⁸. Numele compus al familiei indică și locul de baștină, care a fost satul Armeniș, amintit pentru prima dată la 3 decembrie 1428 sub forma *Eormenyés*⁹. Satul a dăinuit până astăzi, fiind situat pe cursul superior al râului Timiș, în apropierea confluenței acestuia cu Râul Lung, la 26 km sud de Caransebeș. Numele satului apare asociat, în mod constant, cu prenumele celor mai îndepărtați membri ai familiei.

Astfel, la 3 decembrie 1428 era menționat Ioan fiul lui Bogdan de Armeniș, la 24 iulie 1430, Andrei de Armeniș, iar la 10 august 1440, Nicolae de Armeniș¹⁰. Un alt membru al familiei, Fiat de Armeniș, a validat cu propriul sigiliu patru acte emise de scaunul judiciar din Caransebeș pe parcursul a 16 ani (7 apr. 1440, 30 mart. 1447, 28 feb. 1454, 2 iul. 1456). Doar în primul act îi apare numele întreg, din nefericire devenit ilizibil, anume *F... Fyat*, prenumele fiind, în mod sigur, Francisc.

În rest, celelalte documente, printre care și cel din 13 ianuarie 1452, îl amintesc doar sub forma *Ffyath de Ermenes*¹¹. Seria membrilor de familie prezentați disparat se încheie în 1467, când era amintit Lado „*filii Michaelis de Ermenes*”¹². În afara cazurilor în care filiația este explicit precizată, nu se pot stabili legături de rudenie certe între aceste personaje, deși apare clar faptul că ele aparțin aceleiași familii din Armeniș. Până la apariția unor noi dovezi documentare orice supoziție nu poate depăși nivelul speculațiilor¹³.

Legăturile sigure de rudenie pot fi stabilite începând cu 29 decembrie 1468, când erau consemnați Ladislau și fratele său Ludovic de Armeniș. Cei doi frați apar consemnați sistematic în acte vreme de peste 30 de ani, în unele cazuri specificându-se că erau frați buni după tată (*fratris carnalis*, 1480—1501), iar în altele că se înrudeau după tată (*patrui eiusem*, la 3 sept. 1480) cu Ioan Măciș, adică cu o altă familie nobiliară importantă a Banatului¹⁴. Din nefericire, niciodată nu se specifică numele părintelui lor. Frigyes Pesty a văzut în Ladislau una și aceeași persoană cu Lado, fiul lui Mihai de Armeniș, lucru pe deplin posibil, dar care merită o precizare. Lado și Ladislau, în ciuda asemănării, sunt două nume diferite, realitate ilustrată cel mai bine de documentele din aceeași epocă ale familiei bănățene Bizere-Găman¹⁵. Posteritatea celor doi frați este cunoscută destul de amănunțit.

Primul dintre frați, Ladislau, a fost căsătorit cu Elena (1493) și a avut patru copii: Ioan, Caterina, Elisabeta și Ana, amintiți toți începând cu 22 iulie 1501¹⁶. Ladislau a murit după 13 octombrie 1508, dată la care era implicat într-un proces, dar înainte de 15 februarie 1519, când el și fratele său, Ludovic, apăreau ca decedați¹⁷.

În privința copiilor lui Ladislau știm că aceștia erau frați buni după tată. Ioan Fiat apare ca *frater carnalis* cu Ana (1527), iar Caterina era sora mai mare a Anei (1534, 1548)¹⁸. Între cele trei fete nu trebuie să fi fost o diferență mare de vârstă, căci în 1501 toate apăreau ca fiind de o șchioapă (*puellas claudicantem*). Ioan Fiat a murit după 1519, când

este amintit ca proprietar, dar înainte de 11 februarie 1525, când se preciza că era decedat și că fusese căsătorit cu Magdalena, fata răposatului Ladislau Racoviță¹⁹. Nevasta sa i-a supraviețuit mult timp, căci în 1560 era încă în viață, fiind văduva răposatului Nicolae Tivadar cu care avea un fiu, pe Ioan Tivadar²⁰.

Ioan Fiat a avut o singură fiică, pe Caterina, prezentată în 1525 și 1531 ca nemăritată (*nobilis puella Catherine filie egregy quondam Joannis Fiath*). Următoarea și ultima mențiune, foarte îndepărtată de primele (10 dec. 1578), o arată pe Caterina ca fiind măritată cu George Gârlișteanu²¹. Ei au avut doi băieți, Ioan și Nicolae²².

Al doilea copil al lui Ladislau Fiat a fost Caterina. Ea a trăit peste 50 de ani, fiind consemnată în iulie 1501 drept copil, iar în martie 1548 ca soră mai mare a Anei, cu care se judeca pentru unele documente de proprietate. În privința situației matrimoniale, o singură știre din 1531 o prezintă deja ca văduvă (*Catharina relicta condam Acacy de Barcha*)²³. Despre sora sa, Elisabeta, știm cele mai puține detalii: copilă în 1501, apare măritată cu Petru Dyenessy de Ilia (*Illye*) la 1531²⁴. Ultima dintre surori a fost Ana, care în 1527 era amintită, probabil din greșeală, ca soră cu Francisc Fiat, în realitate cei doi fiind veri primari²⁵. Începând cu 25 august 1530, Ana apare ca soția lui Francisc Bakoczi (*Bakochy de Mwchel*), mariajul fiind atestat sigur până în 1548²⁶. Din căsătorie a rezultat un fiu, Ladislau Bakoczi, prezent în acte după 1547 și care s-a stins din viață înainte de 10 decembrie 1578²⁷.

Observăm, astfel, că ramura familiei ce coboară din Ladislau se încheie repede, nepoata și cele trei fiice ale acestuia intrând, prin căsătorie, în familii străine. Perpetuarea numelui de familie se va realiza prin ramura lui Ludovic Fiat, care a fost cea mai longevivă (până în secolul XX), cea mai numeroasă și cea mai bine cunoscută, sub aspect documentar. Mai mult, membrii acestei ramuri s-au bucurat, vreme îndelungată, de un prestigiu social deosebit.

În momentul primei sale mențiuni documentare (1519), Francisc Fiat de Armeniș se afla sigur la vârsta bărbăției, căci era consemnat ca martor. Tatăl său decedase înainte de această dată, în timp ce mama sa nu apare ca răposată decât la 25 aprilie 1531²⁸. Francisc a fost căsătorit cu Ana, fata Caterinei și a lui Nicolae Nucea (*Nowcha*) din Armeniș, dar această legătură apare consemnată la mult timp (24 iulie 1534)²⁹ după desfacerea ei. Dacă motivele ruperii căsniciei nu ne sunt cunoscute, în schimb, putem intui faptul că această uniune matrimonială s-a încheiat și din rațiuni materiale, întrucât în 1508, Ladislau Fiat și Nicolae Nucea (unchiul, respectiv socrul lui Francisc) stăpâneau în comun cinci posesii în districtul Mehadiiei³⁰. Convingerea este întărită de faptul că, după moartea lui Nicolae Nucea, Francisc Fiat a reușit să-i acapareze 11 părți de moșie, atrăgându-și dușmănia fostei neveste și soacre (1535—1537)³¹. Ultimul document interesant este cel din 15 noiebriei 1548, când „*relicta domina Catherine, quondam Nicolai Nowcha consor*” și „*Johannes Flore gener eiusdem*” se judecau pentru tutela celor doi fii (*dou fily*), respectiv nepoți, rămași fără mamă. Deci Ana, fosta nevastă a lui Francisc Fiat, remăritată cu Ioan Florea murise înainte sau chiar în 1548³².

A doua nevastă a lui Francisc Fiat a fost Dorothea, fata fostului ban de Severin, Iacob Gârlișteanu³³. Căsnicia s-a legat înainte de 1531, an în care erau amintiți doi copii rezultați din aceasta, și s-a sfârșit, cel mai probabil, din motive naturale. Francisc Fiat a murit în intervalul dintre 24 martie 1542 și 20 noiembrie 1544, în ultimul act specificându-se și moartea Doroteii³⁴. Legătura acestora a fost binecuvântată cu patru copii, primii doi, Ioan și Gașpar, fiind amintiți la 29 aprilie 1531, iar Magdalena și Baltazar abia la 20 noiembrie 1544³⁵.

În toate cazurile sunt precizate, în chip expres, numele părinților. Gașpar are o existență atestată doar pentru 13 ani. În 1531 apare drept copil, astfel că în 1544 trebuia să se afle la vârsta adolescenței, poate chiar a bărbăției³⁶. Magdalena Fiat trebuie să fi fost de vârstă apropiată cu Ioan și Gașpar, căci prima mențiune din 1544 o arată deja măritată cu Mihai Lazăr. Pesty o prezintă ca decedată în 1582, fără însă a-i stabili locul în genealogia familiei³⁷.

Existența lui Baltazar Fiat este jalonată de documentele din 20 noiembrie 1544 și 7 iunie 1562. Șansa a făcut ca actul din 1544 să poarte și o însemnare ulterioară, din 1567, care îl prezintă pe Baltazar ca decedat, lăsând în urmă o fată mică, Ana³⁸. La 10 decembrie 1569 viața și interesele acestei fete erau protejate de fratele tatălui ei, Ioan Fiat (*Johannis Fiath de Karansebes tutoris legitimi Annae puellae filiae quondam Baltasaris Fiath*). Urma Anei o mai aflăm târziu și poate pentru ultima oară la 5 decembrie 1593, dată la care o matricolă de stare civilă reformată (1736) o arată ca nașă (*patrina*) a lui Gabriel, fiul nobilului Ioan Vincy³⁹.

În privința lui Ioan Fiat, știrile sunt cele mai bogate. Amintit copil în 1531, Ioan are o existență atestată sistematic până la 10 decembrie 1569. Firul vieții sale, de 40 sau 50 de ani, a fost curmat înainte de 26 decembrie 1576⁴⁰. În acest răstimp, a fost căsătorit de două ori. Prima căsătorie l-a unit pe Ioan Fiat cu Magdalena, fiica lui Ioan Peica din Caransebeș⁴¹, care i-a dăruit cinci băieți: Ludovic, Ladislau, Francisc, Iacob și Nicolae. A doua căsnicie a legat-o cu Elena, fata lui Lazăr Kun. Pesty afirmă, având la dispoziție toate documentele familiei, că în 1578 apar nominalizate cinci fete rezultate din această legătură: Ana, Caterina, Elisabeta, Margareta și Barbara⁴². Existența lor o considerăm a fi reală, viitoarele cercetări de arhivă putând să clarifice situația lor. Cert este faptul că Nagy Ivan, cu 20 de ani înaintea lui Pesty, dispunând de surse nu foarte bogate, a plasat în genealogia sa două din cele cinci fete (Margareta și Ana), iar un act din 1616 amintea alte două fete: Barbara și Caterina, ultima fiind soția lui Petru Criciovan⁴³.

Primul consemnat în documente, din cei cinci băieți ai lui Ioan Fiat, a fost Ludovic, la 6 mai 1566. Filiația sa apare exprimat fără echivoc la 20 noiembrie 1568, iar din 20 februarie 1572, Ludovic apare ca ginerele nobilului Ladislau Găman de Calova⁴⁴. Soția sa, Ana, al cărui nume îl aflăm abia din actele emise la 8 octombrie 1576 și 22 iulie 1577, se pare că i-a supraviețuit, căci socotim că în spatele acelei „relicte Ludovici Fiat“, pomenite la 4 mai 1597, se află tot Ana Găman⁴⁵.

Socrii lui Ludovic Fiat au fost Ladislau Găman, aflat încă în viață la 6 ianuarie 1574, și Magdalena care s-a remăritat, după decesul soțului ei, cu Ladislau Fiat (înainte de 10 iunie 1577)⁴⁶. Întrucât Ludovic și

Ladislau erau frați, Magdalena a fost nu numai soacra, ci și cumnata lui Ludovic Fiat. Viața lui Ludovic poate fi urmărită, prin mărturii relativ dese, până la 6 martie 1594, moartea sa survenind în următorii trei ani⁴⁷. El a lăsat șase copii.

Al doilea fiu al lui Ioan Fiat, atestat în ordine cronologică, este Ladislau. Amintit în treacăt la 6 ianuarie 1574, când unul din iobagii săi (*Pazkota Ztan, Fiat Lazlo jobagya Gauosdiai*) era martor jurat într-un proces, Ladislau apare ulterior împreună cu toți ceilalți frați ai săi (26 dec. 1576—12 nov. 1578)⁴⁸. La 10 iunie 1577 era căsătorit cu Magdalena, văduva nu demult răposatului Ladislau Găman, care era și soacra fratelui său Ludovic. Pesty a avut posibilitatea să-l urmărească în documente și după 1578, prezentându-l în viață până în 1587, când moartea a pus capăt căsniciei sale. Până acum, posteritatea sa rămâne obscură⁴⁹. De la sfârșitul anului 1576 sunt cunoscuți și ceilalți băieți ai lui Ioan Fiat. Francisc Fiat apare ca frate după mamă (*fratris uterini*) cu Iacob (28 mai 1597)⁵⁰. Șirul mărturiilor care îl prezintă în viață se încheie la zenta drept „*egregius*”⁵². Pesty îl arată căsătorit, în 1592, cu Barbara Giurma, fosta nevastă a lui Nicolae Micșa (Mixa)⁵¹. Urmașii săi, dacă îi va fi avut, rămân necunoscuți.

Iacob, amintit cu Francisc între 1576—1597, dispare din acte după 11 august 1600, dată la care un document de la Mihai Viteazul îl prezenta drept „*egregius*”⁵². Pesty îl arată căsătorit, în 1592, cu Barbara Osztrovi, remăritată apoi cu Ioan Vaida. Din căsătorie a rezultat un băiat, Ioan, născut sigur în 1590⁵³. Ultimul dintre băieții lui Ioan Fiat a fost Nicolae, pe care îl mai regăsim o singură dată, la 17 februarie 1591.

În instrucțiunile principelui Sigismund Bathory către reprezentantul său de la Istanbul se preciza că, în urma unui raid otoman, nobilul Nicolae Fiat fusese ucis la reședința sa din satul Buchi, iar nevasta sa fusese chinuită. Numele nevestei sale, Caterina Lățug, îl aflăm numai de la Pesty, cel care prezintă și descendența cuplului: fetele Elisabeta și Maria⁵⁴.

Epuizând prezentarea tuturor membrilor cunoscuți ai acestei generații, care au fost strănepoții lui Ludovic Fiat din secolul al XV-lea, atenția noastră se va îndrepta către membrii familiei care au trăit la sfârșitul secolului XVI și în prima jumătate a veacului următor.

Din cei cinci băieți ai lui Ioan Fiat doar trei au posteritatea cunoscută: Iacob, Ludovic și Nicolae. Cea mai simplă de urmărit pare a fi descendența lui Nicolae Fiat, formată din Elisabeta, măritată cu Ștefan Vaida din Caransebeș, și Maria, nevasta lui Nicolae Găman.

Cum tatăl lor murise în 1591, cele două surori aveau în momentul menționării lor (10 sept. 1615) peste 25 de ani⁵⁵.

Iacob Fiat a avut ca fiu pe Ioan, născut sigur în 1590, întrucât un proces verbal din 12 septembrie 1635 preciza că atunci avea 45 de ani⁵⁶. Acțiunea de urmărire a acestuia în documente devine oarecum dificilă pentru că, aparent, poate fi ușor confundat cu vărul său Ioan, fiul fratelui tatălui său. Știm însă sigur că, înainte de 1590, trăia un alt Ioan, fiul lui Ludovic Fiat și al Anei Găman, care avea ca frați pe Barbara, Gabriel și Sigismund Fiat (23 iun. 1588)⁵⁷. Astfel, între cei doi veri cu același nume, Ioan, exista o diferență de vârstă de cel puțin 2-3 ani. Mai mult, la 29 aprilie 1613 erau menționați frații Sigismund și Nicolae Fiat im-

preună cu vărul lor (*frater patruelis*) Ioan, pentru ca peste alți doi ani (10 sept. 1615) ordinea prezentării lor să sugereze același lucru (*Fiat Sigmond, Miklós és Fiat János*)⁵⁸. Ținând cont de aceste indicii, înclinăm să credem că sub numele lui Ioan Fiat din documentele princiare la 15 august 1614 și 11 mai 1633 trebuie văzut fiul lui Iacob și nu cel al lui Ludovic Fiat⁵⁹. După 1635 nu mai avem știri sigure despre Ioan Fiat, pentru că actele încep să consemneze pe un alt Ioan, fiul lui Sigismund. Dacă numele soției lui Ioan Fiat nu este cunoscut, știm în schimb numele copiilor: Iacob, Ecaterina și Anuca.

În privința lui Ludovic Fiat, din documentele cercetate de noi, reiese că ar fi avut cinci copii: Gabriel, Ioan, Nicolae, Sigismund și Barbara. Aceștia li se alătură și Baltazar, menționat în genealogiile lui Nagy Ivan și Pesty, fără precizarea vreunei date suplimentare.

Am arătat mai înainte că patru din acești frați apar consemnați în iunie 1588, părinții lor fiind Ludovic Fiat și Ana Găman.

Despre Barbara se știe cel mai puțin, informațiile limitându-se practic la mențiunea din 1588. Aceeași remarcă este valabilă și pentru Ioan, în condițiile în care toate mărturiile până la 1633—35, deja expuse de noi, par a-l desemna pe vărul său omonim. Chiar Pesty a acceptat în genealogia sa această variantă. Gabriel Fiat poate fi urmărit doar prin două mărturii, despărțite de aproape 9 ani (23 iun. 1588 și 28 mai 1597), care, în afară de precizarea filiației, nu ne mai oferă și alte datolii interesante⁶⁰. În aceste condiții, biografiile cele mai bogate sunt ale fraților Sigismund și Nicolae Fiat, intrați în atenția documentelor începând cu 1588, respectiv 10 aprilie 1611. Distanța de aproape 23 de ani între cele două mărturii nu poate conduce la ideea unei mari diferențe de vârstă între cei doi frați. Chiar în 1611 ei apar ca vicecomiți de Severin⁶¹, semn că aveau cel puțin vârsta de 20—25 ani.

Considerăm că Nicolae, nefiind amintit în actul din 1588 împreună cu frații săi, s-a născut ulterior, în 1611 având, probabil, 21—23 de ani. În majoritatea actelor care îl prezintă în viață, Nicolae apare împreună cu Sigismund Fiat⁶², indiciu că între cei doi frați a existat o permanentă legătură și colaborare. Ultima mențiune a lui Nicolae Fiat am găsit-o în documentul princiar din 17 martie 1635, în timp ce pentru Sigismund ultima dovadă că era în viață se plasează la 20 octombrie 1640⁶³. Pesty ne asigură că Sigismund a avut o moarte violentă, fiind împușcat de Grigore Tivadar în 1641, pe motivul unei vechi dispute pentru moșia Brebu. Documentele confirmă acest lucru, la 30 august 1642 fiind consemnată uciderea lui Sigismund Fiat⁶⁴.

În privința aspectelor matrimoniale, ambii frați au fost căsătoriți. Nicolae Fiat a avut cu soția sa, al cărui nume este îndoielnic, probabil Ana, doi copii: Tobias și Elisabeta. Sigismund a fost însoțit cu Caterina Henczi, acest aspect fiind consemnat foarte târziu, la 20 octombrie 1640⁶⁵. Caterina a fost, probabil, mama tuturor celor șapte copii ai lui Sigismund.

Generația analizată până acum cuprinde și un personaj aparte, anume Ștefan Fiat. El este cunoscut numai din adevărînța pe care o redacta în Lugoj, la 10 decembrie 1636, și în care preciza că a preluat actele privitoare la procesul dintre Ștefan Bethlen și principele Rakoczi. Neavând nici un alt indiciu despre înrudirea sau vârsta lui Ștefan Fiat, nu putem decât să opinăm că putea fi descendentul oricăruia din cei

cinci băieți ai lui Ioan Fiat, deci un posibil văr cu Ioan, Nicolae și Sigismund Fiat⁶⁶.

În continuare, ne vom opri atenția asupra generației de la mijlocul secolului al XVII-lea, încercând să prezentăm sintetic câteva din datele biografice ale celor 12 membri cunoscuți. Ca și în cazul generației de la sfârșitul secolului XVI, descendența este cunoscută doar pentru trei persoane, anume cea a lui Ioan Fiat și cea a verilor săi, Nicolae și Sigismund Fiat. Copiii lui Ioan îi cunoaștem numai din genealogia lui Pesty: Iacob, Caterina și Anuca, ultimele două fiind măritate cu Nicolae Gârlișteanu, respectiv cu Nicolae Ivul⁶⁷.

Cercetarea genealogiilor familiilor Gârlișteanu și Ivul nu ne aduce precizări suplimentare. Dacă în 1635, Ioan Fiat avea 45 de ani, fetele sale trebuie să fi fost de puțin timp măritate.

Ana Fiat a avut cu Nicolae Ivul, trei copii: Mihai, Maria și Barbara, amintiți pe la 1640. Greu de reparat este și personajul ascuns sub numele lui Nicolae Ivul. Nu excludem posibilitatea ca acesta să fie notarul Lugoșului (1613) și al Caransebeșului (1638—42), care în 1635 avea 55 de ani, cu 10 ani mai mult decât Ioan Fiat⁶⁸.

Nicolae Fiat a avut doi copii, Tobias și Elisabeta, amintiți târziu, în 1642. În acel an, Elisabeta apare ca măritată cu Mihai Luncavițan, dar se pare că era decedată, întrucât Gabriel și Ludovic Fiat cereau principelui ardelean acordarea tutelei asupra orfanilor lui Tobias și Elisabetei, verii lor secundari. Peste aproape 50 de ani (30 aug. 1688), o listă a proprietăților din Caransebeș îl amintea din nou pe Mihai Luncavițan, care solicita retrocedarea morii cumnatului său Tobias Fiat. Din acest act nu reiese explicit dacă Tobias murise sau nu⁶⁹.

Sigismund Fiat, cu cei șapte copii ai săi, s-a dovedit a fi unul din cei mai prolifici membri ai familiei. La 30 august 1642, o scrisoare princiară către autoritățile comitatului Severin amintea nu numai uciderea lui Sigismund, dar și numele unuia din băieții lui, anume Ludovic.

La cinci ani distanță (17 dec. 1647) acest Ludovic apare împreună cu frații săi Baltazar, Francisc, Ioan și Isac, iar peste alți șapte ani (12 nov. 1654) îl are ca frate și pe Gabriel⁷⁰. Numele lui Ludovic mai apare și în alte două acte, anume într-o scrisoare princiară către autoritățile comitatului Severin, datată 6 septembrie 1648, și pe o petiție din 5 iunie 1659, în care se cere reconfirmarea pentru nobilimea bănățeană a privilegiului din 1457, în condițiile în care otomanii ocupaseră întreg Banatul (14 sept. 1658)⁷¹. Ludovic a fost tatăl unui băiat, Sigismund. Al doilea fiu consemnat a fost Gabriel, în scrisorile familiei princiare Rakoczi din 24 martie 1644 și 6 iulie 1650⁷². Precizarea legăturilor de rudenie ascendente și colaterale se realizează abia în următoarele, în fapt și ultimele, documente relative la existența lui Gabriel Fiat (12 nov. 1654 și 8 sept. 1655)⁷³. Aici trebuie remarcată confuzia pe care Pesty a făcut-o între fratele și fiul lui Sigismund Fiat, mărturiile relative la cei doi fiind despărțite de 47 de ani (1597—1644). Gabriel Fiat a lăsat în urmă o singură fată, pe Caterina⁷⁴.

În deja amintitul act din 17 decembrie 1647 apar și ceilalți fii ai lui Sigismund Fiat, anume Baltazar, Francisc, Ioan și Isac. Este o consemnare târzie, a unor persoane mature care trebuie să fi avut între 30

și 40 de ani, dacă ținem cont de faptul că Sigismund avea în momentul morții sale cel puțin 53—54 ani, posibil chiar 60 de ani. În aceste condiții, de bază rămân tot informațiile lui Fr. Pesty, care, cercetând documente mai vechi, din 1639—42, ne oferă detalii esențiale despre copiii lui Sigismund. Din nefericire, Pesty nu a putut sau nu a găsit de cuviință să publice acele acte.

Baltazar Fiat nu apare decât pe secvența temporală jalonată de documentele din decembrie 1647 și septembrie 1655. A fost căsătorit cu Barbara Fodor cu care a avut patru copii: Ioan, Francisc, Caterina și Barbara. Despre Francisc Fiat știrile directe sunt și mai puține, practic reduse la consemnarea din 1647. Pesty arată că Francisc a fost înșurat cu Magdalena Josika (Iojică) înainte de 1649, an în care acesta apare văduv. Descendența este reprezentată de o unică fată, Suzana⁷⁵.

Ioan Fiat apare cert în ipostaza de fiu a lui Sigismund doar în 1647. În rest, adică pentru perioada 1639—42, el poate fi confundat ușor cu Ioan, vărul lui Sigismund. În această privință, credem că Pesty a făcut, într-o oarecare măsură, confuzie între cei doi Ioan Fiat. Soția lui Ioan a fost Ana, fiica lui Francisc Fodor, castelan în 1599, și a Caterinei Pribeke. Ana a fost, probabil, o rudă apropiată Barbarei Fodor pe care am arătat-o ca nevastă lui Baltazar Fiat. Din căsătoria destrămată în 1646, prin moartea Anei, au rezultat doi băieți, Gabriel și Iacob⁷⁶.

Ultimul dintre copii, Isac, apare concret tot în 1647. Pesty îl amintește, probabil împreună cu fiul său Ștefan, în 1642.

Ultimii membri ai familiei asupra cărora intenționăm să ne oprim sunt nepoții lui Sigismund Fiat. Din cei zece nepoți ai lui Sigismund, amintiți de Pesty, doar pentru șase am avut date accesibile.

Ludovic Fiat a avut un singur fiu, pe Sigismund, amintit doar la 28 ianuarie 1670. Probabil că *Sigismundus Sürcz a familia Fiath* amintit printre proprietarii din comitatul Severinului la sfârșitul secolului, a fost una și aceeași persoană cu fiul lui Ludovic⁷⁷.

Din cei patru copii ai lui Baltazar Fiat, doar viața celor doi băieți ne este mai bine cunoscută. Ioan s-a născut sigur după 1658, anul în care cucerirea otomană a Banatului muntos a determinat refugiul familiei Fiat în Transilvania. În 1699 se spunea despre Ioan că „*est natus Transsylvanus*”⁷⁸. El a fost căsătorit, înainte de 1690, cu Caterina, fiica lui Petru Fördös, cu care a avut cinci copii: Francisc, Sigismund, Adam, Barbara și Sofia. Atestat sistematic în primul sfert al secolului al XVIII-lea, Ioan a murit în 1727⁷⁹.

Al doilea fiu, Francisc, apare pe o secvență de doar un an, între 31 august 1688 și 24 iulie 1689⁸⁰. Suzana, fata lui Francisc Fiat este cunoscută prin doar două mărturii, care însă acoperă 40 de ani (1648 și 30 aug. 1688). Ultima din ele o prezintă pe Suzana alături de băieții ei, Mihai și Sigismund Sutezes⁸¹.

Ioan Fiat a fost părintele lui Iacob. El apare în două acte despărțite de opt ani (28 dec. 1647 și 8 sept. 1655), care conțin semnătura olografă (*manu propria*) a acestuia. Considerăm însă că doar actul de vânzare-cumpărare din 1658, care îl amintea alături de soția sa Caterina Josika, precum și inventarul proprietăților din Caransebeș (30 aug. 1688), când Mihai Ivul și Mihai Josika (Iojică) îi reprezentau interesele în vederea recuperării bunurilor imobiliare din oraș, sunt până acum singurele

mărturii elocvente relative la Iacob⁸². Neavând la dispoziție mărturii documentare certe, ne permitem doar să remarcăm că este posibil ca actele din 1647 și 1655 să-l desemneze pe Iacob, fiul lui Ioan vărul lui Sigismund. Știind că Ioan avea în 1635 vârsta de 45 de ani, fiul său trebuie să fi avut în 1647, între 25 și 37 de ani.

Fiul lui Isac Fiat a fost Ștefan, a cărui primă atestare găsită de noi se plasează la 18 decembrie 1679. Următoarele însemnări despre el se întind pe parcursul a încă două decenii, până la 5 august 1698⁸³.

De la Pesty aflăm că Ștefan a avut o fată, Barbara.

În această generație considerăm că trebuie plasată și „*Clara Fiath consors Michaelis Puj senioris*“, care figurează printre proprietarii comitatului Severin de la sfârșitul secolului XVII. Deși nu am reușit să-i depistăm ascendența, se cuvine precizat faptul că din formula în care este prezentată, rezultă înrudirea de sânge, și nu prin alianță, cu familia Fiat⁸⁴.

Încheiem aici prezentarea datelor strict legate de existența biologică a membrilor familiei Fiat de Armeniș, prezentare destul de anostă, dar absolut necesară pentru înțelegerea celorlalte aspecte din viața familiei. Unul dintre aceste aspecte îl reprezintă modul de dobândire și de păstrare a însemnatei bogății materiale, în secolele XV—XVII.

Numele familiei arată, fără dubii, faptul că încă de la începutul secolului al XV-lea, foarte probabil încă din secolul XIV, o parte a satului Armeniș se afla în stăpânirea acesteia. Modul de dobândire a acestui patrimoniu nu ne este cunoscut, dar putem admite că era o stăpânire ancestrală, asemănătoare multor altor posesii ale cnezilor bănățeni. În 1452, familia bănățeană Măcișăș stăpânea o posesie „de mii de ani“ (*ab Annis Domini Millenis*)⁸⁵, realitate pe deplin posibilă și în cazul familiei Fiat.

În Armeniș, alături de familia Fiat, au avut proprietăți și alte persoane. La 1468 era consemnat Petru Herka de Armeniș, iar o conscripție din 1603 arăta distribuția unităților fiscale astfel: Ludovic Fiat (răposat) — 5 porți, Nicolae Flore-l poartă, familia Gârlișteanu-l poartă⁸⁶.

Prima modalitate de sporire a averii imobiliare a fost donarea, de către autoritatea centrală, a unui număr apreciabil de posesii sau părți posesionare. Un act din 1508 arată că Ladislau Fiat și Nicolae Nucea din Slatina Timișului stăpâneau cinci posesii, pe baza unui act donațional dat de regele Sigismund de Luxemburg încă de la 1 decembrie 1428. Motivul donației a fost sigur dorința regelui de a răsplăti faptele de arme ale supușilor săi, motiv care a fost dealtfel precizat în chip expres în donația făcută tot atunci familiei Măcișăș⁸⁷.

Ladislau și Ludovic Fiat au fost beneficiarii, între anii 1468—1500, a nu mai puțin de 20 de posesii și predii acordate sau reconfirmate de regii maghiari Mathia Corvinul și Vladislav II. În 1500, regele își motiva donația astfel: „*nos attentis et consideratis fidelitate et seruicys fidelium nostrorum Egregiorum Ladislai et Ludovici Fyath de Ermenes per eos sacre imprimis huius Regni nostri Hungarie Corone, deindeque Maiestati nostre, pro locorum et temporum varietate, cum omni fidelitatis constancia, non sine magna et copiosa sanguinis effusione exhibitis et impensis...*“. Din aceleași rațiuni în 1519, Ioan și Francisc Fiat pri-meau, alături de alți cinci membri ai familiei Racoviță, o ghindărie la

Lozna (*silva glandinosa Lozna*)⁸⁸. Peste un secol, la 20 martie 1635, Sigismund Fiat era răsplătit de principe cu acordarea posesiei Jena (Dsena) „*pro fidelitate et fidelibus servitys (...) que a primis adolescentiae temporibus (...) in omnibus occassionibus, rebusque, et temporum vicissitudinibus, magna sane constantia et animi synceritate exhibuit et impendit...*“⁸⁹. Motivul real era însă răscumpărarea posesiei zălogite, Sigismund plătind 1 000 de florini⁸⁹.

Posesiile donate de regalitate fuseseră inițial confiscate, fie de la persoane care muriseră fără posteritate (cazul lui Emeric Măciș decedat în 1480), fie de la români care au refuzat cu tenacitate să renunțe la ortodoxie (cazul lui Nicolae și Mihai de Poreca, în 1500, apoi cel al lui Bogdan de Poreca, în 1543—47)⁹⁰. Terenurile pot fi luate și de la instituții aflate momentan într-o stare de decadentă, chiar de disoluție. Astfel, în mai 1566, Ludovic Fiat primea de la Ioan Sigismund Zapolya terenul părăsit al școlii catolice din Caransebeș (*locum desertum scholae papistarum*), fapt care a provocat opoziția fermă a locuitorilor din oraș (1566—67)⁹¹. Donații pot face și particularii. Cunoaștem, în această privință, un singur caz, din 1626, când nobilul Nicolae Bucur din Caransebeș dădea lui Sigismund Fiat un fâneț din apropierea orașului pentru că acesta se îngrijise de un proces al donatorului⁹². Donația apare aici ca răsplata cuvenită pentru serviciile oferite de Sigismund Fiat. Donația poate avea și aspectul unui cadou de nuntă, la 20 februarie 1572, Ludovic Fiat primind de la socrul său, trei predii ținute în zălog pentru 75 florini⁹³.

Bogăția crescândă a familiei a permis sporirea numărului de proprietăți prin cumpărare. Primul exemplu îl avem din 1493, când soții Ladislau și Elena Fiat cumpărau de la familia Păclizaru o curte (*fundum curie*) în Caransebeș pentru 200 de florini⁹⁴. Procesul achiziționării de grădini, locuri de arătură sau de moară, fânețe, case sau locuri de casă, în oraș sau în apropierea acestuia, a continuat până în 1658.

Valoarea intrinsecă a terenurilor a fost sporită prin realizarea unor amenajări profitabile. Sigismund Fiat, care în 1619 cumpăraseră cu 100 de florini un loc de moară pe ieruga orașului Caransebeș, loc amplasat între moara orașului și cea a banului, își exprima în 1622 nerăbdarea de a construi aici o moară, căci „nu poate lăsa nicidecum pustiu acel loc“⁹⁵.

Moșiile pot fi dobândite și prin luarea lor în zălog. Așa a procedat Sigismund Fiat la 6 septembrie 1639 când, pentru 1 000 de florini ungu-rești împrumutați lui Francisc Groza, a primit de la acesta șase posesii. Tranzacția a inclus și clauza răscumpărării posesiilor (*infra tempus redempcionis*) de către debitor⁹⁶. În sfârșit, o ultimă modalitate de sporire a averii imobiliare a fost încheierea unor înfrățiri cu persoane străine. Înfrățirea pe moșie (*adoptiva fraternitas*) este ilustrată de un singur caz cunoscut, cel din 1467, când Lado de Armeniș, stăpân peste cinci posesii, încheie o fraternitate adoptivă cu Ladislau Zayk „*dictus de Mothnok*“ și cu frați săi buni, Ștefan (ban al Severinului, în 1466—1467 și 1469) și Sandrin. Aceștia stăpâneau opt posesii, inclusiv donjonul de piatră (*turris lapidei*) de la Turnu-Ruieni⁹⁷. Fiecare parte era recunoscută ca moștenitoare a averii celeilalte părți. Acordul, bazat pe vechiul drept de înfrățire (*jus fraternale*), nu a avut efectul scontat, pentru că posesiile lui Lado au

rămas în patrimoniul familiei Fiat, în timp ce posesiile Mătnicenilor nu se regăsesc ulterior între cele ale familiei din Armeniș.

Posesiile dobândite prin mijloacele arătate mai sus, au fost obiectul unor repetate reconfirmări, fie din partea regalității maghiare, fie din partea principilor ardeleni. Actele de reconfirmare a stăpânirii acestor moșii s-au dat ca urmare a pierderii documentelor originale, în urma unor evenimente politico-militare vitrege, fie din dorința recunoașterii de către o nouă autoritate politică a unei situații anterioare. În primul caz se înscriu reconfirmările date de regele Mathia Corvinul, în 1468 și 1489, fraților Ladislau și Ludovic Fiat. Aceste două acte de reconfirmare privesc posesii „*ab antiquo perstitisse*“, precizare care sprijină ipoteza existenței unor stăpâniri ancestrale ale familiei⁹⁸.

În al doilea caz pot fi incluse reconfirmările făcute sub forma unor noi danii (*nova donacionis*) de recent înscăunații principii Cristofor Bathory (26 dec. 1576, 12 nov. 1578) și Gabriel Bethlen (15 aug. 1614)⁹⁹. Reconfirmarea vechilor stăpâniri este un bun prilej și pentru a obține reînnoirea privilegiilor cu care familia este înzestrată.

Motivația întăririi privilegiilor este expusă în documentul princiar din 11 mai 1633: beneficiarii „ar fi lipsiți de scrisese și actele necesare distruse și pierdute prin volnicia vremurilor“.

Același act privilegiar are o valoare deosebită, întrucât precizează expres obligațiile și sarcinile locuitorilor din orașul Caransebeș și comitatul Severinului, sarcini de care membrii familiei Fiat au fost și rămăneau scutiți: dările, taxele și contribuțiile obișnuite și extraordinare către fisc, ajutoarele și veniturile către Cămara princiară, găzduirea oaspeților, decima și nona cuvenite fiscului de stat, slujbele de rând și orașenești¹⁰⁰.

Odată stabilit modul de dobândire și condițiile de deținere a pământurilor, se pune firesc problema modului în care acest vast patrimoniu este partajat și stăpânit de diverșii membri ai familiei.

Remarcăm faptul că încă din secolul al XV-lea posesiile donate sau reconfirmate de regalitate au beneficiari din familii diferite.

În 1468 și 1480, frații Ladislau și Ludovic Fiat stăpâneau, respectiv căpătau, posesii împreună cu unchiul lor (*patruei eiusdem*) Ioan Măci-caș, iar în 1519, pădurea Lozna era dată verilor Ioan și Francisc Fiat, dar și lui Ladislau Racoviță, socrul lui Ioan¹⁰¹. Peste un secol, în 1622 și 1635, familia Fiat deținea alături de familia Găman, cu care se înrudea încă din anii 1572—1577, pământuri în orașul Caransebeș și la Brebu¹⁰². Starea de condiviziune în stăpânirea posesiilor și părților posesionare a generat tendința de ieșire din indiviziune, fenomen care s-a manifestat, în multe cazuri, prin conflicte deschise, rezolvate pe cale judiciară sau chiar prin violență. Astfel, Francisc Fiat a făcut eforturi deosebite pentru a împiedica pe Ana și Caterina Nucea, fosta nevastă, respectiv soacră, de a folosi posesia Dalci și părțile posesionare din alte zece sate. În 1535, Francisc obținuse de la regele Ioan Zapolya dreptul de stăpânire a tuturor posesiilor confiscate de la necredinciosul Nicolae Nucea (*per notam infidelitatis dicti Nicolai Nowcha*), fapt care a atras împotrivirea fiicei și a văduvei lui Nucea.

Peste doi ani, la 26 aprilie 1537, Francisc Fiat protesta categoric față de intenția celor două femei de a-i folosi părțile posesionare dobândite¹⁰³.

Peste alți 30 de ani, îl vedem pe Ioan Fiat, fiul lui Francisc, judecându-se cu Nicolae Florea, fiul Anei, prima nevastă a lui Francisc, pentru actele a cinci posesii comune (17 dec. 1566—18 oct. 1567). Decizia principelui Ioan Sigismund Zapolya arăta că actele moșiilor comune trebuie păstrate de cel mai vârstnic condivizionar¹⁰⁴.

Același Ioan Fiat poartă procese cu George și Petru Gârlișteanu de Bolvașnița, rudele sale îndepărtate după mamă, pentru bunurile comune și drepturile aferente (*bonorum et iurium possessionariorum in comitatu Zewren et districtu Karansebes existencium*, 17 apr. 1559)¹⁰⁵, precum și cu familiile Pribek și Fodor pentru moșiile Criva și Domașnea. În ultimul caz, procesul început în 1561 s-a încheiat abia la 20 noiembrie 1568, principele hotărând împărțirea pământurilor în litigiu (*deinde terras praescriptas litigiosas taliter inter se divisissent*).

Posesia Criva rămânea familiei Fiat¹⁰⁶. Pentru Secolul al XVII-lea cele mai multe probleme le-a avut Sigismund Fiat, în legătură cu pământurile de la Brebu (1628—1641). De aici i s-a tras chiar moartea, în 1641, fiii săi purtând procese și tratative cu familia Tivadar până în 1655¹⁰⁷. Deținerea unor părți posesionare a trezit tentația instăpânirii asupra unor sate întregi. Un caz elocvent ni-l oferă documentul din 10 iulie 1612, care arăta că frații Nicolae și Sigismund Fiat „au ocupat cu forța iar nu pe calea legii” părțile posesionare ale nobilului Ștefan Micșa, deținute de acesta în opt sate din comitatul Severinului¹⁰⁸. În condițiile în care familia Fiat deținea părți de posesie în toate cele opt sate, printre care se afla și Armenișul, apare evident mobilul cotropirii: stăpânirea cvasitotală a acestor sate.

Delimitarea stăpânirilor personale poate fi urmărită și în cadrul strict al familiei. Un indiciu este hotărnicia posesiei Buchin, realizată în octombrie 1561 și reconfirmată de principele Zapolya la 7 iunie 1562, din inițiativa nobililor Ioan și Baltazar Fiat, respectiv a lui Ladislau Bakoczy¹⁰⁹. Urmărind genealogia familiei, observăm că cei trei bărbați fac parte din ramuri diferite ale familiei, Ladislau păstrându-și drepturile patrimoniale, grație faptului că mama sa fusese o membră efectivă a neamului Fiat. Atingem, astfel, o altă chestiune, aceea a modului în care fetele și femeile pot stăpâni, folosi și transmite urmașilor părți din averea imobiliară a familiei. În mod firesc, alianțele matrimoniale au determinat, pe lângă sporirea pământului deținut, și inerente conflicte pentru părțile posesionare care se cuveneau de drept fetelor. Observăm în această privință adoptarea unei poziții diferențiate de către personajele masculine ale familiei Fiat.

Bărbații familiei au susținut sistematic dreptul soțiilor și al fetelor de a participa la împărțirea unei mase succesoriale străine și de a primi zestrea (*dota*) și darurile de nuntă (*honores nupciales*) cuvenite. Acest sprijin acordat fetelor sau urmașilor lor de a intra în stăpânirea unui sfert din pământurile părintești (*quarta puellaris et portiones congruentes*) se observă în câteva documente.

Joi, 20 noiembrie 1544, la împărțirea moștenirii răposatului Nicolae Gârlișteanu au participat și cei patru copii ai lui Francisc Fiat și ai Doroteii, aceasta din urmă fiind sora lui Nicolae. Partajul s-a făcut pașnic (*universa bona, inter omnes predictos fratres et predictas sorores, equaliter dividantur*)¹¹⁰. Peste un sfert de secol, în decembrie 1569, Ioan

Fiat, tutorele nepotei sale de frate, reprezenta interesele acestei orfane minore cu ocazia împărțirii posesiilor care aparținuseră fostului ban de Severin (1495—1508), Iacob Gârlișteanu¹¹¹.

Pretențiile la succesiune se bazau pe faptul că Dorothea, mama lui Ioan și bunica Anei Fiat, fusese fiica amintitului ban.

La câțiva ani distanță, Ludovic Fiat susținea drepturile de moștenire și de folosință ale soției sale, Ana Găman, asupra a șapte posesii, în condițiile în care Nicolae Găman, vărul acesteia, i se împotriva categoric. Litigiul a fost tranșat pe cale judiciară, apelându-se chiar la instanța princiară. Cristofor Bathory a hotărât ca Ana Găman să se bucure de părțile sale posesionare, pentru că averea se moștenește de urmașii de ambele sexe, fără deosebire (8 oct. 1576 și 22 iul. 1577)¹¹².

O atitudine diametral opusă este adoptată de bărbații familiei Fiat, în cazurile când se prefigurează o posibilă înstrăinare a unor părți din patrimoniul familial. Bărbații apelează insistent la privilegiul masculinității la succesiune (*jus hereditarium sive successorale*), în timp ce fetele și femeile pledează pentru moștenirea nediscriminatorie. În spatele acestor diferențe de concepții și mentalități stau practici și tradiții judiciare diferite, de factură bizantină sau occidentală. Zona Caransebeșului este locul de interferență a dreptului românesc (*jus valachicum*), utilizat de toți românii din districtele bănățene (*juxta antiquam et approbatam legem districtuum volahicalium universorum*), cu legislația regală maghiară, înlocuită apoi cu cea a principatului transilvănean (*juxta antiquam et approbatam huius regni nostri consuetudinem atque legem rite et legitime devoluta*).

Dacă legislația princiară sau regală, de factură occidentală, permite succesiunea nediscriminatorie, în schimb, dreptul românesc, de esență bizantină, îngreuează dreptul fetelor la moștenirea unor bunuri imobiliare, admitând doar acordarea unei zestre evaluată în bani¹¹³.

Documentele epocii reflectă convingător aceste realități.

La 5 august 1527, Francisc Fiat încheia o înțelegere cu verișoara sa Ana, care prevedea că posesiile lui Ioan, fratele Anei, vor fi folosite de aceasta până la moarte, după care ele vor reveni lui Francisc fără vreo împotrivire (*absque omni processu litigionari*). Ana a ajutat-o pe Caterina Fiat să obțină (încă din 1525) de la regele Ludovic II o schimbare în sens juridic a sexului (*in verum heredem et successorem masculinum duximus instituendam, preficiendo et creando*) tocmai pentru a putea moșteni posesiile tatălui ei, care erau vizate de Francisc¹¹⁴.

Acest demers, aflat cu iritare de Francisc Fiat abia în 1531, a stat la baza unui lung proces pentru dobândirea dreptului de moștenire asupra a 21 de posesii (25 apr. 1531—24 iul. 1534). Francisc a apelat la privilegiul masculinității (*possessiones ad semenam virilem et non femineam usus esset*), în timp ce Ana și Caterina Fiat au pledat pentru moștenirea nediscriminatorie. Tribunalul din Caransebeș (1534) și regele Ioan Zapolya (1535) au dat câștig celor din urmă¹¹⁵. Spre sfârșitul vieții (10 dec. 1578), Caterina Fiat a trebuit să se judece și cu Ludovic Fiat, care a inițiat pe cale judiciară o opreliște asemănătoare celei făcute de bunicul său, Francisc, în 1531—34¹¹⁶. Împotrivirile vizează nu numai pământurile familiei, ci și părți posesionare care aparțin unor familii înrudite. În mai 1597, Francisc Fiat se împotriva în numele a nouă per-

soane din familiile Fiat, Peica și Vaida, față de folosirea unor moșii din districtul Carașova de către zece fete și femei din familiile înrudite, Peica și Gârlișteanu, care „s-au îngrijit să fie înzestrate cu drept de moștenire pe linie bărbătească (...) spre paguba și dauna și încălcarea vădită a dreptului de moștenire a celor mai sus-numiți care au făcut întâmpinarea”¹¹⁷. Tenacitatea femeilor din familia Fiat în apărarea drepturilor lor reiese și din ultimul exemplu pe care îl oferim aici, acela că în septembrie 1615, Elisabeta și Maria Fiat „pretinzând drepturile lor asupra unor anumite părți de moșie (...) le-ar fi sechestrat pe lângă acelea de la Caransebeș până la terminarea procesului” purtat cu Sigismund, Nicolae și Ioan Fiat¹¹⁸.

Averea imobiliară din Caransebeș sau din district poate fi deci ținta sechestrului preventiv pus în timpul proceselor. Acțiunile judiciare în care sunt implicați membrii familiei, și care uneori se finalizează printr-o sentință defavorabilă pentru aceștia, determină înstrăinarea pământurilor sau bunurilor mișcătoare. Zălogirea de posesii o întâlnim doar în 1501, când Ladislau Fiat a răscumpărat nu mai puțin de 26 de posesii zălogite de fratele său Ludovic. Acesta din urmă l-a ucis pe Petru Kain (Rayn) ca pedeapsă pentru adulterul comis cu nevasta sa, dar, în final, a trebuit să-și răscumpere crima, zălogind moșiile familiei.

Faptul că Ladislau era coproprietar cu Ludovic asupra acestor posesii, că moșiile, dobândite cu mari și îndelungate sacrificii, puteau fi lesne pierdute, explică cel mai bine silința depusă pentru recuperarea lor. Nu trebuie ignorată apoi acea „*pietate fraternitatis*” nutrită de Ladislau pentru Ludovic¹¹⁹.

Execuția silită pe seama bunurilor mișcătoare se prefigurează într-un act din 4 aprilie 1635 ca o soluție extremă, în cazul neachitării unei amenzi judiciare de către Sigismund Fiat în favoarea Margaretei Găman¹²⁰.

Cea mai dură lovitură dată bogăției și prosperității familiei s-a consumat în 1658, când vastul patrimoniu imobiliar a fost confiscat de autoritățile otomane instalate pe teritoriul fostului comitat al Severinului. Ocuparea zonei muntoase a Banatului de către otomani, în septembrie 1658, a fost dublată de redistribuirea pământului confiscat de la nobilimea locală, noii elite musulmane¹²¹. Deși informațiile pentru perioada 1658—1688 sunt cvasiabsente, totuși putem bănuși că nu absolut toate terenurile familiei Fiat, răspândite, așa cum am văzut, în tot comitatul, au fost stăpânite efectiv de otomani. Un document recent valorificat¹²², ne asigură că în 1637, Sigismund Fiat deținea o ghindărie lângă Jebel, adică în plin teritoriu otoman (eyaletul Timișoarei), care îi furniza o sursă suplimentară de venituri. Această realitate conduce la ipoteza că, și după 1658, familia Fiat a stăpânit „de facto” posesii în Banat, mai ales în zona montană, unde otomanii nu s-au așezat statornic. Chiar Evliya Celebi, care la 1660 arăta că în sangeacurile de Lugoj și Sebeș se aflau laolaltă 27 de zeamete și 405 timare, nu uita să precizeze că „raialele (țărani) sunt toți români”.

Statornicirea unei zone cu un statut aparte, de condominium între principatul Transilvaniei și beilerbeilicul Timișoarei, a favorizat, dacă nu o stăpânire efectivă a unei părți din vechiul patrimoniu familial, măcar perceperea unor taxe de la foștii iobagi rămași pe aceste posesii¹²³.

În 1688, după îndepărtarea autorităților otomane de către armatele habsburgice, prima grijă a nobilimii bănățene revenită din refugiul ardelean a fost obținerea recunoașterii vechilor drepturi și privilegii din partea Casei de Austria. În aceste demersuri s-au implicat și membrii familiei Fiat¹²⁴. Dezamăgirea nobilimii bănățene a fost proporțională cu speranțele și eforturile acesteia de a-și recupera vechile posesiuni și privilegii, întrucât Habsburgii s-au dovedit a fi intransigenți, refuzând de *plano* orice recunoaștere a privilegiilor și drepturilor de proprietate anterioare anului 1658¹²⁵.

O contribuție însemnată la clădirea și păstrarea prestigiului social au adus-o demnitățile și funcțiile deținute de membrii familiei la nivelul districtului și orașului Caransebeș, al comitatului Severin și chiar al principatului ardelean. În secolele XIV—XV, primii membri ai familiei au fost, probabil, cnezii locali. Importanța lor este dovedită de participarea la introducerile în posesie și de faptul că sunt nominalizați în actele regale. Ascensiunea ierarhică este evidentă la mijlocul secolului al XV-lea, când Francisc Fiat de Armeniș, între 7 aprilie 1440 și 2 iulie 1456, își pune de patru ori sigiliul propriu pe actele scaunului de judecată al districtului Caransebeș¹²⁶.

Participarea la luptele antiotomane, atestată tacit în actele din 1428/1508, 1468, 1480, 1489, și expres abia în 1500 și 1519 (*contra Thurcos crucis christi inimicos*)¹²⁷, și-a avut partea de contribuție la creșterea importanței sociale și a bogăției materiale a familiei.

În secolele XVI—XVII, evoluția acestui „*cursus honorum*” al membrilor familiei este remarcabilă. Datele oferite în anexa studiului atestă nivelul ridicat al autorității și competenței acestor personaje.

Tot din actele secolelor XVI—XVII aflăm cel mai bine în ce constau acele „*fidelium serviciis*”, amintite trecător în secolul anterior: introduceri în posesie, întocmirea de procese verbale și rapoarte, legalizarea unor acte cu conținut privat (testamente sau tranzacții imobiliare)¹²⁸. În veacul al XVII-lea, actele nu mai amintesc serviciile de natură militară, pe primul loc impunându-se serviciile cu caracter administrativ. Un exemplu concludent este investirea „iarăși și din nou” a lui Sigismund Fiat ca tricesimator suprem al Caransebeșului, Lugojului și Zăicaniului, începând cu 1 octombrie 1627. Această funcție a păstrat-o mai mult de 13 ani¹²⁹, răstimp în care a îndeplinit misiuni specifice ca: perceperea taxelor pentru mărfurile tranzitate, trimiterea la Alba Iulia a contribuțiilor bănești strânse din teritoriu¹³⁰, prinderea și pedepsirea celor care ocoleau vămile. Sigismund Fiat a întreținut permanente legături economice și politice cu Belgradul, activitățile sale comerciale fiind dublate de misiuni diplomatice în slujba principelui ardelean. Îl vedem, astfel, ocupându-se cu un transport de marfă de la Belgrad la Cluj și apoi la Alba Iulia (16—21 mai 1627)¹³¹, sau cu trimiterea la principele Gheorghe Rakoczi a unor rapoarte despre vizirul din Belgrad (7 aug. 1635, 4 feb. 1636)¹³². Implicarea lui Sigismund Fiat în activitățile comerciale cu Belgradul, dar și în diplomația dintre Rakoczi și Poarta otomană, este atestată de raportul lui Ștefan Keöressy de Varad către principele Rakoczi (1633) și de scrisoarea princiară adresată juzilor și juraților din orașele Lugoj și Caransebeș, la 15 august 1638¹³³. Conținutul primului act este

interesant: din Istanbul, Keöreossy îl informa pe principe că Sigismund Fiat ar fi reținut un sol, lucru care îi părea absurd, și l-a eliberat doar la porunca marelui vizir (22 aug. 1633). Alături de Belgrad, Timișoara a fost un alt oraș cu care Sigismund avea legături. O confirmă scrisoarea cu caracter privat trimisă acestuia de alaybeiul Ismail, la 17 decembrie 1637¹³⁴.

Principii ardeleni Rakoczi au apelat și la serviciile altor membri ai familiei Fiat. În 1636, Ștefan Fiat era la curent (se pare că era chiar implicat) cu evoluția ostilităților dintre principele Gheorghe Rakoczi I și pretendentul Ștefan Bethlen, fost comite al Hunedoarei, iar în martie 1644, Gabriel Fiat, cel care în 1650 apare ca mare maestru de vânătoare, era însărcinat cu procurarea de la Belgrad a unui baltag de argint¹³⁵. La sfârșitul secolului (1688—1698), Francisc, Ioan și Ștefan Fiat s-au implicat activ în demersurile nobilimii severiene pentru recunoașterea privilegiilor seculare de către Casa de Austria.

Alături de membrii celorlalte familii bănățene, ei au purtat tratative cu reprezentanții administrației militare habsburgice, au călătorit la Viena pentru a susține interesele bănățenilor și și-au manifestat protestele categorice față de atitudinea refractară a austrieșilor în privința recunoașterii acestor drepturi și privilegii¹³⁶.

Anchora întreprinsă asupra funcțiilor deținute în timp determină cercetarea unui alt aspect, cel al nivelului de instrucție al membrilor familiei Fiat. În această privință, informațiile sunt lacunare, chiar cvasi-absente. Nu am depistat nici un act din care să rezulte direct că vreun membru al familiei ar fi urmat cursurile unei școli, fie din Caransebeș, fie din alt oraș ardelean, ori a unei universități europene. Știrile indirecte, care atestă un nivel de pregătire relativ ridicat, sunt puține, dar relevante.

Astfel, între 22 septembrie 1577 și 1578, Iacob Fiat apare ca „*scriba et juratus notarius cancellariae minoris*” a principelui ardelean¹³⁷, iar la peste 60 de ani distanță, întâlnim semnăturile olografe (*manu propria*) ale altui Iacob, aflat în postura de asesor jurat (*hutös assessor*, 28 dec. 1647) și de comite al Severinului (8 sept. 1655)¹³⁸.

Lipsa altor informații palpabile nu poate clinti convingerea că și alți membri ai familiei au posedat o instrucție bună. Nu ni-l putem închipui pe Sigismund Fiat, care a fost tricesimatorul a trei puncte vamale, străin de orice cunoștințe comerciale și juridice sau incapabil să utilizeze fluent limbile română, maghiară și latină.

Îndeplinirea în bune condiții a funcțiilor publice, precum și administrarea eficientă a vastelor proprietăți, au impus automat însușirea unor solide cunoștințe de gramatică, matematică comercială, drept, chiar și de retorică. Sesizăm și existența unui pronunțat spirit civic, generat tot de nivelul de educație: în mai 1635, Sigismund Fiat și-a amănat rezolvarea unor probleme personale „deoarece a fost chemat la adnuare și este dator să meargă acolo”¹³⁹.

În atenția investigației noastre a stat și apartenența confesională a familiei Fiat. Documentele atestă că familia era catolică încă de la începutul secolului al XV-lea, fapt care nu exclude posibilitatea ca primele generații să fi mărturisit credința ortodoxă, aidoma majorității cnezimii bănățene. Confesiunea catolică a familiei poate fi reperată cel

mai devreme în 1428, când regele Sigismund de Luxemburg, aflat la Caransebeș, emitea aproape simultan (1—2 dec.) două documente revelatoare. Primul era un act donațional pentru cinci posesii stăpânite în condiziune de familiile Nucea și Fiat, iar al doilea era o reconfirmare pentru călugării minorității din Caransebeș a unui privilegiu mai vechi, din 1366, care stipula expres ca „nimeni să nu poată ține sau păstra moșii, în temeiul nobleței sau cnezatului, decât numai adevărații catolici...“¹⁴⁰. Apare deci limpede faptul că beneficiarii donației nu puteau fi decât catolici. Această condiționare reiese și mai evident din actul emis la 10 ianuarie 1500, când frații Ladislau și Ludovic Fiat deveneau beneficiarii a trei predii, confiscate de rege de la Mihai și Nicolae de Poreca pe motivul apartenenței lor la ortodoxie (*dampnabili secte scismaticae Valachorum sive Rascianorum adhesisse*). Încercarea lui Bogdan de Poreca de a-și recupera posesiile strămoșești, în anii 1543—47, a eșuat, tocmai pentru că nu renunțase la ortodoxie¹⁴¹.

Catolicismul a fost îmbrățișat și de generațiile următoare ale familiei Fiat. La 29 mai 1699, catolicul Ioan Fiat era „*secretarius et referendarius in cancellaria Aulico-Transylvanica*“, post care era vizat de calvinisti (*acatholici*)¹⁴². Trecerea la calvinism a unei părți a familiei apare posibilă după 1550, întrucât numeroși bani și nobili caransebeșeni apar ca „eretici“ în însemnările iezuiților care trec prin Banat¹⁴³. Singura informație relevantă, depistată de noi, este o matriculă din 1736, care cuprinde „*infantium a parentibus lutheranis et calvinistis natorum et baptisatorum*“. La rubrica nașilor (*patrini*), în dreptul datei de 5 decembrie 1593 o întâlnim pe „*Domina Anna Fiath*“¹⁴⁴.

În final, după parcurgerea tuturor aspectelor care pot fi reconstituite pe baza unor mărturii concrete, se pune firesc întrebarea: familia Fiat a fost românească sau maghiară?

Onomastica familiei, corespondența păstrată în arhiva familială, precum și confesiunea catolică atestată de timpuriu, sunt argumente în favoarea ideii că familia Fiat a fost maghiară. Dovezile care pledează pentru caracterul românesc sunt indirecte, dar deloc neglijabile. Locul de baștină, contactul nemijlocit cu populația românească din Caransebeș și districte¹⁴⁵, înrudirea cu familia Gârlișteanu ai cărei membri scriau românește la 1598¹⁴⁶, sunt argumente în sprijinul ideii că mulți membri ai familiei Fiat vorbeau fluent limba română. Mai mult, toate izvoarele relative la orașul și districtul Caransebeș subliniază caracterul românesc al acestora, unele din ele sesizând corect conviețuirea elementului românesc cu minoritățile maghiară și sârbă¹⁴⁷.

Acestor izvoare li se adaugă câteva mărturii care atestă conștientizarea de către locuitorii români a apartenenței lor etnice și chiar etalarea originii lor latine¹⁴⁸. Din nefericire, în cazul concret al familiei Fiat, ne lipsește acest gen de mărturie tranșantă.

În aceste condiții, putem doar opina că majoritatea membrilor familiei erau bilingvi. Ei se află la contactul a două influențe opuse, una care a favorizat menținerea caracterului românesc original, cealaltă de maghiarizare treptată, sub presiunea diversilor factori sociali, instituționali, politici. Conviețuirea într-un mediu pur românesc a atenuat, în mod sensibil, tendința de maghiarizare, aceasta din urmă devenind deplină abia în secolul al XVIII-lea, când familia a pierdut contactul cu mediul bănățean.

Toate elementele anchetei noastre, pe care am dorit s-o facem cât mai minuțioasă și relevantă, conduc spre ideea că această familie bănățeană relativ numeroasă s-a bucurat de o ascensiune constantă în secolele XV—XVII. A fost o familie puternică și tenace, care a știut să-și creeze o situație materială deosebită, fapt ce i-a permis să ocupe importante demnități și funcții, atât la nivelul local al orașului Caransebeș și comitatului Severin, cât și la nivelul administrației centralizate a principatului Transilvaniei. Averele, funcțiile, alianțele matrimoniale cu alte familii nobile, abilitatea politică și, nu în ultimul rând, nivelul de cultură au asigurat familiei Fiat un prestigiu deosebit, păstrat și în secolele următoare.

NOTE

1 Călători străini despre Țările Române, vol. 2, p. 557; vol. 3, p. 121.

2 Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* (în continuare, Hurmuzaki), vol. II/2, p. 92—93 și vol. II/5, p. 700; diploma din 1457 a fost reconfirmată de principele Gabriel Báthory la 3 aprilie 1609, cf. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. 8 (1607—1613), București, 1935, p. 59—65; interesantă este și scrisoarea împăratului Maximilian II, din 1571, pentru „*Nobiles Status et Ordines Comitatus Szuryny*“, cf. Hurmuzaki, II/5, p. 695.

3 Frigyes Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh Kerületek*, Budapest, 1876; idem, *A Szörény Bánság és a Szörény vármegye története*, vol. 3, Budapest, 1878; idem, *Krassó vármegye története*, vol. 3—4, Budapest, 1883—84, Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981; pentru restul documentelor publicate intermitent, într-un număr mare de publicații, vezi *ibidem*, p. 5—6 și 15—16.

4 Interesul pentru studiul familiilor ardeleni inaugurat de Ladislau Mikola, *Historia Genealogico-Transsylvanica*, (Cluj), 1731, s-a extins și asupra familiilor bănățene prin lucrările istoricilor maghiari László Köváry, *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvárott, 1854, p. 177 (fam. Măciș de Tincova), Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Pest, vol. 4, 1858, p. 167—171 (fam. Fiáth) și p. 374—383 (fam. Gârlișteanu), vol. 7, 1860, p. 216—222 (fam. Măciș), F. Pesty, *Szörény*, vol. 1, 1877, p. 457—477, Miklós Lendvai, *Temes vármegye nemes családjai*, 3 vol., Budapest, 1896—1905, Béla Kempelen, *Magyar nemes családok*, 9 vol., Budapest, 1911—1915. În istoriografia română importante sunt lucrările lui Ioan Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, 2 vol., Sibiu, 1892—1895; Traian Popa, *Familia Mutnic*, în „*Revista Institutului Social Banat-Crișana*“, XIII, mai—aug. 1944, p. 526—538; Marius Bizerea, *Atestări documentare despre continuitatea existenței unor familii românești pe teritoriul Banatului din sec. XII—XV până în prezent*, în „*Meședintzi. Istorie și cultură*“, Drobeta Tr. Severin, vol. 1, 1978, p. 33—37. Mai nou, C. Feneșan, *Familia românească Bizere și moștile ei de pe valea Pogănișului*, în „*Sargeția*“, 16—17, 1982—1983, p. 267—279; Lăgia Boldea, *Câteva considerații privitoare la familia nobilă de Măciș (sec. XIV—XVI)*, în „*Sargeția*“, 20, 1986—1987, p. 171—177; eadem, *Situația social-economică și juridică a nobilimii din Banat în sec. XIV—XVI*, în „*Banatica*“, XII/2, 1993, p. 13—24; Viorel Achim, *Mutații în statutul unor sate cneziale din Banat în epoca argevină; cazul de la Biniș*, în „*Banatica*“, XII/2, 1993, p. 62. Ca materiale de lucru și orientare recomandăm: Zoltán Köblön, *Magyar család-történeti könyvészeti, 1472—1905*, Kolozsvár, 1909; Kálmán Baán, *Magyar genealógiai és heraldikai forrásmunkák, 1561—1932*, Budapest, 1932, apoi indicii revistei *Turul* (Budapest, 1883—) alcătuiti de Samu Borovszky și Antal Fekete Nagy în 1893 și 1940; mai recent, Domokos Kosáry, *Bevezetés Magyarország történetének forrásai és irodalmába*, Budapest, 1970. Pentru istoriografia română, de bază rămâne *Bibliografia istorică a României*, 8 vol., București, 1970—1995.

5 Arhiva familiei Fiat de Armeniș, cuprinzând documente din perioada 1527—1935, se află la Arhiva Națională Maghiară din Budapesta, în secțiunea arhivelor familiale, ale corporațiilor și instituțiilor, la poziția P.990, cf. D. Kosáry, *op. cit.*, p. 668. O parte din această arhivă se află microfilmată la Arhivele Statului din București, fondul *Microfilme Ungaria*, rola 629, c. 1013—1078, multe documente fiind deja publicate.

6 Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 199.

7 Hurmuzaki, I/2, p. 670; Pesty, *Krassó*, vol. 3, p. 379.

8 Actul de hotărnicie a moșiei Buchin, care aparținea familiei Fiat, amintea de „*insula Fiath*” (oct. 1561), situată pe cursul râului Timiș, cf. Hurmuzaki, II/5, p. 501; în Transilvania este atestată la 1460 așezarea *Fyathfalwa*, azi Filiaș, înglobată în orașul Cristuru Secuiesc, cf. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. 1, București, 1967, p. 239; pentru zona muntoasă a Gorjului și Mehedințiului, numele Fiat este menționat de acte domnești, dintre 1486—1535, sub formele „Fiat”, „fiili lui Fiat”, „ocina lui Fiat”, cf. *Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească*, vol. 1 (1247—1500), p. 317, vol. 2 (1501—1525), p. 254, 266, 473 și vol. 3 (1526—1535), p. 323.

9 Hurmuzaki, I/2, p. 558; pentru alte forme documentare vezi C. Suciu, *op. cit.*, p. 45.

10 Hurmuzaki, I/2, p. 558, 563; C. Feneșan, *Documente*, p. 34.

11 Hurmuzaki, vol. I/2, p. 670, 745 și vol. II/2, p. 12, 45, 69.

12 *Ibidem*, II/2, p. 176.

13 V. Achim, *Considerații asupra componenței adunărilor obștești ale districtului Caransebeșului în sec. XV*, în „*Banatica*”, 9, 1987, p. 375; autorul arată că Fiat a fost probabil fiul lui Ioan fiul lui Bogdan de Armeniș. Pesty consideră că Nicolae și Francisc au fost fiii lui Mihai (Szörény, 1, p. 462), când mai firească ar fi plasarea celor trei în aceeași generație.

14 Hurmuzaki, II/2, p. 183, 267—268, 312, 481.

15 Lado derivă din numele Ladomir/Vladimir, iar Ladislau provine din Vladislav, cf. János Ladó, *Magyar utónévkönyv*, Budapesta, 1971, p. 184 și 225. Actul din 30 nov. 1429 amintea de *Lado filium Ladislai*, iar cel din 23 iun. 1450 pe *Ladislao filio condam Lado*, bunicul și nepotul având, deci, nume identice, dar diferite de cel al lui Lado Bizere, cf. Hurmuzaki, I/2, p. 561, 764; avem și cazuri când fiul și tatăl poartă aceleași nume, Ladislau (1411), cf. *ibidem*, p. 479.

16 *Ibidem*, vol. II/2, p. 334, 481—484.

17 *Ibidem*, vol. II/2, p. 581; vol. II/3, p. 309—310.

18 *Ibidem*, vol. II/3, p. 622; vol. II/4, p. 56—57, 413.

19 *Ibidem*, vol. II/3, p. 312, 508.

20 *Ibidem*, vol. II/5, p. 469.

21 *Ibidem*, vol. II/3, p. 503; vol. II/4, p. 8; Pesty, *Szörény*, vol. 3, p. 421 și 426.

22 *Ibidem*, vol. 1, p. 468; C. Feneșan, *Documente*, p. 64, 67, 100, 104, 108—109, 130.

23 Hurmuzaki, II/4, p. 8 (1531), 56—57 (1534) și 413 (1548).

24 *Ibidem*, vol. II/2, p. 481—484; vol. II/4, p. 8.

25 *Ibidem*, vol. II/3, p. 622; în 1530—1531 apare sub numele de Anka, cf. *ibidem*, II/3, p. 656 și II/4, p. 8.

26 *Ibidem*, vol. II/3, p. 656, vol. II/4, p. 8, 27, 56, 198, 358, 413 (1548); Francisc Bakoczi este atestat până în dec. 1568, cf. *ibidem*, II/5, p. 651.

27 *Ibidem*, vol. II/4, p. 399; vol. II/5, p. 499, 523; Pesty, *Szörény*, vol. 3, p. 421—426 (1578).

28 Hurmuzaki, vol. II/3, p. 309—312 (1519); vol. II/4, p. 7 (1531).

29 *Ibidem*, II/4, p. 58; aici Nicolae Nucea apare ca decedat.

30 *Ibidem*, II/2, p. 581.

31 *Ibidem*, II/4, p. 81—83, 116—117.

32 *Ibidem*, p. 435; ultima atestare sigură a Anei o avem din 1535, cf. *ibidem*, p. 83.

33 Legăturile de rudenie sunt specificate clar în 1544, cf. *ibidem*, p. 369.

34 *Ibidem*, p. 288 și 369.

35 *Ibidem*, p. 8 și 369.

36 Vezi nota precedentă.

- 37 *Ibidem*, p. 369; Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 464; Mihai Lazăr este atestat până în nov. 1578, cf. *ibidem*, vol. 3, p. 419.
- 38 Hurmuzaki, vol. II/4, p. 369—371; vol. II/5, p. 499, 513.
- 39 *Ibidem*, II/5, p. 674; Etele Thury, *Anyakönyvi feljegyzések a XVI és XVII századból*, în „*Történelmi Tár*“, 1906, p. 557.
- 40 Hurmuzaki, vol. II/4, p. 8, 358, 369, 399; vol. II/5, p. 414, 452, 469, 492, 499—501, 532, 590, 639, 651, 674; ultima mențiune la Pesty, *Szörény*, vol. 3, p. 407.
- 41 Informație foarte târzie, sigur nu unică, din 28 mai 1597, cf. C. Feneșan, *Documente*, p. 100.
- 42 Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 462—463.
- 43 Nagy Iván, *op. cit.*, vol. 4, Pest, 1858, p. 170; Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 463.
- 44 Hurmuzaki, II/5, p. 593, 651, 706.
- 45 Pesty, *Szörény*, vol. 3, p. 405, 413 (1576—77), C. Feneșan, *Documente*, p. 96—97 (1597).
- 46 Hurmuzaki, II/5, p. 728; Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1017.
- 47 Pesty, *Szörény*, vol. 2, p. 225; vol. 3, p. 405—426; idem, *Krassó*, vol. 4, p. 142—144, 165; C. Feneșan, *Documente*, p. 73, 88, 97 și 100.
- 48 Hurmuzaki, II/5, p. 731; Pesty, *Szörény*, vol. 3, p. 407—419.
- 49 Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1017; Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 463 (1587) și vol. 2, p. 432 (10 sept. 1580—22 ian. 1581).
- 50 C. Feneșan, *Documente*, p. 100.
- 51 *Ibidem*, p. 80, 84—85, 100; Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 142, 192, 206; idem, *Szörény*, vol. 1, p. 464 (pentru 1592); lipsa oricăror informații certe ne permite doar să avansăm ipoteza că Ladislau sau Francisc puteau fi posibili părinți ai lui Ștefan Fiat atestat în 1636 (vezi mai jos, nota 66).
- 52 *Ibidem*, vol. 3, p. 407; idem, *Krassó*, vol. 4, p. 192, 206; C. Feneșan, *Documente*, p. 80, 100; ultima mărturie la A. Veress, *op. cit.*, vol. 6 (1600—1601), București, 1933, p. 157.
- 53 Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 463; C. Feneșan, *Documente*, p. 167.
- 54 A. Veress, *op. cit.*, vol. 3 (1585—1592), București, 1931, p. 240; Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 463.
- 55 C. Feneșan, *Documente*, p. 142.
- 56 Vezi nota 53.
- 57 Nagy Iván, *op. cit.*, vol. 4, p. 169, care ia informația din manuscrisele lui Kaprinai; documentul original este microfilm la Arh. St. București, fond *Ungaria*, r. 629, c. 1020.
- 58 Nagy Iván, *op. cit.*, vol. 4, p. 169; C. Feneșan, *Documente*, p. 141.
- 59 Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1024; C. Feneșan, *Documente*, p. 160.
- 60 Vezi nota 57; C. Feneșan, *Documente*, p. 100.
- 61 Nagy Iván, *op. cit.*, vol. 4, p. 169, după manuscrisele lui Kaprinai.
- 62 Vezi nota 59; în plus, C. Feneșan, *Documente*, p. 133, 142.
- 63 Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 297 și 323.
- 64 Idem, *Szörény*, vol. 1, p. 463; Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1061.
- 65 Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 463; idem, *Krassó*, vol. 4, p. 323.
- 66 Antal Beke, *Az Erdély káptalan levéltára Gyulafehérvárott*, în „*Történelmi Tár*“, 1895, p. 425; vezi nota 51.
- 67 Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 463.
- 68 *Ibidem*, p. 468—469; C. Feneșan, *Documente*, p. 163.
- 69 Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 463; pentru 1688 vezi C. Feneșan, *Caransebeșul la începutul celei de-a doua stăpâniri habsburgice (1688)*, în „*Revista Istorică*“, 7, 1996, nr. 1—2, sub tipar.
- 70 Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1061 (pt. 1642), 1063 (pt. 1647); Nagy Iván, *op. cit.*, vol. 4, p. 170 (pt. 1654).
- 71 Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1070; Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 255.
- 72 Sándor Szilágyi, *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése*, în *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, vol. 24, Budapest, 1875, p. 134; Imre Lukinich, *Keresdi Bethlen Ferencz levelezése, 1622—1653*, în „*Történelmi Tár*“, 1907, doc. 80, p. 363.

- 73 Nagy Iván, *op. cit.*, vol. 4, p. 170; Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 351—352.
- 74 Idem, *Szörény*, vol. 1, p. 463.
- 75 Pentru cei doi frați, Baltázár și Francisc, vezi notele 70, 73, 74.
- 76 Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 463; despre părinții Anei Fodor, vezi *ibidem*, p. 465. Autorul este confuz, arătând moartea lui Ioan Fiat atât în 1639, cât și în 1646. De aici reiese confuzia dintre fiul lui Iacob și cel al lui Sigismund Fiat, care se poate face cu ușurință mai ales în documentele de după 1635. În 1599, Francisc Fodor nu a fost comite, așa cum îl arată Pesty, ci castelan, cf. Feneșan, *Documente*, p. 112.
- 77 Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1074; C. Feneșan, *Comitatul Severinului la sfârșitul sec. XVII*, în „*Tibiscum*“, 7, 1988, doc. 24, p. 223.
- 78 Hurmuzaki, V/1, p. 535.
- 79 Nagy Iván, *op. cit.*, vol. 4, p. 171 și 234; despre descendența lui Ioan Fiat și genealogia familiei în sec. XVIII—XIX, vezi *ibidem*, vol. 13, Pest, 1868, p. 236—237; Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 463—464.
- 80 C. Feneșan, *Comitatul*, p. 192, 198 și doc. 3, p. 206; idem, *Caransebeșul* (vezi nota 69), unde pentru 30 aug. 1688 este menționat „*Franciscus Fiath cum omnibus condvisionalibus fratribus*“.
- 81 Pesty, *Szörény*, vol. 1, p. 463; C. Feneșan, *Caransebeșul*: „*Fiat Suzana fiai Sütözes Mihály és Sigmond*“.
- 82 Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1068; Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 351—352; idem, *Szörény*, vol. 2, p. 241; C. Feneșan, *Caransebeșul*.
- 83 Idem, *Krassó*, vol. 4, p. 356—357; *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, vol. 15 (= *Diplomatarium Alvinczianum*, vol. 2), Pest, 1870, p. 268 (18 nov. 1687); C. Feneșan, *Comitatul*, p. 193 și doc. 20, p. 219—220; Idem, *Caransebeșul* (pt. 30 aug. 1688).
- 84 *Ibidem*, doc. 24, p. 223.
- 85 Hurmuzaki, II/2, p. 14.
- 86 *Ibidem*, p. 184, 190; Pesty, *Szörény*, vol. 2, p. 430, 432.
- 87 Hurmuzaki, vol. II/2, p. 556—557; vol. II/2, p. 581.
- 88 *Ibidem*, vol. II/2, p. 448 (1500) și vol. II/3, p. 309—310 (1519).
- 89 Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 299—301.
- 90 Hurmuzaki, vol. II/2, p. 267—268, 448; vol. II/4, p. 358—360, 399—400.
- 91 *Ibidem*, vol. II/5, p. 593—594, 597, 629—631; opoziția locuitorilor are ca bază juridică privilegiul din 1457; în această privință, un raport din 1561 recunoștea că nobilimea bănățeană este înzestrată cu „*efficacia privilegia*“, cf. *ibidem*, p. 493.
- 92 C. Feneșan, *Documente*, p. 152.
- 93 Hurmuzaki, II/5, p. 706; motivul invocat era „*paterno amore*“.
- 94 *Ibidem*, II/2, p. 334.
- 95 Pesty, *Szörény*, vol. 2, p. 241; C. Feneșan, *Documente*, p. 149—150.
- 96 Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 314—316; despre practica zalogului în Banat, vezi Gh. Ciulea, *Acte de zalogire din Banatul medieval*, în „*Banatica*“, XII/2, 1993, p. 66—73.
- 97 Hurmuzaki, II/2, p. 176.
- 98 *Ibidem*, p. 183—184 și 312; în ultimul caz (1489) se preciza: „*de consensu et beneplacita voluntate Illustrissime domine Beatricis Regine Consortis nostre carissime noue nostre donacionis titulo dedimus*...“.
- 99 Pesty, *Szörény*, vol. 3, p. 407—408, 418—420; Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1024.
- 100 C. Feneșan, *Documente*, p. 158—161.
- 101 Hurmuzaki, vol. II/2, p. 183—184, 267—268; vol. II/3, p. 309—310.
- 102 C. Feneșan, *Documente*, p. 149—150, 162—163.
- 103 Vezi nota 31.
- 104 Hurmuzaki, II/5, p. 604—606, 609, 627—628; decizia finală a aparținut banului Nicolae Orbay, indicu suplimentar în favoarea privilegiilor nobilimii bănățene.
- 105 *Ibidem*, p. 452—453.
- 106 *Ibidem*, p. 474—476, 534—535, 581—583, 638—644, 650—652.
- 107 Pesty, *Szörény*, vol. 2, p. 231; idem, *Krassó*, vol. 4, p. 351—352; Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1046—1047 și 1060—1072.

- 108 C. Feneșan, *Documente*, p. 132—133.
 109 Hurmuzaki, II/5, p. 499—501, 513—514.
 110 *Ibidem*, II/4, p. 368—371.
 111 *Ibidem*, II/5, p. 674—682.
 112 Pesty, *Szörény*, vol. 3, p. 404—406, 411—413 (pt. 1576—1577); vezi și scri-soarea de adevărire a capitlului d.n Alba Iulia de ia 23 iunie 1588 (microfilm r. 629, c. 1020).
 113 Gh. Ciulei, *Procese civile judecate după jus valachicum în Banat*, în „*Banatica*”, 6, 1981, p. 225—236; mențiunile exprese despre folosirea dreptului ro-mănesc (1478) și a legislației princiare (1561), în Hurmuzaki, vol. II/2, p. 248 și vol. II/5, p. 491.
 114 Hurmuzaki, II/3, p. 508—509 și 621—622.
 115 *Ibidem*, II/4, p. 7—8, 56—59, 80—81.
 116 Pesty, *Szörény*, vol. 2, p. 210—211 și vol. 3, p. 421—426.
 117 C. Feneșan, *Documente*, p. 98—101.
 118 *Ibidem*, p. 141—142.
 119 Hurmuzaki, II/2, p. 481—484; vezi și actul din iulie 1534, *ibidem*, II/4, p. 58.
 120 C. Feneșan, *Documente*, p. 161—162.
 121 O însemnare din 1677 arăta cu amărăciune că „în anul 1659 (corect, 1663) acest oraș (Caransebeș) a căzut în mâini păgâne, iar stările de jos și de sus ale orașului s-au împrăștiat în țări și locuri străine, nedându-li-se vreodată vreun loc anumit pentru a se stabili”, cf. C. Feneșan, *Documente*, p. 16, nota 13; redis-tribuirea pământurilor o atestă Evliya Celebi în 1660, cf. *Călători străini*, vol. 6, p. 533—535.
 122 C. Feneșan, *Viața cotidiană la hotarul osmano-transilvănean în sec. XVII; câteva documente inedite*, în „*Banatica*”, XII/2, 1993, p. 81.
 123 *Călători străini*, vol. 6, p. 534; pentru aspectele de condominium vezi I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, în „*Stu-dii. Revistă de istorie*”, 13, 1960, nr. 1, p. 32—33. Interesant este documentul emis în Caransebeș, la 28 ianuarie 1670, de Daniel Kun și Sigismund Fiat, în calitate de (vice)comiți, care reglementa problema unor iobagi din Slatina Timișului (Arh. St. București, *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1074). Conținutul actului, emis chiar în orașul de reședință al sangeacbeului de Lugoj și Sebiș, întărește odată în plus remarcă: „stăpânirea otomană depindea de cât de lungă era sabia turcului și până unde ajungea defterdarul Porții cu strângerea dării sultanului”, cf. Mihai Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în sec. XVI*, în „*Revista de istorie*”, 36, 1983, nr. 8, p. 815.
 124 Interesele nobilimii bănățene au fost susținute la Viena de Francisc Fiat (1688) și de Ioan Fiat (1695); vezi C. Feneșan, *Comitatul*, p. 192—194, 197—200 și anexele: doc. 3, p. 206—207 (24 iul. 1688), doc. 9, p. 211—212 (22 iul. 1695); pen-tru bunurile (*omnes appertinentias cum molendino*) familiei Fiat din Caransebeș, care erau revendicate îndată după îndepărtarea stăpânirii otomane, vezi C. Fene-șan, *Caransebeșul*.
 125 Idem, *Comitatul*, p. 191, 197—198, 204; idem, *Reglementarea din 1693 a comitatului Severinului*, în „*Banatica*”, 4, 1977, p. 239—240.
 126 Vezi notele 11 și 13.
 127 Hurmuzaki, vol. II/2, p. 448; vol. II/3, p. 309—310.
 128 Membrii familiei s-au implicat în activități ca:
 a) introduceri în posesia unor cetăți (Jdjoara) și târguri (Bujor) — Sigismund Fiat la 7 iun. 1609, cf. Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 259—263, sau a unor case din Caransebeș — Francisc Fiat la 25 mart. 1591, cf. Feneșan, *Documente*, p. 83—85.
 b) întocmirea unor bilanțuri financiare — Ludovic Fiat la 6 mart. 1594, cf. Pesty, *Szörény*, vol. 2, p. 225.
 c) legalizarea unor tranzacții imobiliare: zălogiri — Ludovic Fiat la 14 ian. 1579, vânzări-cumpărări de bunuri în districte sau în Caransebeș — Sigismund Fiat la 11 iun. 1617 și 13 mart. 1619, cf. Feneșan, *Documente*, p. 59—60, 146—148.
 d) prestarea unor servicii de natură juridică: certificarea autenticității unor testamente — Ștefan Fiat la 18 dec. 1679, cf. Pesty, *Krassó*, vol. 4, p. 356—357, sau îngrijirea de unele procese — Sigismund Fiat la 9 feb. 1626, cf. Feneșan, *Documente*, p. 151—152.

e) asigurarea ordinii și siguranței în districte: nimicirea răufăcătorilor — Ioan Fiat la 12 sept. 1636, cf. *ibidem*, p. 166—168, apărarea teritoriului în calitate de castelani (vezi anexa nr. 3).

În calitate de persoane oficiale, membrii familiei Fiat pot da în judecată pe cei care le adresează „*verbis ignominiosis et diffamatoris*”, vezi întâmpinarea comitelui Francisc Fiat contra lui Grigore Vaida din Caransebeș, la 18 iul. 1539, Hurmuzaki, II/4, p. 194—195.

129 C. Feneșan, *Documente*, p. 153—154; atestări succesive până la 20 oct. 1640, cf. Pesty, Krassó, vol. 4, p. 293, 297, 305, 316, 323.

130 *Ibidem*, p. 293—294 (pt. 12—21 oct. 1633).

131 Béla Radvánszky, *Udvartartás és számadás könyvek*, vol. 1: *Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*, Budapest, 1888, p. 152—153.

132 Beke Antal, Barabás Samu, *I Rákóczi György és a Porta*, Budapest, 1888, p. 203 (vezi și p. 107, 186); *Monumenta Hungariae Historica; Török magyarkori állam-okmánytár*, vol. 2 (I/4), Pest, 1869, p. 301—302.

133 A. Beke, S. Barabás, *op. cit.*, p. 74 și 79; Pesty, Krassó, vol. 4, p. 312—313.

134 Vezi nota 122; *Török magyarkori*, vol. 2 (I/4), p. 301—302.

135 Vezi notele 66 și 72.

136 Vezi nota 124.

137 Zsolt Trócsányi, *Erdély központi kormányzata; 1540—1690*, Budapest, 1980, p. 367 și p. 384, nota 326, unde se fac trimiteri la fondurile arhivale consultate.

138 Vezi nota 82; la 7 iun. 1609, Sigismund Fiat își punea semnătura pe un act în limba latină, cf. Pesty, Krassó, vol. 4, p. 263.

139 C. Feneșan, *Documente*, p. 163.

140 Hurmuzaki, II/2, p. 581; *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*, vol. 13 (1366—1370), 1994, doc. 5, p. 2.

141 Vezi nota 90.

142 Vezi nota 78.

143 *Călători străini*, vol. 2, p. 557—558, 569; vol. 3, p. 120—121; vol. 5, p. 318.

144 „*Történelmi Tár*”, 1906, p. 557 (vezi nota 39).

145 Administratorii și iobagii de pe moșiile familiei Fiat erau români: „*Pazkota Ztan, Fiat Lazlo jobagya Gauosdiai*” (6 ian. 1574) sau „*Michaele Bobul villico Judice Sigismundi Fiat (...) Michaele Pekurar Jobagione Sigismundi Fiat de possessione Brebul*” (20 oct. 1640) sunt doar câteva exemple, cf. Hurmuzaki, II/5, p. 731; Pesty, Krassó, vol. 4, p. 322.

146 C. Feneșan, *Documente*, p. 103.

147 *Călători străini*, vol. 2, p. 316, 320—321, 329, 557; vol. 3, p. 78, 105, 121; vol. 6, p. 534.

148 Remarca lui Giovanandrea Gromo din 1564, cf. *ibidem*, vol. 2, p. 320; În 1674 cărturarul bănățean Mihai Halici se prezenta ca: „*Michael Halicius Nobilis Romanus Civis de Caransebes*”, cf. N. Drăganu, *Mihail Halici; contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII*, în „*Dacoromania*”, IV/1 (1924—1926), Cluj, 1927, p. 107.

ANEXA nr. 1

**Patrimoniul imobiliar al familiei Fiat de Armeniș
(sec. XV—XVII)**

Nr. crt.	Posesia	Data primirii	Beneficiarul	Donatorul	Observații
1	2	3	4	5	6
1	Armeniș	ante 1428	Bogdan de Armeniș	—	deja stăpânită
2	Chemernika*	1 dec. 1428	fam. Nucea	Sigismund de Luxemburg	în 1508 erau stăpânite de Nicolae Nucea și Ladislau Fiat în indiviziune
3	Grădiștea*				
4	Strâmba de Jos*				
5	Strâmba de Sus*				
6	Timișul de Sus*				
7	Giuro*	ante 1467	Lado de Armeniș	—	deja stăpânite
8	Mastakon*				
9	Sadova				
10	Slatina (1/2)				
11	Zekas*				
12	Bucoșnița	29 dec. 1468	Ladislau și Ludovic Fiat împreună cu Iacob de Măciș	Mathias Corvin	posesii „ab antiquo perstittisse” și acum reconfirmate, sub formă de nouă danie, pentru credință
13	Cerneț*				
14	Goleț				
15	Miraia*				
16	Pădureni*				
17	Petroșnița				
18	Vălișoara				
19	Bolvașnița de Mijloc	3 sept. 1480	Ladislau și Ludovic Fiat împreună cu Iacob de Măciș	Mathias Corvin	luate de la Emeric Măciș, decedat fără urmași, și donate celor trei pentru credință și slujbe credincioase
20	Bolvașnița de Sus				
21	Charzyky* Cherenis* (=13)				
22	Criva*				
23	Huzarczki*				
24	Iaz				
25	Keregh*				
26	Var (Mezfalu)				
27	Zepmezeye*				

ANEXA nr. 1 (continuare)

1	2	3	4	5	6
28 29 30	Buchin Poiana Poienița*	11 iun. 1489	Ladislau și Ludovic Fiat	Mathias Corvin, cu acor- dul regi- nei Beatrix	stăpâniri „ab antiquo pers- titisse“, acum reconfirmate
31 32 33	Poreca de Jos* Poreca de Sus* Simonowcz*	10 ian. 1500	Ladislau și Ludovic Fiat	Vladis- lav II	confiscate de la cnezii de Poreca care au rămas or- todocși
34 35 36 37 38	Feneșul de Jos Feneșul de Sus Glino* Nyres* (=8) Vălemare Zarazpatak* (= Valezaka)	22 iul. 1501	Ladislau și Ludovic Fiat	—	posesii deja stăpânite; îm- preună cu al- te 20 de po- sesii au fost zălogite de Ludovic, apoi răscumpărate de Ladislau
39	pădurea Lozna (în Rusca Montană)	15 feb. 1519	Ioan și Fran- cisc Fiat; Ladislau Racoviță	Ludovic II	donatie pentru credință și slujbe credin- cioase
40 41 42	Calova* Calovița* Ilova	25 apr. 1531	copiii lui Ladislau și Ludovic Fiat	—	deja stăpânite, obiect al par- tajului între veri
43 44	Dalci Gropile*	10 aug. 1534	Francisc Fiat	Ioan Zápolya	confiscate de la Nicolae Nucea
45 46	Pherdin (= Verendin) Oztrez*	15 aug. 1547	Ioan Fiat, Ladislau Bakoczi; Francisc și Ioan Măcicaș	Isabella Zápolya	confiscate de la Bogdan de Po- reca pentru că a rămas orto- dox
47 48 49	Călușăreni* Măgurești* Strâmtura*	20 feb. 1572	Ludovic Fiat	Ladislau Găman	prediile erau zălogite pentru 75 florini; dă- ruite de socru ginerelui său

ANEXA nr. 1 (continuare)

1	2	3	4	5	6
50 51 52 53 54 55	Bintinți Glimboca Mal Obreja Rafna* Vârciorova	8 oct. 1576	Ana Găman, soția lui Ludovic Fiat	Cristofor Báthory	principele re- confirma Anei Găman stăpâ- nirea unui sfert din pose- siile familiei Găman
56	Brebu	ante 5 sept. 1628	Sigismund Fiat	—	părți de posesie stăpânite cu familia Găman
57	Jena (Dsena)	20 mar. 1635	Sigismund Fiat	George Rákóczi I	donată pentru fidelitate; des- zălogite de be- neficiar cu 1 000 fl.
58 59 60 61 62 63	Belinț* Cernota* Mărul Morenț* Ohaba Mâtnic Sacu	6 sept. 1639	Sigismund Fiat	Francisc Groza	luate în zălog pentru 1 000 fl.
64	Găvojdia	3 dec. 1639	Sigismund Fiat	Blasiu Maxai și Ștefan Borbély	luată în zălog pentru 450 fl.
65 66	Țarina Zlagna	1658	Iacob și Caterina Fiat	Jenja Moldovay	două pământ- uri de arātu- ră lângă Ca- ransebeș, cum- părate cu 25 fl.

ANEXA nr. 1 (continuare)

Nr. crt.	Data	Cumpărător	Vânzător	Preț	Observații
1	2	3	4	5	6
1	24 oct. 1493	Ladislau și Elena Fiat	Mathia, Nicolae și Agatha Pâclizaru	200 fl.	o curte în piața orașului
2	6 mai 1566	Ludovic Fiat	—	—	Principele Ioan Sigismund Zápolya îi dona locul părăsit al școlii catolice
3	1579	Ludovic Fiat	—	—	avea o grădină lângă „biserica sârbilor“
4	1592	Ludovic Fiat	Ladislau Lățug		Fiat își schimbă casa din centrul orașului cu cele două case ale lui Lățug, primind în plus, 60 fl.
5	1593	Iacob Fiat	George Osztrovy	60 fl.	o casă în piața orașului
6	12 Ian. 1604	Ludovic Fiat (decedat)	—	—	se amintea de terenul viran al casei sale
7	1607	Ludovic Fiat (decedat)	—	—	casă deja stăpânită lângă str. Barbapuya (?)
8	1619	Sigismund Fiat	Elena Pobora	100 fl.	un loc de moară pe ieruga orașului
9	11 mai 1633	Sigismund, Nicolae și Ioan Fiat	—	—	casele lor din oraș erau scutite de orice contribuție
10	7 mai 1635	Sigismund Fiat	—	—	avea o casă în oraș (probabil cea din 1633)
11	1645	Gabriel Fiat	Nicolae Fătă (Fecza), voievodul țiganilor	85 fl.	un loc de casă și o curte pe str. Țârmurani
12	1650	Gabriel Fiat	Nicolae Fodor	30 taleri de Graz	un fâneț pe str. Banului

NOTE

Posesi în district:

Așezările însemnate cu asterisc, astăzi sunt dispărute.

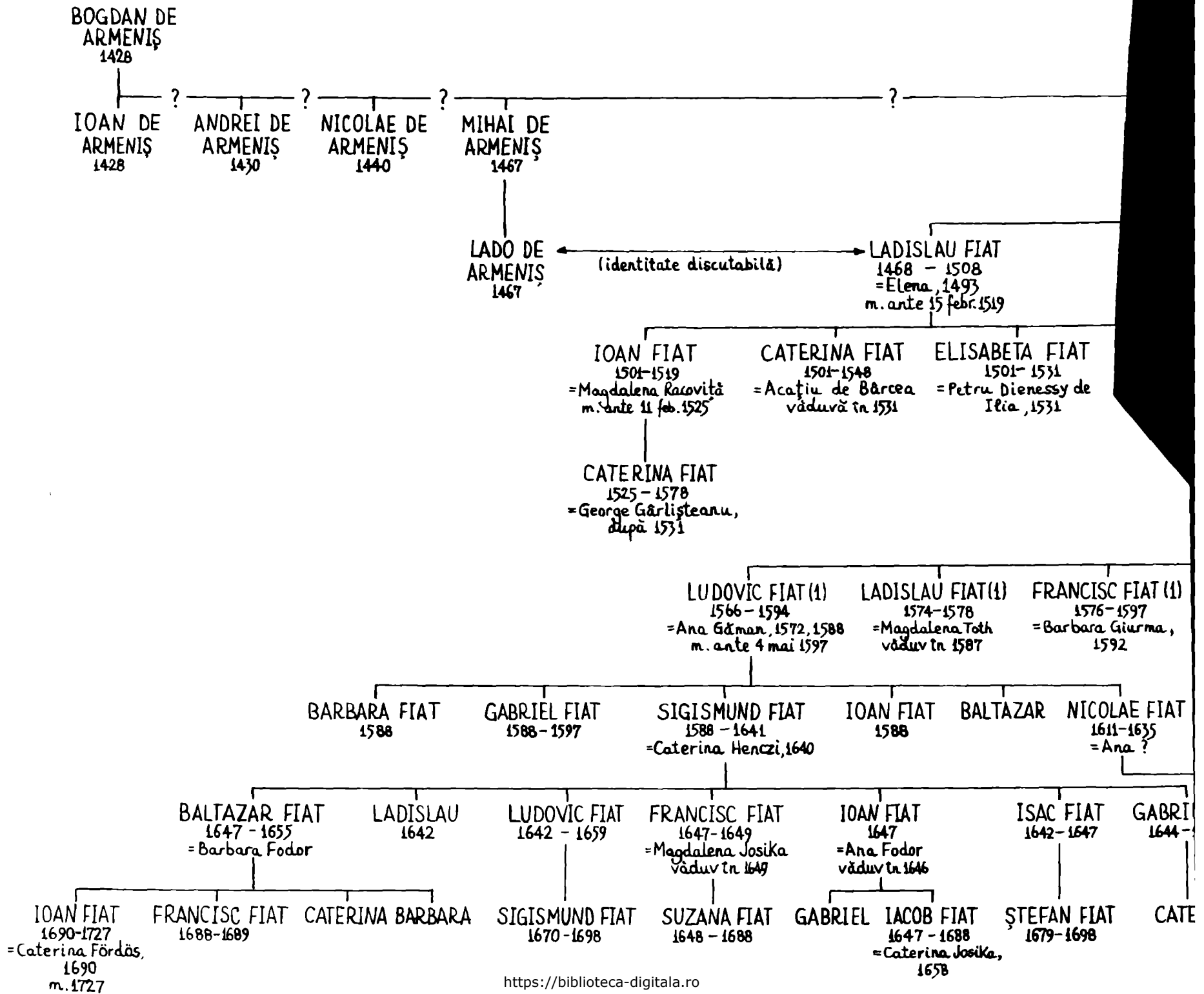
1. Hurmuzaki, I/2, p. 558; 2—6. *ibidem*, II/2, p. 581; 7—11. *ibidem*, p. 176; 12—18. *ibidem*, p. 183—184; 19—27. *ibidem*, p. 267—268; 28—30. *ibidem*, p. 312; 31—33. *ibidem*, p. 448; 34—38. *ibidem*, p. 481—484; 39. *ibidem*, II/3, p. 309—310; 40—42. *ibidem*, II/4, p. 7—8; 43—44. *ibidem*, p. 81—83; 45—46. *ibidem*, p. 399—400; 47—49. *ibidem*, II/5, p. 706; 50—55. Pesty, Szörény, 3, p. 404—406; 56. Arh. St. București, Microfilme Ungaria, r. 629, c. 1045—1047; 57. Pesty, Krassó, 4, p. 299—301; 58—64. *ibidem*, p. 314—318; 65—66. *idem*, Szörény, 2, p. 241.

Proprietăți în Caransebeș:

1. Hurmuzaki, II/2, p. 334; 2. *ibidem*, II/5, p. 593, 629; 3—5. Pesty, Szörény, 2, p. 210, 238, 239; 6. Feneșan, Documente, p. 131; 7. Pesty, Szörény, 2, p. 249; 8. *ibidem*, p. 241; Feneșan, Documente, p. 149—150; 9—10. *ibidem*, p. 160—163; 11—12. Pesty, Szörény, 2, p. 242—243.

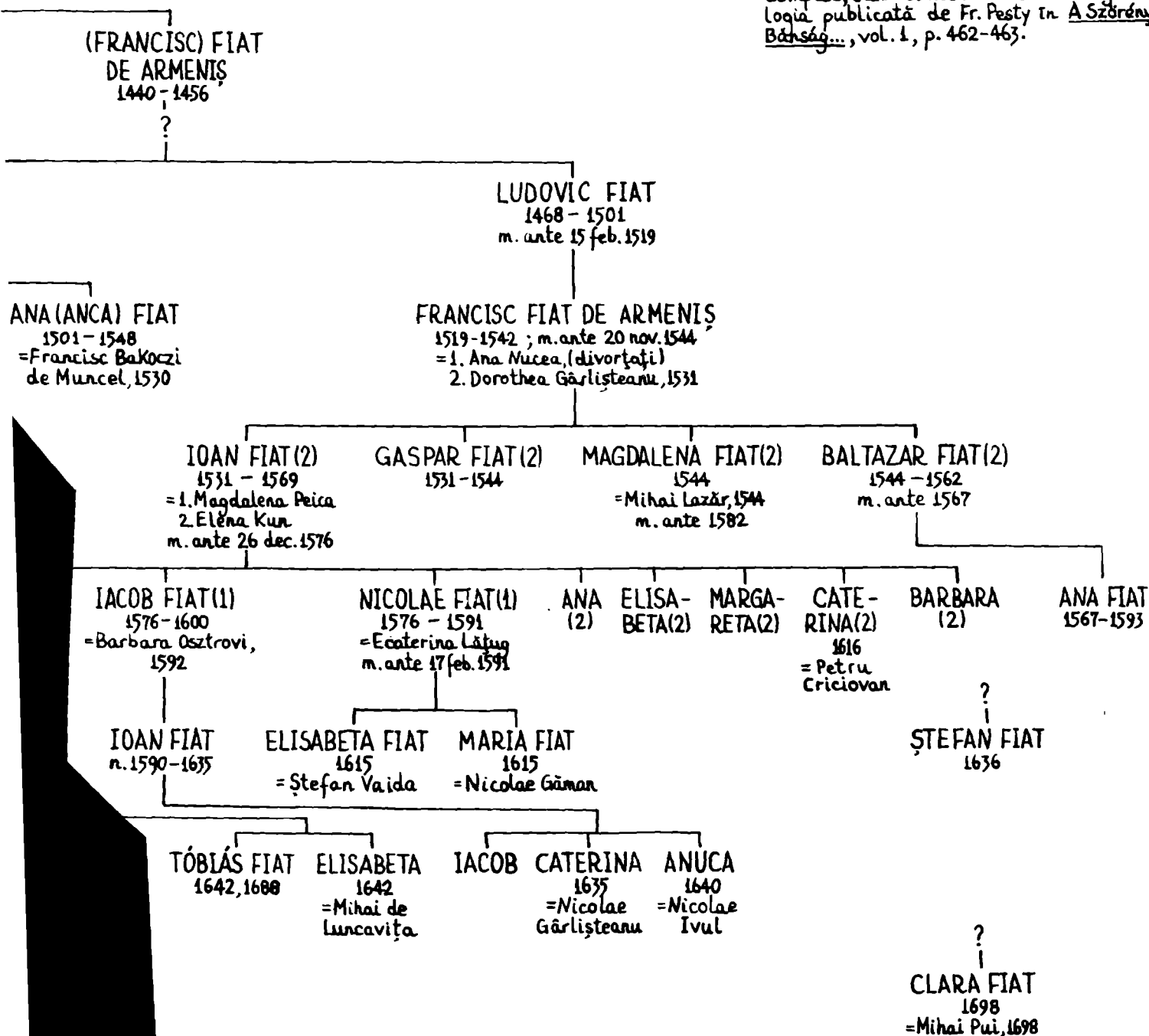
FAMILIA FIAT DE A

(SEC. XV-XVII)

NOTĂ

Persoanele care nu au înscris numele complet, sunt cunoscute doar din genealogia publicată de Fr. Pesty în A Szörényi Bácság..., vol. I, p. 462-463.

Proprietăți în Caransebeș

ANEXA Nr. 3

Funcții deținute de membrii familiei Fiat
(sec. XV—XVII)

Nr. crt.	Numele	Funcția	Data sau perioada
1	2	3	4
1	Ioan de Armeniș	„homo regius“ la introduceri în posesie	3 dec. 1428
2	Andrei de Armeniș	„homo regius“ la introduceri în posesie	24 iul. 1430
3	Fiat de Armeniș	„homo regius“ la introduceri în posesie	19 oct. 1440
4	idem	jude al nobililor în districtul Caransebeșului	7 apr. 1440, 30 mar. 1447 28 feb. 1454, 2 iul. 1456
5	Francisc Fiat	judele nobililor din districtul Caransebeș (împreună cu Martin Racoviță)	31 oct. 1532
6	idem	castelan de Caransebeș (împreună cu Martin Racoviță)	8 apr. 1535, 14 feb.—7 iun. 1537, 22 ian. 1540
7	idem	comite de Severin (împreună cu Martin Racoviță)	18 iul. 1539
8	Ioan Fiat	castelan de Caransebeș (împreună cu Petru Găman sau cu George Vaida)	9 iul. 1557—oct. 1560, 14 apr. 1566
9	Iacob Fiat	„scriba et juratus notarius cancellariae minoris“ a principelui ardelean	22 sept. 1577—1578
10	Ludovic Fiat	castelan de Caransebeș (împreună cu Nicolae Toth)	1578, 14 ian. 1579
11	idem	jurat al scaunului de judecată din Caransebeș	20 apr. 1588 3 iun. 1590
12	idem	jude primar al Caransebeșului	dec. 1593—6 mar. 1594
13	Francisc și Iacob Fiat	reprezentanți ai principelui la puneri în posesie (echivalenți cu <i>homo regius</i> sau <i>királyember</i>)	23 ian.—25 mar. 1591, 5 ian. 1597
14	Iacob Fiat	reprezentant la punerea în posesie	11 aug. 1600
15	Sigismund Fiat	la fel	7 iun. 1609
16	Nicolae Fiat	vicecomite de Severin	10 apr. 1611
17	Sigismund Fiat	comite de Severin (cu Șzabó Farkas)	11 iul. 1617— 1 iul. 1618
18	idem	primar al Caransebeșului	13 mar. 1619—1620
19	idem	viceban de Severin	1627

ANEXA Nr. 3 (continuare)

1	2	3	4
20	idem	tricesimator al Caransebeșului, Lu- gojului și Zăicaniului (a 2-a oară)	1 oct. 1627— 20 oct. 1640
21	Ioan Fiat	vicecomite de Severin (împreună cu Nicolae Găman sau Illyés Toth)	1629; 12 sept. 1635
22	Iacob Fiat	asesor jurat al comitatului de Seve- rin	28 dec. 1647
23	Gabriel Fiat	mare maestru de vânătoare al prin- cipelui	1650
24	Iacob Fiat	comite de Severin	8 sept. 1655
25	Ludovic Fiat	vicecomite de Severin (împreună cu Gabriel Kun)	1657
26	Sigismund Fiat	(vice)comite de Severin (împreună cu Daniel Kun)	28 ian. 1670

NOTE

1—2. Hurmuzaki, I/2, p. 558, 563; 3. Pesty, *Krassó*, 3, p. 379; 4. Hurmuzaki, I/2, p. 670, 745; II/2, p. 45, 69; 5. *ibidem*, II/4, p. 30; 6. *ibidem*, p. 78, 114, 117, 127, 230; 7. *ibidem*, p. 194; 8. *ibidem*, II/5, p. 414—469, 590; 9. vezi nota 137 a studiului; 10. Pesty, *Szörény*, 1, p. 322, Feneșan, *Documente*, p. 59; 11. *ibidem*, p. 73, Pesty, *Krassó*, 4, p. 165; 12. idem, *Szörény*, 2, p. 225, 260, Feneșan, *Documente*, p. 88; 13. *ibidem*, p. 80—81, 85, Pesty, *Krassó*, 4, p. 192; 14. Veress, *Documente*, 6, p. 157; 15. Pesty, *Krassó*, 4, p. 259—263; 16. vezi nota 61 a studiului; 17. Feneșan, *Documente*, p. 146, Pesty, *Krassó*, 4, p. 270; 18. Feneșan, *Documente*, p. 147—148, Pesty, *Szörény*, 2, p. 264; 19. *ibidem*, 1, p. 317; 20. Feneșan, *Documente*, p. 154, 160, Pesty, *Krassó*, 4, p. 293, 296, 297, 305, 316, 323; 21. idem, *Szörény*, 1, p. 326, Feneșan, *Documente*, p. 167—168; 22. Arh. St. Buc., *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1068; 23. Pesty, *Szörény*, 2, p. 242; 24. idem, *Krassó*, 4, p. 351; 25. idem, *Szörény*, 1, p. 328; 26. Arh. St. Buc., *Microfilme Ungaria*, r. 629, c. 1074; Pesty îl arată vicecomite, *Szörény*, 1, p. 329.

DIE FAMILIE FIAT VON ARMENISCH IN DEN 15.17. JAHRHUNDERTEN

(Zusammenfassung)

Im Mittelalter hat das Banat einen bedeutenden Adel (*magna nobilitas*) gehabt und Karansebesch wurde schon im Jahre 1583 als eine Adelsresidenz (*rezidenza de nobili*) gekennzeichnet. Im Rahmen dieser Elite hat die Familie Fiat von Armenisch einen besonderen Platz gehabt.

Bis 1700 bestätigen die Geschichtsquellen die Existenz von 63 Personen, aus denen 41 männliche Figuren waren. Im Laufe von zwei Jahrhunderten haben

die Mitglieder der Familie Fiat Heiratsverbindungen mit anderen Adelsfamilien aus dem Banat geschlossen: Bakóczy, Fodor, Gáman, Gârlişteanu, Ivul, Kun, Măci-caş, Peica, Racoviţă, Vaida.

Die Macht der Familie wurde durch die Beherrschung eines umfassenden materiellen Patrimoniunis (über 70 Besitzungen) gesichert, das ununterbrochen zwischen 1428—1658 angesammelt wurde. Es sind wichtige von der Zentralautorität gewährte Vorrechte hinzugekommen.

Die Mitglieder der Familie haben sehr wichtige Ehrenämter und Stellungen innegehabt, sowohl auf der Lokalebene der Stadt aKransebesch und im Komitat Severin, als auch in der Zentralverwaltung von Siebenbürgen: Vizebane, Gespane, Richter, Bürgermeister, Geschworene, Notare, Jagdmeister.

Viele Personen haben bewiesen, daß sie einen hohen Ausbildungsgrad und einen stark ausgeprägten bürgerlichen Geist haben.

Alle diese Elemente haben der Familie Fiat ein besonderes Ansehen gesichert, das noch im 18. und 19. Jahrhundert fort dauerte.

PROBLEME ALE STUDIULUI GENEALOGIC AL FAMILIILOR NOBILE ROMÂNE BĂNĂȚENE

LIGIA BOLDEA

Scurtă caracterizare generală a familiilor nobile române bănățene

Istoriografia românească a acordat în ultima vreme o atenție sporită stratificării sociale a lumii feudale transilvănene, accentuând asupra unor mai nuanțate aprecieri în ceea ce privește structura clasei dominante. A fost reliefată în acest fel o lume feudală românească, a stăpânilor de pământuri și supuși care, chiar dacă nu a jucat rolul unei nobilimi cu putere decizională la nivelul regatului maghiar, a avut fără îndoială însemnătatea sa social-economică, politică și militară în zonele care au permis conservarea unei feudalități tradiționale românești, de sorginte cnezială (Banat, Hațeg, Maramureș, Zarand). Problema în sine prezintă o importanță indiscutabilă deoarece, multă vreme, această capacitate a comunității românești transilvănene, intrată sub dominația regalității maghiare, de a genera o suprastructură feudală proprie a fost pusă la îndoială pe de-o parte datorită complexității situațiilor create de penetrația maghiară în spațiul transilvan, pe de altă parte dintr-o oarecare indiferență cu care cercetarea istorică a tratat problema într-o anumită perioadă de timp.

Restrângându-ne la cazul particular al Banatului medieval, nu dorim să supradimensionăm profilul unei feudalități locale care, cu mici excepții, nu a depășit în decursul istoriei primele trepte ale ierarhiei feudale. Însă nu putem trece cu vederea faptul că informația documentară a secolelor XIV—XVI se dovedește suficient de generoasă în a contura existența unei nobilimi române bănățene de origine cnezială, extrem de energetică și activă în spațiul istorico-geografic al Banatului, o nobilime a meritului din rândul căreia s-au impus mai multe familii — adevărate „dinastii“, după cum avea să le caracterizeze Victor Papacostea¹. Termenul nu este exagerat deoarece putem constata în cazul acestor familii nobile bănățene o remarcabilă continuitate pe parcursul a mai bine de două secole, fără modificări de substanță în ceea ce privește statutul lor social — juridic sau sistemul posesiunilor funciare ce le aparțineau.

În plan istoriografic, literatura de specialitate nu se dovedește prea bogată în ceea ce privește abordarea genealogică a familiilor nobile române bănățene. Ne-am bazat lucrarea de față în principal pe corpusul de *Documente privitoare la istoria românilor* datorat lui Eudoxiu Hurmuzaki², precum și pe excelența culegere de *Documente medievale bănățene* a lui Costin Fenean³, complementate cu informații documentare obținute din lucrările lui Pesty Frigyes⁴ ori din colecția de *Documente privind istoria României*, C, secțiunea Transilvania⁵. Am consultat de asemenea

ampla lucrare dedicată familiilor nobile române a lui Ioan Cavaler de Pușcariu⁶, în paginile căreia am regăsit prezentarea succintă, cronologică (până la finele secolului XV) a principalelor documente referitoare la evoluția celor mai importante familii nobile bănățene, structurate pe fiecare familie în parte, fără însă ca autorul să procedeze la analizarea ori interpretarea acestora.

Singura monografie consacrată unei familii nobile române bănățene a fost alcătuită în anul 1944 de către Traian Popa, având ca subiect familia nobililor români de Mîtnic⁷; lucrarea, deși suficient documentată, este tributară unei maniere mai vechi de abordare a problemei cnezilor și nobililor români, în care primează prezentarea factică în detrimentul aprofundării fenomenului. O scurtă prezentare a evoluției familiei românești Bizerea a realizat și Costin Feneșan⁸, însă doar pe o perioadă strict delimitată de anumite evenimente care au marcat traiectoria acestei familii în deceniile 4—5 ale secolului al XV-lea. Informații prețioase am obținut din lucrarea lui Ioan Aurel Pop dedicată *Instituțiilor medievale românești* din secolele XIV—XVI⁹, în cadrul căreia este cuprinsă activitatea adunărilor nobiliare și cneziale românești în a căror componență au intrat, în nenumărate rânduri, membri ai familiilor nobile bănățene, după cum sunt analizate multe din procesele în care nobilii români au fost implicați.

Desigur că acestor informații cu caracter preponderent documentar li se adaugă numeroasele studii de specialitate referitoare la istoria Banatului medieval care includ, în mod constant și eficace, exemplele oferite de evoluția social-economică, politică, militară și confesională a acestor familii, însă doar ca argumentație documentară necesară dezvoltării diferitelor problematici dedicate acestui spațiu istoric.

Parcursul informației istoriografice de care am beneficiat ne-a determinat să delimităm 7 familii nobile române bănățene care au cunoscut o deosebită ascensiune în ierarhia feudală locală, ascensiune care poate fi în mare reconstituită pentru o perioadă de aproximativ 150—200 de ani. Este vorba de familiile Bizerea de Caransebeș, Deș de Temeșel, Fiat de Armeniș, Gîrliște de Rudăria, Măciș de Tincova, Mîtnic de Ohaba-Mîtnic și Racovița de Caransebeș. În mod firesc, pe lângă aceste familii, emblematice pentru Banatul medieval, documentele semnalează de asemenea existența altor familii nobile bănățene, însă importanța acestora a fost mai degrabă modestă, ele fiind atestate sporadic, fără a exista posibilitatea reconstituirii unei evoluții istorice coerente.

În planul dispunerii teritoriale se impune de la început precizarea că această lume feudală specific românească și-a putut conserva formele sale de organizare social-economică și politică doar în zona Banatului de deal și munte, mai precis în cadrul districtelor privilegiate românești cărășene, unde imixtiunea maghiară a fost mai redusă și datorită faptului că structura aparte a reliefului nu a permis organizarea și proliferarea marilor domenii feudale. Principalele zone în care s-au concentrat majoritatea posesiunilor familiilor nobile bănățene au fost depresiunile intramontane, situate pe cursurile Timișului superior, Bistrei, Cernei și Nerei, este vorba de depresiunile Caransebeș-Mehadica și Almăj. Este interesant faptul că doar trei din cele opt districte privilegiate bănățene au „găzduit” principalele posesiuni funciare ale celor șapte

familii nobile bănățene, acestea fiind districtele Caransebeș, Mehadia și Almăj. Chiar și în cadrul acestor districte, repartizarea în teritoriu a familiilor nobile este dispusă inegal, cea mai mare concentrare cunoscând-o districtul Caransebeș, localizat geografic pe cursurile Bistrei și Timișului superior, în depresiunea Caransebeș-Mehadica, având o suprafață aproximativă de 3 000 kmp¹⁰. În acest spațiu istorico-geografic și-au disputat posesiunile cinci dintre cele șapte familii române de vază ale Banatului — este vorba de familiile Bizerea (cu posesiunile sale de pe valea Bistrei și a Pogănișului), Fiat de Armeniș (în sudul districtului, pe cursul superior al Timișului), Măciș și Mîtnic (în N și V districtului, la ieșirea Timișului din depresiunea Caransebeș-Mehadica) și Racoviță (în partea centrală a districtului, în imediata apropiere a Caransebeșului).

Celorlalte două familii rămase le regăsim stăpânirile în districtele Mehadia și Almăj după cum urmează: în districtul Mehadii, situat în prelungirea depresiunii Caransebeș-Mehadica până aproape de cursul Dunării¹¹ s-au aflat posesiunile familiei Deș de Temeșel, iar în districtul Almăjului, localizat în depresiunea cu același nume, pe cursul Nerei¹², s-a constituit patrimoniul funciar al familiei Gîrliște de Rudăria.

În decursul timpului, tendințele firești și evidente ale unor familii nobile bănățene de a-și extinde stăpânirile funciare au făcut ca adesea să le întâlnim în posesiunea unor pămînturi aflate în afara districtelor de obârșie. Astfel, familii ca Măciș, Fiat ori Gîrliște sunt atestate ca beneficiind de unele moșii în districtul Mehadii, după cum familiile Bizerea și Deș de Temeșel sunt dăruite de regalitatea maghiară cu posesiuni în comitatul Timiș, ca recompensă pentru remarcabilele servicii militare prestate în luptele cu turcii.

Marea densitate a familiilor nobile dezvoltate în perimetrul districtului Caransebeș a generat nu puține conflicte de proprietate, însă adesea stăpânirea în condizionalitate a fost soluția aleasă pentru a asigura o continuitate a stăpînirii în cadrul aceleiași familii sau a unor familii înrudite (cum este cazul familiilor Mîtnic și Măciș, care se presupune că provin din același trunchi genealogic)¹³. Frecvente sunt și înfrățirile pe moșie între două familii distincte, cu scopul de a asigura succesiunea în cadrul stăpînirii posesiunilor înfrățite în cazul stingerii neamului uneia dintre părțile contractante. Putem oferi exemplul înfrățirii pe moșie încheiate între familiile Bizerea și Racoviță în 1458¹⁴, sau pe cel al familiilor Mîtnic și Fiat de Armeniș care încheie un act asemănător în 1467¹⁵.

O problemă esențială a rolului pe care această feudalitate locală l-a jucat în cadrul comunității românești bănățene o constituie ascendența sa cnezială, datând din perioada premergătoare pătrunderii maghiare în Transilvania și Banat. De fapt, actualmente nu ne putem explica existența nobilimii române din Banat (dar și din Maramureș ori Hațeg), așa cum apare ea în documente începând cu a doua jumătate a secolului XIV, dacă nu acceptăm ideea anterioarei sale existențe cneziale, ce presupunea, conform mărturiilor documentare, atât calitatea de posesor de pămînt și oameni, cât și dreptul de jurisdicție asupra satelor cneziale. A ne imagina că pătrunderea maghiară a nivelat toate structurile sociale românești așezând deasupra lor o suprastructură nouă, nu justifică ascensiunea nobilimii

române bănățene. Din acest punct de vedere, evoluția neîntreruptă a unei părți a cnezimii române din Banat pe calea înnobilării este neîn-doielnică.

Stratificarea cnezimii române din Banat, desprinderea din cadrul ei a unei categorii destul de numeroase de cnezi nobili a urmat, în general, un proces obiectiv în raport cu structurile social-politice și economice feudale generale. În primul rând, noul său statut de proprietari „*pleno iure . . . perpetuo et irrevocabiliter*” caracteriza categoria cnezilor nobili spre deosebire de cea a cnezilor comuni, nerecunoscuți oficial de regalitate în stăpânirile lor, încadrând-o din punct de vedere juridic în rândul nobilimii¹⁶. Chiar dacă la început diferența dintre cnezul recunoscut oficial în posesiunile sale și înnobilat pentru merite deosebite și cnezul nerecunoscut oficial, nu putea fi prea mare, deoarece ambii porneau de la aceleași realități tradițional românești, cu timpul, statutul lor social-juridic diferă în mod vizibil. În timp ce prima categorie a urcat treptele ierarhiei feudale pentru a face parte din nobilimea mică și mijlocie (mai rar din marea nobilime) a regatului, cei din a doua categorie vor continua să rămână în starea lor de „*ignobiles*” pentru a decade cu timpul, unii dintre ei chiar în rândul iobagilor în urma procesului de uzurpare a pământurilor cneziale de către regalitate sau de către marea nobilime.

Revenind la exemplele oferite de principalele familii nobile române bănățene, din documentele păstrate putem constata trei cazuri distincte: familii în cadrul cărora filiația cnez — cnez nobil este fără echivoc reflectată documentar, familii în cazul cărora putem face doar legături documentare ipotetice între cele două momente și familii în cazul cărora situația anterioară, de cnezi, nu este surprinsă de informația documentară, bănuim că datorită pierderii documentelor în cauză pe parcursul veacurilor.

În prima categorie sunt incluse familiile Deș de Temeșel și Mitnic de Ohaba-Mitnic, în cazul lor trecerea de la statutul de cnezi la cel de cnezi nobili fiind relevantă. De altfel, familia Deș de Temeșel ne oferă situația clasică în care o familie cnezială este recunoscută oficial de către regalitate în posesiunile sale, pe care le-a stăpânit și le stăpânește în baza vechiului drept cnezial românesc (în 1387), pentru ca mai apoi, ea să fie întărită în aceleași stăpâniri în calitate de familie nobilă (în 1390)¹⁷. În cazul familiei Mitnic, aceasta apare pentru prima dată documentar la mijlocul secolului al XIV-lea, în 1352, ca familie cnezială, populând un teritoriu pustiu având acordul regalității, pentru ca în 1376 ea să fie semnalată ca familie nobilă cu prilejul unui conflict cu locuitorii orașului Caran¹⁸.

Alte familii nobile ne dau doar posibilitatea unei ipotetice reconstituirii documentare a ascendenței lor cneziale datorită irelevanței documentelor. De exemplu, familia Gîrliște de Rudăria prezintă un interesant caz de evoluție în decursul secolelor XIII—XV. În 1265 un Iacob Gerlize din Banat (în legătură cu care putem doar presupune că a aparținut familiei în cauză, fără a avea deplina certitudine) este dăruit de regele Béla IV cu o moșie pentru meritele sale militare, aceasta fiind cea mai timpurie informație documentară din întreaga evoluție istorică a cnezimii și nobilimii române bănățene. O altă atestare a unui membru al familiei datează abia de la sfârșitul secolului al XIV-lea, din 1380, când un alt

Iacob de Gîrliște este pomenit ca având deja statutul de nobil. Desfășurarea coerentă a informației documentare o întâlnim abia de la sfârșitul secolului al XV-lea (din 1484), când nobilii de Gîrliște sunt reconfirmați de rege în posesiunile lor despre care se spune că le-au stăpânit și strămoșii lor în vechime¹⁹. În cazul familiei Măciș de Tincova, istoricii presupun că descendenții cnezului *Struza* (sau *Sturza*), atestați în anul 1370 ca primind două posesiuni la izvoarele râului Mîtnic, sunt aceiași cu nobilii de Măciș prezenți, începând cu anul 1411, în genealogia familiei²⁰.

Ultimele trei familii nobile bănățene apar documentar direct ca familii nobile, după cum urmează: familia Bizerea în 1429²¹, familia Racoviță în 1448²² și familia Fiat de Armeniș în 1452²³. Faptul în sine nu are relevanță deoarece, în cazul tuturor acestor familii documentele vorbesc de stăpâniri anterioare, strămoșești, care nu puteau fi decât cneziale inițial. Dacă momentul înnobilării lor nu este surprins documentar, acest fapt se datorează, după câte presupunem, pierderii actelor de posesiune, reconfirmarea lor ulterioară de către regalitate consemnând statutul lor social-juridic din acel moment istoric.

Practic, procesul înnobilării unei mari părți a cnezimii române bănățene a fost determinat de contextul social-politic al anului 1366, an în care regalitatea maghiară a adoptat o nouă atitudine, mult mai restrictivă, față de posesorii tradiționali de pământuri, în încercarea de a nivela structurile sociale existente conform normelor feudale clasice occidentale, încercare conjugată cu accentuarea ofensivei catolicismului asupra ortodoxismului. Materializarea acestor tendințe s-a realizat prin diploma regală emisă de Ludovic I (1342—1382), care a interzis stăpânirea de pământuri pentru cei care nu erau nobili recunoscuți prin diplome oficiale și catolici²⁴.

Situația externă din ce în ce mai critică, cauzată de avansul pericolului otoman, a făcut ca aceste măsuri să nu poată fi aplicate în litera și spiritul acelei legi, bazându-ne afirmația pe realitatea că această mică feudalitate locală, ce trăia la granița sudică a regatului, trebuia cooptată în lupta pentru apărarea acestor fruntarii, tot mai des atacate de puterea otomană. De acum, interese comune vor îndruma regalitatea și această feudalitate bănățeană în găsirea unor căi de mijloc în relațiile dintre ele: puterea centrală avea nevoie de oameni siguri și interesați în apărarea granițelor sudice ale regatului, iar această nobilime, de tradiție cnezială, avea nevoie de o regalitate puternică, în măsură să o susțină și să îi confere noi privilegii și posesiuni²⁵. Perioada în care numărul înnobilărilor cnezimii române bănățene a cunoscut o evoluție fără precedent a fost epoca lui Iancu de Hunedoara, cel care și-a bazat o mare parte a acțiunilor sale militare antiotomane pe fidelitatea și competența contingentelor militare române bănățene, conduse de nobilii și cnezii români²⁶, fiecare familie nobilă bănățeană aducându-și aportul său în susținerea eforturilor puterii centrale în lungul șir de campanii îndreptate împotriva expansiunii otomane.

Procesul înnobilării s-a realizat, în fapt, fie prin donații inițiale de noi posesiuni cu titlu nobiliar, fie prin reconfirmarea în vechile stăpâniri strămoșești pe baza unor noi donații. Astfel, proprietatea alodială românească, devenită posesiune dependentă față de coroana regală, dobândește în timp

caracterul unui uzufruct tacit consimțit cu titlu ereditar, însă grevat de anumite obligații specifice lumii feudale. În virtutea acestui uzufruct, familiile nobile bănățene își exercită libertatea de a dispune de stăpânirile lor, pe care le puteau transmite, moșteni, ipoteca sau vinde, ultimele două acțiuni fiind subordonate totuși dreptului de preemțiune²⁷. Având exemplul concret al celor șapte familii nobile bănățene, putem remarca faptul că acești cnezi asimilați cu nobilii în formulele actelor ce constituie titlurile lor de proprietate nu apar, în majoritatea cazurilor ca mici proprietari rurali, ci ca proprietari ai mai multor sate, uneori patrimoniul lor funciar fiind impresionant. Comparându-le, se poate constata că cele mai prospere familii nobile bănățene au fost familiile Fiat de Armeniș cu 40 de posesiuni, familia Bizerea cu 36 de posesiuni și familia Măciș cu 33 de posesiuni. Celelalte familii au stăpânit un număr mai modest de posesiuni: familia Gîrliște — 22 moșii, familia Deș de Temeșel — 20 moșii, familia Mîtnic — 19 moșii iar familia Racoviță — 15 moșii. Desigur, cifrele sunt aproximative, ele depinzând în exclusivitate de consistența informației documentare care cu siguranță că prezintă o serie de lacune. Un fapt care vine să întărească ideea de stabilitate și perenitate a acestor nobili în stăpânirile lor ancestrale, îl constituie prezența în documentele de sfârșit de secol XVI și început de secol XVII a acelorași posesiuni cu care membrii unor familii au fost atestați în urmă cu 150—200 de ani. Oferim spre edificare un singur exemplu, restul fiind incluse în tratarea individuală a fiecărei familii. Un document din anul 1580²⁸ în care apar membri ai familiei Găman de Bizerea disputându-și stăpânirile comune din districtul Caransebeșului, reflectă faptul că aceste posesiuni corespund întru totul aceloră în stăpânirea cărora familia a fost atestată la începutul secolului al XV-lea: Calova (1433), Bizere (1433), Plese (1448), Ramna (1447), Virciorova (1433), Glimboca (1433), Mal (1433), Ohabița (1433), Mihălenț (1433) și Zlatinik (1433).

Abordarea genealogică a destinului acestor familii este tributară în mod nemijlocit informației documentare de care dispunem. Aceasta este extrem de inegală atât în ceea ce privește reflectarea tuturor perioadelor istorice în care feudalitatea română bănățeană s-a format și a evoluat, cât și referitor la diferitele problematice conținute de documente. Dintre cele aproximativ 206 documente consultate, majoritatea covârșitoare se referă la procese de drept public, legate de stăpânirea asupra pământului. Faptul în sine decurge firesc din calitatea lor de stăpâni de pământ și oameni căci, la fel ca și familiile nobile din Hațeg sau Maramureș, nobilii români bănățeni s-au adaptat repede noilor realități aflate sub pecetea ordinii feudale de tip central-european. Ei vor stăpâni pământul uzând de dreptul regal și de documentul scris, își vor disputa posesiunile atât cu rudele cât și cu vecinii sau cu încercările de imixtiune străină, încadrându-se pe deplin canoanelor anarhiei feudale și ale moralei nobiliare²⁹. Cu siguranță că principalul scop al tuturor acțiunilor a fost pământul, deoarece stăpânirea lui ca cel mai important mijloc de producție, le conferea o situație socială superioară în evul mediu. Dan Gr. Pleșia caracteriza chiar înnobilarea ca fiind legată și condiționată de stăpânirea unui pământ, în sensul că nu individul era înnobilit, ci pă-

mântul, înstrăinarea lui ducând inevitabil la pierderea calității de nobil³⁰. Din ceea ce ne indică documentele, este evident că a existat o preocupare permanentă a nobililor români bănățeni de a-și conserva posesiunile strămoșești, întâlnind cazuri în care membrii unor familii au depus eforturi deosebite de a-și păstra dreptul de stăpânire asupra pământului pentru a nu fi ignobilizați. Este cazul lui Ladislau de Bizerea care, în 1438 solicită și obține de la rege moșiile părintești confiscate tatălui său pentru o prezumtivă infidelitate³¹, precum și a lui Ladislau Fiat de Armeniș care răscumpără în anul 1501³² moșiile înstrăinate de fratele său, Ludovic, pentru ca mai apoi să-i recedeze 1/2 din acestea, probabil pe aceleași considerente.

Cele șapte familii nobile bănățene prezintă tipologii oarecum diferite în modalitățile de manifestare și afirmare în raport cu stăpânirea asupra pământului. De pildă, familiile Mîtnic și Măciș, extrem de numeroase pe parcursul secolului al XV-lea, cu o multitudine de ramificații ale trunchiului genealogic, se prezintă de obicei în grup în cadrul proceselor de stăpânire, ca o consecință probabilă a extremei fărâmițări a moșiilor patrimoniale între membrii aceleiași familii, care le stăpâneau în condizionalitate. Alte familii cum sunt bunăoară familiile Deș de Te-meșel, Gîrliște de Rudăria ori Racoviță de Caransebeș, prezintă un arbore genealogic mult mai sumar, raportat direct proporțional la numărul moșiilor deținute, membrii acestor familii apărând mai degrabă individual în documente decât în grupuri compacte. Indiferent de lacunele documentare, este clar faptul că ele au fost mult mai puțin numeroase decât celelalte reprezentante ale feudalității locale a Banatului.

Familiile Bizerea de Caransebeș și Fiat de Armeniș oferă un alt studiu de caz; deși numeroase, cu timpul se poate observa o polarizare a puterii și influenței în cadrul nucleului familial în jurul unor membri care se bucurau de apreciere generală a familiei, dar și de recunoașterea meritelor lor de către puterea centrală sau de către demnitarii locali. Asemenea personaje (un Nicolae de Bizerea la mijlocul secolului al XV-lea, un George Găman de Bizerea la începutul secolului al XV-lea sau un Ladislau Fiat de Armeniș, atestat în aceeași perioadă ca și George Găman) devin principalii apărători ai intereselor familiale, concentrând în mâinile lor și ale descendenților lor principalele stăpâniri patrimoniale. Adeseori este adevărat că ei au profitat de orice situație mai dificilă a unor rude, pentru a le răscumpăra dreptul de stăpânire în favoarea lor.

Reconstituirea genealogică a traiectoriei istorice a acestor familii române nobile aparținând Banatului medieval, începând cu a doua jumătate a secolului XIV (de când datează primele atestări documentare) și până la mijlocul secolului XVI, ridică deseori probleme legate de inconsecvența documentelor. Unele dintre acestea sunt extrem de generoase în a preciza detaliat, pe lângă numele principalilor beneficiari, întreg șirul descendenților și al condizionalilor în stăpânirea anumitor moșii, însă numărul lor nu este foarte mare. Alte documente dovedesc neclarități în ceea ce privește raporturile de rudenie, fapt care ne-a determinat să plasăm anumite filiații sub semnul ipoteticului. De multe ori lipsesc verigi documentare importante care ar putea face legătura cu o ramură familială sau alta. Derutant este și faptul că în cadrul aceleiași familii

apar nume similare la mai mulți membri colaterali și, în cazul în care ascendența paternă nu este clar delimitată, reconstituirea exactă a arborelui genealogic este dificilă.

O altă limită a încercărilor de reconstituire genealogică a profilului diferitelor familii nobile bănățene este generată de absența, în mare măsură, a descendentelor pe linie feminină, fapt de altfel explicabil în contextul social-juridic medieval. Este știut faptul că, în conformitate cu tradițiile succesoriale proprii clasei feudale, fetele erau excluse de la moștenirea bunurilor imobile, având doar dreptul la 1/4 din valoarea moștenirii, în bani nu în natură, drept de moștenire cunoscut în epocă sub numele de „*quarta puellaris*”³³. Se asigura astfel perpetuarea privilegiului masculinității care a urmărit rămânerea moștenirii în stăpânirea descendenților pe linie bărbătească ai nobilului decedat, descendenți capabili să presteze regalității credincioase slujbe, îndeosebi militare. Cu toate aceste delimitări succesoriale restrictive, în cadrul familiilor Fiat de Armeniș și Bizerea de Caransebeș, la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, succesiunea pe linie feminină este acceptată, ba chiar solicitată regelui de către unii nobili din cadrul acestor familii, regele fiind singurul care putea să transfere dreptul de succesiune masculină asupra fetelor³⁴. Se știe astfel că în cadrul unei înfrățiri pe moșie ce a avut loc în anul 1458 între reprezentanți ai familiilor Bizerea și Racoviță, în cazul primei familii documentul atestă dreptul de succesiune acordat atât fiilor cât și fiicelor, în timp ce, în cazul familiei Racoviță, moștenirea a fost permisă numai pe linie masculină³⁵. De asemenea, există și exemplul descendentelor familiei Fiat de Armeniș care, la începutul secolului al XVI-lea, reușesc să-și impună dreptul de stăpânire asupra moșiilor părintești în condițiile în care nu au existat moștenitori direcți pe linie masculină. De fapt, această reușită s-a fundamentat pe un document regal emis în primii ani ai secolului XVI prin care Vladislav II acorda, la cererea nobilului Ladislav Fiat de Armeniș, dreptul de a transmite posesiunile sale moștenitorilor de ambele sexe³⁶.

Prezența descendentelor acestor familii nobile permite, atunci când este constatată documentar, stabilirea existenței unor relații de rudenie între principalele familii bănățene, un exemplu concludent fiind cel al familiei Fiat de Armeniș care, la începutul secolului XVI, a contractat căsătorii cu reprezentante ale familiilor Racoviță și Gîrliște. De fapt, urmărind în mare evoluția acestor familii după jumătatea secolului al XVI-lea, constatăm faptul că ele sfârșesc prin a se înrudi unele cu altele, realitate explicabilă de altfel deoarece, în condițiile în care ele reprezentau singura feudalitate în acea zonă, căsătoriile s-au realizat în primul rând între parteneri egali ca rang și poziție socială.

Revenind la oferta documentară de care am beneficiat, un număr relativ mare de documente prezintă reprezentanții acestor familii ca participând constant în cadrul forurilor de judecată locale (adunările generale ale nobililor și cnezilor români), ce au funcționat în Banat cu o remarcabilă frecvență pe parcursul secolelor XIV—XVI. Conduse fie de reprezentanții locali ai administrației statale (bani, vicebani, comiți, castelani), fie de însuși regele Ungariei sau voievodul Transilvaniei, aceste instanțe judecătorești au fost chemate să judece în probleme extrem de complexe, de la adevărarea dreptului de proprietate ereditară

a unui nobil român, la confiscări împotriva unor nobili sau cnezi români învinuiți de infidelitate, precum și revizuirea unor procese de trădare sau reclamarea unor cazuri de omor. Fapt important, hotărârile acestor adunări s-au materializat în documente cu valoare probatorie, îndeosebi datorită faptului că, încă din secolul al XV-lea, Caransebeșul (locul predilect de întâlnire al acestor scaune de judecată) a fost înzestrat cu sigiliul propriu³⁷, însă sunt dese cazurile în care nobilii români, chemați să participe în cadrul acestor instanțe, au contribuit la întărirea unor hotărâri judecătorești prin utilizarea sigiliilor proprii, însemne ale statutului lor social-juridic nobiliar.

De altfel, ascensiunea și consolidarea pozițiilor acestor feudali locali s-a concretizat începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, membri ai diferitelor familii nobile bănățene fiind desemnați să ocupe dregătorii de frunte la nivelul districtelor bănățene. În listele care conțin numele banilor de Severin întocmite de Pesty Frigyes și Ioan Cavaler de Pușcariu întâlnim numele lui: Ștefan și Mihail de Mîtnic (1467), Petru de Măciș și Iacob de Gîrliște (1495—1502), Iacob de Gîrliște (1502—1508) sau Nicolae de Gîrliște (1520—1521)³⁸. De asemenea, în funcția de castelan de Caransebeș sunt pomeniți Nicolae Găman (1529—1531), Martin de Racoviță și Francisc Fiat de Armeniș (1531—1540), Ladislau de Bizerea împreună cu Andrei de Bizerea (1543), Gavrilă Gîrliște (1544—1548) și Francisc de Măciș (1552)³⁹. Semnificativ este faptul că unii nobili români bănățeni au dobândit, grație deosebitelor servicii militare aduse regalității, dregătorii în afara spațiului bănățean, cunoscut fiind exemplul lui Nicolae de Bizerea, atestat în 1448 ca și castelan de Bran⁴⁰, ori al lui Petru Deș de Temeșel care, în 1479, a exercitat funcția de comite de Maramureș alături de localnicii Simion Bizău și Ladislau Mare⁴¹.

Cele mai puține documente se referă la confesiunea acestor familii nobile bănățene, astfel încât este dificil să încercăm o clasificare categorică a familiilor care au trecut la catolicism sau a celor care și-au păstrat credința ortodoxă. Este cert faptul că prozelitismul catolic în rândul comunităților românești transilvane și bănățene, cu principalele sale momente de vârf (anii 1366, 1428 și 1439) a modificat într-o oarecare măsură structura confesională a lumii feudale bănățene, constrânsă să se adapteze cerințelor care impuneau religia catolică oricărui posesor de pământuri. Din câteva documente știm că membri ai familiilor nobile Bizerea, Fiat, Gîrliște, Măciș și Mîtnic au îmbrățișat de la un moment dat ritul catolic, însă nu putem ști dacă acest fapt s-a datorat unor convingeri spirituale sau unei constrângeri de ordin social-politic. Doar în cazul familiilor Deș de Temeșel și Racoviță nu posedăm nici un document care să ateste o asemenea apartenență religioasă, însă documentele nu lasă să se întrevadă întotdeauna care a fost religia beneficiarilor. Considerăm însă că relația confesionalitate—etnie trebuie redimensionată astfel încât să nu se creeze impresia că, prin trecerea la catolicism, acești nobili s-au rupt definitiv de masa comunității românești. De fapt, putem bănui că mulți nobili români au adoptat noul rit doar din nevoia de a-și păstra neatinse posesiunile strămoșești, ceea ce ne determină să ne întrebăm cu câtă fidelitate și convingere spirituală au practicat ei efectiv noua confesiune. Oricum, ortodocși sau catolici, acești nobili, grupați în câteva

mari familii nu încetează să fie români, fapt atestat clar de informația documentară a vremii⁴².

În lucrarea de față ne-am propus să abordăm exemplul câtorva familii nobile române bănățene, care s-au bucurat de mai puțină atenție din partea istoriografiei, ceea ce nu înseamnă însă că ele au jucat un rol mai puțin important în spațiul bănățean. De altfel, privite în ansamblul lor, familiile nobile bănățene își au o identitate proprie, constituită pe baza unor prevalențe ale domeniilor de afirmare. Astfel, în timp ce familii ca Bizerea, Deș de Temeșel, Măciș sau Mîtnic par a se impune în primul rând prin meritele lor militare, familiile Gîrliște și Racoviță își marchează însemnătatea ocupând mai ales funcții la nivelul Banatului cărășan. Cât despre familia Fiat de Armeniș, ea constituie modelul unei familii dominate de ambiția sporirii permanente a patrimoniului funciar, uneori chiar în detrimentul altor familii nobile. De altfel, cu cele aproape 40 de moșii stăpânite, familia Fiat a fost cea mai prosperă familie nobilă bănățeană, în cursul secolelor următoare (sec. XVII—XVIII) pătrunzând în rândurile marii nobilimi transilvănene.

Înainte de a trece la prezentarea detaliată a evoluției familiilor nobile române bănățene se mai impune o singură observație; urmărind în general afirmarea acestor nobili români pe parcursul secolelor, remarcăm o interesantă situație cronologică: unele familii nobile și-au început ascensiunea încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea (familiile Măciș, Mîtnic, Deș de Temeșel), având deci o evoluție „timpurie”, în timp ce alte familii (Gîrliște, Racoviță, Fiat) s-au afirmat mai târziu, începând cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, pentru a atinge apogeul evoluției lor în secolul al XVI-lea. Desigur, această delimitare a rezultat din ceea ce documentele lasă să transpară în plan cronologic. Opinăm însă că, indiferent de momentul primei atestări documentare, evoluția tuturor acestor familii a urmat o traiectorie comună, de la stadiul de familii cneziale românești la cel de familii înnobilate de către regalia maghiară prin recunoașterea oficială a statutului lor de feudali locali.

Evoluția familiei Bizerea de Caransebeș

În galeria familiilor nobile române bănățene, Bizereștii se numără printre numele cele mai sonore ale acestei feudalități locale. Originară din districtul Caransebeș, familia a împrumutat numele de la una din principalele sale stăpâniri — localitatea Bizere, aflată în imediata apropiere a Caransebeșului. Cu un patrimoniu funciar semnificativ, de aproximativ 36 de moșii, familia Bizerea s-a numărat printre cele mai înstărite familii nobile bănățene. În marea lor majoritate, posesiunile Bizereștilor s-au concentrat pe valea Bistrei și a Pogănișului, la est și sud-est de Caransebeș, deși familia a mai stăpânit la un moment dat și moșii în comitatul Timiș sau în districtul Bîrzava.

Spre deosebire de familiile nobile Deș de Temeșel, Măciș sau Mîtnic, familia Bizerea apare în plan documentar direct ca familie nobilă în anul 1429, fără a putea astăzi reconstitui întreaga ei ascensiune în ie-

raria feudală bănățeană. În cazul familiilor sus amintite, documentele păstrate permit reliefarea originii lor cneziale cât și a procesului de trecere de la statutul de cnezi recunoscuți în mod tacit de autoritatea regală ca stăpâni de pământuri, la cea de cnezi înnobilați, recunoscuți oficial prin diplome regale. În mod cert, familia Bizerea își are rădăcinile în secolele anterioare, urmând în linii mari aceeași cale ca și alte familii cneziale bănățene, recunoscute cu timpul ca familii nobile. Faptul că ea apare la începutul secolului al XV-lea ca familie nobilă, având posesiuni bine determinate, pe care și le dispută sau asupra cărora este întărită prin noi donații ne îndreptățește să susținem o asemenea afirmație. De altfel, impresia creată este aceea a unei revelări documentare relativ târzii, dar care surprinde ascensiunea acestei familii în plină desfășurare.

Debutul documentar al Bizereștilor este, de altfel, extrem de convingător, membri ai acestei familii dobândind în anul 1428 o curte în orașul Caransebeș din partea regelui Sigismund de Luxemburg drept recompensă pentru serviciile credincioase ale lui Lado, Nicolae și Iacob de Bizerea, cu deosebire în luptele de sub cetatea Golubăț⁴³. Beneficiarii acestei danii se presupune a fi veri după tată, conform tabelului genealogic alcătuit de Ioan Cavaler de Pușcariu⁴⁴, la care subscriem cu unele rezerve. Destul de confuz este gradul de rudenie dintre Lado de Bizerea și Nicolae de Bizerea, două personaje influente în epocă, ale căror poziții divergente la un moment dat, au generat o serie de procese semnificative pentru reliefarea naturii relațiilor de stăpânire a pământului între membrii aceleiași familii. Pe de-o parte Lado, fiul lui Ladislau, fiul lui Pete, recompensat în 1429 de către rege pentru serviciile sale militare deosebite pentru ca, probabil câteva luni mai târziu, el să se refugieze în Țara Românească și, sub acuzația de infidelitate, același rege să-i confiște moșiile pentru a i le dărui rudei sale, Nicolae de Bizerea, militar al curții regale și familiar al lui Iancu de Hunedoara, personaj de mare influență în cadrul districtului Caransebeș și al Banatului în general. Documentul din 1429 nu este suficient de concludent dacă Lado și Nicolae sunt frați (așa după cum apare la Ștefan Pascu⁴⁵, Costin Feneșan⁴⁶ sau Petru Bona⁴⁷), sau Lado este unchiul dinspre tată al lui Nicolae (așa cum sugerează Ioan Cavaler de Pușcariu). Am opta însă pentru a doua variantă, din rațiuni de ordin cronologic: acel Lado și presupuși săi frați Ladislau (posibil Laheci), Ioan și Petru Viteazul nu mai apar după 1429 decât atunci când se definește ascendența paternă a urmașilor lor, fapt care ne determină să credem că nu mai erau în viață. În același timp, Nicolae de Bizerea continuă să apară documentar până în jurul anului 1475, la fel ca și Ladislau, fiul lui Lado, Petru, fiul lui Petru Viteazul sau un alt Ladislau, fiul lui Ioan de Bizerea, acești nobili fiind probabil veri primari după tată.

De fapt, cauza lui Lado de Bizerea a fost preluată, după 1429, de fiul său Ladislau, care va deschide seria proceselor de succesiune asupra moșiilor confiscate tatălui său pentru presupusa infidelitate, în cadrul cărora îl va avea ca principal oponent pe Nicolae de Bizerea, cel care beneficiase de pe urma dizgrației în care a căzut Lado de Bizerea. Contextul în care s-au desfășurat aceste evenimente readuce în discuție situația anilor 1429—1432, ani în care s-a desfășurat experimentul teuton, impus

bănăţenilor de către puterea centrală. Astăzi este binecunoscut faptul că acest implant militar artificial în sistemul de apărare al Banatului a eşuat lamentabil şi datorită rezistenţei aproape totale a comunităţii cnezilor şi nobililor români bănăţeni care refuză să recunoască autoritatea lui Nicolae de Radwitz, marele maestru al Ordinului cavalerilor teutoni⁴⁸. Semnificativ este refuzul în bloc al cnezilor şi nobililor din districtul Almăj de a accepta autoritatea judecătorească a lui Nicolae de Radwitz într-o problemă de deposdare funciară intervenită în anul 1430, ei apelând direct la autoritatea regală, după cum avea dreptul⁴⁹. Aceste evenimente este foarte probabil că au influenţat destinul lui Lado de Bizerea, deoarece se ştie că el a fost declarat infidel faţă de regalitate datorită faptului că s-a refugiat în această perioadă în Ţara Românească, la curtea lui Dan II. Această acţiune a nobilului bănăţean, deloc singulară în contextul acelor vremuri, pare a fi fost cauzată de insubordonarea sa faţă de autoritatea cavalerilor teutoni⁵⁰. Dacă Nicolae de Bizerea, cel care a beneficiat de pe urma acestei „dezertări” a fost implicat în aceste evenimente sau nu, este dificil de precizat. Oricum, în 1433, regele Sigismund de Luxemburg îi dăruieşte acestui militar al curţii regale şi lui Laţcu (vărul său după tată) moşiile confiscate de la Lado de Bizerea, probabil posesiuni strămoşeşti ale Bizereştilor: Bizere, Calova, Virciorova, *Zabadfalu*, Rompina, Mal, Slatina, Glimboca (*Novakfalva*), Mihălenţ, Valea, Lăţcani, Dănilleşti, Apadia şi Ohabiţa din districtul Sebeş⁵¹. Nu ştim dacă Lado a avut posibilitatea de a se apăra faţă de această gravă învinuire. Faptul că interesele familiei sale au fost preluate, câţiva ani mai târziu, de către fiul său Ladislau sugerează probabilul său deces survenit imediat după anul 1433.

În 1439 cazul „Lado de Bizerea” este redeschis de fiul acestuia, Ladislau de Bizerea, care solicită regelui Albert al Ungariei să-i restituie posesiunile confiscate tatălui său deoarece acuzaţia de infidelitate formulată împotriva acestuia a fost neîntemeiată⁵². Mai mult chiar, probabil sigur de justiţia cererii sale, el a supus cazul spre adevărare „comunităţii nobililor şi cnezilor români din districtul Sebeş” care, în 1439, se pronunţă în favoarea repunerii în drepturi a urmaşului lui Lado de Bizerea⁵³.

În acelaşi an, conform uzanţelor de rigoare, comiţii de Timişoara, Emeric şi Ioan de Marczali şi Ladislau Hagymas de Berecsău, îl introduc pe Ladislau, fiul lui Lado de Bizerea în posesiunea moşiilor confiscate tatălui său, de faţă fiind nobilii şi nenobilii districtului Sebeş⁵⁴. Nu este cunoscută atitudinea lui Nicolae de Bizerea; se ştie doar că el a lipsit la o primă întrunire a adunării nobililor şi cnezilor districtului care a avut loc la 12 martie 1439, fiind necesară convocarea unui nou scaun de judecată peste două săptămâni, la 26 martie 1439⁵⁵. Dacă s-a împotrivit sau nu, acest lucru ne rămâne necunoscut. Bănuim însă că atitudinea sa potrivnică, şi dacă a existat, a fost nesemnificativă.

De altfel, în 1447, după ce Iancu de Hunedoara îl reconfirmă pe Ladislau de Bizerea în posesiunile sale⁵⁶, membrii familiei Bizerea probabil toţi veri după tată, îşi vor reglementa neînţelegerile legate de stăpânirea în condizionalitate a moşiilor strămoşeşti. În faţa Capitlului din Arad mai mulţi nobili români bănăţeni depun mărturie în favoarea lui

Ladislau de Bizerea, motivația fiind extrem de interesantă, — pentru ca acesta să nu fie ignobilat din lipsă de moșii⁵⁷. Documentul din 1447 ne relevă însă și o anumită polarizare a intereselor în cadrul familiei Bizerea, existentă la mijlocul secolului XV: de partea lui Ladislau apare Petru, fiul lui Petru Viteazul de Bizerea, pentru ca de cealaltă parte să se situeze Nicolae, fiul lui Ladislau Laheci și un alt Ladislau, fiul lui Ioan „de dicta Bizerea”⁵⁸.

În anul următor, conflictul dintre Ladislau și Nicolae de Bizerea, deschis în urmă cu 15 ani, se va încheia, cele două părți împacându-se în numele lor și al rudelor lor în ceea ce privește împărțirea posesiunilor strămoșești, pe care părinții lor le-au stăpânit în condizionalitate cu siguranță încă din secolul anterior. Un ultim ecou al acestui conflict s-a manifestat în anul 1475 când Capitlul din Cenad autentifică împăcarea dintre cei doi nobili pomeniți anterior în privința moșiilor Calova, Ramna de Sus, Ramna de Jos, Glimboca, Slatina, Ohabița, Apadia, Bolvașnița, Mihălenț, Lățcani, Plese, Henzerova, Warthalowa, Kethmyhelencz și Sachyal (posibil Săcele). Acum, cele două părți apar împreună cu moștenitorii lor: Nicolae de Bizerea cu fiii Gașpar, George, Ioan și Petru, iar Ladislau de Bizerea cu fiii George și Ladislau⁵⁹, moștenitori care vor prelua responsabilitățile familiei la sfârșitul secolului XV și începutul secolului XVI.

În 1439 se distinge un Iacob, fiul lui Lațcu de Delinești, despre care se crede că a făcut parte din familia Bizereștilor⁶⁰. O dovadă în sprijinul acestei afirmații o constituie faptul că moșiile în care el a fost întărit în chip de nouă danie de către regele Albert — Delinești, *Szabadfalu*, *Apadia*, *Kysfalu*, Lățcani, *Striges* și jumătate din posesunile Ilova de Jos și Ilova de Sus⁶¹ — fac parte din patrimoniul funciar al familiei Bizerea. Presupunem că el a fost fiul acelui Lațcu de Bizerea care a primit în 1433 împreună cu Nicolae de Bizerea, moșiile confiscate lui Lado de Bizerea.

Revenind la Nicolae de Bizerea, la mijlocul secolului al XV-lea personalitatea sa se conturează drept una din cele mai marcante identități ale lumii feudale bănățene. Serviciile sale credincioase față de regalitatea maghiară și mai ales față de Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei și ulterior guvernator al Ungariei, au fost răsplătite în mod generos prin acordarea titlurilor de „*aule nostre milites*”, „*egregius*” sau „*familiares*”, cât și prin dăruirea de noi posesiuni, ce vin să se adauge stăpânirilor, numeroase deja, ale Bizereștilor. Astfel, în 1433, Nicolae de Bizerea împreună cu nobilii români Mihail de Ciorna, Blasiu al lui Stoian de Ciorna și Mușina al lui Alexandru de Densuș, primesc de la regele Vladislav I posesiunile Recaș și Zegehaza din comitatul Timiș, pentru meritul de a fi apărut singuri, doar cu familiile lor, în decursul mai multor ani, castrele Severin, Orșova, Peech, Zinceze, Caransebeș și Mehadia, ocazie cu care au cheltuit suma de 5 000 de florini aur⁶². Considerând această sumă ca un „împrumut” folosit pentru apărarea regatului împotriva turcilor, regele le zălogește cele două moșii din Timiș, rămase probabil fără posesori. Este interesant de remarcat faptul că acești nobili, provenind din zone diferite (familiile Bizerea și Ciorna din Banat iar familia Densuș din Hațeg) și având propriile lor stăpâniri îndepărtate unele de altele (familia Bizerea în districtul Caransebeș, familia Ciorna în districtul

Mehadia iar familia Densuș în Hațeg), se interferează datorită unor scopuri militare comune, ajungând să stăpânească împreună posesiuni într-o zonă diferită de cea de baștină.

„Campania cea lungă” din anii 1443—1444 îi oferă lui Nicolae de Bizerea noi posibilități de afirmare. Participând la această campanie în fruntea oamenilor săi, așa cum a făcut-o și în anii anteriori, el va fi răsplătit de regele Vladislav I prin confirmarea dreptului de posesiune asupra moșilor *Kusklya*, Zăvoi, Valea și *Zylfa* din districtul Caransebeș, pentru a le stăpâni în aceleași condiții și îndeplinind aceleași servicii ca și ceilalți nobili români bănățeni⁶³. Documentul vorbește în termeni elogiși despre acest nobil român, caracterizat ca fiind unul dintre familiarii voievodului Transilvaniei („*familiaris fidelis nostri Magnifici Johannis Waywode nostri Transilvanensis*”). De asemenea, se mai precizează că aceste posesiuni sunt conferite atât lui Nicolae de Bizerea cât și unor condvizionali, de presupus că persoane care l-au însoțit în campaniile militare: Ladislau, fiul lui Ioan de Bizerea (probabil vărul său), Dionisie, fiul lui Matei, Filip, fiul lui Ladislau, Ladislau, fiul lui Dionisie de Valea și Ioan, fiul lui Ioan de *Zylfa*, după câte se poate constata, localnici ai moșilor dobândite.

Aprecierea de care s-a bucurat acest nobil român în fața lui Iancu de Hunedoara se va materializa și în anii următori, perioadă în care acesta din urmă începe să-și impună oamenii săi în posturi importante, acordând o deosebită atenție elementelor românești, pe al căror sprijin se bazează și care se văd acum propulsate în noi funcții. În 1448 Nicolae de Bizerea este amintit în calitate de castelan al cetății Bran⁶⁴ alături de alți nobili români pentru ca, doi ani mai târziu, în 1450, același Iancu de Hunedoara să-l confirme în posesiunea curiei din Caransebeș pe care regele Sigismund de Luxemburg a dăruit-o cândva lui Lado de Bizerea⁶⁵.

În anii 1451—1452 este luată în discuție stăpânirea asupra castrului *Dranko*, reclamată de membrii familiilor Ciorna și Bizerea. Acest castru, identificat astăzi cu ruinele aflate în apropiere de localitatea Drencova⁶⁶, se pare că a fost donat încă din 1439 de către regele Albert familiilor respective, însă actele de proprietate s-au pierdut în timpul invaziilor turcești (realitate frecvent întâlnită în lumea feudală românească bănățeană). De aceea, la cererea lui Mihail de Ciorna, ban al Severinului (în numele său, al fratelui său Blasiu și al fiului său, Nicolae) și a lui Nicolae de Bizerea, Iancu de Hunedoara ordonă în 1451 adunării generale a celor șapte districte românești să cerceteze veridicitatea celor susținute de solicitanți, după uzanțele vremii⁶⁷. Aceasta, întrunită în februarie 1452 la Caransebeș, se constituie în scaun de judecată al nobililor din cele șapte districte, care a certificat faptul că acest castru a fost într-adevăr donat numiților nobili de Ciorna (trei părți) și lui Nicolae de Bizerea (o parte)⁶⁸. Printre numele nobililor participanți la această adunare generală a districtelor bănățene întâlnim și pe cele ale unor alte cunoscute familii nobile din Banat: Blasiu de Gîrliște, Dionisie și Ioan de Mitnic sau Fiat de Armeniș.

În 1458, în fața Capitlului din Arad s-a încheiat o înfrățire pe moșie între Nicolae de Bizerea și Iacob de Racoviță, menită să protejeze probabil posesiunile lor de unele înstrăinări în afara familiilor în cauză⁶⁹.

Înţelegerea s-a făcut de către Nicolae de Bizerea în numele său, al fiului său Nicolae şi al tuturor rudelor sale pe linie masculină şi feminină, iar din partea familiei Racoviţă de către Iacob, fiul lui Iacob de Racoviţă, în numele său şi al rudelor sale de sânge pe linie bărbătească. Interesantă ni se pare această deosebire de practică a transmiterii dreptului de posesiune în cadrul celor două familii; în timp ce Bizereşti au acceptat şi dreptul de moştenire al fetelor (fapt reliefat de documente ulterioare), familia Racoviţă preciza clar că moştenirea se transmite doar pe linie masculină. În discuţie au fost puse moşiile: Bizerea, *Alsofalw*, Calova de Sus şi Calova de Jos, *Alsoachowa*, Plese, Ramna, Mal, Glimboca şi Valea (ale familiei Bizerea) şi Racoviţa, cele două *Zobadfalw*, *Sthowarcha*, Slatina, Var, *Horzfalwa*, *Alsokezyn* şi *Felsokezyn* (ale familiei Racoviţă). Documentul mai preciza că cele două familii urmau „să le poată folosi şi să se bucure de ele cu deplină putere ambele părţi din tată în fiu, din moştenitor în moştenitor, cu drept de veci...”, iar în cazul în care una din părţi ar rămâne fără moştenitori de drept ori aleşi, posesiunile să revină celeilalte părţi.

Probabil în virtutea acestei prevederi Nicolae de Bizerea va ocupa puţin mai târziu posesiunile Racoviţeştilor, în contextul în care Ladislau, fiul lui Iacob de Racoviţă (cel înfrăţit pe moşie cu nobilul de Bizerea) este luat de copil prizonier de către turci şi dus în captivitate⁷⁰. Putem presupune că acest Ladislau a fost unicul moştenitor al lui Iacob de Racoviţă (care probabil că decedase între timp), de vreme ce, profitând de incapacitatea sa de a-şi administra bunurile, Nicolae de Bizerea s-a văzut îndreptăţit să ia în stăpânirea sa acele moşii. Cert este că în 1485, revenit din captivitate, Ladislau de Racoviţă îşi reclamă drepturile, însă a fost refuzat de Nicolae de Bizerea (pe care îl bănuim a fi fiul celebrului Nicolae de Bizerea, deoarece este greu de presupus că acesta din urmă ar mai fi fost în viaţă în acel an). În situaţia creată, nobilul de Racoviţă s-a adresat regelui Matia Corvin care ordonă comitetului de Timişoara, Pavel Chinezu şi banilor de Severin să convoace pe vecinii şi megieşii celor două părţi precum şi adunarea nobililor districtului Caransebeş în scaun de judecată pentru a cerceta dacă Nicolae de Bizerea a ocupat pe nedrept moşiile lui Ladislau de Racoviţă (este vorba de moşiile Racoviţa, Ohaba, Iaz, Var, *Zkroc* — Scoarţa, *Kzyn* — Axin şi *Herzesthe*)⁷¹. În urma mărturiei scaunului de judecată în favoarea pârâşului, regele decide excluderea din stăpânire a familiei Bizerea şi redarea tuturor drepturilor de posesiune către Ladislau de Racoviţă⁷².

Sfârşitul secolului al XV-lea aduce cu sine afirmarea unui alt membru al familiei Bizerea — George Găman de Bizerea — fondator după câte se pare a ramurii Găman din cadrul familiei respective, el preluând în secolul al XVI-lea principalele atribuţii familiale, precum şi controlul asupra posesiunilor strămoşeşti ale Bizereştilor. Personaj tenace şi bine situat în lumea feudală locală, acest George Găman de Bizerea va lupta cu îndârjire la sfârşitul secolului al XV-lea împotriva tuturor tendinţelor de înstrăinare a posesiunilor patrimoniale manifestate de rudele sale, aflate probabil în impas financiar. Ascendenţa sa în cadrul familiei nu este foarte bine conturată; un document din 1478 îl pomeneste ca fiu al lui Ladislau Găman de Bizerea, fără a face şi alte precizări. Astfel, acest

Ladislau Găman ar putea fi fiul lui Lado de Bizerea, atestat documentar în 1429, dar și fiul lui Ioan de Bizerea, conform documentului din 1447. Din confruntarea documentelor, înclinăm să credem că acest George Găman a fost un continuator al ramurii genealogice a lui Lado de Bizerea, prin fiul acestuia, Ladislau de Bizerea, care am văzut că a redobândit pentru familia sa bunurile confiscate lui Lado în 1433. Oricum, el a reprezentat veriga ce a legat generația veche a Bizereștilor de ramura nouă, Găman — Bizerea.

Prima apariție în plan documentar a acestui nobil s-a produs în anul 1478⁷³, an în care vicebanii Severinului, Iacob de Marga și Rayn voievodul, dovedesc faptul că ținând adunarea cu nobilii din Caransebeș în urmă cu șapte luni (octombrie 1477), în fața adunării, George, fiul lui Ladislau Găman de Bizerea a fost acuzat de nobilul Kopaz de Vad cum că ar fi dat foc unei mori a pârășului aflată pe valea Bistrei. Deoarece pârătul a negat orice vină, s-a recurs la „legea veche și recunoscută a tuturor districtelor românești“ (*iuxta antiquam et approbatam legem districtum Volahicalium universorum*) conform căreia, celui acuzat i se cerea să depună jurământ alături de alte 12 persoane care să certifice că acesta nu se face vinovat de incendiere. Nu cunoaștem decizia finală a adunării, important este însă faptul că acest document vine să certifice încă o dată existența unei adunări românești, care judeca după legea românească, făcând apel la proba cu jurători adeveratori⁷⁴.

Șirul proceselor în care a fost implicat George Găman de Bizerea este însă doar la început. În 1484 îl regăsim judecându-se cu văduva lui Ladislau Lățug în fața vicebanilor Caransebeșului, Lazăr de Almăj și Dragul, precum și a lui Andrei Waralyay, jude nobiliar, pentru dreptul feudal asupra iobagului Petru Dușa⁷⁵. Anul 1489 consemnează o pricină oarecum diferită față de veșnicele probleme legate de stăpânirea funciară, completând tabloul realităților complexe ce caracterizau feudalitatea română bănățeană. Același George Găman de Bizerea îl cheamă în fața vicebanilor de Severin pe nobilul Mihail de Măciș și pe mama acestuia, care zălogise în urmă cu 20 de ani o cingătoare femeiască unui iobag al familiei Bizerea pentru suma de 7 florini de aur, iobag care între timp decedase, astfel încât cingătoarea a revenit de drept stăpânului său feudal⁷⁶. Acesta, de teama de a nu o pierde în acele vremuri nesigure, încearcă să obțină răscumpărarea ei de către familia nobilă de Măciș, însă cei solicitați nu se prezintă, deși au fost organizate trei scaune de judecată. În cel de-al treilea, George Găman declară iar adunarea certifică prin document, că de acum înainte el va refuza să o mai înapoieze⁷⁷.

În ultimii ani ai secolului al XV-lea se observă că unii membri ai familiei Bizerea încep să aibă probleme financiare astfel încât sunt dispuși să-și înstrăineze moșile prin zălogire sau chiar vânzare în afara familiei. Împotriva acestor tendințe care puneau în pericol integritatea patrimoniului funciar al Bizereștilor a luat atitudine același George Găman care, prevalându-se de dreptul de preemțiune, încearcă să recupereze moșile înstrăinate, având fără îndoială o situație materială mult mai bună. Astfel, în 1491, atunci când regele Vladislav II ordonă Capitului din Arad să-l introducă pe nobilul Ambrosie „*Literati de Meryenye*“ în posesiunea unor moșii din districtul Caransebeș pe care i le zălogise nobilul Nicolae de Bizerea (documentul vorbește de aproxima-

tiv 32 de moșii)⁷⁸, Capitulul îl informează pe rege că nobilul George Wak, „pe alt nume Găman de Bizerea“, stăpânind aceste moșii în condvizionalitate, a plătit întreaga sumă pentru care au fost zălogite aceste moșii, răscumpărându-le⁷⁹.

În același an, un alt membru al familiei, Ioan de Bizerea, fiul lui Ladislau de Bizerea intenționează și el să înstrăineze moșiile stăpânite în districtul Caransebeș, zălogindu-le lui Francisc, diacul din *Czykowsarhel*, fapt care provoacă nemulțumirea condvizionalilor săi, care protestează înaintea Capitulului din Cenad prin persoana nobilului Andrei Pleșca de Comiat⁸⁰. De aceea, în 1492, vicebanii Severinului adevăresc protestul lui George Găman de Bizerea în numele său și al fraților săi Ioan, Nicolae și Andrei, formulat împotriva lui Ioan de Bizerea, deoarece o parte din moșiile pe care acesta din urmă intenționa să le zălogească (Bizere, Calova, Plese, Virciorova, Ramna, Glimboca, Mal, Slatina, Mihălenț, Bolvașnița, Apadia, Lățcani, *Henzerova* și *Zachel*) i se cuveneau condvizionalului său (probabil unchi după tată) în baza dreptului de stingere a neamului⁸¹ (de unde deducem că acest Ioan de Bizerea nu avea urmași și nici perspectiva de a-i avea în viitor).

În 1491 sau 1492 se pare că ramura familiei descendentă a celebrului Nicolae de Bizerea este pe cale să se stingă prin moartea fiului său Nicolae (pomenit în 1458). Astfel s-ar putea explica eforturile vărului său, George Găman de Bizerea (după cum este pomenit în 1493) de a recupera în folosul său și al ramurii descendente din Ladislau de Bizerea (vărul cunoscutului Nicolae de Bizerea) posesiunile acestuia, care sunt pe punctul de a fi înstrăinate. Asistăm, în anii ce urmează, la acțiuni complexe ale unui nobil român care, uzând de dreptul său de protimis, justificat de repetatele înțelegeri survenite între înaintașii săi privitor la stăpânirea în indiviziune a moșiilor strămoșești, răscumpără, ia ca zălog ori preia asupra sa împrumuturile contractate de rudele sale doar pentru a păstra intact patrimoniul funciar.

Potrivit documentelor, între 1492 și 1500, George Găman de Bizerea a încercat să reglementeze o seamă de probleme intervenite ca urmare a intersectării intereselor sale cu cele ale rudelor sale. În consecință, în ziua de 12 ianuarie 1492, în fața adunării districtului Caransebeș, nobila doamnă Elena, văduva lui Nicolae de Bizerea, zălogește lui George Găman și fiilor săi Ioan, Nicolae și Andrei, 1/2 din moșia Malu în schimbul sumei de 30 florini de aur, pe care George Găman a împrumutat-o cândva răposatului⁸². În aceeași zi, cele două părți rezolvă problema cuantumului de avere ce i se cuvenea doamnei Elena din partea părinților săi și care, în timpul vieții soțului său probabil fusese cumulată averii acestuia. Potrivit tradiției, sunt aleși 6 nobili ca arbitri, ei hotărând ca George Găman să plătească suma de 35 de florini de aur drept compensație pentru bunurile care i-au revenit odată cu cele ale vărului său, răposatul Nicolae de Bizerea⁸³.

De asemenea, George Găman a avut grijă să plătească și datoriile rămase de pe urma vărului său, pe care le preia asupra sa: în 1493⁸⁴ plătește 14 florini de aur nobililor Mihai Lazăr, Ladislau Pobora de Zăvoi, preotului Oprișa din Glimboca și văduvei lui Radoslav de Ciuta, pentru ca în 1494⁸⁵ să achite suma de 31 florini de aur pe care vărul său o împrumutase de la nobilul Petru *Walkasyn* de Izvoarele Carașului.

Ultimele litigii între nobilul român George Găman și rudele sale feminine din partea răposatului Nicolae de Bizerea se consumă în anul 1500. La 1 octombrie 1500⁸⁶, banii Severinului Iacob de Girliște și Petru Tarnoc de Măciș adevăresc faptul că nobila doamnă Elena, văduva lui Nicolae de Bizerea, și fiica sa, Cristina l-au chemat în judecată pe George Găman deoarece acesta ar fi reținut cu forța câteva puști luate din „castelul” (*castellum*) decedatului său bărbat. Procesul s-a desfășurat într-un mod interesant făcându-se apel la dreptul consuetudinar al Țării Românești („*iure valachie requirente*”) conform căruia pricina urma să fie tranșată prin jurământul cu valoare de decizie, acordat uneia din părți. S-a ajuns la această situație deoarece George Găman a susținut că el a cumpărat puștile de la doamna Elena, aceasta nerecunoscând decât vânzarea a două puști. Neputând aduce nici unul nici altul vreo probă în sprijinul afirmațiilor sale, s-a recurs la depunerea jurământului; nobila doamnă Elena refuză să jure, în schimb George Găman o face, așa încât probabil că a avut câștig de cauză, documentul neprecizând acest lucru⁸⁷.

O săptămână mai târziu, la 8 octombrie 1500, Cristina, fiica răposatului Nicolae de Bizerea și soția lui Ioan Török (Turcu probabil) solicită în fața acelorași bani ai Severinului, să-i fie acordată zestrea și darurile de nuntă convenite din averea tatălui său care revenise, în urma decesului fraților săi, rudelor condvizionale, respectiv familiei lui George Găman de Bizerea. Înțelegem astfel mai bine cauzele care au determinat acest transfer al dreptului de posesiune de la ramura familiei provenită din vestitul Nicolae de Bizerea, la cea provenită din vărul său, Ladislau de Bizerea, datorită stingerii neamului pe linie masculină („*defectum seminis*”)⁸⁸. De altfel, George Găman și rudele sale recunosc justetea cererii, consimțind să-i plătească Cristinei 60 de florini de aur în schimbul moșiilor care nu puteau să-i revină.

De altfel, o problemă asemănătoare a confruntat familia lui George Găman cu un an în urmă (1499) când, în fața banilor de Severin, soția acestuia, nobila doamnă Dorotea, a fost despăgubită pentru zestrea și cheltuielile de nuntă care i se cuveneau din averea tatălui său, nobilul Filip Halgas de Zorlent, decedat fără urmași pe linie masculină, condvizionalii acestuia (nobilii Nicolae și Ioan Albu și Ioan Dogan de Zorlent) consimțind să-i plătească 20 de florini aur. Însă, pentru că nu dispuneau pe moment de suma necesară, au zălogit acele părți de moși Doroteei până când vor avea banii⁸⁹.

Odată rezolvată problema succesiunii asupra moșiilor rudelor sale colaterale din familia lui Nicolae de Bizerea, George Găman se vede nevoit să normalizeze raporturile de stăpânire în propria sa familie, astfel încât, în anul 1495, se împacă în fața Capitlului din Arad cu nobilul Ioan de Bizerea (pe care îl bănuim a fi fiul fratelui său) pentru toate controversele pe care le-au avut între ei în legătură cu stăpânirea asupra moșiilor familiale din districtele Caransebeș și Bîrzava⁹⁰. De altfel, în același an, Ioan de Bizerea va zălogi toate părțile sale de moși din cele două districte lui George Găman de Bizerea, soției sale Dorotea și copiilor Ioan, Nicolae, Andrei și Katerina pentru suma de 250 florini de aur, sumă semnificativă pentru acea epocă⁹¹. Tot împreună, în 1499, nobilii George Găman de Bizerea și Ioan de Bizerea se judecă cu foștii bani ai Severinului deoarece o parte din stăpânirile lor asupra unei pă-

duri din hotarele comunei Glimboca erau afectate de aceștia. Tribunalul nobililor din districtul Caransebeș hotărăște rehotărnicirea acestei păduri, „măsură pusă în practică de față cu doi arbitri: Gheorghe de Ulpar (judele nobililor) și Neagotă de Măgura”⁹².

La începutul secolului al XVI-lea familia Bizerea, prin persoana lui George Găman, își va completa stăpânirile, profitând probabil de situația materială mai delicată a unor familii nobile bănățene. De exemplu, el va profita de nevoia de bani a nobilului român Gabre, fiul lui Bogdan de Călugăreni care, în 1503, își face cunoscută intenția de a zălogi moșiile sale Călugăreni, Măgoiești, Răchiți și Strămtura din districtul Comiat în trei scaune de judecată⁹³, moșii care, în 1505, intră în posesia lui George Găman de Bizerea, probabil în schimbul unei convenite sume de bani⁹⁴.

De asemenea, în 1504, nobilii români Petru Deș de Temeșel și Francisc, fiul lui Ioan Deș de Temeșel conced nobilului George Găman și fiului său Nicolae, dreptul de folosință asupra celor 16 sate românești din districtul Firdea (*Therd*) aparținând comitatului Timiș⁹⁵, în stăpânirea cărora regele Matia Corvin i-a confirmat în 1464 pe strămoșii nobililor de Temeșel pentru meritele lor militare deosebite⁹⁶.

Deceniile următoare cunosc mult mai puține atestări ale acestei familii, probabil datorită faptului că, odată consolidate posesiunile familiei, acestea nu vor mai face obiectul unor tranzacții de amploare, după cum nu se mai ivesc nici complicate probleme de succesiune. Doar în 1515 nobilul Ioan de Bizerea a zălogit din nou 1/3 din moșiile sale Bolvașnița și *Henzerowa* din districtul Caransebeș lui Matei Lazăr, judele Caransebeșului⁹⁷, reluând astfel o tendință mai veche a sa, manifestată și în anii 1492 și 1495. Din documente reiese faptul că acest nobil, neavând moștenitori, s-a dovedit a fi mai puțin interesat de prezervarea patrimoniului funciar al familiei, preferând să-și zălogească uneori moșiile în schimbul unor sume de bani, probabil mai corespunzătoare necesităților sale.

De altfel, moartea sa, produsă pe la mijlocul secolului al XVI-lea, a prilejuit un interesant proces de succesiune între nobilimea bănățeană și puterea centrală, reprezentată de regele Ioan Sigismund, a cărui autoritate s-a dovedit mai mult formală în epocă. În 1561, Ioan Sigismund încearcă să uzeze de ipoteticul său drept de „*dominium eminens*” confiscând cele 24 de moșii ale nobilului decedat Ioan de Bizerea, datorită lipsei de moștenitori, pentru a le dăruii cancelarului său Mihail Csáki și fratelui acestuia⁹⁸. Această încercare de imixtiune străină în sistemul proprietății funciare a lumii feudale bănățene a stârnit ostilitatea și reacția firească a comunității nobililor români bănățeni, care se solidarizează, blocând intențiile de uzurpare ale drepturilor ancestrale, manifestate de puterea centrală. De altfel, pentru a face acea donație, Ioan Sigismund nu a putut ocoli adunarea nobililor locali care, în același an, i se opune prin mijlocirea a 8 nobili, dintre care este de semnalat numele membrilor familiei Găman (Petru, Ladislau, Gheorghe și Francisc), cei mai îndreptățiți să preia succesiunea răposatului nobil, ca rude apropiate și condvizionali. În consecință, adunarea nobililor a respins actul de punere în stăpânire, bazându-se pe faptul că încă din secolele anterioare, nobilimea bănățeană avea privilegiul puternice („*habere ipsam universi-*

tatem nobilium efficacia privilegia“) care permiteau înstrăinarea teritoriilor unor persoane din afara lumii bănățene. Ca urmare, în 1563, Ioan Sigismund declară actul de donație nul și, în conformitate cu dreptul la succesiune, trece aceste moșii în stăpânirea nobililor Petru Găman și al fraților săi Francisc, Gheorghe și Ladislau.

Ultimele litigii în care au fost implicați membri ai familiei până la mijlocul secolului XVI sunt cele din anii 1536 și 1547. În 1536, Mihail Somlyay, banul Caransebeșului judecă procesul nobililor Nicolae de Gîrliște și Andrei de Bizerea cu locuitorii orașului Lugoj în ceea ce privește dreptul de posesiune asupra Găvoșdiei, drept pe care și-l disputau ambele părți⁹⁹. Iar în 1547 nobilii Ladislau Găman și Ștefan Luncaviță de Calova sunt grațiați de regina Isabela pentru vina de a fi fost complici la uciderea unui țaran român numit Frățuț din Obreja, aparținând nobilului Andrei de Calova din Caransebeș¹⁰⁰.

Concluzionând, familia Bizerea (și ramura sa Găman) a reprezentat un remarcabil exemplu al unei feudalități locale recunoscută și apreciată de către regalitatea maghiară. Evoluția sa, constant ascendentă începând cu secolul al XV-lea, a fost justificată de permanentele slujbe credincioase prestate față de regalitate, în special în plan militar. Ele au fost răsplătite cu donații și reconfirmări de stăpâniri, cele aproximativ 36 de posesiuni acumulate pe parcursul a aproape două secole de istorie atestată documentar dovedind situația materială remarcabilă a acestei familii nobile române bănățene. De asemenea, fidelitatea familiei Bizerea a fost răsplătită și prin atribuirea de titluri și funcții în cadrul Banatului secolelor XV—XVI. Astfel, unul din primii membri atestați ai familiei, Petru, purta titlul de „Viteaz“ (în 1429); cunoscutul Nicolae de Bizerea, care a făcut cariera cea mai prodigioasă în cadrul feudalității locale românești, a deținut titlurile de „bărbat ales“, „curtean“ sau „familiar“, devenind în 1448 castelan al cetății Bran. În secolul al XVI-lea, descendenții ai familiei dețin funcția de castelani de Caransebeș: este vorba de Nicolae Găman (în 1531)¹⁰¹ și de Andrei Găman (în 1543)¹⁰², ambii fiind probabil fiii lui George Găman de Bizerea.

Cât despre confesiunea acestei familii, lucrurile sunt mult mai puțin relevante. Singurele date certe se referă la apartenența la catolicism a lui Nicolae de Bizerea, documentul din anul 1444 prezentându-l drept „*catholice fidei et cristiane religionis emulis infestissimis...*“, fără a putea determina momentul ori cauzele adoptării noii confesiuni. De asemenea, Ștefan Lupșa atestă existența unui Grigore de Bizerea care, la sfârșitul secolului al XV-lea, devine canonic al Capitlului Arad¹⁰³. Oricum, atâta vreme cât documentele rămân lapidare în această privință nu putem lansa decât ipoteze. Deosebita ascensiune a familiei poate trăda apartenența sa la catolicism începând cu mijlocul secolului al XV-lea, însă acest fapt considerăm că nu este determinant pentru profilul istoric al Bizereștilor. Important credem că este faptul că ei nu au încetat niciodată să fie caracterizați ca fiind nobili români, trăind în mijlocul comunității române bănățene, exercitându-și atribuțiile social-juridice potrivit vechilor tradiții românești, conducând unitățile militare bănățene în campaniile militare ale regatului ori reprezentându-le interesele atunci când ele amenințau să fie încălcate de elemente străine de lumea feudală a Banatului.

Evoluția familiei Deș de Temeșel

Spre deosebire de familia nobililor români de Bizerea, familia Deș de Temeșel apare semnalată documentar încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea ca și familie cnezială pentru ca, la scurtă vreme, membrii ei să obțină titlul de cnezi nobili. Asistăm astfel la situația clasică, de transformare a cnezilor români în nobili recunoscuți în mod oficial de către regalitatea maghiară, prin reconfirmarea lor în posesiunile strămoșești pe baza unor credincioase slujbe, mai ales de natură militară. De altfel, toate documentele ce se referă la această familie pe parcursul întregului secol XV denotă un destin dominat de atribuțiile militare exercitate de diferiții membri ai familiei, care ajung să ocupe un loc privilegiat în cadrul lumii feudale bănățene a aceluși secol. S-a afirmat faptul că această familie nobilă românească a devenit „atât de cunoscută pentru faptele sale de arme și pentru serviciile credincioase în alte domenii, deoarece își trimite fiecare generație în serviciul regal”¹⁰⁴.

Pe de altă parte, urmărind evoluția sa cronologică în comparație cu alte familii nobile bănățene, putem constata că ea este mai redusă în timp, ultimele documente care o atestă datând din primii ani ai secolului al XVI-lea, perioadă în care alte familii cunoșteau, dimpotrivă, deplina lor afirmare (ex.: familiile Fiat de Armeniș, Gîrliște de Rudăria sau Racovița de Caransebeș).

Originară din districtul Mehadia, familia nobilă Deș de Temeșel și-a avut posesiunile în dreptăsiunea Caransebeș-Mehadia, de-a lungul culoarului Timiș-Cerna și al câtorva afluenți ai acestora. Numele acestei familii pare a fi fost compus în timp din apelativul Deș (sau *Dees*) aparținând primului descendent atestat documentar în 1387, la care s-a adăugat, ca și în cazul celorlalte familii, denumirea uneia din așezările de baștină ale familiei, în cazul acesta așezarea Temeșel (*Temeshel*, *Themesel*) astăzi dispărută, localizată cu aproximație în apropiere de Mehadia¹⁰⁵. În decursul secolului al XV-lea nobilii de Temeșel au stăpânit în jur de 20 de moșii, multe dintre acestea fiindu-le acum reconfirmate de către puterea centrală, fapt care atestă existența unei stăpâniri anterioare care este doar recunoscută în mod oficial în secolul al XV-lea.

Istoria reflectată documentar a acestei familii debutează în anul 1387, an în care Ștefan Losonczy, ban al Severinului și comite de Timiș, conferă cnezului Petru, fiul lui *Dees* din districtul cetății regale Mehadia („*Petri filij Dees Kenezij districtuum Castri regalis Michald*”), precum și fraților săi Hălmeag, Cristofor și Mihail dreptul de posesiune asupra satului regal Valea („*villam regalem Patak*”), pentru a-l stăpâni cu aceleași drepturi și în aceleași condiții cu care au stăpânit și alți cnezi satele lor¹⁰⁶. Donația s-a dovedit a fi o recompensă din partea lui Sigismund de Luxemburg pentru slujbele credincioase prestate de către acești cnezi români în cursul evenimentelor care au avut ca scop eliberarea reginei Maria din mâinile răsculaților. Sunt semnalate însă și prevederi care condiționau actul de danie de plata unor anumite obligații, specifice statutului cnezial românesc al acelei epoci, obligații constând în plata a trei groși de fiecare sesie a moșiei Valea, achitată de sărbătoarea Sf. Mi-

hail și a quinquagesimei oilor plătită de sărbătoarea Sf. Gheorghe¹⁰⁷.

Dacă în 1387 familia lui Deș de Temeșel a fost pomenită în calitate de familiei cnezială, în 1390 membrii săi, aceiași ca și în 1387, sunt atestați deja ca și cnezi nobili, fiind reconfirmați de către regele Sigismund de Luxemburg în posesiunile lor Crivina și Valea de sub „muntele“ Pa-diș¹⁰⁸. Reconfirmarea s-a făcut la solicitarea cnezilor nobili de Temeșel deoarece documentele lor de posesiune s-au pierdut în timpul pătrunderii lui Dan I, voievodul Țării Românești, în Banat în cursul anului 1385. Pentru a certifica pierderea documentului original regele a făcut apel, conform tradiției, la mărturiile „nobililor și oamenilor de altă stare din comitatele Sebeș, Lugoj și Mehadia“ (*nobilibus et alterius status hominibus comitatum Sebus, Lugas et Myhald*)¹⁰⁹ în cadrul unei adunări generale de adevărire convocată și condusă de banul Severinului, Ioan Kaplai. Demn de semnalat este și faptul că documentul conține pe lângă această reconfirmare și o condiționare pe care Costin Feneșan o atribuie tocmai împrejurărilor specifice în care actele de posesiune ale familiei au fost înstrăinate. Este vorba de înscrierea în document a obligației membrilor familiei de a participa la expedițiile militare regale împotriva „părților de răsărit“ cu o lăncie de oșteni „după obiceiul celorlalți cnezi ai ziselor pământuri“¹¹⁰.

Suntem, de altfel, într-o perioadă extrem de frământată, marcată de frecvențele campanii militare ale regelui Sigismund de Luxemburg, care desfășura la începutul domniei sale o politică externă ofensivă, îndreptată împotriva expansiunii otomane ce amenința linia Dunării, politică ce a depins în bună măsură de capacitatea de apărare a Banatului. Or, aceasta a fost asigurată de contingentele române bănățene, conduse de cnezii și nobilii români, familia Deș de Temeșel fiind doar una dintre familiile nobile bănățene care au contribuit material și uman la aceste campanii militare antiotomane.

În anul 1392, aceiași descendenți ai lui Deș de Temeșel achiziționează noi posesiuni, cumpărând de la Cristofor, fiul lui Andrei de Kyzen moșiile *Hydech* și *Temesin* din districtul Mehadia, la prețul de 200 florini, 100 de boi și 300 de oi¹¹¹. Tranzacția este interesantă deoarece ilustrează fără echivoc atât prosperitatea acestei familii cât și interesul ei de a-și extinde patrimoniul funciar uzând de mijloacele specifice oricărui feudal. De altfel, situația lor materială înfloritoare precum și autoritatea pe care o exercitau în zonă se reflectă în modul în care Mihail, fiul lui Deș a intervenit în 1394 pe lângă voievodul Transilvaniei, Frank de Szecsény, în favoarea donării moșiei Nucșoara din districtul Hațeg pe seama familiei cneziale Cindea de Riu de Mori, această intervenție fiind justificată de strânsele legături care trebuie că au existat între cele două familii, nefiind exclusă nici posibilitatea unei relații de rudenie¹¹². Oricum, nu este singurul caz în care familii române cneziale sau nobile din Banat și Hațeg se dovedesc a avea interese comune, un alt exemplu prezentându-l în cadrul familiei Bizerea.

Un document din 1412 atestă faptul că un Petru, fiul lui *Dees*, alături de alți cnezi din Prisaca (*Gyepew*), cedează 1/2 din posesiunea lor ereditară, deținută în baza dreptului cnezial, lui Farcaș, fiul nobilului Bogdan de Mîtnic, pentru multele și neprețuitele ajutoare pe care sus-numitul le-a făcut acestor cnezi¹¹³. Identificarea lui Petru, fiul lui *Dees*

ca membru al familiei Temeșel este relativă datorită neclarității documentului în cauză; Hurmuzaki pare convins de acest lucru, în timp ce Ioan Caveler de Pușcariu nu reține informația în cadrul atestării cronologice a familiei Temeșel¹¹⁴. Nici Traian Popa, în monografia dedicată familiei Mitnic, nu este mai concludent, nedând nici un detaliu despre acei cnezi de Prisaca¹¹⁵. Am reținut informația pe considerentul că apelativul *Dees* este extrem de rar întâlnit între membrii familiilor române bănățene, am putea spune că nu l-am întâlnit decât în componența familiei Temeșel (ceea ce nu exclude folosirea sa și de către alte familii). De altfel, un Petru, fiul lui *Dees* de Temeșel am putut constata că a fost atestat documentar încă la sfârșitul secolului al XV-lea, deci cu două decenii în urmă. Este adevărat că posesiunea Prisaca se afla în districtul Caransebeș în timp ce familia Temeșel își avea stăpânirile în districtul Mehadia; nu este imposibil ca acest Petru, în anumite circumstanțe care ne scapă, să fi devenit condvizional al cnezilor din Prisaca. Oricum, în 1443¹¹⁶, atunci când problemele legate de stăpânirea acestei moșii revin între cnezii de Prisaca (de fapt descendenții lor) și familia Mitnic, nici un urmaș al acestui Petru, fiul lui *Dees* nu este atestat.

. Anul 1428 aduce cu sine exemplul unei adunări tradiționale districtuale a tuturor nobililor, cnezilor și altor stări din districtul Mehadia, adunare pricinuită de neînțelegerile dintre cnezii români de *Kyralmezeye* (Ștefan, fiul lui Radoslav, Rayo și Dobre) și cnezii nobili de Temeșel (Deș și Ladislau, fiii lui Petru, Mihail și Petru, fiii lui *Halȳa* — Ilie?, Andrei și Ladislau, fiii lui Hălmeag) pentru stăpânirea asupra moșiilor Iablanița și *Zalyn* din districtul Mehadia¹¹⁷. Faptul că însuși regele Sigismund de Luxemburg, rămas în Banat după înfrângerea de la Golubăț pentru a reorganiza rezistența dunăreană antiotomană, a condus această adunare generală ne poate sugera influența pe care familia nobilă română de Temeșel o exercita în acea zonă, precum și trecerea de care se bucura în fața regalității. Nu ar fi exclus ca reprezentanți ai acestei familii să se fi distins din nou militar cu prilejul acestei bătălii, așa cum au făcut-o de altfel și alți nobili români din familiile Măciacăș și Bizerea. Procesul pune în discuție o divergență mai veche, intervenită probabil în urmă cu 25 de ani, în jurul anului 1402, între înaintașii părților în cauză, asupra stăpânirii moșiilor Iablanița, *Zalyn* și *Kyralmezeye*. Adunarea nobililor din districtele Sebeș și Mehadia întrunită cu această ocazie hotăra ca Dragomir și Blasiu să stăpânească moșia *Kyralmezeye*, iar cnezii nobili de Temeșel moșiile Iablanița și *Zalyn*, hotărâre reconfirmată în 1425 de către Pippo Spano. Cele două documente (cel presupus din 1402 și cel din 1425) vor constitui baza juridică a deciziei regale din 1428, prin care regele reconfirmă descendenților familiei lui Deș de Temeșel stăpânirea asupra cnezatelor Iablanița și *Zalyn*¹¹⁸.

Zăbovind încă asupra acestui document semnalăm prezența unui personaj a cărui apartenență la familia nobilă de Temeșel este mai degrabă ipotetică, însă ar putea avea însemnătatea sa în completarea arborelui genealogic al familiei. Este vorba de acel *Halȳa* (după cum apare în document, Ilie — după cum apreciază Ioan Aurel Pop) ai cărui urmași, Mihail și Petru, se numără printre beneficiarii reconfirmării regale. Alternativele nu sunt decât două: fie este un membru al familiei (fiu al

lui Deș de Temeșel sau rudă colaterală a acestuia), fie este doar un condivizional, al familiei. Faptul că el este prezentat la mijlocul enumerării membrilor familiei de Temeșel, cât și absența din documentele prezentate a unor condivizionali din afara familiei ne determină să-l privim ca pe un membru al acesteia, deși raporturile de rudenie rămân discutabile.

Membri ai familiei Deș de Temeșel participă, în 1436, la introducerea în posesiunile Cerna, Topleț, *Iodaszicza*, *Poprathna* și *Kiralmezeye* din districtul Mehadia a familiei Ciorna, remarcându-se cu acest prilej *Dees* al lui Petru și Petru al lui Mihail de Temeșel¹¹⁹.

Anul 1440 a cunoscut în plan militar o nouă invazie otomană în Banat, pe fondul tulburărilor provocate în Ungaria de moartea regelui Albert. Forțe otomane atacă Mehadia, prădând și zonele din preajmă înainte de a se retrage¹²⁰. Aceste evenimente prilejuiesc din nou afirmarea unor nobili români bănățeni, printre ei numărându-se Ladislau și Deș, fiii lui Petru de Temeșel. Noul rege al Ungariei, Vladislav I, își va exprima recunoștința față de aceștia poruncind Capitlului din Cenad să-i reconfirme în posesiunile în care „se află ei în chip îndreptătit“, respectiv Luncavița Mare și Luncavița mică, *Tapolchan* și *Keozepkriwa* din districtul Mehadii, pentru „credința și slujbele credincioase „față de coroana regală¹²¹. La punerea în posesie ce a avut loc în octombrie 1440, în calitate de om al regelui a participat și Ladislau, fiul voievodului de Mehadia, informația fiind edificatoare pentru perpetuarea în spațiul Banatului a unor vechi forme de organizare românească.

Faptul că ascensiunea social-politică a acestei familii s-a datorat în bună măsură virtuților sale militare este pe deplin confirmat și de conținutul unui document din anul 1447¹²². Aceiași Deș și Ladislau, fiii lui Petru de Temeșel s-au distins în „campania cea lungă“ (1443—1444), mai ales în bătăliile purtate de Iancu de Hunedoara la Filipopol și Varna, unde susnumiții frați „s-au străduit în mijlocul conflictului să-și dovedească statornicia și credința cu înalte virtuți, prin vărsarea sângelui propriu și pierderea multor slujitori“¹²³. Pentru a răsplăti aceste fapte de vitejie, Iancu de Hunedoara, potrivit bunei sale tradiții de susținere și încurajare a feudalității locale românești, le-a dăruit cu titlul de nouă donație moșiile Temeșel, Teregova, *Wrbachon*, *Alsohideg*, Criva, Valea, Crușovăț, Iablanita, *Zalyn*, Luncavița Mare, Toplicean, *Gedefalva*, Cuieșd și *Barthafalwa* din districtul Mehadia, cu siguranță posesiuni strămoșești ale familiei.

Poziția deosebită pe care au ocupat-o acești nobili români de Temeșel în cadrul structurilor feudale ale Banatului a făcut ca prezența lor să fie semnalată în marile adunări generale cneziale și nobiliare ale districtelor bănățene de la mijlocul secolului al XV-lea, ca reprezentanți ai districtului Mehadia. Astfel, în 1452, Mihail Deș de Temeșel s-a numărat printre reprezentanții familiilor nobiliare de seamă ale Banatului care au compus scaunul de judecată al celor 7 districte române bănățene, reunit la Caransebeș pentru a cerceta dreptul de stăpânire al nobililor români Mihail de Ciorna și Nicolae de Bizerea asupra castrului Dranko¹²⁴.

Dar mult mai important a fost faptul că acestui Mihail Deș de Temeșel și lui Ștefan, fiul lui Șisman de Buziaș, li s-a încredințat răspunderea de a fi reprezentanții feudalității române bănățene solidarizată într-o adunare generală a nobililor și cnezilor români a celor 8 districte privilegiat din Banat, ei fiind desemnați să susțină vechile „libertăți, prerogative și drepturi” ale acestor districte în fața regelui Ladislau V. La 29 august 1457, cauza susținută de acești nobili români bănățeni va fi concretizată în faimoasa diplomă privilegială prin care regalitatea recunoaște vechile libertăți românești încălcate și se angajează să le respecte¹²⁵. A fost, în fapt, o recunoaștere a importanței social-economice și militare a comunității românești bănățene care, prin frunzașii săi, a câștigat încă din perioada anterioară dreptul de a-și conserva și perpetua formele de organizare tradițional românești.

Un alt membru al familiei care s-a afirmat în a doua jumătate a secolului al XV-lea a fost Petru Deș de Temeșel, probabil tot datorită serviciilor militare prestate de data aceasta față de regele Matia Corvin. Acesta îi va confirma în 1464 pe nobilii români Petru Deș de Temeșel și Nicolae de *Balwtha* (Baluta, Băluța?) în posesiunea districtului Firdea (*Therd*) din comitatul Timiș, posesiune alcătuită din 16 comune românești¹²⁶. Se știe doar că peste 40 de ani, în 1504, dreptul de folosință asupra acestui district a fost cedat (din motive necunoscute) de nobilii Petru Deș de Temeșel (nu se poate preciza cu certitudine că este vorba de același personaj) și Francisc, fiul lui Ioan Deș de Temeșel către nobilul George Găman de Bizerea¹²⁷. Revenind la personajul atestat în 1464, același nobil român va ocupa, în 1479, funcția de comite al Maramureșului alături de localnicii Simion Bizău și Ladislau Mare, continuând astfel tradiția inaugurată de Iancu de Hunedoara, aceea de folosire a nobililor români pentru exercitarea unor funcții de încredere în zonele în care comunitățile românești s-au păstrat la fel de puternice¹²⁸.

S-a mai păstrat informația potrivit căreia, în aceeași perioadă de sfârșit de secol XV s-a afirmat un Petru Dees „literatul” absolvent al unei universități (occidentale probabil)¹²⁹, personaj care considerăm că este puțin probabil să corespundă cu cel prezentat anterior, datorită preocupărilor și a modurilor de afirmare diferite. Pe de altă parte, cazul unui nobil român bănățean care a studiat într-o universitate occidentală nu este singular, este cunoscut de asemenea exemplul nobilului român Nicolae, fiul lui Gheorghe Piclișar din Caransebeș care, în 1494 a urmat cursurile facultății de arte liberale a Universității Iagellone din Cracovia¹³⁰.

Știrile referitoare la această familie nobilă încetează la începutul secolului al XVI-lea, cauzele rămânând însă neclare. Putem presupune că după ascensiunea spectaculoasă din secolul al XV-lea familia a decăzut, fiind nevoită să-și înstrăineze posesiunile, această realitate fiind dublată probabil și de un proces de stingere a neamului. Această decădere s-ar mai putea datora, pe de altă parte, afirmării la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea al altor două familii nobile cu mari interese în zonă, este vorba de familiile Fiat de Armeniș și Gîrliște de Rudăria, familii care deși își aveau centrul posesiunilor în districte diferite (Caransebeș, respectiv Almăj), ajung ca la începutul

secolului XVI să dețină posesiuni și în districtul Mehadia, printre acestea regăsindu-se și câteva care au aparținut familiei Temeșel. De altfel, am putut constata că în 1504 membri ai familiei renunță la dreptul de folosință asupra unor comune din comitatul Timiș în favoarea familiei Bizerea.

Oricare ar fi fost însă destinul acestei familii de acum încolo, rămâne însă consemnat rolul deosebit pe care ea l-a jucat pe scena politică și militară a sfârșitului de secol XIV și a secolului al XV-lea, când membrii săi au făcut dovada unor virtuți militare deosebite, răsplătite cu generozitate de către regalitate. Nu putem aprecia dacă această familie a îmbrățișat cu timpul ritul catolic sau nu, informații documentare care să ateste acest lucru nefiindu-ne cunoscute. Esențial este faptul că ei au fost mereu caracterizați ca nobili români, reprezentanți ai comunității românești a districtului Mehadia.

Evoluția familiei Gîrliște de Rudăria

Familia Gîrliște de Rudăria constituie un exemplu aparte în cadrul feudalității locale bănățene din mai multe considerente. În primul rând, există o anumită discrepantă între modul în care evoluția ei este reflectată documentar și reala ei influență în epocă. Din această perspectivă, izvoarele documentare sunt destul de sărace, majoritatea lor datând de la sfârșitul secolului XV și din secolul al XVI-lea, fapt ce ar putea sugera că aceasta a fost perioada de constituire și afirmare a familiei. Două documente, mult anterioare în timp ne determină să considerăm că ascensiunea ei în ierarhia feudală locală a debutat cu mult timp în urmă, parcurgând același proces evolutiv urmat de celelalte familii nobile bănățene. De altfel, atunci când șirul documentelor devine coerent, membrii acestei familii apar ca nobili recunoscuți în drepturile lor și, fapt cu mult mai important, lor le sunt încredințate cele mai importante funcții locale — cele de bani și vicebani ai Severinului precum și cea de castelani de Caransebeș și Lugoj. Este într-un fel un paradox: pe de o parte informația documentară destul de sumară, pe de altă parte indiscutabila lor autoritate în plan local, reflectată prin atribuțiile oficiale pe care membrii acestei familii le-au deținut.

O explicație posibilă pentru această discreție a documentelor considerăm că este legată de distribuirea principalelor ei stăpâniri în perimetrul Banatului. În fapt, acestea s-au aflat în districtul Almăjului, în depresiunea cu același nume, într-o zonă mai puțin populată în acea epocă¹³¹, unde familia Gîrliște nu a avut de înfruntat rivalitatea altor familii nobile bănățene, așa cum s-a întâmplat în cazul districtului Caransebeș, în cadrul căruia posesiunile foarte apropiate ale familiilor Bizerea, Măcicaș, Mitnic, Fiat ori Racoviță au generat numeroase dispute, amplu reflectate documentar. Putem constata faptul că atunci când documentele referitoare la nobilii de Gîrliște se înmulțesc, ele reflectă fie calitatea lor de bani ai Severinului, fie extinderea stăpânirilor familiale în districtul vecin al Mehadii sau chiar în orașul Caransebeș.

Pe de altă parte, este posibil de asemenea, ca întreaga documentație a secolelor XIV—XV să se fi distrus sau pierdut în perioada incursiunilor otomane sau în secolele ulterioare, nepăstrându-se decât cele care ilustrează perioada de maximă afirmare a familiei. Nu avem însă nici un motiv să ne îndoim că evoluția acestei familii nu a fost similară cu a celorlalte familii nobile bănățene, chiar dacă momentul constituirii posesiunilor sale, al întăririi lor cu drept cnezial și apoi nobiliar nu ne este cunoscut documentar, în schimb ne este sugerat de evoluția ulterioară a familiei.

Originară din regiunea Almăjului, familia Gîrliște, a cărei denumire derivă de la numele așezării Gîrliște, identificată de către Costin Feneșan cu localitatea Rudăria¹³² (astăzi Eftimie Murgu), a stăpânit pe parcursul timpului aproximativ 22 de moșii, inițial în districtul de origine (Almăj), la care ulterior s-au adăugat unele posesiuni în districtul Mehădiei. O reconstituire a arborelui genealogic al acestei familii este extrem de dificilă datorită inegalității informației documentare, dar mai ales datorită lipsei documentelor de punere în posesie, de reconfirmare ori de înfrățire pe moșie, documente care de obicei furnizează informații privitoare la descendenții familiei și la diferitele grade de rudenie.

Prima informație documentară asupra acestei familii potrivit tabelului cronologic întocmit de Ioan Cavaler de Pușcariu¹³³, este un document din anul 1256 prin care regele Bela IV al Ungariei conferă posesiunea *Wrych* lui Iacob Gîrliște (*Gerlize*), fiul lui „*Iacobi bani*“ din Banat pentru serviciile sale militare aduse regalității în luptele împotriva tătarilor și în războiul cu ducele Lodomeriei¹³⁴.

Documentul conține prima informație de acest gen din istoria familiilor nobile bănățene deși, dintr-un document din anul 1350 (prin care voievodul român bănățean Ioan sau Lupcin, fiul lui Iuga este repus în drepturile sale strămoșești) rezultă că în secolul al XIII-lea, în timpul regelui Bela IV, și alți cnezi bănățeni au beneficiat de asemenea donații sau recunoașteri regale în posesiunile lor ereditare¹³⁵. Nu se poate afirma cu certitudine apartenența acestui personaj, atestat la mijlocul secolului al XIII-lea, la familia nobilă de Gîrliște; înclinăm să credem totuși că da, deoarece familiile nobile bănățene sunt bine individualizate, practic nu întâlnim cazuri în care ele ar putea fi confundate cu alte nuclee familiale. Putem totuși constata că o asemenea informație timpurie are o valoare excepțională pentru susținerea originii cneziale a nobilimii române bănățene și a continuității sale în spațiul Banatului medieval. De altfel, documentul datează dintr-o perioadă extrem de tensionată provocată de marea invazie tătară din anii 1241—1242, ce a influențat considerabil cadrul geopolitic al spațiului carpato-dunărean, astfel că rostul militar al românilor din voievodatul Transilvaniei în luptele susținute de regat în diverse direcții în care era angajată politica sa externă apare tot mai des menționat în sursele epocii¹³⁶.

În ceea ce privește calitatea de ban atribuită celui Iacob (tatăl celui dăruit de rege), considerăm că trebuie manifestată o anumită prudență în ceea ce privește interpretarea acestei informații. În primul rând, documentul nu face precizarea că ar putea fi vorba de un ban al Severinului. Acceptând totuși această ipoteză, este de remarcat faptul

că existența acestui „ban“ ar data dintr-o perioadă când însăși existența Banatului de Severin ca o formă de organizare politică, militară sau administrativă este incertă¹³⁷. Considerăm că în contextul politico-istoric dat, personajele pomenite în actul regal au făcut parte din cnezimea română bănățeană, care se face deja remarcată de către regalitate prin slujbele sale militare. Calitatea de ban semnalată ne îndeamnă să reflectăm, în acel moment istoric, funcția de ban al Severinului în adevărata accepțiune a cuvântului. Credem că este mai degrabă vorba despre un fruntaș al comunității române bănățene, care exercita probabil atribuții fiscale, judecătorești sau militare în cadrul acelei comunități.

Următoarea informație asupra acestei familii intervine abia după o perioadă îndelungată de timp, datând din anul 1380, an în care abatele Leonard al mănăstirii Batha din Banat îi concede nobilului Iacob de Gîrliște (*Garalyscha*) iertarea tuturor păcatelor și absolvirea de orice sentință de excomunicare pentru faptul de a fi contribuit cu bani la expedițiile creștinilor împotriva turcilor¹³⁸. Documentul permite următoarele constatări: în primul rând, la sfârșitul secolului al XIV-lea, familia Gîrliște era deja familie nobilă, deși momentul înnobilării ne rămâne necunoscut, după cum nu se precizează acum nici stăpânirile în care familia trebuie să a fost întărită cu titlu nobiliar. În al doilea rând, acest membru al familiei a aparținut fără îndoială ritului catolic, deși momentul convertirii sale rămâne sub semnul întrebării. Putem formula totuși ca ipoteză perioada ce a urmat elaborării diplomei din 1366 prin care regele Ludovic I a încercat să impună în regat o nouă condiționare asupra sistemului de stăpânire a pământului, excluzându-i din cadrul acestuia pe cei care nu erau nobili recunoscuți oficial prin act regal și catolici¹³⁹. În sfârșit, documentul reflectă și modul în care nobilii români bănățeni au înțeles să se implice în campaniile militare creștine îndreptate împotriva expansiunii otomane, pe lângă participarea directă, militară, ei recurgând și la contribuții bănești, posibile datorită faptului că această nobilime s-a bucurat totuși de o bună situație materială.

Știrile semnificative referitoare la Gîrlișteni încetează din nou pentru aproximativ un secol, fiind pomenit doar tangențial în 1452 numele unui Blasiu de Gîrliște în calitate de nobil adevăritor, component al scaunului principal de judecată al celor 7 districte române bănățene întrunite la Caransebeș pentru a adevăra dreptul de stăpânire al nobililor Mihail de Ciorna și Nicolae de Bizerea asupra castrului Dranko¹⁴⁰. În acest context, Blasiu de Gîrliște a reprezentat districtul Almăj alături de Ioan de Siliște și Ioan, fiul lui Dragomir.

De-abia de la sfârșitul secolului al XV-lea documentele revelatoare asupra destinului acestei familii devin mai numeroase, deci mai concludente. Din conținutul lor se poate deduce faptul că această perioadă a marcat deplina afirmare social-politică și militară a acestei familii, ea manifestându-se ca una din familiile cele mai influente ale Banatului cărășan. Mărturie a acestei realități stă faptul că unii dintre membrii săi ajung să ocupe importante funcții locale; astfel, Iacob de Gîrliște este atestat ca ban al Severinului între anii 1495 și 1508, Nicolae de Gîrliște (fiul său) în anii 1520—1521 iar un Gabriel de Gîrliște exercită funcția

de viceban al Severinului în anul 1540¹⁴¹. Același Gabriel de Gîrliște ocupă câțiva ani mai târziu, în 1548, funcția de castelan de Caransebeș¹⁴².

Pe de altă parte, în aceeași perioadă, familia își consolidează patrimoniul funciar, primind noi danii regale sau extinzându-și posesiunile în districtele vecine. În 1484 regele Matia Corvin conferă titlul de nouă danie nobilului român Iacob de Gîrliște (viitorul ban al Severinului) moșiile Gîrliște, Prilipăț, *Jalsanycha*, *Prodarya*, *Prostnyk*, *Hernyek*, *Marsyna* și *Zelyste* din districtul Almăj, în a căror „stăpânire netulburată... s-au aflat din vechime înaintașii săi...”¹⁴³. Doi ani mai târziu, în 1486, același nobil primește din partea regelui trei comune în același district al Almăjului, este vorba de Rapolt, Pleșiva și Vălișoara¹⁴⁴.

Recunoștința regală nu se va opri aici deoarece, în 1487, apreciind serviciile deosebite aduse regalității cu diferite ocazii, nobilul român Iacob de Gîrliște, viceban de laycza, este scutit de toate dările și serviciile orășenești ce decurgeau din stăpânirea acestuia asupra unei case din Caransebeș¹⁴⁵. Este interesant de observat faptul că, deși principalele sale posesiuni se aflau în districtul Almăjului, se pare că reședința familiei a fost stabilită în Caransebeș, realitate mai puțin reliefată în cazul celorlalte familii nobile bănățene. De altfel, un document din 1518 ce atestă o ieșire din indiviziune practică în între nobilii de Racoviță și cei de Silvaș asupra stăpânirilor lor din perimetrul Caransebeșului, aminteste de existența unei mori pe râul Sebeș, moară care a aparținut lui Nicolae și Gheorghe de Gîrliște (fiii banului Iacob de Gîrliște) și care avea rolul de a delimita hotarele posesiunilor în cauză¹⁴⁶.

În legătură cu Gheorghe sau George de Gîrliște se știe doar că în același an (1518), regele Ludovic II al Ungariei înștiințează arhiepiscopia Strigoniului, pe palatinul Ungariei și pe banii de Severin asupra hotărârii sale de a amâna toate procesele nobililor români Mihail Deș de Temeșel și George de Gîrliște deoarece aceștia urmau să plece în război împotriva turcilor¹⁴⁷. Este binecunoscută atât amploarea cât și eșecul campaniilor militare antiotomane din anii următori. Faptul că nobilul român George de Gîrliște nu mai apare pomenit documentar după acest an ar putea fi un indiciu că el nu s-a mai întors din aceste războaie.

Ceilalți reprezentanți ai familiei Gîrliște, mai exact descendenții banului Iacob de Gîrliște, își vor concentra activitatea în spațiul Caransebeșului, intrând adesea în conflict cu locuitorii acestuia. Cei mai activi s-au dovedit a fi Nicolae de Gîrliște și Gabriel de Gîrliște, pe care îi bănuim doar a fi frați, deoarece în ceea ce-l privește pe Gabriel de Gîrliște, ascendența sa paternă nu ne apare precizată documentar. Amândoi apar însă ocupând pe rând funcțiile de bani și vicebani ai Caransebeșului, comportamentul lui Nicolae de Gîrliște, precum și procesele în care a fost angrenat, trădând chiar comiterea unor anumite abuzuri în funcție. Pentru a argumenta această afirmație amintim procesul care s-a judecat în anul 1521 (an în care susnumitul ocupa încă funcția de ban al Severinului) în fața regelui Ungariei, în cadrul căruia judele și jurații din Caransebeș îl acuză pe nobilul Nicolae de Gîrliște de pagube provocate orașului¹⁴⁸. Natura acestor pagube nu ne este cunoscută; putem constata însă că vinovăția sa pare că a fost dovedită deoarece, în 1537, Ioan Zapolya ordonă Capitulului din Arad să ceară mamei

(Margareta) și văduvei (Eufrosina) lui Nicolae de Gîrliște plata despăgubirii în bani, la care a fost condamnat răposatul¹⁴⁹ și pe care acesta probabil că tot a amânat să o ducă la îndeplinire.

Alte litigii în care a fost implicat Nicolae de Gîrliște s-au judecat în anii 1522 și 1536 în fața noilor bani ai Severinului, Ioan Wythez de Kallo și respectiv Mihail de Somlyay. În primul caz a fost vorba despre un conflict între nobilii Iacob de Racoviță și Nicolae de Gîrliște, ambii purtând titlul de „*egregy*“, conflict pe marginea unor posesiuni ocupate probabil abuziv de Nicolae de Gîrliște¹⁵⁰; în al doilea caz este prezentat litigiul între nobilii Nicolae de Gîrliște și Andrei de Bizerea, pe de-o parte și locuitorii orașului Lugoj, pe de altă parte, pentru posesiunea asupra Găvoșdiei¹⁵¹. De altfel, în 1537, nobila doamnă Margareta, văduva lui Iacob de Gîrliște și mama lui Nicolae de Gîrliște restituie în fața adunării nobililor din Caransebeș o parte din moșiile sale din Banat (*Petyzam* și Besna) fiilor lui Ladislau de Racoviță¹⁵², probabil tot o acțiune reparatorie pe care nu a întreprins-o anterior fiul său.

Interesant este și modul în care averea acestui nobil s-a divizat după moartea sa. Neavând urmași pe linie masculină, fapt care a generat numeroase neînțelegeri și violențe între rudele sale, divizate în două grupe de interese (de o parte sora sa Dorotea și descendenții săi din cele două căsătorii; de cealaltă parte văduva sa, Eufrosina și fiica acesteia, Ana). Cele două părți vor alege ca arbitri opt nobili „frați și prieteni“ care decid în cele din urmă ca toate bunurile rămase să fie împărțite în mod egal între toți moștenitorii săi. Astfel, prin hotărârea acestora din anul 1544, Dorotea, sora lui Nicolae de Gîrliște (și fiica răposatului ban Iacob de Gîrliște) primea, împreună cu cei doi copii ai săi Ladislau și Margareta (rezultați din două căsătorii, a doua cu nobilul Francisc Fiat de Armeniș), posesiunile Slatina și *Kopaach* din districtul Caransebeș, în timp ce văduva lui Nicolae de Gîrliște, Eufrosina și fiica sa Ana dobândeau moșia Teregova din districtul Mehadia. În ceea ce privește posesiunea Bolvașnița din districtul Caransebeș, ea va continua să fie disputată între cele două părți care probabil că nu au acceptat ideea stăpânirii în condizionalitate¹⁵³. Observăm însă în cazul acestei familii nobile bănățene că succesiunea pe linie feminină a fost acceptată și practică.

Cât despre nobilul român Gabriel de Gîrliște, se știe că în 1528 a fost reconfirmat de către Ioan Zapolya în posesiunile sale Mehadica, Cebniac, Beletin, Moznic, Porho și *Wzredék* din districtul Mehadie¹⁵⁴ pentru serviciile sale credincioase, pentru ca, în 1536, să se judece alături de nobilii din familiile Peica și Bocoșnița pentru mai multe moșii situate în districtul Caransebeș¹⁵⁵. La mijlocul secolului al XVI-lea el își va exercita influența asupra comunității române din Caransebeș deținând timp de mai mulți ani (1546, 1548, 1555) funcția de castelan al acestui oraș¹⁵⁶.

Din documente ulterioare reiese faptul că principalele stăpâniri ale familiei Gîrliște se găsesc, la sfârșitul secolului al XVI-lea, în stăpânirea descendenților acestui Gabriel de Gîrliște, cu siguranță și datorită faptului că celălalt membru de seamă al familiei, Nicolae de Gîrliște (fratele sau vărul său) a murit fără a lăsa descendenți pe linie mascu-

lină. Deși se pare că o parte din posesiunile sale au fost moștenite de urmașele sale, prin căsătoriile acestora bănuim că posesiunile s-au înstrăinat de familie.

Extrem de semnificativ din multe puncte de vedere este un document din anul 1598 prin care principele Transilvaniei, Sigismund Bathory, ordonă nobililor, castelanului de Caransebeș, comiților și juzilor să realizeze separarea moșiilor ce aparțineau nobilului Ștefan (fiul lui Petru, fiul răposatului Gabriel de Gîrliște) și nobililor Ioan și Nicolae (fiii lui Gheorghe, fiul zisului Gabriel de Gîrliște)¹⁵⁷. În primul rând, putem constata că moșiile în discuție — Prilipăț, Rudăria, *Schybnyak*, Pîrvova, Crușovăț, Mehadica, Teregova, *Plesyn* și Bolvașnița — sunt aceleași moși din districtele Almăj și Mehadia ce au fost reconfirmate un secol mai devreme nobilului Iacob de Gîrliște, strămoșul nobililor în cauză, stăpânirea lor păstrându-se deci intactă în cadrul familiei. În al doilea rând, este evident faptul că nobilii cu pricina sunt descendenți direcți ai aceluia Gabriel de Gîrliște, prin fiii acestuia, Gheorghe și Petru, amintiți și ei anterior cu prilejul unui proces de stăpânire avut cu nobilii de Fiat în 1559¹⁵⁸. În al treilea rând, documentul conține una din primele însemnări în limba română de pe teritoriul Banatului păstrată până în prezent datorată unuia dintre beneficiari — este vorba de Ștefan de Gîrliște — care a ținut să-și scrie numele pe verso folosind caracterele chirilice (Грьлище Шефан), gest semnificativ pentru conștiința apartenenței sale etnice românești¹⁵⁹.

În consecință, deși informația documentară dedicată acestei familii nobile bănățene este departe de a fi satisfăcătoare, ea lipsind pentru o perioadă de aproape două secole (sec. XIV—XV), evoluția ulterioară a familiei trădează ascendența sa timpurie, în cadrul familiilor cneziale românești, din cadrul cărora s-a desprins prin înnobilare, pe baza serviciilor credincioase aduse regalității. Poziția sa deosebită deținută în plan local pe tot parcursul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea denotă profilul unei familii nobile române bine ancorată în realitățile Banatului care, dincolo de aparențe, continuă să reprezinte comunitatea românească ce a generat-o, edificator fiind acel exemplu de conștiință românească exprimat în documentul de la sfârșitul veacului al XVI-lea, din anul 1598.

*

* *

Am oferit în lucrarea de față trei exemple asupra a ceea ce a însemnat feudalitatea românească bănățeană în perioada secolelor XIV—XVI, materialul referitor la această problemă fiind mult mai vast, el urmând să constituie un capitol amplu al temei pe care am abordat-o. Cele trei familii nobile române bănățene constituie tot atâtea tipuri de evoluție în ierarhia feudală locală a Banatului medieval, ele deosebindu-se în ceea ce privește dispunerea în teritoriu a patrimoniului funciar, perioada de afirmare economică, social-politică și militară ori domeniul predilect de afirmare. Astfel, familia Bizerea de Caransebeș constituie exemplul cel mai elocvent al deplinei consacării a unei familii nobile române bănățene, ea deținând un patrimoniu fun-

ciar considerabil (aproximativ 36 moșii) concentrat mai ales în districtul Caransebeș și ocupând importante funcții locale grație deosebitei aprecieri pe care i-a acordat-o puterea centrală. Familia Deș de Temeșel, originară din districtul Mehadiei, s-a afirmat de timpuriu ca familie nobilă română (încă de la sfârșitul secolului XIV) ea impunându-se mai ales în plan militar, aproape toate documentele care îi sunt destinate reflectând într-un fel sau altul această realitate. Cât despre familia Gîrliște de Rudăria, singura familie nobilă română originară din districtul Almăjului, importanța sa este relevată în special de însemnatele funcții obținute de reprezentanții acesteia la nivelul autorității locale bănățene începând cu sfârșitul secolului al XV-lea, perioadă în care ascensiunea sa se poate constata documentar.

Dar, dincolo de toate aceste particularități, ceea ce le unește este în primul rând faptul că ele reprezintă părți componente ale unei feudalități locale românești, care își are rădăcinile în lumea cnezială românească bănățeană a secolelor anterioare. Apoi, evoluția lor generală în cadrul ierarhiei feudale a Banatului medieval a urmat același traseu, de la stadiul de cnezi, la cel de cnezi nobili și apoi la nobili recunoscuți oficial ai regatului, deși documentele nu reflectă acest lucru în cazul tuturor familiilor nobile române bănățene, însă el se poate deduce din evoluția lor ulterioară. În sfârșit, în cazul tuturor acestor familii, apartenența lor la comunitatea românească bănățeană nu poate fi pusă la îndoială indiferent de confesiunea lor sau de funcțiile ocupate; în toate cazurile, nobilii reprezentanți ai acestor familii apar ca exponenți ai obștii românești bănățene, în cadrul căreia își exercită atribuțiile social-juridice, fiscale, administrative ori militare. Din analiza lor rezultă imaginea unei mici nobilimi locale energice și extrem de active în ceea ce privește consolidarea și perpetuarea statutului lor de feudali recunoscuți ai regatului.

NOTE

1 Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, p. 230.

2 Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1887.

3 Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, Timișoara, 1981, 217 p.

4 Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története. Oklevéltár*, III, Budapesta, 1883; și *A Szörényi bánság és Szörényi vármegye története*, II—III, Budapesta, 1877—1878.

5 *Documente privind istoria României*, C, seria Transilvania, veac XIV, vol. I, București, 1951—1953.

6 Ioan Cavalier de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1892, 416 p.

7 Traian Popa, *Familia Mutnic*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, anul XIII, mai—august, 1914, Timișoara, p. 526—533.

8 Costin Feneșan, *Familia românească Bizerea și moșiile ei de pe Valea Pogănișului (1433—1447)*, în „Sargetia”, XVI—XVII, 1982—1983, p. 267—279.

9 Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV—XVI*, Cluj-Napoca, 1991, 255 p.

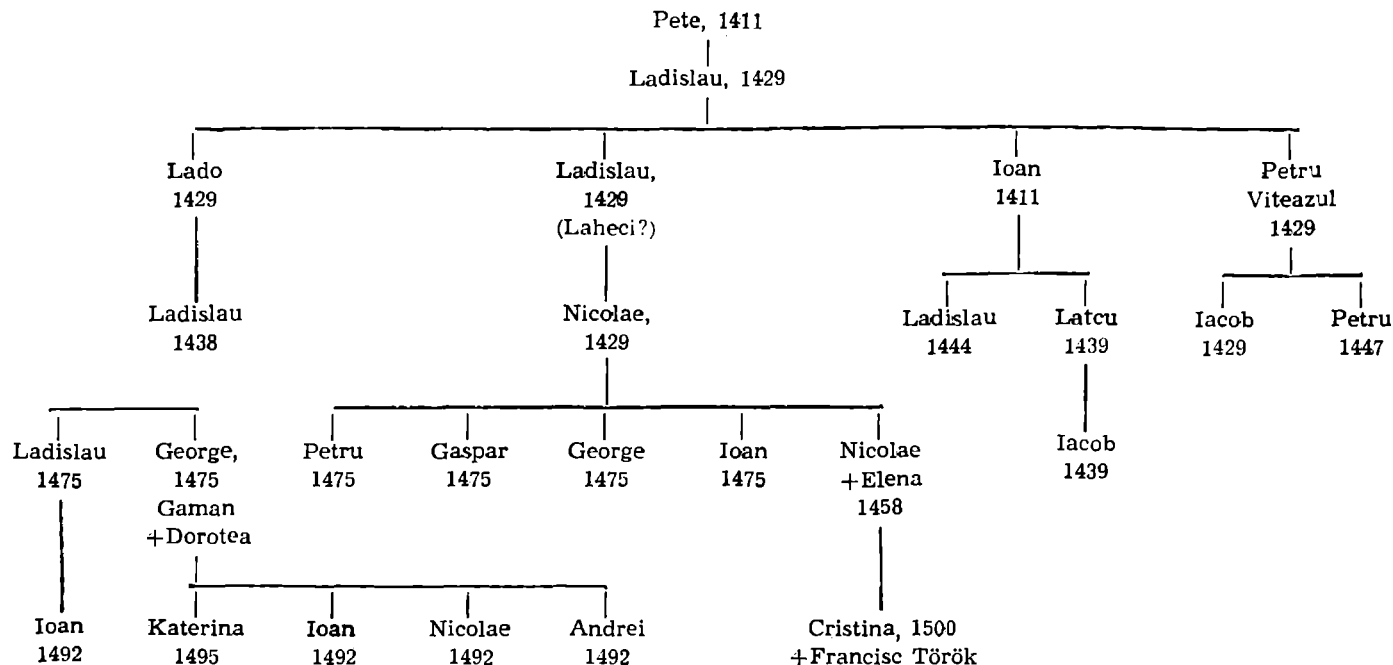
- 10 Marius Bizerea, C-tin Rudneanu, *Considerațiuni istorico-geografice asupra districtului autohton al Caransebeșului în evul mediu*, în „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, 1969, p. 10.
- 11 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 50.
- 12 Marius Bizerea, C-tin Rudneanu, *op. cit.*, p. 9.
- 13 Traian Popa, *op. cit.*, p. 527.
- 14 Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene*, p. 38, nr. 6.
- 15 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 176, nr. 155.
- 16 Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. I, p. 205.
- 17 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 300, nr. 240; p. 331, nr. 270.
- 18 *Ibidem*, p. 28, nr. 21; p. 235, nr. 162.
- 19 *Ibidem*, I, p. 278, nr. 205; p. 271, nr. 209; II/2, p. 283, nr. 254.
- 20 *Ibidem*, I/2, p. 167, nr. 130; p. 478, nr. 397.
- 21 *Ibidem*, I/2, p. 561, nr. 468.
- 22 *Ibidem*, I/2, p. 748, nr. 619.
- 23 *Ibidem*, II/2, p. 11, nr. 9.
- 24 Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea angevinilor (1361—1378)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V (1962), p. 57; vezi și I. A. Pop, *op. cit.*, p. 21.
- 25 Ioan Hațegan, *Cnezii români în lupta antiotomană. Cnezii bănățeni și hunedoreni în luptele lui Iancu de Hunedoara. Atestări documentare (1439—1453)*, în „Sargetia”, 1979 (XIV), p. 229.
- 26 Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, București, 1957 (VIII), nr. 1—4, p. 54.
- 27 Dan Gr. Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în „Revue roumaine d'histoire”, 3, 1987, p. 196.
- 28 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 60, nr. 16.
- 29 Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, *Familia nobiliară românească Arca din Țara Hațegului (sfârșitul sec. XV — începutul sec. XVI)*, în „Acta Musei Napocensis”, XXI, 1984, p. 221.
- 30 Dan Gr. Pleșia, *op. cit.*, p. 209.
- 31 C. Feneșan, *Familia românească Bizerea...*, p. 271.
- 32 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 482, nr. 386.
- 33 *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 530.
- 34 Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj, 1986, p. 22.
- 35 C. Feneșan, *Documente medievale bănățene*, p. 38, nr. 6.
- 36 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, p. 56, nr. 33; vezi și I. A. Pop, *op. cit.*, p. 149.
- 37 vezi I. A. Pop, *op. cit.*; și studiul lui Viorel Achim, *O instituție românească în Banatul medieval; adunările obștești din districte*, în „Revista de istorie”, 1988, 41, nr. 2, p. 191—203.
- 38 Pesty Fr., *A Szörényi bántag...*, II, p. 284—292; și Ioan Cavalier de Pușcariu, *op. cit.*, p. 12.
- 39 Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, partea II, Caransebeș, 1900—1902, p. 28.
- 40 Ioan Hațegan, *Pavel Chinezu*, Timișoara, 1994, p. 46.
- 41 Ioan Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a sec. XV*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Cluj-Napoca, XXVII, 1985—1986, p. 75.
- 42 Adrian A. Rusu, *Viața religioasă a Hațegului în secolele XV—XVI. Câteva considerații*, în „Mitropolia Banatului”, an XXXIII, sept.—oct., 1988, nr. 5, p. 36.
- 43 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 561, nr. 468.
- 44 Ioan Cavalier de Pușcariu, *op. cit.*, p. 28.
- 45 Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania...*, p. 54.
- 46 C. Feneșan, *Familia românească Bizerea...*, p. 270.
- 47 Petru Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*, Caransebeș, 1993, p. 38.
- 48 Ioan Hațegan, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului (1429—1435)*, în „Tibiscus”, V, 1978, p. 193.
- 49 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 129.
- 50 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 270.
- 51 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 582, nr. 484.
- 52 *Ibidem*, p. 638, nr. 539.

- 53 *Ibidem*, p. 646, nr. 549.
- 54 *Ibidem*, p. 652, nr. 553.
- 55 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 131.
- 56 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 731, nr. 607.
- 57 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 273.
- 58 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 733, nr. 608.
- 59 *Ibidem*, II/2, p. 231, nr. 209.
- 60 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 271; și P. Bona, *op. cit.*, p. 39.
- 61 *Ibidem*, p. 267.
- 62 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 685, nr. 579.
- 63 *Ibidem*, p. 710, nr. 591.
- 64 Ioan Hațegan, *Pavel Chinezu*, p. 46.
- 65 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 673, nr. 617.
- 66 Ștefan Matei, *Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise*, în „Banatica”, 1979, 5, p. 259.
- 67 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 3, nr. 2.
- 68 *Ibidem*, p. 11—14, nr. 8.
- 69 C. Feneșan, *Documente medievale...*, p. 38, nr. 6.
- 70 I. Hațegan, *op. cit.*, p. 171.
- 71 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 137.
- 72 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 286, nr. 257.
- 73 *Ibidem*, p. 248, nr. 223.
- 74 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 137.
- 75 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 282, nr. 253.
- 76 *Ibidem*, p. 311, nr. 275.
- 77 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 138.
- 78 Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 321, nr. 286.
- 79 *Ibidem*, p. 322, nr. 287.
- 80 *Ibidem*, p. 323, nr. 288.
- 81 *Ibidem*, p. 332, nr. 297.
- 82 *Ibidem*, p. 330, nr. 294.
- 83 *Ibidem*, p. 333, nr. 298.
- 84 *Ibidem*, p. 335, nr. 360.
- 85 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 141.
- 86 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 453, nr. 379.
- 87 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 142.
- 88 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 454, nr. 380, este vorba de moșiile Bizere, Calova, Pleșe, Virciorova de Sus, Virciorova de Mijloc, Virciorova de Jos, Ramna, Glimboca, Mal, Siagna, Mihălenț, Bolvașnița, Henzerova, Apadia, Lățcani, Zachel (din districtul Caransebeș), Tîrnova, Bratova și Micolt (din districtul Bîrzava).
- 89 *Ibidem*, p. 419, nr. 365.
- 90 *Ibidem*, p. 368, nr. 328.
- 91 *Ibidem*, p. 369, nr. 329.
- 92 *Ibidem*, p. 418, nr. 364; și I. A. Pop, *op. cit.*, p. 141.
- 93 *Ibidem*, p. 510, nr. 407.
- 94 *Ibidem*, p. 533, nr. 441.
- 95 *Ibidem*, p. 523, nr. 421.
- 96 *Ibidem*, p. 161, nr. 140.
- 97 *Ibidem*, II/3, p. 231, nr. 181.
- 98 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 155.
- 99 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 99, nr. 48.
- 100 *Ibidem*, II/4, p. 398, nr. 240.
- 101 *Ibidem*, p. 7, nr. 4.
- 102 *Ibidem*, p. 358, nr. 209; p. 361, nr. 211.
- 103 Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 87.
- 104 I. Hațegan, *op. cit.*, p. 132.
- 105 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 33, nr. 2.
- 106 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 300, nr. 240.
- 107 C. Feneșan, *Districtul românesc Mehadia la sfârșitul secolului al XIV-lea*, în „Banatica”, 5, 1979, p. 268; vezi și Șt. Pascu, *Rotul cnezilor din Transilvania...*, p. 47.

- 108 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 331, nr. 270.
- 109 Pesty Fr., *A Szörényi bántóság...*, III, p. 11.
- 110 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 268.
- 111 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 343, nr. 283.
- 112 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 269.
- 113 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 482, nr. 400.
- 114 Ioan Cavaler de Pușcariu, *op. cit.*, p. 136.
- 115 T. Popa, *op. cit.*, p. 535.
- 116 *Ibidem*.
- 117 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 553, nr. 464.
- 118 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 128—129; vezi și V. Achâm, *op. cit.*, p. 195.
- 119 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 609, nr. 515.
- 120 I. Hațegan, *op. cit.*, p. 42.
- 121 C. Feneșan, *Documente medievale...*, p. 31, nr. 1; vezi și Iuliu Vuia, *Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene*, Timișoara, 1929, p. 31.
- 122 Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 742, nr. 615.
- 123 Victor Motogna, *Trecutul românilor din Banat în epoca lui Iancu de Hunedoara (1437—1457)*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana“, XIII, 1944, mai—august, p. 557.
- 124 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 11, nr. 8.
- 125 vezi comentarii la I. A. Pop, *op. cit.*, p. 136; și Gheorghe Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele 8 districte bănățene*, în „Fraților Al. și I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani“, București, 1936, p. 871—873; și I. Vuia, *op. cit.*, p. 8.
- 126 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 161, nr. 140. Este vorba de comunele *Therd*, *Charamida*, *Zolth*, *Prodanesth*, *Thorfalwa*, *Gladna*, *Banya*, *Igazfalva*, *Românești*, *Hewgest*, *Begyesth*, *Motnik*, *Pwr*, *Felsewpwr* și *Dragzenesth*.
- 127 *Ibidem*, p. 523, nr. 421.
- 128 I. Drăgan, *op. cit.*, p. 75.
- 129 I. Hațegan, *op. cit.*, p. 132.
- 130 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 50, nr. 11; vezi și Marius Bizerea, *Atestări documentare despre continuitatea existenței unor familii românești pe teritoriul Banatului, din sec. XII—XV până în prezent*, în „Mehedinți — istorie și cultură“, vol. I, Drobeta Turnu-Severin, 1978, p. 35.
- 131 Șt. Pascu, *Voievodatul...*, IV, p. 50; vezi și M. Bizerea, C-tin Rudneanu, *op. cit.*, p. 9.
- 132 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 10.
- 133 Ioan Cavaler de Pușcariu, *op. cit.*, p. 131; vezi și Petru Gherghina, *Expansiunea maghiară în Banat până la lupta de la Mohács (1526)*, Reșița, 1934, p. 33.
- 134 Hurmuzaki, *op. cit.*, I, p. 178, nr. 205.
- 135 Maria Holban, *În jurul publicării unor documente inedite*, în „Studii. Revistă de istorie“, XIX, 1966, nr. 4, p. 781; sau Ștefan Olteanu, *Un document inedit privind istoria Banatului în sec. XIII—XIV*, în „Studii. Revistă de istorie“, XVII, nr. 5, 1964, p. 1144.
- 136 Ștefan Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciadă și Imperiul mongol*, București, 1993, p. 137.
- 137 Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 85; vezi și Alexandru Horvath, *Considerații istorice și juridice privitoare la Banatul de Severin și funcția de ban al Caransebeșului și Lugojului*, în „Studii și cercetări de etnografie-istorie“, Caransebeș, III, 1979, p. 298—299.
- 138 Hurmuzaki, *op. cit.*, I/2, p. 271, nr. 209.
- 139 Zenovie Piclișanu, *Propaganda catolică între românii din Ardeal și Ungaria înainte de 1500*, în „Cultura creștină“, IX, 1920, nr. 1—2, p. 21—22.
- 140 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 71.
- 141 Pesty Fr., *A Szörényi bántóság...*, I, p. 252; vezi și P. Dragalina, *op. cit.*, p. 28—29.
- 142 Hurmuzaki, *op. cit.*, II/4, p. 435, nr. 266.
- 143 *Ibidem*, II/2, p. 283, nr. 254.
- 144 *Ibidem*, p. 296, nr. 265.
- 145 *Ibidem*, p. 300, nr. 269.
- 146 *Ibidem*, II/3, p. 292, nr. 216.
- 147 *Ibidem*, p. 293, nr. 217.

- 148 *Ibidem*, p. 377, nr. 268.
- 149 *Ibidem*, II/4, p. 119, nr. 63.
- 150 *Ibidem*, II/3, p. 407, nr. 88.
- 151 *Ibidem*, II/4, p. 99, nr. 48.
- 152 *Ibidem*, II/4, p. 114, nr. 58.
- 153 *Ibidem*, p. 368, nr. 217.
- 154 *Ibidem*, II/3, p. 269, nr. 377.
- 155 *Ibidem*, II/4, p. 101, nr. 50.
- 156 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 153.
- 157 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 102—104, nr. 39.
- 158 I. A. Pop, *op. cit.*, p. 154.
- 159 C. Feneșan, *op. cit.*, p. 10.

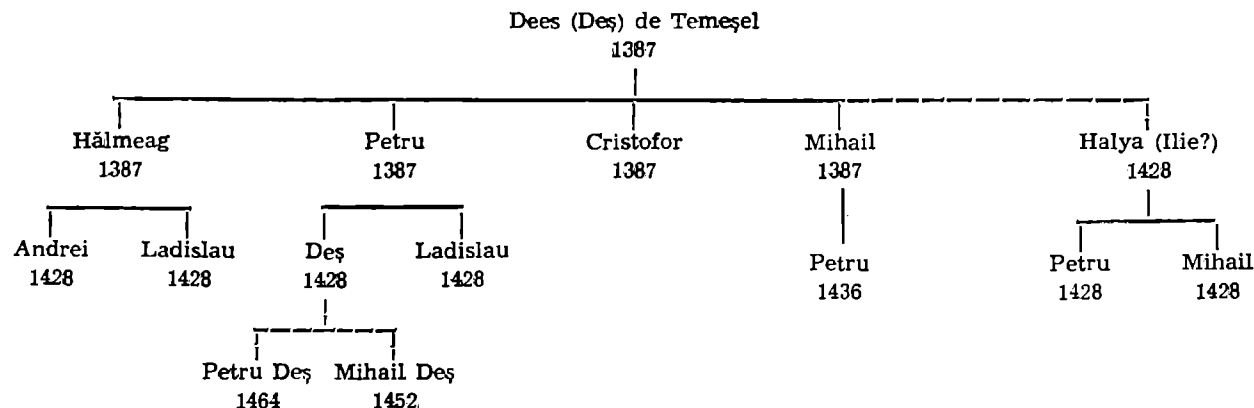
Propunere de tabel genealogic al familiei Bizerea de Caransebeș
(sec. XV — mijl. sec. XVI)

Principalele posesiuni ale familiei și anii în care ele sunt atestate:

— 1433 — Bizere, Calova, Virciorova, <i>Zabadfalu</i> , Rompina, Mal, Slatina, Glimboca, Mihălenț, Lățcani, <i>Weelgh</i> , Dăniliești, Apadia, Ohabița (distr. Sebeș)	— 1447 — Ramna
— 1443 — Recaş, <i>Zegehaza</i> (com. Timiș)	— 1475 — Bolvașnița, <i>Plese</i> , <i>Henzerova</i> , <i>Warthalowa</i> , <i>Sachyal</i> (distr. Sebeș)
— 1447 — <i>Kuskly</i> , Zăvoi, Valea, <i>Zylfa</i> (distr. Sebeș)	— 1495 — Tirnova, Bratova, <i>Smycolcz</i> , Besna, <i>Alsoprysyen</i> și <i>Felsoprysyen</i> (distr. Bîrzava)
— 1451 — castrul <i>Dranko</i> (împreună cu familia nobilă de Ciorna)	— 1566 — Obreja (distr. Sebeș)

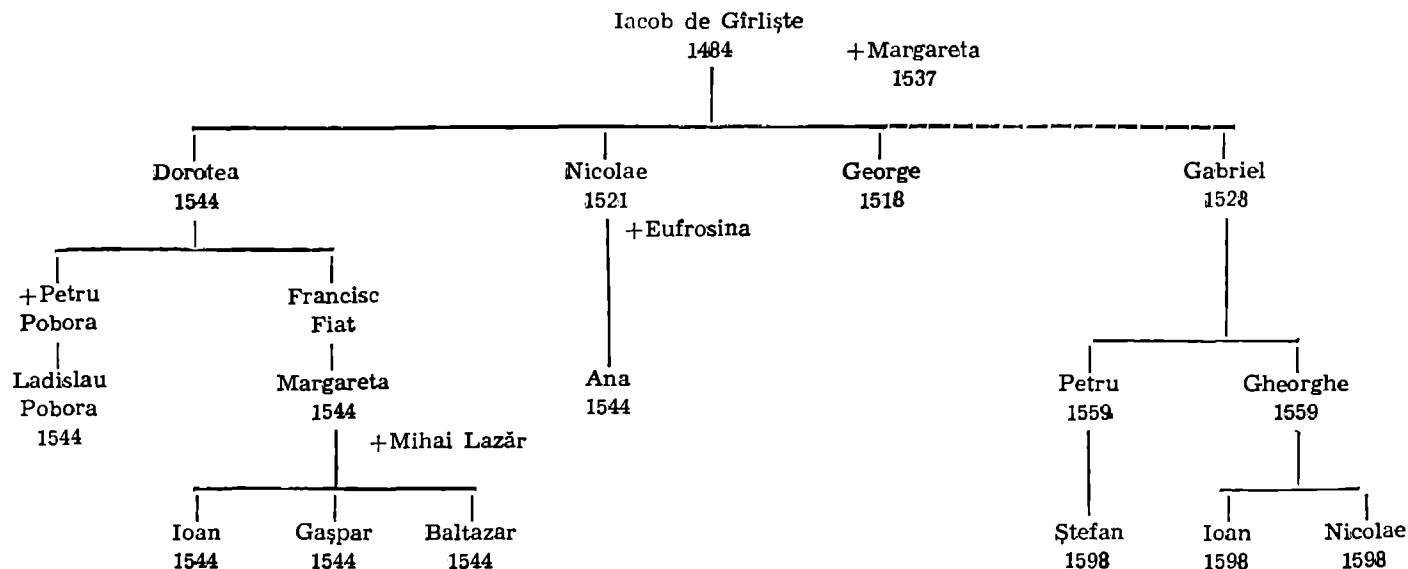
Propunere de tabel genealogic al familiei Deș de Temeșel (sec. XV)

Principalele posesiuni ale familiei și anii în care ele sunt atestate:

- 1387 — *Patak* (distr. Mehadia)
- 1390 — *Kryvapatak* (distr. Mehadiă)
- 1392 — *Hidech, Temesin* (distr. Mehadia)
- 1412 — *Gyepew* (Prisaca) — în condizionalitate cu cnezii de Prisaca și cu nobilii de Mitnic
- 1428 — *Iablanîța, Zalyń* (distr. Mehadiă)
- 1440 — *Luncavița Mare, Luncavița Mică, Tapolchan, Keozepkriwa*, (distr. Mehadia)
- 1447 — *Teregova, Wrbacken, Alsohideg, Krewa, Crușovăț, Gedefalwa, Kwesd, Barthafalwa* (distr. Mehadia)
- 1464 — districtul *Therd* (Firdea) din comitatul Timiș cuprinzând 16 comune românești: *Therd, Charamida, Zolth, Prodanesth, Thorfalwa, Gladna, alterius Gladna, Banya, Igazfalwa, Românești, Hewgesti, Begyesth, Mothnik, Pwr, Felsepwr și Dragzenesth*.

Propunere de tabel genealogic al familiei Gîrliște de Rudăria:
(sf. sec. XV — sec. XVI)

Principalele posesiuni ale familiei și anii în care ele sunt atestate documentar

- 1484 — Gîrliște, Eșelnița, Rudăria, Rustnic, *Herneg, Massyna*, și Săliște (distr. Almăj)
- 1486 — Rapolt, Plesiva, Vălișoara (distr. Almăj)
- 1528 — Mehadica, Cebniac, *Wzredek, Porho*, Beletin, Moznic (distr. Mehadia)
- 1514 — Bolvașnița, Slatina, *Kopach*, Teregova (distr. Mehadia)

PROBLEMES DE L'ÉTUDE GÉNÉALOGIQUE SUR LES FAMILLES NOBLES ROUMAINES DU BANAT

(Résumé)

Un regard d'ensemble sur le monde féodal de Banat nous révèle un paysage ample et varié de l'organisation social-économique et juridique de celui-ci. La société roumaine de Banat apparaît très bien définie du point de vue de la stratification sociale, représentée par une féodalité locale qui se voulait intégrée et reconnue dans le cadre du féodalisme officiel hongrois.

L'attribut principal de cette féodalité a été la qualité de maîtres de terres et d'hommes, attribut retrouvé partout dans le monde féodale de cette époque. C'est très important de souligner que ces cnèzes roumains ennoblis par des diplômes royaux, ont été reconnus officiellement dans leurs possessions ancestrales; de cette manière ils étaient inclus dans le système féodal de type occidental imposé par la dynastie d'Anjou dans le royaume de l'Hongrie. Cette confirmation par des documents écrits a été obtenue des prestation de services envers la royauté; parmi ces fidèles ont pourrait remarque les obligations militaires exigés par le spécifique de frontière du Banat médiéval.

VALORI ALE TIPARULUI EUROPEAN ÎN COLECȚII DIN SUDUL ȘI ESTUL BANATULUI

— Considerații introductive —

PETRU CALIN

Înainte de a trece la abordarea efectivă a obiectului prezentei lucrări, autorul găsește ca necesare câteva precizări de ordin redacțional, lămuritoare în ceea ce privește derulajul cercetării și forma finală în care aceasta a fost valorificată. Anterior redactării prezentului studiu de ansamblu, au fost elaborate și publicate două cataloage (*Valori ale tiparului european de expresie romanică existente în colecții din Caraș-Severin*, Reșița, 1993 și respectiv *Valori ale tiparului european în limba germană în colecțiile jud. Caraș-Severin*, Reșița, 1995), acestea conținând, în principal, descrierea bibliofilă a unui lot de carte veche, carte rară și cu caracteristici de bibliofilie, exemplare realizate în diverse centre tipografice europene anterior anului 1800 (între ele doar câteva apărute după acest moment), existente actualmente în colecții instituționalizate din sudul și estul Banatului. După cum rezultă și din cuprinsul cataloagelor, în metodologia cercetării nu am adoptat criteriul cronologic îndeobște uzitat, ci pe cel lingvistic, considerând că așa se poate răspunde mai adecvat interesului specialistului sau amatorului. Către acest criteriu ne-a condus și situația incertă, în plan pecuniar, privind publicarea întregului rezultat al cercetării, concepând fiecare catalog ca pe o unitate de sine stătătoare, cu un scurt cuvânt introductiv, cu indici aferenți și un sumar rezumat într-o limbă străină. La apariția prezentului studiu, se poate obține, prin compunere (mai bine spus prin antepunerea lui la cele două cataloage), o lucrare cuprinzătoare pe segmentul bibliofilic vizat. De această dată, nu vom mai reveni asupra demersului de descriere bibliofilă și de apartenență a exemplarelor din cataloage, precizările respective fiind făcute la începutul fiecărui catalog. De aceea, lucrarea în întregul ei, nu va avea o paginație continuativă, unitară, ci pe fiecare parte componentă.

*
* *
*

Rândurile următoare își propun să constituie o analiză de ansamblu, sub diverse unghiuri, a materialului cuprins în structura cataloagelor menționate — respectiv a lotului alcătuit din cărți valoroase (267 exemplare) de proveniență europeană, ajunse în colecțiile din această parte a țării ca rezultat al determinărilor istorice, dar și al hazardului, lot luat convențional (din motive metodologice) ca o unitate de sine stătătoare.

Fiind vorba despre alese mărturii ale culturii și spiritualității europene produse de-a lungul a aproape trei secole (XVI—XVIII), mărturii ce acopăr prin proveniența lor o remarcabilă suprafață culturală, ca și o amplă paletă tematică, se cuvin expuse mai întâi câteva aspecte de contextualitate istorică și determinare culturală.

Intrucât cele mai multe cărți din lotul amintit au un conținut religios, ori au fost realizate sub patronajul unor instituții sau organizații confesionale, găsim oportună, mai întâi, o sumară incursiune pe coordonatele istorice ale Bisericii europene (din centrul și vestul continentului — zona de apariție a cărților în discuție), între sec. XVI—XVIII. Aceasta cu atât mai mult, cu cât amintita instituție, în variatele ei ipostaze, a dominat viața spirituală, morală, culturală (și nu numai) a perioadei vizate, că ea a fost o pârghie de primă importanță în dezvoltarea tiparului și a producției de carte, clerul fiind „cel mai bogat proprietar“ (Madaule, vol. 2, p. 27) din perimetrul Bisericii de Apus.

Se cunoaște îndeobște că Renașterea și Umanismul occidental au determinat și în teologia apuseană o evoluție mai rapidă spre deschiderea mai atentă către realitățile lumii. În acest cadru, a exercitat o deosebită influență spre occident și Umanismul bizantin, bazat pe clasicismul elin și transmis prin numeroși emigranți greci — fugiți din calea agresiunii turcești, aceștia inspirând în principal și critica la adresa papalității și a scolasticii. Au intervenit în teologia occidentală frământările produse de Reformă și Contrareformă, precum și ciocnirea dintre absolutismul „luminat“ al unor monarhi și pretențiile universaliste întârziate ale papalității, la care se alătură tendințele de libertate și egalitate ale popoarelor și culturile lor. Acestea (și alți factori) au determinat, așa cum au remarcat mai mulți exegeți, constituirea a trei etape.

O *primă etapă* exprimată mai ales printr-o literatură preponderent polemică (1500—1648) corespunzând epocii Reformei și Contrareformei (aici încadrându-se mai întâi scrierile corifeilor reformatori: Martin Luther, 1483—1546, J. Calvin, 1509—1564, respectiv cele care ilustrează Contrareforma papală). Cum toți reformatorii (ca de altminteri și contra-reformatorii în felul lor) priveau S. Scriptură ca singura armă și izvor de credință, era firesc să apară o dezvoltare deosebită a studiilor biblice, cu ediții de texte, traduceri, comentarii savante și populare, cunoștințele clasice ale umaniștilor fiind dătătoare de ton. De menționat ediția critică a Noului Testament (1516) realizată de Erasmus de Rotterdam (+1536). Mai târziu, apar ediții critice ale Bibliei întregi, scoase de alți umaniști: L. Judă, S. Castellio, Th. de Beza. De reamintit că însuși Gutenberg, după câteva mărunte tipărituri, imprimă (împreună cu ortacul său Peter Schöeffer), în 1455, în ediție celebră, *Biblia*, păstrată la Biblioteca Mazarină din Paris.

Până la Reformă, la romano-catolici nu s-a pus mare preț pe studiile biblice, mai ales că erau interzise traducerea în limbi naționale. La Conciliul de la Tridento însă (1545—47, 1551—1552, 1562—1564), s-a cerut editarea unei ediții critice a *Vulgatei*, care a apărut în trei rânduri, între 1590, 1598, cunoscută sub numele de *Biblia Clementină* (adică apărută sub Papa Clement VIII). Ulterior, textul cunoaște și alte ediții comentate și îmbogățite. De atunci, catolicii au concurat cu protestanții,

publicând și ei trei ediții poliglote: la Complutum în Spania (1514—1517) sub supravegherea prelatului erudit Ximenes, la Antwerpen (1569—1572) și la Paris (1629—1645). Pe la jumătatea veacului al XVII-lea, erudiții filologi, mai ales din Anglia și Olanda, fac posibilă ediția poliglotă, în 9 limbi, scoasă la Londra (1657), prin grija episcopului Walton de Chester și a unei întregi comisii de erudiți orientaliști. Curentele protestante forțează interdicțiile deci, și fac să apară ediții în limbi naționale, promoatoare ale ideilor de progres fiind Franța, Italia și Spania. Traducerile sunt repede difuzate, remarcabile fiind cele realizate de Lefèvre (în franceză), de Tyndale și Coverdale (în engleză), dar cea mai apreciată fiind cea realizată de Martin Luther, între 1522—1534, ce va cunoaște numeroase reeditări, centrul tipografic Wittenberg fiind cel mai prolific (aici aflându-se, de fapt, inima protestantismului). De apreciat că pe vremea lui Francisc I, în Franța, și a lui Carol Quintus, în Germania, atât catolicii, precum și protestanții scot remarcabile ediții ale *Bibliei*, cu bogate glose și comentarii, dar fiecare editor accentuându-și specificul confesional.

În această primă etapă ecleziastică, o altă mare preocupare a protestanților, ca și a catolicilor, a fost studierea laturei istorice a Bisericii ca instituție divină; exegeți pasionați pun în valoare vechi documente aflate în arhive. Luteranii dau celebrele *Centurii de la Magdeburg* — istorie bisericească structurată pe secole, precum lucrarea în 13 volume a lui Mattias Flacius Illiricus (+1575), apărută la Magdeburg între 1559—1575, operă de referință pentru istoricii ulteriori. În același domeniu al cercetării, catolicii răspund cu o lucrare și mai documentată, scoasă la Köln, între 1588—1607, de cardinalul Cezar Baronius: *Annales ecclesiastici*, în 12 volume.

Printre specialiștii în dogmatică din prima parte a secolului al XVII-lea este remarcabil iezuitul Dionisus Petavius (Petau) (+1652) de la Universitatea Clérmont (c I/p 5 și fișier autori), apreciat mai ales pentru contribuția sa la eliberarea teologiei de scolastică, fiind întemeietorul istoriei dogmelor (deși opera lui Tomas d'Aquino, +1274, pare să rămână dominantă peste vreme).

Dacă protestanții cultivă în prea mică măsură teologia morală, în schimb catolicii au scris mult în această privință, iezuiții scoțând numeroase manuale, explicând și justificând comportamentul credincioșilor în virtutea doctrinei profesate de ordinul împăciuitoare. Într-o paranteză, de reținut câteva repere despre acest ordin integrat în acțiunea Contra-reformei. Așadar, Ordinul iezuiților, întemeiat de spaniolul Ignatiu de Loyala (1491—1556) și recunoscut de Papa în 1540, a fost o forță de luptă împotriva protestanților de tot felul, reușita sa bazându-se pe un activism fără de pereche prin multiple modalități: învățământ, pastorație, politică, științe, filosofie, literatură, arte, orientând astfel catolicismul pe un făgaș nou. Ordinul iezuit s-a răspândit rapid datorită unității de conducere, competenței și folosirii celor mai practice mijloace. În scurt timp, a reușit să patroneze cele mai importante colegii; între care: Collegium Romanum, întemeiat în 1551, la Roma, ca școală centrală de teologie și filosofie a iezuiților; apoi, Collegium Germano-hungaricum, înființat în același an tot la Roma, cu scopul de a crea misionari pentru Germania și Ungaria. În Germania, centrul iezuiților era Universitatea din Ingol-

stadt, înființată în 1549, apoi colegiul german din Viena, ca și cele din München, Innsbruck, Würzburg, ori din Țările de Jos la Louvain, din Polonia, la Braunsberg, cea de la Vilna. Având deviza: „Omnia ad maiorem Dei gloriam“, iezuiții, încurajați de Papa cu o largă libertate de acțiune, pun stăpânire pe numeroase biserici și mănăstiri, pe mijloacele economice ale acestora, reușind să atragă mari personalități, pe unele chiar să le desprindă de protestantism. Dispunând deci de o enormă putere economică, au realizat o mare producție tipografică în care au antrenat erudite personalități ale timpului. Sub tutela lor, s-au editat și reeditat, începând cu secolul al XVI-lea, cărți din diferite domenii, cu remarcabile calități bibliofile, difuzate pe o întinsă suprafață culturală europeană, multe titluri ajungând și în părțile noastre, transmise și așezate în colecții publice ori private. Ajungând în conflict cu alte confesiuni atât pe teren misionar, teologic, ori educativ, dar și pentru că se amestecau în politică și comerț din intenția vădită de a domina, iezuiții au început să fie prigoniți (în Franța, bunăoară, li se închid colegiile, fiind chiar expulzați prin decizie parlamentară, putând însă să revină sub Henric IV și să-și redeschidă colegiile), astfel că Papa Clément XIV interzice Ordinul în 1774, reînființat apoi, în 1814, de Papa Pius VII. În aceeași paranteză, iată și alte câteva Ordine: al Barnabitelor (1530, de la mănăstirea Barnaba din Milano), al Ursulinelor (de la martira fecioară Ursula din Bretania, moartă la năvala hunilor), al Capucinilor (de la gluga de pe cap), al Franciscanilor (1528), al Oratorienilor, al Dominicanilor.

Închizând paranteza, câteva referiri la *etapa a doua* (1650—1750) privitoare la Biserica de Apus, epoca în care se afirmă cei mai străluciți reprezentanți ai teologiei. Acum, Parisul bunăoară, prin Sorbona și școala de la Port-Royal, se afirma ca un mare centru al culturii teologice, avântul remarcabil fiind dat prin Ordinele: oratorian, dominican, maurin, iezuit, printre corifei aflându-se Blaise Pascal (+1662), Pierre Nicole (+1695), Antoine Arnauld (+1694). Acum sunt editate opere patristice despre Origen (+254), Sf. Vasile cel Mare (+379), Sf. Atanasie (+373), Sf. Ioan Chrysostomus (+407), iar erudiți ca J. Mabillon (+1707) și B. de Montfaucon (+1741) s-au ocupat și de crearea de discipline științifice noi (paleografia, diplomatia). Apar noi și importante dicționare de gracă și latină, ori reeditarea celor multilingve precum cel întocmit de Ambrosius Calepinus**, la Lugduni (catalog I, poziția 4 — în continuare c/p), care, începând din 1502, cunoaște noi ediții, mereu îmbogățite. Acum este inițiată disciplina critică de Introducere în Noul Testament (de R. Simon, +1712), după care vor apărea noi studii în acest spirit. Abatele Fleury (+1720) a dat o *Istorie bisericească* în 20 de volume, iar savantul Eusebiu Renaudot** (+1720) scoate renumita colecție a *Liturghiilor orientale* (c I/p 9, 10), alături de acesta aflându-se eruditul Quien (+1733), cercetător de marcă în istoria Bisericii de Răsărit (autor al primei geografii eclesiastice *Oriens Christianus*). În această etapă se semnalează apariția a numeroase și valoroase cărți cu mențiunea „cum privilegio regis“ (adică în ediții de lux). Acum se afirmă marele predicator și exeget Abraham Santa Clara (+1709), monah augustinian din Viena, și tot în această etapă este de semnalat talentatul predicator Bossuet (+1704), ca și Jean Baptist Massillon**, +1742 (c II/p 11—13, 15—23, 31). Între

dogmațiști și apologeți s-au impus la lutherani: Hollaz (+1713) și Budeus (+1723), iar la anglicani, dușmanul deismului Joseph Bingham**, +1723 (c I/p 14—24 și c II/p 97, 98). Filosoful Leibniz era sincretist, integrat și el în efortul împăcării confesionale, și se gândea la unirea celor trei confesiuni creștine.

Etapa a treia (1750—1800) e caracterizată prin influența raționalismului asupra teologiei și Bisericii (într-o manieră mult mai evidentă), curent resimțit și în catolicismul german și austriac, îndeobște cu mai multă rezistență la influențele exterioare. În acest spirit se afirmă personalități ca: Walch — tata și fiul (c II/p 49) cu importante studii de istorie bisericească (a iezuiților), apoi un prim mare raționalist J. S. Semller, +1791, (c II/p 43, 44) — profesor la Halle (care afirma că fiecare structură a *Bibliei* s-a format într-un răstimp lung și nu sub inspirația dumnezeiască). Acestora li se alătură mai radicalul raționalist Hermann Reimarus** (+1768) — profesor de limba ebraică la Hamburg, care, neîncrezător, socotea că învățătura lui Isus provine din înșelăciunea regizată de apostoli care ar fi inventat minunile (c II/p 84). Unii istorici raționaliști, ca Spittler, +1810, și Heinrich Ph., K. Henke**, +1809, (c II/p 103, 105, 109), cu totul exagerați, ostili chiar, vedeau în istoria Bisericii o istorie a aberațiilor și degenerărilor umane (IBU, II, p. 272). Aceste exagerări apăreau, nu întâmplător, în timpul revoluției franceze (1789). În vârtejul polemicii dintre curentele contradictorii ale epocii, înfloréște teologia catolică în Germania și Italia și aproape stagnează în Franța. Literatura teologică oferă mai multe manuale prelucrate după modele mai vechi, dar despovărate de scolasticism. O figură impunătoare a fost profesorul J. Michael Sailler** (+1832), dogmatist și moralist, un timp (1794—1799) episcop de Regensburg, remarcat pe sfârșit de veac XVIII și după 1800. Prin scrisul său și moderația față de papă, a contribuit la întărirea catolicismului în Germania (c II/p 77, 78, 86).

Dacă aspectele expuse până aici reprezintă mai ales o privire fugară în interiorul fenomenelor ce au caracterizat îndeosebi starea Bisericii ca instituție cu influențe determinante, nu trebuie omis faptul că perioada sec. 17, 18 înregistrează importante acumulări în lumea ideilor oarecum în paralel cu fenomenul religios, sau chiar opus acestuia de tipul raționaliștilor amintiți mai sus, conturând o altă mare fațetă a epocii. Un important moment (declanșator pe multiple planuri) a fost afirmarea, în sec. 17, a concepției carteziene, care concentrează, într-o viziune proprie, laturi esențiale ale gândirii anterioare și va reprezenta un permanent punct de referință (acceptat sau nu) pentru cugetătorii ulteriori. Secolul 18 prezintă și mai pregnant câteva mutații importante îndeosebi în jumătatea vestică a continentului. Astfel, potrivit studiilor publicate, bunăoară, de „*Journal des savants*“ (organul mediilor academice) și de „*Memoires de Trévoux*“ (aparținând elitei iezuite) se constată un relativ „regres al teologiei, o cvasi plafonare a dreptului, a istoriei și literaturii, o creștere verticală a științelor și artelor, adică orientarea progresivă a culturii către un conținut mai științific și mai tehnic“ (Chaunu, vol. I, p. 324). Acest veac numit „al luminilor“ cunoaște o puternică propulsare a spiritului de creativitate pe o largă arie de domenii, la loc de frunte aflându-se filosofii cu puternica lor influență. Astfel, acum se află în

mare vogă scrierile lui Leibniz (1646—1716), Giambattista Vico (1668—1744), Berkeley (1684—1753), Montesquieu (1689—1755), Fénelon** (1699—1779), Voltaire** (1694—1778), Hume (1711—1778), J. J. Rousseau (1712—1778), D'Alambert (1717—1783), Kant (1724—1804), Fichte** (1762—1814) ș.a., la care se alătură alți savanți, între ei: Newton (1642—1727), C. Linné** (1707—1778), Lavoisier (1743—1794), Volta (1745—1827), Franklin (1706—1790) etc. Tabloul este complex, armonios completat de mari reprezentanți ai artelor, precum mari compozitori: J. S. Bach (1685—1750), Haendel (1685—1759), Haydn (1732—1809), Mozart (1756—1791), Beethoven (1770—1825), ori mari artiști plastici ca Goya (1746—1828), sau dramaturgi de talia lui Goldoni (1707—1793), Schiller (1759—1805). În acest răstimp, apare (între 1751—1772) monumentală *Enciclopedia*, redactată prin coordonarea lui Diderot, D'Alambert, Voltaire, având ca model un important dicționar publicat anterior (1729), cel al englezului Chambers. Se dezvoltă științele matematice, au loc noi descoperiri tehnice, cresc prospectările astronomice și cele geologice. Așadar, fără a intra în detalii, această galopantă enumerare de nume sugerează enormul progres înregistrat în gândirea profană, oarecum pe marginea celei religioase, indicând o realitate, aceea că „lumea s-a îndreptat și spre lucruri“. În această perioadă apar nu numai adepți de seamă ai deismului, ci și voci de-a dreptul ostile Bisericii, precum D'Holbach (cu *Sistemul naturii*, 1770), ori „Grand Orient de France“ (1773) — organizație francmasonă (anticreștină), ca și scrierile enciclopediștilor, și exemplele sunt ne-numărate, o mare contribuție la aceste mutații (nedorite de teologi) având Reforma, care „a dat naștere marilor discuții politice, și este evident că ideile democratice de la sfârșitul veacului al XVIII-lea care au dus la Revoluția franceză își au originea tot în Reforma din veacul al XVI-lea (P. Janet, *Histoire de la science politique dans ses rapports avec les mores*“, appud Negulescu, p. 732). Concomitent, istoria se laicizează, dreptul se dezvoltă în latura de jurisprudență. Cu toate acestea, deși la cumpăna dintre cele două secole se constată o „criză a conștiinței europene“ (zice P. Hazard în cartea sa, făcând o radiografie a perioadei amintite), în aceste condiții deci, Biserica apuseană se adaptează la situație. Astfel, exercită un mecenat pe scara mare: luând drept exemplu academiile regale, inițiază academiile din provincie, în întreaga Europă. Acestea vor juca un rol foarte activ în dezvoltarea și difuzarea ideilor și a cunoștințelor (teologice, dar și științifice — matematici, fizică, în multe locuri predate de iezuiți, bunăoară). Pe aceeași linie, hermeneutica biblică ia o formă științifică într-un cadru universitar bisericesc. „La sfârșitul sec. 18. Europa rămâne în profunzime creștină“¹ (Chaunu, vol. I, p. 429), nevoia de carte religioasă rămâne constantă și mare (deși se constată o relativă scădere a sentimentului religios în rândul clasei mijlocii). În acest „secol al Luminilor“, cartea se pune în slujba noii civilizații. Franța, Anglia, Olanda, Germania, țări protestante, produc, cu mici discontinuități, 80—90% din totalul cărților (Chaunu, vol. I, p. 332). În privința producției de carte, se întâlnesc două tendințe: pe de o parte, pe sfârșit de veac 18, tipografii și legătorii realizează din ce în ce mai puține ediții de lux, iar pe de alta, apar din ce în ce mai multe ediții populare. În acest sens, încă de la finele sec. 17, începe să se părească formatele mari și să se

adopte cele mai comode, mai ușor de mânuit, cu costuri mai mici, consecință a ieftinirii hârtiei. Ba mai mult, se ajunge la scoaterea de colecții populare, cu cărți mai simple tipografic, accesibile ca procurare, ceea ce reprezintă semnul unei victorii culturale și sociale (prin perfecționarea lecturii ca efect al alfabetizării extinse în rândul populației). În ce privește expresia lingvistică, latina începe să piardă teren, progresiv, din sec. 16 în Spania, sec. 17 în Franța, iar în Italia din sec. 18. Ultimele sale bastioane se află în țările germanice (mai ales de nord). Cu alte cuvinte, „tiparul a avut efectul de a purifica latina până la a o face să dispară” (*Gal. Gut*, p. 367). Ea este înlocuită de limbile naționale, tiparul în acest caz având rolul de șlefuire, de cristalizare a limbilor (naționale) literare unitare. În această rapidă schițare a fundalului istoric, a contextului european în care apar cărțile incluse în cataloagele de mai jos, este necesară menționarea altui aspect deloc neglijabil, acela privind supravegherea și controlarea oficială a producției tipografice.

În amintitul derulaj de durată al antagonismului Reformă — Contrareformă apare firească o emulație în difuzarea prin scris a doctrinei, argumentelor și contraargumentelor. Cum imprimeria deci își dovedește eficacitatea în expansiunea, uneori brutală, a protestantismului, nemulțumește autoritatea catolică și, în consecință, se instituie un codex de măsuri coercitive (la Conciliul de la Trento, și prin Bula Papei Pius IV *Domenici gregis*), măsuri concretizate în ceea ce îndeobște se cunoaște în zilele noastre sub numele de *cenzură* (denumirea provenită din lat. *censere*—a estima, a evalua). Termenul este înscris în Enciclopedia lui Diderot, fiind lămurit în spiritul epocii, potrivit căruia, cenzorii sunt oameni de litere însărcinați cu examinarea cărților care se imprimă, astfel încât să nu publice nimic din ceea ce ar putea seduce spiritele printr-o falsă doctrină. Iar cenzura cărților este o adnotare sau o calificare a tot ce jignește adevărul, adnotarea sau calificarea fiind cu atât mai severă cu cât cartea se îndepărtează de adevăr. Și adevărul etern, relevant o dată pentru totdeauna, al cărui depozitar și apărător se declara Biserica, nu poate fi obiectul unei denaturări. Cenzura va cântări orice scrieri în raport cu acest adevăr, spre a-i apăra pe credincioși împotriva oricărei lecturi primejdioase. În virtutea acestor considerente, se întocmesc indexuri de cărți interzise (*Index prohibitorum librorum*), ce se vor distruge și se va supraveghea cu strânsnicie tiparul, chiar cu faimoasele mijloace inchizitoriale. Dar cenzura se aplecă în primul rând potrivit doctrinei religioase la care au aderat suveranii (doctrină impusă și supușilor), dar mai ales potrivit doctrinei politice a suveranului, la baza căreia sunt așezate rațiuni de stat. De altminteri, cenzura a fost introdusă și acceptată în mai toate statele europene, având ca temelie diferite principii (adică diferite tipuri de adevăr ca repere cardinale) de filtrare a scrierilor pentru tipar. În chestiuni de morală, cenzura nu va interveni decât începând cu secolul al XVII-lea. Bunăoară, prima interdicție a *Heptameron*-ului Margaretei de Navara datează din 1714 (cf. Flocon, p. 237). De aceea, nu de puține ori apăreau conflicte între cenzorii ecleziastici și cenzorii regali, mai ales în Franța. De remarcat faptul că, în Spania, Italia și Germania catolică, suveranii au sprijinit îndeobște, fără rezerve, cenzura practică de Biserică și vice-versa. Treptat, începând

cu finele veacului 18, cenzura va deveni exclusiv laică (printre primele țări fiind Austria).

Așadar, cenzura nu este o invenție a timpurilor moderne, dovadă fiind frecvența cu care apar sintagme de aprobare pe cărțile tipărite începând cu sec. 16: *cum licentia superiorum, superiorum permissu, avec approbation et permission, con licenza de superiori, mit Erlaubniss der Obern., cu blagoslovenia* etc.

Dacă tipografiile sau librării erau și negustori prin excelență, veniturile lor depinzând de puterea de șoc a cărților pe care le publică, atunci aceștia nu s-au gândit niciodată să ceară cenzura. Aproape în totalitate, ei își doreau să-și aleagă cărțile ce ar urma să le imprime. Și totuși, această libertate pe care și-au luat-o, chiar dacă nu intra în conflict cu autoritatea, cenzura ajunge la ei prin intermediul privilegiilor. Tipografiile și librării concesionează privilegiile spre a fi protejați de imitații (de furt editorial). Acest drept pe care îl acorda, bunăoară, prințul unui particular (pe un areal limitat deci) putea să fie o bază legală spre a fi acționat în litigiu un posibil imitator de ediție. Concesiunea privilegiului (care ajungea chiar titlu de proprietate) este însoțită de un controlor și de o aprobare a textului. Astfel de cărți poartă, de obicei, pe pagina de titlu, sintagme prin care își anunță deținerea amintitului drept (vezi cataloagele mai jos): *cum privilegio regis, con privilegio de superiori, avec privilege de roy, typographi privilegiati, ... allernädigsten Privilegiis* etc.

Cu toate vehemența cu care s-a manifestat cenzura în anumite momente și în unele zone ale Europei, ea nu a putut să controleze tot, să pedepsească tot (să ardă cărțile eretice, imorale etc., să pedepsească tipografiile și librării cu amenzi, confiscare, deținere), căci s-a înțeles cât de dăunător ar fi un vid cultural, intelectual, creat astfel. În țări ca Olanda, unde cenzura nu a avut puterea din alte state, s-au putut tipări numeroase cărți interzise importante, demonstrând concomitent că cititorii, marele public avid de lectură nouă, decid în ultima instanță, asupra producției de carte. De obicei, cartea cu faima că este interzisă era cea mai căutată de cumpărători. Cum în funcția de cenzori erau încadrați oameni cu alese calități intelectuale, aceștia treceau sub tăcere aparițiile indezirabile, iar uneori chiar înștiințau librării de posibile razii ale poliției.

În condițiile unor momente de criză, de urmărire de către cenzură, cel care risca asumarea publicării și difuzării cărții este librarul. De aceea, treptat, acesta îl trece pe tipograf în plan secund, alege manuscrisele, le negociază cu autorii, le oferă tot negociat (rentabil) tipografilor, procedând apoi la desfacere prin mijloace din ce în ce mai ingenioase. În țările în care acest fenomen se afirmă, numele tipografului devine mai puțin important, sau chiar dispărând de pe pagina de titlu, unde va apărea numai librarul. De aceea, nu de puține ori se iscau conflicte între aceste două categorii profesionale. Progresiv, librarul de ieri a devenit editorul de azi, cel care dă girul intelectual și pe cel economic al producției de carte.

În continuare, o schiță privind introducerea tiparului în suprafața culturală de proveniență a cărților cuprinse în prezenta analiză și câteva laturi adiacente la acest fenomen. Este știut că, de la primele imprimări (1445—1448) realizate în localitatea medievală germană Maenza de in-

ventatorul tiparului Johannes Gensfleisch din Gutenberg (1400—1468) și până în secolul nostru, arta imprimării a cunoscut o răspândire și o perfecționare continuă. Vestea apariției acestui meșteșug se difuzează repede din Germania în țările vecine, avantajele culturale și economice oferite de el determinându-i pe mulți interesați să treacă de îndată la preluarea lui. Astfel, numai în câteva decenii, el se răspândește în mai toate țările din vestul Europei și, de aci, mai departe, fenomen ce antrenează după sine crearea și înmulțirea fabricilor de hârtie, de producere a cernelurilor și a altor articole aferente imprimării. Iată mai jos, momentul introducerii tiparului în principalele centre europene de producere a cărților în discuție (spre a ilustra vechimea tradiției acestei arte cu semnificațiile ei culturale) și alte evenimente tipografice cu implicații ulterioare. Printre primele orașe din nordul Italiei: Bologna (1447, de Giovanni de Biagio), Veneția (1450, de Panfilo Castaldi), apoi la Strasbourg (1458, aci apărând, în 1460, *Biblia* scoasă de Johann Mentelin, un alt pretins inventator al tiparului), Colonia (Köln, 1465), Augsburg (1468), Basel (1468, de Albert Ruppel), Paris (1470, de Ulrich Gering, Martin Kank și Michel Freiburger, toți ortaci ai lui Gutenberg), Nürnberg (1470), Leyda, Haarlem, Utrecht (1470, dar primele cărți nu sunt datate), Foligno (1470, de J. Numeister — aici se tipărește ediția *Priniceps a Divinei comedii* de Dante, iar peste zece ani, la Firenze, ediția ilustrată de Botticelli a respectivei capodopere), Ulm și Esslingen (1472), Lugduni/Lyon/, Valencia (1473), Buda (1473, de Andrei Hess chemat din Italia de Matei Corvin), Lübeck (1475), Modena (1475, de Vürster), Toulouse (1476), Westminster (1477, de Caxton din Franța), Geneva, Palermo, (1478), Londra (1480), Leipzig (1481), Viena (1482), Praga (1487).

După cum rezultă din această enumerare selectivă, în jurul anului 1480, pe harta Europei apar trei regiuni în care repartiția orașelor cu tiparnițe este deosebit de densă: Țările de Jos (Olanda și Flandra), sudul Germaniei și nordul Italiei. Din aceste regiuni au plecat tipografi care au înființat primele tipografii și în alte părți europene. În secolul al XVI-lea, tiparul cunoaște o răspândire accentuată, mai ales prin apariția a noi ateliere tipografice, a unor dinastii de librari, urmare a perfecționării mijloacelor de comercializare. Totuși, demarcarea dintre lumea ortodoxă și cea catolică împiedică pentru un timp, extinderea tiparului către unele țări¹. Așa, bunăoară, dacă pe teritoriul românesc, acesta apare în 1508, la Belgrad abia în 1548, iar la Moscova în 1553.

Întrucât cărțile incluse în prezenta analiză au fost tipărite, în principal, cu două tipuri de alfabet — cu alfabet latin (toate cărțile de expresie romanică) și respectiv cu alfabet gotic — /german/ (aproape toate cărțile de limba germană, doar câteva fiind cu alfabet latin), având în vedere acest fapt deci, se cuvine să includem câteva enunțuri referitoare la folosirea caracterelor tipografice în imprimeriile europene în perioada la care ne referim. În istoria tiparului european au stat față în față două caractere tipografice principale, cel mai des folosite: cele gotice (alfabetul german) cu numeroasele lor subgrupe și respectiv cele romane sau italice. Folosirea acestor caractere depindea de conținutul teologic, juridic și popular, iar pe de altă parte de cel umanist sau clasic al textului tipărit (cf. Flocon, 160). Umanismul și studiile clasice (asupra antichității) fiind cele mai răspândite în Italia (unii dintre tipografi, ei

înșiși savanți), imprimările cu caractere latine (italice) sunt cele mai numeroase. Cu toate că literele latine ocupă de la început un loc preponderent, chiar în prima jumătate a sec. XVI, folosirea caracterelor gotice pentru lucrările teologice și populare era un lucru obișnuit, realitate întreținută de disputele religioase între catolici și protestanți, cei doi poli ai controverselor fiind susținuți de două centre universitare: Colonia și Wittenberg. Odată cu dezvoltarea studiilor clasice și afirmarea umanismului, folosirea alfabetului latin progresează în Europa, cartea științifică și cea tradusă fiind tipărită aproape în întregime cu litere latine. Caracterele latine sunt introduse în Germania de Adolf Rusch din Strasbourg, în 1464, când publică *Rationale divinarum officiorum*, de Durando. Începând cu finele sec. XVI, în Franța și Spania, și cu sec. XVII în Anglia, caracterele latine sunt pe deplin adoptate de tipografii. Alfabetul gotic va persista (alături de cel latin) în spațiul de limbă germană, ca și la catolicii nordici (aceștia abandonându-l în sec. XVIII). De notat că unele dintre exemplarele cuprinse în cataloagele de referință, ca de altminteri și alte cărți de aiurea tipărite cu alfabet gotic, conțin citate latine imprimate, firește, cu litere latine, iar chiar dacă o carte, bunăoară, este tipărită în întregime cu gotice, cifrele sunt din grafia arabă ori latină, folosirea cifrelor gotice devenind din ce în ce mai rară. Se recunoaște îndeobște caracterelor gotice aspectul estetic în compunerea paginii, iar celor latine claritatea, luminozitatea și funcționalitatea, calități care, probabil, le-au făcut pe acestea din urmă mai uzitate. Desigur, în lumea ortodoxă, a Bisericii de Răsărit, se folosește inițial alfabetul grec, iar după inventarea celui cirilic, acesta este adoptat de țările cu această confesiune (desigur, mai puțin Grecia), ca apoi, la români, fiind înlocuit cu alfabetul latin (oficial din 1860).

După aceste câteva informații despre răspândirea tiparului într-o primă etapă, iată în continuare câteva repere privitoare la hârtie ca suport tipografic în același spațiu european. Invenție chineză, hârtia apare în Italia, în sec. XII, importată din Levantul musulman de către comercianții genovezi și venețieni sub numele de „carta cuttanea” (hârtie de bumbac). Ea înlocuiește treptat pergamentul ca suport al scrierilor efemere, ca și a cărților manuscrise. Primele mori de hârtie apar în jurul Anconei, apoi în jurul lacului Garda și în Liguria, de unde marfa va pleca spre Venetia și Geneva. Pe mare, hârtia ajunge în Franța și de aci în Germania pe la jumătatea sec. XVI (până atunci, se importa din Italia). Hârtia franceză este exportată și în celelalte țări europene avansate în arta tiparului: Țările de Jos, Spania, Anglia ș.a. Sigur, cu timpul, țările europene vor cunoaște tehnologia fabricării hârtiei și-și vor dezvolta propria industrie. Hârtia produsă de vechile mori (mai ales din resturi de țesături, prezintă vergi (urme ale firelor de sârmă ce susțineau pasta întinsă), ca și amprenta filigranului (marca fabricii de hârtie, diferită de la un producător la altul, aceasta evoluând felurit în timp, ca ajutând la determinarea provenienței și chiar a vechimei hârtiei). Filigranul poate fi un indiciu important în expertiza calității propriu-zise a hârtiei, în cercetarea cărții vechi și bibliofile, de evaluare a acesteia. Hârtia provenită din celuloză este o invenție relativ târzie.

În sfârșit, câteva aspecte privitoare la modalitățile de desfacerea, de comercializarea cărții, a producției tipografice în perimetrul cultural de

APPARATUS BIBLICUS,

SIVE MANUDUCTIO
AD SACRAM SCRIPTURAM,

Tum clarius, tum facilius intelligendam

AUCTORE
R.P. BERNARDO LAMY,

Congregationis Oratorii Presbytero

EDITIO QUINTA VENETA

Juxta novissimam LUGDUNENSEM ceteris au-
riorum: addita nunc primum AUCTORIS VITA
in synopsim redacta.

CUM FIGURIS ÆNEIS.

VENETIIS, MDCCLXVII.

And LAURENTIUM BASILIUM.
SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

Catalog 1, poziția 47.

PERILLVSTRI,

AMPLISSIMO AC INTEGERRIMO D.D.

HUMBERTO
DE CHAPONAY,

SANCTIORIS CONSILII REGIS

Consiliario, supplicum libellorum Magistro, extra-
ordinario rerum forensium apud Lugdunenses, Fo-
rifientes, & Bellojocenses Prapósito, Domino Insulæ
de Mean, de la Chartoniere, & de Beauregard,

JACOBY CARDON F.P.

XIIT non semel in lucem, VIR ILLV-
STRISIME, magnus ille Liber octolin-
guis, AMBROSII CALEPINI nomine
insignitus: sed tandem, nescio qua incu-
ria, aut secus, adeo deprauatus in quouis

ã 3 genere

Catalog 1, poziția 4.

referință. În secolele anterioare apariției tiparului, cronologic, primii negustori au fost copişti, zişi *librarius*, iar mai apoi, pe măsură ce se înmulţesc manuscrisele, cele două categorii s-au separat (fenomen de diviziune a muncii), copişti făcând numai operaţiuni de transcriere, iar negustorii (păstrându-şi numele de „*librarius*“), de vânzarea manuscriselor. Dezvoltându-se literatura ca artă a scrisului, apare un intermediar între autor şi cititor, şi anume *editorul* (de la lat. *edo*, *edere* = a da la iveală, a răspândi ceva, a publica). De la primul faimos editor al Romei (Pomponio Attico) şi până în epoca modernă, această îndeletnicire a evoluat până la case editoriale complexe, având în componenţă şi tipografii, şi librării. În epoca apariţiei tiparului, buticurile de comercializarea manuscriselor au fost mixte, treptat, dominante cantitativ fiind cărţile tipărite. Reforma în Biserica de Apus a dat impuls difuzării cărţii religioase, vânzările făcându-se mai ales de tipografi şi librari ambulanţi (în ediţii populare, mai ieftine). Începând cu finele veacului al XVI-lea, în unele ţări europene, se organizează târguri de carte, unde se întâlneau editori şi librari din diferite centre tipografice. Pe măsură ce se înteteşte antagonismul Reforma-Contrareforma, centrele tipografice încep să se specializeze. Astfel, Wittenberg şi Lipsca sunt importante centre de carte protestantă, cum Roma, bunăoară, era pentru cartea catolică. Vânzarea de carte în târguri (strangulată uneori de cenzură) a stimulat dezvoltarea tiparului (atât cantitativ, cât şi calitativ — stimulând concurenţa). Pentru practicarea comerţului cu carte, cei interesaţi erau obligaţi să depună examen de librar în faţa unei comisii aflată pe lângă universităţi, potrivit Regulamentului comunităţii tipografilor şi librarilor (Paris, 1618), sau Statutului universitar al librarilor din Roma (1647). Fără autorizaţie, comerţul cu carte era interzis şi aspru pedepsit. În centrele tipografice mari, de regulă, se stabileau anumite străzi ori cartier pentru comerţul de carte, unde se instalau librării (anticariate), precum cunoscutul „cartier latin“ din Paris, sau „via dei librai“, „scalee di Badia“ (scările mănăstirii) la Firenze, ori „via de librai“, la Bologna. Preţul cărţii nu era fix, ci se negocia potrivit stării economice a momentului, calităţilor tipografice, interesului de conţinut al cărţii etc. (cf. *Adversi*, vol. 2, p. 240). Începând cu finele sec. 18, se cunoaşte un puternic impuls al comerţului liber prin apariţia de mari şcoli, instituţii de cultură, fundaţii şi academii (cu studiosi şi erudiţi), întemeierea de biblioteci, editarea de periodice, prin perfecţionarea tiparului. Se înviorează bibliofilia. Astfel, în 1812, se înfiinţează prima societate a bibliofililor „Roxburge Club“ în jurul bibliotecii ducelui de Ruxemburg unde se făceau licitaţii de carte valoroasă. Între 1860—1865, apar cele şase volume ale lucrării bibliografico-bibliofile intitulată *Manuel du libraire et de l'amateur de livres* de Brunet, care înregistra 31 872 opere. Apoi, apariţia lucrărilor lui Charles Nodier (conservatorul Bibliotecii Palatului Arsenale din Paris). În realizarea unor lucrări privind fenomenul tipografic şi de carte, un rol important l-a jucat, în Germania, editorul şi librarul J. Horváth.

Rămânând în perimetrul reperelor istorice ale tiparului şi cărţii europene, iată câteva dintre capetele de drum de la care au pornit evoluţiile ulterioare ale unor componente în domeniu, în ansamblul său.

— Prima carte completă ce ni s-a transmis este *Biblia*, zisă Mazarină după numele bibliotecii pariziene în care se păstrează, realizată în atelierul lui Gutenberg (1455) cu aportul ortacului său Peter Schöffer, în folio, tipar roșu și negru, pe două coloane, 40—42 rânduri, caractere gotice corp mare. Este socotită capodoperă a artei tipografice.

— Prima carte cu hârtie numerotată (paginată) a apărut la Colonia (Köln), în 1470, cu titlul *Sermo in festo praesentationis Beatissimae Virginis*, de Arnoldo Hoernen.

— La firma Schöffer din Maenza, au apărut, ca eveniment tipografic, prima carte de medicină (*Hortus sanitas*) și prima carte de botanică (*Herbarium*), ambele în 1483, ca și primul reportaj (*Peregrinatio in terram sanctam*), 1486, primele ediții din Titus Livius (1519).

— Una din primele culegeri de ornamente (cu motive vegetale, animale, figurative, arhitecturale) a fost *Lexiores et extemporaneae picturae quas grotteschas vulgo vocant*, cu gravuri de Enea Vico, publicată la Roma, în 1542, de Barlacchi. Tratatul de grafică, gravură în lemn și aramă, și despre perspectivă al celebrului Albrecht Dürer (1471—1528) intitulat *Underweysung der Messung mit dem Zirckel und Richtscheyt in Liniën, Ebenen und ganzen Korporen*, a apărut în 1525, la Nürnberg.

— Pacioli, Dürer și Tory au fost primii care au marcat cadrul geometric pentru construirea majusculelor, iar prima lucrare care indica trasarea geometrică, caligrafică a minusculelor pentru tipar îi aparține lui Sigismund de Fanti (1514).

— La firma tipografilor Didot, pe la jumătatea sec. 18, în Franța, se perfecționează alfabetul latin, creatorii inspirându-se din formatul literelor inscripțiilor romane (găsite prin săpăturile de la Herculum, și Pompei). Este o expresie a reacției clasice reprezentată în Italia de Bononi, iar în Anglia de Caslon și Baskerville.

— În perfecționarea presei tipografice se înregistrează câteva inovații ce au ușurat munca tipografului. Astfel, în jurul anului 1550, la Nürnberg, se introduc șuruburi de metal în locul celor de lemn; iar la Amsterdam se adaptează o contragreutate la bara de presiune, astfel făcându-se mai ușor manevrabil utilajul. La Basel, în 1772, apare prima presă metalică masivă fără anexe de lemn. În continuare, apar, cu pași mici, alte inovații spre o tiparniță automată: în 1784, francezii Pierres și Robert suprimă bara de presiune și perfecționează mașina; în 1790, William Nicholson introduce înnegrirea cu cerneală a sulurilor și o manevră automată. În 1795, în Anglia, se fabrică o mașină în întregime metalică (patent Stanhope și Walker).

Pentru a avea o imagine cât de cât utilă pentru desprinderea unor firești semnificații în încercarea de față, dăm mai jos, în ordine alfabetică, selectiv, un sumar fișier cu repere biografice și bibliografice privind *autorii principali* aflați în cuprinsul celor două cataloage aferente acestei lucrări.

— Ackermann, D. F. (c I/p 115)

Teolog austriac, profesor universitar, erudit în limbi clasice: greacă, latină, ebraică, autor de studii biblice.

* Studiul *Archaeologia biblica breviter exposita*, inclus în catalog 1/115, este un manual destinat cursanților în teologie, un compendiu

asupra laturilor de bază ale Vechiului și Noului Testament. După cum rezultă din *Preafatio*, la baza acestei ediții se află textul publicat, în 1814, acum pregătit pentru tipar de Johannes Jahn. Cartea prezintă ex-libris autograf de posesor (1848).

— **Alvarus [Alvarez], Emmanuel** (c I/p 13)

Teolog iezuit, filolog, lingvist, erudit în limbi clasice, autor de dicționare și studii lingvistice.

* Tratatul de *Grammatica* (cartea III) este de fapt un manual de l. sârbă cu explicații în l. latină, destinat colegiilor iezuite, formatoare de misionari. Prima ediție a apărut în 1572, în quarto, Ulyssip. De menționat că este prima gramatică întocmită de un iezuit, adaptată la diferite limbi. De un interes deosebit a rămas ediția din 1593 (carte cu totul rară), cu explicații adecvate în l. japoneză (imprimată de Colegiul Societății iezuite pe hârtie de mătase).

— **Bartoli, Danielo** (catalog I, poziția 110 — în continuare c/p)

Vestit misionar iezuit italian, n. la Ferrara, 1608 — m. 1685, la Roma. În afară de lucrarea din c I/p. 110, a mai publicat, după un prețios manuscris de la Vatican, o istorie a Companiei iezuite în 6 volume (Roma, 1653—1675); apoi alte lucrări: *Ortografia italiana*, Roma, 1672, *Del suono de armonici* (un apreciat studiu privind efectul sunetului asupra apei și aerului), Roma, 1679. „A păstrat reputația unui mare savant și a unui bun scriitor“ (Gr. Enc. IV, p. 536).

* Cartea cuprinsă în c I/p 110, este o culegere de însemnări ale unui misionar iezuit trimis în Asia pentru propagarea doctrinei catolice. Exemplarul a aparținut bibliotecii generalului Traian Doda (are ex-libris parafa).

— **Bengel, Johann Albrecht** (c I/p 49, 57)

Celebru teolog luteran german, n. la Winnenden, 1687 — m. 1752. În jurul anului 1713, publică *Scrisorile* lui Cicero cu un apreciat comentariu. Pentru meritele sale de mare erudit, este avansat, în 1741, ca prelat și consilier de Curte, consilier consistorial la Strasbourg. În afara cărților cuprinse în catalogul 1, a mai scris multe lucrări de previziune, între care *Ordo temporum* (1741).

* Vastele sale cunoștințe teologice și lingvistice sunt valorificate în întocmirea lucrării *Apparatus criticus ad Novus Testamentum*, un studiu biblic publicat în 1724 și reluat în aceasta ediție îngrijită de teologul Philippo David Burkio, care întocmește și indicii aferenți.

* *Gnomon N. T. Epistolas et Apocalypsin* este o altă carte a autorului (cuprinsă în c I/p 57), apărută inițial în 1742, reeditată în 1753, după care este realizată ediția de față (1773), cea de-a treia.

— **Bethlen, Farkas [germ. Wolfgang]** (c I/p 66, 67 73, 76)

Cancelar al Transilvaniei (n. 1629 — m. 1669), autor al unei istorii a Transilvaniei pentru perioada 1526—1609.

* Lucrarea respectivă *Historia de rebus Transylvanicis*, redactată în limba latină (aici aflându-se vol. III, IV, ambele ed. II, și vol. V, VI, la prima ediție), este mai mult o alăturare a unor însemnări rămase în

manuscris de la cronicarul Stefan Szamosközi (Ist. R., III, p. 308). Lucrarea a fost întocmită în castelul autorului de la Keresd. Ascuns în capela castelului, manuscrisul a fost imprimat într-o primă ediție (primele patru volume), în 1687, într-o tiparniță din incinta castelului, ulterior, între 1782—1785, se reimprimă la Sibiu, la care se alătură și restul textului (în primă ediție) prin grija lui Joseph Benkő^{**}, care semnează notele și comentariile. De menționat că, în patru din cele șase volume, se află mențiuni despre Mihai Viteazul și Radu Șerban.

— **Bingham, Iosephus** (c I/p 14—19, 21—24 și c II/p 97, 98)

Renumit teolog englez, fost profesor la Universitatea Oxford, n. la Yorkshire, 1668 — m. 1723. Și-a consacrat cariera teologică studierii antichității creștine. Pe lângă titlurile menționate în cataloage (versiunea latină și respectiv germană), este autorul și al altor valoroase studii: *The french church's apology for the church of England*, Londra, 1706; *A scholastical history of lay baptism*, 2 vol., Londra, 1712. O ediție a operelor sale reunite a apărut postum, la Londra, 1726 (2 vol., in folio), iar fiul cel mic al autorului scoate o ediție completă (considerată și cea mai corectă), cu importante note și comentarii, Londra, 1829, 8 vol.

* Marea operă a lui Bingham, în original *Origines ecclessticae or antiquitates of the christian church*, publicată în 10 vol., Londra, 1710—1722, a fost tradusă în latină de J. H. Grischovius și publicată la Halle, între 1724—1729, cu prefata inițială, semnată de Buddeus (v. c I/p 14—19, 21—24).

* Aceeași lucrare a fost tradusă în l. germană și publicată prin grija Ordinului Augustilor, la Augsburg, patru vol., 1788—1796 (c II/p 97, 98).

— **Braun, Heinrich** (c II/p 66, 72)

Teolog catolic german, renumit autor de studii biblice, consilier papal, consilier cenzor de carte, membru al ordinului maltez din Ahaam, capitular la Colegiul princiar din München, membru al Academiei de Științe din München și al altor societăți de științe.

* Cartea descrisă în c II/p 66, respectiv 72, este o ediție bilingvă (latină și germană) a S. Scripturi, comentată în viziune romano-catolică, evident în replică la edițiile protestante. Fiecare dintre volume (I și II), dă în pagina de titlu și structura generală a fiecărei unități.

— **Bretschneider, Karl Gottlieb** (c I/p 107, 108)

Valoros teolog german, n. Gersdorf, 1776 — m. 1848. Personalitate complexă și foarte activă, fiind profesor la Universitatea din Wittenberg (centrul protestanților germani), președintele Consiliului Superior de la Gotha, conducătorul Bisericii din acel ducat. Apartinând curentului numit „rationalist-supranaturalist“, a cultivat în egală măsură partea teoretică și științifică, cu partea practică a teologiei. Scrie romane teologice. În domeniul cercetării științifice a elaborat tratatele: *Probabilia de evangelii et epistolarum Ioannis Apostoli indole et origine* (...), Leipzig, 1820; *Handbuch der Dogmatik der evangelischen Kirche*, 2 vol., Leipzig, 1814—1818, reeditat în 1838. (v. și cat. I/p. 107, 108).

* Cea mai de seamă operă ce demonstrează erudiția sa teologică este *Lexicon manuale greco-latinum in libros Novi Testamenti*, lucrare masivă

în două volume, însumând 1 300 pagini (în quarto), publicată în prima ediție în cursul vieții, 1829—1840, cunoscând apoi și alte ediții, fiind un apreciat îndrumător, sistematic, și ordonat, în tainele Noului Testament.

— **Büchner, M. Gottfried** (c II/p 32)

Erudit teolog german, remarcabil autor al unor studii biblice de referință în istoria Bisericii creștine.

* Masiva sa lucrare (1297 p.) *Biblische real und verbal Handconcordanz* (Jena, 1765) este un lexicon exegetic și homiletic în care sunt explicați termeni biblici (comuni, proprii), cu un întins registru tematic, prin indicarea și explicarea de toponime (țări, orașe, patriarhii, judecătorii), profeți, apostoli. Oferă un bogat material pentru arta oratoriei clericale, un valoros documentar în explicarea sensurilor încifrate din Sf. Scriptură. Cartea este realizată într-o condiție tipografică deosebită (ca paginație, ilustrație, pag. de titlu roșu și negru). Prezintă ex-libris autograf de posesor. (c. II/p 32).

— **Calepinus [Da Calepio], Ambrosius** (c I/p 4)

Celebru lexicograf poliglot italian, n. la Bergame, 1435 — m. 1511.

* Lucrarea sa capitală *Dictionarium quanta maxima fide* (pentru titlul complet, v.c. I/p 4) a apărut în primă ediție în 1502, în folio. Apoi, s-a publicat în alte ediții precum cea de Lichtenstein (1506), cea a Academiei din Paris (1510), cea vieneză (1513), cea venețiană (1520) și edițiile se înmulțesc, astfel că între 1542—1592, acestea se ridică la 18. Trep-tat, la interpretările latine de termeni biblici se adaugă cele ebraice, grecești, franceze, italiene, germane, spaniole (cu aceste îmbogățiri apar edițiile din 1578, Geneva și 1625, Veneția, ambele în folio). Ediția menționată în catalog I a apărut în 1634 la Lugduni (Lyon), în folio, tipar pt. în două culori — roșu și negru, 2 vol. (aici doar primul vol.), cuprinde interpretări în limbile enumerate, plus în engleză. A apărut și o variantă prescurtată, în 9 limbi, Lugduni, 1654. Remarcabilă este și ediția scoasă de J. Facciolati, 1718, Patavia.

— **Calvin [Chauvin], Jean** (c I/p 1)

Fiu al unui secretar episcopal din nordul Franței, unde se naște (1509 — m. 1564), Calvin face studii de drept, filosofie și științe umaniste clasice la Universitățile din Paris, Orleans și Bourges. Este atras de protestantism (1553) și-și dezvoltă o doctrină proprie. Considerat eretic, este prigonit de regele Francisc I și autoritățile Bisericii catolice, în 1545, fiind nevoit să se refugieze în Elveția, unde-și publică, la Geneva, lucrarea sa de bază: *Institutio religionis Christianae* (considerată îndeobște a fi cel mai înche-gat și mai profund tratat de teologie dogmatică a protestantismului). Doctrina calvinistă s-a răspândit repede în Elveția, îndeosebi în rândul populației francofone, apoi în Franța (aci calviniștii fiind numiți hugenoți) și în mai toate țările central și vest-europene. De notat că marea majoritate a lucrărilor lui Calvin au apărut, în prima ediție, la Geneva, între care *Opera omnia theologica*, 1617, 7 vol., în folio. Printre editorii tipografi genovezi se aflau: C. Badius, B. Pine-reul, J. Gerard, J. Bourgeois, Fr. Perrin, toți fiind contemporani ai au-torului.

* Cartea menționată în c I/p 1, cea mai veche apariție editorială din întreg lotul analizat (1557), nu este semnalată de cataloagele bibliografice consultate. Ea face parte dintr-un serial de prelegeri ale lui J. Calvin publicate de diverși adepți din timpul vieții autorului. Tot editorul C. Badius publica, în 1561, la Geneva, în limba franceză, culegerea: *Commentaire de Johann Calvin sur la concordance, ou harmonie des évangélistes sur le second livre de St. Luc dit les actes des Apôtres*.

— **Carpzov, Ioannes Gottlob** (c I/p 25, 26)

Celebru orientalist, teolog luteran german, n. la Dresda, 1679 — m. 1767, fiul savantului teolog Samuil Carpzov. A fost profesor de limbi orientale la Leipzig (din 1719), și apoi superintendent la Lübeck (din 1730). În afara cărții menționate în cat. I, a mai scris studiul cu mare răsunet în epocă intitulat *Critica sacra Veteris Testamenti, Leipzig, 1728*.

*Studiul biblic *Introductio ad libros canonicos Bibliorum Veteris Testamenti* (c I/p 25), cu contribuții de natură teologică, continuat cu *Introductio ad libros poeticos Bibliorum Veteris Testamenti* (c I/p 26) — cu descifrări de sensuri din latura poetică —, face parte dintre scrierile erudite ale reformatoarelor lutherani. Exemplarele menționate în cat. fac parte din ediția a doua apărută la Lipsca.

— **Chateaubriand, François René** (c I/p 82—84)

Filosof, prozator romantic francez, catolic și legitimist. Fiul unui nobil breton (n. 1768 — m. 1848), după desăvârșirea studiilor, oscilează între cariera armelor și cea teologică, decidându-se a fi ofițer în Regimentul de Navarra (din 1787); intră în Ordinul cavalerilor de la Malta, trăind o viață de garnizoană, dar adesea gustă și din viața mondenă frecventând saloanele la modă și serbările de la Curte. Călătorește în America de Nord (1791—1792), admirând splendorile exotice de la Niagara—Canada—Ohio—Mississipi. Revine în Franța spre a se căsători cu o domnișoară nobilă, ca apoi să se exileze în Anglia, unde scrie *Essai sur la révolutions* (1797). Revine la Paris, scriind delicatele sale romane: *Atala* (1801) — o demonstrație a necesității religiei, singura forță capabilă să pună frâu patimilor, să vindece omul corupt și invadat de răutate; *René* — opera de psihanaliză liberatoare, conturând ceea ce autorul numește „răul secolului“, ce poate fi contracarat doar prin efectul tămăduitor al religiei. Alte scrieri: *Les Martyrs* (1809), *Itinéraire de Paris à Jerusalem* (1811), *Voyage en Amérique* (1826), *Essai sur la littérature anglaise*, 2 vol. (1836).

* Întrucât primul consul Bonaparte și-a propus să reabiliteze catolicismul — zdruncinat de iluminism și detronat din postura de religie oficială de Revoluție —, viitorul împărat deci încheie cu Sf. Scaun un concordat. În această împrejurare, spre a susține concordatul, Chateaubriand scrie și publică (în 1802) întinsul esu *Le génie du Christianisme*. Lucrarea este structurată pe patru părți: *Dogmes et doctrines*, *Poétique*, *Beaux-Arts et Littérature*, *Culte*. În ansamblul său, acest studiu încearcă să demonstreze (după ce expune criza Bisericii de Apus) că religia creștină, față de toate religiile cunoscute, este cea mai poetică, cea mai umană, cea mai favorabilă libertății, artelor și creației literare, că lumea modernă îi datorează totul acestei religii, că nu e nimic mai divin decât

morala sa, că favorizează geniile, purifică gusturile, dezvoltă pasiunile virtuozitate, dă tărie gândirii. Așadar, se poate spune că această epopee a creștinismului dovedește largă erudiție a autorului, vigoarea demonstrației, arta expresiei literare, ilustrând convingător armoniile religiei creștine cu natura și cu pasiunile inimii, stabilind astfel legătura dintre dogma catolică și inspirația poetică. În c I/p 82, 84, se află partea a II-a a lucrării (despre poezie în raport cu omul, despre caractere și pasiuni, despre ființele supranaturale, Biblia și Homer) și respectiv partea a IV-a (despre Biserica, mormintele antice și moderne, clerul misionar, serviciile aduse societății).

— **Chaud, J. B. C.** (c I/p 97)

Erudit teolog catolic francez, sec. 18/19, autor al unor importante studii biblice, îndeosebi privind latura de morală a Sf. Scripturi.

* Cartea intitulată *Morale de la Bible*, apărută în două volume (în c I/p 97 se află vol. al doilea), conține maxime morale (în l. latină) extrase din Biblie, cu importante adnotări (în l. franceza). Este un interesant documentar clerical în redactarea predicilor și a discursurilor moralizatoare.

— **Chrysostomus [Hrisostomus], Ioannes** (c II/p 59, 60, 62, 63, 67, 68, 73)

Ilustru părinte al Bisericii grecești, n. în Antiohia, pe la 340 — m. aprox. 407. Pentru înaltele lui virtuți creștine, a fost sanctificat. Opera sa teologică (studii biblice) a fost publicată în mai multe ediții în l. latină, dintre care, Graesse, în catalogul său (vol. II, p. 151), menționează următoarele titluri: *Opera Venet, communi impensa et studio Bernardini Stagnini Tridimensis et Gregorii de Gregoriis*, 1505, 2 vol. in folio; *Operum Tomi Tres*, 1504, 3 tomuri, in folio; *Operum Tomi Quinque*, 1517; *Opera omnia, latine, variis interpretibus*, Lugduni și Paris, 1687, 5 vol. 6 tomuri, in folio; *Opera omnia in XII tomos*, Paris, 1609—1633; *Opera graece*; Etonae, 1618, 8 vol., in folio (cea mai apreciată ediție). De văzut ed. germ. cat. II.

* Cartea *Reden über das Evangelium des Heiligen Mattäus und Johannes* (c II/p 59, 60 și urm.) este o traducere în germană (cu adnotări de J. M. Feder, profesor la Universitatea din Wirtzburg, și respectiv Eulogius Schneider) din ediția pariziană (aceasta folosind textul grecesc original).

— **Cicero, Marcus Tullius** (c I/p 40, 44, 45, 62, 70, 119, 120)

Este o uriașă personalitate a culturii latine, ca mare orator, retor, filosof, om politic. În oratorie, a rămas celebru prin discursurile sale politice din timpul Republicii romane (cunoscutele „catilinare” și „filipice”), prin incisivitatea lor creindu-și mulți dușmani, pricinuindu-și chiar moartea, urzită de Antonius. Ca filosof, este remarcabil în domeniul religios (*De natura Deorum*), în morala (*De amicitia*, *De senectute*, *De gloria*); în politică (*De Republica*). Tratatul său de retorică (*De oratore* — în formă de dialog între L. Crassus și M. Antonius, doi oratori vestiți) a rămas, peste vreme, un bun îndreptar pentru cei ce se dedică oratoriei. Opera sa

a cunoscut numeroase ediții (în latina, ori traduceri) multe fiind cu note și comentarii dintre cele mai diverse.

* Dintre scrierile lui Cicero, se află în lotul analizat șapte exemplare aparținând unor ediții diferite: una scoasă de iezuiți la Tyrnavia (ilustrată aici de trei volume dintr-un serial de discursuri alese, cu comentariile lui Christopher Wahl — p. 40, 44, 45); o altă ediție inițiată tot de iezuiți, la Biponti (cu două culegeri de scrieri mozaic — explicații și indici de I. C. Ernest — p. 62, 70, din anii 1779, 1787) și, în fine, dintr-o ediție apărută la Hanovra (1828, 1829), ilustrată de două volume (unul cu discursul către Brutus, celălalt despre bătrânețe, ambele cu notele și comentariile lui L. J. Billerbek — p. 119, 120).

— Cyprianus, Soari (c I/p 130)

Filosof, teolog și estetician din Ordinul iezuiților (sec. 15—16), renumit cunoscător și interpret al artei poetice îndeosebi clasice latine. Scrierile sale au cunoscut vechi ediții: *Epistolae et opuscula* 1471 (ca incunabul); *Opera cum annot.* — J. Pamelii, 3 vol., in folio, 1568, 1589, 1616; *Opera omnia*, Oxoni, 1682.

— Delille, Jacques L'Abbé (c I/p 85)

Fiul unui vestit magistrat francez, n. 1738 — m. 1813. Face studii strălucite la Collège de Lisieux, devenind apoi profesor de literatură la Collège de France, iar pentru meritele teologice primește titlul de abate. Are o prolifică activitate în domeniul literaturii (mai ales în poezie), lansându-se, în 1769, cu o serie de traduceri și comentarii din Virgiliu (*Georgicele*), apoi Milton (*Paradisul pierdut*), Pope (*Eseul despre om*). Literat cu vaste cunoștințe, autor de creații originale elogiuate de numeroși contemporani, dar și criticate de un Rivarol, este primit la Academia Franceză la numai 34 de ani. În afara cărții cuprinse în cat. I, a semnat printre altele: *Les jardins ou l'art d'embellir les paysages*, (1782), *L'homme des champs*, (1800); *Malheur et Pitié*, (1803), *L'Imagination*, (1806), *Les trois Règnes de la nature*, (1809), *La conversation*, (1812).

* Culegerea de poezii (c I/p 85) *Dithyrambe sur l'immortalité de l'ame*, Paris, 1802, ilustrează în mod convingător potențialul creativ al scriitorului, despre care, G. Lanson (p. 841) se exprimă în termeni elogia-tivi: Voltaire mort și devenit ideal intangibil, abatele Delille va reprezenta forma cea mai înaltă de geniu poetic pe care publicul a fost capabil să-l cunoască. Didactic și descriptiv fără încetare, el a reușit să exprime imaginea tuturor lucrurilor sensibile. Cu epitelele și perifrazele sale, a știut să prevină în noi pretenția de senzație. La moartea sa, funeraliile au fost o apoteoză și se credea că poezia se va înmormânta odată cu el.

— Diodorus, Siculus (c I/p 3)

Istoric antic (sec. I d. Ch.) renumit pentru numeroase scrieri restituite ulterior de diversi editori și traducători prin culegerea purtând genericul *Bibliotheca Historica*. Dintre editările sale intervenite după inventarea tiparului, se citează (de Graesse, II, p. 395) ediția postincunabule, azi rară, *Diodori Siculi scriptoris graeci Libri Duo (primus de Philippippi regis Macedoniae, alte de Alexandri filii rebus gestis)*, Viena, 1516.

Apoi, traducerea în limba franceză din latină făcută de Maître Ant. Maucault, purtând titlul: *Les trois premiers livres de l'hist. de Diodore Sicilien*, Paris, 1535. Alte ediții ulterioare acestora de mare interes printre istoriografi: *Bibliothecae historia. Libri qui supersunt*, Amsterdam, 1746, 2 vol., in folio; *Bibliothecae hist. Libri I—XIV*, Hanover, 1800. (privitor la Libri XV, v. c I/p 3).

— **Dionysius, Petavius** (c I/p 5)

Teolog, filosof, cronologist francez, n. la Orléans, 1583 — m. 1652, Paris. Face studii la Sorbonă și lucrează un timp la Biblioteca regală, unde-l cunoaște pe Casaubon. Devine profesor de filosofie la Bourges, apoi intră în Compagnie de Jéssu. Face în continuare studii de filosofie la Pont-à-Mousson, de retorică la Reims și de teologie la Flèche, la Paris. Ocupă catedra de teologie pozitivă la Paris, până în 1644, paralel cu funcția de bibliotecar la Colegiul Clérmont. Reputația se a fost largă: regele Philippe IV al Spaniei și Papa Urban VIII caută să-l atașeze. Se emite, în onoarea sa, medalia „Au prince des chronologistes“. A fost de o rară erudiție, scrierile sale, ca iezuit, au fost de o aspră polemică. Principala sa lucrare a fost *De doctrina temporum*, Paris, 1627, 2 vol. completată cu al treilea volum — *Uranologion*, 1630. Altă operă mult reeditată — *Tabulae chronologicae rerum dinastiarum, urbium, rerum, virorumque, illustrium*, Paris, 1628, apoi, 1708; *Theologica dogmatica*, Paris, 1644—1650, 5 vol. cu mai multe ediții de referință. Postum, în 1700, i se publică la Amsterdam, *Opus de theologicis dogmatibus (...)* *Libris II Dissertationum ecclesiasticarum, diatriba de potestate consecrandi, Libros VIII De poenitentia publica et notulis Theoph. Alethini* (idem J. Clerici).

* Lucrarea menționată în c I/p 5 sub titlul *Rationarium temporum*, în două volume, Frankfurt, 1665, este o variantă a ediției studiului *De doctrina temporum*, Paris, 1627, variantă ce a servit mult timp ca manual (de istorie) în colegiile iezuite.

— **Dumesnil, Louis Alexis Lemaitre** (c I/p 111)

Filosof, istoric, scriitor francez, n. la Caën, 1783 — m. 1858. Dovezind nesupunere față de guvernul lui Napoleon, a suferit rigorile închisorii la Nancy și Lunéville. În acest răstimp, scrie și publică variate opere, între care: *Examen politique, philosophique et moral*, Paris, 1806; *L'Esprit des religions*, 1810 (c I/p 111); *L'Esprit de vérité*, 1810; *Le règne de Louis XI et de l'influence qu'il a eu jusque sur les derniers temps de la troisième dynastie*, 1811. În timpul Restaurației, a fost numit comisar extraordinar în Normandia. Are o activitate prolifică, publicând noi studii, între care: *Eloge de Blaise Pascal*, 1813; *Histoire de Philippe II d'Espagne*, 1822; *Consideratins sur les cause et les progrès de la corruption en France*, 1824; *Histoire de Don Juan d'Austriche*, 1826; *Histoire de l'esprit publique en France depuis 1789*, 1840; *Epreuve sociale de la France depuis Louis XIV jusqu'à nos jours*, 1845.

— **Engel, Johann Jacob** (c II/p 115)

Scriitor și om de teatru german, n. la Parchim de Mecklenburg, 1741 — m. 1802 în aceeași localitate. Autor a numeroase lucrări de teatru și

de estetica spectacolului, cu evidente contribuții la filosofia culturii. Opera sa întreagă a apărut sub genericul *Schriften*, în douăsprezece volume, format octava, la Berlin, începând cu anul 1801, respectiv cu un an înaintea morții. Studiul său intitulat *Idee zu einer Mimik* (c II/p 115)

* Tratatul despre mimică (c II/p 115), cu o bogată desfășurare de idei și concepte literare, de arta spectacolului, psihologia artei, cu frecvente referiri la istoria spectacolului, este una dintre cărțile cu o astfel de tematică cu amplu răsunset în epocă (ilustrând de fapt gândirea estetică a acesteia), fiind tradusă în l. franceză de Jansen, sub titlul: *Idée sur le geste et l'action théâtrale*, Paris, 1788, 2 vol., și în engleză de Henry Siddons cu titlul: *Practical illustrations of rhetorical gesture and action, adapted to the english drame*, Londra, 1807.

— **Fabricius, Ioannes Albertus** (c I/p 7, 12)

Teolog protestant german, filolog și bibliograf, fondator al literaturii clasice antice, n. la Leipzig, 1668 — m. 1736, la Hamburg. A fost profesor de retorică și morală la Hamburg, succesor la catedra lui Placcius, în 1703 rector al Colegiului S. Johann. A lansat mai mult de o sută de lucrări, între care: *Bibliotheca Graeca*, Hamburg, 1705—1728, 14 vol., la a patra ediție în 1790—1809, 12 vol., în paralel, publică *Bibliotheca latina*. Un larg prestigiu dobândește cu cele două ediții: *Codex apocryphus Veteris Testamenti*, respectiv *Codex apocryphus Novi Testamenti*, Hamburg, 1722—1723 și 1713. O altă colecție editorială i se publică la Hamburg, în 1713, sub genericul *Bibliotheca Antiquaria*.

— **Fénelon, François De Salignac de la Mothe** (c I/p 123)

Prelat, filosof și scriitor francez, membru al Academiei Franceze, n. 1651 — m. 1715. Personalitate proeminentă din „secolul luminilor“, afirmată în epoca lui Ludovic al XIV-lea. Din 1689 este preceptor al ducelui de Burgundia (moștenitorul tronului), iar din 1695 arhiepiscop de Combray, deja membru al Academiei Franceze cu doi ani mai înainte. Adept al mișcării „quietiste“ (opusă lui Bossuet), este obligat să renunțe la curentul respectiv (la intervenția papei). Scrierile sale (religioase, politice, de morală, de retorică, de artă) ilustrează o individualitate complexă situată în epoca de tranziție dintre gândirea clasică și dogmatică a veacului al XVII-lea și cea dezbătată de prejudecăți, dinamică, triumfătoare, a veacului al XVIII-lea. Coordonatele lucrărilor sale sunt legate de educarea și formarea personalității prințului moștenitor (Delfinul). Printre scrierile sale de mare ecou în epocă se află: *Education des filles* (1687), *Dialogues des morts* (1700, 1712), *Directions pour la conscience d'un roi* (postum, 1747), *Lettre écrite à l'Académie Française* (1714).

* Romanul *Télémaque (suite du quatrième de l'Odyssée d'Homère ou les aventures de Télémaque fils d'Ulysse)*, a fost publicat în 1699, având apoi un mare succes editorial în toate țările europene. Cele mai multe traduceri au la bază ediția „stereotype“ realizată de Casa de editură Firmin Didot, precum cea comentată în germană (c I/p 123), cu notele și explicațiile lui August Schultze, în 1832 aflându-se la a treia ediție. Ediția respectivă este destinată, evident, școlilor de limbă germană.

Codex Apocryphus
NOVI
TESTAMENTI,
Collectus, Castigatus
Testimoniisque, Censuris
& Animadversionibus illu-
stratus.

JOHANNE ALBERTO FABRICIO
S. S. Theol. D. Professore Publ.
& h. t. Gynnaſii Rectore,

HAMBURG

Sumptib. BENJAM. SCHILLER. Anno 1703.

Catalog 1, poziția 7.

ORDO
COMMUNIS LITURGIAE
SECUNDUM RITUM
SYRORUM JACOBITARUM

PRIMO Sacerdos cotidiana veste deposita, postquam abluerit manus, dicit:

Aufer à me Domine vestimenta fordida quibus induit me satanas, & indue me vestibus electis, dignis ministerio tuo, gloria tua, & honore tuo præclaro: I ater, Fili & Spiritus sancte, nunc & semper & in saecula seculorum, Amen.

Et postquam aliquandiu oraverit, inclinans se coram altari dicit:

Prostra Domine Deus, ut aspersis cordibus nostris & mundatis ab omni conscientia mala, impurisque cogitationibus, mereamur ingredi in sanctum sanctorum tuum & celsum & sublime: prælore & purè stemus coram altari tuo sancto, & offeramus tibi sacerdotio fungentes, sacrificia pura & excellentia: in vera fide, Pater, Fili, &c.

Et dicit. Deus obsecro te ut dignum me efficias accedendi ad altare tuum sanctum absque vitio, & absque macula.

Tomus II.

A

Catalog 1, poziția 7.

— **Fichte, Iohann Gottlieb** (c II/p 88)

Filosof, reprezentant al filosofiei clasice germane, n. la Rammenau, 1762 — m. 1814, Berlin. Înainte de 1800, are o gândire iluministă, adept al ideilor revoluției franceze, la care renunță progresiv. Critică „de la dreapta” dualismul kantian și-și întocmește un sistem filosofic propriu, potrivit căruia lumea este produsul dintre *eul absolut* (conștiința de sine a întregii omeniri) și *non-eu* (adică natura), astfel, obiectul este creat de subiect și nu poate exista fără el. Gândirea sa filosofică este expusă în lucrările principale: *Bazele teoriei științei*, Leipzig, 1794 (c II/p 88); *Despre menirea omului*, Leipzig, 1800; *Cuvântări către națiunea germană*, 1807—1808.

— **Gottsched, Iohann Christoph** (c II/p 6)

Scriitor, estetician, istoric literar german, n. la Juditten de Königsberg, 1700 — m. 1766, Leipzig. Studiază teologia la Königsberg, apoi filosofia și artele. Devine profesor de literatură și filosofie la Leipzig. Este unul dintre ultimii scriitori ce cultivă gustul francez în Germania. S-a remarcat mai ales prin scrierile de poetică, retorică și gramatică: *Versuch einer kritischen Dichtkunst*, Leipzig, 1730 (reeditată în 1751, c II/p 6); *Ausführliche Redekunst*, 1728; *Deutsche Sprachkunst*, 1748; *Handlexicon der schönen Wissenschaften und freien Künste*, 1760; *Deutsche Schaubühne*, Leipzig, 1741—1745, 6 vol.; *Nottinger Vorrath zur Gesch. d. deutschen dram. Dichtkunst*, Leipzig, 1757—1765, 2 vol. (conține vechi poezii dramatice germane, devenită rară).

— **Gozzi, Gasparo** (c I/p 121)

Scriitor, publicist și editor italian, n. la Veneția, 1713 — m. 1786, Padova, frate mai mare al renumitului dramaturg Carlo Gozzi. Ca să-și câștige existența, încearcă mai multe îndeletniciri, printre care cea de editor și redactor al unor periodice scoase la Veneția între 1760 și 1762; „Gazzetta veneta”, „L'observatoire veneto” și „Il mondo morale”. Din 1777, se stabilește la Padova, afirmându-se ca poet liric și scriitor satiric (*Rime piacevoli e burlesche*), ori moralist (*Lettere diverse*, 1750). A mai publicat: *Sermoni* (1745—1781), *Difesa din Dante* (1758), replică la atacul *Divinei comedii* făcut de S. Bettinelli, iar apoi romanul *Il mondo morale*.

* Volumul intitulat *Novelle del conte Gasparo Gozzi*, ediție ulterioară, Brescia, 1831, este scris în manieră publicistică, autorul comentând cu ironie și înțelepciune fapte din propria sa viață și moravuri ale lumii venețiene. Cronica faptelor mărunte din viața orașului devine pentru scriitor prilej de etalare, cu ironie și detașare, a moravurilor vremii. Astfel, prin scrisul său, Gozzi „inaugurează în Italia, proza ziaristică modernă.” (Façon, p. 203).

— **Haller, Albrecht Von** (c II/p 41, 42)

Celebru medic și scriitor de origine elvețiană, n. la Berna, 1708 — m. 1777. Studii la Universitățile din Tübingen, Leyda, Paris, Băle (unde își începe cariera universitară). La Berna inaugurează un amfiteatru de anatomie; este promovat profesor de anatomie, chirurgie, botanică la

Göttingen. Concepe plantarea grădinii din Göttingen (1739). Revine la Berna în 1753. Este ales membru al Academiiilor Prusace, Engleze, Franceze, Olandeze. Cercetările sale au avut o mare influență în fiziologie și medicina științifică. În creația literară este considerat un „precursor al literaturii clasice în Germania” (Gr. Enc. XVIII, p 771). Are numeroase studii de medicină, între care: *Icones anatomicae*, Göttingen, 1743—1756; *Elementa Physiologiae*, Lausanne, 1757—1766; *Bibliotheca Botanica, chirurgica, anatomica*, Geneva, 1771—1787. La Tiguri, i se publică *Bibliotheca Botanica*, 2 vol. între 1771—1772 și respectiv *Bibliotheca Anatomica*, 1774—1777. Dar studiul care îl propulsează către fotoliile academice a fost *Artis medicae principes*, în 11 vol., ediția întâi 1769—1774, ediția a doua 1784—1787. Conținutul acestei renumite lucrări este distribuit astfel: 4 vol. Hipocrate, 2 vol. Celsius, 2 vol. Aurelianus, un vol. Aretaeus, 2 vol. Alex Trallianus.

— **Henke, Heinrich Philipp Kondrat** (c II/p 103, 105, 109)

Renumit teolog german, n. la Hehlen, 1752 — m. 1809. După studii universitare de teologie, devine, în 1780, profesor la Seminariul din Helmstädt, apoi director al acestei școli. Începând cu 1800, este numit superintendent general și viceprezident consistorial. Paralel cu activitatea didactică și de administrare bisericească, se consacră istoriei Bisericii, cartea sa capitală fiind *Allgemeine Geschichte der christlichen Kirche nach der Zeitfolge* (v. c II/p 103, 105, 109). Un bun ecou în epocă au și periodicele pe care le redactează: *Magasin für die Religions Philosophie*, 1793—1804, 12 vol.; *Religions — Annalen*, Braunschweig, 1800—1805, 12 cărți.

— **Horatius, Quintus Flaccus** (c I/p 112)

Strălucit poet latin (64—8 î.Ch.), fiu de sclav liberat, a dus poezia „secolului lui August” la cele mai înalte culmi, fiind unul dintre protejații generosului Mecena. Autor de satire, de epistole, el vizează viciile timpului său: risipa, cămătăria, luxul. Partea cea mai evocată a poeziei sale o formează odele. El aduce în context infuzii din Anacreon, Sapho, Pindar. Exprimă o concepție literară mult apreciată peste timp, din care se vor inspira creatorii Renașterii, ori un renumit teoretician ca Boileau. Dintre manuscrisele horatiene au fost cunoscute doar 250, celelalte fiind dispărute, multe în sec. XVI după ce au fost reproduse. Ediția princeps a apărut în Italia, în 1450, urmând o serie de ediții cu importante comentarii: Milano, 1474, cu comentarii de Acron; Padova, 1451, cu comentariile lui Acron și Porphirion; Veneția, 1555, cu comentariile lui Muret; Lyon, 1561. Un mare răsunet au edițiile apărute la Anvers, 1566 (scoasă de Pulmann), respectiv 1578, de Cruquis. Dintre cei mai mari editori ai operei lui Horațiu, în sec. XVII au fost: Heinsius, Dacier, Desprez (ad usum Delphini, de lux, 1691), Gesner, Oberlin, Bothe. În sec. XVIII, Benthley dă o direcție nouă în cercetarea manuscriselor, îngrijirea și corectarea filologică a operei lui Horațiu. Între edițiile secolului respectiv s-au remarcat cele scoase de Cuningham, Sadon, Wakefield.

* Culegerea din creația poetică horatiană *Opera expurgata* (c I/p 112) este o ediție vieneză (1825), cu bogate note și comentarii ale eruditului universitar catolic Bernard Schwindl, ediție adresată în primul rând colegiilor umaniste.

— **Houdry, R. P. Vincentius** (c I/p 48)

Erudit teolog iezuit francez din sec. XVII/XVIII. Este cunoscut prin publicarea unor studii teologice din perspectivă iezuită, în colecția editorială *Bibliothèque des prédicateurs*, publicată la Lyon, în 23 vol., în care sunt abordate mai multe teme dintre care: de morală creștină (8 vol.), misterele lui Isus și ale Fecioarei Maria (3 vol.), panegirice (4 vol.).

* Masiva lucrare *Panegiricas orationes sanctorum*, descrisă în c I/p 48, este volumul al patrulea din traducerea în latină a textului original, apărută la Lyon, în 1712. Prima ediție a versiunii latine a fost scoasă între 1742—1765, ediție imprimată, în 1759, și de Academia Societății Iezuite din Tyrnavia.

— **Jahn, Joannes** (c I/p 90)

Personalitate teologică importantă de la finele sec. XVIII, începutul celui următor, fost înalt prelat la S. Stephanum din Viena, arhiepiscop consilier consistorial. Autor al unor importante studii de filosofie, dar s-a remarcat îndeosebi prin erudiția și profunzimea unor lucrări de arheologie biblică apărute la Viena între 1812 și 1825.

— **Iosephus, Flavius** (c I/p 6)

Filosof și istoric iudeu, n. cca 37 — m, cca 100 d. Ch. Opera sa a fost publicată după manuscrise purtând titlul generic *Antiquitatum iudaic*. Primul voum la prima ediție (*Opera*) a apărut în 1544, sub îngrijirea lui Diego Hurtano Mendoza, asistat de istoricul Sigismund Gelenius. Între cele mai de seamă ediții ale scrierilor lui Iosephus: *Opera que extant* (ediție greco-latină) la Gallarini, în 1611; *Opera, Quae reperiri potuerunt, omnia*, Oxoni, 1720 (note de Joh. Hudsonus); *Opera omnia* (reeditarea celei precedente cu note îmbogățite de Ed. Bernard, J. Grovoni, Fr. Combefis, J. Sibrand), Amsterdam și Lugduni, 1726 (ediție socotită a fi foarte corectă). Dintre traduceri în l. germană, se citează: *Flavii Iosephi des hochberühmten Jüdischen Geschichtschreibers Historien un Bücher* (...), Frankfurt, 1569, ediție îngrijită de Conrad Lautenbach, altele apărând în 1571 la Srasbourg, 1781 la Frankfurt am Main; *Geschichte des jüdischen Kriegs* (traducere de A. Gefrörer), Stuttgart, Leipzig, 1836. Dintre traduceri în limba franceză: *Josephus De la bataille judaïque*, Paris, 1492; *Histoire des Juifs écrite par Flav. Josephus* (...), (traducere din versiunea greacă, de Arnault d'Andilly), Paris, 1667—1668. Vechi versiuni în engleză, la Londra: 1693, 1733, 1785, 1790 s.a. În spaniolă, la Valencia: 1536, 1554, 1687 s.a. În italiana, la Firenze: 1493, 1564 s.a.

— **Klopstock, Friedrich Gottlieb** (c II/p 14, 25, 33, 50, 51—53, 56)

Unul dintre importanții scriitori germani, așezat îndeobște între Lessing și Schiller. Născut la Ouedlinburg de Harz, în 1724, m. la Ham-

burg în 1803, viitorul scriitor studiază filosofia, teologia și istoria la Jena și Leipzig. Un timp este profesor de casă la Langensalza, apoi călătorește la Zürich vizitându-l pe Bodmer, iar în 1751, se stabilește la Copenhaga, unde regele danez îi oferă o rentă anuală pentru a se dedica literaturii. Din 1770, își petrece restul vieții la Hamburg, fiind un timp consilier în legația daneză din acel oraș. A scris mult și diversificat. Dacă, bunăoară, întinsul poem *Der Messias*, a fost viu controversat, și de contemporani și de urmași, se pare că *Odele* sale, publicate în 1771, nu și-au pierdut din farmec. A scris, dar fără mare succes, drame de inspirație biblică și istorică: *Der Tod Adams*, 1757; *Solomon*, 1764; *David*, 1772; *Hermanns Schlacht*, 1769; *Hermann und die Fürsten*, 1784; *Hermanns Tod*, 1787. O ediție *Werke*, revăzută de poet, a apărut între 1798 și 1817, la Leipzig.

* Influențat inițial de *Paradisul pierdut*, al englezului Millton, Klopstock scrie întinsul poem *Der Messias*, primele cânturi fiind publicate în 1748, dar ultimele versuri (din cel de-al XX-lea cânt) sunt definitive abia în 1773. Această epopee îl situează pe Klopstock alături de alți doi renumiți poeți germani — Bodmer și Breitinger —, și opus, ca viziune, lui Gottsched. Din multiplele comentarii critice asupra acestei importante opere, se desprind, printre altele, câteva concluzii. Temperamentul preponderent liric, poetul proiectează o acțiune difuză, nu totdeauna susținută de epic; dialogurile, monologurile și pasajele descriptive sunt dominate de expresia unei revărsări afective pline de lirism extatic. Klopstock demonstrează prin acest amplu poem un panseu al lui Goethe: „Idealul omenirii este de a se refugia în religie“. Dedicată lui Frederich V, regele Danemarcei și Norvegiei, operă publicată începând cu volumul al doilea (1756 iar primul în 1760), continuând cu celelalte, publicate de edituri diferite, la Halle și Tropau. Ediția definitivă realizată de Eckhard apare la Altona, 1780. O ediție revăzută de poet (*Werke*) a apărut între 1798 și 1817, la Leipzig. În limba franceză au fost realizate două versiuni *Messias*, una la Paris, 1795, trad. Petit Pierre, cealaltă la Neuchâtel, 1795, trad. Kurzrock.

— **Lamy, R. P. Bernardo** (c I/p 47)

Orator, filosof și erudit francez, n. la Mans. 1640 — m. 1715, Ruen). Face studii de oratorie și filosofie la Paris. Este profesor la Seminarul Saint Magloire din Paris și aderă la Congregația Oratoriului. Suferă prigoana unor contemporani pentru curajul scrierilor sale în spirit cartezian, din care cauză trebuie să părăsească localitatea Angers. Dintre scrierile sale: *Nouvelles reflexions sur l'art poétique*, Paris, 1668; *L'art de Parer*, Paris, 1670 — lucrare pusă alături de tratatul de oratorie al lui Nicole; *Traité de la grandeur en général*, Paris, 1680; *Entretien sur les sciences*, Grenoble, 1683. O lucrare mult apreciată în rândul specialiștilor se intitulează *De tabernaculo foederis, de sancta civitate Jerusalem et de templo Ejus*, Paris, 1720, in folio — lucrare de mare erudiție (dar neterminată), publicată postum de P. Desmolets cu o prezentare a vieții lui Lamy.

* Studiul asupra S. Scripturi intitulat *Aparatus Biblicus* a apărut în prima ediție la Grenoble, în 1687. a cunoscut ediții ulterioare, precum cea venețiană, a V-a, în 1757, având la bază ediția anterioară realizată

la Lugduni, îngrijită de Aeneias. Lucrarea este un prețios comentariu istoric și geografic asupra evenimentelor din S. Scriptură, de mare interes printre specialiști (cf. *Gr. Enc.*, 21, p. 851).

— **Linné, Carl Von** (c II/p 34)

Celebru naturalist suedez, n. la Rashult, 1707 — m. 1778. Fiul al unui păstôr, după strălucite studii universitare, se consacră îndeosebi studierii plantelor. În acest domeniu, a dat o clasificare plantelor aplicând metoda sa bazată pe așezarea organelor reproducătoare și frecvent denumită sistem sexual (metoda întemeiată pe numărul staminelor, pe sudura lor, pe sexualitatea florilor). Modul său de a desemna plantele dintr-un substantiv și un adjectiv (în l. latină), unul indicând genul, celălalt specia, a fost păstrată până în zilele noastre. Metoda și clasificarea aceasta sunt expuse în lucrarea sa de bază *Systema naturae* (c II/p 34). A dat, deasemenea, o clasificare a regnului animal. Printre primele sale studii se află: *Fundamenta botanica quae majorum operum prodromi instar theoriæ scientiæ botanices per breves aforismos tradunt*, Amsterdam, 1736, retipărită la Stockholm, 1740, Amsterdam, 1741, Halle, 1747.

* Celebra lucrare *Systema naturae* (cu titlul întreg redat în (c II/p 34) a apărut în prima ediție la Lugduni, 1735, în folio (descrisă de Pritzel, în catalogul său). A cunoscut o mulțime de ediții ulterioare (în latină sau traduceri), precum: Stockholm — 1740, 1748; Halle — 1740, 1747, 1760; Lipsca — 1748, 1762, 1788; Lugduni — 1756, 1758; Florența — 1756; Göttingen — 1772. Alte ediții în traducere: engleză (de W. Turton) — Londra, 1806, în 7 vol.; franceză (de Vanderstegen de Putte) — Bruxelles, 1793, în 4 vol.

Exemplarul menționat în catalog II este volumul întâi din cele șapte realizate la Nürnberg, 1774—1777.

— **Luc, J. A.** (c I/p 64)

Savant genevez din sec. 18, membru al Societății Regale de Științe din Londra, al Societății Regale de Științe din Paris și din Montpellier. În 1773, este lector al reginei Angliei, trece apoi în Germania ca profesor de filosofie și geografie la Göttingen, Berlin, Braunsweig, Hanovra. Scrie studii privind varierea atmosferei, de barometrie și se ocupă de politică. În afara cărții cuprinzând prelegerile pentru regina Angliei (v. c I/p 64), a scris importante studii de o apreciată valoare științifică pentru timpul său, între care: *Voyage géologique dans le nord de l'Europe*, Londra, 1810, în 3 vol.; *Voyage géologique en Angleterre*, Londra, 1811; *Voyage géologique en France, en Suisse et en Allemagne*, Londra, 1813. A scris un mare număr de memorii, precum: *Histoire du passage des Alpes* par Anibal, Paris, 1818.

* Tratatul intitulat *Lettres philosophique et morales sur l'histoire de la terre et de l'homme* a apărut în șase volume, la Paris și Haye, între 1779—1780 (cu viniete. frontispicii) este o culegere de prelegeri adresate reginei Marii Britanii pe când era lector al acesteia (1773). În c I/p 64, este cuprins vol. I din prima ediție de apariție a lucrării. Cartea are o paginație curioasă, dovadă că s-a imprimat în două tipografii: V. Duchesne din Paris și Du Tune din Haye.

— **Malebranche, Nicolas De** (c I/p 30—33)

Orator și filosof metafizician francez, n. la Paris, 1638 — m. 1715. În întreaga sa viață și-a concentrat eforturile de a găsi argumentele punerii de acord a filosofiei cu teologia, a rațiunii cu credința, în final de teologizare a filosofiei, ceea ce înseamnă respingerea interpretării materialiste a lumii. Totuși, imbibată de cartezianism, gândirea sa nu este acceptată de oficialitatea religioasă și nici de Parlamentul francez, care va da un decret de interzicere a propagării ideilor filosofului care vor pătrunde în școli doar după deblocarea făcută de revoluția din 1789. În afara celei mai dense lucrări (c I/p 30), a lăsat o serie de studii de o rară acuitate a demonstrației filosofice, între care: *Traité de la nature et de la Grace*, 1680; *Traité de morale*, 1683; *Méditations chrétiennes et métaphysique*, 1683; *Entrtiens sur la mâtaphysique et la religion*, 1688; *Traité de l'amour de Dieu*, 1697.

* *De la recherche de la vérité*, eseu apărut în prima ediție în 1674, ilustrează cel mai complet gândirea filosofică a savantului francez. În esență, el consideră că, numai de la Dumnezeu, sufletul omului poate primi prin intermediul intelectului pur, uneori înțeles și de *spirit în sine*, ideile pure ale adevărului, fără amestecul vreunor senzații sau imagini, deci nu prin unirea pe care o are cu corpul, ci prin aceea pe care o are cu verbul sau înțelepciunea lui Dumnezeu. De aici ar rezulta că, în procesul cunoașterii, rolul rațiunii ar fi luat de cel al voinței și deci voința omului ar deveni singura facultate capabilă să judece și să cunoască, să decidă și să opteze. Și acest eseu demonstrează cum la Malebranche „misticismul se îmbină în el cu cultul rațiunii“ (Hasard, p. 135).

Exemplarele din catalog I/p 30—33 fac parte din ediția pariziană, apărută la David L'Ainé în 1749.

— **Massillon, Jean Baptist** (c II/p 11—13, 15—23, 31)

Celebru predicator francez, membru al Academiei franceze, n. la Hyères, 1663 — m. 1742, la Clérmont. A fost o strălucită personalitate a timpului său ca profesor de literatură la Prenas, de retorică la Montlucon și la Juilly, de filosofie la Viena. Ține predici în postul Paștilor la Montpellier (1698), apoi la Curtea regală (1701—1704). Devine episcop de Clérmont din 1717. Massillon face parte, împreună cu Bourdaloue și Fléchier, din seria remarcabilor oratori francezi din sec. 17/18, grupați, în principal, în jurul celebrului Bossuet (1627—1704); contemporan îi este și Jacques Saurin, unul dintre puținii oratori protestanți, dar cu un stil tern, strâns, puțin ornat în maniera literaturii profane. Între titlurile cărților sale: *Conferences ecclésiastiques*; *Les sentiment d'une ame*.

* Cuvântările sale funebrele ținute despre importante personalități franceze (Conti, 1709, Delfinul, 1711, Ludovic al XV-lea) au o bogăție expresivă deosebită, cu numeroase digresiuni morale, cu flatări ale personalităților funebre. Cuvântările respective au fost traduse și în limba germană, la Dresda și Praga, din care sunt semnalate câteva eșanțioane în catalog II.

— **Mendelsohn [Dessau], Moses** (c II/p 54, 55)

Filosof german, n. la Dessau, 1729—m. 1786, la Berlin. Este autor al unor tratate cu ecou în epocă: *Scrisori asupra sentimentelor*, 1755; *Despre evidentă în științele metafizice*, 1764; *Phedon sau despre nemurirea sufletului*, Berlin, 1767. Lucrările îi apar adunate în volum sub titlul *Philosophische Schriften*, Berlin, 1761, 1771, 1777, iar postum i se publică operele în întregime în 7 vol. la Leipzig, între 1843 și 1844.

— **Michaelis, Johann David** (c II/p 36—40, 46, 69, 70)

Erudit magistrat și istoric german din a doua parte a sec. XVIII. Remarcabil cunoscător al istoriei și culturii orientale, publică o serie de lucrări din perimetrul cultural respectiv, de istoria dreptului și lingvistică, între care se disting în mod deosebit: *Mosaisches Recht*, Frankfurt, 1770—1775—1803, 6 vol.; *Einleitung in die göttlichen Schriften des alten Bundes*, Hamburg, 1787; *Orientalische U. exegetische Bibliothek*, Frankfurt am Main, 1771—1789, 24 vol. + 2 appendice, cu o reluare și o completare în 9 vol., Göttingen, 1786—1792; *Suplementa ad lexica hebraica*, Göttingen, 1784—1792, 6 părți (această lucrare a servit lui Edm. Castel pentru întocmirea dicționarului său poliglot, în 8 limbi, apărut la Göttingen, 1790—1792),

— **Molière, Poquelin Jean Baptist** (c I/p 39)

Cel mai mare comedigraf francez, n. la Paris, 1622—1673, Paris, în familia primului tapițet al regelui Ludovic al XIV-lea. După alese studii făcute la Colegiul Clérmont (matematici, filosofie, scolastică), în ciuda voinței tatălui său, se face actor, întemeind cu actrița Madeleine Béjart, trupa „l'Illustre Théâtre“. Intră în grațiile regelui, care îi acordă protecție și o subvenție anuală pentru a se putea consacra teatrului. Are o viață cu enorme eforturi, împărțit între masa de scris și sala de spectacole, în final fiind răpus de tuberculoză, murind pe scenă. Bogata și valoroasa lui creație intrată în patrimoniul universal, a cunoscut numeroase apariții editoriale; numai între 1660—1683, au ieșit 115 ediții separate, iar între 1666—1773 se cunosc alte 14 ediții colective (cf. bibliogr. Tchermersine). Prima ediție a unei scrieri de Molière a apărut în 1660 (fără menționarea numelui autorului). În anul următor, pe pag. de titlu de la *Școala bărbaților*, apare pentru prima dată numele scriitorului. Prima ediție în culegere (*Operele Domnului Molière*) apare în 1666, la Paris (prin grija lui Louis Billaine, cu ilustrații de Chauveu). Ediția în 7 vol. din 1674, apărută la aceeași firmă, este considerată cea mai bună. Prima ediție de *Opere complete* este scoasă de D. Thierry, la Paris, în 1682. A atras atenția în mod deosebit ediția de *Opere* în șase volume, în quarto, din 1734, bogat ilustrată (ornată) de Boucher, Blondel și Oppenord.

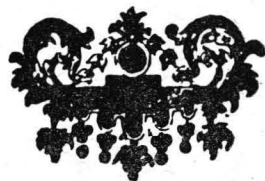
— **Moritz, Karl Philipp** (c II/p 113)

Scriitor german, n. la Hameln, 1757 — m. 1793, Berlin. Studiază filosofia și teologia la Erfurt și Wittenberg. Devine profesor la Dessau, Potsdam și Berlin. În acest răstimp se afirmă în cercurile literare. Este redactor la „Gazette de Voss“, călătorește în Anglia, apoi în Italia, unde îl întâlnește pe Goethe cu care se împrietenește și care îl va recomanda

DE
LA RECHERCHE
LA VÉRITÉ.

Par N. MALEBRANCHE, Prêtre
de l'Oratoire de JESUS.

TOME TROISIÈME.

A PARIS,

Chez DAVID l'ainé, rue Saint Jacques ;
à la Plume d'Or.

M. DCC. XLIX.

AVEC PRIVILEGE DU ROY.

Catalog 1, poziția 32.

DE
LA RECHERCHE
DE
LA VÉRITÉ.

TOME TROISIÈME.

LIVRE SIXIÈME.
DE LA METHODE.
PREMIERE PARTIE.

CHAPITRE PREMIER.

Dessein de ce livre, & les deux moyens gé-
néraux pour conserver l'équilibre dans la
Recherche de la Vérité, qui seront le sujet
de ce Livre.

N'a vû dans les Livres pré-
cédens que l'esprit de l'homme
est extrêmement sujet à
l'erreur ; que les illusions de
(a) les sens, les visions (b) de son ima-

(a) Liv. I. (b) Liv. II.

Tome III.

Catalog 1, poziția 32.

ducelui Karl-August. Devine membru al Academiei de Științe din Berlin și profesor la Academia de Arte Frumoase din Berlin. Este o personalitate originală a perioadei Sturm und Drang. Scrie romanele autobiografice: *Anton Reiser*, Berlin, 1785—1790 (reeditat în 1886) și *Andreas Hartknopf*, Berlin, 1786. A fost un autor prolific, dintre cărțile sale mai amintim: *Versuch einer Prosodie*, Berlin, 1786 și 1815; *Reise durch Italien*, Berlin, 1792; studiul filosofic *Über die bildende Nachahmung des schönen*, Braunschweig, 1788. Publică și o revistă de psihologie experimentală: *Magazin für Erfahrungsseelenkunde*, în zece vol., între 1783—1793.

— **Nagy, Pál** [Paulus] (c I/p 103, 114)

Orator, om politic și istoric ungar, n. 1777 — m. 1857. Deputat de Comitatul Sopron. Ca orator se remarcă mai ales în Dietă prin discursurile din 1897 și 1825, cerând libertate pentru dezvoltarea spiritului național al popoarelor. Se retrage din politică și devine administratorul averii contelui Pálffy. A fost profesor la catedra de filosofie a Universității din Pesta. Redactează și publică un studiu de istorie universală (v. c I/p 103, 114).

— **Ovidius Naso, Publius** (c I/p 2)

Mare poet latin din epoca lui Augustus, n. la Sulmona, an 43 î.Ch. — m. 17 sau 18 d.Ch. Descendent dintr-o familie de cavaleri, adoptă cariera juridică, dar o abandonează repede spre a se consacra poeziei. În urma unei călătorii în Grecia și după ce îi frecventase pe Horațiu, Tibul și Propertiu. În creația poetică a lui Ovidiu se pot distinge trei etape. În prima etapă sunt cuprinse poemele iubirii incluse în cunoscutele opere: *Amores* (*Amoruri*) structurată în cinci cărți, apoi *Heroides* — scrisori de dragoste atribuite unor personaje mitologice, *Ars amandi* (*Artă de a iubi*), și legat de aceasta *Remedia amoris* (*Leacuri contra iubirii*). A doua etapă de creație are ca obiect tezaurul de mituri, legende, credințe și obiceiuri ale poporului roman, legate de anumite zile ale anului, în volumele: *Metamorphoseon* (*Metamorfozele*) — povestiri mitologice cu zeități și animale; *Fasti* (*Fastele*) despre sărbătorile și obiceiurile populare la Roma, inspirat de scrierile lui Flaccus, Varro, Titus Livius s.a. În fine, a treia etapă însumează elegiile sale din timpul exilului la Tomis (trimis acolo ca pedeapsă, de împăratul Augustus), cuprinse în volumele: *Triste* și *Pontice*. Exegeții au apreciat că scrierile lui Ovidiu alcătuiesc cea mai amplă și cea mai variată operă poetică pe care ne-a transmis-o antichitatea greco-romană. Opera lui Ovidiu a cunoscut numeroase ediții de la cea princeps (Roma și Bologna, 1471), atât în original, cât și traduceri. La bază au stat manuscrisele tradiționale aflate în biblioteci importante din Roma, Paris, Veneția, Florența, Bruxelles s.a.

* Culegerea de poezii apărută la Frankfurt, 1590, (inclusă în c I/p 2) este structurată pe câteva părți, conținând: *Epistole heroide*, versuri din cartea a treia de *Amoruri*, versuri din cartea a treia de *Artă de a iubi* și versuri din cartea a doua de *Leacuri contra dragostei*, cu bogate note și comentarii ale unor celebri cercetători ai literaturii și culturii clasice latine, între care: Andreus Nauger, Aldo Manuti, Hercu-

lis Ciofani, Jacob Micilli, Gr. Bersmann. Este una dintre edițiile devenite rare, cu interesante particularități tipografice (v. emblema tipografică pe pt.).

— **Paulus, Heinrich Eberhard Gottlob** (c II/p 112, 114, 125)

Teolog, orientalist și publicist german, n. Leonberg lângă Stuttgart, 1761 — m. 1851, Heidelberg. A fost un reprezentant marcant al raționalismului german, specializat în limbi orientale. A fost un pasionat călător, străbătând Germania, Olanda, Anglia, Franța. A funcționat ca profesor de teologie la Universitatea din Jena, apoi până la moarte la cea din Heidelberg. În afară de studiul din catalog, a mai publicat: *Sammlung der merkwürdigsten Reisen in den Orient, Uebersetzungen und Auszüge*, Jena, 1792—1804, șapte vol.; *Leben Jesu als Grundlage einer reinen Geschichte des Christenthums*, 1828, 2 vol.

* Studiul (c II/p 112, 114, 125) intitulat *Philosophisch-kritischer und historischer Kommentar über das Neue Testament*, publicat la Lübeck între 1800 și 1804, este una dintre cele mai de seamă cercetări ale universului biblic făcută în spiritul raționalismului german în segmentul menționat, prin raportare la importante texte grecești și alte surse istorice aferente în limba latină. De observat judicioasa ordonare tipografică a materialului încorporat, ca și lămuririle introductive din partea autorului la fiecare volum.

— **Phaedrus, C. Iulius** (c I/p 58, 60)

Fabulist antic latin, trac de formație grecească, libert al lui Augustus, care a trăit până în timpul domniei lui Nero. A scris cca 123 de fabule (în cinci cărți), inițial inspirat de Esop, dar în formă versificată. Dovedind anumită originalitate, Phaedrus a ridicat fabula la rangul unui gen literar distinct, exegeții apreciindu-i chiar o anumită scrupulozitate literară. Îndeobște, nu este socotit un moralist, ci un satiric. Fabulele sale au fost conservate în două manuscrise, unul care a aparținut lui Pierre Pithou (apoi, marchizului Rosambo), altul a fost la Saint-Remy, Reims, distrus într-un incendiu în 1774. Se vorbește de un manuscris (pierdut) cercetat de Nicolas Perotti (între 1465—1470), publicat sub numele *Apendice*, de Jannelli, în anul 1809, după autograful lui Perotti. A fost de multe ori tradus și publicat în limba franceză. Ediția princeps a fost realizată de Pierre Pithou, în 1596, după care au urmat principalele ediții: Novelet, 1610; Burmann, 1698, 1718, 1727. După acestea, se distinge ediția Louis Havet, Paris, 1895, însoțită de un bogat aparat critic și de disertații asupra versificației și vieții lui Paedrus.

— **Plenk, Joseph Jakob** (c II/p 101)

Om de știință austriac, n. 1738 — m. 1807. S-a remarcat pe o amplă arie a cercetării științifice: în chimie, viața plantelor, în medicină excelând în chirurgie și obstetrică, fiind profesor la Academia de Științe Medicale din Viena, inspector de stat al farmaciilor, consilier imperial. Pe lângă tratatul de obstetrică din c II/p 101, a publicat numeroase studii, între care masiva lucrare: *Icones plantarum medicinalium secundum systema linnaei digestarum* (în latină și germană), Viena, 1788—1812,

8 vol., în folio, cu 758 fig. color (Acele planșe au servit naturalistului francez Jacquin în cercetările sale.

— **Plinius, C. Secundus [Pliniu cel Bătrân]** (c I/p 53—55)

Personalitatea complexă a culturii latine, n. la Comum, 23 — m. 79 d.Ch. Se trăgea dintr-o familie de cavaleri, el însuși urmând linia tradiției ca ofițer de cavalerie în Germania, procurator al lui Vespasian în Spania, prefect (amiral) al florei de la Misenum. A avut variate preocupări științifice, curiozitatea științifică apropiindu-l de vulcanul Vezuviu în erupție (care a îngropat Pompeiul, Herculenum și Stabia), astfel găsindu-și moartea asfixiat de gaze. Se zice că era avid de cunoaștere, astfel că notele și conspectele din lecturi ar însuma 160 de volume. Precum Cato și Varro, avea mania să se documenteze despre orice, astfel a ajuns să scrie despre *Folosirea sulței în cavalerie*, apoi 20 de cărți despre *Războaiele cu Germanii*, *Viața lui Pomponius Secundus*. Redactează o gramatică, dar toate aceste manuscrise s-au pierdut. Ni s-au păstrat însă cele 37 cărți din studiul *Naturae historiarum libri*, cu respectuoasa dedicație de prietenie lui Titus, fiul lui Vespasian. Ediția princeps a acestei vestite cărți a fost scoasă la Veneția, în 1469. Alte importante ediții au fost scoase de Harduin, Paris, 1685, apoi 1723, 1741. Deosebită este ediția de la Paris, 1829—1933, cu note ale mai multor savanți, între care și Cuvier, ediție scoasă de Panckoucke.

* Autorul este ilustrat în catalogul I cu vol. 1, 2, 5 din cartea a 37-a (ultima), din studiul *Historiae Naturalis*, dintr-o ediție realizată de Petrus Miller la Berolini, în 1766. De notat că aceasta a 37-a carte se ocupă de perle și pietre prețioase. Celelalte cărți au următorul cuprins de bază: Cartea I — dedicația către Titus, fiul lui Vespasian; Cartea II — sistemul lumii, cel astronomic, despre meteorologie, despre geografia generală; Cărțile III—VI — descrierea chorografică a țărilor cunoscute în epoca autorului; Cartea a VII-a — tratat despre om; Cărțile VIII—XI — despre animale; Cărțile XII—XIX — despre floră; Cărțile XX—XXXII — despre medicamentele extrase din plante și animale; Cărțile XXXIII—XXXIV — despre metale; Cartea XXXV — despre pictură și culori; Cartea XXXVI — despre pietre, roci. Ediția princeps: Veneția, 1469. Alte ediții mai de seamă: Harduin, Paris, 1685, 1723.

— **Procopovicz, Theofan** (c I/p 59)

Renumit erudit prelat rus, n. 1681 — m. 1736, S. Petersburg. Face studii de teologie și filosofie la Kiev, continue în Polonia și apoi la Roma. Ajunge profesor la Academia din Kiev, în 1716 fiind chemat de Petru cel Mare la Petersburg, acesta numindu-l episcop de Pskov și mai apoi arhiepiscop de Novgorod (1724). A fost unul dintre primii membri ai S. Sinod creat de împăratul Petru I., unde scrie un *Regulament spiritual* — operă capitală în istoria ecleziastică rusă. A fost un ardent admirator al țarului Petru I, pe care îl susține în opera sa.

— **Rabener, Gottlieb Wilhelm** (c II/p 64)

Poet satiric german, n. la Wachau lângă Leipzig, 1714 — m. 1772, Dresda). Discipol al lui Gellert și Gärtner din Meinz. Studiază dreptul la Universitatea din Leipzig, ca apoi să intre în administrația financiară a Saxoniei. Este contemporan cu alți importanți scriitori germani între care: J. C. Gottsched, F. W. Zachariae, J. A. Cramer, de care îi leagă colaborarea la publicația în jurul căreia se grupează: „*Neue Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes*“, întemeiată, în 1744, la Bremen.

Dintre scrierile sale în apariții editoriale se pot enumera: *Sammlung satirischer Schriften*, Leipzig, 1751—1755, 4 vol., ediție reimprimată în 1762, 1772. *Das Märchen von ersten April aus dem holländer ins hochdeutsche übersetzt.*, Leipzig, 1753, 1756. *Briefe von ihm selbst gesammelt und nach seinem Tode nebst e. nach V. seine Leben* (...), Leipzig, 1772; *Sammliche Schriften*, Leipzig, 1777, 6 vol.

* Culegerea de scrieri satirice (*Satiren*), partea a treia, menționată în c II/p 64, este un exemplar din ediția V-a a acestei culegeri, apărută la Viena, 1787.

— **Reimarus [Reimarius], Herman Samuel** (c II/p 84)

Filosof german, n. la Hamburg, 1694 — m. 1768, la Hamburg. Face studii universitare la Jena, urmând filologia, filosofia și teologia, un timp ca discipol al lui Albert Fabricius. Este privat docent la Universitatea din Wittemberg, apoi (1723) rector la Gimnaziul din Wismar. Ocupă catedra de limbi orientale la Hamburg, căreia i se consacră 40 de ani. Ca filolog, publică o ediție a lui Dio Casius (1750—1752, 2 vol.). E un important reprezentant al „filosofiei luminilor“ alături de Wolf (corespondent al raționalismului francez din sec. XVIII). În afara tratatului inclus în cat. II, a mai publicat un tratat de logică, în 1756, un altul despre existența lui Dumnezeu și a sufletului uman, în 1781.

* Tratatul *Abhandlungen von den vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion* (înscris în c II/p 84), ediția a VI-a, Hamburg, 1791, a fost publicat în prima ediție în 1755, tot la Hamburg. Această operă concentrează concepția filosofică a autorului, potrivit căreia „religia pozitivă“ e fondată pe „religia naturală“. Nu există alt miracol decât „creația“; a admite altele înseamnă a aduce ofense înțelepciunii divine; organizarea armonioasă a universului revelă rațiunii existența providenței. Concepția sa a fost apreciată de Kant. În ciuda raționalismului său, Reimarus a fost considerat adversar al panteismului și materialismului.

— **Renaudot, Eusebius** (c I/p 9, 10)

Savant religios francez, membru al Academiei Franceze, n. la Paris, 1646 — m. 1720, Paris). Este unul dintre erudiții teologi iezuiți, profund cunoscător al liturgicii orientale despre care a scris un celebru studiu, pe lângă care a mai publicat tot atât de valoroase tratate, între care: *Historia patriarcharum alexanrinorum ad Marco usque ad finem saec. XIII*, Paris, 1713; *Anciennes relations des Indes et de la Chine* (...). Paris, 1718 (Aceasta este o traducere și transliterare după un text arab).

— **Robertson, Wilhelm** (c II/p 120)

Teolog și istoric iluminist englez, n. la Borthwick, 1721 — m. 1793, lângă Edinburg. Orator remarcabil, a fost unul dintre primii membri ai „Select Society“, din care făceau parte personalități celebre ale timpului: Adam Smith, David Hume, Ferguson. Este autorul renumitei Istorii a Americii, și a altor tratate de istorie, între care: *The history of Scotland during the reigns of Queen Mary and of K. James VI Till his accession to the crow of England*, Londra, 1759, 2 vol. *The history of the Reign of the emperor Charles V* (...), Londra, 1769, 3 vol.; *Historical disquisition concerning the knowlege, which the ancients had of India and the progress of trade with that country prior to the discovery of the passage* (...), Londra, 1790.

* Opera sa care a cunoscut o difuzare și apreciere deosebite — *History of America* — a apărut în primă ediție la Londra, în 1777, 2 vol. in quarto. Tot în engleză, a cunoscut alte numeroase ediții londoneze: 1778, 1792, 1803, 1808, 1812 s.a. O versiune americană a apărut la Trieste între 1784—1787, 2 vol. (sub îngrijirea lui Minos Casparjan), apoi în mai toate limbile europene: în italiană, la Firenze, 1777—1778, 4 vol. (trad. Antonio Pillori); în franceză, la Paris, în 1828, 4 vol. (trad. Suard și Morellet, note de M. Roquette); în olandeză, Amsterdam, 1801, 5 vol.; în suedeză, Stockholm, 1796; în germană, Leipzig, 1777, 2 vol. (trad. J. Fr. Schiller). Din această ultimă versiune face parte și volumul (al doilea), ed. 1803, descris în c II/p 120.

— **Rollin, Charles** (c II/p 24, 26—30)

Scriitor, pedagog, istoric francez, fost rector al universității din Paris, n. la Paris, 1661 — m. 1741, Paris. Face studii la Collège des Dix-Huit, apoi la Collège de Plesis, în filologie, filosofie, teologie. Devine profesor de retorică și elocință la Collège de France, unde este avansat în funcția de rector (funcție din care va fi destituit datorită aderenței sale la janseniști). Are bune aprecieri din partea unor valoroși contemporani între care: Voltaire, Montesquieu, Chateaubriand, Racine. A elaborat și încredințat tiparului importante studii, între care: *De la manière d'enseigner et étudier les belles-lettres par rapport à l'esprit et au coeur*, Paris, 1726, 4 vol., ed. a II-a în 1740; *Histoire ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Babyloniens* (...) Paris, 1730, 12 vol., ed. II în 1740, 6 vol.; *Histoire romaine* (...), Paris, 1738.

* Titlul întreg în original al acestei importante opere: *Histoire romain depuis la fondation de Rome jusqu'à la bataille d'Actium continuée par Crévier*. De la prima ediție (1738, în 9 vol.), a cunoscut numeroase reeditări franceze și multe traduceri (în engleză — Londra, 1739, 1754, în 16 vol., în 1768, în 10 vol.; în suedeză — Stockholm, 1785—1795, în 6 vol.). În germană a fost tradusă de J. Ad. Hiller și editată la Breslau de Johann Jacob Korn, în 1759—1763. Exemplarele din c II sunt din această ediție.

— **Sailer, Johann Michael** (c II/p 77)

Teolog și filosof german, n. la Aresing lângă Augsburg, 1751 — m. 1832. Studiază teologia și filosofia la Ingolstadt (1773—1777), apoi este repetitor public de filosofie și teologie, iar din 1780 este promovată pro-

fesor de dogmatică la Universitatea din Ingolstadt, și peste un timp, profesor de teologie pastorală la Universitatea din Dillingen, transferându-se peste puțin la Univ. din Landshut. În 1819, regele Bavariei îl numește episcop de Augsburg, dar este refuzat de Roma datorită înclinațiilor sale protestante. Devine canonic capital la Ratisbonne și tot aici numit episcop. A fost un remarcabil orator, lansând mai multe volume de predici.

— **Segneri, Paolo** (c I/p 8)

Erudit teolog ieziuit și predicator italian, n. la Nettuno, 1624 — m. 1694, cunoscut îndeosebi pentru culegerile de predici și panegirice publicate în timpul vieții. În timpul Papei Inocențiu XII, a fost numit teolog al penitenciarelor, la Roma. Din prodigioasa lui operă, iată câteva titluri: *Prediche o sia quaresimale*, Firenze, 1679, in folio; *La manna dell'anima*, Veneția, 1720 (apariție postumă); *Il cristiano instruito nella sua legge, regionamenti morali*, Firenze, 1686, 2 vol.; *L'incredulo senza scusa*, Firenze, 1686; *Panegirici sacri*, Firenze, 1684; *Il parroco instruito*, Firenze, 1692.

— **Seneca, Lucius Annaeus** (c I/p 46)

Ilustru filosof latin, n. la Cordune, 4 î.Ch. — m. 65, Roma, provenit dintr-o familie cu renume în epocă (făcea parte din „ordinul ecvestru“). Tânărul Lucius primește o aleasă învățătură la Roma (în cercul profesorilor stoici), călătorește în Egipt (guvernăt de un unchi al său), unde învață scrierea hieroglifică, se inițiază în riturile religioase și cunoaște îndeaproape cultura egipteană. Treptat, devine questor, apoi tribun. Scrie o serie de lucrări filosofice: *Ad Marciam de consolatione* (Consolare către Marcia), an. 40, d. Ch.; *De ira* (Despre mânie), an 41; *De providentia* (Despre providență), an. 41. La finele anului 41, este exilat în Corsica pentru vina de a fi frecventat cercul fiicelor lui Germanicus, revenit la Roma doar în anul 49, când este avansat la rangul de praetor. În acest răstimp, continuă să scrie: *De constantia sapientis* (Despre constanța înțeleptului), an 42; *Ad Polybium de consolatione* (Consolație către Polybium), an 43; *De brevitate vitae* (Despre scurttimea vieții), an 48. În anul 50, devine preceptorul tânărului Nero, continuând să scrie: *De tranquillitate animi* (Despre liniștea sufletului), an 53; *De clementia* (Despre clemență), an 53, când devine consul. A scris în continuare: *De vita beata* (Despre viața fericită), an 58; *De beneficiis* (Despre binefaceri) și *Epistolae ad Lucilium*, an 61; *De otio* (Despre tihnă); *Naturales questiones* (Problemele naturii); *Moralis philosophiae liber* (Cartea de filosofie morală), an 62. Opera ni s-a transmis prin manuscrise, între care: *Ambrosianus* (Milano, sec. X—XI) pentru *Dialoguri*; *Palatinus* (Vatican, sec. VIII—IX) pentru *De clementia* și *De beneficiis*; alte manuscrise în copie se află la Paris, Brescia, Florența, Bamberg, Strasbourg. Ediția princeps a operei filosofice a apărut la Neapole, în 1475.

— **Tasso, Torcoato** (c I/p 72)

Renumit poet italian, n. la Sorente, 1544 — m. 1595, Roma. Crescut de ieziuiți, învață repede latina, greaca și retorica. Urmează studii universitare de drept, filosofie, elocință și litere la Bologna. Într-o călătorie

în Franța, îl cunoaște pe Pierre Ronsard. Termină de scris *Ierusalimul eliberat* în 1575, urmând o lungă perioadă de revizuire a poemului. Trăiește în mediul elitei timpului său. În 1592, începe redactarea poemului *Il mondo creato*, rămas neterminat, publicat în forma respectivă în anul 1607. A mai scris: *Renaud*, terminat în 1561; *Amintas*, drama jucată în 1573 la Curtea ducelui de Ferrara. Tipărirea poemului *La Gerusalemme liberata* este inițiată de Celio Malaspina care publică la Veneția 14 cânturi, dar fiind incorecte, se reia tipărirea de Angelo Ingegneri care avea un manuscris mai corect și dă o ediție completă în 1581, la Parma și Casalmaggiore. Printre alte numeroase poeme a mai scris *Ierusalimul cucerit*, publicat la Roma, în 1593. Opera lui Tasso a fost publicată în ediție completă de Giovanni Rosini, la Pisa, între 1821—1832, atrăgând atenția în mod deosebit ediția critică a poemului *Ierusalimul eliberat*, apărută la Bologna, în 1897, cu comentariile lui Carducci, Mazzoni, Cipolla. Devenit celebru, poemul *La Gerusalemme liberata* a fost viu comentat de istoricii și criticii literari, de teologi, filologi și lingviști, relevându-se valențele originale ale autorului, demonstrate printre altele de „lumea lirică, subiectivă și muzicală pe un fond epic“, de ingenioasa împletire a „aspectului exterior religios al poemului cu fondul cavaleresc, fantastic, romanțios și voluptos“ (De Sanctis, p. 610).

* Cunoscând mai multe traduceri în limbi europene, poemul este ilustrat în c I/p 72 într-o traducere franceză (vol. întâi), publicată la Paris în 1780, traducere realizată în timpul vieții autorului „smulsă acestuia în ciuda voinței lui“ (zice prefăcătorul), republicată întocmai, în această ediție.

— Thomasius, Josephus Maria (c I/p 27)

Vestit prelat catolic din sec. XVIII, fost presbiter cardinal între 1712—1713, membru permanent al Congregației preoților, ex principele Lampedusei și Palmei cu insigna Papei Clement XI. Este autor al mai multor studii și adnotări, între care: *Psalterium cum canticis versibus prisco more distinctum argum. et oratt. vetustis novaque literalī /.../*, Roma, 1697; *Opuscula canonica*, 1763; *Opera omnia*, Roma, 1742, 2 vol., in folio.

— Vertot, René Aubert Abbé (c I/p 38, 69)

Istoric și scriitor francez, n. la Bennetot, 1655—1735, Paris. Urmează studii iezuite la Rouen și apoi la Seminar. În 1683, devine secretarul lui Colbert, mai apoi retrăgându-se la mănăstire pentru a se dedica scrisului. Prima sa lucrare este *Histoire de la Conjuration de Portugal*, apreciată de Bossuet și Madame de Sévigné. Cu *Histoire de la révolution de Suède*, în 5 ediții, este primit în Academie des Inscriptions, precum și ca membru al Academiei de Belles-Lettres din Paris. Alte cărți ale sale: *Traité historique de la mouvance de Bretagne*, 1710; *Les révolutions romaines*, 1719; *Histoire des chevaliers hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*, 1726; *Origine de la Grandeur de la cour de Rome et de la nomination aux eveches et aux abbayes de France*, 1735; ediția postumă: *Oeuvres choisies*, Paris, 1819.

LITURGIARUM ORIENTALIU COLLECTIO.

IN QUA CONTINENTUR

JACOBITARUM SYRORUM LITURGIE,
ex multis codicibus Syriacis Latine conversæ;

T U M

LITURGIE NESTORIANORUM TRES
ex manuscriptis codicibus pariter Latine conversæ.

Cum Commentario fusiori ad præcipuas, & Notis necessariis
ad reliquas.

Operâ & studio EUSEBII RENAUDOTII Parisi.

TOMUS SECUNDUS.

PARISIIS.

Apud JOANNEM BAPTISTAM COIGNARD, Regis Architypographum,
via San-J coloss. ad insignie Bibliothecæ auctoritatem.

MDCCXVI.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

Catalog. 1, poziția 36.

COMPENDIO DELLE CERIMONIE ECCLESIASTICHE DEL P. GAVANTO CON L'ADDIZIONI DEL P. MERATI. OPERA UTILE, E NECESSARIA AD OGNI RELIGIOSO,

*Il quale brama apprendere facilmente
le Cerimonie Ecclesiastiche*

Traduzione dal Latino in Italiano.

IN VENEZIA,
Presso NICCOLO PEZZANA.

MDCCLII.

CON LICENZA DE SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

Catalog 1, poziția 9.

— **Virgiliu, Publius Maro** (c I/p 101, 102)

Mare poet latin din epoca lui Augustus, adânc conștient de menirea scrierilor sale în sprijinirea reformelor gândite de împărat și de regenerare morală a Romei. Este evident atras de literatura clasică greacă și de creația poetică a lui Lucrețiu. Dar prima culegere de versuri, *Bucolicele*, este scrisă sub tutela poeziei alexandriene — un elogiu adus simplității vieții păstorilor trăitori în mijlocul naturii, în contrast cu mediile viciate ale lumii mondene. Cea mai strălucită dintre scrierile lui Virgiliu este considerată a fi *Georgicele*. Aici, urmându-l pe Hesiod (cu *Munci și zile*), poetul face elogiu vieții rustice, reconstituind, într-o amplă viziune poetică, viața țăranului, încorporând subtil o vibrație religioasă și un sentiment cetățenesc într-o expresie de rară frumusețe și căldură umană. Cea de-a treia mare operă a lui Virgiliu este epopea *Eneida*, capodoperă a literaturii tuturor timpurilor. După moartea sa, Virgiliu inspiră o abundentă literatură de comentarii: Servius, Donatus, Philargyrius, Probus (în acest sens, de văzut lucrarea lui Thomas Emile — *Scoliaștes de Virgile*, 1789, ca și ediția despre Servius realizată de Thilo și Hagen). Sunt cunoscute și păstrate manuscrisele cele mai bune (numite după locul unde se află): Mediceus, Palatinus, Vaticanus, Veronensis. Sunt cunoscute numeroase manuscrise din epoca merovingiană și mai apoi, dar mai puțin corecte. Editura princeps a scrierilor lui Virgiliu a apărut la Roma, în 1469, sub îngrijirea lui Sweinheim și Pannartz, în folio. Cea mai veche ediție critică este cea de Veneția, 1475, în folio, cu note și comentarii de Servius.

— **Voltaire, François Marie Arouet**, zis (c I/p 20, 75)

Mare scriitor, filosof, istoric, membru al Academiei Franceze, n. la Paris. 1694 — m. 1778, Paris. Studiază la colegiul iezuit Louis-le-Gand, dovedind o inteligență excepțională, un caracter independent și un permanent spirit de frondă. Este pentru scurt timp secretar de ambasador la Haga, revenind la Paris ca secretar avocațial, cunoaște lumea mondenă, face întinse lecturi din marii scriitori, se dedică literaturii. Scribe pamflete atacând regentul, din care cauză este încarcerat unsprezece luni, răstimp în care scrie unele dintre lucrări (tragedia *Oedipe*, *Le Poème de la Ligue*). În urma unor conflicte, este constrâns să locuiască, un timp, în Anglia, unde cunoaște elita timpului, prilejul inspirându-i scrierea eseului *Lettres anglaises* (1734) și găsirea banilor pentru tipărirea epopiei *Henriada*, pe care tocmai o terminase. Atât în timpul șederii în Anglia și după revenirea în Franța, continuă să scrie celebrele sale opere literare, filosofice și istorice, într-o lungă listă îndeobște cunoscută. Uriașa personalitate a lui Voltaire a fost caracterizată lapidar de Victor Hugo astfel: „A fost mai mult decât un om, a fost un secol“. Prin întreaga sa gândire, a contribuit enorm la pregătirea revoluției de la 1789 și a avut un rol uriaș în impulsționarea ideilor iluministe în întreaga Europă.

* Epopeea *La Henriade* își are ideea de bază într-o lucrare anterioară a autorului (*Le poème de la Ligue*) și a fost definitivată în timpul sejurului în Anglia (1726—1729), atrăgând interesul Curții londoneze prin dedicarea lucrării suveranei engleze. Atunci, a fost primit de du-

cele de Bolingbrouke și prezentat înaltei societăți, lordului Peterborough și ducese de Malborough; atunci îl întâlnește pe Swift, Pope, Congreve. Astfel, obține banii necesari tipăririi *Henriadei*, în ediție de lux (Londra, 1728). Structurată pe zece cânturi, epopeea se referă la războaiele religioase din sec. XVI și la urcarea pe tronul Franței a lui Henric IV, autorul având ca țință ideatică toleranța religioasă și un catolicism luminat.

Concomitent cu ediția londoneză, a apărut alta, tot în 1728, sub supravegherea autorului, la Haye. Din această ediție cochetă, într-o elegantă ținută tipografică (tipar pt. roșu și negru) este exemplarul menționat în c I/p 20.

Pentru conturarea tabloului cultural al epocii de referință, ca și pentru a indica elevația culturală a lotului de carte analizat, continuăm cu *fișierul unor personalități erudite* care au întocmit prefețe, note și comentarii la aparițiile editoriale semnalate în cuprinsul celor două cataloage.

— **Burmman, Petrus** (c I/p 58)

Erudit olandez, n. la Utrecht, 1668 — m. 1741, Leyda, profesor de istorie la Univ. din Utrecht, apoi de elocință la Univ. din Leyda. Publică o serie de ediții din clasicii antici: Phaedrus (1698), Horațiu (1699), Petronius Quintilianus, Ovidius, Virgilius, Suetonius. A fost discipolul lui Groevius și recunoscut ca șef de școală latinistă, însă comentariile sale se află în bună parte sub influența predecesorilor. Publică o culegere din autori latini, intitulată: *Sylloge epistolarum a viris illustribus scriptarum*. Leyda, 1727, 5 vol., apoi comentarii în *Poetae latini minores et graevius*, 1731. Semnează comentarii la fabulele lui Phaedrus (c I/p 58).

— **Benkő, Joseph** (c I/p 73, 76)

Pastor într-o parohie transilvană (n. 1740 — m. 1814), autor al unui studiu publicat la Viena, 1771—1778: *Transilvania, sive Magnus Transylvaniae Principatus*. Scrie apoi un studiu de istoria protestantismului: *Milkovia, sive antiqui episcopatus milkoviensis explanatio*, Viena, 1781, 2 vol.

— **Bersmann, Gregorius** (c I/p 2)

Erudit german (1538—1611), profesor de literatură latină și greacă la Wittenberg (1565), apoi profesor de poetică la Leipzig (1571), spre finele vieții rector de gimnaziu la Zerbst. Lui i se datorează savante studii asupra scriitorilor latini pe care îi reeditează: Virgiliu, Ovidiu (1582—1607), Lucan (1589), Horațiu (1602—1611). A mai publicat: *Enarratio non contemnenda*, 1586—1588, 2 vol.; *Sammlung von commentarien zu 18 reden des Cicero*, Leipzig, 1611, 2 vol.; mai multe culegeri de versuri latine: *Carmina*, *Epithalamia*, *Encomiastica*, *Epicedia*, *Tumuli*, *Elegiae*, *Lusus*, reunite în 2 volume, Leipzig, 1592 și o culegere de psalmi în vers latin: *Psalterium Davis versibus descriptum*, Leipzig, 1594—1598. Împreună cu alți erudiți, îngrijește ediția Ovidiu c I/p 2.

— **Gesner, Jo. Matheus** (c I/p 41)

Savant german din sec. XVIII, membru al Academiei din Göttingen. Strălucit cunoscător al limbii și culturii latine, a publicat mai multe lucrări de o rară erudiție. Între acestea: *Primae lineae isagoges in eruditionem universalem nominatim psihologiam, historiam et philos. in usum praelectt.*, Göttingen, 1786 (ed. III, cu prefața de Chr. Gottl. Heyne; *Thesaurus novus linguae et eruditionis romanae post Rob. Stephani et aliorum curas digestus, locupl. emend.* A. J. Gesnero, Leipzig, 1749; *Primae lineae artis oratoriae acc. Rutilius Lupus, aquila rom., Jul. Ruffinianus*, Jena, 1753.

— **Manutius, Aldus (Romanus)** (cI/p 2)

Erudit latinist și elenist german din sec. XVI, care a publicat postincunabulele: *Grammaticae institutiones graecae*, Venetiis, 1515; *Rudimenta grammatices linguae latinae*, Veneția, 1501; *Institutionum grammaticarum libri V (cum appendice)*, Venetiis, 1508; *Idem, libri VI*, 1514. Aceeași gramatică este republicată, la Florența, în 1519, de Erasmus de Rotterdam, adăugând la sfârșit „opt porțiuni de construcții libere“.

— **Micyllus, Jacobus** (c I/p 2)

Renumit latinist german din sec. 16, care a publicat printre altele: *Sylvarum libri quinque; quibus accessit Apelles, Aegyptius seu calumnia, antehac ut et caetera pleraque mundum edita*, Haga, 1564; *Ratio examinandorum versuum ad usum et exercit. puerorum*, Frankfurt, 1539; *De re metrica libri III jam multo castigatius quam antehac in lucem (...) Ph. Melancthonis*, Frankfurt, 1561. Cartea a fost publicată anterior, fiind un studiu de referință privind arta metricii la poezii antici latini.

— **Miller, Ioannes Petrus** (c I/p 53—55)

Renumit naturalist german, remarcat mai ales prin studii de botanică și privind opera unor savanți cunoscuți, între care C. Linné și Pliniu cel Bătrân (v.c I/p 53—55). A publicat: *Illustratio systematis sexualis Linnaei* (în latină și engleză), Londra, 1777, 2 părți, în folio, cu 117 planșe ilustr. În 1789, se retipărește în engleză, la Londra. A apărut și în germană, la Frankfurt am Main, în 1789, cu 108 planșe, apoi, în 1792, la vestita editura Brockhausen, în germană și latină, cu 108 pl.

— **Naugerius, Andreus** (c I/p 2)

Erudit latinist german din sec. 16/17, remarcat prin publicarea unor scrieri literare în limba latină, în sine niște însemnări de călătorie: *Oratio in funere laur.*, Lauredani, 1530, în folio; *Orationes duae carminaque nonnula impresum Venetiis*, 1530; *Viaggio fatto in Spagna ed in Francia da Andrea Navagero: alla cesarea maesta di Carlo V.*, Venetia, 1563; *Operatibus Jo. Ant et cajetano vulpiis fratribus*, Patavia, 1718.

— **Passerat, Jean** (c I/p 4)

Istoric literar francez, profesor de retorică la Colegiul Regal din Paris, n. la Troyes, 1534 — m. 1602. După câțiva ani petrecuți la Bourges

unde preda dreptul roman, revine la Paris, în 1569, când este bine apreciat de savantul magistrat Henri de Masmés, care-l ajută să obțină catedra de poezie latină. Este înlăturat de agitațiile unei ligi ostile, revenind numai după reînscăunarea lui Henric IV. A scris: *Vers de chasse et d'amour*, Paris, 1597; *Kalendae januariae et varia quaedam poemata*, Paris, 1597; *Recueil des oeuvres poétiques De literarum inter se cognitione et permutatione liber*, Paris, 1606; *Commentarius in Catullum, Tibullum et Propertium*, Paris, 1608; *Conjecturarum liber*, Paris, 1912. A publicat și un volum de discursuri și prefete, la Paris, 1606.

— **Rosenmüller, Erns Friedrich Karl** (c II/p116)

Vestit orientalist german din sec. 18, profesor de arabă la Universitatea din Leipzig, merituos cercetător al textelor biblice, autor de gramatici de limbi orientale. A făcut pertinente traduceri din limbi orientale în limba germană. Dintre scrierile sale: *Scholia in Vetus Testamentum*, Lipsca, 1788—1835, 23 vol. Lucrarea este structurată astfel: *Genesis et exodus*, 1788, *Leviticus Numeri. Deuteronomium*, 1798, *Jesaia Vaticinia*, 1811—1819, *Psalami*, 1800—1804, *Jobus*, 1806, *Ezechiel*, 1808, *Profetae minores*, 1812, *Ieremias*, 1825, *Solomon*, 1828, *Daniel*, 1831, *Josua*, 1832. A mai scris *Scholia in Novum Testamentum*, Nürnberg, 1815—1830. Dintre lucrările de lingvistică: *Institutiones et fundamenta linguae arabicae*, Lipsca, 1818; *Analecta arab. ed. lat. vertit et notis illustr.*, 1825—1828, 3 vol.

— **Schneider, Eulogiu Von** (c II/p 67—69, 73)

Erudit teolog german din sec. XVIII. Pe timpul revoluției franceze, a fost șeful iacobinilor din Strassbourg, călugăr franciscan la Bamberg, iar în 1786, predicator la Curtea regelui Carol de Wurttemberg. În 1789, este profesor la Universitatea din Bonn la catedra de filosofie și literatură greacă. Din 1790 se află la Strassbourg ca profesor (la Brendel, episcop constituțional). Ca acuzator public la Tribunalul din Alsacia, a ordonat executarea multor persoane, ca apoi, după evoluția situației politice, să fie și el condamnat și executat, la Paris, 1794.

În partea finală a acestui expozeu introductiv, urmează câteva observații de sinteză asupra lotului de carte veche europeană amintit (atâta cât ni s-a transmis), în limbi romanice și în limba germană² (rămânând de cercetat alte eșantioane, în număr mult restrâns, în limba greacă³, limbi slave, ca și fondul de carte europeană din colecțiile aflate sub tutela Bisericii catolice și respectiv Bisericii sârbe, la care nu am avut acces). Precizăm că unele idei înscrise deja în preambulul catalogului unu se adaptează, de această dată, la globalitatea materialului din cele două cataloage.

Așadar, luând (convențional) materialul amintit ca pe o unitate de sine stătătoare, se pot formula câteva considerații de natură structurală și comparativă asupra eșantioanelor descrise, ce totalizează 267 tomuri din care 93 în limba latină (cu 63 titluri), 28 în limba franceză (cu 19 titluri), 9 în limba italiană (cu 8 titluri), iar 137 în limba germană (cu 62 titluri), marea majoritate aparținând Bibliotecii Episcopiei Caransebeșului (fostă până în 1994 a Seminarului Teologic din Caransebeș) cu

cele mai multe cărți europene de mare valoare dintre colecțiile instituționalizate din Banat. Dacă luăm ca reper titlul din cele două segmente lingvistice, rezultă că interesul pentru cartea de limbi romanice a fost cel mai ridicat, urmând cartea de limbă germană (și destul de restrâns în alte limbi).

Parcurgând cele două cataloage, se poate lesne observa că zestrea bibliofilă respectivă prezintă un mozaic tematic pe o diversitate de domenii, de la cel religios, la istorie, beletristică, filosofie, lingvistică, drept, tehnică, arte. Domeniul care atrage atenția în primul rând, atât cantitativ, cât și ca problematică, este cel religios, fapt explicabil prin ponderea pe care a avut-o Biserica în viața societății, ca instituție fundamentală (prin slujitorii ei, mulți formați/perfecționați / în universități europene), în perioada de constituire treptată a colecțiilor particulare și publice în acest spațiu. Un prim segment din acest domeniu îl reprezintă textele biblice și studiile asupra acestora. În această sferă de interes este remarcabilă prezența bogată a textelor biblice, atât ca literatură teologică clasică autonomă pentru uz clerical (și nu numai), dar mai ales ca material de referință, de mare diversitate, în economia generală a studiilor biblice. Dintre exemplele ce se pot da, se detașează edițiile bilingve ale *Bibliei*, precum ar fi cea din 1827, corectată și îmbunătățită, realizată după prima ediție din 1593, Mongutia, zisă „Biblia Clementină” (c I/p 116—118 — exemplarul purtând ex libris-ul episcopului Ioan Popasu); apoi ediția din 1788 (Augsburg), în latină și germană (*Die gottliche heilige Schrift des Alten und Neuen Testamentes*) — în c II/p 66, 72, doar volumele unu și trei; ca și *Biblia sacra oder die heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments*, Viena, 1781 (în c II/p 47, doar vol. întâi).

Concomitent, atrag atenția numeroase și masive studii biblice realizate de renumiți savanți în materie, redactate îndeobște în latină sau germană cu numeroase exemplificări din alte limbi clasice vechi, exemple din prima ediție ori din reluarea unor vestite ediții anterioare (îngrijite de mari personalități teologice). Luând ca bază textele biblice, autorii le deslușesc înțelesurile în diverse modalități, cea mai frecventă fiind cea a comentariilor și notele întinse, de multe ori ilustrarea făcându-se prin așezarea textelor în coloane paralele, de regulă în limba greacă și respectiv limba în care se face comentariul (latină sau germană). În acest sens, sunt de rară profunzime contribuțiile unor numeroși și vestiți cercetători (autori ai unor savante introduceri în tainele S. Scripturi), pornind de la arheologia biblică la semantica poetică, între numele celebre întâlnindu-se aici: Johannes Albertus Fabricius** (*Codex apocryphus*, Hamburg, 1703, (c I/p 7), Crisostomus** (studii asupra evangheliilor lui Matei și Ioan, traduse din greacă în germană de Eulogiu Schneider, Augsburg, 1785—1789, c II/p 59, 60, 62, 67, 68, 73), Ackermann (*Arheologia biblica*, Viena, 1826, după o ediție anterioară, c I/p 115), Heinrich Gottlob Paulus** (cu ample și multiple comentarii *Philologisch-kritischer und historischer Kommentar über das Neue Testament*, Lübeck, 1800, c II/p 112, 114, 125) sau Johann Jahn** (*Einchiridion hermeneuticae generali tabularum Veteris et Novi Foederis*, Viena, c I/p 90). Din această categorie a descifrării sensurilor de conținut ale

GEORGII PASORIS,
PROF. GR. ~~ET~~ EQU.

LEXICON

GRÆCO-LATINUM

IN

NOVUM

TESTAMENTUM

DOMINI NOSTRI

JESU CHRISTI,

NOMINUM TAM PROPRIORUM

QUAM APPELLATIVORUM SIGNIFICATUS
ATQUE ANALYSIN COMPLEXUM.

EDITIO NOVISSIMA,

OMNIBUS VOCIBUS LXX. ALIORUMQUE
GRÆCORUM INTERPRETUM, APOCRYPHORUM
ITEM V.T. ET VARIIS OBSERVATIONIBUS PHILO-
THEOLOGICIS AUCTA,

STUDIO ET LABORE

CHRISTIANI SCHOETTGENII.

QUI ET PRÆFATIONIS LOCO INTRODUCTIONEM
AD SENSUM LITTERALEM N.T. FELICITER HAUENDUM
ADJECIT.

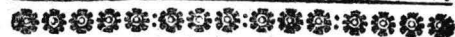
ACCESIBRE INDICES NECESSARI.

LIPSIAE,

Catalog 1, poziția 11.

EVANGELIUM INFANTIE.

159

Λόγος ἐν τῇ παιδικῇ
καὶ μεγαλειᾷ τοῦ κυ-
ρίου καὶ σωτῆρος ἡ-
μῶν Ἰησοῦ χριστοῦ. *Liber de pueritia & mi-
raculis Domini & Sal-
vatoris nostri Jesu
Christi.*

JOHANNE BAPT. COTELERIO (a)
Interprete.

I. Αναγκαῖον ἡγήσα-
μαι ἐγὼ Θεωρεῖν ὁ Ἰσρα-
ελίτης, πᾶσι τοῖς ἐξ ἐθ-
νῶν αἰετοφύτοις γνωρίσαι
τὰ παιδικὰ καὶ μεγα-
λῆα τοῦ χριστοῦ, ὅσα ἐ-
ποίησεν ὁ κύριος ἡμῶν
καὶ θεὸς Ἰησοῦς χριστός
γεννηθεὶς ἐν τῇ χώρᾳ ἡ-
μῶν ἐν τῇ βηθλεὲμ, ἐξ-
τάμενος· ὃν ἡ ἀρχὴ ἐ-
στι αὐτοῦ.

II. Τὸ γὰρ παιδίον
Ἰησοῦς πεπαιγμένος γινόμε-
νος· βροχῆς δὲ γενου-
σης, καὶ παυσάσης τῆς
βροχῆς, ὁ Ἰησοῦς ἐπαύει
ἐπὶ διωδύσει ἰνὸς βυα-
κίου, καὶ τὰ παραρρέον-
τα ὕδατα συνηγάγετο

I. Necessarium du-
xi ego Thomas Israēli-
ta cunctis inter gentes
fratribus nota facere
puerilia & magnifica
Christi opera, quæ edi-
dit Dominus noster ac
Deus Jesus Christus,
natus in regione no-
stra, apud Bethlehe-
mam: ego iis obstupe-
factus; quorum hoc
est initium.

II. Puer Jesus an-
num ætatis quintum a-
gebat. Cum autem
pluisset, ac pluvia ces-
sasset, Jesus cum aliis
pueris Hebræis lude-
bat ad decursum (b) ri-
vi; & aquæ præterflu-

(a) In notis ad Const. Apost. lib. VI. c. 16. (b) M. S. Ca-
sacum ap. Lambec. lib. VII. p. 270. ἔπαυεν ἐπὶ διὰ βυα-
κίου

Catalog 1, poziția 11.

S. Scripturi fac parte și bogatele manuale sau lexicoane, gândite și redactate cu un anumit scop didactic, dar de apreciabilă elevație științifică, între care: *Lexicon greco-latinum in Novum Testamentum*, de Georgius Pasorus, Lipsca, 1717 (c I/p 11); remarcabilul *Handconcordanz* — un masiv (1296 p.) lexicon de exegetică și homiletică, de Gottfried M. Büchner, publicat la Jena, 1765 (c II/p 32), ori nu mai puțin valoroasa lucrare în două volume a lui Carolo Gottlieb Bretschneider** — *Lexicon manuale greco-latinum in libros Novi Testamentum*, Lipsca, 1824 (c I/p 107, 108) și enumerarea poate continua. Studiile biblice aflate în lotul menționat se ocupă preponderent de conținutul Noului Testament (desigur fiind cel mai apropiat de ideologia credinței creștine) și mai toate aparțin adepților catolicismului, dovadă că interesul colecționarilor istorici (teologi români) nu era orientat spre ramurile protestant reformatoare.

Tot în domeniul religios se înscriu și cărțile cu alte nuanțări tematice, precum de teologie morală, printre autori aflându-se: Jean Baptist Massillon** (cu traducerea în germană *Moralische Umschreibung einiger Psalmen*, Praga, 1758 — c II/p 21); Lambertus Prosperus (cu *Ad casus costcientiae*, Bologna, 1772, c I/p 56); J. B. C. Chaud (cu *Morale de la Bible*, Versailles, 1817, c I/p 97); Ambrosius Josephus Stapf (cu *Epitome theologiae moralis*, Oeniponti, 1832, c I/p 124); ori culegerea *Predigten über die ganze christliche Moral*, ediția a III-a publicată la Giessen, 1790, c II/p 76, 80—83). Rămânând în perimetrul religios, se mai pot menționa și alte segmente tematice. Între cărțile de apologetică: *Génie du Christianisme*, de François Auguste de Chateaubriand**, Paris, 1802 (c I/p 82—84); *De l'esprit des religions*, de Alexis Dumesnil**, Bruxelles, 1825 (c I/p 111); *Gründliches Gutachten aber des von uns abgefallenen neuen Papistens*, de Valentin Alberti, Leipzig, 1687 (c II/p 1); *Über die Volks — und Vaterlandsliebe Jesu*, de Johann Jakob Sees, Frankfurt și Leipzig, 1795 (c II/p 102). Lângă acestea își mai pot găsi locul și alte exemple, precum culegerea de însemnări ale unui misionar catolic în Asia, publicată la Lodi (Milano), 1825 (c I/p 110).

În grupa cărților de istorie bisericească sunt demne de o mențiune deosebită: *Liturgiarum orientalium collectio*, de Eusebius Renaudot**, Paris, 1714 (c I/p 9) — o coborâre spre rădăcinile creștinismului prin explorarea și explicarea unor texte în limba coptă — limbajul popular al creștinilor din Egipt, în care s-a scris Vechiul și Noul Testament, apocrife, predici, vieți ale sfinților, fapte ale martirilor, o întreagă literatură religioasă. Apoi, *Origines sive antiquitates ecclesiasticae*, de Iosephus Bingham** (traducere din engleză de I. H. Grischovius), Halle, 1724 (c I/p 14—19, 21—24); *Eigentliche und wahrhafftige Abbildung der alten und neuen griechischen Kirche, nach ihrer Historie (...)*, de Johann M. Heineccius (în trei părți, totalizând 1223 p.), Leipzig, 1711 (c II/p 2), și nu în ultimul rând, tratatul general de istoria Bisericii creștine de Heinrich Ph. K. Henke** — *Allgemeine Geschichte der christlichen Kirche*, Braunschweig, 1796 (c II/p 103, 105, 109, 111). Alte grupaje tematice: patristică (panegirice), precum: lucrarea iezuitului Vincentiu Houdry**, *Bibliotheca concionatoria complectens panegiricas orationes sanctorum*, Tyrnavia, 1759, 742 p. (c I/p 48); *Elogi sacri*, de Tommaso

Tommasoni, Padova, 1805 (c I/p 87). Pe teme de drept bisericesc, tratatul *Kirchenrecht*, de Johann Joseph Pehem (traducere din latină), Viena, 1803, c II/p 118 (610 pag.), 119 (1782 pag.); *Mosaisches Recht*, de Johann David Michaelis**, Frankfurt, 1775—1778, c II/p 36—40.

După domeniul religios, amplu reprezentat este cel al istoriei, cu nuanțări și variație de modalități, de la perimetre tematice punctate pe teritorii mai restrânse, până la cuprinderea largă a evenimentelor petrecute la niveluri continentale. Viziunea autorilor este îndeobște cea cronicărească, prin prezentarea deci mai ales de cronologii la modul expozitiv, (mai puțin interpretativ), cu divagații în anecdotică și picanterie. Unii autori cuprinși aici adoptă formula enciclopedistă, panoramică ori, respectiv, pe cea statistică, a tabelului sec, sărac în comentarii. Iată mai jos, ilustrarea cu carte a laturilor de ansamblu menționate mai sus. Mai întâi, concretizarea de titluri vizând aspecte istorice specifice unui perimetru geografic al unui popor, unei zone, ori unei localități. Diverse aspecte legate de Roma și istoria romanilor constituie obiectul unor întinse lucrări elaborate de înalte personalități în domeniu, precum: *Histoire des révolutions arrivées dans le gouvernement de la République romaine*, de Vertot, în două ediții — 1752 (c I/p 38) 1786 (c I/p 69); *Römische Histoire*, de Ch. Rollin** — versiunea germană, Breslau, 1759 (c II/p 24—30); sau studiul între istorie și etnologie *Rituum, qui olim apud romanos obtinuerunt*, întocmit după mai mulți autori de G. H. Nieuport, Buda, 1799 (c I/p 77); uneori istoria romană fiind cuprinsă la segmentul respectiv în studiile de tipul *Biographien der römische Könige und Kaiser von Erbauung der Stadt Rom bis (...) auf se. itzt Regiende Majestät Franz II*, de Johann Gertner, Viena, 1804, 1805 (c II/p 121, 128), sau în tratatele de istorie universală. Aspecte legate de istoria unui anumit popor sau a unei zone geografice ne oferă, de asemenea, lucrări precum: *De bello judaico*, scrisă de savantul Josephus Flavius**, tradusă în germană de Rufino Anquilejensi, Tyrnavia, 1701 (c I/p 6); *Historia de rebus Transylvanicis*, de W. Bethlen** (c I/p 66, 67, 73, 76); *Geschichte v. Amerika*, de Wilhelm Robertson** (trad. din engleză de J. Fr. Schiller), Leipzig, 1803, c II/p 120 (682 pag.); *Briefe über den itzigen Zustand von Galizien*, Leipzig, 1786 (c II/p 58), la care se poate adăuga lucrarea despre faptele țarului Petru cel Mare, de Martin Hassen, publicată la Leipzig, în 1739 (c II/p 5, sau *Annali urbani de Venetia*, de Fabio Muntinelli, Veneția, 1838 (conținând gravuri de Giovanni Pividor, Pietro Chevalier, B. Marcovich, C. Dusi, ilustrații protejate de hârtie foiță cu filigran), c I/p 127). Există, în colecțiile menționate la fiecare catalog, eșantioane din tratatele de istorie universală aparținând unor renumiți istorici europeni ca: Diodorus Siculus — *Bibliotheca historica*, de 40 de cărți (în c I/p 3, Libri XV, 1 352 pag.) din ediția scoasă la Leipzig, în 1611: Dyonisius Petavius — *Rationarium temporium*, în două părți, ediția de la Frankfurt din 1665 (c I/p 5, 1 920 pag.); Claude Francois Millot cu istoria sa în versiunea germană *Universalhistorie*, Leipzig, 1788, c II/p 71 (846 pag.), 75 (959 pag.), 87 (1 366 pag.), 89 (366 pag.), 96 (266 pag.). În cuprinderi ample se integrează istoria în alte domenii de cunoaștere (în manieră enciclopedică, chiar filosofică) cum ar fi geografia, științele naturii, economia antropologia, politica, artele, în acest sens putând fi

menționabile: *Grundriss der allgemeinen Welt*, de Fr. Ludwig Langstedt, Hanovra, 1791, c II/p 79 (744 pag.); *Der politische catolische Passagier*, de Johann Joseph Vockh, Augsburg, 1720, c II/p 3 (1159 pag.); *Lettres physiques et morales sur l'histoire de la terre et de l'homme* (prelegerile pentru regina Marii Britanii redactate de savantul J. A. Luc**), Paris și Haye, 1779, c I/p 64 (438 pag.).

Și domeniul filosofiei este bine reprezentat, cele mai multe lucrări fiind în limbi romanice. De remarcat faptul că cele mai multe dintre studii se află la frontiera dintre teologie și filosofie, sau în orice caz, dacă nu chiar analizează fenomenul religios, se raportează frecvent la el, dată fiind prezența Bisericii ca instituție fundamentală în viața comunității, cu profunde influențe în constituirea coordonatelor ei spirituale. Această arie de interferență este ilustrată de unele dintre cele mai importante opere (numite deja) ale celebrilor filosofi: Nicolas Malebranche, François Auguste de Chateaubriand, Moses Mendelssohn, Herman Samuel Reimarus. De menționat că printre lucrările filosofice cuprinse în cataloage, se află opere de Seneca (c I/p 46) cu o bogată culegere reprezentativă (*Epistolis et libris philosophicis excepti*), apărută la Zagabria, în 1756; ale lui Cicero** cu tratatul sau *De senectute et Paradoxa* și alte scrieri filosofice bogat adnotate și comentate (c I/p 62, 70, 120), ca și Johann Gottlieb Fichte**, reprezentant al filosofiei clasice germane, cu un exemplar din ediția princeps din lucrarea sa de bază *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre Als Handschrift für seine Zuhörer*, Leipzig, 1794 (c II/p 88).

O pondere remarcabilă o au cărțile ilustrând literatura beletristică europeană, nu atât cantitativ, cât mai ales calitativ, nume de mari scriitori acoperind genurile literare de bază, într-un evident echilibru. Fără a intra în analiză tematică, pentru a contura o imagine de ansamblu, vom aminti, bunăoară, că pe cărțile de poezie sunt așternute nume de autori ca: Virgiliu** (cu *Georgicele* și *Bucolicile* — c I/p 101), Ovidiu**, cu o veche și bogată culegere din *Epistole heroide*, *Amoruri*, *Arta de a iubi*, *Leacuri contra dragostei* (Frankfurt, 1590), cu note și comentarii de aleasă erudiție (c I/p 2), Horațiu cu cele mai reprezentative creații (c I/p 112), menționabilă fiind și o antologie de importante texte literare germane (c II/p 41, 42), alături de care se situează lucrări poetice mai întinse, în vechi ediții, reprezentate de *Eneida*, de Virgiliu (c I/p 102), *Ierusalimul eliberat*, de Torcoato Tasso** (c I/p 72), *Henriada* de Voltaire, *Der Messias*, de Friedrich G. Klopstock**. De amintit prezența unor cărți de vestiți fabuliști, cu numeroase note, între care Esop (c I/p 58), Fedru (c II/p 58, 60), satiricul german Gottlieb W. Rabener (c II/p 64). Cartea de proză este reprezentată, printre alții, de un Fénelon** cu al său *Télémaque*, amplu comentat în germană (c I/p 123), Gasparo Gozzi cu primele proze publicistice (c I/p 121), Cicero cu celebrele discursuri (c I/p 40, 44, 45, 119). În fine, e demnă de amintit eleganta ediție Moilière, Paris, 1753 (în c I/p 39 volumul al 8-lea).

Strâns legate de acest grupaj de beletristică sunt edițiile cu ample comentarii de estetică literară, cele mai multe din cărțile respective fiind îndeobște de uz didactic pentru diferite niveluri școlare, mai toate beneficiind de contribuția unor celebri esteticieni literari. De menționat,

între altele, edițiile de această factură din opera lui Cicero (c I/p 50, 70), Horatiu** și Fedru** (c I/p 60), ori din mai mulți autori antici (c I/p 130). Din aceeași categorie este magazinul prozodic latin redactat de Sintenius (c I/p 104), sau tratatul de artă poetică al lui Gottsched, cu ilustrări din creația germană (c II/p 6). O mențiune aparte merită studiul de arta actorului și estetica spectacolului teatral aparținând omului de teatru german Johann Jakob Engel** (c II/p 115).

În grupajul de carte veche europeană din perimetrul lingvisticii se disting două segmente structurale. Un prim segment este cel lexicografic, ilustrat de diferite dicționare (unele în mai multe ediții) bilingve, cel mai adesea având ca limbă de referință limba latină, germană, ori franceză (mai rar greaca veche), alternând fiecare ca loc ocupat în structura lexiconului. Un loc aparte îl ocupă dicționarele polilingve, ca cel realizat de Calepinus, ajuns, la ediția Lugduni, 1634, la opt limbi prin îmbogățire succesivă (față de trei limbi la prima ediție din 1502), o lucrare de vastă erudiție lingvistică ce se înscrie în marile performanțe ale lingvisticii europene (c I/p 4). Lângă acesta se poate pune *Lexiconul de la Buda*, 1825, în patru limbi, prin contribuția unor savanți ardeleni (c I/p 113). De amintit, de asemenea, ca performanțe ale genului, *Dicționarul Academiei Franceze*, în două volume, Paris, 1814 (c I/p 91, 92), ca și *Lexiconul enciclopedic școlar* elaborat de eruditul austriac C. P. Funke (c II/p 126, 127, 131, 132, 134). Celălalt segment lingvistic reprezentat este alcătuit din tratatele de gramatică. Cele mai multe dintre acestea sunt privitoare la limba latină (limbă de cult multă vreme, a cărei cunoaștere era deci o necesitate pentru clerici și nu numai), apoi la limba germană, atât pentru perimetrul germanic, cât și din afara acestuia; se alătură, într-o măsură mai mică, gramatici practice de învățarea limbii franceze și limbii italiene. O prezentă solitară este lucrarea referitoare la limba greacă (*Anfangsgründe der griechischen sprache*), de Johann G. Trendelenburg, profesor la Danzig (c II/p 130).

În lotul de referință sunt câteva cărți ce indică interesul colecționarilor istorici și pentru problematica juridică. De remarcat faptul că, în structura generală a elitei românești din Banat anterioară lui Decembrie 1918, cariera juridică, alături de cea clericală, era preferată, existând convingerea că, în condițiile istorice respective, ființa românească putea fi apărată convingător prin puterea legislației. În acest domeniu se înscriu cărți referitoare la ordine judecătorești și hotărâri ale instanțelor regale (c I/p 68, respectiv 105, 109), sau referitoare la Constituția Regatului ungar (c I/p 98), ori la legislația militară (c I/p 93). În sfârșit, dacă, așa cum rezultă din analiza de mai sus, problematica umanistă a fost dominantă, în relație directă cu preocupările profesionale ale colecționarilor (donatorilor), nu lipsește cu desăvârșire nici cartea din domeniul științific propriu-zis, și nici din cel al tehnicii, precum: *Sistemul natural* al savantului Linné** în limba germană (*Natursystem*), ediție îngrijită de eruditul naturalist Ph. L. Müller**, Nürnberg, 1774, alături de care e demnă de amintit Cartea a 37-a (aici, trei tomuri) din masivul studiu al lui Plinius cel Bătrân** — *Istoria naturală* (c I/p 53—55); apoi, în domeniul fizicii, două studii universitare — *Elementa physicae*, de I. Horváth (c I/p 89) și *Institutiones physicae*, de A. Tomtsányi, iar în

sfera matematicilor un tratat, de asemenea, de uz universitar, *Analytische Abhandlung der Anfangsgründe der Mathematik* (c II/p 135). Din aceeași familie a tratatelor universitare este și cel de obstetrică — *Anfangsgründe der Geburtshilfe*, publicat de savantul J. Plenck**, la Viena, în 1795. În fine, două cărți privind tehnica mineritului și metalurgiei la nivelul aflat pe la jumătatea veacului 18 (c II/p 7, 8).

Unele dintre cărțile descrise atrag atenția pe de o parte prin prefețele (ca document) semnate fie de autori, fie de alese personalități în domeniul tematic respectiv, precum: Ioannes Budaeus despre J. Calvin (c I/p 1), Jacob Cardon despre Calepinus și dicționarul său polilingv (c I/p 4), Ioannes Buddeus despre J. Bingham și tratatele sale de istorie bisericească (c I/p 14), J. B. Bossuet cu o dizertație despre psalmi ca prefață la studiul biblic al lui J. M. Thomasius (c I/p 27), D. J. Garat cu prefața la *Dictionarul Academiei Franceze* (c I/p 92), Ch. Wilh. Walchs despre *Handconcordanz* de Wichmann (c II/p 49), E. Fr. Rosenmüller** despre studiile biblice ale lui H. Marsch (c II/p 116). Se disting, apoi, cărțile care conțin „epistola dedicatoria” din partea autorului pentru înalte personalități ale timpului, între care: țarinei Anna Ivanowna de M. Hassen (c II/p 5), regelui George I al Marii Britanii, de J. Bingham (c I/p 17), lui Lessing de J. S. Semler (c II/p 43), pentru Ludwig Ernst Heinrich von Goerz și Dorothea von Goerz, de Langstedt (c II/p 79), pentru Luise Caroline Henriete prințesă de Hessen (c II/p 80) ș.a. Valoarea cărților este ridicată și de ținuta lor tipografică, de la așezarea textului în pagină, la estetica paginii de titlu (cu emblema tipografică, cu textul bicolor roșu și negru, cu forma și mărimea literei), la prezența letrinelor, a capetelor ornate, a vinietelor, dar mai ales a ilustrațiilor cu gravuri tematice. În acest sens, există o diversitate a ilustrațiilor adecvate conținutului general al cărții. Dar mai întâi sunt remarcabile portretele autorilor, gravate de renumiți artiști ai timpului (unele însoțite de texte explicative), portrete așezate de regulă la începutul cărții, dintre care se pot exemplifica: J. B. Massillon, gravor G. P. Trautner (c II/p 31), J. M. Heineccius (c II/p 2), J. M. Thomasius (c I/p 27), J. Delle (c I/p 85), H. S. Reimarus, gravor J. C. G. Fritsch (c II/p 84). Se întâlnesc uneori, ca ilustrație, capete efiege de personalități istorice, între care: împăratul Augustus (c II/p 8), Carolus Magnus (c II/p 128), Rudolf I (c II/p 129), ori chiar portret obișnuit ca al țarinei Anna Ivanowna (c II/p 5). Ilustrația unor cărți se realizează prin imprimarea unor imagini tematice, precum ar fi: scene de inspirație biblică (c II/p 14, 25 — gravor I. P. Philippin, 47, 97), scene și personaje mitologice (c II/p 113 — gravor J. Gerstner, 115 — gravor I. Blaschiks), ori din istoria romană (c II/p 6, 136, 137 — I. Blaschiks), sau chiar imaginând unele expediții celebre, ca cea a căpitanului Cook (c II/p 95, gravor Weinrauch), sau a lui Cristofor Columb în America (c II/p 120, cu foiță de protecție), la care se adaugă scene exotice nedefinite (c II/p 3), ori imagini venețiene (c I/p 127). O ilustrație interesantă vedem la cartea despre arta spectacolului, de Johann J. Engel, cu diverse ipostaze de mișcare scenică (c II/p 115 — semnate I. Blaschiks). Fără a intra în detalii analitice, iată câteva sumare mențiuni privind geografia culturală de proveniența cărților descrise. Cartea în limba germană provine, în exclusivitate, din

centre tipografice situate în fostul imperiu austriac (7, cu 25 titluri) și respectiv în actualul perimetru german (18, cu 37 titluri); cele mai multe titluri sunt scoase de edituri din Viena (13), respectiv Leipzig (18), Augsburg (7), celelalte centre tipografice fiind: Graz (2), Praga (5), Tropau (2), Brünn, Kronstad, Pesta (câte 1), respectiv Braunschweig, München, Frankfurt (câte 4 titluri), Berlin, Göttingen, Hallee (câte 3), Jena (2), Breslau, Karlsruhe, Dessau, Freiburg, Giesen, Hamburg, Hannover, Lübeck, Nürnberg (câte 1). Cartea de expresie romanică are o arie de proveniență mai largă: pe lângă spațiile amintite mai sus (Germania cu 14 titluri, Imperiul austriac cu 10), se alătură alte țări (Italia — 8, Franța — 4, Țările de Jos — 2, Elveția, Anglia, Letonia (cu câte 1). Dintre centrele tipografice de proveniență a acestui segment de carte se află pe primele locuri: Viena (12), Buda și Pesta (cu câte 7) — acestea din fostul Imperiu austriac, apoi, Leipzig (10), Paris (13) din restul spațiului amintit. Distribuirea celorlalte centre europene se poate vedea în indicele aferent fiecărui catalog.

Referitor la vechime, se observă, în primul rând, că, pe acest teritoriu, nu ni s-a transmis, în colecții, nici un incunabul, iar exemplarele ilustrând sec. 16 și 17 sunt puține, marea majoritate a cărților de referință fiind apărute în sec. 18 (și incluse după atribute de conținut și bibliofile, câteva din sec. 19).

După cum s-a văzut din mențiunile privitoare la geografia culturală a imprimării cărților, centrele tipografice amintite sunt dintre cele mai importante (chiar dacă unele sunt reprezentate de puține eșantioane, dar ni se oferă măcar o idee despre capacitatea editorială și tipografică a unor firme de mare vogă europeană. Astfel, dintre numele de edituri dintre cele mai vechi: Conradus Badius din Geneva (c I/p 1), Wechelialis-Heredes Aubri, din Hanovia (c I/p 3), Jacob Cardon, din Lugduni, realizator al marelui Dicționar Calepinus, cu remarcabile calități tipografice (c I/p 4), Iohann Beyer, din Frankfurt, editor al masivei lucrări (de 1 020 pag.) *Rationarium temporum* (c I/p 5), Caspar Brechenmacher, editorul unui întins studiu enciclopedic de Vockh (1 159 pag.), cu elegantă paginație (c II/p 3). De amintit, de asemenea, firma Casse et J. Neaulme din Haye, realizatoare a frumoasei ediții din 1728 a *Henriadei* lui Voltaire (c I/p 20), ca și alte remarcabile case editoriale de după jumătatea sec. al XVIII-lea, cu înzestrate ateliere, așa cum rezultă din pretențioasele ilustrații de carte realizate: Carl Hermann Hermmerde din Halle, editor al poemului *Der Messias*, de Klopstock (c II/p 14, 25, 33), Georg Conrad Walther din Dresda, editor al operelor lui Massillon în l. germană (c II/p 15), Johann Jacob Korn din Breslau editor al operei lui Rollin în germană (c II/p 24, 26—30), Felix Fickelscher din Jena, tipograful bogatului studiu *Handconcordanz*, de Büchner (c II/p 32). Și exemplele sunt numeroase, însă nu pot fi neevidențiate firmele de mare performanță în ilustrarea cărții, precum Joseph Wolfischen din Augsburg, care a editat într-o remarcabilă condiție tipografică scrierile lui Bingham în limba germană (c II/p 97, 98), ori realizatorul ediției de lux a studiului mitologic de K. P. Moritz — editorul vienez Franz Haas (c II/p 113).

Rămânând în perimetrul condiției tipografice a cărților, se poate menționa un alt aspect, cel referitor la paginatie: cele mai multe tomuri au între 100 și 1 000 pagini, 8 sunt sub 100 de pagini, iar 22 depășesc 1 000 de pagini, performante fiind lucrările: *Das Kircherecht*, de Pehem, 1784 pagini, tipar Anton Doll din Viena (c II/p 119), respectiv *Nouveau dictionnaire, français-allemand*, de J. L. Frsch, 2 776 coloane, Leipzig, 1737 (c II/p 4). În sfârșit, un alt aspect din perimetrul posibilităților tipografice (indicând, concomitent, mai ales gradul de erudiție al autorilor) se referă la felurimea alfabetului folosit. În această privință, sunt remarcabile firmele tipografice care au imprimat cărți cu trei sau chiar patru alfabet: latin, german, grec, ebraic. Cu cele mai bune posibilități tehnice s-au aflat: Iacob Cardon din Lugduni, cu „Dicționarul Calepini” (c I/p 4), Johann Gottlieb Garbe din Frankfurt am Main, cu *Mosaisches Recht*, de J. D. Michaelis (c II/p 37—40), Eberhard Kletts, din Augsburg, cu scrierile lui Chrysostomus în germană (c II/p 60, 62), s.a. (v. c II/p 99, 100, 112, 116, 125).

Constituirea colecțiilor menționate, mai vechi ori mai noi, a avut loc în timp și s-a făcut prin contribuția individuală a reprezentanților elitei românești bănățene din veacul trecut și cel prezent, personalități care au făcut generosul gest de a lăsa valoroase cărți bibliotecilor publice, ori având meritul de a le aduce în acest spațiu spre a fi achiziționate pentru respectivele colecții publice. În acest sens, este adecvată rememorarea faptului că, mai ales de la jumătatea veacului trecut, s-a dezvoltat o diversificată elită românească în Banat, formată, în stratul ei elevat, la renumite universități europene, nu de puține ori cu certificarea unor merite titluri academice. Fără a intra în detalieri, în această privință menționăm, în treacăt, că Biserica ortodoxă, ca instituție fundamentală a vieții românești (îndeosebi până la 1918), a avut un rol deosebit în crearea unor personalități, mai ales în domeniul teologic și pedagogic, alături de cel juridic și cel tehnic, bunăoară. Parcurgând lista exlibris-urilor de pe cărțile de referință, întâlnim numele unor remarcabili intelectuali, mulți având mari responsabilități spirituale și naționale. Între aceștia: *Ioan Popasu* (1808—1889), episcop al Caransebeșului, cu studii teologice la Universitatea din Viena, cunoscător al limbii latine, germane, maghiare, cu întinse cunoștințe umaniste, membru în Dietă, participant frecvent la ședințele Casei magnatilor. A avut o valoroasă bibliotecă de circa 2 000 volume, donată episcopiei. *Filaret Musta* (1839—1930), arhimandrit și vicar episcopal în Caransebeș, cu studii de drept la Academia din Debrețin și teologie la Lipsca, membru fondator al Astra, al Societății România Jună de la Viena, doctor honoris causa al Universității din Cernăuți cu gradul de mare ofițer, director un timp al Institutului Diecezan din Caransebeș (1870—1888); biblioteca sa cu mari valori bibliofile, numărând peste 6 000 volume, a fost donată episcopiei. *Nicolae Popea* (1826—1908), episcop al Caransebeșului, cu studii de drept la Cluj și de teologie la Universitatea din Viena, membru al Academiei Române, colecționar a circa 300 cărți de valoare, lăsate moștenire fondului episcopal. *Traian Doda* (1822—1895), celebru general român bănățean, absolvent al Școlii de matematică și al Academiei Militare de la Wiener-Neustadt, participant la marile evenimente militare din epoca

sa, ales deputat în Dietă (depunându-și mandatul ca protest pentru nedreptățile făcute conaționalilor bănățeni de către stăpânitorii timpului), pasionat colecționar de carte europeană (circa 520 tomuri), ajunsă, după moarte, în biblioteca Episcopiei Caransebeșului⁴. *Petru Popoviciu* (1852—1885), profesor de teologie la Institutul Diecezan din Caransebeș, cu studii la Seghedin și la Universitatea din Lipsca, posesor al unei biblioteci de rară valoare documentară și bibliofilă (v. indicii de colecționari de la finele cataloagelor), cărți donate bibliotecii episcopiei. *Ioan Nemoian* (1847—1907), studii juridice la Debretin și teologie la Lipsca și Geneva, profesor la Institutul Diecezan din Caransebeș, jurist și un timp, primar al acestui oraș, cu o interesantă colecție de carte rară lăsată ca donație Institutului Diecezan. *Iosif Olariu* (1859—1920), profesor, director al Institutului Diecezan din Caransebeș, cu studii de teologie la Universitatea din Cernăuți (unde devine doctor în teologie), cu stagii de perfecționare la Lipsca și Erlanger, autor al unor merituose tratate de teologie, colecționar de carte veche și rară, lăsată bibliotecii episcopiei. *T. Leon Tarnavski* (1859—1914), profesor universitar la Cernăuți, cu studii teologice la Universitățile Cernăuți, Viena și München, doctor în teologie, autor al unor lucrări de elevată ținută. Alături de aceste nume de personalități, se mai află pe cărți ex libris-uri de intelectuali români dinainte de 1918 (v. indice cataloage), între care: Carabeț Ignățiu, Mihai Hucița, Vasile Cămărășan, Gh. Miculescu, Ioan Papp, Pușcariu, A. Sauciu, A. Sihleanu, dintre cele vechi, iar mai recente: Ionel Bota (istoric), Teodor Ionescu (medic), Antoniu Marchescu (jurist), Vasile Nemeș (profesor), Jivcovi, Valeriu Leu (istoric) ș.a.

Însumând diversitatea semnificațiilor ce se decantează din expozeul de mai sus (bazat pe cercetarea bibliofilă conținută de cele două cataloage), dacă acceptăm adevărul că producția tipografică, mai ales cartea („memorie a umanității” — Shopenhauer), a avut și are rolul de mediator în circulația ideilor (diacronic și sincronie), de la o generație la alta, dintr-un spațiu în altul, atunci putem concluziona că acest meleag românesc s-a aflat de multă vreme, prin exponenții săi de elită, într-un benefic contact cu marea cultură europeană, cu cele mai alese valori ale spiritualității create în marile centre de rezonanță ale continentului.

NOTE

1 Deși un timp a ignorat existența Bisericii de Răsărit, după primele acțiuni întreprinse de Reformă, Biserica de Apus dă semne de apropiere de Biserica ortodoxă. În acest sens, se înscrie încercarea husiților de unire cu ortodoxia; de amintit, apoi, infiltrarea (mai ales) a luteranilor și calvinilor în teritorii ale lumii ortodoxe (precum Transilvania), cu scopul de convertire a ortodocșilor la respectivele confesiuni apusene. Cu acest gând se publică, în 1559, cu *Catehism* al ideii protestante, în greacă, slavonă și română. În astfel de împrejurări apare o ediție a Bibliei, în 1582, cunoscută sub numele de *Palia de la Orăștie*, prin contribuția unor români. Cu toate acestea, deși organizarea era evasificată prin instalarea unui episcop în persoana lui Pavel Tordasi, rezultatele au fost modeste în Transilvania și Banat, căci ortodocșii nu au marșat la tentativele respective, ba chiar au rezistat la constrângerile la care au fost supuși. Acțiunea insistentă de con-

vertirea ortodocșilor la catolicism se concretizează, în timp, prin cunoscuta variantă de constituire a confesiunii greco-catolice. Propaganda ce a premers s-a făcut prin misionari și mai ales printr-o infuzie de producție tipografică adecvată. Cartea tipărită în respectivele teritorii, ca și cea adusă din diferite centre tipografice apusene, a fost un eficient instrument de influențare.

2 Autorul adresează colegiale mulțumiri cercetătorului Rudolf Gräf pentru clarificări de lingvistică germană.

3 În categoria de carte veche europeană se află și exemplarele în limba greacă veche, semnalate mai jos:

— *Biblion Istoricon*, Ioanina (tipar Nicolau Glukei), 1684. (22×14), 5449 pag. (BEC 12705).

Legătura originală piele pe carton, cotor degradat. Numeroase însemnări cu tuș negru, pe fg. și pe coperte (în l. greacă). Alfabet grec.

— *Evangelhie*, 1760. Alfabet grec. (BEC 13825).

— *Biblos*, Leipzig, 1761. (22×14), 1516 pag. pe două coloane. (BEC 12751).

Legătura originală piele brună pe table de lemn, lipsă prima copertă, cotor degradat. Alfabet grec. Însemnări cu tuș negru pe fg. Tipar general roșu și negru.

— *Eirmologion*, (Ioanina), tipar Antoniu Bortoli, 1760. (17×11) 240 pag. (BEC 12705).

Legătura originală piele brună pe carton, stare bună. Tipar pt. roșu și negru, în rest negru, în chenar floral negru.

Colligat cu *Meriki Diagnosis*, 1760 (Tipar Antoniu Bartoli), 80 pag.

— *Apostolion*, Ioanina, 1762. (23,5×17), 308 pag. Alfabet grec. Tipar negru, în chenar negru. (BEC 9540).

— *Miniati, Ilioi, Didahii*, Ioanina, 1772. (23×17), 416 pag. (BEC 11946).

— *Minei pe iunie*, 1768. (BEC 13826).

— *Minei pe ianuarie*, 1777. (BEC 13819).

— *Minei pe aprilie*, 1777. (BEC 13816).

— *Minei pe iulie*, 1777. (BEC 13828).

— *Minei pe august*, 1777. (BEC 13827).

— *Minei pe octombrie*, 1777. (BEC 13821).

— *Minei pe februarie*, 1778. (BEC 13817).

— *Minei pe noiembrie*, 1778 (BEC 13820).

— *Paraklitiki*, 1778. (BEC 13822).

— *Penticostar*, 1778. (BEC 13824).

— *Minei pe martie*, 1779. (BEC 13818).

— *Minei pe septembrie*, 1779. (BEC 13830).

— *Minei pe decembrie*, 1779. (BEC 13829).

4 Cf. Anuarul Institutului teologic și pedagogic din Caransebeș pe anul școlar 1910/1911, pag. 45.

** Vezi fișierul de personalități (autori, prefațatori).

BIBLIOGRAFIA

Adversi,	Aldo Adversi, <i>Storia del libro</i> , Sansoni, Firenze, 1963.
Bayet,	Jean Bayet, <i>Literatura latină</i> . Trad. Gabriela Creția, Petre Stati, București, 1972.
Brock,	<i>Brockhaus Konversations-Lexicon</i> . 17 vol., Leipzig, Viena, Berlin, 1898.
Brunet,	Jacques Charles Brunet, <i>Manuel du libraire et de l'amateur de livres</i> . 6 vol.+2 supl., Paris, 1860—1880.
Chaunu,	Pierre Chaunu, <i>Civilizația Europei în secolul luminilor</i> . 2 vol. Trad. Irina Mavrodin, București, 1986.
Corneanu,	Nicolae Corneanu, <i>Monografia eparhiei Caransebeșului</i> , Caransebeș, 1940.
De Sanctis,	Francesco De Sanctis, <i>Istoria literaturii italiene</i> . Trad. Nina Façon, București, 1965.
DLE,	Ana Cartianu, I. A. Preda, <i>Dicționar al literaturii engleze</i> , București, 1970.

- DLF, Dictionar al literaturii franceze, București, 1972.
- Drimba, Ovidiu Drimba, *Istoria literaturii universale*. 2 vol., București, 1968—1970.
- Façon, Nina Façon, *Dictionar enciclopedic al literaturii italiene*, București, 1982.
- Flocon, Albert Flocon, *Universul cărților*, București, 1976.
- GB, Andrei Ghidiu, Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909.
- Graesse, Jean Georges Graesse, *Trésor de livres rares et précieux ou Nouveau dictionnaire bibliographique*. 7 vol., Milano, 1950.
- Gr. Enc. *La Grande Encyclopedie*, Lamirault et C-ie Éditeurs, Paris, f.a.
- Hasard, Paul Hasard, *Criza conștiinței europene*, București, 1973.
- IBU, Ioan Râmureanu, Mihai Seșan, Teodor Bodogae, *Istoria bisericăască universală*, vol. 2, București, 1993.
- I. Ili, Ion Iliescu, *Conceptul de carte rară*. În „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național II”, București, 1983.
- ILG, Mihai Isbășescu, *Istoria literaturii germane*, București, 1968.
- ILD, *Istoria lumii în date*, București, 1972.
- IsRo, *Istoria României*, vol. 3, București, 1963.
- Lanson, Gustav Lanson, *Histoire de la littérature française*, Librairie Hachette, Paris, (1912).
- Lar, *Larousse du XX-e siècle*, Paris, 1932.
- Luhan, Mc Luhan Marshall, *Galaxia Gutenberg*. Trad. L. și P. Navodaru, București, 1975.
- Madaule, Jacques Madaule, *Istoria Franței*, vol. II, Trad. Eugen Rusu, București, 1973.
- Marc, Dr. Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănățeni. Comunitatea de avere*. (Contribuțiuni istorice și juridice). Caransebeș, 1941.
- Meyers, *Meyers Konversations-Lexicon*, 16 vol. Leipzig, 1874—1878.
- Negulescu, P. P. Negulescu, *Filosofia Renasterii*, București, 1986.
- Simon, Saint Simon, *Memorii*, Trad. Maria Carpov, București, 1900.
- Trev, G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*. Trad. Florica E. Condurachi, Dan Hurmuzescu, București, 1975.
- TVianu, Tudor Vianu, *Studii de literatură universală și comparată*, Ed. II, București, 1963.
- VO, Virgil Olteanu, *Din istoria și arta cărții* (Lexicon), București, 1992.
- Weber, Alfred Weber, *Histoire de la philosophie européenne*. Ed. X, Paris, 1927.
- Welles, H. G. Welles, *Esquisse de l'histoire universelle*, Payot, Paris, 1925.

VALEURS DES IMPRIMERIES EUROPÉENNES DANS DES COLLECTIONS DE SUD ET EST DE BANAT

(Résumé)

Cet etude est une analyse sur le matériel concernant la description de bibliophilie appliquée sur un nombre de 267 livres vieux, rares, remarquable par leurs qualités typographiques, publiés dans des langues romaniques et en allemande, dans des grandes centres européens (pendant les XVI—XVIII-e siècles),

contenus par deux catalogues parus antérieurement (à Reșița, 1993 et 1995). Dans cet ouvrage-ci, l'auteur présente quelques considérations générales concernant le contexte culturel et historique dans lequel sont parus ces livres, en ce qui regarde les courants de l'Eglise de l'Ouest (le duel Réforme—Contreréforme), l'influence exercée par des grandes personnalités, surtout pendant le siècle de lumières, des aspects concernant l'apparition et l'évolution de la production typographique dans l'Europe centrale et de l'ouest, puis on donne un fichier biobibliographique concentré concernant les auteurs des livres précieux décrits dans les deux catalogues mentionnés.

Le matériau — tant les catalogues, que cet étude analytique — démontre que les Roumains de ces parages ont été de long temps, par ses représentants d'élite, dans un bénéfique contact avec la grande culture européenne, avec les grandes valeurs spirituelles créées par notre continent.

STĂPÂNI ȘI SUPUȘI ÎN COMITATUL SEVERINULUI ÎN TIMPUL CELEI DE-A DOUA OCUPAȚII HABSBURGICE (1688—1699)

COSTIN FENEȘAN

La sfârșitul verii anului 1688, odată cu ocuparea cetăților Caransebeș, Lugoj și Bocșa împreună cu regiunea înconjurătoare, Casa de Habsburg și-a instaurat pentru a doua oară stăpânirea asupra fostului banat al Caransebeșului și Lugojului, cedat Imperiului otoman în 1658 de către principele ardelean Acațiu Barcsai și inclus în eialetul Timișoarei. Dar, asemeni primei stăpâniri habsburgice asupra Banatului de la munte (1551—1556), nici cea de-a doua nu a fost de lungă durată. Nu e însă mai puțin adevărat, că și de această dată includerea noului teritoriu într-un alt sistem de administrare — proces desfășurat simultan cu cel, la fel de sinuos, de absorbire a Transilvaniei princiare — a pus Camera Aulică vieneză și Consiliul Aulic de Război în fața unei probleme spinoase. Ca teritoriu eliberat prin forța armelor, Banatul de la munte — în fapt cea mai mare parte a fostului banat al Caransebeșului și Lugojului — urma să fie încredințat unei administrații militare, cel puțin până la încheierea războiului cu Imperiul otoman și luarea unei decizii definitive în privința apartenenței și a statutului său în mod firesc, autoritățile militare locale (avându-și sediul la Caransebeș) au fost trecute în subordinea Comandamentului militar imperial al Transilvaniei și, prin intermediul acestuia, a Consiliului Aulic de Război. Faptul că administrarea Banatului de la munte a fost încredințată Comandamentului imperial de la Sibiu s-a datorat, pe de o parte, precedentului că fostul banat al Caransebeșului și Lugojului făcuse parte până în 1658 din principatul autonom al Transilvaniei, pe de altă parte, ținându-se seama de rațiunile de ordin militar, precumpănitoare în cazul unui teritoriu expus aproape neîncetat sorților schimbători ai operațiunilor armate austro-osmane. Numai că, în acest caz, Camera Aulică și Consiliul Aulic de Război își făcuseră socotelile fără un factor, care avea să tulbure aproape până la finele ei cea de-a doua stăpânire habsburgică asupra regiunii de munte a Banatului: mica nobilime locală, refugiată după cedarea din 1658 în comitatele învecinate Hunedoara sau Alba și revenită în furgoanele trupelor imperiale victorioase. Constituită într-un adevărat grup de presiune, nobilimea severineană așezată din nou la vatră a încercat să obțină de la generalul-comandant al Transilvaniei, contele Frederic Veterani, o *restitutio in integrum* în toate privințele a situației dinainte de 1658. În acest sens, ea a cerut încă de la finele anului 1688 restabilirea vechiului sistem de administrare comitatensă. Din dorința de a nu crea un focar de discordie, nicidecum recomandabil pentru un teritoriu aflat

în zona operațiunilor militare, generalul Veterani a acceptat restaurarea administrației comitatense prin confirmarea, în 1689, a lui Petru Macskási de Tincova (din vechea familie românească Măcicaș, maghiarizată în cursul timpului) în funcția de vicecomite de Severin, funcție în care fusese ales de obștea nobililor din comitat¹. Odată cu restabilirea administrației comitatense și a organelor acesteia (congregația, juzii nobililor, pretorii etc.) au început și numeroase conflicte de competență cu autoritățile militare. Abia prin Ordonanța din 1693², generalul Veterani a creat un cadru legal, menit să facă viabilă funcționarea acestei administrații mixte *sui generis*. La sate, administrarea treburilor locale a revenit cnezilor (*chinezi* în graiul românilor bănățeni) aleși de obște și subordonați atât funcționarilor imperiali cât și celor ai comitatului Severin. Continuarea fricțiunilor dintre autoritățile civile și cele militare l-au determinat pe împăratul Leopold I să-l numească în decembrie 1694, pe baronul Mihai Száva de Șard, fostul comisar imperial adjunct de la Caransebeș, în funcția de comite al Severinului. În dregătoria de al doilea comite suprem, monarhul l-a desemnat pe contele Laurențiu Pekry de Pekrovina. Furtuna stărnită în rândul nobilimii locale, care își vedea încălcate vechile privilegii, nu s-a lăsat mult așteptată. La 25 ianuarie 1695, obștea nobililor severineni, convocată cu știrea generalului Veterani la curia din Bințișnița a fostului conducător al administrației comitatense, vicecomitele și judele nobililor Petru Macskási, a adresat împăratului un memoriu de protest prin care solicita cu argumente de drept public și deopotrivă de drept cutumiar invalidarea numirii lui Száva și Pekry în funcția de comiți supremi. Argumentația, în care se face apel la documente din secolele XV—XVI aflate în păstrarea lui Petru Macskási, pare să ignore cu desăvârșire existența unei administrații militare imperiale în comitatul Severinului. Nobilimea protestatară i se adresează împăratului Leopold mai cu seamă în calitatea sa de succesor al regilor Ungariei și al principilor Transilvaniei, solicitându-i-se să accepte prevederile documentelor privilegiale ce le fuseseră acordate de predecesorii săi. Astfel, monarhului i s-a cerut respectarea documentului privilegial din 1494 dat de regele ungar Vladislav al II-lea³, care ar fi fost reconfirmat — așa cu afirmă autorii memoriului — în 1498⁴ și 1500⁵. Prin urmare, obștea nobililor severineni, prevalându-se de clauza „ca banul Severinului (în acest caz, prin extensie, comitele Severinului — n.n.) să fie din rândul celor din zisul banat“ (*ut banus Zöreniensis sit ex gremio praefati banatus*), i-a declarat monarhului că nu îl va putea accepta pe baronul Száva, originar din Transilvania, drept comite suprem. Pe lângă aceasta, împăratului Leopold i s-a mai amintit că odinioară în acele părți „niciodată nu fusese vreun comite suprem, ci numai un ban“ (*nunquam fuisse supremum comitem, sed salten banum*) numit de curia regală. De asemenea, nobilii severineni au mai invocat în sprijinul refuzului lor și faptul că „vechiul obicei cerea ca banul să fie ales prin acordul și cu voturile comune ale nobilimii“ (*ex antiqua consuetudine requiritur, ut ex consensuet communibus suffragiis nobilitatis eligatur banus*). Or, baronul Száva obținuse funcția fără știrea și acordul nobilimii locale. Pe lângă aceste impedimente în calea acceptării noului comite suprem, petiționarii au reclamat faptul că baronul Száva nu

poseda nici un bun imobil (în speță pământ) pe teritoriul comitatului Severin. Or, potrivit vechilor reglementări, „cei ce nu au bunuri în zisul comitat sau banat, nu au fost niciodată potriviți să ocupe acea dregătorie“ (*bona in dictu comitatu seu banatu non habentes, nunquam erant capaces illius officii*). În fine, obștea nobililor severineni a ținut să-i amintească împăratului că, „în vremurile de mai înainte“ (*pristinis temporibus*), banatul Severinului se aflase sub jurisdicția palatului Ungariei, trecând abia apoi, pe calea armelor — o fantezie, lipsită de altfel de orice temei real, a autorilor memoriului — sub autoritatea Transilvaniei. De aceea, nefiind indigen, baronul Száva nu avea dreptul să ocupe dregătoria în care fusese numit. Pe temeiurile amintite mai sus, obștea nobililor severineni i-a declarat împăratului Leopold I că se împotriva „într-un glas“ (*una voce*) numirii baronului Száva în funcția de comite suprem, chiar dacă i s-ar fi acordat în acest sens un decret al Curții, aceasta deoarece „dregătoria de ban sau cea de comite suprem“ (*officium seu banatus seu supremis comitis*) putea fi conferită doar „unui localnic și proprietar, dar nicidecum unui străin, care nu are pământ în acele părți“ (*indigenae et possessionato, non autem extraneo bonisque in illa terra destituto*). În privința contelui Pekry, numit în funcția de al doilea comite suprem, nobilii severineni protestau i-au amintit împăratului că „niciodată nu se obișnuise numirea de doi dregători supremi, fie că aceștia erau bani, fie comiți supremi“ (*nunquam in usu fuerit duos constituere supremi officiales, sive bani fuerint illi sive supremi comites*). Era de altfel și singurul argument împotriva numirii contelui Pekry, deoarece acesta își avea reședința și familia în comitatul Severinului, stăpânind acolo mai multe bunuri imobiliare. În aceste condiții, nobilii severineni s-au arătat dispuși să accepte candidatura lui Pekry la funcția de comite suprem doar după ce ar fi primit un decret imperial în acest sens și dacă ar fi întrunit sufragiile obștii⁶. Acest memoriu de protest al nobililor severineni întrușiți la Bințiș a fost semnat de Petru Macskási, în calitate de jude suprem al nobililor din comitatul Severin, de Ștefan Fiat de Armeniș, de Mihai Ivul, Mihai Fodor, Nicolae Găman, Mihai Găman, Nicolae Tóth, Iacob Olasz, Ioan Bobic, Ioan Macskási și Alexandru Vitan, în numele obștii nobiliare, lor asociindu-li-se comunitățile orășenești din Caransebeș și Lugoj⁷. Până la începutul lunii iunie 1695 memoriul a fost semnat de 94 nobili și orășeni din Caransebeș și Lugoj. Mai mult, reprezentanții acestora, întruniți la Alba Iulia, la 9 iunie 1695, — după ce au confirmat în fața Capitolului de acolo scrisoarea de plenipotență din 9 ianuarie 1695 acordată lui Ioan Fiat de Armeniș și Mihai Olasz, împuterniciți să trateze chestiunea dregătoriei supreme în comitatul Severin, precum și restituirea proprietăților⁸ — au exprimat, după practica epocii, un protest oficial solemn împotriva atentării la vechile lor privilegii: „...nu vom pune ca ban sau în vreo altă dregătorie — contrar decretelor regatului, precum și a vechiului și obișnuitului nostru drept de liberă alegere — persoane care nu-și au reședința în acel comitat, chiar dacă cineva ar vrea să ni se vâre pe gât, și nici nu le vom recunoaște drept primul nostru dregător“ (*in banatus aut aliud officiolum, contra decreta digni et antiquam usitatamque nostram liberam electionem, in illo comitatu irresidentias personas — etiam si aliquis*

se obtrudere vellet — non intromitemus, nec nostrum supraofficiale agnoscemus). Mai mult încă: nobilii protestatari și-au luat o măsură suplimentară de siguranță. Potrivit declarației lor solemne, „chiar dacă vreunul dintre ai noștri ar fi cumva amăgit prin anchetă sau în orice alt mod“ (*etiam si aliquis nostrum per inquisitionem vel alio quoquo modo seducti fuissent*) să consimtă la o astfel de numire ilegală, acela urma să-și piardă toate proprietățile imobiliare stăpânite în comitatul Severin, ele revenind semnatarilor protestului oficial⁹. Conflictul generat de numirea baronului Száva și a contelui Pekry la conducerea civilă a comitatului Severin n-a putut fi aplantat nici de intervenția generalului Veterani. El a continuat cu aceeași intensitate și după moartea comandantului imperial în bătălia de la Lugoj (septembrie 1695), Curtea vieneză preferând apoi, din rațiuni de ordin practic, să menajeze susceptibilitatea nobilimii severinene și să amâne pentru mai târziu luarea unei hotărâri referitoare la conducerea civilă a comitatului Severin. La începutul anului 1698 nobilimea severineană reunită în jurul lui Petru Macskási, care își dovedise în repetate rânduri credința față de Habsburgi, a încercat să câștige partida printr-o manevră abilă. Întrunită la Caransebeș, la 4 februarie 1698, ea și-a reafirmat vechea poziție și vechile pretenții în privința dreptului de liberă alegere a primului dregător al comitatului. În același timp nobilii severineni i-au oferit dregătoria de ban — resuscitând funcția dispărută la 1658 — palatinului ungar Paul Eszterházy, care, chiar dacă nu era originar din comitatul Severin și nici nu stăpânea acolo proprietăți imobiliare, avea totuși calitatea esențială de a se număra printre colaboratorii apropiați ai împăratului Leopold I. Cum era de așteptat, că palatinul avea să decline această ofertă neobișnuită, nobilii severineni au mai desemnat și alți candidați la dregătoria civilă supremă a comitatului, anume pe Nicolae Bercsenyi, pe Gabriel Jósika (Iojică) de Brănișca, pe Ioan Fiat de Armeniș și, pe ultima poziție dar nicidecum la urmă, pe regizorul abia mascat al acestei farse — vicecomitele Petru Macskási de Tincova. Acesta din urmă, după ce știuse să câștige bunăvoința unor consilieri aulici în timpul șederii sale la Viena în martie-aprilie 1698, a revenit la Caransebeș sigur pe reușita sa. Într-adevăr, la 9 aprilie 1698, monarhul a ordonat tuturor autorităților și nobililor din comitatul Severin recunoașterea lui Petru Macskási drept comite suprem. În pofida faptului că instalarea noului comite suprem s-a târâgănat până la mijlocul lunii octombrie 1698 — atât datorită unor deficiențe de procedură, cât mai cu seamă în urma intrigilor baronului Száva la Curtea vieneză —, nobilimea severineană și-a văzut răsplătite stăruința și inflexibilitatea manifestate în apărarea vechilor ei drepturi¹⁰. Dar nici cu aceasta competiția pentru dregătoria civilă supremă în comitatul Severinului nu se încheiase. Baronul Száva și contele Pekry, care fuseseră în 1695 pe punctul de a câștiga disputa cu nobilimea severineană, au făcut din nou uz de influența lor în cercurile din jurul împăratului și mai ales pe lângă generalul-comandant al Transilvaniei, Etienne de Steinvill¹¹, punând în cauză valabilitatea numirii lui Petru Macskási în funcția de comite suprem. Fiind, desigur, la curent cu noile mașinațiuni îndreptate împotriva sa, Petru Macskási s-a prezentat, la 20 noiembrie 1698, în fața Capitlului din Alba Iulia, unde — atât în

calitatea sa de dregător suprem al comitatului Severin, cât și ca plenipotențiar al nobilimii de acolo — a formulat un nou protest solemn împotriva acordării funcției de comite suprem baronului Száva și contelei Pekry prin încălcarea vechilor rânduieli și privilegiu¹². Între timp, Pekry și Száva își continuaseră cu succes intrigile atât la Sibiu, la Comandamentul militar imperial, cât mai ales la Curtea imperială. Urmarea nu s-a lăsat mult așteptată. La 14 octombrie 1698 a fost emis un mandat imperial de anchetare a comitelui suprem Petru Macskási, acuzat de comiterea a numeroase abuzuri și acte de violență și, ceea ce era extrem de grav, de înaltă trădare. Începerea anchetei a fost târăgănată până la începutul anului 1699, probabil datorită intervențiilor lui Petru Macskási și a numeroșilor săi partizani. Abia atunci s-au deplasat în comitatul Severinului Gheorghe Prónay și Ștefan Rátoni, cei doi notari ai Camerei Aulice Transilvănene, în calitate de comisari însărcinați cu audierea martorilor și întocmirea raportului de anchetă. Ni s-a păstrat, din fericire, voluminosul raport adresat de Prónay și Rátoni împăratului Leopold I asupra rezultatului audierilor pe care le efectuaseră¹³. Acestea îl disculpă întru totul pe comitele suprem Macskási de acuzațiile care îi fuseseră aduse, cu acest prilej fiind relevate o dată mai mult meritele sale la combaterea lotriei, la restabilirea ordinii și siguranței publice în comitat. Folosindu-se de unii dușmani personali ai lui Petru Macskási, baronul Száva și contele Pekry au continuat să-l submineze în cele mai diferite chipuri. Astfel, prin oamenii lor de paie, comitele severinean a fost amenințat de repetate ori cu moartea, încât, pentru a se pune la adăpost, s-a văzut nevoit să se refugieze în comitatul Hunedoara, la moșia sa de la Binținți. Pe timpul absenței sale de la Caransebeș, exercitarea funcției de comite suprem a fost încredințată unui apropiat al său, Mihai Vaida de Bozeș¹⁴. Chiar și în aceste condiții succesul lui Petru Macskási și al nobilimii severinene fusese o victorie a la Pyrrhus, deoarece tratatul de pace de la Karlowitz (26 ianuarie 1699) dintre Habsburgi și Poartă stipula rămânerea întregului Banat sub stăpânire otomană, punând astfel capăt speranțelor, pentru o clipă renăscute, ale restauratei „republici nobiliare” de la Caransebeș.

În cele ce urmează, ne vom opri pe larg asupra raportului de anchetă din 20 ianuarie 1699 adresat de comisarii Prónay și Rátoni împăratului Leopold I, aceasta deoarece ne îngăduie cunoașterea unei lumi până acum neștiute, cea a stăpânilor și supușilor din comitatul Severin în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688—1699). Înainte de a proceda la analizarea sistematică a bogatului fond de informații, se cuvine să menționăm că audierea martorilor s-a desfășurat în intervalul 5—20 ianuarie 1699 în mai multe locuri: în 5 și 6 ianuarie la Caransebeș, la reședința franciscanilor (*in domum parochialem seu exterio-rem; in domum parochialem seu hospitium reverendorum dominorum patrum*); în 8 și 9 ianuarie la Fârliug și Tincova, două moșii ale lui Petru Macskási, anume în casa unui iobag al acestuia, cnezul Martin Țaraș (*kenesius seu iudex aut provisor*); între 11 și 16 ianuarie din nou la Caransebeș și tot la reședința din cetatea exterioară a călugărilor franciscani; în 19 și 20 ianuarie la Obreja, o altă moșie a lui Petru Macs-

kási, probabil în casa cnezului local. Se mai cuvine amintit faptul, că în cursul celor peste două săptămâni de anchetă au fost audiați 147 de martori din 57 localități ale comitatului Severin, întrebările circumscriindu-se investigării și lămuririi a trei categorii de acuze aduse comiteiului suprem Petru Macskási:

1. *Acuzația de înaltă trădare*, motivată prin atitudinea lui Macskási în timpul atacului otoman din 7 august 1697 asupra Caransebeșului.

2. *Acuzația de abuz în serviciu*, respectiv de uzurpare a unor atribuțiuni oficiale, de neindeplinire a altora ori de comitere a unor abuzuri și acte de violență în administrarea justiției.

3. *Acuzația de deturnare a dărilor*, datorată lipsei de colaborare cu autoritățile imperiale, respectiv a conflictului de competență cu acestea.

Dintre toate aceste acuzații cea mai gravă era, fără îndoială, cea de înaltă trădare. În ce împrejurări se produsese însă aceasta și cum era motivată de către denunțatori — fără îndoială baronul Száva și contele Pekry, chiar dacă raportul de audiere nu îi menționează?¹⁵ Din relatările celor 45 de martori audiați în această privință, mersul evenimentelor poate fi reconstituit cu destulă ușurință și fără mari deosebiri, rezultatul fiind exonerarea totală a lui Petru Macskási de acuzația de înaltă trădare.

În fapt, lucrurile s-au petrecut după cum urmează: în ziua sărbătorii Sf. Donat (7 august) 1697, în cadrul unei operațiuni secundare din cadrul campaniei militare de vară a Porții, care avea să se încheie cu dezastrul de la Zenta (11 septembrie 1697), o coloană otomană din garnizoana Timișoarei, însoțită de un contingent al curuților lui Emerik Thököly, a atacat cetatea Caransebeșului¹⁶. După ce au bătut cu artileria zona dintre poarta mare și cea mică a cetății exterioare, în zona dinspre râul Sebeș, otomanii au reușit să distrugă o porțiune de zid prin care — datorită numărului redus al apărătorilor — au izbutit să pătrundă și să deschidă cele două porți. Apoi, după ocuparea primei incinte fortificate, otomanii au atacat de mai multe ori cetatea interioară (a doua incintă fortificată), așa-numita citadela (*fortalitium*), mai întâi cu șase steaguri de oaste, apoi, surprinzător, cu trupe ceva mai puține. Apărarea citadelei era asigurată numai de câteva zeci de oameni: haiduci sârbi din garnizoană, ofițeri imperiali nemți și unguri, orășeni și nobili, între aceștia din urmă Petru Macskási. În momentul în care otomanii au dat un nou atac masiv asupra citadelei, vicecomitele Macskási, înarmat cu pistoale cu două țevi, a deschis focul asupra atacatorilor, adresând apărătorilor cuvinte de îmbărbătare¹⁷. În acel moment, comisarul de război Johann Gallatin l-a avertizat prin intermediul lui Gheorghe Gârleșteanu, să țină seama „de ceea ce trebuie să facem, căci fiind singuri vom pieri cât de curând“ (*quid debeamus facere, nam mox singuli perituri sumus*). La această sugestie voalată de încetare a rezistenței, martorul Gheorghe Gârleșteanu afirmă că vicecomitele Macskási a răspuns: „Să ne încredem în Dumnezeu și să nu ne temem“, continuând apoi o vreme să se opună asediatorilor, alături de el căzând rănit și tricesimatorul caransebeșan Ștefan Kún. Cam pe atunci s-a produs dezertarea a trei slugi ale vicecomitetului Macskási în tabăra curuților, aceștia luând cu ei caii și harnașamentul ce aparțineau stăpânului lor. În denunțul care determinase declanșarea anchetei se afirma că această

dezertăune ar fi avut loc cu știrea și încuviințarea lui Petru Macskási, vinovat astfel de pactizare cu dușmanul. Or, toate mărturiile converg în a demonstra că Macskási nu numai că nu-și îndemnase slugile la dezertare, dar nici nu știuse ceva de intenția acestora. De altfel Dimitrie Chiprovicianu (*Kiproviczai*), un călăreț din garnizoana Caransebeșului, a afirmat la audieri, că într-o conversație pe care o surprinsese incidental, una din slugile fugare ale vicecomitelui îi declarase unui militar curuț: „Dacă aș fi știut că voi veni la voi, aș fi luat cu mine și alte lucruri ale lui Petru Macskási“. Mai mult, un alt martor al evenimentelor de la 7 august 1697, anume Sigismund Simon, care văzuse totul din afara cetății, din Dealul Viilor, afirmă că, după plecarea slugilor, Macskási i se plânse de paguba mare pe care a suferit-o. Acuzația de îndemn la dezertăune adusă lui Petru Macskási este dezmințită nu numai de oamenii apropiați lui, precum Gheorghe Gârleșteanu sau Nicolae Chita, judele primar (primarul) al orașului Caransebeș, ba chiar și de unul dintre funcționarii imperiali importanți, anume Sebastian Hancz, comisarul cu aprovizionarea cu grâne a trupelor imperiale. Acesta nu a reușit să susțină acuzația, ba dimpotrivă a pus-o sub semnul întrebării prin nesiguranța răspunsului său. Mai mult încă, pretorul (solgabirăul) Gabriel Giurma de Mal afirmă că vicecomitele Macskási îl trimisese după slugile fugare pentru a le readuce, dar totul fusese în zadar. În fine, un alt martor ocular al evenimentelor, nobilul caransebeșan Laurențiu Lajbert, a declarat că îl auzise pe Macskási strigându-le din citadelă slugilor sale fugare: „Înapoi, suflați de câine!“.

Dacă în privința atitudinii vicecomitelui față de dezertăunea slugilor sale mărturiile sunt lipsite de orice echivoc, în schimb momentul în care pe zidurile citadelei caransebeșene ar fi fost înălțat steagul alb al capitulării și s-ar fi făcut auzite strigăte cerând predarea a rămas destul de confuz în amintirea participanților. Faptul este că se poate de explicabil avându-se în vedere starea de tensiune extremă care i-a stăpânit pe martori în acele clipe cruciale desfășurate într-un ritm accelerat. Mizând tocmai pe această previzibilă incertitudine a martorilor, autorii denunțului împotriva vicecomitelui Macskási l-au acuzat pe acesta, că ar fi cerut încetarea rezistenței și capitularea citadelei în fața trupelor otomane. Or, din mărturiile înregistrate în timpul anchetei, această acuzație este într-un total dezmințită. Astfel, mai mulți orașeni din Caransebeș (Ilie Șimanda, Ioan Borul, Petru Muncea, Nicola Mézáros, Petru Mihuță, Martin Gânțu și Nicolae Vătcă), au declarat împreună cu primarul lor Nicolae Chita, că nu știau și nici nu au auzit că cineva să fi cerut prin viu grai predarea citadelei și, în consecință, arborarea unui steag alb. Această mărturie este confirmată și de declarațiile lui Ioan Hotnog, comandantul haiducilor sârbi din garnizoana Caransebeșului și de cele ale stegarului Lepoja. Chiar și Sebastian Hancz, comisarul imperial cu aprovizionarea, nicidecum unul dintre simpatizanții vicecomitelui Macskási, a negat că acesta ar fi cerut capitularea citadelei și scoaterea steagului alb. Această acuza nu l-a ocolit însă nici pe unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Petru Macskási, desigur cu intenția de a afecta indirect imaginea vicecomitelui severinean. Astfel, același comisar imperial Hancz a mai declarat, că aflase de la comisarul de război Gallatin de atitudinea tricesimato-

rului Ştefan Kún, care ar fi afirmat că vor pieri cu toţii dacă nu s-ar preda trupelor otomane. Pe această filieră a zvonurilor răspândite de funcţionarii administraţiei militare a aflat şi nobilul caransebeşan Laurenţiu Lajbert de preţinsele afirmaţii ale tricesimatorului Kún. Fapt este, că nici acest cap de acuzare n-a putut fi reţinut în seama vice-comitelui Macskási, la fel ca şi întreaga acuzaţie de înaltă trădare. Raportul de anchetă nu ne dezvăluie cât timp s-a aflat Caransebeşul sub ocupaţie otomană. În orice caz prezenţa trupelor otomane n-a fost decât de foarte scurtă durată, în cel mai bun caz până le va fi parvenit vestea înfrângerii catastrofale a oştii sultanului la Zenta (11 septembrie 1697), când rămânerea lor la Caransebeş nu mai avea o raţiune.

A doua acuzaţie în privinţa căreia a fost anchetat vicecomitele Macskási s-a referit la preţinsele sale abuzuri de serviciu şi la acte contrare reglementărilor existente. Cei doi comisari de anchetă urmau să afle mai întâi, cine fusese ales după 1688 în funcţia de comite al Severinului şi exercitase apoi *de facto* atribuţiile acestuia, inclusiv în anii 1697—1698. Este cât se poate de evident faptul, că la originea acestei întrebări căutaţi baronul Száva şi contele Pekry, ambii interesaţi direct în competiţia pentru funcţia de comite suprem. Apoi, investigaţia urma să ofere răspuns la întrebarea, dacă urmărirea tâlharilor şi răufăcătorilor, precum şi restabilirea siguranţei drumurilor şi a securităţii locuitorilor se datora activităţii comitelui sau altcuiva. De asemenea cei doi comisari de anchetă trebuiau să înregistreze mărturii privind comportamentul comitelui faţă de supuşi: dacă acesta pedepsise cumva pe cineva nevinovat de comiterea unui delict sau pe vreunul care nu încălcase legile sau ordinele generalilor-comandanţi; dacă dictase amenzi fără teimei şi le încasase înfolos propriu; dacă interzisese celor nemulţumiţi cu sentinţele sale judecătoreşti să facă uz — potrivit cu Ordonanţa din 1693 — de dreptul de apel la generalii-comandanţi ai Transilvaniei. În fine, cei audiaţi aveau de dat desluşiri cu privire la cel care adusesse imperialilor cele mai multe servicii (*tam in castris quam in confiniis*), fără a fi fost răsplătit de împărat şi având de suportat mari pierderi materiale şi băneşti. Pentru lămurirea acestor chestiuni au fost audiaţi martori din 55 de sate, în cele mai multe cazuri fiind vorba de cnezul sătesc, însoţit de 2—3 juraţi şi locuitori. De asemenea, a fost înregistrată şi mărturia individuală a lui Mihai Vaida de Bozeş, care aduce importante întregiri şi precizări prin faptul că după 1688 se aflase în anturajul lui Petru Macskási.

Cu privire la deţinătorul funcţiei de dregător suprem al comitatului Severin după 1688, răspunsurile oferite de reprezentanţii celor 55 de sate (inclusiv din cele aflate la mare depărtare de Caransebeş) l-au indicat fără echivoc pe Macskási, unele deosebiri existând doar în privinţa datei de când îşi exercita atribuţiile. Precizările aduse de mărturia lui Mihai Vaida de Bozeş au risipit şi ultimele semne de îndoială. Astfel, încă în anul 1688, generalul Veterani le acordase nobililor care stăpâneau moşii în comitatul Severin şi care se adunaseră în tabără pe râul Sebeş dreptul de a-şi alege dregătorul (*officiale*) comitatului. Adunarea nobiliară (*nobilitatis congregatio*) l-a ales apoi în funcţia de comite pe

Petru Macskási, care a fost instalat oficial de comisarul imperial Paul Komornik în dregătoria pe care o exercita și în momentul audierilor.

În privința persoanei oficiale, care organizase urmărirea și stârpirea lotrilor și răufăcătorilor, restabilind ordinea și siguranța publică, toate răspunsurile celor audiați l-au indicat fără ezitare pe vicecomitele Petru Macskási. Mai mult, unele mărturii comentează cât se poate de favorabil acțiunea lui Macskási, precum și urmările ei benefice pentru un teritoriu greu încercat de ororile războiului și ale dezordinii subsecvente. Astfel, cnezul din Iersig cu însoțitorii săi au ținut să menționeze că „prin grija acestuia (Petru Macskási — n.n.) provincia a fost adusă în starea ei de acum, deoarece altfel ar fi fost pustiiată în întregime din cauza mulțimii de lotri și a diferitelor lor ticăloșii“ (*in modernum statum per eiusdem curam reducta est provincia, secus enim desolata fuisset ob latronum multitudinem et varia eorundem insolentias*). Martorii din Fărlug (între aceștia cnezul și preotul local) au ținut să adauge depoziției lor în această chestiune, că Petru Macskási „i-a îndemnat pe oameni să-și refacă satele și să-i alunge și stârpească pe răufăcători“ (*adanimando eos idem, ut pagos conficiant et malefactores exhibeant*). În același sens s-au exprimat cnezul din Brebul și cei patru locuitorii care îl însoțeau, amintind că vicecomitele Macskási ar fi adresat următorilor indemn populației greu încercate din părțile Caransebeșului și Lugojului: „Faceți-vă satele, arați, semănați, iar cel ce va fi cinstit să nu se teamă de mine, căci îi voi pedepsi pe răufăcători și tâlhari“ (*Conficiatis vobis pagos, arate, seminate, qui probus nihil mevdat, sed malefactores et praedones puniam*). În fine, cnezii și cei doi jurați din Ezeriș au declarat că dacă vicecomitele Macskási „nu ar fi golit această țară de tâlhari, ea ar fi ajuns până acum în ultimul hal de pustiere“ (*et nisi idem à praedonibus regnum hoc expurgasset, hocusque ultimam fere ad desolationem devenisset*). Mărturia depusă de Mihai Vaida de Bozeș oferă și în acest caz precizări și informații de preț. Astfel, inițiativa stârpirii lotrilor ar fi venit de la generalul Veterani care i-a ordonat lui Petru Macskási „ca lucrurile ce se făceau pe vremea turcilor să dispară, iar apoi să aplice legile după vechiul obicei al comitatului“ (*quod res tempore Turcarum factae iam evanescant, sed deinceps leges iuxta antiquos comitatus usus tractet*).

Cu privire la acuzația adusă lui Macskási, că ar fi pronunțat pe nedrept pedepse împotriva supușilor, că le-ar fi aplicat amenzi ilegale și i-ar fi împiedicat să facă uz de dreptul de apel la generalul-comandant al Transilvaniei, toate mărturiile din cele 55 de sate au negat consecvent aceste învinuiri, fiind confirmate și de declarația lui Mihai Vaida de Bozeș, unul dintre cei mai în măsură să cunoască realitatea datorită relațiilor strânse de serviciu cu vicecomitele anchetat.

În fine, o problemă supusă investigării — probabil în urma uneltirilor baronului Száva și ale contelui Pekry, pentru a și pune în evidență eventualele merite proprii în slujba Habsburgilor — a fost aflarea celui ce adusese imperialilor cele mai de seamă servicii în comitatul Severinului, fără să fi fost răsplătit de împărat și având de suportat și mari pierderi materiale. Și de această dată răspunsul unanim al martorilor audiați din cele 55 de sate l-a indicat pe vicecomitele Petru Macskási. De asemenea, mărturiile venite din partea unor sate au fost mai

ample, chiar și atunci când se aflau la o depărtare mai mare de Caransebeș. Astfel, martorilor din Zgribești le era cunoscut faptul că Petru Macskási îi ajutase pe imperiali mai cu seamă cu ocazia atacului otoman asupra Caransebeșului din 7 august 1697, „atunci pierzând cea mai mare parte din toate bunurile sale de acolo datorită focului și luptei, iar o altă parte din cauza slugilor, care au fugit tot atunci la curuți, luându-i caii și hamurile“ (*omnia bona sau ibidem tunc habita amittendo, maiori parte quidem propter incendium et conflagrationem, partim vero propter famulos, qui tunc temporis ad Curucziones transfugerunt, cum equis et eorundem appertinentiis*). Același lucru le era cunoscut și martorilor din Iersig și Sacoșul Mare. În schimb cei din Brebul și Valea Mare (Valea Bistrei) au ținut să remarce nu numai ajutorul dat de Macskási trupelor imperiale aflate în tabără, ci deopotrivă faptul că avusese numeroase certuri (*multum altercando et disceptando*) cu alți funcționari ai comitatului, deoarece pustiiu (*desolant*) ținutul prin abuzurile lor. Aceeași atitudine pusă în slujba binelui public a fost remarcată și de cnezul din Vărădia, care știa din auzite drept un fapt sigur (*audivi pro certo*), anume că vicecomitele Macskási fusese la Viena de două ori pentru a rezolva problemele comitatului. Dar cele mai nuanțate și mai ample informații s-au datorat tot mărturiei adesea-amintitului Mihai Vaida de Bozeș. Acesta, împreună cu Macskási, Gabriel Giurma și Sigismund Simon, nu precupețiseră nici un efort pentru a ajuta funcționarea administrației comitatense. De aceea intraseră în conflict cu haiducii sârbii din garnizoana Caransebeșului, fiind jefuiți de aceștia de cinci ori și amenințați cu moartea în mai multe rânduri, atunci când interveniseră în apărarea populației orașului. Mai mult, vicecomitele Macskási fusese chiar pe punctul de a-și pierde viața, plângându-se de această situație gravă generalului Veterani. În fața noilor amenințări venite din partea haiducilor sârbi, Macskási a fost nevoit să părăsească orașul pe timp de vreo 3 ani, lăsându-l ca substitut pe Mihai Vaida. Nici acesta nu s-a bucurat însă de simpatia oștenilor sârbi, chiar dacă un frate vitreg al său slujea în rândurile haiducilor. Acest frate l-a avertizat apoi că sârbii voiau să-l ucidă, amenințare cu atât mai serioasă, cu cât unii haiduci îi reproșaseră lui Vaida public sprijinul acordat lui Petru Macskási: „Tu! I-ai dat ocazie lui Petru Macskási să scape și i-ai dat drumul. De aceea trebuie să mori!“ (*Tu! Petro Macskási viam ad abeundum adaperuisti et expedivisti. Tu debes mori propter eundem!*). Ne rămâne deocamdată necunoscut deznodământul acestei situații. Cert este faptul că Macskási a revenit la Caransebeș încă în prima jumătate a anului 1698, iar substitutul său vremelnic a continuat să-și exercite atribuțiile atât până la acea dată cât și după aceea.

Un foarte consistent cap de acuzare, a cărui investigare a fost încredințată comisarilor Prónay și Rátoni, privea neregularitățile pe care le-ar fi comis vicecomitele Macskási la incasarea dărilor de la populație, precum și relațiile sale tensionate cu funcționarii administrației militare imperiale, dar și modul în care cei din urmă își exercitaseră atribuțiile. Pentru cercetarea acestor aspecte au fost audiați reprezentanții din 53 de sate și 11 martori individuali, funcționari ai administrației comitatense sau ai celei militare, oșteni din garnizoana Caransebeșului și nobili având moșii în comitatul Severin.

Pentru a înțelege cât mai corect contextul în care s-a desfășurat ancheta, socotim binevenită prezentarea cadrului legal ce reglementa atât regimul dărilor cât și raporturile dintre autoritățile civile și cele militare, precum și cele dintre autorități și supuși. Dintru bun început ținem să reamintim faptul că și în ceea ce privește reglementarea regimului de proprietate și cel al dărilor, nobilimea severineană, revenită la vatră în 1688 odată cu trupele imperiale victorioase, s-a străduit să obțină o *restitutio in integrum* a situației dinainte de 1658. În disputa care s-a născut cu autoritățile centrale de la Viena (în speță Camera Aulică de sub președenția contelui Breuner) s-a ajuns până la urmă la o soluție de compromis. În virtutea dreptului războiului (*ius belli*), împăratul Leopold I a devenit stăpânul suprem al pământului aflat pe teritoriul comitatului Severin luat de la otomani. Din ordinul suveranului s-a făcut o conscriere a tuturor bunurilor imobile (în speță a pământului) din comitat, care au fost apoi arendate, cu drept de uzufruct, vechilor proprietari care le-au revendicat sau urmașilor legali ai acestora. În toate cazurile de arendare s-a făcut mențiunea, că din această situație de *uti possidetis* nu decurgea în nici un chip vreun drept sau titlu de proprietate deplină, regimul proprietății urmând să fie reglementat definitiv abia după încheierea păcii. Nu e mai puțin adevărat că nobilimea severineană nu s-a resemnat cu acest mod de reglementare a regimului de stăpânire asupra pământului și altor bunuri imobiliare, înaintând Curtii vieneze mai multe memorii (în 1688, 1689, 1695, 1698), susținute de plenipotențiarilor trimiși în capitala Imperiului¹⁸. De asemenea, și comandantul militar al Transilvaniei, generalul Veterani, a încercat să reglementeze pe plan local regimul proprietății imobiliare și cel al dărilor. Încă în consiliul militar ținut la Caransebeș, la 12 septembrie 1689, sub președenția generalului conte Louis d'Herbeville comisarului imperial adjunct, baronul Mihai Száva, i s-a ordonat să nu-i tulbure pe nobili severineni în uzufructul proprietăților lor imobiliare, ei fiind în același timp scutiți de toate sarcinile publice. În același timp, populația satelor, aproape exclusiv românească, a fost obligată să presteze atât diferite munci de interes public cât și să dea dijma din grâne, fân, struguri și vite. Nobililor le-a fost însă interzis să-i folosească pe săteni în interes propriu și să-i impună la dări în bani. Mai mult încă, s-a interzis scoaterea sătenilor de pe pământurile dobândite în timpul stăpânirii otomane, de pe cele părăsite de nobilii severineni refugiați în Ardeal la 1658 și apoi nerevendicate, precum și împiedicarea țăranilor de a se bucura de uzufructul terenurilor agricole primite de la autoritățile imperiale¹⁹. În pofida acestor reglementări, situația din comitatul Severinului a rămas tensionată atât datorită nobilimii, care se comporta ca un stăpân cu drepturi depline, cât și a administrației militare, care căuta, la rândul-i, să tragă profit maxim de pe urma teritoriilor ocupate prin forța armelor. De aceea generalul Veterani a emis, la 24 septembrie 1693, o Ordonanță prin care au fost reglementate nu numai chestiunile privind regimul dărilor, ci deopotrivă cele legate de funcționarea justiției și de raporturile dintre autoritățile civile și militare, precum și de relațiile lor cu populația²⁰. Astfel, s-a stabilit ca dijmele din grâu, orz, mei, secară, porumb și din alte cereale să fie strânse de funcționarii comitatensi împreună cu cei desemnați de comisarul imperial cu aprovizionarea, urmând să fie pre-

date Comisariatului de la Caransebeș. În schimb strângerea dijmii din găini, oi, porci, capre și alte vite a fost încredințată unui funcționar desemnat de vicecomite (adică de Petru Macskási), însoțit de cei desemnați de comandantul militar al Caransebeșului. Stabilirea destinației ulterioare a acestor produse a fost rezervată comandantului militar al Transilvaniei. Pentru a se curma sau limita posibilitățile de abuz la strângerea dărilor de la populație, s-a stabilit obligația comandantului de la Caransebeș de a veghea ca Oficiul de tricesimă de la Caransebeș și filialele sale să procedeze cu cât mai multă moderație. În schimb Ordonanța Veteranilor a interzis perceperea unor dări în bani de la populație fără acordul prealabil al comandantului caransebeșan. Cu privire la muncile în folosul trupelor imperiale, s-a stabilit ca acestea să fie executate doar cu știrea vicecomitelui, numai el având atribuția de a recruta oamenii necesari, având grijă să nu împovăreze un sat în dauna altuia. La Lugoj și Bocșa, ducerea la îndeplinire a acestor dispoziții a fost încredințată comandanților imperiali locali.

Ordonanța din 1693 a încercat să reglementeze și sistemul de drept din comitatul Severinului, minat de conflicte de competență între autoritățile civile și cele militare. Astfel, s-a stabilit aplicarea legislației transilvănene în toate litigiile, ca instanțe de apel superioare scaunului de judecată al comitatului fiind stabilite comandantul Caransebeșului și generalul-comandant al Transilvaniei. Litigiile de drept dintre populație și militarii imperiali au fost încredințate spre soluționare căpitanului sub ordinele căruia servea militarul în culpă, respectiv vicecolonelului care îi comanda pe haiducii sârbi. Și în acest caz comandantul Caransebeșului, respectiv generalul-comandant al Transilvaniei, au fost desemnați drept instanțe de apel. Potrivit Ordonanței din 1693, comandantul Caransebeșului a fost imputernicit să procedeze la executarea silită a obligațiilor în natură ale populației, dar numai la cererea formală venită din partea vicecomitelui (adică a lui Petru Macskási). În același timp, comandantul caransebeșan a fost obligat să dea autorităților comitatense tot concursul necesar la prinderea delincvenților. De asemenea, s-a stabilit ca procedura judecătorească să se desfășoare cât mai rapid, pentru a se evita cazurile de detenție nejustificată.

Prevederile Ordonanței din 1693 au fost întregite prin decretul imperial din 10 martie 1698, care — confirmând nobilimii severinene unele prerogative de ordin judecătorec — a lăsat în întregime pe seama autorităților ducerea la îndeplinire a sentințelor pronunțate²¹.

Revenind la acuzațiile aduse vicecomitelui Macskási, cercetarea acestora s-a făcut prin formularea unor întrebări complexe, care ne îngăduie, cel puțin în parte, reconstituirea lumii stăpânilor și a supușilor din comitatul Severin la sfârșitul secolului al XVII-lea, în timpul administrației mixte militare și civile.

Raportul de anchetă din 20 ianuarie 1699 ne permite să stabilim în linii mari²² caracterul celor 57 de moșii (sate) din care au provenit martorii citați la audieri. Astfel, 29 de sate ale comitatului Severin au aparținut după 1688 fiscului imperial (Brebul, Ezeriș, Valea Mare/Valea Bistrei, Călnic, Fizeș, Jidovin/Berzovia, Doclin, Bărbosu, Birda, Gătaia, Ramna, Zăvoi, Glimboca, Vărădia, Ticvaniul Mare, Răchita, Forotic, Șoșdea, Plugova, Vrani, Răcășdia, Ciclova, Ohaba Bistra, Ilidia, parțial Do-

mașnea, Naidăș, Jitim, Marga și Vermeș), în cazul altor 13 sate (Iersig, Sacoșul Mare, Duleu, Mărul, Slatina Timișului, Remetea Pogăniș, Valea Boului, Vucova, Jasenov — azi în Banatul sârbesc, Delinești, Zgribești, Târnova și Reșița) stăpânul fiind cu mare probabilitate tot fiscul imperial, chiar dacă faptul nu este menționat în mod distinct. În fine, alte 15 sate au aparținut — mai bine zis dreptul de uzufruct asupra veniturilor de acolo — unor particulari, fie aceștia nobili severineni reveniți în 1688 cu trupele habsburgice, fie călugării franciscani de la Caransebeș sau funcționari ai administrației militare imperiale. Astfel, vicecomitele Petru Macskási a deținut singur satele Fârliug, Obreja și Jupa, iar împreună cu Gabriel Giurma de Mal și satul Peștere. Tricesimatorul caransebeșan Ștefan Kún s-a bucurat de dreptul de uzufruct asupra satelor Agadici, Dalci și Biserica Roșie (Crvena Crkva, azi în Banatul sârbesc). Sigismund Simon, un alt colaborator al imperialilor și al vicecomitelui Macskási, a beneficiat de veniturile din două sate (Zorlențul Mare și Vârciorova). În fine, de uzufructul asupra câte unui sat s-au bucurat călugării franciscani de la Caransebeș (Var), nobilii Mihai Vaida de Bozeș (Borzous), Ioan Vaida (o cotă-parte din Domașnea împreună cu fiscul imperial), Gabriel Giurma de Mal (Crâjma), precum și funcționarii imperiali Ioan Farkas de Selymec, comisar-adjunct (Kucié, azi în Banatul sârbesc), Adalbert Dobner (Ohaba Mâtnic) și diacul David (Borlova). Este de remarcat faptul că zona în care sunt așezate aceste sate cuprinde Valea Bistrei și a Timișului, zona de deal dintre Caransebeș și Lugoj, precum și o mare parte din fostul comitat Caraș și câteva localități (Gătaia, Birda) din fostul comitat Timiș de dinainte de 1552 — în fapt teritoriul controlat în acel moment de trupele imperiale.

Raportul din 20 ianuarie 1699 a comisarilor Prónay și Rátoni ne mai oferă date deosebit de prețioase și pentru cunoașterea conducătorilor administrației sătești, cea a cnezilor, evidențiind o dată mai mult supraviețuirea instituției cneziale în timpul stăpânirii otomane²³. Mai mult, în numeroase cazuri aflăm numele și vârsta cnezului sau a juratului delegat să reprezinte comunitatea satească la audieri:

Localitatea	Numele cnezului sau juratului	Vârsta (ani)
Iersig	cnezul Jica Micului	40
Duleu	cnezul Mihai Foale	40
Fârliug	cnezul Martin Țaraș	48
Brebul	cnezul Ioan Iacob	60
Ezeriș	cnezul Mihai Brândan	43
Câlnic	cnezul Lupu Tulbure	43
Birda	juratul Petru Nedeca	66
Gătaia	juratul Petru Vizar	
Glimboca	juratul Vasile Bogdan	
Obreja	cnezul Martin Vălean	33
Jupa	cnezul Drăgoi Voia	
Var	juratul Vasile Blagovan	
	juratul Mișoș Măidăneanțu	53
Șoșdea	cnezul Jivan Giurgi	50
Ohaba Mâtnic	cnezul Șurianu (Csűrös) Ștefoni	58
Peștere	cnezul Ianăș Drăgan	

Localitatea	Numele cnezului sau juratului	Vârsta (ani)
Domașnea	cnezul Giurgi Guran	42
Slatina Timișului	cnezul Ioan Baba	43
Remetea Pogăniș	juratul Martin Vloga	41
Valea Boului	cnezul Lupu Frâncul	42
Vucova	cnezul Petru Gușă	
Vermeș	juratul Mihai Zăgujan	40
Jasenovo	juratul Radu Rainarici	60

Tocmai datorită mărturiilor depuse de acești fruntași ai satelor avem prilejul să cunoaștem nu numai regimul fiscal, deosebit de oneros, al administrației mixte din comitatul Severinului, ci și confruntarea permanentă dintre autoritățile civile și cele militare, care s-a repercutat negativ, nu o dată, asupra populației nevinovate. Acest conflict de competență dintre autoritățile comitatense și funcționarii imperiali a ajuns până la urmă de notorietate publică, făcând, printre altele, obiectul anchetei din 1699. Protagonistii acestei dispute aprige au fost, pe de o parte, vicecomitele Petru Macskási împreună cu 2—3 colaboratori mai apropiați (Gheorghe Gârleșteanu, tricesimatorul Ștefan Kún, Gabriel Giurma de Mal), iar pe de altă parte funcționarii administrației militare imperiale, mai cu seamă comisarul de război Gallatin, adjunctul său Christian Czelko și Ioan Dalmata, încasatorul dijmelor.

Ancheta trebuia să lămurească faptul dacă vicecomitele Macskási intervenise în problemele aflate în atribuția comisarului Gallatin, respectiv dacă cel din urmă, precum și subordonanții săi, se amestecaseră în chestiuni a căror rezolvare revenea autorităților comitatense (aplicarea legilor, perceperea amenzilor, prinderea sau eliberarea răufăcătorilor). Mărturiile privind aceste aspecte ale relațiilor dintre cele două componente ale administrației severinene l-au disculpat întru totul pe vicecomitele Macskási. În schimb funcționarii imperiali au fost demascați ca autori ai stării de tensiune neîncetată, situație prin care urmăreau de fapt discreditarea și înlăturarea lui Petru Macskási și a oamenilor acestuia. Mărturiile înregistrate în acest sens sunt cât se poate de elocvente fie că provin din rândul celor apropiați de vicecomitele severinene, fie de la reprezentanții celor 53 de sate sau chiar de la unii funcționari imperiali. Astfel, un colaborator al lui Petru Macskási, pretorul Gabriel Giurma de Mal, a mărturisit în cuvinte lipsite de orice echivoc: „Știu cât se poate de bine, că preavestitul domn Gallatin s-a amestecat în treburile de serviciu ale domnului Petru Macskási: „(*Scio rectissime, illustrissimum dominum Gallatin ingessisse se officiolatui domini Petri Macskási*). Adjunctul lui Macskási, vicecomitele-substitut Gheorghe Gârleșteanu a mai adăugat acestei constatări un element agravant — faptul că mai mulți răufăcători fuseseră eliberați din arest de comisarul Gallatin fără știrea autorităților comitatense, ceea ce sporise și mai mult animozitatea dintre cele două părți. De altfel Sebastian Hancz, comisarul cu aprovizionarea, a declarat cu ocazia audierilor că îi erau cunoscute disensiunile între Macskási și Gallatin: „... între ei au fost mereu certuri și conflicte, iar unul se amesteca în treburile de serviciu ale celuilalt“

(*semper rixas et contentionem habuisse inter se et quod ingessissent sese in officiolatum*). Mărturiile venite din lumea satelor au fost la fel de concludente, chiar dacă ponderea conflictului se mută de la comisarul Gallatin la adjunctul său Christian Czelko și la alți funcționari imperiali subalterni. Astfel, cnezul din Iersig a declarat că funcționarii imperiali, dar mai cu seamă Czelko, încasatorul dijmelor Dalmata și diacul Andrei impuseseră comunității sătești „să depindem în toate de ei și să nu ne ducem la domnul Macskási pentru a ne face dreptate, nici pentru a obține alte schimbări, deoarece domnul Macskási nu mai are nici o putere de a porunci și dispune, ci Maiestatea Sa a încredințat această țară în mâinile lor“ (*ut in omnibus ab eisdem dependeamus, nec ad leges, nec ad alias rectificationes celebrandas veniamus ad dominum Macskási, quia ipse dominus Macskási nihil praecipiendi aut disponendi habet facultatem, sed in manus eorum* [Sua Maiestas recomendavisset hoc regnum]). Cnezul din Mărul a declarat la rândul său, că îl auzise pe Czelko și diecii (scribii) săi declarând că „Petru Macskási nu va mai porunci, ci de acum înainte ei vor da ordine“ (*quod iam amplius non diserneret Petrus Macskási, sed ipsi iam deinceps disponent*). În același sens s-a exprimat comisarul Czelko și în fața cnezului din Jupa, declarându-i că „domnul Petru Macskási nu mai are nici o putere de a da ordine în acest comitat“ (*non habet dispositionem iam ullam dominus Petrus Macskási in hoc comitatu*), declarație reluată întocmai de alți funcționari imperiali în fața sătenilor din Slatina Timișului. Potrivit mărturiei cnezului din Brebul, comisarul adjunct Czelko a cerut satelor din întreg comitatul să se supună doar ordinelor sale și nicidecum celor venind de la vicecomitele Macskási. La Obreja, Czelko și-a motivat această atitudine — așa cum rezultă din declarația martorilor de acolo — prin faptul că ar fi fost trimis de Camera Aulică pentru a exercita autoritatea supremă în comitatul Severin. Cum pilda superiorului nu putea să nu facă prozești, un funcționar inferior al administrației militare, diacul Andrei, s-a socotit îndreptățit să se exprime astfel în fața sătenilor din Valea Boului: „Eu dau acum ordine în comitat și nimeni altul!“ (*Ego dispono pro nunc in comitatu hoc, non vero alter!*). Acțiunea de discreditare a vicecomitelui Macskási, de subminare a autorității sale din partea funcționarilor imperiali, în spatele cărora îi putem presupune cu mare probabilitate pe baronul Száva și pe contele Pekry, a avut antecedente la fel de virulente, care au culminat prin efectuarea unei alte anchete. Declarațiile martorilor din ianuarie 1699 ne îngăduie să aflăm câte ceva despre acest adevărat complot orchestrat împotriva lui Petru Macskási, dar mai ales despre atmosfera de teroare instaurată de funcționarii imperiali în rândul populației rurale din comitat. Și de această dată, amănunte semnificative ne sunt oferite de mărturia lui Mihai Vaida de Bozeș. Potrivit acesteia, în anul 1697²⁴ comisarul adjunct Christian Czelko împreună cu diacul Andrei i-a convocat la Caransebeș numai pe cnezii satelor din împrejurimi, interogându-i asupra sumelor de bani care le-ar fi fost pretinse de vicecomitele Macskási. Vaida, care fusese de față la această procedură polițienească, a asistat apoi la arestarea lui Sebastian Martin, șeful paznicilor de la trecători și fost iobag imperial la Peștere, și a lui Ioan Jupan, iobag din Jupa al lui Petru Macskási, deoarece refuzaseră să depună mărturie împotriva acestuia. Abia la intervenția lui Vaida, cei doi arestanți

au fost puși în libertate. Dacă ar fi să dăm crezare mărturiilor reprezentanților de la Sacoșul Mare, Zgribești, Valea Bistrei, Ramna, Mărul, Fârliug, Călnic și Peștere, ancheta împotriva vicecomitetului Macskási s-ar fi desfășurat în anul 1698. Cu această ocazie, comisarul-adjunct Czelko și credinciosul său diac Andrei i-ar fi interogată în casa nobilului Petru Ion (*Juon* din Caransebeș, pe atunci vicejude al nobililor la Zgribești, pe reprezentanții satelor, convocați să declare dacă vicecomitele Macskási îi impuseseră la plata vreunor amenzi. Potrivit mărturiei cnezului din Fârliug, Czelko și diacul Andrei le-au declarat celor ce urmau să fie audiați, că ancheta s-ar fi efectuat din ordinul Camerei Aulice²⁵. În orice caz, audierile s-au desfășurat prin intimidarea și timorarea reprezentanților trimiși de comunitățile sătești. Mărturiile în acest sens sunt lipsite de orice echivoc: cnezii din Valea Bistrei, Mărul, Călnic, Ramna și Peștere au declarat la audierile din ianuarie 1699, că atât comisarul Czelko cât și diacul Andrei îi amenințaseră în 1698 cu închisoarea, dacă n-ar fi consimțit să depună împotriva vicecomitelui Macskási. Cei din Sacoșul Mare au fost amenințați, că dacă vor mai merge să-i slujească lui Macskási sau să i se plângă, vor fi aruncați în lanțuri și duși la Buda. În schimb la Jupa amenințarea a luat forme concrete: doi săteni, care nu voiseră să depună mărturie împotriva vicecomitelui aflat sub anchetă, au fost arestați de comisarul-adjunct Czelko și aruncați în închisoarea de la Caransebeș. Tot la Jupa, sat aflat în stăpânirea lui Petru Macskási, amenințările au căpătat o conotație specială. Sătenilor de acolo li s-a amintit de către funcționarii imperiali, că „Veterani e deja mort“ (*iam mortuus est Veterani*). Referirea la fostul comandant militar al Transilvaniei, căzut în bătălia de la Lugoj (septembrie 1695), nu este deloc întâmplătoare, cunoscută fiind relațiile sale foarte strânse cu vicecomitele Macskási²⁶.

Nici încercările comisarului de război Gallatin și ale baronului Száva, de a-l prezenta pe Macskási în postura de datornic, nu au avut rezultatul scontat de denunțatori. Toate declarațiile înregistrate în ianuarie 1699 l-au exonerat pe vicecomitele severinean complet de această acuzație infamă.

Așa cum am mai amintit, audierile din 1699 sunt un izvor de mare interes pentru cunoașterea regimului de impunere a populației din comitatul Severin. Dintru bun început se cuvine subliniat faptul că acest regim a stat, pe de o parte, sub semnul climatului de nesiguranță datorat atât operațiunilor militare austro-osmane și lotriei, cu urmări uneori dramatice pe plan material și deopotrivă demografic. Pe de altă parte, evoluția regimului de impunere a fost marcată de carențele din funcționarea administrației mixte, militare și civile, în pofida încercărilor de reglementare făcute de generalul Veterani și vicecomitele Macskási. Funcționarii administrației militare a comitatului Severin au căutat, pe de o parte, să obțină cât mai multe venituri în natură și în bani sau prestații în muncă pe seama fiscului și a trupelor imperiale, iar, pe de altă parte, să-și rotunjească propriile câștiguri. În acest fel populația rurală din comitatul Severin s-a văzut expusă bunului plac și abuzurilor flagrante ale funcționarilor imperiali, încercările vicecomitelui Macskási de a modera comportamentul lor abuziv lovindu-se de o adevărată conspirație a celor corupți. Mărturiile venite din lumea satelor cu ocazia audierilor din 1699 sunt cât se poate de elocvente în acest sens, confirmând o realitate care

însoțise a doua stăpânire imperială în Banatul de la munte încă de la începuturile ei. Astfel, la 11 martie 1691, vicecomitele Macskási s-a plâns generalului Veterani, că populația din comitatul Severinului fusese impusă la plata unor dări exagerat de mari de către comisarul imperial Ioan Farkas. În răspunsul său din 17 martie 1691 generalul-comandant al Transilvaniei a recunoscut, ce-i drept, că „nu mă îndoiesc că acel comisar cere dări mai mari decât le poate presta populația“, pentru a încheia apoi plin de cinism: „Între timp, potrivit Evangheliei, să i se dea Cezarului (se înțelege, cel de la Viena — n.n.) ce-i a Cezarului, deoarece această povară nu va mai dura multă vreme“. Lui Macskási nu-i rămânea decât să se consoleze cu asigurarea lui Veterani, că „nici Comisariatul imperial nu se va amesteca în dispozițiile autorităților provinciale și în drepturile voastre decât după cum o vor cere dările“. Ca un act de bunăvoință, vicecomitelui Macskási i s-a dat totuși mână liberă din partea comisariatului imperial suprem Komornik, să-l ancheteze pe Ioan Farkas și să-l schimbe în caz că ar fi socotit necesar²⁷. Cu acestea, regimul fiscal deosebit de aspru aplicat de funcționarii imperiali în comitatul Severinului avea să fie însă departe de a se fi înlănzit. Deși ne lipsesc deocamdată informațiile pentru aproape 6 ani (1692—1696), nu credem, totuși, ca situația să fi evoluat favorabil. De altfel, în 1698, Petru Macskási s-a plâns Camerei Aulice și Consiliului Aulic de Război de abuzurile comise de funcționarii imperiali la repartizarea și încasarea dărilor de la populație. În consecință, la 18 aprilie 1698, Camera Aulică a ordonat funcționarilor săi din comitatul Severin să pună capăt „asuprelilor și exceselor comise“, să nu stârnească „pe zi ce trece“ mai multă violență și pagubă, ci să respecte Ordonanța din 1693 și să nu se amestece în problemele de administrație comitatensă²⁸.

În cele ce urmează, vom încerca să înfățișăm, pe temeiul documentelor care ne-au stat la dispoziție, tabloul dărilor prestate de populația din comitatul Severin în ultima partea a celei de-a doua stăpâniri habsburgice. Înainte de aceasta, vom reaminti faptul că — potrivit Ordonanței din 1693 — dijelele din cereale erau stabilite și încasate de funcționarii imperiali împreună cu cei ai comitatului, fiind predate Comisariatului de la Caransebeș. Într-un mod asemănător era reglementată și problema dijmelor din animale. În schimb perceperea unor dări în bani fusese rezervată pe seama autorităților militare. Cum, datorită condițiilor vitrege generate atât de război cât și de lotrie administrația imperială avusese greutatea la strângerea dărilor în natură, funcționarii ei au preferat cu vremea să le convertească în bani, iar aceasta cu atât mai mult, cu cât le oferea posibilități de câștig pe seama populației expuse bunului lor plac. În ceea ce privește obligațiile în muncă ale supușilor din comitatul Severinului, ele au depins tot de funcționarii imperiali, informarea obligatorie a vicecomitelui și controlul său în privința recrutării oamenilor necesari făcând numai să asprească niște relații oricum tensionate.

Din datele de care dispunem până acum — bogatele arhive păstrate la Viena urmând să ne ofere temeiul întocmirii unei monografii cuprinzătoare a celei de-a doua stăpâniri habsburgice asupra comitatului Severin — știm că în anii 1694—1696 populația satelor severinene a contribuit pe seama fiscului imperial cu nu mai puțin de 15 000 căble de grâu și 9 000 florini renani în contul dijmei din cereale²⁹. De altfel, în cursul

unui singur an (1694), contribuția bănească a unor sate și centre urbane din comitatul Severin a fost următoarea³⁰:

Localitatea	Darea în bani (florini renani)
Delinești	120
Domașnea și Rusca	800
Poiana	200
Slatina Timișului	240
Fârliug	400
Valea Mare (Valea Bistrei)	320
Ezeriș	320
Zorlențul Mare	440
Brebul	160
Zgribești	200
Mărul	80
Carășova	600
Sălbăgel	240
Scăiuș	400
Berseusch (Borzous)*	60
Tincova	24
Crivina	200
Ohaba Mâtnic și Valea Boului	80
Obreja	120
Jupa și Peștere	32
Lugoj, Bocșa și Palanka	11 920
TOTAL	16 956 florini renani

* Localitate azi dispărută, aflată pe lângă Berzovia.

La această dare în bani s-au adăugat 800 câble de grâu și 2 500 câble de porumb. Raportul audierilor din ianuarie 1699 ne îngăduie să cunoaștem dările în bani și în natură ale celor mai multe sate severinene în anii 1697 și 1698.

Darea în bani*

Localitatea	ANUL	
	1697	1698
Târnova		30 d.
Bârbosu		80 d.
Zorlențul Mare	60 d.	16—30 d.
Vârciorova		300 d.
Iersig		60 d.
Duleu	65 d.	80 d.
Fârliug	100 d.	30 d.
Brebul	25 d.	70 d.
Ezeriș	40 d.	62 d.
Zgribești	60 d.	120 d.
Borzous	12 d.	30 d.
Mărul	30 d.	30 d.
Câlnic	20 d.	40 d.
Fizeș	40 d.	

Locatilitatea	ANUL	
	1697	1698
Jidovin (Berzovia)	75 d.	
Doclin	40 d.	70 d.
Birda		
Gătaia	120 d.	120 d.
Ramna	130 sau 150 d.	180 d.
Zăvoi	nu s-a perceput nimic de la locuitorii fugiți, care abia reveniseră la vatră	
Glimboca		10 d.
Vărădia		30 d.
Ticvaniul Mare	140 d.	160 d.
Răchita	110 d.	110 d.
Obreja	45 d.	50 d.
Jupa	30 d.	30 d.
Forotic		
Var	50 d.	100 d.
Șoșdea	12 d.	20 d.
Crâjma	circa 80 d.	80 d.
Ohaba Mâtnic	6 d.	20 d.
Pestere	10 d.	15 d.
Plugova	5 d.	10 d.
Vrani	15 d.	20 d.
	nu s-a perceput nimic, fiindcă locuitorii au fost fugiți	46 d.
Răcășdia și Ciclova	95 d.	95 d.
Ohaba Bistra		45 d.
Ilidia	50 d.	55 d.
Domașnea	130 d.	180 d.
Agadici		15 d.
Naidăș	10 d.	20 d.
Jitin	15 d.	35 d.
Marga		
Crvena Crkva și Kusić	75 d.	130 d. (numai Crvena Crkva)
Borlova	10 d.	15 d.
Slatina Timișului	80 d.	100 d.
Remetea Pogăniș	locuitorii n-au plătit ni- mic, fiind stabiliți în alt loc	
Valea Boului	70 zl.	10 d.
Vucova	circa 200 d.**	30 d.
Vermeș		circa 300 d.**
Jasenovo		300 d.**
Kusić		110 d.
Dalci		50 d.
Delinești	10 d.	15 d.
Valea Mare (Valea Bis- trei)	27 d.	35 d.

d.=ducați; zl.=zloți; 1 zlot (florin)=cca. 1/4 ducat.

* Pentru localitățile la care lipsesc datele, acestea fie că nu au fost menționate în document, fie că nu erau cunoscute martorilor audiați. Pentru a putea face o comparație cu datele din 1694 (indicate în florini renani), menționăm că un ducat imperial reprezenta echivalentul a aproximativ 4 florini și jumătate.

** Cifre exagerate de mari, datorate probabil ignoranței martorilor sau mai curând greșelii scribului. Corect ar fi 20 d., respectiv 30 d.

Darea în natură*

Localitatea	ANUL	
	1697	1698
Bărbosu	100 cb.g.	70 cb.g.
Zorlențu Mare	60 cb.p.	80 cb.p.
Vârciorova		30 cb.p.
Iersig	În 1697—1698, în contul 800 florini renani.	porumbului s-au plătit
Duleu	80 cb.p., 30 cb.g.	110 cb.p.
Fârliug	100 cb.p.	80 cb.p.
Brebul	25 cb.p.	27 cb.p.
Ezeriș	18 cb.p.	
Zgribești	18 cb.p.	30 cb.p.
Borzous	13 cb.g.	20 cb.p.
Câlnic	40 cb.p.	50 cb.p.
Fizeș	130 cb.p.	100 cb.p.
Jidovin (Berzovia)	150 cb.p.	
Doclin	70 cb.p.	120 cb.p.
Gătaia	60 cb.p.	150 cb.p.
Ramna		150 cb.p. pentru militarii de la valul fortificat Ezeriș
Zăvoi	nu s-a perceput, locuito- rii fugiți fiind abia re- veniți	
Glimboca	s-a dat porumb în fiecare an	.
Ticvaniul Mare	18 cb.p.	
Obreja	30 cb.p.	30 cb.p.
Șoșdea	150 cb.p.	150 cb.p.
Ohaba Mătnic		10 cb.p.
Vrani	fiind fugiți, locuitorii n-au dat nimic	
Ohaba Bistra		40 cb.p.
Domașnea	10 blăni de urs pentru comisarul Gallatin	
Crvena Crkva și Kusić	câte 73 florini renani în fiecare an în contul po- rumbului datorat	
Remetea Pogăniș	locuitorii n-au dat nimic, fiind stabiliți în alt loc	
Vermeș		400 cb.p. pentru militarii de la valul fortificat Ezeriș
Dalci	5 cb.p.	15 cb.p.

g=grâu; p=porumb; cb=câblă vieneză (cca. 64 litri)

* În tabel n-au mai fost trecute localitățile pentru care documentul din 20 ianuarie 1699 nu menționează date. Potrivit informațiilor din aceeași sursă, prețul unei câble de porumb era de 1 fl. 80 cr.

Din ancheta efectuată în ianuarie 1699 și cu privire la regimul stabilirii cuantumului dărilor și a perceperii lor au reieșit o seamă de încălcări ale legii și abuzuri comise de funcționarii imperiali. Astfel, contrar prevederilor Ordonanței din 1693, repartizarea și incasarea dărilor (de ex. la Fârliug, Brebul, Fizeș, Jidovin și Ezeriș) a fost efectuată doar

de funcționarii imperiali (în speță de comisarul de război Gallatin), fără participarea celor comitatensi. Că acest mod de a proceda a reprezentat calea pentru numeroase abuzuri este cât se poate de evident. Cel mai mărunț, dar cu posibile urmări deosebit de grave, era omisiunea, poate voită, de eliberare a unor chitanțe atestând îndeplinirea obligațiilor către fiscul imperial. Astfel, doar reprezentanții din 8 sate (Iersig, Brebul, Ezeriș, Borzous, Mărul, Doclin, Bărbosu și Birda) au declarat că primiseră chitanțe pentru produsele naturale predate sau banii plătiți în contul dării. Datorită faptului că funcționarii imperiali își arogaseră în mod abuziv repartizarea dărilor, s-au născut numeroase nemulțumiri în rândul satelor nedreptățite. Astfel, cnezul din Ezeriș a menționat în numele comunității sale sătești, că „nu știm dacă ar fi trebuit să dăm atâta dijmă, dar fiindcă ne-au impus-o, suntem siliți să o dăm“ (*ignoramus an debuissemus tanti, sed quoniam imposuerunt, coacti sumus praestare*). Aceluiași mod arbitrar de stabilire a cuantumului dărilor i s-a datorat și faptul că într-un sat (Var), care număra doar 4 case, darea în bani s-a ridicat la o sumă foarte mare (12 ducați în 1697, 20 ducați în 1698). O dovadă mai mult că stabilirea mărimii dărilor a fost în unele locuri o adevărată târguială între funcționarii imperiali și comunitățile sătești — în care argumentele sunătoare au avut un rol hotărâtor — este cazul de la Răchitova, al cărei cnez fusese chemat în 1698 la Caransebeș, unde „negociase“ cuantumul dijmei pe acel an. Cnezul din Zăvoi s-a plâns, cu ocazia audierilor din 1699, de dijma prea mare fixată satului de incasatorul Dalmata, povară datorită căreia „oamenii s-au tânguit și au plâns mult, zicând că nu trebuie să dăm atâta“ (*multum plorasse et conquestos fuisse homines dicendo non debebamus tante*). Aceleași plângeri legate de fixarea arbitrară a cuantumului dărilor au venit și din partea altor comunități sătești. Astfel, juratul din Gătaia, audiat la Caransebeș în ianuarie 1699, a afirmat cât se poate de limpede: Știu că dijmele nu s-au cerut de la noi în chip drept, fiindcă drept și echitabil ar fi ca din ale tuturor să se ia dijmă“ (*Scio, non iuste à nobis exegerunt decimas, enim vero hoc esset iustum et aequum, si omnium decimam occupassent*). Mărturia juratului din Vermeș a fost și mai tranșantă, el afirmând că „dacă (incasatorul Dalmata — n.n.) ar fi cerut dijma din toate după rânduială, nu ar fi trebuit să plătim atâta“ (*si iuxta ritum ex omnibus deciman expostulasset, non debebamus tantum solvisse*). Cnezul din Năidăș a acuzat, la rândul său, darea prea mare la care fusese impusă comunitatea sătească de către funcționarii imperiali, mai ales că nici nu stăpânea ot după care să plătească dijmă, așa cum fusese obligată.

Un alt motiv care a determinat nemulțumirea unor comunități sătești la reprezentat împovărarea lor fiscală datorită scutirii socotite ne-cuvenită de la plata impozitelor a bulgarilor fugiți din Imperiul otoman și așezați pe teritoriul comitatului Severin. Astfel, sub pretextul că ar fi militari, bulgarii așezați la Crâjma au refuzat să plătească dările, invocând un act de imunitate pe care l-ar fi obținut de la comandantul militar al Transilvaniei, generalul Rabutin de Bussy. Drept urmare, locuitorii români, care n-au recunoscut această scutire, au plătit doar jumătate din cei 20 ducați la prestarea cărora fuseseră impuși. Pentru comisarul Gallatin acesta a fost un motiv suficient să-l arunce în inchi-

soare pe cnezul local și să-l elibereze abia după ce comunitatea sâtească plătitise și restul de 10 ducați. De asemenea, și bulgarii așezați într-un alt sat din apropiere, la Valea Bistrei, i-au păgubit pe locuitorii din Borlova, furându-le fânul și ocupându-le ogoarele, fără ca aceste pierderi, să ducă la scăderea corespunzătoare a cuantumului dărilor.

Așa cum am amintit, operațiunile militare austro-otomane, desfășurate aproape fără încetare pe teritoriul comitatului Severin în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, au determinat pierderi considerabile de ordin material și demografic, aceste influențând capacitatea populației rurale de a împlini obligațiile fiscale. Astfel, în anul 1697 autoritățile imperiale n-au putut încasa nici o dare de la locuitorii din Vrani, Zăvoi și Remetea Pogăniș, deoarece fie că abia reveniseră din bejenie (*quia dispersa plebecula nostra ipso tempore rediit* — Zăvoi) ori că satul fusese distrus (*non habentes pagum* — Vrani), fie că se mutaseră într-un alt loc (*alibi habitantes* — Remetea Pogăniș).

În ceea ce privește dările din satele de al căror uzufruct se bucurau diferiți nobili severineni, ele au fost prestate de populația locală proprietarilor condiționați, așa cum e cazul la Agadici, Dalci, Crvena Crkva, Zorlențu Mare și Borzous, cu mențiunea că fiscul imperial își încasa cota-parte acolo unde era coproprietar. Se mai cuvine amintit faptul că Albert Dobner, beneficiarul veniturilor de la Ohaba Mâtnic, cunoscând desigur situația economică deplorabilă a locuitorilor de acolo, a renunțat să le mai încaseze. În schimb funcționarii imperiali au procedat fără îndurare, percepând nu numai cele datorate de supușii de la sate, ci extorcând, sub cele mai diferite pretexte, bani și bunuri în folos propriu. Iar cei care nu consimțeau la această spoliere erau până la urmă „convinși” într-un mod cât se poate de adecvat. În această adevărată horă a abuzurilor și-au dat mâna mita și amenințarea, minciuna și reaua-credință. Pentru a ilustra calvarul satelor severinene datorat acestui flagel, pildele sunt de-a dreptul abundente. Astfel, la Birda comunitatea sâtească s-a târguit în sensul propriu al cuvântului cu funcționarul imperial venit să stabilească cuantumul dijmei. Pentru încheierea „târgului”, cnezul din Birda a fost chemat la Reșița (*Recsicsa*) și, fiind amenințat de incasatorul de dijme Dalmata, a fost nevoit să accepte ceea ce i s-a impus. La Valea Bistrei, tot Dalmata, venit în sat să fixeze mărimea dijmei, le-a zis locuitorilor de la obraz: „Dați-mi 60 câble de grâu și așa vă voi ierta toată dijma!” (*Dabitis mihi 60 cubulos tritici et sic universam vobis decimam remittam*). După ce a primit această „atenție”, Dalmata pare să nu fi fost mulțumit, deoarece, revenind la Valea Bistrei, a pretins plata întregii dijme. De altfel sătenii de aici s-au văzut năpăstuiți și de sluga lui Dalmata, diacul Iosif, care le-a pretins și luat 6 porci sub pretextul unei taxe silvice ce nu fusese vreodată percepută până atunci (*pro taxa silvarum nunquam hactenus in usu habita*). Și la Borzous Dalmata a pretins tot 60 câble de grâu (din care i s-au dat până la urmă 20 de câble) spre a scuti satul de plata dărilor. În schimb la Fârliug comunitatea sâtească a fost nevoită să-i dea unui alt funcționar imperial, diacul Andrei, 50 vedre de vin, pe care acesta le pretinsese pe seama împăratului, dar care erau de fapt mita oferită pentru întoarcerea carului trimis la lucrările de fortificație de la cetatea Caransebeșului. De asemenea, din suma de bani pe care comunitatea din Fârliug a fost obli-

gată să o dea colonelului Herberstein, comandantul Caransebeșului, același diac Andrei și-a reținut pentru sine 30 florini, sub pretextul — declarat cnezului local — „că satul nostru a săvârșit multe rele și pagube“ (*quod pagus noster multas malitias et noxia patrasset*). La Ezeriș „bunăvoința“ diacului Iosif a fost stimulată de săteni, iar cea a funcționarilor mai înalți pe măsura importanței lor: 4 ducați în contul unei preținse contribuții în alimente (grâu, miere, varză) comisarului-adjunct Czelko și 20 câble de grâu din cuantumul dijmei lui Sebastian Hancz, comisarul cu aprovizionarea. La Domașnea încasatorul de dijme Dalmata i-a mai cerut satului, după ce dijma stabilită fusese predată, încă 50 câble de faină și 200 oi, fără a avea la această pretenție nici o acoperire de drept. Tot la Domașnea un subaltern al lui Dalmata, diacul Andrei, a pretins satului 40 ducați sub pretextul că în 1697 n-ar fi plătit corect dijma. Un an mai târziu, comisarul-adjunct Farkas le-a cerut domășnenilor 2 boi, 6 berbeci și 30 buți cu unt, pe care le luase personal, afirmând că le va trimite generalului-comandant Rabutin de Bussy. Și la Domașnea — la fel ca la Valea Bistrei — funcționarii imperiali au pretins și încasat, de astă dată în bani (44 zloți), așa-numita jidovină (*siddovina*), „leafa pădurilor, cum se zice în popor“ (*ut vulgo dicitur sallario sylvarum*), adică un fel de taxă silvică. La Jitin funcționarii imperiali au pretins și primit în afara obligațiilor de dijmă două blăni de vulpe, în vreme ce comunitatea de la Domașnea a fost năpăstuită și de această dată mai mult, trebuind să-i procure comisarului Gallatin 10 blăni de urs.

Nu arareori cnezii satelor severinene, chiar dacă reușeau să-și îndeplinească obligațiile impuse comunității în fruntea căreia se aflau, aveau totuși surpriza să fie arestați, devenind astfel un mijloc de șantajare a consătenilor lor. Astfel, cnezul Martin Țăraș din Fărliug a fost arestat din ordinul comisarului Gallatin sub pretextul unei restanțe de 45 ducați din obligațiile de dijmă, fiind ținut în închisoare timp de o lună, până când satul i-a obținut eliberarea în schimbul a 50 ducați. La Iersig comisarul-adjunct Czelko a amendat satul cu 150 ducați, arestând totodată 5 săteni, sub pretextul că dijma de 250 câble de porumb — în realitate numai 100 câble — n-ar fi fost predată. Cunoșcând cheia rezolvării situației, sătenii din Iersig i-au „dăruit“ comisarului Czelko 58 câble de porumb, iar cnezul satului a contribuit cu 14 zloți, deoarece căinii săi ar fi tulburat caii funcționarului imperial. De aceea, declarația cnezului din Iersig făcută comisiei de anchetă în ianuarie 1699 s-a dorit un adevărat semnal de alarmă adresat autorităților imperiale: „Aplicarea unei astfel de dijmui va pustii întreagă această țară“ (*Tali decimatione practizata, desolabitur haec ditio tota*). Și cnezul din Biserica Roșie (Crvena Crkva) — sat ai cărui locuitori se plângeau de pagubele suferite din partea soldaților imperiali — s-a confruntat cu poftele comisarului Gallatin. Acesta ordonase arestarea cnezului sub motivul că dijma din porumb a satului nu fusese predată, iar eliberarea din închisoare a fost obținută doar după plata a 73 florini renani. Dar avatarurile cnezului nu luaseră încă sfârșit: arestat pentru a doua oară sub același motiv, eliberarea sa a fost plătită de sat pentru a doua oară tot cu suma de 73 florini renani. Și cnezul satului Reșița (*Recsicza*, evident Ră-

cița, Recița, din graiul românilor bănățeni) a fost arestat din ordinul lui Gallatin pentru a i se extorca predarea unei anumite cantități de porumb, punerea sa în libertate fiind obținută tot prin adhitarea unei sume de bani.

La fel de apăsătoare s-au dovedit pentru populația din satele comitatului Severin obligațiile în muncă, fie că priveau repararea de poduri sau procurarea lemnului și fânului necesar trupelor imperiale, fie că se desfășurau la fortificarea cetăților Lugoj și Caransebeș ori la depozitele de grâne de acolo³¹. Astfel, atât satele aflate în apropiere cât și cele așezate uneori la mare depărtare au fost obligate să trimită atelaje pentru lucrările de reparații sau extindere, de obicei un car tras de 4 boi și însoțit de 1—2 oameni. Și această obligație a supușilor a oferit funcționarilor imperiali un nou prilej de abuzuri și de rotunjire necuvenită a veniturilor proprii. Astfel, în 1698 comisarul Czelko a mai luat comunității satești din Iersig suma de 10 zloți sub pretextul reparării carului folosit la fortificațiile de la Caransebeș. Comunitatea satească din Mărul a fost amendată cu 8 zloți, deoarece trimisese un car cu 4 boi în locul unui cu 6 boi. Sătenii Naidăș, împreună cu cei din alte două sate învecinate, i-au plătit diacului Andrei 110 zloți drept răscumpărare a obligației de a trimite care la cetatea Caransebeșului, aflată la mare depărtare. Același diac Andrei a înțeles să profite și de pe urma comunității satești din Domașnea: după ce i-a înapoiat carul destinat muncii la fortificații, el a pretins în schimb 2 pluguri, de care s-a folosit tot la Caransebeș vreme de 3 săptămâni.

Satele din apropiere de Ezeriș au fost împovărate suplimentar cu diferite obligații legate de construirea valului fortificat și de întreținerea trupelor imperiale staționate acolo. Astfel, sătenii din Ezeriș, Vermeș și Ramna au pus la dispoziție nu numai carele necesare la transport, ci și lemnul de construcție. Comunitatea satească din Ezeriș a mai dat în 1697 un număr de 600 care de fân în valoare de 700 florini renani, dar nu primise nici până la începutul anului 1699 banii ce i se cuveneau. La Iersig ades-amintitul diac Andrei a impus comunității satești plata unei amenzi de 22 ducați, deoarece nu s-ar fi furnizat cantitatea de fân prevăzută, aceasta în pofida faptului că îi fusese dovedită predarea celor 1 000 care de fân stabilite anterior.

În fine, obligația care a apăsat poate cel mai greu asupra comunităților satești din comitatul Severin la sfârșitul secolului al XVII-lea — iar mărturiile înregistrate cu ocazia anchetei din 1699 concordă întru totul — a fost așa-numita *potkovină*, adică suma de bani plătită curierilor aducând în sat poruncile autorităților imperiale (*pro fastigio famulorum et hominum ad nos à dominis cameralistis transmitti solitorum*). Această taxă n-a avut un quantum fix. Cele mai multe comunități satești îi plăteau curierului un zlot (florin), de pildă cele din Ezeriș, Mărul, Călnic, Doclin, Bărbosu, Zorlențul Mare, Zăvoi, Jitin, Vermeș, Ticvaniul Mare, Obreja, Forotic, Crâjma și Ilidia. Alte sate îi plăteau curierului drept *potkovină* („darea potcoavei”) când un zlot, când doi zloți, cum e cazul la Birda, Agadici și Domașnea. La Glimboca, pe lângă zlotul îndătinat, curierul mai primea și orz în valoare de 68 denari. În schimb la Ohaba Mătnik *potkovina* s-a plătit fie în bani (obișnuitul zlot), fie în produse (orz în valoare de 34 denari sau o pereche de cizme de calitate infe-

rioară). Povara reprezentată de potkovină pentru comunitățile satești a fost cu atât mai grea, cu cât se întâmpla nu arareori ca în sat să vină mai mulți curieri pe zi, fiecăruia trebuind să i se plătească taxa datorată. Astfel, satul Fărliug ajunsese să dea într-un singur an 60 florini drept potkovină, suma reprezentând aproximativ un sfert din cuantumul dării datorate fîscului imperial. La Valea Bistrei potkovina fusese ceva mai redusă (23 zloti), dar — potrivit mărturiei cnezului — mai multă „decât putem pricepe, că se obișnuise vreodată mai înainte să se dea“ (*plus quam nostro comprehendendi possit, quod etiam ante nunquam in usu fuit*). Aceeași situație a fost incriminată și de sătenii din Zăvoi, care s-au plâns că dacă aveau ghinionul să le vină 10 curieri pe zi, trebuiau să plătească fiecăruia potkovina de un zlot, „ceea ce nu se obișnuise încă niciodată până acum“ (*quod nunquam hactenus erat ex usu*). Cnezul din Brebul s-a plâns că datorită obiceiului de a se plăti potkovină numeroșilor curieri și soldați imperiali veniți cu ordine oficiale, s-a ajuns ca această taxă să fie dată și slujitorilor satești. De altfel toate mărturiile concordă în denunțarea caracterului deosebit de apăsător al potkovinei: pentru cei din Birda „cu potkovina suntem năpăstuiți cel mai mult“ (*patkovina plurimum nos aggravant*); sătenii din Vrani socotesc că potkovina este „cea mai apăsătoare dintre dări și din cauza ei suntem nevoiți să îndurăm sărăcia“ (*patkovina apud nos omnibus reliquis oneribus plus ponderat, pro ea enim debemus pati desolationem*). Pentru comunitatea satească din Remetea Pogăniș plata potkovinei a însemnat alocarea unei sume de bani atât de mari, „încât este aproape egală cu cea a dării“ (*ut fere adaequat portionem*). În fine, cnezul din Călnic a socotit că, datorită plății potkovinei „chiar comitatul va fi în curând adus din nou într-o pustiire jalnică din cauza numeroșilor oșteni care merg încoaci și încolo“ (*etiam comitatus iamiam in ultimam redigitur desolationem ob plurimos huc illuc euntes et redeuntes milites*).

Distrugerile suferite de arhivele bănățene vechi ne-au privat de documente esențiale pentru investigarea deceniului de stăpânire habsburgică asupra Banatului de la munte la sfârșitul secolului al XVII-lea. Doar o cercetare minuțioasă a arhivelor de la Viena ne va îngădui reconstituirea unei lumi a stăpânilor și supușilor, căreia Casa de Habsburg — devenită mai înțeleaptă în urma experiențelor din anii 1688—1699 — nu îi va mai îngădui să renască după redobândirea dominației asupra Banatului în anul 1716.

NOTE

1 Pentru unele aspecte ale constituirii administrației comitatense în fostul Banat al Caransebeșului și Lugojului după 1688, cf. Costin Feneșan, *Comitatul Severinului la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în „Tibiscum“, vol. VII, Caransebeș, 1988, p. 192 și urm.

2 Costin Feneșan, „Reglementarea“ din 1693 a comitatului Severinului, în „Banatica“, vol. IV, Reșița, 1977, p. 239 și urm.

3 În memoriul din 1695 documentul regal din 1 octombrie 1494 este citat ca fiind din anul 1495. Este vorba de reconfirmarea unui document privilegiat dat de Sigismund de Luxemburg cu privire la scutirea de la plata oricărei dări de cap,

după bunurile mobile și imobile, dare care s-ar fi cuvenit suveranului, ca o răsplată a serviciilor credincioase aduse în lupta antiotomană și ca o ușurare pentru pagubele suferite cu acel prilej. Documentul regal din 1494 se păstrează în arhiva familiei Macskási de Tincova, la Cluj, iar textul a fost publicat de Pesty Frigyes, *A szörényi bántág és Szörény vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1878, doc. 113, p. 117—119.

4 Documentul din 30 iunie 1498 dat din încredințarea regelui ungar de marii dregători ai consiliului regal prevede conferirea dreptului de Buda pe seama orașului Caransebeș. Păstrat tot în arhiva familiei Macskási de Tincova, documentul a fost publicat fragmentar de Pesty Fr., *Szörény*, vol. III, doc. 117, p. 123—125.

5 Documentul din 23 ianuarie 1500 dat de regele ungar Vladislav al II-lea reglementează plata dijmelor către episcopul de Cenad de către nobilii și locuitorii târgurilor Karan (Căvâran) și Sebeș (Caransebeș). Transumtul din 1698 al acestui document, păstrat în arhiva familiei Fiat de Armeniș, a fost publicat de Pesty Fr., *Szörény*, vol. III, doc. 121, p. 129—131.

6 Excerptele din memoriul nobilimii severinene înaintat împăratului Leopold I la sfârșitul lunii ianuarie 1695 provin din cuprinsul unui document mai amplu legat de problema conducerii comitatului Severin, transcris de Capitlul din Alba Iulia la 20 noiembrie 1698 la cererea lui Petru Macskási de Tincova; vezi în anexă doc. II.

7 Vezi Pesty Fr., *Szörény*, vol. I, Budapesta, 1877, p. 410.

8 Vezi doc. I. Aceeași argumentație este reluată și în protestul formulat în fața Capitlului din Győr la 22 iulie 1695 de Ioan Fiat de Armeniș în numele nobilimii și a comunităților din Caransebeș și Lugoj, cf. Costin Feneșan, *Comitatul Severinului*, p. 211—212.

9 Vezi doc. II.

10 O expunere mai amănunțită la Costin Feneșan, *Comitatul Severinului*, p. 193 și urm.

11 Atât în 1697 cât și în 1698 baronul Száva și mai ales contele Pekry s-au numărat printre demnitarii de frunte ai Transilvaniei: în *Catalogus anno 1697* (respectiv și pe anul 1698 — n.n.) *dominorum principalium regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum officialium etc.* contele Laurențiu Pekry este amintit drept comite suprem al comitatului Alba, iar baronul Mihai Száva este citat între *domini regaliae vel iuxta caesareum decretum nobiles vel armarii iuxta stemma vel aetatis senium*, cf. Szilágyi Sándor, *Erdélyi országgyűlési emlékek*, vol. XXI, Budapesta, 1898, p. 308—309 și 380.

12 Vezi doc. II. La sfârșitul anului 1698 conducerea comitatului Severin era asigurată de comitele suprem Petru Macskási de Tincova împreună cu vicecomitele-substituiți Mihai Olasz de Bințiși și pretorii (solgabirării) Nicolae Tornyai (Turnea) de Turnu, Petru Jósika (Iojiacă) de Brănișca, Mihai Deák, Gabriel Giurma de Mal și Ștefan Osváth de Alba Iulia, cf. Costin Feneșan, *Comitatul ...*, p. 196 și 221 și Pesty Fr., *Szörény*, vol. I, p. 314.

13 Vezi doc. III.

14 Pesty Fr., *Szörény*, vol. II, Budapesta, 1878, p. 197.

15 În 1697—1698, anii la care se referă ancheta, în comitatul Severinului au funcționat — așa cum se poate stabili din izvoarele cunoscute până acum — următorii dragători militari și civili: *din partea administrației comitatense* — Petru Macskási, vicecomite și apoi comite suprem, Mihai Olasz vicecomite-substituiți (1698), Gheorghe Gârleșteanu vicecomite substituiți (1697), Petru Jósika, jude al nobililor apoi pretor, Mihai Székely jude al nobililor, Petru Ion vicejude al nobililor, Nicolae Tornyai, pretor și comandant al paznicilor trecătorilor (*ductor custodum passuum*), Mihai Deák, Gabriel Giurma de Mal și Ștefan Osváth pretori, Ștefan Kún tricesimator al Caransebeșului; *din partea autorităților imperiale* — Johann Gallatin, comisar de război, Christian Czelko (sau Chilko) și Ioan Farkas de Selymecz, comisari-adjuncți, Sebastian Hancz, comisar cu aprovizionarea cu grâne (*officialis seu commissarius annonae*), Ioan Dalmata, încasatorul dijmelor.

16 Despre cetatea și orașul fortificat Caransebeș, cf. Gh. Sebestyén, *Unele cetăți ale Banatului și desenele lui L. F. Marsigli*, în „Monumente istorice și de artă”, anul IV, nr. 1/1984, p. 42—44, *idem*, *O pagină din istoria arhitecturii. Renașterea*, București, 1987, p. 94—98 și mai ales L. Groza, *Aspecte militare ale Caransebeșului medieval*, Lugoj, 1993, p. 11—12, 23—28, 32—36, 38—40 și 47 (cu multe amendări și întregiri ale celor afirmate de Gh. Sebestyén).

17 Potrivit declarației lui Gheorghe Gârleșteanu, pe atunci substitut al vice-comitelui, Macskási ar fi susținut un tir intens cu armele sale de foc asupra atacatorilor. Un alt martor ocular al evenimentelor, locuitorul Ilie Șimanda din Caransebeș, l-a auzit pe Macskási strigându-le apărătorilor „Pe ei! Pe ei! Care cu bățele, care cu armele, care cu pietrele! Să nu ne temem!”. În același sens converge și declarația lui Nicolae Chita, primarul caransebeșan și a altor 18 cetățeni ai orașului, care afirmă că Macskási i-a îmbărbătat pe apărători strigându-le: „Să ne batem, fiilor, până la moarte! Nu vă temeți de nimic!”. Ioan Hotnog, comandantul contingentului de haiduci sârbi aflați în garnizoană la Caransebeș și stegarul Lepoja l-au auzit pe vicecomitele Macskási strigând cuvinte asemănătoare de îndemn la rezistență: „Pe ei, fiii mei, cu avânt, căci dacă Dumnezeu vă va da victoria, vă voi da un butoi cu vin!”. Această declarație este confirmată întru totul de cele relatate de Dimitrie Chiproviccanul (Kiproviczai), un alt călăreț din garnizoana Caransebeșului.

18 Despre această problemă, cf. Costin Feneșan, *Comitatul ...*, p. 197—200.

19 *Ibidem*, p. 199.

20 Costin Feneșan, „Reglementarea” ..., p. 242.

21 *Ibidem*, *Comitatul ...*, p. 199.

22 Nu avem certitudinea că cele 57 de sate amintite în ascultarea de martori reprezintă întregul teritoriu al Banatului de la munte deținut de Habsburgi la începutul anului 1699. Întinderea acestui teritoriu a fluctuat în tot cursul stăpânirii imperiale în funcție de rezultatele operațiunilor militare austro-otomane în acele părți.

23 Cu privire la acest aspect, cf. Costin Feneșan, *Cnezi și obercnezi în Banatul imperial 1716—1778*, București, 1996, p. 21—22.

24 Cnezul din Domașnea a declarat că evenimentul s-ar fi petrecut înainte de sărbătoarea Rusaliilor, adică înainte de 7 iunie 1697. Faptul că ancheta funcționarilor imperiali de la Caransebeș împotriva vicecomitelui Macskási a avut loc în cursul anului 1697 este confirmat și de mărturiile cnezilor și locuitorilor din Valea Boului, Borlova și Crăjma, sate aflate în imediata apropiere a Caransebeșului.

25 Același lucru le era cunoscut și reprezentanților din Iersig, care au declarat că — potrivit spuselor lui Czelko și ale încasatorului de dijme Dalmata — ancheta cu privire la vicecomitele Macskási se efectua din ordin imperial, drept dovadă fiindu-le arătat un document.

26 Conflictele de competență între autoritățile comitatense și cele militare au continuat și după ancheta din ianuarie 1699. În același an s-a iscat o dispută de autoritate între comitele suprem Petru Macskási și colonelul Johann Peter Loss, comandantul Caransebeșului, pentru aplanarea acesteia fiind necesară intervenția generalului Rabutin de Bussy, comandantul militar al Transilvaniei. În ianuarie 1700 s-a reaprins conflictul între comitele Macskási și comisarul imperial Czelko, cf. Costin Feneșan, *Comitatul ...*, p. 203 și 224.

27 Vezi *ibidem*, p. 201.

28 *Ibidem*, p. 203.

29 *Ibidem*, p. 202.

30 *Ibidem*, p. 202, nota 46.

31 Vezi în acest sens *ibidem*, p. 202.

I

(Alba Iulia), 1695 *ianuarie 15*

Nos, requisitores literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio capituli ecclesiae Albensis Transsylvaniae repositarum et locatorum ac aliarum quarumlibet, iudicialiorum deliberationum legitimorumque mandatorum regalium executores, damus pro memoria per praesentes, quod spectabilis ac generosus dominus Petrus Macskási de Tinkova exhibuit nobis et praesentavit unas quasdam spectabilium, generosorum, egregiorum et nobilium, eiusdem Petri Macskási, item Lazari Thornya, Gabrielis Laczugh, Michaëlis Ivuly, alterius Michaëlis Lankavicza, Joannis Tornja, Nicolai similiter Tornja, Michaëlis Fodor, Joannis Vajda, Petri Josika, Joannis Macskási, Stephani Fiath, Michaëlis Gaman, Nicolai itidem Gaman, alterius Nicolai Tot, Jacobi Olasz, Alexandrique Vitan cum tota ipsorum auctoritatis facultate credentiales ac plenipotenciales, sigillis eorundem usualibus ac manuum propriarum subscriptionibus confectas et communitas, potens nos debita cum instantia, ut nos easdem de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento variationeque aliquali, sub sigillo nostro capitulari et authentico eidem pro iurium suorum ac praefatorum dominorum cautela extradare et emanari facere vellemus. Quarum literarum tenor et verbalis continentia talis est:

Nos, universi nobiles comitatus Zöreniensis, damus notitiae quorum interest et singulis, quod unanimi consensu elegerimus dominum Joannem Fiat et Michaëlem Olasz de Karansebes ad Augustam Aulam, ut humillime instent apud Sacratissimam Maiestatem, quatenus Sua Sacratissima Maiestas dignetur universos et singulos praefati comitatus nobiles in bonis suis (quae olim divi reges Ungariae iis contulerunt) confirmare et clementissime restitui curare in pristinisque privilegiis benignissime conservare. Quapropter praefatos dominos in annotatis punctis et aliis quae pro emolumento inclyti comitatus iudicaverint plenipotentarios praesentibus literis declaramus, damus quoque plenariam auctoritatem ad sublevandas expensas à quolibet in usus necessarios et emolumentum inclyti comitatus et nobilium vigore praesentium. Datum in civitate Karansebes, anno 1695, die Dominica prima proxima post Epiphaniam¹. Petrus Macskási m.pr. (L.S.), Lazarus Tornja m.pr. (L.S.), Gabriel Laczugh (L.S.), Michaël Ivul m.pr. (L.S.), Michaël Lenkavicza m.pr. (L.S.), Joannes Tornja m.pr. (L.S.), Nicolaus Tornja m.pr. (L.S.), Michaël Fodor m.pr. (L.S.), Joannes Vajda m.pr. (L.S.), Petrus Josika m.pr. (L.S.), Joannes Macskási m.pr. (L.S.), Stephanus Fiat m.pr. (L.S.), Michaël Gaman m.pr. (L.S.), Nicolaus Gaman m.pr. (L.S.), Nicolaus Tot m.pr. (L.S.), Jacobus Olasz m.pr. (L.S.), Alexander Vitan m.pr. (L.S.).

Nos itaque praemissae petitioni dignum praebentes assensum praescriptarum literarum non abrasarum, non cancellatarum, nec in aliqua sui parte suspectarum, sed omni prorsus vitio et suspitione carentium, tenorem de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento variationeque aliquali, praesentem inserendam copiam sive paria earundem in transumpto literarumstrarum sub sigillo nostro capitulari et authentico iurium eiusdem domini exhibentis coeterorumque praespecificatorum dominorum nobilium ac totius praefati comitatus Zöreniensis ube-

riorem futuram ad cautelam eisdem fideliter et conscientiose extradandam duximus et concedendam communi iustitia et aequitate svadente legeque regni permittente. Datum die decima quinta mensis Januarii, anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo quinto.

L.S. Lecta, correcta, cum suis veris originalibus comportata et extradata per eosdem requisitores m.ppr.

Arhivele Statului Cluj-Napoca, *arhiva familiei Macskási de Tincova*, cutia 7, nr. 749 (cota veche: Fasc. XXII, Nr. 745); original; pecetea timbrată.

¹ 9 ianuarie 1695.

II

(Alba Iulia), 1698 noiembrie 20

Nos, requisitores literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio capituli ecclesiae Albensis Transsylvaniae repositarum et locorum ac aliarum quarumlibet iudicialiorum deliberationum legitimorumque mandatorum regalium executorium, damus pro memoria per praesentes quibus expedit universis, quod spectabilis ac generosus dominus Petrus Macskási de Tinkova, supremus comes comitatus Zöreniensis, coram nobis personaliter constitutus, pro parte et in persona sua ac eciam universitatis nobilium comitatus Zöreniensis nominibus et in personis, tanquam legitimus et indubitatus eorundem plenipotentarius, penes literas plenipotenciales sub sigillis ipsorum usualibus et chyrographis superinde confectas ac emanatas, nobisque in specie productas, exhibuit nobis et praesentavit ternas literas in simplicibus et communibus papyris patenter confectas ac emanatas, primas nimirum nonnullorum nobilium praefati comitatus Zöreniensis super unanimi eorundem voto testimoniales, secundas autem universitatis nobilium dicti comitatus Zöreniensis per excellentissimum dominum campi marschalem ad id convocatae resolutionales, tertias denique capituli ecclesiae Jauriensis contradictionales pariter etiam reclamationales et inhibitionales sub sigillo suo capitulari super cera alba in earundem dorso impressive communitas et roboratas, fusius infra declarantes, petens nos debita cum instantia, ut nos, easdem literas aliis literis nostris de verbo ad verbum inseri et inscribi facientes, copiam sive paria aerundem in transumpto literarum nostrarum praesentiarum sub sigillo nostro capitulari et authentico eidem exhibenti pro futura iurium suorum cautela extradare et emanari facere vellemus. Quarumquidem literarum idiomate latino sonantium ac imprimis attactarum primarum tenor et contentia verbalis per expressum est talis:

Nos, universi nobiles comitatus Zöreniensis ac etiam cives Karan-Sebesienses in Alba Iulia congregati, inferius subscribendi, damus pro memoria per praesentes quibus expedit universis, quod literas illas plenipotenciales, quas antea nonnulli nostrorum in absentia alterum, iterum nostrorum, in eisdem literis specificati, spectabilibus ac generosis dominis fratribus nostris Joanni Fiat de Eörmenjes et Michaëli Olasz de Benczencz concesserant, ratione et praetextu negotiorum ac utilitatum communem dicti comitatus concernentium, penes quas plenariam atque omnimodam illis concesserint auctoritatem, ut quicquid iuri dicti nostri comitatus proficua salutique commoda et non nociva fore cognoverint, tam in Aula Sacratissimae Suae Maiestatis quam vero coram aliis superiolatibus, ubi videlicet

necessitas postulaverit, humillimas instantias exhibeant ac superinde optatam sollicitent resolutionem, prout opus istud et industria illorum ex productis luculenter patet. Nos, quoque, unanimi voto ac consensu acceptamus eisdemque plenipotentialibus ac penes illas gestis rebus factaeque contradictioni in omnibus punctarum et clausulis annuimus et consentimus illasque ac res penes illas agitatas, quae videlicet in emolumentum illius nostri comitatus vergunt, omnia approbamus, ratificamus et confirmamus obligamusque nos et obstringimus istud coeptum negotium tanquam iuribus regni decretorumque ac illis nostri comitatus consonum testis nostrorum viribus et fatigiis protegere ac promovere prompti sumus ac parati, nec praetermitteremus, signanter vero in Banatus aut aliud officialatum contra decreta regni et antiquam usitatumque nostram liberam electionem in illo comitatu irresidentiatis personas, etiam si aliquis se obtrudere vellet, non intromitteremus nec nostrum supraofficiale agnosceremus, dependentes à Caesareae Regique Suae Maiestatis benigna resolutione humillime, sed in omnibus praescriptae contradictioni adhaerebimus, etiam si aliquis nostrum per inquisitionem vel alio quoquo modo seducti fuissent, quibus etiam, uti praemissum est, omnibus inde quoque solenniter contradicimus sub amissione omnium possessionum portionumque possessionariorum in dicto comitatu habitarum per partem praesentes observantem occupandarum. Super quibus damus praesentes nostras subscriptionibus et sigillis usualibus confirmatas literas testimoniales futuro pro testimonio. Datum in civitate Alba Julia, die 9. Junii 1695 m.pria. Georgius Nalaczi m.pria., Lazarus Tornja m.pr., Joannes Nalaczi m.pria., Joannes Gerlestei m.pr., Stephan Fiath m.pr., Lucas Olasz m.pria.,

Joannes Matskási m.pr., Michaël Puj m.pr., Michaël Ivul m.pr., Nicolaus Gyurma m.pr., Joannes Ungar m.pr., Michaël Olasz m.pr., Michaël Fodor m.pr., Joannes Kricsovai m.pr., Joannes Thornja m.pr., Martinus Gonder, Nicolaus Thornja, Petrus Matskási, Gabriel Floka, Joannes Flore, Gabriel Gyurma, Sigismundus Simon, Georgius Gerlestei, Nicolaus Toth, Gabriel Laczug, Nicolaus Gaman, Moises Fantzi, Petrus Josika, Joannes Csato, Michaël Lenkavicza, Gabriel Lenkavicza, Georgius Margai, Jacobus Olasz, Petrus Olasz m.pr., Alexander Vitan, Joannes Bobik, Gasparus Nandra, Gabriel Jaksi, Gabriel More, Stephanus Rusori, Melchior Puj, Joannes Csoka, Petrus Lomota, Matthias Sebesi, Sigismundus Romosz, Georgius Raskai, Michaël Kelemen, Joannes Less, Georgius Csiszár, civitatenses Karan-Sebesienses cum iudice et ablegato suo, Stephanus Somodi, Petrus Somodi, Moises Lugasi, Petrus Lakatos, Joannes Vajda, Michaël Golja, Michaël Lada, Georgius Veress, Michaël Balási. Michaël Strasa, Michaël Gaman, Nicolaus Tar, Martinus Baszaraba, civitatenses Lugosienses una cum iudice et ablegato, praeterea Michaël Halmagy, Petrus Linka, Samuel Floka, Petrus Floka, Petrus Vizár, Christophorus Gyurma, Joannes Karaszto, Alexander Balog, Joannes Bar, Nicolaus Posta, Michaël Bokánj, Stephanus Zacharia, Stephanus Bukuresti, Nicolaus Kolovick, Lucas Literati, Franciscus Ördög, Petrus Miske, Michaël Portar, Petrus Portar, Joannes Ilosvai, Martinus Ilosvai, Daniel Gombkötő, Sigismundus Lugasi, Ladislaus Balja, Gasparus Popa, Petrus Szöcs, Ladislaus Simon, Sigismundus Kún, Gabriel Kún, Ladislaus Kún, Beniamien Thelegdi.

Secundarum autem tenorem et continentiam verbalem legebamus talem:

In puncto controversiae quae magnifico domino baroni Michaëli Száva cum nobilitate comitatus Zőreniensis intercedit, ratione collationis supremi comitis dicti comitatus in illustrissimum domipum comitem Laurentium Pekri et memoratum dominum Száva, praefata nobilitas, ex mandato excellentissimi domini generalis

campi marschalki convocata, exaudita ac rationibus mota sequentibus, in hunc modum sese resolvit:

1. Non vult, nec potest admittere dominum baronem Száva, quod non sit ex gremio comitatus, constitutio autem Ladislai regis anno 1495 facta et in annis 1498 et 1500 confirmata id continet ut banus Zöreniensis sit ex gremio praefati banatus. Asserit insuper nobilitas, nunquam fuisse supremum comitem, sed saltem banum, qui olim dependentiam suam à Buda habuisset.

2. Ex antiqua consuetudine requiritur, ut ex consensu et communibus suffragiis nobilitatis eligatur banus; in huius autem iuris et consvetudinis praeiudicium inscia et reclamante nobilitate dominus baro Száva officium impetravit.

3-tio Bona in dicto comitatu seu banatu non habentes, nunquam erant capaces illius officii talis autem esset dominus baro Száva, qui bona in ielo districtu nulla possidet.

4-to Banatus Zöreniensis iurisdictionem palatini regni Hungariae pristinis temporibus agnovit, per arma Transsylvanica à suo corpore, regno videlicet Hungariae, avulsus; quae dominus baro Száva, qua Transsylvanus, impetrare non potuisset.

5-to Provocant se ad supplicationem in hoc anno 1695 per nobiles Michaëlem Olasz et Joannes Fiat ad Augustam Aulam emissam, in qua confirmationem antiquorum privilegiorum et quorum practicatae consvetudinis orarunt residui banatus illius nobiles, ad quam supplicationem, cum nondum subsecuta sit resolutio, expectare illam decreverunt, sperantes libertatem quae olim guadebant sub regibus Hungariae etiam inde fore intactam.

Denique contradixerunt una voce omnes collationi supremis comitis domini baronis Száva, per expressum vociferantes, si etiam decretum ab Augusta Aula in illius favorem veniet, nolint tamen recordere ab antiquo privilegio, quod officium seu banatus seu supremis comitis indigenae et possessionato, non autem extraneo bonisque in illa terra destituto et per consequens ad supremum officium non admissibili defert.

Quod illustrissimum dominum comitem Pekri concernit, dicunt, licet nunquam in usu fuerit duos constituere supremi officiales, sive bani fuerint illi sive supremi comites, ubi tamen praefatus dominus comes remonstraverit residentiam aliquam in eo districtu suamque familiam ibidem aliquando fixam et possessionatam fuisse et hoc ipsum suo tempore, velut ius legitimum remonstraverit: accedente Suae Maiestatis Sacratissimae benigno decreto, obtemperare non abnuent, reservata nihilominus privilegiorum et iurium consvetudine ac cautela, ut videlicet communi voto supremus officialis eligatur.

Tertiarum denique tenorem et continentiam itidem verbalem notabamus talem:

Nos, capitulum ecclesiae Jauriensis, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod perillustris ac generosus dominus Joannes Fiath de Eörmenjes, veluti legitimus plenipotentarius incliti comitatus Zeuriniensis, nostram personaliter, veniens in praesentiam, suo ac totius familiae Fiath, Fodor et Macskási ac praeterea Georgli Nalácz, Lazari Tornja, Joannis Nalácz, alterius Joannis Gerlesthei, Lucae Olasz, Michaëlis Puy, alterius Michaëlis Ivulj, Nicolai Gyurma, Joannis Ungur, alterius itidem Joannis Kricsovai, tertii Joannis Thornja, Martini Gonder, Nicolai Thorna, Gabrielis Floka, Joannis Flore, Gabrielis Gjurma, Sigismundi Simon, Georgii Gerlesthei, Nicolai Thot, Ga-

brielis Laczug, Nicolai Gámán, Mojsis Fancsi, Petri Josika, Joannis Csato, Michaëlis et Gabrielis Lenkavicza, Georgii Margai, Alexandri Vitan, Joannis Bobik, Gaspari Handra, Gabrielis Jaksi, alterius Gabrielis More, Stephani Rusori, Melchioris Puy, Joannis Csoka, Petri Lomota, Matthiae Sebesi, Sigismundi Romosz, Georgii Ulciskai, Michaëlis Kelemen, Joannis Less, Georgii Csiszár, totius item communitatis civitatis Karan-Sebes, porro Stephani ac Petri Somodi, Moysis Lugasi, Petri Lakatos, Joannis Vajda, Michaëlis Golja, alterius Michaëlis Lada, Georgii Peres, Michaëlis Balasi, alterius Michaëlis Strasa, tertii Michaëlis Gámán, Nicolai Tar, Martini Baszaraba, Michaëlis Halamgji, Petri Linka, Samuelis et Petri Floka, alterius Petri Vizar, Christophori Gjurma, Joannis Karaszto, Alexandri Balog, Joannis Bar, Nicolai Posta, Michaëlis Bokánj, Stephani Zachara, alterius Stephani Bukeresztyi, Nicolai Kolovik, Lucae Literati, Francisci Eördög, Petri Miske, Michaëlis et Petri Portar, Joannis Ilosvai, Danielis Gombkötö, Sigismundi Lugasi, Ladislai Balia, Gaspari Popa, Petri Szöts, Ladislai Simon, Sigismundi, Gabrielis ac Ladislai Kún, Beniamini Thelegdi, totius denique communitatis civitatis Lugasiensis nominibus et in personis, permodum solennis protestationis, contradictionis et reclamationis, necnon inhibitionis et prohibitionis nobis levavit et detexit hunc in modum, quomodo prout idem protestans intellexisset ac revera in notitiam eiusdem devenisset, non defuisse ac pro nunc etiam esse nonnullos qui bona et iuria possessionaria paterno et materno avitica praememoratos protestantes iure legitimae ac indubitatae successionis tangentia et concernentia in praeiudicium sanguinis et legitime successionis eorundem, quim imo supremae quoque dignitatis officium et quidem supremis comitis contra antiqua iura et privilegia liberaeque electionis banatus à Maiestate Sua Sacratissima impetrassent, impetrarent vel fors impetrare niterentur, ne itaque in similes quorumcunque, quomodocunque vel qualitercunque factas vel fiendas impetrationes consequenterque donationes, collationes consensuumque regiorum extradationes, statutiones, introductiones, veluti legibus patriae legitimaeque successioni multum derogantes ac praeiudicantes consensisse videatur, iisdem *solenniter*¹ contradicentes (salva tamen et illibata Maiestatis Suae Sacratissimae autoritate permanente) ipsam quoque Maiestatem Suam Sacratissimam a donatione, collatione consensuumque regiorum extradatone, prout et quaevis et singula loca credibilia et authentica ab exmissione capitularium vel conventualium aut regiorum statutoriumque extradatone solenni cum protestatione inhiberet, contradictionis et reclamationis velamine obviaret coram nobis palam publice et manifeste harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum ipso festo beatae Mariae Magdalenae, anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo quinto², adiecto tandem ad sinistram earundem literarum calcem: Lecta in capitulo.

Nos, itaque praemissam petitionem nobis factam, iustam, idoneam et iuri consonantem esse agnoscentes, praespecificatas literas testimoniales, resolutionales et protestationales sive contradictionales pariter etiam prohibitionales et inhibitionales, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas aut vitiatas, sed omni prorsus vitio et suspitione carentes, praesentis literis nostris de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento vel variatione aliquali inseri et inscribi facientes, copiam sive paria earundem in transumpto literarum nostrarum praesentium sub sigillo nostro capitulari et authentico antelato domino exhibenti et instanti iurium suorum uberiorum ad cautelam fideliter et conscientiose extradandam duximus et concedendam communi iustitia et aequitate svadente legeque regni permittente. Quibus sic praemissis, idem dominus Petrus Macskási, prio-

ribus suis institutis inhaerendo, iterum atque iterum in suo et totius universitatis dictorum nobilium praementionati comitatus Zöreniensis nominibus et in personis, tanquam legitimus et indubitatus eorundem plenipotentarius, insimul etiam actualis officialis, penes literas alte nominatae Suae Maiestatis superinde donationales, installationales ac etiam protectionales sub chyrographo sigilloque suo maiore et aulico pariter etiam authentico emanatas et confectas nobisque in specie productas, ad priora se referens et iisdem insistentes, protestationem suam et contradictionem alias quoque coram nobis in hoc nostro capitulo super eodem institutam ac celebratam non saltem approbavit ratamque et firmam haberi voluit, sed etiam ad praesens denuo et ex novo per modum et formam solennis protestationis, contradictionis ac etiam prohibitionis et inhibitionis nobis significavit ac detexit in hunc modum: quomodo prout idem intellexisset ac revera percepisset *illustrissimus dominus comes Laurentius Pekri de Pekrovina*³, spectabilis ac magnificus dominus Michaël Száva de Sard liber baro, non ita pridem transactis temporibus supremum honorem dicti comitatus Zöreniensis a Sacratissima Imperiali ac Regia Sua Maiestate qualitercunque informata, inscia et invita, nec *quippiam*⁴ tale cogitante eadem universitate nobilium, pro se ipse impetrasset in praeiudicium et derogamen iurium privilegiorumque suorum a divis quondam Hungariae regibus ipsis indultorum manifestum. Unde facta huiusmodi protestatione, idem qui supra protestans primum quidem alte nominatam Suam Maiestatem dominum, dominum nostrum clementissimum (salva tamen et illibata permanente autoritate sua) a donatione, collatione consensusque sui adhibitione ac alio quovis titulo fiendo, iamfati supremi honoris abalienatione memoratos autem dominos comitem Laurentium Peckri et⁵ baronem Michaëlem Száva ac alios quoslibet universos et singulos ab impetratione, occupatione et sibi ipsis appropriatione, vendicatione, statui factione, usu, fructu ususque et fructus perceptione vel percipi factione, loca denique capitularia et conventualia ac alia qualibet credibilia, necnon executores regios ab installatione, statui factione toties fati supremis honoris et literarum ratione praevia emanatarum vel emanandorum extraditione prohibuisset ac inhibuisset contradicente contradixitque prohibente et inhibente, prout contradixit et protestatus est, item prohibuit ac inhibuit personali sua coram nobis praesentiam palam et manifeste proprioque vivae vocis suae oraculo harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum die vigesima mensis Novembris, anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo octavo.

L.S. Lecta et cum suis veris originalibus comportata concordareque comperta et correcta in voce interliniari et *adiectionibus maginalibus*⁶ per eosdem requisitores m. pria.

Arhivele Statului Cluj-Napoca, *arhiva familiei Macskási de Tincova*, cutia 7, nr. 752 (cota veche: Fasc. XXII, Nr. 749); original; pecetea timbrată.

1 Adăugat deasupra rândului.

2 22 iulie 1695.

3 Adăugat în partea de sus a filei.

4 Astfel în text.

5 Adăugat pe margine.

6 Adăugat sub text.

III

Obreja, 1699 ianuarie 20

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, domine, domine nobis clementissime, benignissime!

Humillimam perpetuorum debitorumque servitorum nostrorum in gratiam Vestrae Caesareae Regiaque Maiestatis semper subdicionem.

Vestra benignissime nosse dignetur Sacratissima Maiestas, quod nos literas eiusdem compulsorias et attestatorias pro parte et in persona spectabilis ac generosi domini Petri Macskási de Tinkova confectas et emanatas nobisque inter alios Sacratissimae Vestrae Maiestatis fideles subditos literis in iisdem nominanter conscriptos praeceptorie sonantes et directas humili cum obsequio receperimus in haec verba:

Leopoldus, Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae Bohemiaeque etc. rex etc. et subscriptum erat a dextra lecta, correcta etc. erantque sigillo Sacratissimae Maiestatis Vestrae in Transilvania Cancellariae Maioris et Aulicae in inferiori earundem margine, in medio loco, videlicet solito, supercera rubra ductili impressivae communitae et roboratae patenterque confectae et emanatae. Quibus humillime receptis, nos mandatis Sacratissimae Maiestatis Vestrae in omnibus, uti tenemur, obedire et satisfacere volentes, anno hoc praesenti millesimo sexcentesimo nonagesimo nono, die vero octava mensis currentis Januarii, in et ad possessionem spectabilis ac generosi domini Petri Macskási de Tinkova possessionarium in comitatu Zöreniensi existentem consequenterque domum providi Martini Czarasul, kenisii seu iudicis aut provisoris eiusdem possessionis, iobbagionis vero dicti domini Macskási, ibidem residentis et commorantis, accesserimus ibique infrascriptos universos et singulos testes vigore praeattactorum Sacratissimae Maiestatis Vestrae literarum compulsoriarum pariter et attestatarum nostri in praesentiam citatos et accessos, exacto quidem prius ab eisdem firmissimo iuramenti sacramento, iuxta utrum nobis per antelatum dominum exponentem exhibitum praesentibusque nostris insertum, ad fidem eorum Deo debitam diligenter examinaverimus et inquisiverimus atque ab eisdem certitudinem veritatis sequenti serie descriptam receperimus.

Utrum nobis exhibitum fuit tale:

1. Sacratissima Romanorum Imperatoria Maiestas, dominus noster clementissimus ac benignissimus, ex quo mediantibus armis suis triumphalibus comitatum Zeoreniensem à Turcis recuperavit, ab eo pro officiali quis est electus eiusdem comitatus, etiam de facto quis est? Tunc temporis, ratione praedonum et malefactorum, in quo státu fuit comitatus, quis eundem sedavit, quis itinerationes effecit securas et tutissimas incolisque quis unanimes reddidit?

2. Ergo officialis iste comitatus, an punivit aliquem praeter delictum, impune contra leges regni et ordinantias dominorum generalium commendantium eidem praepositas si punivit, quo tempore, à quo quid et quantam accepit aut extorsit mulctae vel ipse vel per alios. Ergo quibus legislatio aut causae decisio eiusdem domini Macskási displicuit, eosdem prohibuitne idem dominus Macskási ne suas leges aut processus iuridicos in praesentiam generalium commendantium appellasse potuissent?

Qui plus his in locis sustulerunt ac perpassi sunt penes huncce comitatum Zeoreniensem et qui plus servitorum suorum impenderunt in servitio Suae Ma-

iestatis tam in castris, quam in confiniis, tam adversis, quam etiam in secundis damnificationibus etiam suis una cum militibus Suae Maiestatis nullo salario soluto ab initio usque ad hodiernum, quovis nominis vocabulo nominandus sit, sive ex maioris, sive minoris ordinis nobilibus.

Series autem testium sequitur hoc ordine ex locis sequentibus:

Possessione Erszik

Testes 4: cenisius seu iudex seu procurator possessionis eiusdem Erszik cum tribus sibi ibidem adiunctis incolis seu inhabitatoribus citati, iurati, examinati, fassi sunt:

Ad 1. Scimus, ex quo Sacratissima Romanorum Imperatoria Maiestas hanc provinciam Caransebesiensem possidet, praeter dominum Macskási alium officialem comitatus non fuisse usque num, idemque persecutus est latrones et malefactores, ita ut in modernum statum per eiusdem curam reducta est provincia, secus enim tota desolata fuisset, praesertim ob latronum multitudinem et varias eorundem insolentias.

Ad 2. Nihil idem dominus Macskási illegitimi fecit, neque quicquam contra leges regni aut ordinantias generalium commendantium à quopiam accepit, neque ullum ex nobis impedivit aut prohibuit ut causam nostram ad generales commendantes deferamus.

3. Scimus, eundem dominum Macskási penes servitium Suae Maiestatis multum perpressum esset et plurimum damni habuisse, praesertim tunc, cum anno 1697, tempore videlicet Donati, Turca Tömösvariensis ad Caransebes excursionem fecit et invasit.

Possessione Szakos

Testes 4: cenisius cum iurato sibi adiuncto citati, iurati, examinati, fassi sunt:

Ad 1. Scimus hoc, quod ex quo Imperatoria Sua Maiestas recuperavit à Turcis hanc provinciam, solus ipse dominus Macskási fuit officialis comitatus huius, nunc quoque idem est. Idem incaptivari et deficere fecit praedones procuravitque inter nos concordiam permantionemque et subsitentiam.

Ad 2. Nescimus quod idem dominus Macskási aliubi extra viam iurium regni aut contra ordinantias generalium commendantium aliquid extorsisset vel accepisset.

Ad 3. Scimus, eundem dominum Macskási satis castra etiam frequentasse cum dominis militibus caesareis plurimumque damni passum esse, penes servitium Suae Maiestatis et comitatus summopere, vero quando Turcae Tömösvarienses Caransebesinum invaserunt.

Possessione Dulo

Testis 1: cenisius seu provisor eiusdem possessionis citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Scio, ab eo tempore, ex quo Sacratissima Sua Imperatoria Maiestas possidet hanc provinciam, semper tantum dominum Macskási fuisse ordinarium comitatus comitem eundemque inter nos pacem et concordiam procuravisse, refranando praedones et malefactores.

Ad. 2. Quod a quopiam aliquid traxisset aut in conspectum generalium commendantium quempiam venire prohibuisset nescimus. Imo ego quoque observavi aliquot causantes, suas causas ad generales detulisse.

Ad 3. Hoc scio, quod dominus Macskási in castris metandis et penes comitatum satis suorum servitiorum expendit.

Possessione Ferlyug domini Macskási

Testes 7: pastor, cenisius, praeterea quinque incolae et inhabitatores dictae possessionis Ferlyug citati, iurati, examinati, fatentur:

Ad 1. Pro certo scimus, quod ab eo tempore usque num, ex quo haec provincia in possessionem Suae Maiestatis redacta est, non fuit alter comitatus huius Caransebesiensis comes nisi dominus Petrus Macskási, idemque repurgavit à praedonibus et malefactoribus, deditque securitatem persistendi hominibus adanmando eos idem, ut pagos conficiant et malefactores exhibeant et exterminant.

Ad 2. Ignoramus, quod idem dominus Macskási vel obollum saltem ab aliquo illegitime aut extra viam iuris excepisset aut in conspectum generalium commendantium ad decidendam suam causam quempiam non misisset vel prohibuisset. Imo licentiam dedit omnibus, quod si cui legis administratio displicuerit, transferat ad generales commendantes.

Ad 3. Scimus in rei veritate, dominum Petrum Macskási in servitio Suae Maiestatis et comitatus³ huius multum fatigii et servitii impendisse cumque militibus Suae Maiestatis in castris interfuisse, sed quod aliquid solutionis habuisset et percepisset nullo modo constat.

Die vero sequente mensis eiusdem Januarii anni praespecificati 1699 sequentium testium fassiones recepimus:

Ex possessione Brebul Suae Maiestatis

Testes 5: cenisius cum aliis sibi adjunctis incolis seu inhabitatoribus 4 eiusdem possessionis citati, iurati, examinati, fassi sunt:

Ad 1. Scimus, ab eo totum solum dominum Petrum Macskási fuisse comitem huius comitatus Zeoreniensis, ex quo haec terra seu provincia ad manus Christianorum devenit à Turcis idemque hominibus indixit assecurando taliter: conficiatis vobis pagos, arate, seminate, qui probus comperietur nihil metuat, sed malefactores et praedones puniam, prouti etiam punivit usque ad hoc tempus serio.

Ad 2. Non nobis innotuit hoc ipsum, ut vel saltem nummulum ab aliquo illegitime accepisset, verum quando quid ab aliquo accepit, id ipsum legitime et secundum viam iuris fecit, neque tale nobis constat, quod aliquem in isthoc passu impeditisset, ne ad commendantes generales appellare possit, semel in eiusdem foro factam legem.

Ad 3. Hoc etiam palam est inter nos, quod idem dominus Macskási pro curatione Suae Maiestatis servitii et una cum militibus caesareis in castris etiam plurimum passus est et sustulit, similiter penes comitatum hunc nostrum Zeoreniensem idem attestando et protestando, cum aliis officialibus multum altercando et disceptando, quare silicet ta topere desolant provinciam cum saepe condescendentibus modo etiam propter tales desolatur dictim provincia, desolaretur magis adhuc, si Dominatio Generosa non protegeret, prouti satis contendit propter nos cum officialibus.

Ex possessione Ecseries Fiscii Suae Maiestatis

Testes 3: cenisius cum duobus iuratis sibi adiunctis citati, iurati, examinati, fatentur:

Ad 1. Scimus, dominum Petrum Macskási tantum fuisse solum in hoc regno seu districtu comitem comitatus ab eo, ex quo terra haec ad manum Christianorum devenit idemque hoc ipsum demandavit quaquaversum, ut praedones persequantur, comprehendantur et incaptiventur et nisi idem à praedonibus regnum hoc expurgasset, hocusque ultimam fere ad desolationem devenisset.

Ad 2. Nullum scimus à domino Macskási prohibitum aut retardatum fuisse in apellatione suae causae ad generales commendantes.

Ad 3. Scimus, eundem dominum Macskási multum perpressum fuisse penes hunc comitatum et servitium Suae Maiestatis tam in castris quam alibi et quidem absque ulla solutione.

Ex possessione Szgribesd

Testes 6: viceiudex nobilium cum duobus sibi adiunctis nobilibus et tribus providis incolis citati, iurati, examinati, fatentur:

Ad 1. Palam habemus hoc ipsum ex quo comitatus hic noster Zeoreniensis à Turcis per arma Suae Maiestatis gloriosa ad Christianos devenit, ab eo primum comitem fuisse dominum Petrum Macskási, uti nunc etiam idem eo fungitur officio idemque in isto meticuloso et praedonibus repleto statu compescuit prae-buitque securitatem domi manendi persequendo malefactores.

Ad 2. Nescimus quod dominus Macskási quempiam violenta exactione et illegitima convictione aggravasset aut impedivisset causantes, ut suas causas ad generales commendantes ne deferant.

Ad 3. Scimus hoc etiam pro certo, quod dominus Macskási satis sustulit in servitio Suae Maiestatis fatigatusque est penes comitatum, in castris etiam una cum militibus caesareis se praesentando et quidem non sine parvo damni sui experimento, praesertim anno praeterito, cum scilicet Turca Tömösvariensis Caransebesinum eruptionem fecit, omnia bona sua ibidem tunc habita amittendo, maiori parte quidem propter incendium et conflagrationem, partim vero propter famulos, qui tunc temporis ad Curucziones transfugerunt, cum equis et eorundem appertinantiis.

Ex possessione Valye Mare fiscalis

Testes 3: cenisius cum duobus aliis incolis citati, iurati, examinati, fatentur:

Scimus, quod dominus Petrus Macskási fuit ab antiquo comitatus huius comes, ex quo Sua Maiestas hanc provinciam possidet et idem restituit in pacificum statum fecitque concordiam inter incolas, imponendo eisdem ubique locorum, ut praedones et malefactores incaptiventur.

Ad 2. Ingenue fatemur, quod à nobis nihil quicquam idem dominus Macskási illegitime et extra viam iuris extorsit, neque cum aliis idem fecisse audivimus, neque hoc nobis constat, quod quempiam prohibuisset in apellatione suae causae ad generales commendantes.

Ad 3. Scimus pro certo, quod idem dominus Macskási satis superque sustulit et fatigatus est penes hunc comitatum multumque contendit cum officialibus propter desolationem provinciae ratione illorum factam.

Ex possessione Borzous generosi domini Michaelis Vayda

Testes 6: cenisius cum caeteris iuratis et incolis 6 citati, iurati, examinati, fatentur:

Ad 1. Ita pro certo scimus, quod ab eo tempore, ex quo Sua Maiestas possidet hanc provinciam, alter comes comitatus non fuit praeter dominum Macskási, per eiusdem curam et sollicitudinem redacta est in hunc statum pacificum, in quo nunc est, diligenter opera sua persequendo latrones et malefactores.

Ad 2. Nos nescimus, neque audivimus, quod idem dominus Macskási ab aliquo aliquid extorsisset.

3. Scimus certo certius, quod nullus plus eodem domino Macskási servivit et elaboravit in negotio comitatus huius Zeoreniensis et Suae Maiestatis castris pariter militibus se adiungendo.

Die 11. Januarii in Caransebes ibique hospitio Reverendorum Patrum sequentium testium attestaciones recepimus:

1. testis: Generosus dominus Michael Vayda de Bozas, annorum 55, citatus, iuratus, examinatus, fatetur hoc modo:

Ad 1. Scio, quod pia memoriae comes generalis in Transilvania commendans, iam undecimum agit annum, nobilibus in provincia hac Caransebes possessoribus circa fluvium Sebes dictum in castris existentibus debet libertatem officialem comitatus eligendi, quo respectu tota nobilitatis congregatio elegit dominum Macskási, quo in loco, ex mandato eiusdem domini comitis generalis Veterani, installavit Suam Generosam Dominationem illustrissimus dominus Paulus Komornik et ab eo tempore hucusque semper idem fuit comitatus huius comes secundum eandem electionem ordinis et legitimus.

Hoc etiam scio, quod eodem tempore hoc in comitatu malefactores et praedones magna in copia fuerunt, quos etiam detinere et deficere fecit, dando eidem praementionatus comes generalis Veterani, quod res tempore Turcarum factae iam evanescent, sed deinceps leges iuxta antiquos comitatus usus tractet, malefactores et praedones via iuris prosequaretur.

Ad 2. Nescio, quod idem dominus Macskási à quopiam illegitime aliquid extorsisset aut vero causantes impedivisset, ne causas suas in conspectum generalium commendantium appellare valeant.

Ad 3. Scio pro certo, quod nos aliquot nempe saepe nominatus dominus Macskási, Michael Vaida, Sigismundus Simon et Gabriel Gyurma, penes hunc comitatum Caransebesiensem satis superque sustulerunt, quinque vicibus quidam nostrum damna passi omnia bona nostra amittentes et à militibus Rascianis miseram plebem protegere volentes, penes fidem fidelitatemque Suae Maiestati datam et praestitam obligationemque erga comitatum multoties vix quod interfecti sumus, nominanter vero antelatus comes dominus Macskási, quod praetitulatum dominum generalem Veterani requisiverit, de militibus Rascianis eundem mactare conati sunt, ob querelas contra ipsos porrectas ac depositas, neque ausus est semper hic se continuare, verum me substituit loco sui et ego functus sum loco eiusdem circiter tres annos, habens ego inter Rascianos quemdam fratrem adoptivum indicantem mihi omnia, qui hoc etiam inter caetera revelavit mihi, provideat de se, nam hac nocte pro certo mactabunt milites. Ego tandem sic dimisi eundem, quod Rasciani innotescendo, me quoque mactare voluerunt, semel quidem hic in foro Caransebesiensi obviantes mihi dixerunt: Tu! Petro Macskási viam ad abeundum adaperuisti et expedivisti, tu debes mori propter eundem!

Ex possessione Merul

Testes 3: cenisius cum duobus adiunctis citatus, iuratus, examinatus, fatentur: Scimus, ab eo totum dominum Petrum Macskási fuisse comitem, à quo, Sua Maiestas possidet provinciam hanc seu districtum Caransebesiensem, malefactores et praedones magno numero fuerunt tunc in comitatu. Idem dominus Macskási commisit undiquaque compescat latrones et malefactores et sic desedere faciat totum regnum. Ad 2. Scimus, dominum Petrum Macskási satis fatigiorum et inquietudinis impendisse tam in Suae Maiestatis quam etiam in comitatus huius servitio cum militibus etiam officialibus multum pro nobis contendendo.

Ex possessione Kelnik Fisci Suae Maiestatis

Testis 1: cenisius possessionis, annorum 43, citatus, iuratus, examinatus, fatetur:

Ad 1. Scio pro certo, quod dominus Petrus Macskási fuit comes hoc in comitatu ab eo semper, ex quo Sua Maiestas possidet hanc provinciam et à tunc existentibus abundantibusque praedonibus et malefactoribus idem hunc comitatum repurgavit.

Ad 2. Nescio, quid idem dominus Macskási ab aliquo aliquid illegitime accepisset aut aliquem impedivisset, ne causam suam ad generales commendantes transferre audeat.

Ad 3. Hoc etiam scio, quod idem dominus Macskási in omnibus fideliter servivit in negotio etiam Suae Maiestatis.

Ex possessione Füzes fiscalis

Testis 1: cenisius seu provisor possessionis citatus, iuratus, examinatus fatetur:

Ad 1. Scio, hic in nostro comitatu alium comitem non fuisse praeter dominum Macskási, ex quo Christiani rehibuerunt à Turcis hanc provinciam. Hoc etiam probe scio, quod antea satis mali homines fuerunt, sed ex quo iam idem eodem fungitur officio, bona ex parte desierunt esse.

Ad 2. Nescio quod saltem nummulum ab aliquo illegitime et extra viam iuris extorsisset aut quod ad decidendas causas in conspectum generalium commendantium prohibuisset aut retardasset ipsos causantes.

Ex possessione Sidovina Fisci

Testes 2: cenisius cum iurato citati, iurati, examinati, fatentur taliter:

Ad 1. Scimus praeter dominum Macskási alium comitem non fuisse ab eo, ex quo Sua Maiestas possidet hunc comitatum. Nescimus quod à nobis aut ab aliquo vel nummulum extra viam iuris accepisset.

Ad 2. Nescimus quod ab aliquo saltem frustum fili illegitime accepisset.

Ad 3. Nihil scimus.

Ex possessione Doklya Fisci

Testis 1: cenisius citatus, iuratus, examinatus, fatetur uti possessio Sidovina.

Ex possessione Barbusz Fisci

Testis 1: cenisius citatus, iuratus, examinatus, fatetur uti possessio Sidovina.

Ex possessione Birgya Fisci

Testis 1: cenisius loco comparens iuratus possessionis, citatus, iuratus, examinatus; fatetur: Scio, dominum Macskási esse comitem huius comitatus, sed à quottannis eodem fungatur officii, ignoro. Scio, ex quo ad mantus Christianorum haec provincia devenit, ab eo quievit et accepit sibi refrigerium à praedonibus. Nescio quod apud nos ab aliquo aliquid extorsisset, neque hoc scio quod quempiam in causa sua ad generalem commendantem defendenda retardasset, prohibuisset aut vetuisset.

Ex possessione Gataja Fisci

Testis 1: iuratus quidam possessionis citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ego ex aliorum relatione audiens scio, à tribus vel 4 annis iam comitem esse dominus Macskási quietam redditam esse provinciam ex pristina inquietudine. 2. Nobis nihil extorsit, neque constat quod etiam alibi idem fecisset, neque hoc scio quod causas aliorum ferre prohibuisset.

Ex possessione Ravna Fisci

Testis 1: cenisius citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Uti recordor, plus quam undecim anni iam praeterierunt, quod à Turcis hac provincia per victoriosa Suae Maiestatis arma ad manus Christianorum devenit, ab eoque plures comites nescio fuisse nisi tantum dominum Petrum Macskási, ex illoque statu metuculofo et periculoso in quietiorem redeŕisse persequendo et incaptivando praedones.

Nescio quod in pago nostro aliquid ab aliquo extorsisset, neque hoc scio, quod aliquem vetuisset, ne causam suam ad generales commendantes appellet.

Scio, quod dominus Macskási multum fatigii et operis impenderit in servitio Suae Maiestatis multumque contenderit pro hoc comitatu cum militaribus ordinibus, ne pessumderent provinciam.

Ex possessione Zorlencz egregii Sigismundi Simon

Teste 2: cenisius seu iudex cum iurato suo citati, iurati, examinati, fatentur: Scimus pro certo, ex quo comitatus hic in possessionem Suae Maiestatis devenit à Turcis, solus dominus Macskási fuit comes idemque sedavit terram à praedonibus et redeŕit in ordinem bonum incolas.

Nullum immunem et extra viam iuris punivit aut taxavit, neque prohibuit quempiam, quod si legis pronuntiatio displicuerit, ad generales commendantes ne transferat et appellet.

Scimus pro certo, eundem dominum Macskási in negotio Suae Maiestatis et comitatus fidele servitium et sedulam impendisse operam.

Die 12. Januarii anni praespecificati sequentium testium attestationes recipimus:

Ex possessione Zavuy Fiscī

Testis 1: cenisius seu provisor citatus, iuratus, examinatus, fatetur hoc modo: Ex quo à Paganis seu Turcis recuperaverunt, ab eo solum dominum Macskási scio esse comitem huius comitatus et idem hunc districtum procuravit sedavitque à praedonibus et malefactoribus, eosdem diligenter persequendo.

Scio, eundem dominum Macskási accepisse mulctam, sed non inpune aut extra viam iuris.

Hoc nescio, quod aliquem prohibuisset, ne suam causam ad generales commendantes apellet.

Ex possessione Glimboka Fiscī

Testes 2: cenisius cum iurato sibi adiuncto citatus, iuratus, examinatus, fatentur: Nos solum dominum Petrum Macskási scimus comitem esse in hoc comitatu, ex quo Sua Maiestas in suam potestatem redegit hanc provinciam.

Ex possessione Varadia Fiscī

Testis 1: cenisius citatus, iuratus, examinatus fatetur hoc modo: Scio pro certo, ex quo terra hac in possessionem Suae Maiestatis devenit, solum dominum Macskási fuisse officialem comitatus usque plane hoc eundemque à praedonibus liberavisse hanc terram securitatemque praebuit domi manendi et resistendi.

Scio pro certo, à nemine quicquam extorsisse nostrum vel ab alio quopiam, neque hoc ipsum percepi, quod aliquem vetuisset in causa sua ad generales commendantes deferenda. Hoc autem audiui pro certo, quod in servitio Suae Maiestatis fidelem impendit operam, pariter penes comitatum hunc, duabus vicibus, Viennam quoque pro eodem iter subeundo et commoda eius procurando.

Ex possessione Tikvan Fiscī

Testis 1: cenisius citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ex quo arma Sacratissimae Maiestatis Turcis ademerunt terram hanc, iam sunt anni duodecim et ab eo tempore dominum Macskási scio esse comitem hoc in comitatu eundemque redegit in statum pacificum et praebuisse securitatem incolis residendi.

Nulla unquam exactione nos aggravavit, quod autem domi aut discretiunculae praestare potuimus grato à nobis accepit animo.

Scio, fidelem operam navasse tam Suae Maiestatis quam comitatus huius in servitio castris etiam se et suam promptitudinem adhibendo cum militibus Suae Maiestatis.

Ex possessione Rekita Fiscī

Testis 1: cenisius: Neminem alium praeter dominum Macskási fuisse audiui comitem in hoc comitatu cumque totis viribus intendisse ne latrones fiant.

Scio pro certo, eundem nullum in pago nostro aggravasse extorsionibus et mulctis praeter viam iuris.

Ex possessione Obresia eiusdem domini Macskási

Testes 6: iurati et alii incolae possessionis 6 citati, iurati, examinati, fatentur: Pro certo scimus hoc, quod ex quo in possessionem Suae Maiestatis hicce

comitatus devenit, iam anni 12 sunt elapsi et ab eo tempore hucusque alium comitem non fuisse praeter dominum Macskási, quo in tempore terra haec praedonibus et malefactoribus abundando adhibita eiusdem cura desierunt et dispersi sunt, persecuti ab eodem domino Macskási.

Nescimus, quod idem dominus Macskási aliquem illegitime mulctasset, verum quod peccatores via iuris convictos puniit et mulctavit scimus. Neque hoc scimus, quod causantes prohibuisset, ne suas causas appellare potuissent qui ipsi voluissent et convenisset.

Scimus hoc etiam, quod saepe nominatus dominus Petrus Macskási tum penes comitatum, tum in servitio Suae Maiestatis, etiam in castris una cum militibus caesareis non modicum passus est inter coetera, quando pia memoriae comes generalis Veterani laudabiliter obivit et anno 1697, quando Turcae et Kuruciones huc Caransebesinum excursionem fecerunt, ubi etiam idem dominus Macskási praesens maiori ex parte omnia bona sua amisit penes servitium Suae Maiestatis.

Ex possessione (Suppa)¹ dicti domini Macskási

Testes 2: duo incolae citati, iurati, examinati, fatentur sic uti testes proxime antecedentes possessionis Obresia.

Ex possessione Faratik Fisci

Testis 1: cenisius citatus, iuratus, examinatus, fassus est: Ex quo provincia haec adempta est à Turcis, ab eo tantum dominum Macskási scio esse comitem et per eundem factam esse pacificationem, persecutos praedones.

Nescimus, quod à nobis aliquid extorsisset illegitime; audivi ab aliis, quod tam in castris, quam secus fideliter et diligenter procuravit servitium Suae Maiestati et comitatus.

Ex possessione Vaar Reverendorum Patrum

Testes 3: tres incolae citati, iurati, examinati, fatentur ut supra

Ex possessione Sosdgia Fisci, similiter

Ex possessione Kircsma domini Gabrielis Gyurma de Malla

Ex possessione Mutnik Ohaba generosi domini Adalberti Dobner

Ex possessione Pestere praefatorum dominorum Petri Macskási et Gabrielis Gyurma

Ex possessione Plugava Fisci

Ex possessione Wranya Fisci

Ex possessionibus Rakastia et Csiklo Fisci

Ex possessione Bisztra Ohaba Fisci

Ex possessione Illadia Fisci

Ex possessione Domasnya Fisci et domini Joannis Waida

Die 14. Januarii anni praedicti 1699.

Ex possessione Agadis generosi domini Stephani Khun, tricesimatoris Suae Maiestatis in Karansebes

Ex possessione Nadas Fisci

Ex possessione Sitiny Fisci

Ex possessione Marga Fisci

Ex possessione Czervena Czerkva dicti domini tricesimatoris

Die 15. Ianuarii anni praefati 1699.

Ex possessione Berlova generosi domini Davidis Literati

Ex possessione Zlătina

Ex possessione Remeta

Ex possessione Warcsorova egregii domini Sigismundi Simon

Ex possessione Walyeboul

Ex possessione Wukova

Die 16. Ianuarii

Ex possessione Wermes Fisci

Ex possessione Kuszics generosi Joannis Farkas de Selymen

Ex possessione Jeszenova

Die 19. Ianuarii anni saepe denominati, in possessione iam praedecarata Obresia.

Ex possessione Dalcs generosi domini Stephani Chun

Die 20. Ianuarii anni eiusdem, pariter in Obresia.

Ex possessione Dalinyest

Omnes et singuli citati, iurati, examinati, eadem fatentur quae antecessorum possessionum fatentes et attestatores.

Universa summa testium praescriptorum facit 147

Cuius quidem praemissae huiusmodi inquisitionis nostrae et praescriptorum testium fassionum seriem, prout per nos et coram nobis expedita et peracta extitit, Sacratissimae Maiestati Vestrae sub sigillis nostris usualibus manumque propriarum subscriptionibus, fide nostra mediante, rescripserimus praedenominatoque domino exponenti iurum suorum uberiorem futuram ad cautelam necessariam extradederimus. Quod reliquum est, Sacratissimam Maiestatem Vestram diu vivere feliciterque regnare devotissime precamur. Datum in possessione praefata Obresia, anno Domini 1699, die vero 20. mensis currentis Ianuarii, ultima videlicet inquisitionis nostrae praemissae.

Eiusdem Sacratissimae Maiestatis Vestrae humillimi, obsequiosissimi, devotissimi subditi,

Georgius Pronay ppr. et Stephanus Rátoni ppr., Cancellariae altenominatae Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Vestrae Maioris et Aulicae Transilvanicae scribae ac iurati notarii, vigore mandatorum Maiestatis Vestrae ad praemissa fideliter expedienda benignissime specialiter deputati et exmissi.

Correcta per nos.

Secundarum autem literarum ordo sequitur hoc modo:

Sacratissima Caesarea Regiaeque Maiestas, domine, domine nobis clementissime, benignissime!

Humillimam perpetuorum debitorumque servitiorum nostrorum in gratiam Vestrae Caesareae Regiaeque Maiestatis semper subiectionem.

Vestra benignissime nosse dignetur Sacratissima Maiestas, quod nos literas eiusdem compulsorias pariter et attestatorias pro parte et in persona spectabilis ac generosi domini Petri Macskási de Tinkova confectas et emanatas nobisque inter alios Sacratissimae Maiestatis Vestrae fideles subditos in eisdem conscriptis praeceptorie sonantes et directas, humili cum obsequio receperimus in haec verba:

Leopoldus, Dei gratia electus Romanorum Imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae Bohemiaeque etc. rex etc. et subscriptum erat à dextra: Lecta, correcta m.pr. erantque sigillo Sacratissimae Maiestatis Vestrae Aulico et Authentico Transilvanico in inferiori earundem margine, in medio loco, videlicet solito, super cera rubra ductili impresse communitae et roboratae patenterque confectae et emanatae. Quibus humillime receptis mandatis Sacratissimae Maiestatis Vestrae in omnibus, uti tenemur, obedire et satisfacere volentes, anno hoc praesenti millesimo sexcentesimo nonagesimo nono, die vero quinta mensis currentis Januarii, in et ad arcem maiorem seu exteriorem Caransebesiensem, in comitatu Zeoreniensi existentem habitam, consequenterque domum parochialem seu hospitium Reverendorum Dominorum Patrum ordinarium acceperimus, ibique infra-scriptos universos et singulos testes, vigore praescriptarum Maiestatis Vestrae literarum compulsoriarum pariter et attestatoriarum, partim nostri in praesentiam citatos, partim vero à nobis requisitos, exacto quidem ab eis firmissimo iuramento, iuxta utrum nobis per antelatum dominem exponentem exhibitum et praesentibus nostris insertum, ad fidem eorum Deo debitam examinaverimus et inquisiverimus ac ab eisdem certitudinem veritatis sequenti serie descriptam receperimus.

Utrum

Scis revera vel audivisti pro certo aut ipse vidisti sequentia cum omnibus congruis circumstantiis, post iuramentum tuum depositum, iuxta conscientiam bonam absque omni indulgentia, timore et quolibet alio respectu, sicut scis, audivisti, vidisti aut quoquomodo intellexisti verissime dicite.

1. Anno 1697, appropinquante Messe die, videlicet Donati, dum Turcae Tömösvarienses Karansebesinum excurrerunt, interiorem quoque arcem tribus impetentes et adorantes vicibus, unde seu qua versus eandem interiorem arcem intraverunt?

2. Sub eadem occasione, qui, quomodo sese gesserunt?

3. Ergo officialis comitatus, quid tunc temporis clamavit et qua verba habuit et ad quos et quis ille fuit?

4. Ergo, quis clamavit aus quis voluit ut fortalitium cedatur aut reddatur Turcis et album exponatur vexillum?

5. Ergo, pedites seu hajdones, ad cuius verba sese receperunt in arcem interiorem de exteriori civitatis propugnaculo.

6. Ergo, praedicto die Donati subque eadem occasione, quare, ob quam causam et quomodo iverunt famuli praefati comitatus comitis, domini Petri Macskási, inter Kuruczones una cum Turcis tunc ad Caransebes venientibus existentes, ipsemetne illos illuc dimisit dominus Macskási, ceditne illis istud consilium aut praescivit intentum illorum illuc eundi vel vero à se moti sunt et ultro illuc sese receperunt?

Series testium

1. testis: egregius Georgius Gellestei de eadem, nunc in oppido Haczeg in comitatu Hunyadiensi existente habita residens, annorum 40, citatus, iuratus, examinatus, fatetur taliter: Scio pro certo, quod in anno 1697, dum Turcae Tömösvarienses una cum Curuczonibus ad Caransebes venerunt, primum arcem exteriori seu maiorem per portam maiorem intrarunt, postmodum arcem interiorem

seu minorem aliquott vicibus, prima quidem sex vexillis, deinceps modo maiori, modo minori numero, quo loco et tempore expertus sum cives seu incolas sese bene gessisse, una cum officialibus comitatus, scilicet domino Petro Macskási et aliquott adhuc aliis officialibus militibusque praesidiariis, vidi eundem dominum Macskási contra Turcas aliquoties plosisse. Scio hoc etiam pro certo (ego tunc temporis substitutus dicti domini Petri Macskási existens), Bellicus pro tunc Commissarius ibidem per me debit nuncium praefato domino Macskási hoc modo: Dicam domino Macskási quid debeamus facere, nam mox singuli perituri sumus. Ad quod dominus Macskási hunc dedit responsum: Confidamus Deo, ne metuamus; ego quoque cum eodem domino Macskási continuando me ad frustum temporis inter Turcas in conflictu.

Praenotato eodem die Donati observavi tres famulos praenotati domini Macskási inter Curucziones ivisse cum equis eiusdem, vidi etiam nimium tristem esse eundem dominum Macskási, super eo quod equos abduxerint una cum appertinentiis ephippiorum, sed quod Sua Generosa Dominatio misset illuc aut consu-lisset ipsos aut innotuisset quod illuc eundi habeant animum, nihil scio, necquicquam tale de Sua Dominatione intellexi.

2. testis: circumspectus Simanda Ilia, annorum 38, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: ad primum uti primus in omnibus, addito hoc: maiorem seu exteriorem arcem tam per maiorem quam per minorem portam intraverunt hostes, tam vero ubi antea Turcae murum destruxerunt. Ad 3. Dominus Petrus Macskási officialis comitatus clamavit una cum aliis officialibus: Ad ei! Ad ei! quidam baculis, quidam armis, quidam lapidibus, ne metuamus! Ad 4. Hoc neminem audivi dixisse, ut fortalitium cedatur vel vero vexillum album exponatur.

3. testis: Joannes Borul, annorum 30

4. testis: Petrus Muncsa, annorum 59

5. testis Meszaros Mikola, annorum 40

6. testis Petrus Mihucza, annorum 40

7. testis Martinus Göncz, annorum 42

8. testis Nicolaus Vutka, annorum 55

Hi sex posteriores testes sunt strenui cives et inhabitatores praefatae civitatis Caransebesiensis et attestantur singuli ad 1. uti testis secundus, videlicet Simanda Ilia.

Ad 6 tum vero horum posteriorum sex testium tres priores fatentur taliter: Praementionatos illos domini Petri Macskási famulos nescimus ex eiusdem annuentia, voluntate et scitu abivisse.

9. testis: strenuus Nicolaus Kita, iudex praefatae civitatis Caransebes, annorum 40, cum aliis 18 sibi adiunctis dictae civitatis Caransebes incolis fatentur hoc modo: Scimus procul dubio, Turcas anno 1697, die Donati, à parte fluvii Sebes vocati intrasse arcem minorem et tunc temporis singulos oficiales Germanos, videlicet et Hungaros aliosque in arce existentes bene viriliterque sese gessisse, inter caeteros dominum Petrum Macskási etiam aliquoties adversus Turcas pistoletus liberasse valdeque homines sibi coexistentes adanimasse taliter: Agendum filii usque ad mortem, nihil metuite.

Quod autem deditionem aut traditionem fortalitii vel vero expositionem albi vexili clamavisset aut voluisset, ignoramus, neque audivimus. Ad 6. Nullum tale signum aut indicium observare potuimus, quod ex annuentia aut consilio aut voluntate et scitu abivissent famuli domini Macskási, adiungendo sese Curuczionibus.

27. testis: nobilis Demetrius Angyal, annorum 60, citatus, iuratus, examinatus, fatetur uti testes proxime antecedentes.

28. testis: nobilis Laurentius Lajbert, annorum 45: Ad. 1. Scio Turcas arcem interiorem à parte Sebes fluvio intravise. Ad 3. Audivi praememoratum dominum Macskási de fortalizio suos famulos clamavisse sic: Vissza, kutya lelkük!, hoc est: Retro, caninam habentes animam!

29. testis: egregius Gabriel Gyurma de Malla, annorum 32, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ad 6. Nescio quod dominus Petrus Macskási ipsemet dimisisset famulos suos aut innotuisset eidem animas abeundi illorum, sed iam quando iverunt per me nunciavit dominus Macskási post illos. ut redeant, revocem, vocavi etiam, sed non redierunt, verum ad parolam narrantes cum Curuczionibus et inter illos euntes seque cum iisdem unientes ibidem cum illis remanserunt.

30. testis: egregius dominus Sigismundus Simon de dicta Caransebes, in possessione Varcsova nuncupata pro nunc residens, annorum (...)², citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ad 1. Ego tunc temporis, anno 1697, die Donati, in vinea mea in promontorio Caransebesiensi habita existens vidi Turcas à fluvio Sebes intrasse arcem interiorem. Audivi ab aliis, tricesimatorem de facto etiam Caransebesiensem, dominum Stephanum Chun, dixisse aut voluisse ut cedatur fortalizio. Ad 6. Vidi de eodem promontorio, quod famuli domini Macskási abiverint, sed quid ex voluntate aut scitu vel annuentia eiusdem abivissent nescio, imo neque auditivi. Imo, cum ego de promontorio in arcem appulsaem, Sua Dominatio mihi acerbe conquestu, quod maximo cum damno eiusdem abiverint.

31. testis: generosus dominus Stephanus Chun, tricesimator Suae Maiestatis Caransebesiensis, annorum 60, in hospitio suo ordinario requisitus, examinatus, ad fidem suam Deo debitam fassus est taliter: Ad 1. Scio, hoc revera, quod in anno 1697, die Donati, dum scilicet Turcae Tömösvarienses ad Caransebes venerunt, iidem Turca à parte fluvii Sebes intraverunt arcem interiorem, ubi repente ego sclopo vulneratus, superesse nequivi. de coeteroque nihil scio. Ad 6. Quod dominus Macskási ipse dimisisset famulos suos cum equis aut certus fuisset de habitu illorum, neque ab aliis idipsum audivi.

32. testis: Demetrius Kiproviczai, eques praesidiarius Caransebesiensis, annorum 35, citatus, iuratus, examinatus fatetur hoc modo: Ad 1. Scio pro certo, quod eodem dicto die Donati Turca Tömösvariensis arcem intravit à parte aquae seu fluvii Sebes et in conflictu isto singuli dominorum officialium bene sese praestiterunt et viriliter gesserunt. Hoc etiam scio, quod tempore ingressus Turcarum in Caransebes, dominus Macskási una mecum extitit et ivit contra Turcas, valde fortiter adanimando homines, ne metuant. Ad 6. Ego neque hoc, quod servi domini Macskási scitu eiusdem abivissent, neque quod ipse dimisisset à nemine audivi. eo magis scio. Audivi hoc comuni in colloquio, quod quidam Curuczio hoc dixisset, quod famulus domini Petri Macskási, qui iam antea inter Kurucziones fuit, hoc dixit: si scivissem me huc ad vos venturum, tum arena, tum alia bona domini Macskási abstulissem.

Die vero subsequenti, videlicet sexta praescripti mensis, sequentium attestationes et fassiones recepimus testium:

33. testis: strenuus Juan Hadnagy, dux Haidonum Caransebesiensium, annorum 30, et

34. testis: Lepoja, vexillifer ibidem, annorum 31, citati, iurati, examinati cum undecim sibi adiunctis Haidonibus praesidiariis, fassi sunt: Ad 1. Scimus, Turcas Tömösvarienses die Donati arcem interiorem ab aqua seu fluvio Sebes intrasse

dominumque Petrum Macskási nobiscum existentem, geminis pistoletis armatis manibus adversus Turcas plobendo, hoc dixisse: Rajta, fiaim, egy szivel, mert ha Isten győzedelmet ad nektek, egy hordó bort adok, hoc est: Ad ei, filii, nam si Deus victoriam dederit, vobis unum dolium vini praestabo. Ast quod traditionem aut deditionem fortalitii vel vero albi vexilli expositionem clamavisset, non audivimus, neque scimus. Ad 6. Pro certo scimus, famulos domini Macskási non scitu, voluntate, consilio et annuentia eiusdem abivisse ad Curucziones, imo tristari et angi de equis ablatis et appertinentiis.

44. testis: generosus dominus Sebastianus Hancz., officialis Suae Maiestatis in Caransebes annonae, annorum 34, ad fidem suam Deo debitam et Suae Maiestati praestitam fassus est sic: Scio, Turcas intrasse arcem hanc Caransebes ab aqua seu fluvio Sebes vocato per murum destructum. Deditionem vero aut redditionem fortalitii vexillique albi expositionem á domino Macskási factam fuisse aut intimatam ignoro, neque audivi, nisi ab illustrissimo domino Gallatin, pro tunc commissario bellico. audivi, quod suprafatus tricesimator, dominu Stephanus Chun, dixisset hoc, quod nimirum cedamus aut tradamus arcem, quia neutiquam possumus reservare peribuntque homines nostri. Ad 6. Ignoro, quod famuli domini Macskási scitu eiusdem aut voluntate abivissent cum equis eiusdem inter Curucziones.

Die vero 11. Januarii anni praescripti 1699 unius testis fassionem recepimus, nempe:

45. testis: generosi domini Michaelis Wayda de Bozás, annorum 35, qui etiam citatus, iuratus, examinatus, fassus est sic: Ad 1. Audivi, quod praespecificato die Donati Turcae Tömösvárienses á fluvio Sebes intraverunt arcem minorem seu interiorem Caransebesiensem, ego tunc temporis alibi exterius existens. Quis, quomodo se gessit ignoro, nisi scio post exitum rei Deus Clementissimus Turcas pudore suffundens super eosdem intraneis paucis arcensibus victoriam tribuit.

Cuius quidem praemissae huiusmodi inquisitionis nostrae et praeassignatorum fatentium attestationem seriem, prout per nos et coram exstitit expedita et peracta Sacratissimae Maiestati Vestrae sub sigillis nostris usualibus manumque propriarumstrarum subscriptionibus fide nostra mediante praedenominatoque domino exponenti iurium suorum uberiorem futuram ad cautelam necessariam extradederimus. Quod reliquum est, Sacratissimam Maiestatem Vestram diu vivere et valere fideliterque regnare diutissime precamur. Datum in possessione nostra Obresia, anno Domini assignato 1699. die vero 20. mensis currentis Januarii, ultima videlicet inquisitionis nostrae praemissae.

Georgius Pronay ppr. et Stephanus Rátoni m.p., Cancellariae denominatae Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Vestrae Maioris et Aulice scribae ac iurati notarii ad praemissa fideliter expedienda specialiter benigne deputati.

Correcta per nos.

Tertiarum autem literarum ordo sequitur sic:

Sacratissima Caesarea Regiaeque Maiestas, domine, domine nobis clementissime, benignissime!

Humillimam perpetuorum debitorumque servitiorum nostrorum in gratiam Vestrae Caesareae Regiaeque Maiestatis semper subiectionem.

Vestra benignissime nosse dignetur Sacratissima Maiestas, quod nos literas eiusdem compulsorias pariter ter attestatorias pro parte et in persona spectabilis ac generosi Petri Macskási de Tynkova legitime confectas et emanatas nobisque

inter alios Sacratissimae Maiestis Vestrae fideles subditos in eisdem conscriptos praeceptorie sonantes humili cum obsequio recepimus in haec verba:

Leopoldus, Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiaeque etc. rex etc., fidelibus nostris universis et singulis, spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus pariter etiam ignobilibus ac alterius cuiusvis status, bonae tamen honestaeque famae et conditionum utriusque sexus hominibus ubivis in ditione nostra Transilvanica et partibus Hungariae eidem annexis constitutis et commorantibus praesentes nostras visuris, gratiam nostram Caesaro-Regiam. Exponitur Maiestati Nostrae in persona egregii Petri Macskási de Tinkova, fidelis Nobis grati, qualiter ipse medio vestri ratione et praetextu certorum quorundam negotiorum suorum coram declarandorum in praesentiam nobilium, vicecomitum, iudicum viceiudicumque, iuratorum assessorum ac notariorum assessorum ac notariorum sedriarum comitatum Albensis Transilvaniae, Thordensis, Colosiensis, Dobocensis, Hunyadiensis, de Kükküllö et Zarand atque de Zeoreny, ductorum item nobilium iuratorum assessorum ac notariorum iudicum nobiliumque civitatum et oppidorum Claudiopolis, Albae Juliae, Nagy Enyed et Thorda atque Déés ut et Sárd, Karko, Magiar Igén, Benedik, Borberek et Alvincz, necnon Francisci Enyedi, Georgii Pronay, Thomae Tornya et Stephani Rátoni, Cancellariae Nostrae Maioris in Transilvania scribarum ac iuratorum notariorum ad id specialiter exmissorum, uti et Ladislai Illyei, Joannis Szathmári, Andreae Vajasdi, Michaelis Dévai, Andreae Kis et Michaelis Lökes de Vajasd, hominum videlicet Nostrorum, pro iurium suorum tuitione ac defensione certam quasdam fassiones et attestaciones celebrari facere, videlicet iure admitte. Cum autem veritatis fassio iustitiaeque recognitio nemini sit abneganda, proinde vobis harum serie committimus et mandamus clementissime, ut dum et quandoque cum praesentibus simul vel divisim fueritis requisiti, statim vos, sub onere singularum sedecim marcarum gravis ponderis, per eos quorum interest seu intererit irremissibiliter exigentes ad diem et locum per ipsum exponentem vel homines eius ad id transmittentes vobis praefigentes, in praesentiam dictorum hominum Nostrorum personaliter accedere ibique ad fidem vestram Deo debitam, qualiscunque vobis de et super rebus coram interrogandis constituerit certitudo veritatis, suo modo dicere, fateri et attestari modis omnibus debeatis et teneamini, super quibus quidem fassionibus et attestationibus vestris literas tandem per praefatos homines Nostros sub sigillis subscriptionibusque suis fide eorum mediante conscribendas, annotato exponenti iurium suorum uberiores futuram ad cautelam necessariam extradari volumus et iubemus communi iustitia et aequitate suadente. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum in civitate Nostra Alba Julia, die decima quarta mensis Octobris, anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo octavo. Et subscriptum erat à dextra: Lecta ppr. erantque sigillo Sacratissimae Maiestatis Vestrae iudiciali et authentico in inferiori earundem margine, in medio loco, videlicet solito, super cera rubra ductili impulsive communitae et corroboratae patenterque confectae et emanatae. Quibus humillime receptis, mandatis Sacratissimae Maiestatis Vestrae in omnibus, uti tenemur, obedire et satisfacere volentes, anno hoc praesenti millesimo sexcentesimo nonagesimo nono. die vero quinta mensis Januarii, in et ad arcem maiorem seu exteriorem Caransebes dictam, consequenterque domum seu hospitium ordinarium Reverendorum dominorum Patrum in praefata arce Caransebes et comitatu Zeoreniensi existentem habitam, accesserimus universosque et singulos testes vigore praetactarum Sacratissimae Maiestatis Vestrae literarum compulsoriarum, partim nostri

in praesentiam legitime citatos et accessos, partim requisitos, exacto prius ab eisdem firmissimo iuramento, iuxta utrum nobis per antelatum dominum exponentem exhibitum et praesentibus nostris insertum, ad fidem eorum Deo debitam examinaverimus atque ab eisdem inquisitae certitudinem veritatis sequenti serie descripserimus.

Utrum autem erat huius tenoris:

1. Annis Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo septimò et nonagesimo octo ex officialibus Sacratissimae Suae Maiestatis in districtu Caransebesiensi comitatuque Zeoreniensi quis repartitionem portionum instituerit et quivis pagorum pecuniariam et frumentariam quantam administraverit in pecuniam et in natura et ad cuius manus, qui denique quietaverint pagos super hoc, quietantiae illae ubi sunt, receperuntne quietantias et qui receperunt?

2. Illustrissimus Galatin vel magnificus baro dominus Michael Szava aut alius quilibet convicatus iudicialiter esse debitorem comitem comitatus Zeoreniensis spectabilem ac generosum dominum Petrum Macskási aliquando, si convicerit, quoniam, quomodo, quanti et quos ob respectus convicerit.

3. Sub eo tempore, donec praememoratus dominus Galatin officio bellici commissarii functus est, officio eiusdem commissarii an ingesserit se praefatus comes dicti comitatus Zeoreniensis, dominus Petrus Macskási, si ingesserit, quolibet in rebus, e contra praenominatus dominus Galatin ingessitne se negotio officialatu praenominati domini Petri Macskási concernentibus, puta legis latioribus, mulctarum exactionibus, incaptivationibus ac dimissionibus malefactorum quos curarunt incaptivari et ex cuius mandato, quas de illis sententias tulerunt et quas et quantas ipsis imposuerunt mulctas.

Series autem testium cum eorundem attestationibus sequitur in hunc modum:

1. testis: egregius Georgius Gellestei de eadem Gelleste, annorum 40, citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: Ad 1-mum Probe novi, quod annis 1697 et 1698 repartitionem portionum instituerit illustrissimus dominus Galatin et quod ipsemet etiam percepit utrisque annis. Ad 2-dum Nihil. Ad 3-tium Scio revera, quod illustrissimus dominus Galatin in haec impegit, ego substitutus existens spectabilis Petri Macskási, duos malefactores curavi incaptivandos (qui homines mere solebant), quorum tandem unum Sua Illustritas, me nescio, dimisit.

2. testis: strenuus Nicolaus Kita, iudex civitatis Caransebes, annorum 40, citatus, iuratus, examinatus, fatetur cum adiuncto sibi decem et octo civitatis dictae Caransebes (incolis)³: Ad 1-mum Scimus, annis 1697 et 1698 illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionum et ipsummet etiam percipisse portiones utrisque annis. Ad 2-dum Nescimus quod aliquando aliquis via iuris debitorem effecisset dictum dominum comitem, spectabilem ac generosum Petrum Macskási. Ad 3-tium Nihil.

3. testis: strenuus Demetrius Kiprovczai, praesidiarius Caransebesiensis, annorum circiter 35, citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: Ad 1-mum Scio, quod annis 1697 et 1698 repartitionem portionum instituerit illustrissimus dominus Galatin et hoc scio revera, quod ipsemet percepit portionem utriusque anni. Ad 2-dum Nescio, aut magnificum baronem dominum Michael Szava aut illustrissimum dominum Galatin aut alium quempiam debitorem fecisse dictum dominum comitem Petrum Macskási via iuris. Ad 3-tium Nihil.

Die vero sexta mensis Januarii sequentium testium fassiones recepimus hac ordine:

21. testis: Juan Hadnagy, dux Haidonum Caransebesiensium, annorum 30, citatus, iuratus, examinatus, fatetur;

22. testis: Michael Lepoia, vexillifer ibidem, annorum 31, cum adiunctis sibi novem Haidonibus Caransebesiensibus fatetur sic: Ad 1. Scimus, anno 1697 illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionum et pro tempore novimus etiam ipsummet percepisse, verum anno 1698 ipso domino Galatino Vienna existente fratrem suum scimus et instituiss et percepisse. Ad 2. Nescimus à quopiam via iuris, convictum esse dictum dominum Petrum Macskási. Ad 3-tium Nihil.

31. testis: generosus Sebastianus Hancz, annonae officialis in Caransebes, annorum 34: 1. Scio, annis 1697 et 1698 illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionum et ipsummet percepisse utrisque annis et quietantias prius datas, quibus inscriptum erat: solvit totum, vicissim recepisse et postea alias dedisse, quibus tandem certas summas inscripsit. 2. Nescio unquam convictum fuisse dictum dominum Petrum Macskási ab uno aut ab altero. 3. Scio, semper rixas et contentionem habuisse inter se et quod ingessissent sese in officiolum, sed quis maiorem praetensionem habuerit, ignoro.

32. testis: generosus Joannes Farkas de Selymecz, commissarius caesareus Caransebesiensis, annorum 38: 1. Scio, quod dominus Galatin instituerit repartitionem portionum tam anno 1697, quam vero 1698. De caetero, uti antecedens in omnibus. 2. Nec scio, nec audiui, quod aliquando convictus esset dominus Petrus Macskási. 3. Uti antecedentes, in omnibus punctis.

33. testis: nobilis Laurentius Lajbert, annorum 45: 1. Scio, quod annis 1697 et 1698 illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portiorum. 2. Nescio quod aliquando convictus fuisset via iuris spectabilis dominus Macskási. 3. Nihil.

34. testis: generosus Gabriel Gyurma de Malla, annorum 32, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scio, quod dominus Galatin instituerit repartitionem portionum, ipsemet perceperit, quietaverit tum anno 1697, tum 1698. Et quod ipsemet perceperit quietantias. 2. Nescio, ut aliquando convictus ab uno vel altero dictus dominus Petrus Macskási. 3. Scio rectissime, illustrissimum dominum Galatin ingessisse se officiolum dicti domini Petri Macskási, dum enim praedones et alios malefactores curavit incaptivandos, inscio domino comite Petro Macskási aliquoties dimisit, sed quod spectabilis dominus Macskási ingessisset, nescio.

35. testis: egregius Sigismundus Simon de Sebes, annorum circiter 49: 1. Scio recte, quod illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portionum annis 1697 et 1698 et quoi ipsemet etiam quietaverit homines: possessio Ternova administravit anno 1698 ducatos numero 30, possessio Barbusz cubulos tritici numero 30, possessiones vero Nagy Zorlencz et Varcsozova ducatos numero 30, cubulos tritici turcici numero 30. Quam etiam summam pecuniae ex toto percepit dominus Galatin, triticum officialis annonae, triticum turcicum autem magister quartiriorum. 2. Nescio aliquando fuisse convictum dictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

36. testis: generosus Stephanus Chun, tricesimator Suae Maiestatis Caransebesiensis, annorum 60, citatus, iuratus, examinatus, fatetur hoc modo: 1. Illustrissimum dominum Galatin scio instituisse repartitionem portionum tam anno 1697, quam vero 1698. 2. Non innotuit mihi, ut aliquando fuisset convictus dictus dominus Petrus Macskási comes pro nunc comitatus Zeoreniensis.

Die vero octava Januarii, in et ad possessionem Ferlyug, possessionem videlicet possessionariam spectabilis ac generosi Petri Macskási in comitatu Zeoreniensi existente habitam, consequenterque domum ibidem providi Martini Czeras, pro tempore dictae possessionis Ferlyug (cenisii)³, accesserimus ibique sequentium testium fassiones receperimus hoc ordine:

Possessio Erszik

37. testis: Sika Mikolui, pro tempore cenisius possessionis dictae Erszik, annorum 40, citatus, iuratus, examinatus, fatetur cum adiunctis sibi inhabitatoribus tribus: 1. Scimus revera, quod annis 1697 et 1698 illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portionum, anno 1698 cum generoso domine Michaelae Olasz, et quod ipsemet etiam perceperit, administrante pro tempore cenisio nostro, ducatos numero 300; pro tritico autem turcico administravimus Rhenenses numero 800 sigillatim pro utrisque annis, habentes etiam quietantias, verum conflagrata domo cenisii istius temporis, nescimus an adsint quietantiae. 2. Nobis scientibus, à nullo est convictus dictus dominus Petrus Macskási. 3. Nihil.

Possessio Dulo

41. testis: providus Michael Fole, annorum 40, cenisius pagi eiusdem, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Illustrissimus dominus Galatin instituit repartitionem portionum tam anno 1697, quam 1698. Nos administravimus anno 1697 ducatos numero 65, tritici turcici cubulos numero 80, tritici vero cubulos numero 30, anno autem 1698 ducatos numero 60, tritici vero turcici cubulos numero 110. 2. Nescio unquam fuisse convictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Ferlyug

42. testis: Popa Mihály, minister ibidem annorum 40, citatus, iuratus, examinatus, fatetur.

43. testis: Martinus Czeras, cenisius pagi eiusdem, annorum 48, citatus, iuratus, examinatus, fatetur cum adiunctis sibi incolis quinque: 1. Scimus pro certo, repartitionem portiorum instituisse illustrissimum dominum Galatin tum anno 1697, tum vero 1698 et quod ipsemet etiam perceperit. Nos anno 1697 administravimus ducatos 100 et tritici turcici, pariter cubulos 100, anno autem 1698 ducatos numero 80 et tritici turcici pariter cubulos 80, ex quibus quidem 80 ducatis commissario, illustrissimo domino Galatino, ducatos 35, praesente generoso domine Michaelae Olasz, nos, videlicet Martinus Czeras, Mojsze Losznar, Johannes Cserugal, Petrus Huma et Matthias Lupui, in Caransebes administravimus, verum adhuc restantibus ducatis numero 45 supervenerunt Petrus Josika, pro tempore iudex nobilium, Nicolaus Tornya, pro tempore ducto custodum passuum, ac alter iudex nobilium, Michael Székely, perceperunt à nobis totam restantiam hoc fine, ut perceptam ipsam restantiam commissario, illustrissimo Galatino, administrent, pro qua tandem 45 ducatorum restantia illustrissimus dominus Galatin in Caransebes Martinum Czeras, tanquam nostrum pro tempore cenisium, curavit incaptivandum incaptivatunque itidem in domo vigiliarum intra unum mensem detinuit et usque plane, donec tandem à magistro quantiorum petendo pecuniam illustrissimo domino Galatino totam iterum restantiam administraverit, qua tandem restantia

iterum exacta in pago coacti sumus bis eandem 45 ducatorum restantiam persolvere, ubi insuper, dum esset in detentione specificatus cenisius, consumpsit Rh.fl. 10×10. 2. Ignoramus, ut aliquando iudicialiter esset convictus dictus spectabilis Petrus Macskási. 3. Nihil.

Possessio Brebul

49. testis: providus Johannes Jakab, cenisius dicte possessionis annorum 60, citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic cum adiunctis sibi quatuor incolis: 1. Scimus, quod illustrissimus dominus Galatin annis duobus proxime elapsis instituerit repartitionem portionum et quod ipsimet etiam Suae Illustritati administraverimus. Anno 1697 administravimus ducatos numero 25 et tritici turcici pariter cubulos 25, anno autem 1698 ducatos 30 et tritici turcici cubulos 27. Sua Illustritas quietavit de his omnibus. 2. Nescimus, convictum esse à quopiam spectabilem Petrum Macskási vel saltem de unico nummo. 3. Nihil.

Possessio Ecserics

53. testis: Mihály Brindan, cenisius possessionis dictae, annorum 43, cum adiunctis sibi tribus incolis citati, iurati, examinati, fatentur sic: 1. Scimus revera, quod cum anno 1697 quam vero 1698 illustrissimus dominus Galatin administraverit repartitionem portionum, Suae Illustritati administravimus et quod Sua Illustritas quietavit nos. 1697 administravimus ducatos 40, tritici turcici cubulos 18, anno 1698 ducatos 70 praetereaue nihil. 2. Nescimus, convictum esse vel saltem de unico nummo ab hoc vel ab illo dictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Zgribesd

56. testis: nobilis Petru Juon, viceiudex nobilium comitatus Zeoreniensis, annorum 40, cum adiunctis sibi duobus nobilibus et providis tribus incolis possessionis dicti Zgribesd, citatus, iuratus, examinatus, fatetur hoc modo: 1. Scimus revera, annis duobus proxime elapsis illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionum. Scimus etiam ipsummet percepisse. 1697 nos administravimus ducatos 40, tritici turcici vero cubulos numero 40, anno 1698 ducatos 50, tritici turcici pariter cubulos 50. Dederat etiam quietantiam de his omnibus, verum dum semel quietantiam datam de et super 50 ducatis exigeret, eo quod remonstrare non potuerimus, cenisium nostrum Michaellem Vancsa curavit incaptivandum et intra tres menses detentum in domo vigiliarum non dimisit, donec ducatos numero 25 non exsolverimus. 2. Nescimus, ab aliquo aliquando fuisse convictum iudicialiter dictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Valie Mare

62. testis: cenisius possessionis Valie Mare cum adiunctis sibi duobus incolis citatus, iuratus, examinatus, fatetur hoc modo: 1. Scimus pro certo, quod annis 1697 et 1698 illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portionum, ipsemet exegit tum 1697, tum 1698. Nos administravimus ducatos numero 60, tritici turcici cubulos numero 18, anno 1698 autem ducatos numero 62 et tritici turcici cubulos 30. 2. Nescimus, quod aliquando aliquis convicisset via iuris aut saltem de unico obolo dictum spectabilem dominum Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Borzous

65. testis: cenisius pagi cum adiunctis sibi sex incolis citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Annis 1697 et 1698 illustrissimum dominum Galatin scimus instituisse repartitionem portionum ipsummetque exegisse atque quietasse pagos et quietando ter repetiisse quietantias et post vicissim alias dedisse quietantias. Anno 1697 administravimus nos ducatos numero 12, cubulos frumenti numero 13, anno vero 1698 administravimus ducatos numero 20 et tritici turcici cubulos pariter 20. 2. Non novimus, convictum fuisse ab aliquo suprascriptum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

Die vero 11. mensis Januarii redivimus in et ad arcem exteriorem seu maiorem Caransebes consequenterque iam dictam domum seu hospitium Reverendorum dominorum Patrum, ubi sequentium tandem testium recepimus fassionem hoc ordine:

72. testis: egregius Michael Vaida de Borzás, annorum 55, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Nihil. 2. Nescio, ut aliquando fuisset convictus dictus spectabilis Petrus Macskási. 3. Nihil.

Possessio Marul

73. testis: cenisius pagi Marul cum adiunctis sibi iuratis incolis duobus citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scimus, illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionum annis duobus proxime elapsis, eundemque dominum Galatin exegisse. Anno 1697 administravimus nos ducatos numero 30, anno 1698 pariter ducatos 30, de quibus quietantiam semper à Sua Illustritate extraximus. 2. Nescimus convictum esse ab uno aut ab altero praetactum spectabilem dominum Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Kelnik

76. testis: providus Lupui Turbule, cenisius pagi, annorum 43, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Probe novi, illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionum annis utrisque nunc elapsis; scio, ipsum eo etiam exegisse. Nos anno 1697 administravimus ducatos 20, cubulos tritici turcici numero 40, anno 1698 vero ducatos 30, tritici turcici cubulos 50. 2. Non novi unquam ab aliquo fuisse convictum dictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Füzes

77. testis: cenisius pagi Füzes dicti citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Sancte scio, quod ab illustrissimo domino Galatino instituta sit repartitio portionum annis 1697 et 1698 et quod ab eodem sit exacta. Nos 1697 administravimus ducatos 40, uti recolligo, cubulos tritici, turcici 130, anno 1698 ducatos totidem 40, tritici turcici cubulos numero 100. 2. Nescio fuisse convictum dictum spectabilem Petrum Macskási unquam. 3. Nihil.

Possessio Sidovina

78. testis: cenisius pagi Sidovina cum adiuncto sibi incola uno citatus, iuratus, examinatus, fatetur hoc modo: 1. Scimus, ab illustrissimo domino Galatino insti-

tutam esse repartitionem portionum tum anno 1697, tum vero 1698. Administravimus nos anno 1697 ducatos 75 et tritici turcici cubulos 150. 2. Nescimus, convictum fuisse vel ab uno vel ab altero dictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Duklyin

80. testis: cenisius pagi dicti Duklyin citatus, iuratus, examinatus, fatetur hoc modo: 1. Scio, annis utrisque proxime elapsis illustrissimum dominum Galatin et instituisse repartitionem portionum et exegisse portionem quietasque super portione pagos. 1697 ducatos 40, cubulos tritici turcici numero 70, anno vero 1698 ducatos numero 70, tritici turcici cubulos 120. 2. Nec scio, nec audiivi unquam convictum fuisse dictum spectabilem Petrum Macskási ab aliquo. 3. Nihil.

Possessio Barbusz

81. testis: cenisius dicti pagi Barbusz citatus, iuratus, examinatus, fatetur hoc modo: 1. Scio hoc ipsum, quod repartitio portionis instituta sit annis 1697 et 1698 ab illustrissimo Galatin et quod ab eodem quietatae sint portiones. Nos anno 1697 administravimus cubulos tritici 100, anno 1698 autem tritici cubulos numero 70. 2. Nescio, ut aliquis convicisset dictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Birdgia

82. testis: Petru Nyedeka, iuratus in Birdgia, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scimus, annis duobus proxime praeterlapsis illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis. Scio etiam, Illustrissimam Suam Dominationem exegisse et quietasse pagos, sed quietantiae an adsint vel non ignoro; de caetero nihil. 2. Nescio, nec audiivi aliquando convictum fuisse dictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Gataia

83. testis: Petru Vizar, iuratus ibidem, annorum 66, citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Scio pro certo, illustrissimum dominum Galatin annis 1697 — et 1698 instituisse repartitionem portionum et exegisse portionem. Nos anno 1697 administravimus ducatos numero 120 et tritici turcici cubulos numero 60, anno vero 1698 totidem ducatos numero 120 et tritici turcici cubulos numero 150. 2. et 3. Nihil.

Possessio Ravna

84. testis: cenisius possessionis dictae Ravna citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scio revera, quod illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portionum anno 1698, quia ego etiam sicuti modo sum praesens et tunc eram. Nos administravimus ducatos numero 180, ego ipse intuli dedique in manus Suae Illustritatis, cubulos vero turcici numero 150 in ratione militum ad vallum Ecserics existentem administravimus. Anno autem 1697, sicuti intellexi ab hominibus nostris, pariter repartitio portionis instituta est ab eodem illustrissimo domino Galatino et administrata est in portione eidem domino Galatino à nobis summa ducatorum

130 aut vero 150, praeterea nescio nos dedisse aliquid; dederat etiam quietantiam, sed an valeant vel non, ego non novi domi sunt. 2. Nihil. 3. Nihil.

Possessio Zorlencz

85. testis: iudex pagi Zorlencz cum adiuncto sibi iurato incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scimus sine dubio, annis duobus proxime elapsis illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portiorum percepisseque portionem. Anno 1697 ducatos numero 60 et tritici turcici cubulos pariter 60 administravimus, anno vero 1698 ducatos numero 80 totidemque cubulos tritici turcici numero 80.

Die vero 12. mensis Januarii sequentium testium fassiones recepimus hoc ordine:

Possessio Zavuy

87. testis: cenisius pagi Zavuy dicti citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Ita scio, quod anno 1698 illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portionis et ipsimet etiam administrata est portio; à nobis administrati sunt ducati numero 10, praeterea nihil. Anno anteriori 1697 nihil à nobis exegerunt, qui dispersa plebecula nostra ipso tempore rediit. 2. Non novi unquam fuisse convictum dictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Glimboka

88. testis: cenisius pagi cum adiuncto sibi iurato incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur, verum Ladislaus Bogdány iuratus scilicet, hoc modo: 1. Scio, anno 1698 illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis, quam portionem administravi fratri Suae Illustritatis, ducatos videlicet numero 30 in Caransebes, de quibus etiam quietavit nos dictus frater illustrissimi domini Galatin, quae quietantiae nunc quoque domi sunt. Verum anno 1697 quantum dederimus, ignoro, scio tamen quod utrisque annis administraverimus etiam triticum turcicum, sed quantumnam istud fuerit nescio. 2. Nihil. 3. Nihil.

Possessio Varadia

90. testis: cenisius pagi citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scio, annis 1697 et 1698 illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis. Anno 1698 ducatos 160 ego ipse administravi Illustrissimae Suae Dominationi, anno 1697 vero ducatos numero 140 administravit cenisius noster, praedecessor videlicet meus, vicissim eidem domino Galatino, dederat etiam quietantiam, verum dum nummos administraremus recepit. 2. Nihil. 3. Nihil.

Possessio Tikvan

91. testis: cenisius pagi citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scio, annis proxime elapsis duobus illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis; 1697 administravimus dicto domino Galatino ducatos 110, tritici turcici cubulos 18, anno 1698 ducatos 110, praeterea nihil. 2. Nihil. 3. Nihil.

Possessio Rekita

92. testis: cenisius pagi citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: Scio, tum 1697, tum vero 1698 illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis. 1697 administravimus ducatos numero 45, nil amplius, 1698 vero ducatos 50. 2. Nihil. 3. Nihil.

Possessio Obresia

93. testis: providus Martin Valyán cum adiunctis sibi incolis quinque, citati, iurati, examinati, fatentur sic: 1. Scimus revera, quod annis 1697 et 1698 illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portionis. Nos 1697 administravimus ducatos numero 30 totidemque cubulos tritici turcici, quae omnia administravimus dicto illustrissimo Galatino. Anno 1698 pariter ducatos 30 totidemque cubulos tritici turcici, quae omnia administravimus domino quartiriorum magistro. Quietantiae extant utriusque anni. 2. Nescimus, convictum esse aut semel aut aliis dictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nihil.

Possessio Suppa

98. testis: providus Dragui Voia, annorum 33, citatus, iuratus, examinatus, fatetur;

99. testis: providus Petru Dragui citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Nulum scimus talem, qui convicisset dictum spectabilem Petrum Macskási.

Possessio Faratik

100. testis: cenisius pagi Faratik dicti citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Anno 1697 et 1698 scio revera illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis. 1697 administravimus ducatos numero 50, anno 1698 autem ducatos aures 100 administravimus fratri dicti domini Galatini. 2. Me sciente, à nullo est convictus dictus spectabilis Petrus Macskási. 3. Nihil.

Possessio Vaar

101. testis: Lajus Blagova, annorum 52, iuratus in Vaar.

102. testis: Milos Maidanancsul, annorum 53, iuratus ibidem.

103. testis: providus Sárko Gaicsani, annorum 50, citati, iurati, examinati, fatetur: Annis 1697 et 1698 illustrissimus dominus Galatin instituit repartitionem portionis. Anno 1697 administravimus nos ducatos numero 12 dicto domino Galatino, 1698 vero ducatos numero 20, at ubi domus tantum quatuor sint in pago nostro, difficile est nimum.

Possessio Sosdgia

104. testis: providus Siván Gyuri, annorum 50, cum adiunctis sibi duobus adhuc incolis citati, iurati, examinati, fatentur: 1. Annis 1697 et 1698, bene scimus, illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis. 1697 nos administravimus ducato circiter 80 dicto domino Galatino cum tritici turcici subulos 150, anno 1698 etiam similiter ducatos 80 et tritici turcici 150 eidem domino Ga-

latino administravimus, quietantis dederat, sed domi sunt. 2. Nescimus esse convictum unquam dictum spectabilem Petrum Macskási.

Die autem 13. Januarii sequentium testium fassiones recepimus hoc ordine:

Possessio Kircsma

107.testis: cenisius dictae possessionis Kircsma cum adiuncto sibi iurato incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Annis 1697 et 1698 illustrissimus Galatin instituit repartitionem portionis, pro certo scimus. Nos 1697 ducatos 6 administravimus dicto domino Galatino, 1698 autem una cum apud nos degentibus Bulgaris imposuerunt nobis ducatos numero 20, quorum dimidietatem, numero 10, nos administravimus eidem domino Galatino. Verum dum Bulgari, sub praetextu quod sint milites, praestare nihil vellent, accedente etiam favore excellentissimi domini generalis Rabutin, ex post nos curavit dictus dominus Galatin incaptivandos et eousque. donec restantes adhuc ducatos 10 non persolvimus, detinuit in vigilia. 2. Neque magnificum baronem dominum Michaellem Száva, neque illustrissimum Galatin scimus, ut aliquando convicisset dictum spectabilem Petrum Macskási.

Possessio Mutnyik Ohaba

109. testis: providus Csürös Stephony, annorum 58, cum adiuncto sibi uno incola citati, iurati, examinati, fatentur sic: 1. Iam anno 1697 quam 1698 illustrissimum dominum Galatin scimus hic in Karansebesiensi arce instituisse repartitionem portionis. Nos anno 1697, uti recolligere poterimus, ducatos numero 10, 1698 vero ducatos 15 et cubulos tritici turcici numero 10 administravimus dicto domino Galatino, super quibus etiam quietantiam habemus. 2. Nec magnificum baronem dominum Michaellem Száva, nec illustrissimum dominum Galatin scimus. ut aliquando convicissent dictum spectabilem Petrum Macskási.

Possessio Pestere

110. testis: Janos Dragan, iudex dictae possessionis Pestere, cum adiuncto sibi altero incola, citati, iurati, et examinati, fatentur sic: 1. Annis 1697 et 1698 illustrissimus dominus Galatin instituit repartitionem portionum. Anno 1697 ducatos numero 5, anno vero 1698 ducatos numero 10 administravimus dicto domino Galatino. 2. Nobis scientibus, nemo convicit dictum spectabilem Petrum Macskási

Possessio Plugova

112. testis: cenisius pagi cum adiuncto sibi altero incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Annis 1697 et 1698 pro certo illustrissimus dominus Galatin instituit repartitionem portionum. 1697 ducatos 15, anno 1698 vero ducatos 20 administravimus, ipsemet quietantiam exhibuit. 2. Nescimus à quo et ubi esset convictus dictus spectabilis Petrus Macskási

Possessio Vranya

114. testis: cenisius dicti pagi Vranya cum adiunctis sibi duobus incolis citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Illustrissimus dominus Galatin instituerit

repartitionem portionum, annis 1697 et 1698. Nos non habentes pagum, anno 1697 non solvimus ullam portionem, 1698 ducatos numero 46 administravimus illustrissimo domino Galatino.

Possessiones Rakastia et Csiklo

117. testis: cenisius possessionum Rakastia et Csiklo cum adiunctis sibi duobus incolis citati, iurati, examinati, fatentur: 1. Ita succurrit anno 1697, ducatos numero 95, anno 1698 vero pariter ducatos 95 administravimus illustrissimo domino Galatino; dederat etiam quietantiam anno 1698. 2. Neminem scimus, quod convicisset dictum spectabilem Petrum Macskási.

Possessio Bisztra Ohaba

120. testis: cenisius pagi cum adiuncto sibi uno incola citati, iurati, examinati, fatentur: 1. Annis 1697 et 1698 illustrissimus dominus Galatin instituit repartitionem portionum. Anno 1697 ignoramus quantumnam solverimus, anno 1698 vero ducatos 45 et tritici turcici cubulos numero 40 administravimus dicto domino Galatino, sed quietantiam dederitne vel non ignoramus. 2. Nescio, ut alicuius aliquando fuisset debitor spectabilis Petrus Macskási.

Possessio Illadia

122. testis: cenisius pagi cum adiuncto sibi uno incola citati, iurati, examinati, fatentur: 1. Annis 1697 et 1698 ab illustrissimo Galatino institutam esse repartitionem portionis. Anno 1697 ducatos numero 50, anno 1698 vero ducatos 55 administravimus illustrissimo Galatin.

Possessio Domasnya

124. testis: providus Csucs Guran, cenisius pagi, annorum 42, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Annis 1697 et 1698 scio institutum esse repartitionem portionis ab illustrissimo domino Galatin. Anno 1697 ducatos numero 130, decem insuper pelles ursinas, ex quibus 130 ducatis ducatos numero 80 illustrissimo colonello Herbestein ego ipse administravi, residuos vero ducatos 50 et decem pelles ursinas dicto domino Galatin. Anno 1698 vero ducatos 180 domino Galatin administravi, de quibus etiam quietavit Sua Illustritas. 2. Nescio, aut magnificus baro Michael Szava aut illustrissimus dominus Galatin aut vero alter aliquis debitorem effecisset dictum spectabilem Petrum Macskási.

Possessio Agacsics

125. testis: cenisius pagi citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Novi, illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis tum anno 1697 tum 1698. Qui tunc congregati sumus, nihil solvimus, 1698 autem ducatos numero 15 administravi illustrissimo domino Galatino, de quibus etiam quietantia exstitit.

Possessio Nádas

126. testis: cenisius pagi citatus, iuratus, examinatus, fatetur taliter: 1. Sic mihi înnotuit, quo utrisque annis proxime lapsis illustrissimus dominus Galatin instituisset repartitionem portionis. Audivi, 1697 pagum nostrum solvisse ducatos numero 10, 1698 autem solvit ducatos 20.

Possessio Sitiny

127. testis: cenisius pagi citatus, iuratus et examinatus, fatetur sic: 1. Scio, annis 1697 et 1698 illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis. Anno 1697 ducatos numero 15 ipsimet, anno 1698 vero ducatos numero 35 fratri administravi.

Possessio Marga residentis postarum magistri Suae Maiestatis

128. testis: cenisius pagi citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Scio, illustrissimum Galatin instituisse repartitionem portionis tum 1697, tum vero 1698. Verum nos nec anno 1697, nec 1698 solvimus quicquam. 2. Nescio, ut aliquando vel illustrissimus Galatin vel magnificus baro dominus Michăel Szava convicisset spectabilem dominum Petrum Macskási.

Possessio Czervena Czerkva

129. testis: cenisius pagi cum adiuncto sibi altero iurato incola, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scimus, quod et anno 1697 et 1698 illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portionis. Nos cum pago Kuşzics nobis adiuncto anno 1697 solvimus ducatos numero 75, anno 1698 autem solum nos ipsi solvimus ducatos 130, quos semper ducatos administravimus dicto domino Galatino, Praeterea nihil tandem solvimus. N. B. Pro victuali repartito tritico turcico illustrissimus Galatin cenisium pagi Czervena Czerkva dicti curavit incaptivandum et eousque, donec pro et in florenis Rhenensibus numero 73 obsidem sibi non acquisierit, cenisium pariter pagi Recsicza non dimisit. Quos tandem florenos Rhenenses 73 pagus praenominato obsidi administravit, qui demum obses, ut dicit, Rhenenses florenos numero 73 dicto domino Galatino administravit, ex post autem dum specificatus cenisius pagi Czervena Czerko intraret, curavit incaptivandum et denuo specificatam pecuniae summam ab eodem expetivit et sic bis tandem eandem summam extorsit.

Die vero 15. Januarii sequentium testium fassiones hoc ordine:

Possessio Berlova

131. testis: cenisius pagi cum adiunctis sibi duobus incolis, uno quidem iudice pagi eiusdem, citatus, iuratus, examinatus, fatetur taliter: 1. Probe novimus, illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis et anno 1697 et 1698. Nos anno 1697 administravimus ducatos numero 10, anno autem 1698 ducatos numero 15, quos 10 ducatos 1697 eidem domino Galatino, ducatos vero 15, 1698 fratri eiusdem administravimus, quietaverat etiam Illustrissima Sua Dôminatio nos utrisque annis. 2. Nec scimus, nec audivimus unquam fuisse con-

victum dictum spectabilem Petrum Macskási. 3. Nec quod alter uter ingessisset officiolatui mutuo in vicem audivimus.

Possessio Szlatina

134. testis: providus Janos Baba, annorum 43, cum adiuncto sibi altero incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Scimus, annis utrisque proxime elapsis illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis. Nos 1697 ducatos numero 60, postea autem sub hoc praetextu, quod nos ipsi convenissemus dare ducatos numero 80, vicissim coegit nos solvere ducatos numero 20. Anno 1698 ducatos numero 100 solvimus, quos praetacta iam in summa ducatos 80, anno 1697 ex toto administravimus eidem domino Galatino. Anno 1698 vero 100 ducatorum dimidietatem (50) ipsimet, dimidietatem vero (50) fratri eiusdem; quietaverat etiam Sua Illustrissima Dominatio. 2. Nescimus, nec audivimus aliquando fuisse convictum dictum spectabilem Petrum Macskási.

Possessio Remetya

136. testis: providus Martyin Vloga, iuratus in Remetya, annorum 41, citatus, iuratus et examinatus, fatetur sic: 1. Sic mihi innotuit, quod annis duobus proxime elapsis repartitionem portionis instituta sit à domino Galatino. Nos 1697 alibi habitantes nihil solvimus, verum anno 1698 ducatos numero 10 administravimus fratri illustrissimi domini Galatini.

Possessio VarcSOROVA

137. testis: nobilis Mihály Kaszapu de Caransebes nunc in VaarcSOROVA residens, cum adiuncto sibi uno incola, citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Scimus, quod illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portionis utrisque annis proxime elapsis. Anno 1697, qui tunc congregati sumus, nihil solvimus, anno 1698 vero ducatos numero 16 illustrissimo domino Galatino administravimus. 2. Non audivimus convictum fuisse dictum spectabilem Petrum Macskási.

Possessio Valyeboul

139. testis: Lupui Frankul, annorum 42, cum adiuncto sibi incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scimus revero, quod his annis duobus proxime elapsis illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portionis. Anno 1697 zlottones 70, 1698 autem ducatos numero 30, quos 70 zlottones anno 1697 illustrissimo domino Galatino, 1698 vero ducatos 30 partim eidem domino Galatino, partim vero fratri eiusdem domini Galatini administravimus. 2. Nescimus, ut aliquando fuisset convictus dictus spectabilis Petrus Macskási.

Possessio Vukova

140. testis: cenisius pagi eiusdem cum adiunctis sibi duobus incolis citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic, tamen unus ipsorum, nempe providus Guca Petru cenisius, alter ibidem: 1. Ego sic audivi, quod et anno 1697 et anno 1698 illustrissimus dominus Galatin instituerit repartitionem portionis. Anno 1697, uti recolligo, plures solvimus ducatos numero 200, nunc autem, sicuti intellexi à

commissario moderno, anno 1698 administravimus ducatos 300, quos ducatos utrisque annis administravimus illustrissimo domino Galatino. 2. Nec scimus, nec audivimus convictum esse dictum spectabilem Petrum Macskási.

Possessio Vermes

143. testis: providus Mihály Zagusan, iuratus ibidem, annorum 40, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scio sine dubio, tum 1697. tum vero 1698 illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionum. Nos anno 1698 ducatos numero 300, cubulos tritici turcici numero 400 solvimus, quod quidem triticum turcicum ex toto administravimus militibus ad vallum Ecserics dicti commorantibus, ducatos vero, ut audiavi, illustrissimo domino Galatino administravimus. Anno vero 1697 quantumnam dederimus pro certo determinare non possum, interim, interim tamen autumnum tantum tunc etiam, quantum modo dedisse. 2. Nescio unquam fuisse convictum dictum spectabilem Petrum Macskási.

Possessio Jeszinova

144. testis: providus Ráduly Rainarics, annorum 60, iuratus ibidem, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Nescio, annis 1697 et 1698 quisnam instituerit repartitionem portionum, neque hoc, quantumnam exsolverimus anno 1697. Scio tamen, anno 1698 nos dedisse ducatos numero 110 (száz tíz).

Possessio Kuszits

145. testis: cenisius pagi citatus, iuratus et examinatus, fatetur sic: 1. Scio illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis 1698. Nos administravimus Suae Illustritati ducatos numero 50 eodem anno. 2. Nescio, ut aliquando ab aliquo convictus esset dictus spectabilis Petrus Macskási.

Die vero 19. antecedentes, in et ad possessionem Obresia, possessionem videlicet domini exponentis, sequentes fassiones recepimus:

Possessio Dalcs

146. testis: cenisius pagi Dalcs dicti citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Scio, annis 1697 et 1698 illustrissimum dominum Galatin instituisse repartitionem portionis. Nos anno 1697 ducatos numero 10 et cubulos tritici turcici numero 3, anno 1698 autem ducatos numero 15 et tritici turcici cubulos similiter 15 administravimus dicto domino Galatin. N. B. Quietantia differt à fassione.

Die vero 20. Januarii, ibidem, sequentium fassionem recepimus:

Possessio Delenyest

147. testis: providus Petru Lörincz, annorum 48, incola ibidem, cum adiuncto sibi inquilino uno, citatus, iuratus, examinatus, fatetur sic: 1. Scimus pro certo, repartitionem portionum instituisse illustrissimum dominum Galatin annis 1697 et 1698. Nos ducatos anno 1697 eidem domino Galatino administravimus numero 27, anno 1698 vero ducatos numero 35 fratri eiusdem domini Galatin. 2. Non audivimus unquam convictum fuisse dictum spectabilem Petrum Macskási.

Cuius quidem praemissae huiusmodi inquisitionis nostrae ac testium fassionum seriem prout per nos extitit expedita et peracta Sacratissimae Maiestati Vestrae sub sigillis nostris usualibus manumquestrarum subscriptionibus fide nostra mediante subscripserimus praenotatoque domino exponenti iurium suorum uberiorem futuram ad cautelam necessariam extradederimus. De reliquo Sacratissimam Maiestatem Vestram diu foeliciterque vivere et valere devotissime precamur. Datum in possessione praefata Obresia, anno millesimo sexcentesimo nonagesimo nono, die vero 20. mensis Ianuarii, ultima videlicet iquisitionis. Eiusdem Sacratissimae Maiestatis Vestrae humiles perpetuique subditi, Georgius Pronai ppr. et Stephanus Rátonj ppr., Cancellariae eiusdem Maiestatis Verstrae Maiori in Transilvania scribae ac iurati notarii ad praemissa fideliter peragenda legitime exmissi.

Correcta per nos.

Quartarum vero literarum ordo sequitur sic:

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, domine, domine nobis clementissimè, benignissimè!

Vestra benignissime nosse dignetur Sacratissima Maiestas, quod nos literas eiusdem compulsorias pariter et attestatorias pro parte et in persona spectabilis ac generosi Petri Macskási de Tinkova legitime confectas et emanatas nobisque inter alios Sacratissimae Maiestatis Vestrae fideles subditos in eisdem literis conscriptis praeceptorie sonantes, humili cum obsequio recepimus in haec verba:

Leopoldus, Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus ac Germaniae, Hungariae Bohemiaeque etc. rex etc., fidelibus nostris universis et ingulis spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus pariter etiam ignobilibus ac alterius cuiusvis status, bonae tamen honestaeque famae et conditionis utriusque sexus hominibus ubique in ditone nostra Transilvanica et partium Hungariae eidem annexis constituti et commorantibus praesentes Nostras visuris, gratiam Nostram Caesareo-Regiam. Exponitur Maiestati Nostrae in persona egregii Petri Macskási de Tinkova, fidelis Nobis grati, qualiter idem medio vestri ratione et praetextu certorum quorundam negotiorum suorum coram declarandorum, in praesentiam nobilium vice-comitum, iudicum, viceiudicum nobiliumque, iuratorum assessorum ac notariorum comitatum Albensis Transilvaniae, Tordensis, Colosien-sis, Dobocensis, Hunyadiensis, de Külüllö et Zarand atque de Zeoreny, ductorum item nobilium, iuratorum assessorum ac notariorum iudicum nobiliumque civitatum et oppidorum Claudiopolis, Albae Juliae, Nagy Enyed et Thorda atque Déés ut et Sáárd, Karko, Magiár Igén, Benedek, Borberek et Alvincz, necnon Francisci Enyedi, Georgii Pronai, Thomae Tornya et Stephani Rátoni, Cancellariae in Transilvania Maioris scribarum ac iuratorum notariorum ad id specialiter exmissorum, ut et Latsislai Ialyei, Johannis Szathmári, Andreae Vaiasdi, Michaelis Dévai, Andreae Kis et Michaelis Lökes de Vaiasd, hominum videlicet Nostrorum, pro iurium suorum tuitione ac defensione certas quasdam fassiones et attestaciones celebrare facere, videlicet iure admittente. Cum autem veritatis fassio iustitiaeque recognitio nemini sit abneganda, proinde vobis harum serie committimus et mandamus clementissime, ut dum et quando cum praesentibus simul vel divisim fueritis requisiti, statim vos sub onere singularum sedecim marcarum gravis ponderis per eos quorum interest seu intererit irremissibiliter exigentes, ad diem et locum per ipsum exponentem vel homines eius ad id transmittentes vobis exigentes, in praesentia dictorum hominum nostrorum personaliter accedere ibique ad fidem vestram Deo debitam qualiscunque vobis de et super rebus coram interrogandis constiterit certitudo veritatis, suo modo dicere faterique et attestari modis omnibus

debeat et teneamini. Super quibus quidem fassionibus et attestationibus vestris literas tandem per praefatos homines nostros sub sigillis subscriptionibusque suis fide eorum mediante conscribendas, annotandas, exponenti iurium suorum uberiores futuram ad cautelam necessariam extradari volumus et iubemus communi iustitia et aequitate suadente. Secus non facturi. Praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum in civitate Nostra Alba Julia, die decima quarta mensis Octobris anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo octavo. Et subscriptum erat in dextra: Lecta et correcta ppr. erantque sigillo Vestrae Maiestatis Cancellariae Maioris in Transilvania authentico in inferiori earundem margine, in medio loco, videlicet solito, super cera rubra rutili impresse communitae et roboratae patenterque confectae et emanatae. Quibus humillime receptis, Vestrae Maiestatis mandatis debito cum obsequio obedire et satisfacere volentes, in hoc anno praesenti millesimo sexcentesimo nonagesimo nono, die vero octava mensis Ianuarii, in et ad possessionem Ferlyug consequenterque domum providi Martini Czeras, iobbagionis spectabilis ac generosi Petri Macskási de Tynkova, pro nunc vero cenisii dictae possessionis Ferlyug in comitatu Zeoreniensi existentem habitam accesserimus universos et singulos testes infrascriptos vigore praefactorum Sacratissimae Maiestatis Vestrae literarum compulsoriarum nostri in praesentiam legitime citatos et accessos, exacto prius ab eisdem firmissimo sacramenti iuramento, iuxta utrum nobis per antelatum dominum exponentem exhibitum et praesentibus nostris insertum ad fidem eorum Deo debitam examinaverimus atque ab eisdem inquisita certitudinem veritatis sequenti serie descripserimus:

Utrum autem erat huius tenoris:

1. In inclyto hoc comitatu Zeoreniensi commorantes domini cameralistae contra comitem huiusce comitatus Zeoreniensis, spectabilem ac generosum Petrum Macskási de Tynkova, an instituerunt attestationem de eo, à quibus quid et quantum extorsisset et quando illi instituerunt attestationem, penes denique cuius mandatum et mediantibus quibus regiis peregerunt? Qui vero contra praedictum dominum Macskási attestati sunt vel attestari voluerunt, illos incaptivarunt et puniverunt, quos et quomodo puniverunt, expostularunt ab illis aliquid discretionis et quid acceperunt?

2. Anno 1698 idem domini cameralistae dicto eodem comitatu Zeoreniensi universas Suae Maiestatis decimas an iuste perceperint, sine omni indulgentia et acceptione personarum, aut etiam suis gratificati sunt bursis, si ita, qui, ubi, in quibus et quantis gratificati sunt? Plebem aggravaruntne miseram, in quibus et quomodo? Tempore decimationis habueruntne homines officiles comitatus sibi adiunctos iidem domini cameralistae aut saltem ipsimet in privato celebrarunt decimationem?

3. Anno eodem 1698 pro servitio Suae Maiestatis perficiendo ad pagos reparatum foenum, si qui non confecerint, ideo à rusticis expostularuntne aliquid? et pro uno curru foeni quid, ubi, quantum et qui expostularunt?

4. Ad promovendum idem Suae Maiestatis servitium repartitos currus quomodo administrarunt rustici, quot mercenariis et bobus, qui currus non praestiterunt, illi suntne aliquo honorario gratificati et cui quantam pecuniarum summam aut aliud quantum dederunt et quid dederunt, an coacti aut ultro aut vero per conventionem aut compositionem dederunt?

5. Iidem domini cameralistae ingesseruntne sese negotiis praetitulati comitatus Zeoreniensis officialatus et officiorum negotiis, nominater quinam illi, ubi, quando, quibus se ingesserunt negotiis, ad quid praestandum coegerunt homines

et à quibus, quid quantum et ubi adimerunt, ex cuius voluntate et mandato hoc fecerunt, in cuius rationem exegerunt, an aliis administrarunt et quibus, aut sibi saltem reseruarunt, ob quae malefactores homines comprehenderunt et mulctarunt?

Testium series autem sequitur hoc ordine ex locis sequentibus:

Possessio Erszik

Cenisius seu iudex possessionis eiusdem Erszik cum tribus sibi ibidem adiunctis incolis seu inhabitatoribus citati, iurati, examinati, fassi sunt: Ad i-mum: Pro certo scimus, quod hic commorantes inquisitionem peregerint contra comitem dicti comitatus Zeoreniensis, videlicet spectabilem ac generosum Petrum Macskási de Tynkova, ratione eius, quidnam ab aliquo extorserit, traxerit et acceperit et quidem nos ita scimus, quod dominus Christian fuerit inquisitor cum scriba quodam nomine Dalmata et iidem retulerunt ex mandato Suae Maiestatis ostendentes nobis super ea literas quosdam, nullo adhibito ex comitatu pro regio deputato. Ad 2-dum: Scimus hoc etiam revera, quod in proxime praeterito anno 1698 ex nostro pago Erszik acceperit dominus Christian 150 ducatos in mulcta, quinque homines nostros incaptivando hoc praetextu, quod non iuste administrassemus quum 250 cubulos tritici etiam intrare fecimus in decimam, ex quo tantum 100 cubulos debuissimus de iure administrare. Cubulum tritici in fl. 1 x. 80 acceptando, tantum á nobis triticum turcicum etiam 58 cubulos dedimus, quantum debebamus. A me etiam cenisio seu provitore pro tunc existente dominus Dalmata exegit zlottones 14, ideo tantum, quod in campo meis canis, suis equi dentibus cepit. Ad 3-tium: Andreas Literatus, nunc Caransebesini commorans cameralista, tantum pridie exegit á nobis 22 ducatos, ideo quod anno tertio foenum non confecissemus, cum totum nobis iniunctum confecimus currus 1000. Ad 4-tum: Anno praeterito ad servitium in arce Caransebesiensi praestandum habuimus unum currum duobus mercenariis et 4 bobus, modo etiam ibi est in servitio praestando, iterum pridie decem zlottones extorsit á nobis ad reficiendum currum mercenarium, dicens iam alium destructum esse, tali decimatione practizata desolabitur haec ditio tota. Ad 5-tum: Imposuerunt domini cameralistae communiter, nominanter vero dominus Christian, Dalmata et Andreas Literatus, ut in omnibus ab eisdem dependeamus, nec ad leges, nec ad alias rectificationes celebrandas veniamus ad dominum Macskási, quia ipse dominus Macskási nihil praeciipiendi aut disponendi habet facultatem, sed in manus eorum Sua Maiestas recommendavisset hoc regnum.

Possessio Szakos

Juratus possessionis Szakos cum duobus secum ibidem incolis seu inhabitatoribus citati, iurati, examinati, fassi sunt: Ad 1-mum: Scimus, quod anno praeterito inquisitionem fecit dominus Christian contra dominum Macskási, quasnam mulctas exercuisset inter homines, imo nobis etiam minatus est, quod si ad dominum Macskási serviendum ibimus aut querelandum, illico nos Budam ferri curabit. Ad 2-dum: Dominus Andreas Literatus vero accepit á nobis tritici cubulos 50, tritici turcici pariter cubulos 50, mellis occas 200, canabis 33 propter suas fl. 24, brassicas 250, pisa Valachica seu faszuly occas 40, avenae cubulos 5. Ad 3-tium: Habemus in arce Caransebesiensi pro servitio praestando unum currum adiunctis duobus mercenariis et 4 bobus. Ad 4-tum vero nihil.

Possessio Dulo

Cenisius seu provisor eiusdem possessionis citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ad 1-mum: Audiivi à Szakosiensibus, quod dominus Christian inquiri curaverit cum suo scriba contra dominum Macskási. Ad 2-dum: Dominus Andreas Literatus accepit à nobis tritici cubulos 22 metretas 2, tritici turcici cubulos similiter tantum, mellis occas 43, canabis occas 26, pisa Valachica occas 60, brassicas 300 ipse tantum solus ibi existens nullo alio adhibito. Ad 3-tium: Abstulerunt à nobis unum currum cum duobus mercenariis et 4 bobus.

Possessio Ferlyug domini Macskási

Pastor et cenisius quinque cum suis incolis et inhabitatoribus dictae possessionis Ferlyug citati, iurati, examinati, fatentur: Ad 1-mum: Scimus, dominum Christian inquisitionem fecisse contra dominum Macskási cum domino Andrea Literato cameralista, iam praeterito anno cum sigillo Camerae Budensi, de ea quidnam, à quo et quantum extorserit, quales multas iniunxerit. Scimus hoc etiam minari hominibus Budam missuris, si tales qui iuramentum deponere recusaverint, hoc addendo, iam mortuus est Veterani. Ad 2-dum: Dedimus militidomini Christian, Petro vocato, vini urnas 100, tritici cubulos 34, tritici turcici cubulos 30, cannabis occas 55, brassicarum capites 600, pisorum Valachicorum occas 80, sues saginatos numero 95, zlottones 11. Insuper, sub eo praetextu nobis affigendo, quod parvam decimam administraverimus, incaptivavit nostrum cenisium, Martinum Czeras, et duxit in Caransebes, nec eum usque dimisit, donec ducatos 50 ipsi non solvimus, cui nullus ex comitatus fuit tempore decimationis apud nos hic adjunctus. Ad 3-tium: Audivimus, ipsos dominos cameralistas in quibusdam pagis ob non confectionem foeni accepisse etiam paratam pecuniam, sed qui illorum nominanter et quantum, ignoramus. Verum est, nos quoque domino Andreae Literati et quidem penes maximam iustitiam nostram dedimus, vini urnas 50, ideo quod currum nostrum ex arce reddidit, quod vinum idem dominus Andreas dixit se conservaturum in rationem Suae Maiestatis. Ad 4-tum: Pagus noster habuit certam summam pecuniarum apud illustrissimum dominum Herbestein. Ex eadem summa praefatus dominus Andreas levavit fl. Rh. 30 sub hoc praetextu, quod pagus noster multas malitias et noxia patrasset, qui 30 fl. Rh. et modo apud ipsum remanent. Praeter haec potkovina, ut vulgo vocatum, hoc est pro fatigio famulorum et hominum ad nos à dominis cameralistis transmitti solitorum, pagus noster à proximo vero fl. 60 solvit.

Die vero sequente mensis eiusdem Januarii anni praespecificati 1699 sequentium testium fassiones recepimus:

Possessio Brebul Suae Maiestatis

Cenisius cum aliis sibi adiunctis incolis seu inhabitatoribus 4 eiusdem possessionis citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ad 1-mum; Scimus, quod dominus Christian inquisitionem peragi curaverit contra dominum Petrum Macskási, de eo quidnam traxerit ex provincia. Ad 2-dum: Anno 1698 dedimus pro tota decima domino Dalmata, nullum secum habens ex comitatu adiunctum in negotio decimationis, ducatos 30. Ad 3-tium: Nos in foeno conficiendo ad rationem postarum magistri ordinati, foenum quantum ad nos attinebat praestitimus. Ad 4-tum: Scimus hoc etiam revera, dominus Christian demandasse ubique, ne à domino

Macskási dependeant, sed à se, quidam cameralistae milites vel Hajdones solent saepe petere, qui aut mandata aut literas ad nos deferunt et eis talem dederunt libertatem et auctoritatem, ut patkovinam à nobis accipiant, qui milites seu Hajdones dato quovis die egredientur, aliquando vero proprii famuli ad nos transmissi pariter exigunt à nobis.

Possessio Ecserics Suae Maiestatis

Cenisius cum duobus iuratis sibi adiunctis citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ad 1-mum: Scimus, quod dominus Christian cum domino Andrea Literati anno 1697 inquisitionem peregit contra dominum Macskási, quidnam accepisset, extorsisset e provincia. Ad 2-dum: Dedimus domino Dalmata pro decima ovium ducatos 45, verum ignoramus an debuissimus tanti, sed quoniam imposuerunt, coacti sumus praestare. Item porcos sex cuidam scribae Josepho, item Profiant-Magistro triticum ex decima cubulos 20, item pro tritico, melle, canabis et brassica domino Christian ducatos 4. Ad 3-tium: Nos confecimus foenum in rationem Suae Maiestatis 300 currus. Ad 4-tum: Anno 1697 in vallo Egieries exstantis capitanei nomine Juon equi militum consumentes foeni currus 600 conquesti sumus apud eundem capitaneum, qui convenit nobis cum fl. 700, iuncta manu coram domino Moyse Fancsi, sed adhuc nihil dederunt. Quandocunque vero milites vel Hajdones ad nos veniunt literis aut mandatis, semper et singulis cuique necessitatur zlotones dare.

Possessio Szgribesd

Viceiudex nobilium cum aliis duobus sibi adiunctis nobilibus et tribus providis incolis citati, iurati, examinati, fatentur: 1-mo: Pro certo scimus, anno iam praeterito dominus Christian cum scriba Andrea inquisitionem peregit Caransebesini in suo hospitio de eo, an dominus Petrus Macskási aggravaverit homines et quid, quantum, quoque extorserit. 2-do: Scimus hoc etiam revera, quod anno 1698 recte decimam ex pago nostro acceperunt ducatos 6, tritici cubulos 5 et unum porcum saginatum. 3-tio: Nihil. 4-to: Cameralistae ad portandas literas aliarumque rerum executiones ex dominorum commendantium indulgentia exmissi milites singuli singulos solent extorquere Rh. fl. pro singulis itinerationibus, se iunctim etiam si uno eodemque vadant ex loco uno in alterum.

Possessio Valye Mare fiscalis

Cenisius cum duobus aliis incolis citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1-mo: Scimus vere, dominum Christian cum scriba suo Andrea nomine inquisivisse Caransebesini in hospitio suo contra et adversus dictum dominum Petrum Macskási de et super eo, scilicet quot et in quibus aggravaverit comitatum hunc Zeoreniensem et hoc ipsum dixisse, quicumque non intraverint, iuramentum quoque non deposuerint, singulos eos curabit incaptivari. 2-do: Scimus hoc etiam pro certo, quod dominus Dalmata veniens ad nos dixerit hoc: Dabitis mihi 60 cubulos tritici et sic universam vobis decimam remittam. Postea vero, dum 60 istos cubulos tritici administrassemus, venit ad nos vicissim et exegit nos solvere pro universa decima, excepta tamen ovium decima, 25 ducatos, pro ovium decima autem solvimus ducatos numero 25. Ad 3-tium: Nihil. 4-to: Josephus Literatus pro taxa

silvarum nunquam hactenus in usu habita iniunxit sex sues dandos, quos etiam inviti debuimus administrare. Pro mercede fatigii ad nos cum literis transmissorum hominum ab autumnno ad hoc tempus usque expendimus zlottones numero 23, antea vero plures quam nostro comprehendi possit, quod etiam ante nunquam in usu fuit.

Possessio Berzous generosi Michaelis Vaida

Cenisius cum caeteris iuratis et incolis sex sibi adiunctis citati, iurati, examinati, fatentur: Ad 1-mum: Nihil. Ad 2-dum: Cameralistae, utpote dominus Dalmata et Andreas Literatus, 60 cubulos tritici imposuerunt sub hoc praetextu, quod scilicet alias decimas cederent, ex quibus 60 cubulis tritici cubulos tritici 20 iam administravimus, restantibus quidem cubulis tritici 40, quos etiam praetendunt in hodiernum diem usque, reliquas autem decimas ex omnibus decimari solitis percepit generosus Michael Vaida, imo restantes etiam 40 cubulos tritici vellet percipere, verum cameralistae remittere nolunt ullo modo. *Tertio*: A cameralistis identidem nunc cum literis, nunc cum mandatis aliis exmissi servi et milites in tantum urgent, ut interdum sub unius effluxu septimanae cogamur ipsis expendere singulos ducatos.

Die vero sequente 11. mensis Januarii anni praespecificati 1699 sequentium testium fassiones recepinus in arce exteriori seu maiori Caransebes consequenterque ordinarium hospitium Reverendorum Patrum hoc ordine:

Testis generosus Michael Vaida de Borzás, annorum 55, citatus iuratus, examinatus, fratetur: Ad 1. Scio revera, quod dominus Christian cum Andrea Literati alias Germani circiter agitur annus secundus ambo, solum cenisios ex quavis parte congregando Caransebesinum, inquisiverunt quid, quantumnam dominus comes Petrus Macskási alb aliquo exegisset, quia me unum deligendo ut intersim a mane ad meridiem usque dum licuit per otia interfui; novi hoc etiam dum fateri nollent ex possessione Pestere Sebastianum Martyin, jobbagy Suae Maiestatis quidam, et pro nunc custodum passum praefectus et de Suppá, Johannes Supán, jobagio quidam domini comitis, curavit abduci in domum vigiliarum, unde tandem accedente mea instantia sunt dimissi. Ad 2. In possessionibus Domasnya et Szlatina, dum essem praesens cum dictis dominis Cameralistis, aequae et iuste exegerunt decimas, alibi autem an iuste aut iniuste exegerint, nescio. Ad 3. Audivi a domino Andrea Literati, alias Germani, hoc ipsum quicumque ad falcationem foeni non compauerint a quibuslibet exigemus singulos ducatos, sed iam utrum exegeruntne non novi. Ad 4. Nihil.

Possessio Marul

Cenisius eiusdem possessionis cum adiunctis sibi duobus iuratis citati, iurati, examinati, fatentur: 1. Scimus, iam elapsus annus, quod dominus Christian cum scriba suo Andrea Literati Caransebesini in hospitio suo inquisiverit super eo, quidnam vi ab aliquo extorserit dominus Petrus Macskási, Scimus etiam hoc, quod dixerit, quicumque non comparebunt et non fatebuntur, incaptivabit omnes ipsos. 2. Exegit a nobis dominus Johannes Dalmata ipsemet et solum praesentibus suis servis et adiuncto adhuc sibi Josepho Literato fl. Rh. 300. 3. Nostrum post administratum Caransebesini currum mercenarium cum bobus 4 homo quidam Caransebesiensis eo, quod currum non administravimus, cum bobus sex iam hactenus

exegit à nobis zlottones 8. 4. Audivimus, dominum Christian dixisse et scribas suos communiter quod iam amplius non disponderet dominus Petrus Macskási, sed ipsi iam deinceps disponent. In mercedem fatigii toties quoties ad nos exmittuntur milites aut alii necessitamur exponere singulis singulos zlottones.

Possessio Kelnik

Cenisius eiusdem possessionis, annorum 43, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scio probatissime, dominum Christian Caransebesini inquisivisse in hospitio suo annus iam agitur secundus de eo, quidnam exegerit dictus dominus comes in comitatu illegitime, 2. Nos dedimus domino Dalmata anno 1698 pro universa decima, excepta decima ovium, ducatos 20, pro decima autem ovium ducatos numero 15 dedimus. *Tertius*: Nihil. 4. Singulis tabellariis aut aliis exmissis ad nos militibus cogimur dare singulos zlottones, secus etiam comitatus iamiam in ultimam redigitur desolationem ob plurimos huc illuc euntes et redeuntes milites.

Possessio Füzes

Cenisius eiusdem possessionis. Füzes citatus, iuratus, examinatus, fatetur: *Ad primum*: Nihil. *Secundo*: Exegit à nobis dominus Dalmata ducatos numero 40 pro universa decima extra decimam ovium; pro ovium autem decima eidem domino Dalmata dedimus ducatos circiter 12 aut vero 13, nullo ibi existente ex comitatu hoc Zeoreniensi. 3-tio: Nihil. 4. Singulis pro literis ad nos datis singulis personis singulos debemus expendere florenos Rhenenses.

Possessio Sidovina

Cenisius eiusdem possessionis Sidovina dictae iuratus, examinatus, fatetur: 1. Nos pro universa decima postquam convenissemus solvimus Johanni Dalmata ducatos 80, nemine ibi existente ex comitatu Zeoreniense.

Possessio Dukliny

Cenisius eiusdem dictae possessionis Dukliny citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Nihil. 2-do: Pro universa decima solvimus domino Johanni Dalmata ducatos numero 40. 3-tio: Nihil. 4. Potkovinam singulis ad nos venientibus militibus singulos debemus expendere zlottones.

Possessio Barbusz

Cenisius dictae eiusdem possessionis Barbusz citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Nobis pro universa decima, excepta decima ovium ex foeno, iniunxit illustrissimi domini Galatin frater ducatos numero 100, quibus illatis, dominus Andreas Literati à nobis occupavit quos vicissim idem frater dicti domini Galatin ab eodem Andrea Literati recuperavit. Ovium autem decimam administravimus dicto domino Galatin. 4. Singulae personae pro potkovina singulos exoptant zlottones quotienscunque cum literis ad nos veniunt.

Possessio Birdgia

Juratus possessionis eiusdem Birdgia citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Scio, non recte à nobis exegisse decimas, eosdem cameralistas anno enim 1698 ducatos numero 288 exegerunt quantis non tenebamur, hoc ipsum veritate expostulante iurisque ordine, ut veniem in pagum, rescivisset quis quantinam debeant et sic tandem vel in pecunia vel in natura exegisset. Verum ipsi in pagum Recsicsa, vocato cenisio nostro, terrefuerunt et sic tandem expostularunt ab ipso tantum pro universa decima. 4. Patkovina plurimum nos aggravant, iam ab anno autem non tantum expostularunt, verum modo num unum vero duos zlottones expostulant, secundum id quanti ipsi ad nos mittuntur ad dominorum cameralistarum postulatum.

Possessio Gataja

Juratus dictae possessionis eiusdem Gataia citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ad 1. Nihil. 2. Scio quod non iuste à nobis exegerunt decimas, enim vero hoc esset iustum et aequum, si omnium decimam occupassent. Ac ipsi nobis iniunxerunt ducatos numero 230, frumenti videlicet et pecorum Caransebesini, in domo seu hospitio domini praefecti, uti refert cenisius noster, qui etiam integram 230 ducatorum summam homines nostri intulerunt. Ad 3. et 4. Nihil.

Possessio Ravna

Cenisius dictae eiusdem possessionis Ravnae citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Scio pro certo, quod dominus Christian iam annus praeteritus secundus Caransebesini inquisiverit ipsemet contra et adversus dictum dominum Petrum Macskási, super eo, quidnam ab aliquo iniuste expostulaverit.

Possessio Zorlencz

Judex pagi Zorlencz cum adiuncto sibi iurato incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Anno 1698 scimus revera dominum Andream Literati, cameralistam Caransebesiensem, decimam hoc modo instituisse: tritici cubulos numero 25 et tritici turcici cubulos pariter 25, 10 sues saginatos, reliquas autem decimas domino terrestri, nempe Sigismundo Simon administravimus. 4. Potkovinam etiam si quovis die mitterentur milites semper pro singulis personis singulos exigunt zlottones.

Die vero 12. mensis Januarii sequentium testium fassiones recepimus hoc ordine:

Possessio Zavoj

Cenisius eiusdem possessionis Zavoj citatus, iuratus, examinatus fatetur: 1. Anno 1698 pro universa decima, excepta ovium decima, dominus Dalmata expostulavit à nobis ducatos 3, pro ovium decima vero ducatos 6 vel vero 9, super quo audiui multum plorasse et conquestos fuisse homines, dicendo non debebamus tanti. 4. Potkovina nimium aggravamur ab hominibus à dominis cameralistae ad nos transmitti solitis, etenim etiam si decem ad nos vicibus venire uno eodemque die singulis singulos debemus expendere zlotones, quod nunquam hactenus erat ex usu.

Possessio Glimboka

Cenisius eiusdem dictae possessionis Glimboka cum adiuncto sibi iurato incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Anno 1698 pro universa decima solvimus 4 ducatos domino Dalmata. 4. Potkovinam nimium aggravamur à servis aliisque militibus à dominis cameralistis ad nos transmissis, coacti semper quoties ad nos veniunt pro singulis personis aut singulos zlotones aut vero singulos vel tiam binos horgos expendere denarios 68.

Possessio Tikvan

Cenisius eiusdem pagi Tikvan citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Anno 1698 pro decima tritici dedimus tritici cubulos 80, pro reliquis autem decimis in universim ducatos 40. 4. Quot sunt qui ad nos exmittuntur à dominis cameralistis omnibus ipsis nunc singulos, nunc binos etiam debemus expendere zlotones.

Possessio Rekitova

Cenisius eiusdem (possessionis) Rakitova citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Anno 1698 Altenominatae Suae Maiestati cameralistae Caransebesienses curando invocari nos, pro universa decima convenimus dare ducatos numero 25. 4. Potkovinam semper à nobis exigunt quotiescunque ad nos mittuntur homines à cameralistis.

Possessio Obresia

Juratus dictae possessionis Obresia adiunctis sibi incolis quinque citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Scimus, hoc dixisse dominus Christian, ego sum missus ab Excelsa Camera, iam dehinc meum erit disponere in hoc comitatu, non vero domini Petri Macskási; praeterea quotiescunque à domino Christian vel à dominis cameralistis mittuntur ad nos aliqui, semper singulis vel singulos vel binos aut ternos etiam debemus eis expendere zlottonem.

Possessio Suppa

Incolae seu inhabitatores duo eiusdem dictae possessionis Suppa citati, iurati, examinati, fatentur: 1. Scimus, anno praedicto 1698 dominum Christian inquisivisse cum suo scriba Andrea Literati contra et adversus spectabilem dominum Petrum Macskási de et super eo, quidnam ab aliquo extorserit. Scimus, hoc ipsum etiam, quod duos homines nostros ideo curavit incaptivandos, quod fateri noluerint tenuitque in domo vigiliarum in detentione. 4. Scimus, hoc etiam dixisse dominus Christian, non habet dispositionem iam ullam dominus Petrus Macskási in hoc comitatu.

Possessio Forotik

Cenisius eiusdem pagi Faratik citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ad 4-tum: Quotiescunque dominorum cameralistarum homines ad nos mittuntur aut mandatis aut dispositionibus aliquibus, singuli singulos exposcunt zlotones.

Possessio Sosdgia

Juratus dictae eiusdem possessionis Sosdgia cum adiunctis sibi duobus adhuc incolis citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ad 2-dum: Anno 1698 administravimus pro universa decima cubulos tritici 60 et ducatos 16 in manus domini praefecti. 4. Potkovinam etiam si decem vicibus uno die ad nos venirent semper exigunt à nobis nunc amplius, nunc minus.

Die autem 13. Januarii sequentium testium fassiones recepimus hoc ordine:

Possessio Kircsma

Cenisius dictae eiusdem possessionis Kircsma cum adiuncto sibi iurato incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Audivimus, quod dominum Christian iam annus agitur secundus inquisiverit adversus dominum Petrum Macskási super eo, quid expostulavit iniuste in comitatu Zeoreniensi. 4. Potkovinam nimis stricte exigunt à nobis homines à dominis cameralistis ad nos exmisi, pro singulis enim itineribus singulos zlotones vel etiam interdum amplius.

Possessio Mutnyik Ohaba

Juratus dictae eiusdem possessionis cum adiuncto sibi uno incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Nihil. 2. Anno 1698 pro universa decima solvimus ducatos 5 domino praefecto, quam-quam dominus noster terrestres universas decimas nobis concesserit. 3. Nihil. 4. Potkovina nimium aggravamur quotiescunque enim exmittuntur ad nos à dominis cameralistis homines, pro singulis singulis zlotones vel singulos horgos x. 34 aut peronum paria expendere debemus singula.

Possessio Pestere

Judex dictae possessionis Pestere cum adiuncto sibi altero incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Audivimus à quodam incola nostro, quod dum cameralistae Caransebesini inquisivissent contra dominum Petrum Macskási, ipsum fateri nollentem, curarunt incaptivari ibique per octo usque dies in detentione fuit, donec tandem dictus dominus Petrus Macskási iuste eum eliberaret.

Possessio Plugova

Cenisius eiusdem pagi Plugova cum adiuncto sibi altero incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Anno 1698 solvimus pro universa decima ducatos 6.

Possessio Wranya

Cenisius dictae eiusdem possessionis Wranya cum adiunctis sibi duobus incolis citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Nihil. 2. Pro universa decima solvimus domino Dalmata ducatos numero 18. 3. Nihil. 4-to Patkovina apud nos omnibus reliquis oneribus plus ponderat, pro ea enim debebimus pati desolationem.

Possessio Illadia

Cenisius eiusdem pagi cum adiuncto sibi altero incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ad 4-tum: Pro patkovina singulis ad nos missis hominibus nunc singulos, nunc pauciores cogimur expendere zlotones.

Possessio Domasnya

Cenisius dictae eiusdem possessionis Domasnya citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 1. Vere sequenti ante dies Pentecostales duo explebuntur anni, ex quo adivi, dominum Christian inquisivisse adversus dominum Petrum Macskási de eo, quidnam iniuste in comitatu Zeoreniensi expostulaverit ab aliquo. 2. Dominus Dalmata, postquam curasset nos invocandos, coegit nos convenire pro universa decima in et pro ducatis 80, quos etiam administravi Suae Dominationi. Postea vero dum administrassemus vicissim, iniunxit nobis cubulos triticeae farinae numero 50, insuper autem iam ovium etiam decimas exceperat circiter 200. 3. Dominus Andreas Literati, cameralista Caransebesiensis, postquam currum nostrum dimisisset et expostulavit à nobis duo aratra, quibus tandem Caransebesini intra intervallum trium plane septimanarum aravit. 4. Idem dominus Literati anno 1697 sub hoc praetextu quod non recte administrassemus decimam, exegit à nobis ducatos 40, item opiliones nostros homicidas suorummet invicem coegit dare ducatos 30. Ipsa etiam patkovina multum aggravamur, quotiescunque enim ad nos exmittuntur singulis nonnunquam singulos nonnuquam vero pariter cogimur expendere 2 zlotones. Imo, quod est maius, servus dicti Andreae Literati, dum vice quadam eggrederetur ad nos, pro unico itinere ducatum unum, facientem fl. 5, et martes insignes expostulavit, sicut superius pro universa decima ducatos 80 administravimus procedendo etiam. Decimam pecorum tamen pro sidovina, ut vulgo dicitur, salario sylvarum exegerunt à nobis zlotones numero 44. Generosus Johannes Farkas vero aestate praeterita duos boves, sex verveus et triginta iustas butiri percolati à nobis exegit hoc fine, ut excellentissimo domino generali Rabutin administraret, ipsemet percepit, sed iam quorsum posuerit ignoro.

Possessio Agacsics

Cenisius eiusdem pagi Agacsics citatus, iuratus, examinatus, fatetur: Ad 2.: Nullam plane decimam solvimus cameralistis, quia dominus noster terrestris à nobis exegit ex toto. 4. Pro patkovina saepissime à nobis exigunt Haidones nunc unum, nunc vero duos zlotones.

Possessio Nadas

Cenisius eiusdem pagi Nadas citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Pro universa decima à nobis domini cameralistae expostularunt ducatos numero 15, quamvis hoc ipsorum postulatam fuerit extraordinarium, cum neque oves habemus. 3. Nos cum aliis duobus pagis pro curru domino Andreae Literati solvimus zlotones numero 110 (száz tíz) vere hoc proxime praeterito.

Possessio Sitiny

Cenisius dicti eiusdem pagi Sitiny citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Nimium aggravarunt nos dicti domini cameralistae, dum contraheremus de decima, petentes à nobis ducatos 18 duasque pelles vulpinae. 3. Pro curru uni servorum dominorum cameralistarum nomine Ilie, solvimus ducatos numero 3. 4. Saepe oneramus patkovina tum à militibus ad vallum Ecserics commorantibus, tum vero ab hominibus à dominis cameralistis ad nos transmissis postulantis pro singulis personis singulos zlottones.

Possessio Czervena Czerkva

Cenisius dicti pagi Czervena Czerkva cum adiuncto sibi altero incola citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Universam decimam administravimus domino nostro, videlicet tricesimatori, generoso Stephano Chun. 4. A militibus plurimum infestamur, qui equos nostros secum abducunt et alia incommoda inferunt.

Die vero 15. Januarii sequentium testium fassiones recepimus hoc ordine:

Possessio Berlova

Cenisius cum adiunctis sibi duobus etiam incolis citatus, iuratus, examinatus fatetur: 1. Audivimus, inquisivisse dominum Christian contra dominum Petrum Macskási, iam annus vere sequenti erit secundus, sed ex nobis nullo ibi existente super quonam inquisiverit, nescimus. 2. Pro decima frumentorum convenimus dare domino Christian ducatos 4, reliquas decimas domino nostro administravimus. Propter Bulgaros incolas pagi Valye Mare desolationem debebimus pati, ipsi enim prope habitantes foenum nostrum apportant, agros et alia occupant, cum tamen nos debeamus solvere pro his omnibus.

Possessio Szlatina

Duo incolae seu inhabitatores dicti pagi Szlatina citati, iurati, examinati, fatentur: 4. Domini cameralistae in Caransebes dixerunt nobis, quod iam amplius non dominus Petrus Macskási, verum ipsi disponent in comitatu, imo hodie quoque hoc dicunt.

Possessio Remete

Iuratus dictae possessionis Remetye citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Decimam ovium et apium à nobis percepit dominus Hétfalusi, servus generosi Alberti Dobner, reliquas autem decimas ex toto percepit provisor domini nostri, nempe Sebastianus Hancz, annonae pro nunc commissarius in Caransebes. 4-to Pro patkovina tantum debemus expendere hominibus à cameralistis ad nos missis, ut fere adaequet portionem.

Possessio VarcSOROVA

Testis nobilis Michael Kaszap de Karansebes, nunc in VarcSOROVA residens, cum adiuncto sibi uno incola, citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2 Anno 1698

universam decimam domino nostro administravimus. 4. Potkovinam totie quoties ad nos exmittuntur homines à cameralistis exposcunt.

Possessio Valyeboul

Incolae seu inhabitatores duo dicti pagi Valyeboul citati, iurati, examinati, fatentur: 1. Scimus, dominum Christian inquisivisse adversus dominum Petrum Macskási, iamduo sunt anni, de eo quod quidnam expostulasset in comitatu. 4. Servo domini Andreae Literati, dum salvaguardia non daret in pago hospitium, me domino Andreae Literati inculpavit idem servus, quo citra, dum semel intrarem, me minimum excepit, quare ego dum Suae Dominationi dicerem, nam me excipere dixit: Ego dispono pro nunc in comitatu hoc, non vero alter. Item etiam, si quovis die venirent milites à cameralistis, semper potkovinam exposcunt et quotidie ad nos euntes et redeuntes plurimum damnum inferunt.

Possessio Vukova

Cenisius dicti eiusdem pagi cum adiunctis sibi duobus incolis citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Pro universa decima administravimus domino Dalmata Caransebesini cubulos farinae 120, ducatos pariter 120, excepta decima ovium, pro qua etiam eidem domino Dalmata administravimus ducatos numero 15. 4. Patkovinam semper à nobis exposcunt quotiescunque ad nos veniunt.

Die vero 16. Januarii sequentium testium fassiones recepimus hoc ordine:

Possessio Vermes

Juratus dictae possessionis eiusdem Vermes citatus, iuratus, examinatus fatetur: 2. Anno 1698 pro universa decima, excepta ovium, ducatos 150, cubulos tritici 130, pro ovium autem decima ducatos 30 vel vero 35 solvimus, quos omnes nummos administravimus domino Dalmata coactione licet accedente, nam secus, si iuxta ritum ex omnibus decimam expostulasset, non debebamus tantum solvisse, quod nos etiam libentius fecissemus. Tritici vero cubulos 130 dominus Andreas Literati curavit introduci in arcem minorem Caransebesiensem. 4. Patkovinam semper exigunt quot sunt personae, tot et tantos debemus etiam zlottones expendere.

Die vero 19. accedentes in et ad possessionem Obresia, possessionem videlicet domini exponentis, sequentium testium fassiones recepimus hoc ordine:

Possessio Dalcs

Cenisius dictae eiusdem possessionis Dalcs citatus, iuratus, examinatus, fatetur: 2. Nos universam decimam nostram administravimus domino nostro, generoso, Stephano Chun, pro nunc tricesimatori Caransebesiensi.

Cuius quidem praemissae huiusmodi inquisitionis ac testium fassionum seriem prout per nos extitit expedita et peracta Sacratissimae Maiestati Vestrae sub sigillis nostris usualibus manumque propriarum subscriptionibus fide nostra mediante rescripserimus praeinominatoque domino exponenti iurium suorum uberorem futuram ad cautelam necessariam extradederimus, Eandem de reliquo Sacratissimam Maiestatem Vestram diu vivere foeliciterque regnare devotissime preca-

mur. Datum in possessione praefata Obresia, anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo nono, die vero vigesima mensis Januarii, ultima videlicet inquisitionis nostrae praemissae.

Eiusdem Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Vestrae humillimi, obsequientissimi devotissimique subditi, Georgius Pronay ppr. et Stephanus Rátoni m.pr., Cancellariae Aletenominatae Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Vestrae Maioris in Transilvania scribae ac iurati notarii ad praemissa fideliter peragenda specialiter benigne deputati.

Correcta per nos.

de alta mână: Anno 1699, die 4-ta mensis Maii, lecta et correcta, veris originalibus comportatae et in omnibus consonae repertae sunt et extradatae per Michaellem Olasz, secretarium m.pr.

L.S.

Arhivele Statului Cluj-Napoca, *arhiva familiei Macskási de Tincova*, cutia 18, nr. 1772, fol. 1—41; original; pecetea timbrată în ceară roșie.

1 Toponimul lipsește din text; întregirea s-a făcut după un original din Arhivele Statului Cluj-Napoca, *arhiva familiei Macskási de Tincova*, cutia 10, nr. 914, fol. 8.

2 Cifra lipsește din text.

3 Cuvântul lipsește din text; întregirea s-a făcut după sens.

OBRIGKEIT UND UNTERTANEN IM SEWERINER KOMITAT ZUR ZEIT DER ZWEITEN HABSBURGISCHEN BESETZUNG (1688—1699)

(Zusammenfassung)

Als das Habsburgerreich 1688, im Laufe seines siegreichen Krieges gegen die Pforte, auch das Severiner Komitat (das ehemalige 1658 an die Osmanen vom siebenbürgischen Fürsten Achatius Barcsay abgetretene Banat von Karansebesch und Lugosch) zum zweiten Mal nach dem kurzen Intermezzo von 1551—1556 in Besitz nahm, standen die Wiener Hofkammer und der Hofkriegsrat hier vor zwei großen Fragen. Einerseits mußte über die Verwaltung des neuerworbenen Grenzgebietes, andererseits aber über die Grundbesitzumsfrage entschieden werden. Eine Lösung ist den Wiener Behörden umso schwieriger geworden, als mit den siegreichen kaiserlichen Truppen auch die 1658 aus dem Seweriner Komitat geflüchteten Adeligen zurückkehrten, die eine *restitutio in integrum* sowohl hinsichtlich der ehemaligen Komitatsverwaltung, als auch der vorosmanischen Grundbesitzumsverhältnisse forderten. Wenn sich die Hofkammer und der Hofkriegsrat in puncto Verwaltung für die Wiederherstellung der Komitatsbehörden bereit zeigten, die dann gemeinsam mit den österreichischen Militärbehörden der Severiner Gespanschaft vorzustehen hatten, so wollten die Wiener Herren bezüglich der Besitzumsverhältnisse nur das Nutzungsrecht der ehemaligen adeligen Besitzer über den Boden anerkennen. Damit gaben sich aber die um den Severiner Vizegespan (ab 1698 Obergespan) Peter Macskási von Tincova gescharten Adeligen nicht zufrieden. Es entspann sich ein Kampf auch um die Leitung des Komitats, wie sonst zwischen den dortigen Zivil- und Militärbehörden. Die eigentlichen

Nutznieser der Zeit habsburgischer Besetzung über das Severiner Komitat waren aber die Militärbeamten, die sich ein für sie äußerst einträgliches Besteuerungssystem der Dorfbewohner ausdachten und ins Werk setzten.

Aufgrund unbekannter Dokumente aus dieser Zeit — ganz besonders sei eine sehr umfassende Zeugenbefragung vom 20. Jänner 1699 erwähnt — untersucht der Beitrag sowohl die Frage der gemischten Verwaltung im Severiner Komitat, als auch jene des äußerst drückenden Steuerwesens. 1716, als die Haburger das Severiner Komitat (wie übrigens auch den Rest des Temeswarer Banates) zum dritten Mal in ihre Macht brachten, hatten sie die Lehren aus der Zeit 1688—1699 nicht vergessen: bei der neuen Landeseinrichtung wurde kein vorhergehendes Recht mehr anerkannt.

FORȚA DE MUNCĂ PE POSESIUNILE BĂNĂȚENE ALE StEG. STRUCTURA EI

RUDOLF GRĂF

La doar trei ani de la preluarea, în 1855, a minelor, uzinelor și domeniilor bănățene de către StEG, Societatea Imperială, Regală, Privilegiată de Stat, Austriacă de Căi Ferate, pe domeniul societății trăiau 109 435 de oameni. Densitatea populației era de 2 772 de locuitori pe mila pătrată¹. Conform părerii funcționarilor StEG, cu toate că teritoriul domeniilor era în proporție de 2/3 muntos, densitatea populației era mult mai avantajoasă decât în districtul Lugojului, de fapt mai bună decât în întreg Banatul unde era de 2 360, respectiv 2 600 de locuitori pe mila pătrată. Faptul se datora marilor investiții pe care guvernul le-a făcut, de mai mult de un secol, în industria montană, care, nu numai că necesita mulți oameni, dar a avut și efecte pozitive asupra agriculturii, încurajând desfacerea produselor agrare.

Cu toate acestea StEG considera numărul populației pe domeniile sale bănățene ca fiind mult prea mic pentru obiectivele pe care și le-a propus².

De la eliberarea regiunii de sub turci, creșterea anuală a populației era, conform calculelor funcționarilor StEG, de 2,9‰, 1‰ fiind considerată creșterea naturală.

StEG era de părere că pentru a ajunge la un nivel de dezvoltare comparabil cu țările vestice ale monarhiei era necesară dublarea populației domeniilor sale. Se considera că pe calea creșterii naturale a populației ar fi fost necesar un secol pentru atingerea acestui obiectiv în timp ce, dacă colonizările ar fi continuat în ritmul de până atunci, ar fi trebuit 40 de ani. Astfel că s-a ajuns la concluzia că este necesară intensificarea ritmului colonizării.

Cum am spus mai sus, numărul populației de pe domeniile StEG era de 109 435 de locuitori. Această populație era împărțită în spațiu în felul următor: 5 852 de oameni trăiau în câmpie, 33 333 în zona colinară, 42 926 în zona montană rurală și 27 324 în coloniile montanistice. 65% din numărul total al populației de pe domenii erau femei și copii, bărbații fiind doar în număr de 38 000. Aceștia erau structurați pe meserii aproximativ în felul următor:

În serviciul public	700
Capitaliști	30
Meșterșugari (muncitori?)	3 000
Negustori	400
Țărani	30 000
Servitori și muncitori zilieri	3 870
Total	38 000

Din aceste date, conducătorii societății StEG au tras concluzia că regiunea este, în fond, doar una agrară. Și pentru că „agricultura își hrănește din belșug omul și pentru că între localnici categoria de muncitor general (zilier) este ca și inexistentă“, pentru orice fel de industrie mare, forța de muncă trebuie adusă din străinătate. În acest sens, atât timp cât societatea și-a păstrat drepturile feudale asupra domeniilor sale (până la sfârșitul deceniului șase al sec. al 19-lea), orice colonist trebuia „să accepte în mod tacit obligația de a-și pune la dispoziția societății forțele în schimbul unei despăgubiri suficiente (salariu-GR) și a unor beneficii (avantaje-GR)“³.

În ceea ce privește naționalitatea locuitorilor domeniilor StEG, aceasta se prezenta în felul următor: români: 82 000, „bulgari sau carașoveni“: 8 750⁴, germani, „însă în sensul general de oameni de cultură germană“ formau majoritatea populației în așezările montanistice: 14 000, „ei fiind răspândiți în calitate de purtători ai culturii moderne peste tot“, alte naționalități, „adică israeliți, țigani nenaționalizați, slovaci, maghiari și sârbi“: 4 760⁵.

Cu toate că StEG a continuat colonizările începute deja sub erar, perioada marilor colonizări trecuse. Acestea au fost mai masive doar în noile centre industriale Reșița și Anina. În rest, asistăm la o mișcare a populației în interiorul domeniilor dinspre centrele miniere și metalurgice în declin spre cele în plină dezvoltare, dar și la o mișcare a populației rurale românești atrasă de noile posibilități de câștig spre centrele industriale. Pe de altă parte, în măsura în care încă înainte de 1848, statul și mai târziu StEG au fost nevoiți să renunțe la vechile drepturi de stăpâni ai pământului și o dată cu organizarea comunelor administrative independente la sfârșitul deceniului 6 al sec. 19, StEG a pierdut dreptul de a mai coloniza populație străină pe domeniile sale, deoarece transferul de proprietate și privilegiile ale noilor comune au redus drastic avantajele care puteau fi acordate coloniștilor. Două sunt localitățile în care au mai avut loc colonizări consistente de populație adusă din alte zone ale imperiului în scopul desfășurării unor lucrări specifice, Anina-Steierdorf și Reșița.

La Reșița au fost aduși muncitori italieni pentru executarea lucrărilor din piatră și francezi la laminoare, iar în anul 1857 au fost aduse 72 de familii de muncitori slovaci din regiunea Rokitan⁶. Muncitorii francezi locuiau pe o stradă numită „Franzosen Gasse“ (strada francezilor, în timp ce cei slovaci au fost așezați în majoritatea lor în case pe trei rânduri pe dealul din spatele furnalelor, „rânduri care există și astăzi“ fiind locuite azi însă în majoritatea lor de „noii bănațeni“.

Colonizările de la Steierdorf au fost cu atât mai necesare cu cât aici în 1855 au bătut epidemii, cum au fost frigurile, tifosul și holera, care au făcut victime⁷. Un an mai târziu au sosit aici 105 persoane de la Schmölnitz. Erau 49 de bărbați, 20 de femei și 36 de copii. Abia în 1858, aceștia și-au construit o colonie proprie cu 129 de locuințe. Colonia se numea Karrenschlag și Fuchsental⁸. Locuințele au fost construite împreună cu cei 15 coloniști sosiți în anul 1857 din Boemia⁹. La scurt timp după aceea, au sosit din Kladno din Boemia alți 439 coloniști (112 bărbați, 101 femei, 226 copii) care și-au construit în 1859 o colonie proprie (Böhmische Kollonie) cu 129 de locuințe¹⁰. Tot atunci s-au așezat aici și

35 familii originare din Saxonia (15 bărbați, 8 femei, 12 copii). În anul 1863, au fost terminate coloniile Gabrielle și Kapelle cu 45 de case¹¹.

În decurs de nici două decenii, populația domeniilor a crescut cu 15 313 locuitori, în anul 1869 domeniile StEG fiind locuite de 124 748 de oameni. A crescut, bineînțeles, și densitatea populației pe milă pătrată ajungând în 1869 la cifra de 3 122 de locuitori (4 159 în câmpie 3 478 în zona de dealuri, 2 845 în regiune muntoasă rurală și 2 980 în munții montanisticului). Nici această situație nu a fost considerată de către conducerea StEG ca fiind satisfăcătoare, făcându-se comparația cu alte provincii ale imperiului, unde densitatea populației pe mila pătrată era de 5 461 de locuitori în Boemia, 5 281 în Silezia, 4 974 în Moravia, 3 908 în Istria și 3 609 în Galiția¹². Dar nici politica de colonizări nu mai putea fi continuată datorită motivelor arătate mai sus.

Pentru o mai bună înțelegere a schimbărilor produse în plan demografic în coloniile montanisticului, schimbări datorate în mare măsură modificărilor pe plan economic, redăm mai jos situația populației în principalele colonii montanistice în perioada 1855—1877.

Comuna	Anul 1855		Anul 1877	
	Nr. locuitori	Nr. de case	Nr. locuitori	Nr. de case
Oravița germană	4 357	867	4 310	923
Ciclova germană	2 352	526	2 206	565
Steierdorf	2 056	356	6 640	748
Sasca germană	2 794	576	2 728	643
Maria Schnee (Stinăpari)	353	81	434	95
Kohldorf (Cărbunari)	817	168	960	211
Moldova Nouă	3 283	654	3 203	655
Karlsdorf (Moldovița)	186	35	187	36
Padina Matei	457	91	468	91
Dognecea	2 656	597	3 120	671
Moravița Montană	697	148	783	174
Bocșa Germană	1 400	345	2 622	543
Kohldorf (la Bocșa)	600	132	împreună cu Bocșa Ger.	
Neuwerk	200	39		
Altwerk	100	14		
Reșița Germană	3 242	538	6 302	801
Franzdorf	1 454	289	1 151	325
Gladna Germană	323	70	300	71
Anina	nu exista în 1855		1 721	710
Total:	27 324	5 526	37 835	7 262

Observăm că în timp ce populația centrelor industriale importante din secolul al 18-lea stagnează sau chiar scade (Oravița, Ciclova, Moldova Nouă, Sasca, Bocșa) în centrele care dau tonul în secolul al 19-lea și a căror activitate se bazează pe cărbune și pe fier, populația crește vertiginos. La Steierdorf ea se triplează, la Reșița aproape că se triplează în timp ce la Dognecea crește cu 17%.

Semnificative în susținerea acestor realități sunt creșterile de populație de la Reșița și Steierdorf-Anina de-a lungul întregii perioade StEG.

**Creșterea numărului populației Reșiței
în perioada StEG¹³:**

Anul	Număr locuitori
1856	3 242
1858	4 650
1871	6 302
1881	7 919
1891	10 164
1900	14 624
1910	18 264

**Creșterea populației comunei
Steierdorf-Anina în perioada StEG¹⁴:**

Anul	Număr locuitori
1854	2 045
1859	2 991
1878	10 000
1891	12 074
1912	13 954
1919	12 336

Pe ansamblul domeniilor, populația nu înregistrează creșteri spectaculoase, în orice caz, nu cunoaște acea dublare a populației de care funcționarii superiori ai StEG visau la începutul activității lor în Banat. Dacă la preluarea domeniilor aici trăiau 109 435 locuitori, la nici două decenii după aceea, aceasta a crescut la 124 748 (1868) pentru ca în 1885 să fie de 125 736, iar în anul 1910, la puțin timp înainte de sfârșitul perioadei StEG, numărul populației de pe domenii să fie de 159 195 locuitori.

Creșterea populației pe domeniile StEG între 1855—1910:

Anul	Numărul populației
1855	109 435
1868	124 478
1885	125 736
1910	159 195

De-a lungul întregii perioade StEG populația de pe domeniile acestea a crescut deci cu 49 760 de locuitori, această creștere putând fi pusă în proporție covârșitoare pe seama sporului natural al populației locale și a celei colonizate în secolul al 18-lea¹⁵. Prin urmare, creșterea numărului populației în orașele Reșița și Anina trebuie pusă pe seama migrației interne a locuitorilor comunităților montane și în special pe seama așezării aici a românilor din mediul rural înconjurător.

Structura populației din punct de vedere etnic

Structura etnică a populației domeniilor StEG nu a cunoscut pe ansamblul acestora modificări esențiale.

Evoluția structurii etnice a populației de pe domeniile StEG:

Anul	Nr. total	Români	Carașoveni	Germani	Alte etnii
1855	109 435	82 000 74%	8 750 7,9%	14 000 12,7%	4 750
1885	125 763	89 688 71,3%	13 266 10,5%	21 189 16,8%	1 620
1910	159 195	94 448 59,3%	—	29 198 18,3%	

Observăm o creștere cu 45% a populației de pe domenii, populația românească cunoscând o creștere de 15%, în timp ce cea germană crește de-a lungul întregii perioade cu 108%. Această creștere mare a numărului populației germane nu trebuie pusă atât pe seama colonizărilor, care după cum am văzut nu a atins proporții însemnate, cât pe seama sporului natural al germanilor așezați aici în secolul al 18-lea, apoi pe seama germanizării populației slave (cehi, slovaci) și nu în ultimul rând o putem atribui migrației interne de germani din Banatul de câmpie.

Mai trebuie observat faptul că românii au format, de-a lungul întregii perioade StEG, populația majoritară pe domenii, ei reprezentând în primul rând locuitorii satelor, așezarea lor în orașele montanistice, (așezările create deja de erar pe lângă comune românești și numite Reșița Germană, Bocșa Germană etc., după numele vechilor așezări românești) având loc odată cu dezvoltarea industriei montanistice. La sfârșitul secolului al 19-lea, în orașele montanistice încă mai erau majoritari germanii. Ilustrăm acest fapt cu exemplul Reșiței, care în 1891 avea următoarea populație:

Componența etnică a populației Reșiței în anul 1891:¹⁶

Naționalitatea	Reșița Montană	Reșița Română	Total
Germani	6 344	1 081	7 425
Români	1 419	1 163	2 582
Slovaci	395	36	931
Unguri	715	153	868
Ruteni	27	—	27
Sârbi	22	4	26
Francezi	6	—	6
Croați	3	3	6
Diverși (italieni, cehi, bulgari, țigani etc.)	733	215	948
Total	10 164	2 655	12 819

Structura personalului StEG

Personalul StEG era foarte clar structurat. Societatea era condusă de un Consiliu de administrație cu sediul la Viena și de Direcțiunea Ge-

nerală de la Viena, la care mai târziu s-a adăugat și o Direcțiune la Budapesta. Pe plan local angajații StEG erau împărțiți în următoarele categorii: funcționarii (tehnici și administrativi), servitorii (superiori și inferiori) și muncitorii: mineri, siderurgiști, de fabrică și forestieri. Trebuie menționat faptul că noțiunea de servitori nu are semnificația pe care o dăm cuvântului astăzi. Prin servitori StEG se înțelegeau maiștrii de uzină, supraveghetorii și maiștrii mineri.

La scurt timp după preluarea domeniilor bănățene (1857) la StEG lucrau aproximativ 4 000 de muncitori¹⁷. Numărul acestora crește neconștient pe măsura extinderii uzinelor, ponderea mare având-o centrele Reșița și Steierdorf-Anina, în defavoarea fostelor centre care exploatau și prelucrau neferoase. Astfel, dacă în 1847, la minele și topitoriile de la Moldova, Sasca, Oravița și Dognecea, lucrau în total 2 169 muncitori¹⁸. În anul 1879, în aceleași centre industriale nu mai lucrau decât 1782 muncitori și funcționari¹⁹. În schimb, numărul muncitorilor de la Steierdorf-Anina și Reșița crește de la 1 591 angajați²⁰ (funcționari, servitori și muncitori atât de la uzine, cât și de la mine) la 3 237 muncitori și 197 funcționari, în anul 1858²¹ respectiv de la 1750 de angajați (inclusiv muncitorii de la Doman și Secul ca și cei de la cariera de piatră)²² la cifra de 4 800 de muncitori și 322 de funcționari în 1879²³.

Pe ansamblul domeniilor, numărul angajaților la StEG era în anul 1858 de aproximativ 4 000 (4 081) dintre care 153 erau funcționari tehnici și administrativi, ingineri sau maiștri, deci 3,8%. După două decenii numărul total al angajaților StEG atinge cifra de 10 427, dintre care 245 erau funcționari, tehnici și administrativi. Procentajul pe care aceștia îl ating în acest moment din numărul total de angajați este de 2,34%. În același moment, StEG avea angajați în întreprinderile ei din Boemia 2 816 muncitori și 157 de funcționari, în timp ce la fabrica de mașini de la Viena lucrau 510 muncitori și 53 funcționari, iar la cele din Boemia erau 2 816 muncitori și 157 funcționari. În total, în fabricile, minele și pe domeniile StEG, lucrau în acest moment 13 993 angajați (12 949 de muncitori și 312 funcționari, ultimii reprezentând 2,22% din numărul total al angajaților. Pe domeniile bănățene ale StEG, lucrau deci 74,51% din numărul total al angajaților StEG²⁴.

Spre sfârșitul perioadei StEG numărul angajaților societății în Banat a atins cifra de 17 729 dintre care 241 de funcționari (1,35%)²⁵.

Personalul StEG din Banat 1858-1910. Structura pe sectoare de activitate.²⁶

Anul	Centrul	Total nr. angajați	Funcționari și servitori	Muncitori:	Mineri	Silvici	Metallurgi	De fabrică	Alte categorii	Total copii
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1858	Reșița	1 738	57	1 681 dintre care 80 copii	621 dintre care 30 copii		725 dintre care 45 copii	300	35 dintre care 5 copii	80

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Steierdorf Anina Oravița Dognecea Moldova Sasca	1 200 150 420 131 442	48 10 20 22 22	1 152 140 400 110 420						
	Total	4 081	179							
1877	Reșița Steierdorf Anina Oravița Bocșa Dognecea Moldova Sasca	5 209 4 335 754 554 1 019 397 491	193 185 107 64 44 41 44	5 016 4 510 647 490 975 356 447	1 412 2 551 8 318 45 105	1 227 341 362 562 286 324	1 695 1 021 11 468 95 22	682 597 266 22 25		Total copii
	Total	12 759								
1879/ 1880	Reșița Steierdorf Anina Oravița Bocșa	5 122 3 454 1 559 322	322 197 218 97	4 800 3 257 1 341	1 411 1 703 153	019 288 I 769 200	1 523 676 109	484 368 310 25		
	Total	10 457								
1881	Reșița Steierdorf Oravița	5 023 3 151 297	59 plus 16 la Viena 45 19	4 964 3 106 278 24 copii	1 535 207 copii 1 790 137 copii 16 fe- mei 218 21 co- pii		3 429 236 copii în total 829 118 copii 14 femei 60 3 copii			443 255 48
	Total	8 471								
1888	Reșița Steierdorf Oravița	5 030 4 477 81	61 65 2	4 969 424 copii 4 412 79	2 055 2 462 670 copii 79		1 714 106 copii 1 950 771 copii	1 200 80 copii	610	610 1 441
	Total	9 588								
1892	Reșița Anina Oravița	6 502 4 732 60	49 36 4	6 453 509 copii 4 696 56	2 417 419 copii 3 040 300 copii 56		2 557 90 copii 1 656 187 copii	1479		509 487
	Total	11 294								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1896	Reșița	5 948	84	5 864	2 653 408 copii		2 458 240 copii din care 190 ucenici	753 110 uce- nici		758
	Anina	4 902	35	4 867	2 819 550 copii		2 048 402 copii			952
	Oravița	58	8	50	50					
Total		10 908								
1900	Total	16 599	215 se adau- gă 46 la Viena și Buda- pesta	16 384	5 512	3 790	3 788	1 692	1 602	
1905	Total	16 736	177 plus cei de la Viena și Buda- pesta 61	16 559	5 103	3 982	3 307	2 054	2 113	
1910	Total	17 729	241 plus 53 la Viena și Buda- pesta	17 488	4 472	4 816	4 240	2 500	1 460	

Observăm pe ansamblu o creștere considerabilă a numărului angajaților StEG în Banat. StEG pornește de la 4 081 de salariați în 1858 ajungând să folosească 17 729 de oameni în anul 1910, ceea ce reprezintă o creștere cu 334,42%. Cel mai mare număr îl reprezentau muncitorii. Aceștia erau formați din muncitorii mineri, silvici, metalurgi și de fabrică. Numărul muncitorilor de fabrică a crescut de la 420 în 1858 la 2 500 în 1910 odată cu diversificarea producției și trecerea la industria prelucrătoare și cea a construcțiilor de mașini. Cu toate acestea, spre sfârșitul perioadei StEG în Banat ponderea hotărâtoare o aveau minerii, muncitorii metalurgi și cei din sectorul silvic, toate aceste trei categorii de muncitori ajungând fiecare în parte la cifra de aproximativ 4 000. Surprinzător este numărul mic, în comparație cu cel al muncitorilor, al funcționarilor tehnici și administrativi. Mai mult, el nu crește în măsura în care crește numărul total al angajaților StEG. Astfel dacă în 1858 StEG avea în Banat 179 de funcționari, în 1910 numărul acestora abia a ajuns la 241, ceea ce reprezenta o creștere de 39,6%.

Cu toate că nu avem date detaliate privitoare la folosirea copiilor în industria bănățeană în perioada StEG, știm însă din regulamentele și

documentele StEG, că aceștia puteau fi folosiți după ce împliniseră vârsta de 12 ani. Îi găsim de altfel deja în 1858 când din totalul muncitorilor angajați, 80 erau copii care lucrau în minerit (30) în metalurgie (45) și în alte domenii. Numărul copiilor folosiți în industria StEG-ului ajunge spre sfârșitul secolului 19 la considerabila cifră de 2 437. În această cifră nu trebuie văzută însă numai o forță de muncă ieftină exploatată de societatea StEG. Era cursul normal pe care copiii muncitorilor îl luau, calificându-se în diferitele meserii. În marea lor majoritate acești copii rămăneau la StEG și după atingerea majoratului și însușirea unei profesii.

Dacă luăm în considerare doar numărul total al angajaților de la StEG către sfârșitul perioadei sale bănățene, putem considera că aceasta reprezenta un complex industrial redutabil, de altfel în momentul în care complexul industrial StEG va trece în proprietate UDR (Uzinele și Domeniile Reșița) el era cel mai mare complex de industrie grea din România Mare.

NOTE

1 Densitatea în diferite zone geografice era: în câmpie: 4 501; în zona deluroasă: 3 281; în zona montană: 2 579; în zona muntoasă a montanisticului: 2 401. Cf. Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (Caransebeș) în continuare DJCSAN, *Colecția de documente StEG*, nr. 3/1855/58, *General Statistik der Banater Domäne nach dem Stande von 1855—1858*, de Josef Wessely, p. 18.

2 Documentul mai sus amintit arată că în Veneția și Lombardia densitatea pe mila pătrată era de două, respectiv de trei ori mai mare decât în Banat, explicând astfel și deosebiri ce existau în nivelul economic-cultural dintre aceste regiuni. Cf. *Ibidem*, p. 19.

3 *Protocoll... Reschitz, 1855*, p. 52.; *General-Statistik... 1855—1858*, p. 20; DJCSAN, fond StEG, nr. 5/1856, *Instrucțiuni privind angajarea și colonizarea muncitorilor la minele-uzinele și domeniile societății StEG*, f. 1—4.

4 Privitor la denumirea și originea etnică a carașovenilor vezi: Traian Simu, *Originea Crașovenilor. Studiu istoric și etnografic*, Lugoj, 1939.

5 *General-Statistik der Banater Domäne nach dem Stande von 1855—1858*, p. 132—135.

6 Mihalik Sándor, *Resicza jelene és múltja*, Tipografia Hungaria (A. Weisz) Reșița, 1896, p. 178.

7 Wilhelm Slovig, *Kurzer Umriß der Geschichte von Steierdorf-Anina*, Hermannstadt, 1940, p. 46.

8 Arhiva Muzeului de Istorie al Județului Caraș-Severin, Reșița, nr. inv. 1502, *Ortsgeschichte Steierdorf*, copie, p. 4.

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*: Josef Kracher, *Geschichte von Steierdorf-Anina von 1773 bis 1873*, Temesvár, 1873, p. 27.

11 *Ibidem*; Leonhard Böhm, *Geschichte des Temeser Banates*, II., Leipzig, 1861, p. 103.

12 *General-Statistik der Banates Domäne der k.k. priv-örter Staats-Eisenbahn-Gesellschaft 1877*, p. 54—55.

13 Mihalik S., op. cit., p. 53—57.

14 Colectiv de autori, *Din istoria cărbunelui. Anina 200*, Ed. Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, Reșița, 1991, p. 35.

15 Vezi, *General-Statistik der Banater Domäne nach dem Stande von 1855—1858*, p. 20; *General-Statistik... 1877*, p. 56; *Beschreibung der Südungarischen Domäne der Privilegirten österreichisch-ungarischen Staats-Eisenbahn-Gesellschaft*, Budapest, 1895, p. 28; Mihalik S., op. cit., p. 53; 200 de ani de construcții de mașini la Reșița 1771—1971, p. 84, *Din istoria cărbunelui*, p. 95.

16 Mihalik S., *op. cit.*, p. 178; 200 ani de construcții de mașini la Reșița 1771—1971, I, Reșița, 1971, p. 85; Interesantă ni se pare și structura etnică a coloniei Steierdorf. În anul 1859 aici trăiau 2 991 de oameni dintre care 1 810 germani (împărțiți și ei în: 824 de vechi stiriene, 426 provenind din Schmölnitz, 560 alții), 543 de slovaci și 638 de cehi din Boemia. Cf. *Ethnographisch-topographische Beschreibung des Bergortes Steierdorf im Banat*. 1859, p. 141.

17 Georg Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, traducere din limba germană, note și redactare de Rudolf Gräf și Werner Krenn, 1995, p. 66.

18 DJCSAN, Colecția de documente StEG, nr. 48/1855, *Uibersichtliche Darstellung des banater Metall Bergbaues*, p. 19.

19 DJCSAN, Fond StEG, nr. 47/1880, *Priv. Österreichische Staats-Eisenbahn-Gesellschaft*, 25. *Generalversammlung in Wien*, am 28 Mai 1880, p. 107. (în continuare 25. *Generalversammlung... 1880*).

20 L. Böhm, *op. cit.*, II, p. 106—110.

21 DJCSAN, Fond StEG, nr. 47/1880, 22. *Generalversammlung... 1880*, p. 107.

22 *Daten für eine ethnographische-topographische Beschreibung des serbisch-banater Landesgebietes mit der anstossenden k.k. Militärgrenze — nach gegebenen Instruction. Eisenwerk Reschitza*. 1859. mss., p. 46, 67, 75, 82, 94. (în continuare *Daten... Eisenwerk Reschitza*, 1859). Manuscrisul elaborat de StEG în anul 1859 se află în posesia ing. Perianu Dan, al cărui tată avocatul Perianu l-a salvat după război de distrugere la Oravița când o serie de documente StEG din arhiva fostului Căpitănat minier Oravița au fost arse.

23 DJCSAN, Fond StEG, nr. 47/1880, 25. *Generalversammlung... 1880*, p. 107.

24 *Ibidem*.

25 Carl Déry, *Magyar Bánya-Kalauz*. (Ungarisches Montan-Handbuch), 1910, Wien, 1910, p. 97—102.

26 Am alcătuit tabelul de mai sus pe baza următoarelor materiale: *Ethnographisch-topographische Beschreibung des Bergortes Steierdorf im Banat*. 1859, p. 125; *Daten für eine ethnographische-topographische Beschreibung des serbisch-banater Landesgebietes mit der anstossenden k.k. Militärgrenze, nach gegebener Instruction. Eisenwerk Reschitza*. 1859, p. 46, 72—85, 94. Manuscrisele de mai sus se află în posesia ing. Perianu Dan; *Generalstatistik... 1877*, p. 5; *Generalversammlung... 1880*, p. 107; *Magyar Bánya-kalauz*. (Ungarisches Montanhandbuch), anii 1881; 1888; 1892; 1896; 1900; 1905; 1910.

DIE ARBEITSKRAFT DER StEG IM BANAT

(Zusammenfassung)

Der Verfasser versucht die demographische Entwicklung auf den banater Besitzungen der StEG darzustellen. Nachdem die Bevölkerungs- und Kolonisierungspolitik der StEG dargestellt wird beschreibt der Autor die demographischen Änderungen auf den StEG — Besitzungen im Laufe der 65 StEG Jahren. Es wird sowohl die allgemeine Lage dargestellt, wie auch die Situation der einzelnen Industriezentren. Wenn die Gesamtzahl der Bevölkerung auf den StEG Besitztümern nur um 49 760 gestiegen ist, so änderte sich Vieles in den einzelnen Zentren. Die Bevölkerung der Industrieorte die im 18. Jh. eine Rolle in der Gewinnung und Bearbeitung der Nichteisenerze eine wichtige Rolle gespielt haben reduziert sich oder stagniert, während jetzt die Anzahl der Einwohner Reschitzas oder Anaina-Steierdorfs sehr zunimmt.

Der Verfasser schildert auch die ethnische Struktur in den Besitztümern der StEG sowie in einigen Ortschaften.

Der letzte Teil der Arbeit beschäftigt sich mit der Anzahl der StEG Angestellten sowie mit deren Gliederung auf Tätigkeitsbereichen (Bergbau, Hüttenwesen, Fabrik und Fortswesen).

DOUĂ VARIANTE ALE PROIECTULUI DE AMENAJARE PENTRU NAVIGAȚIE A FLUVIULUI DUNĂREA ÎNTR-UN LOCALITĂȚE MOLDOVA VECHĂ ȘI TURNU SEVERIN (1874—1879)

FLORIN DUMESCU, DAN DEMȘEA

1. Scurt istoric

Sectorul dunărean între Moldova Veche și Drobeta-Turnu Severin — cunoscut drept cel mai grandios defileu din Europa¹ — a reprezentat pentru navigația fluvială cea mai dificilă zonă de pe continentul european, desigur până în momentul punerii în funcțiune a Sistemului hidroenergetic și de navigație Porțile de Fier. Albia minoră a Dunării s-a caracterizat printr-o serie de particularități morfologice (numeroase praguri de stânci, ostroave și alternanțe de albie îngustă cu albie largă), care au determinat încă din antichitate preocupări pentru îmbunătățirea navigației marelui fluviu. Romanii în vremea împăratului Traian² au construit incipient în acest sector la „Prigrada“ un canal de navigație³, cu rosturi de arteră majoră pentru interesele comerciale și militare ale statului roman.

Cu toate că pescajul navelor folosite în antichitate pentru navigația interioară era redus, considerăm semnificativ faptul că în zonele de trecere dificilă pentru acestea, autoritățile au trecut la executarea unor construcții de trecere în trepte („Cataractis“) prevăzute cu porți („Valvas“), a unor canale cu descărcare laterală, a unor drumuri de halaj etc.

Efectele revoluției industriale din evul modern european s-au răsfriânt și asupra creșterii tonajului navelor de transport. Astfel că a început să fie simțită nevoia întreprinderii unor lucrări de amenajare albiei Dunării în acest sector. Însă discrepanța între intenții și posibilități era încă mare, chiar și în cursul secolului al XIX-lea, lucrarea va fi mereu amânată până în august 1890⁴.

Experiența acumulată de către administrația austriacă în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, cu precădere, a determinat înființarea pe lângă Tezaurariat (Administrația financiară a Curții imperiale) a „Serviciului unificat de hidraulică aplicată“ în 1788. În calitate sa de organ specializat, acesta a căutat să sistematizeze experiența austriacă din domeniul hidraulicii și navigației⁵.

Inginerii angajați în acest domeniu de activitate — în bună măsură, olandezi și francezi — au fost nevoiți să facă unui număr mare de probleme: tracțiunea animală sau umană înspre amonte și amenajarea malului în acest scop. Pentru o menținere minimală a navigabili-

tății râurilor devenise necesară existența unui serviciu de cadastru și cartografie, cât și a unui sistem de instruire cu un număr suficient de mare de experți. Oricum, însă, amenajarea pentru navigație a unui fluviu cum era Dunărea, a depășit adeseori posibilitățile financiare ale statului.

Este un fapt cunoscut că „țelul suprem al vieții contelui Széchenyi István a fost demararea chestiunii regularizării fluviului Dunărea (începând de) la Porțile de Fier (în amonte — n.n.). Deoarece mijloacele tehnice la anul 1830 erau insuficiente, acesta, împreună cu Vásárhelyi Pál — care a proiectat primele planuri referitoare la regularizare — au recunoscut că trebuie să amâne amenajarea cataractei (cataractelor — n.n.). Din această cauză (cei doi oameni de stat maghiari — n.n.) s-au decis să pună pe picioare o astfel de comunicație (pe) lângă Dunăre, prin cioplirea (escavarea — n.n.) peretelui de stângă, astfel încât în dreptul nivelelor joase de apă transportul să fie posibil pe uscat⁶. Drumul, realizat între Orșova și Baziaș, pe malul stâng al Dunării a fost numit Calea Széchenyi, în memoria fondatorului acestuia⁷. Drumul acesta având importanță strategică, se afla sub directă supraveghere a oficialităților vieneze. Defileul carpatin al Dunării asigura o penetrație directă spre răsărit a împărăției habsburgice, aflată într-o rivalitate cu împărăția țaristă. Războiul Crimeii, izbucnit în anul 1853 avea să facă din problema liberei navigații pe Dunăre, odată cu cea a unirii Principatelor dunărene o problemă a echilibrului european⁸. Interesele navale austriece se fac simțite într-o serie de publicații referitoare la circulația neîngrădită pe Dunăre, în vremea când trupele austriece controlau malul stâng al Dunării până la vărsare⁹.

În cursul deceniilor de după revoluția de la 1848 sporesc simțitor progresele tehnicii și științei în spațiul european. Apar drept notabile, în domeniul hidraulicii următoarele realizări: a) stabilirea ecuațiilor mișcării vârtejurilor (Helmholtz, 1858); b) lucrarea „Cercetări hidraulice“, cu precizări referitoare la pierderile de sarcină în canale (1865); c) stabilirea relației matematice pentru calculul debitului apei în canale (Gauckler, 1868); d) precizări privind calculul pierderilor de presiune în albiile râurilor (1869)¹⁰. În cursul anului 1869 se încheie cu succes prima construcție hidrotehnică modernă de mari proporții, canalul Suez, în lungime de 160 de km.

Optimizarea navigației pe întreg parcursul Dunării continua să se lovească de dificultăți economice și juridico-diplomatice. Autoritățile austriece, care aveau pe teritoriul statului lor cea mai întinsă porțiune a cursului mijlociu al Dunării, au înființat în anul 1868 la Viena „Comitetul pentru regularizarea Dunării“¹¹, organism care avea să scoată câțiva ani, succesiv, de sub tipar rapoartele sale privind amenajările cursului Dunării pe teritoriul monarhiei. Amenajările din defileul carpatin ridicau probleme delicate de frontieră cu principatul Serbiei și cu Principatele Unite (numite începând din anul 1866, România). Monarhia habsburgică, recent transformată într-o monarhie dualistă, viza — după înfrângerea ei în războiul cu Prusia — acest defileu, sperând că „omul bolnav“, care era imperiul otoman, va pierde în primul rând controlul său la Dunăre. Așa că, în ciuda tuturor dificultăților, „Societatea liberă chezaro-crăiască de navigație pe Dunăre“ l-a însărcinat pe

inginerul american Mac Alpin cu cercetarea cataractelor de la Dunărea de jos și cu elaborarea corespunzătoare a planurilor constructive. Dar nici aceste proiecte n-au fost finalizate¹². Nu cunoaștem deocamdată să se fi întreprins demersuri din partea ungară sau română pentru o cooperare efectivă în acest sens, respectându-se convenția internațională încheiată la Londra la 13 martie 1871. În schimb, în anii următori semnele cooperării s-au concretizat sub forma unui „Comitet internațional“ care — sub patronajul statelor riverane interesate — au trimis experți la fața locului cu acea însărcinare care să pună bazele planificării corespunzătoare pentru realizarea navigabilității cataractelor¹³. La Viena se tipărește în anul 1873 cartea, în limba germană, intitulată „Descrierea lucrărilor de regularizare a Dunării de către Comisia pentru regularizarea cursului Dunării“, cu multă probabilitate — un ecou al activității de proiectare a „Comitetului internațional“ sus-amintit¹⁴.

Nu cunoaștem exact împrejurările care au împiedicat punerea în aplicare a proiectului din anul 1874. Anii secetoși succesivi din această perioadă¹⁵ îndreptăteau demararea acțiunii concertate de amenajări în primul rând la Porțile de Fier. Stâncile de aici, datorită scăderii nivelului apei fluviului, stânjeneau vizibil trecerea ambarcațiunilor.

Răscoalele și mișcările naționale din Balcani au redeschis în anul 1875 chestiunea orientală, amânând problema amenajării Porților de Fier.

Relațiile României cu Austro-Ungaria erau încă bune în 1875 dacă punem în balanță încheierea convenției comerciale bilaterale din același an. După încheierea păcii de la San Stefano (19 februarie/3 martie 1878) însă, situația era alta. În acest context, Austro-Ungaria, prin diplomații ei, a căutat să eludeze participarea de drept a României și Serbiei la amenajarea navigației dunărene la Porțile de Fier¹⁶ (și în amonte de acestea, până la Moldova Veche, unde se afla capătul vestic al defileului dunărean. Lucrurile evoluând în favoarea Austro-Ungariei — susținută ferm de către Bismarck — Serbia a fost nevoită să cedeze în fața insistențelor diplomatice austriece, desfășurate în timpul congresului de la Berlin (vara anului 1878). Convenția sârbo-austriacă din 8 iulie 1878 de la Berlin scutea Serbia de cheltuielile legate de amenajarea fluviului pe parcursul frontierei comune, în schimb o obliga să tolereze lucrările austro-ungare de pe malul sârbesc¹⁷. Mai rămânea ca România să adopte aceeași atitudine față de demersul diplomației habsburgice. N-au trecut 5 zile și tratatul de la Berlin (1/13 iulie 1878), prin articolul 57 încredința Austro-Ungariei ducerea la capăt a regularizării Porților de Fier¹⁸, în exclusivitate, deci fără vreo participare a României¹⁹. Ceea ce nu a reușit să obțină imperiul habsburgic a fost monopolul asupra navigației danubiene, cel puțin până la Galați. Echilibrul de forțe al puterilor europene își spunea cuvântul în acest sens, Comisia Europeană a Dunării fiind un reflex al lor.

În aceste condiții sunt reluate inițiativele guvernului ungar — care avea dezlegare din partea Austriei²⁰ — pentru ducerea la capăt a proiectului de regularizare a celor 114 km de defileu dunărean²¹. În prima jumătate a anului 1879 guvernul de la Budapesta a supus proiectul unei avizări din partea comisiei experților străini²². Aceștia fuseseră chemați în prealabil în Ungaria pentru un supracontrol al regularizării Tisei și, în general, al tuturor râurilor din Ungaria, în condițiile de

după inundația de mari proporții din anul 1876²³. Grupul experților se compunea din inginerii francezi L. Gros și L. Jaquet, inginerul olandez J. A. Waldroop, vicepreședintele Consiliului construcțiilor publice din Italia, Barilari și directorul lucrărilor de regularizare a cursului râului Elba, T. Kozlowski²⁴. Raportul întocmit și tipărit în același an, în limbile franceză și maghiară se intitula „Raportul experților străini chemați să examineze lucrările de regularizare întocmite pe râurile Ungariei”²⁵. În anexa acestui raport, tipărită bilingv, separat de Raportul experților străini veneau cu o serie de propuneri noi față de proiectul din 1874 (este vorba despre cele două ecluze de la Porțile de Fier). Planurile respective reproduceau distinct varianta din 1874 și cea din 1879. Să le analizăm ca atare.

2. Datele proiectului

În urma analizării Planului general de situație (fig. 1) rezultă că principalele zone grele de trecere, care făceau obiectul acestui proiect, erau: Stânca, Cozla—Doica, Izlaz—Geben—Milanovaț, Golubinie și, ultima din aval, Porțile de Fier (Prigrada), șapte la număr. Lucrările proiectate au constat în cea mai mare parte din canale și diguri, cu excepția zonei Porțile de Fier (Prigrada), unde Comisia experților străini — spre deosebire de proiectul din 1874 — a propus lucrări mai mari (două ecluze).

2.1. Prima zonă grea de trecere era considerată „Stânca”, datorită numărului mare de stânci granitice care stăteau de-a curmezișul albiei minore a Dunării, periclitând navigația. Proiectul din 1879 propunea aici un canal plasat spre mijlocul fluviului, evitând zona de stânci.

2.2. Sectorul „Cozla—Doica” reprezenta o zonă periculoasă pentru navigație datorită pragurilor de stânci din albie. Pentru realizarea unui

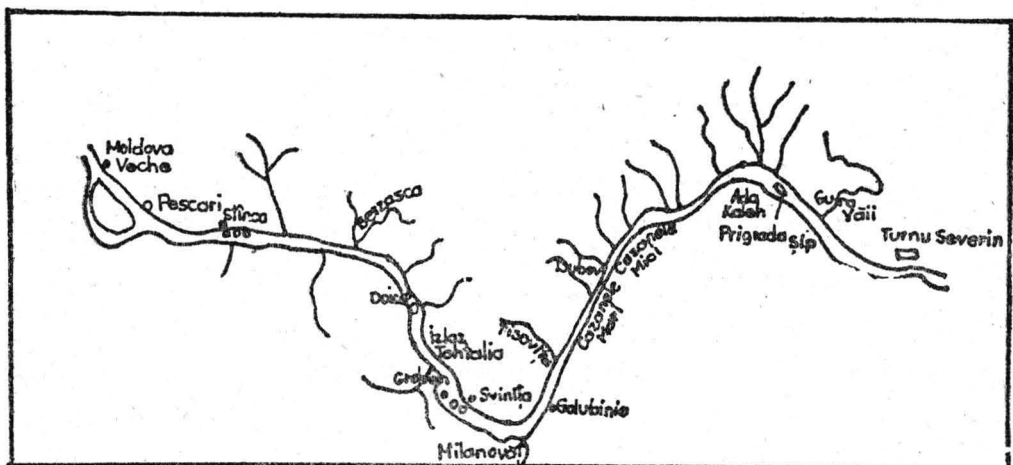

Fig. 1. Sectorul dunărean între Moldova Veche și Turnu Severin. Plan general de situație.

șenal navigabil proiectul din 1874 propunea un canal ocolitor al zonei de stânci, cu un traseu care urma să traverseze fluviul de pe malul stâng spre malul drept. În proiectul din 1879 era prevăzut un canal rectiliniu străbătând zona de stânci, în lungime de 2 400 m și în lățime de 6 m (fig. 2).

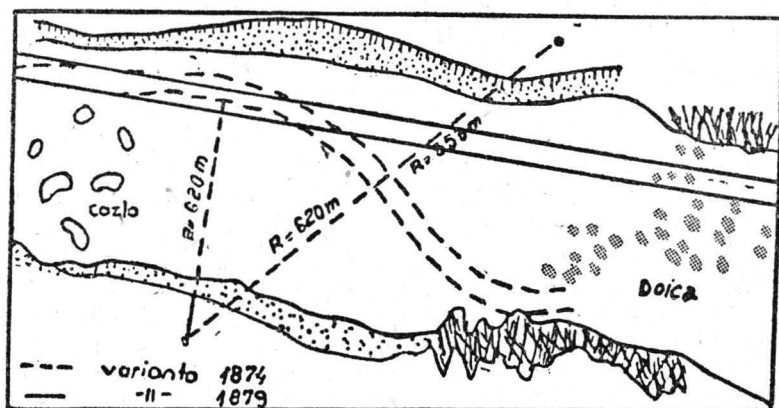

Fig. 2. Sectorul Cozla—Doica cu lucrările proiectate.

2.3. Sectorul Izlaz—Greben—Milanovaț se află într-o porțiune cu albie largă; navigația era periclitată aici de prezența stâncilor Tachalia, Izlaz, pragul de la Vrani și capul Greben, înaintat mult spre mijlocul fluviului, ceea ce îngusta foarte mult albia, reducând traseul navigabil în lățime.

Între Izlaz și Greben, proiectul din 1874 a propus executarea unui canal și a unui dig insubmersibil, în lungime de 1 800 m în lungul malului stâng. Comisia din 1879, în schimb, a propus un canal navigabil cu lungimea de 3 600 m în lungul malului drept.

În aval de Greben, albia se lărgeste foarte mult (cca 2 km), favorizând apariția ostroavelor (fig. 3).

Coborând în continuare pe fluviu, între Greben și Milanovaț, proiectul din 1874 a pus în studiu două variante asemănătoare între ele, constând fie dintr-un dig insubmersibil, fie dintr-un dig submersibil, în prelungirea capului Greben, cu rolul de a îngusta albia și a forța ridicarea nivelului apei în acest loc, ușurând astfel navigația. Digul respectiv

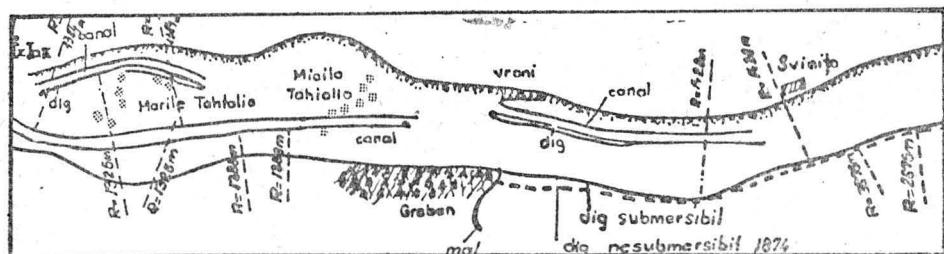

Fig. 3. Sectorul Izlaz—Greben—Milanovaț cu lucrările proiectate.

ar fi avut în prima variantă 5,5 km iar a doua variantă, 5,8 km. Spre deosebire de aceste propuneri, Comisia de experți străini a propus în vara anului 1879 o singură variantă care consta dintr-un canal cu o lungime de 4,8 km de-alungul malului stâng, protejat spre largul fluviului de un dig cu o lungime de 2,4 km.

2.4. Sectorul Golubinie este cuprins între gura de vărsare a pârâului Porețca și satul Golubinie. Acest sector era larg datorită ostrovului creat de aluviunile deversate de râul Porețca pe malul drept. Ambele proiecte au căutat să dirijeze cursul navigabil cât mai ferit de ostrovul de pe malul drept. Comisia din 1879 a propus un dig submersibil de 4 km lungime ceva mai aproape de ostrov decât proiectul din 1874.

2.5. În sectorul „Porțile de Fier” navigația era stânjenită de prezența în albie a stâncilor Micile și Marile Prigrada. Pentru transversarea acestor stânci, proiectul din 1874 a prevăzut un canal navigabil pe lângă malul drept, în lungime de 2,6 km (fig. 4). Comisia din 1879 a prezentat varianta unui canal navigabil, cu ecluze, o soluție îndrăznească pentru acea vreme la un râu de mărimea Dunării. În acest scop au fost întreprinse o serie de studii prealabile, care au dus la întocmirea unui profil longitudinal. De aici rezultă că întreaga lungime care urma să fie amenajată trebuia să fie de 2 394 m între profilele 1 și 35 (fig. 5). Pe profil este indicat nivelul râului la etiaj, rezultând totodată că remuul generat la ecluză era de 1 231 m.

Lucrările de amenajare a albiei Dunării la Porțile de Fier au fost proiectate ținându-se seama de nivelul apelor mari, cum era și firesc. Ca atare, canalul navigabil prevăzut a fi construit spre malul drept, în lungime de 2 044 m, urma să asigure o coloană de apă de 2,95 m în condițiile minimului necesar al unui pescaj obișnuit la acea vreme pe Dunăre. Canalul era prevăzut cu un dig înalt de 8,7 m și era executat din piatră și pământ pe ambele sale maluri, în albia fluviului. Nivelul superior al digului era cu 1 m peste nivelul apelor mari (în dreptul profilului nr. 12). Ampriza digului era de 17 m în aval și 11,3 m în amonte, taluzele fiind peretate cu piatră brută (fig. 6). În vederea executării canalului erau necesare lucrări de excavație în albie pe o lungime de 1 700 m, corespunzând unui volum de 21,5 mii mc de excavat.

Intrucât pe o porțiune de 350 m s-a considerat că navigația nu prezenta siguranță printr-un simplu canal, au fost proiectate două ecluze de 155 m lungime (fig. 7).

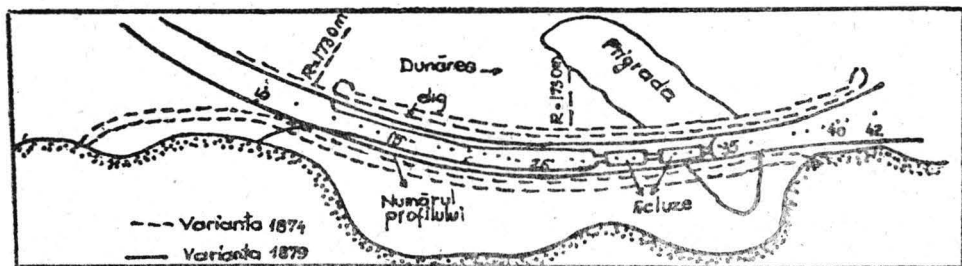
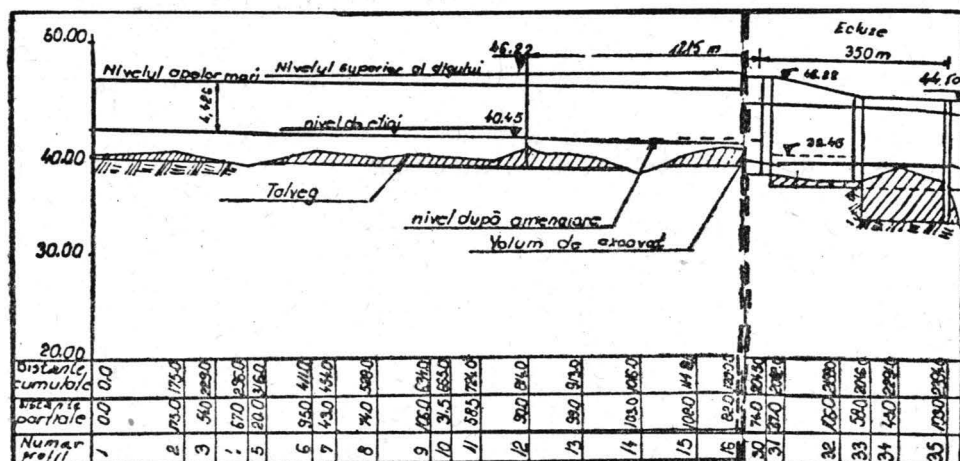

Fig. 4. Sectorul Porțile de Fier cu lucrările proiectate.

a fost pus în aplicare cu unele modificări. Lucrările de amenajare a Dunării s-au desfășurat între anii 1889—1898²⁷. Aceste lucrări au constat dintr-o serie de modificări pe mal și în albie după cum urmează: canalul „Stânca“, de 1 900 m lungime și 60 m lățime; canalul Cozla-Doica, în lungime de 3 600 m; canalul Izlaz-Tachitalia, situat pe malul drept al Dunării, lung de 2 540 m și lat de 60 m. Între Greben și Milanovaț s-a construit un dig longitudinal de 5 800 m iar în aval de Milanovaț — un canal de 1 260 m și un dig longitudinal de 3 513 m, până în dreptul ostrovului Golubinie. Traversarea grupului de stânci Micile și Marile Prigrada a fost soluționată în urma execuției canalului Gevrin (având o lungime de 3 167 m) și a unui dig longitudinal paralel cu malul drept al Dunării, încastat în mal pe o porțiune de 272 m. La acestea s-a mai adăugat un dig construit în albia Dunării, având o lungime de 2 195 m.

Pentru epoca respectivă, soluția adoptată era deosebit de simplă, ingenioasă și îndrăzneată, rezolvând marea problemă a navigabilității Dunării în această porțiune. Lucrarea a constituit un test de specialitate, contribuind la adâncirea experienței în domeniul hidraulicii aplicate.

NOTE

1 V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 40. Cf. Posea Gr., Ilie I., Grigore M., Popescu N., *Defileul dunărean al Porților de Fier. Caracterizarea reliefului*, în „Geografia văii Dunării românești“. Edit. Acad., București, 1969.

2 Révai Nagy Lexikona — az ismeretek enciklopédiája (Marele Lexicon Révai — enciclopedia cunoștințelor), vol. VI, Budapesta, 1912, p. 30 (Subcapitolul *Amenajarea Dunării*); (în continuare prescurtat).

3 M. Botzan, *Canalele navigabile ale împăratului Traian la Dunărea de Jos*, în „Hidrotehnica“, București, vol. 23, nr. 1, 1978.

4 Révai Nagy Lexikona (...), p. 31, coloana 2.

5 N. Petrovici, *Navigația și economia în bazinul central al Dunării în epoca mercantilismului*, Belgrad, 1982. (Apărut în limba germană).

6 Révai Nagy Lexikona (...), p. 31, col. 1.

7 Malul stâng al defileului dunărean s-a aflat până în momentul desființării Regimentului româno-banatic și al celui iliro-banatic pe teritoriul acestor jurisdicții militare.

8 „În urma convorbirilor turco-austriece de la 2/14 iunie 1854, Principatele, evacuate de ruși, au fost ocupate de austrieci, care le-au ținut sub ocupație până în martie 1857 și au făcut aici investigații economice cu intenția vădită de a le păstra (...). Istoria poporului român (sub redacția academicianului Andrei Oțetea), București, 1972, p. 191.

9 Wurm, *Vier Briefe über die freie Donau schiffahrt*, 1855. Drel oesterreichische Denkschriften über die Donauschiffahrtsakte vom 7 Nov. 1857, 1858. Apud Révai Nagy Lexikona (...), p. 34 (Bibliografie).

10 Dicționar cronologic al științei și tehnicii universale. București, 1979, p. 571—572.

11 Bericht und Anträge des von der Kommission für die Donauregulierung bei Wien ernannten Comitès, Wien, 1868. Apud Révai Nagy Lexikona (...), p. 32 (Bibliografie).

12 Révai Nagy Lexikona (...), p. 31, col. 1.

13 *Ibidem*.

14 Beschreibung der Arbeiten der Donauregulierung V. die Donauregulierung-Commission. Wien, 1873. Apud Révai N. Lexikona (...), p. 32.

- 15 Este vorba de anii 1872—1873. Cf. Mihai Drecin, *Banca Albina din Sibiu (1871—1918)*. Cluj, 1982, p. 57.
- 16 Vezi în acest sens lucrarea lui Șerban Rădulescu-Zoner, *Dunărea, Marea Neagră și puterile centrale (1878—1898)*, Cluj, 1982, p. 18—19.
- 17 *Op. cit.*, p. 25. Vezi și Révai (...), p. 31.
- 18 Révai (...), loc. cit.
- 19 S. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 133.
- 20 Révai (...), loc. cit.
- 21 *Idem*, p. 30, col. 2.
- 22 S. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 134.
- 23 Révai (...), p. 29, col. 1.
- 24 S. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, loc. cit., nota 504.
- 25 A Magyarországi folyókon végrehajtott szabályozási munkák megvizsgálására behívott külföldi szakértők jelentése (magyar és francia), Budapest, 1879. Apud Révai (...), p. 32.
- 26 S. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 134.
- 27 M. Iancu, *Grupul de cercetări complexe „Porțile de fier”*. Seria monografică Geografia. Edit. Academiei, București, 1976, p. 200.

GLOSAR

Dig insubmersibil (submersibil)	=dig neacoperit (acoperit) de apă.
Ecluză	=Construcție hidrotehnică executată pe traseul unei căi navigabile pentru a face legătura între două porțiuni cu nivele diferite.
Ampriză	=Lățimea totală a suprafeței de teren pe care se execută lucrările de terasamente (diguri).
Pereu	=Îmbrăcăminte de piatră cu care se câptușesc taluzurile și șanțurile, pentru a le proteja împotriva eroziunilor.
Etiaj	=nivel minim multianual.
Remuu	=curent contrar pe un râu.

THE 1874 AND 1879 DANUBE ARRANGEMENT PROJECTS BETWEEN MOLDOVA-VECHE AND TURNU SEVERIN

(Summary)

The introductory part of the present paper contains a short history of arrangements for navigation of the Carpathian Danube strait. After words it deals with the political relationship context regarding the improvement of the Danube navigation beginning with the reopening of the „Eastern question”, without going chronologically beyond the studied period.

Data of the printed project in 1879 („Plans et dessins annexés aux rapport de la Commission composée des ingénieurs étrangers invités a examiner les Travaux de regularisation exécutés sur les rivières hongroises”) are analysed from technical point of view based on the mentioned document which comprises the 1874 proposals too.

The paper ends with conclusions, by comparing this document with the arrangements carried out in the above Danube field between 1889—1898.

Our paper encloses eight annexes detailing the channels and locks approved by the board in 1879.

PAUL TERZICI ȘI „POVESTEA VORBII“

VALERIU LEU

Despre Paul Terzici nu știm mare lucru. De fapt numai atât cât lasă să străbată din textul pe care l-a realizat pe filele unei cărți tipărite la București în 1835¹ aflată acum la Biblioteca Județeană „Paul Iorgovici“ din Reșița. Totuși textul său, de mici dimensiuni, atrage atenția prin savoarea lui și mai ales prin posibilitatea pătrunderii într-un univers cultural specific unei lumi asupra căreia cercetătorii au zăbovit doar în fugă. Este lumea satului care începe să se miște, lumea de contact cu periferia orașelor care mai poartă cu sine valorile și spiritul rural, gustul pentru cărțile populare.

Nicolae Iorga a fost primul care l-a remarcat pe Paul Terzici. În peregrinările sale prin Banat a găsit la Globucraiova o carte cu o însemnare manuscrisă pe care a aflat de cuviință să o reproducă. Era interesantă, desigur, pentru istoria mentalităților dar poate că a fost frapat și de semnătura autorului. O reproducem și noi convinși că ea poate fi o bună modalitate de captare a interesului cititorului pentru un personaj ciudat: „N. B. Din Țara Românească să nu se ție nevastă că te sudomi, au mult mai bine o turcoaică sau nemțoaică năime. Fugi de javra fudulă, caută la ochi mielul rușinos. Pavel Terziciu ingineru“². Omul știa, desigur, ce vorbește. Tocmai atunci se afla la Craiova!

Un text mult mai amplu a rămas pe cartea ce se află acum la Reșița și care ne dă un minim de date biografice. După cum rezultă dintr-un calcul simplu (în 1864, avea 60 de ani) s-a născut în 1804, la Iablanița, un sat din apropierea Băilor Herculane. Este de bănuir că primele clase le-a făcut în sat după care a urmat vreuna din școlile de subofițeri ale Regimentului românesc de Graniță, nr. 13 din Caransebeș în circumscripția căruia se afla și satul său³. Certitudine, în privința aceasta însă nu avem. Bănuim că titlul de „inginer hotarnic“ pe care și-l atribuie trebuie să se justifice prin studii de topografie pe care nu putea să le dobândească decât printr-o astfel de școală. A păstrat trăsături care vin din rigoarea militară, ceva din orgoliul grăniceresc. El se simte integrat încă comunității militare. Ține să precizeze că satul lui face parte din compania Prigorului iar numărul casei este 159. Nicolae Iorga semnală deja această trăsătură a țăranilor bănățeni din satele circumscripției militare: „Foarte mândrii, grănicerii înseamnă pe cărțile dăruite numele companiei și chiar numărul pe care-l purtau ei în această companie. E una din cele mai frumoase manifestări de energie ale unui popor care în aceste locuri nu avea Stat și în care trăia totuși cerându-și puțința de manifestare, toată energia strămoșilor“⁴.

De altfel, pe fiul său Nicolae dorea să-l facă preot în regimentul de graniță. „Cu voia lui Dumnezeu voiesc să-l fac preot de bătlie și că-

lugăr“ — scrie el într-o însemnare pe care, în spiritul tradiției, o continuă cu un blestem pentru cine ar intenționa să fure cartea aceea. Ea a fost cumpărată pentru familia sa și numai aceasta are deci drepturi asupra ei. Însăși faptul că face însemnări pentru urmași pe filele unei cărți — aleasă și ea potrivit unui crez și unui gust — îl integrează unei tradiții seculare. El știe, ca toți țărani bănațeni, că scrisul rămâne, eternizează⁵. Așadar memorabilul în acest fel trebuie transmis! El se adresa urmașilor, le dă sfaturi și învățături. Gustul bănațean pentru literatura moralnică se verifică și în cazul său. Interesul acesta era evident în veacul Luminilor⁶ dar, iată, se dovedește longeviv. În orice caz literatura moralnică difuzată și cerută insistent în Banatul tinereții sale, nu intra în contradicție ci se completează cu literatura populară de factură moralizatoare. Paul Terzici vrea el însuși să scrie un astfel de text. Și reușește o compilație trecută prin sensibilitatea sa. Notează tot ceea ce crede de cuviință că trebuie să știe copiii săi și oricine altcineva. Acceptă ideea de împrumut a cărții dar cu condiția restituirii.

Proverbe și zicători, sfaturi și învățături, cugetări, toate se amestecă în notele sale nu lipsite însă de coerență. Nici chiar rețetele medicale — crede el — nu sunt de prisos. Interesantă este și verva care-l cuprinde când vrea să ne convingă de diversitatea lumii, de faptul că fiecare trebuie judecat în funcție de condiția individuală, de calitățile și deficiențele personale. În orice caz lumea, după el, va trece prin mari încercări. Toate vor fi cum vor fi până în 1890 dar de atunci se vor amesteca tare rău, lucrurile vor ieși din mersul lor firesc!

Negreșit, Paul Terzici a fost un hoinar. Nu s-a lăsat legat nici de familie nici de meleagul natal deși le-a dus mereu dorul. Ani la rând îl aflăm când prin Craiova când prin București. Călătoriile i-au dat prilej să vadă și să audă multe. Cum după o astfel de viață nu putea lăsa urmașilor averi, se hotărăște să le transmită o moștenire bogată în sfaturi înțelepte. Nu a fost un scriitor și nici nu s-a gândit să scrie pentru lume ceea ce de la lume adunase. Ce a rămas nu este totuși o simplă însemnare. N-a trecut nesimțitor pe lângă întâmplări și a căutat să rețină înțelepciunea cărților citite. Lecturile sale trebuie căutate în cărțile populare pe care Ardealul, mai ales, de pe la începutul veacului al XIX-lea le scotea în tiraje mari. Cu mare plăcere trebuie să fi parcurs creația lui Anton Pann. Dacă cumva acesta l-a zărit pe Terzici pe la bălciurile unde-și vindea marfa, a știut precis că se va îndrepta spre taraba sa⁷... Există posibilitatea ca un exemplar din *Noul Erotocrit* al lui A. Pann, descoperit la Prigor (unde pentru o vreme a locuit unul din fiii lui Terzici) să fi făcut cândva parte din biblioteca „scriitorului“ nostru⁸.

Izvoarele lui Terzici sunt cărțile de înțelepciune, cărțile sfinte, jittii, texte hagiografice. Se amestecă într-o cidată învălmășeală maxime din *Povestea Vorbii*⁹ și normele de conduită fixate de decalog. Omul își face conștiințios datoria față de urmași și după ce dă pilda, revine cu explicații menționate cu N(ota) B(ene).

Până la urmă cărțile sale au ajuns la familie de vreme ce au fost descoperite în Banat dar se pare că a avut și unele dezamăgiri. În text răzbat gânduri amare, vorbe care ne fac să ne îndoim că învățăturile sale și-ar fi atins scopul. Lasă impresia că, dinspre fii săi, a avut parte de ne-

mulțumiri. În orice caz ajunge la concluzia că nu-i bine să-ți dai averea pe mâna copiilor, chiar de s-ar jura că o păstrează, până la urmă o risipesc. Să fi vorbit din experiență proprie?

NOTE

1 *Viețile sfinților pe luna Martie*, București, 1835. Este de fapt un volum din seria *Mineelor* tipărită între 1835 și 1838.

2 Apud N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 76. Însemnarea a fost făcută pe volumul lunii August. Nu l-am regăsit la biserică. Nu excludem posibilitatea ca pe filele sale să mai fi fost și alte însemnări.

3 În problema istoriei regimentului vezi: A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere*, Caransebeș, 1941, iar a istoriei învățământului bănățean, inclusiv în Graniță, V. Târcovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1975; P. Radu, D. Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1977. Foarte util este studiul lui C. Feneșan, *Contribuții la istoria învățământului în granița militară bănățeană la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii de istorie a Banatului”, 2, 1970, p. 91, 111.

4 N. Iorga, *op. cit.*, p. 60.

5 V. Leu, *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în Veacul Luminilor*, Reșița, 1993, p. 29.

6 N. Bocșan, *Contribuții la istoria Iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 233—234.

7 Vezi prefața lui Șerban Foarță la Anton Pann, *Povestea Vorbii*, ediție îngrijită de I. Fischer, București, 1967.

8 A. Pann, *Noul Erotocrit*, Brașov, 1837. În biblioteca lui Mihail Blidariu din Prilipeți, preot și apoi protopop, s-au găsit și volumele I și II din această carte. Acum se află la Muzeul din Reșița.

9 Anumite proverbe sunt aidoma sau apropiate la Terzici ca și la Anton Pann ceea ce indică o preluare de la acesta. Pentru exemplificare vom da câteva cazuri:

La Terzici: „Mincinosu ori prânzăște ori cină dar 2 nu poate face.”

La Pann: „Cu minciuna ori prânzăști ori cinezi / Pe amândouă nu le închelbezi.”

La Terzici: „De dai tu, atunci n-ai, când dai fată iapa, când cer(i) al tău de la el, atunci îi moare mânzul.”

La Pann: „Dai, n-ai / (...) Când îi dai îi fată iapa și când îi ceri, îi moare mânzul.”

ANEXA

Eu știu așa și adeverezi:

1. Că cine vrea să trăiască bine
Să mă asculte pe mine.
2. Cine vrea să trăiască mult
Să să facă mut.
3. Cine vrea să trăiască mai bine
În mulțime să se facă surd.
4. Cine vrea să fie la toți iubit, să să facă la toți ascultător, vrednic, iute. Cum auzi deloc sări, împlinește cererea.
5. Femeia iubită la toți de dimineată e zvârlită.
Femeia frumoasă, lenioasă și puturosă.
Om s-au fată, leneșu la toți e urât!
6. Mincinosu ori prânz prânzăște ori cină dar 2 nu poate face.
7. Lenos, viclean, șiretu numai gura e de el, alt nimica face.
Mai bine cu un vrednic la pagubă decât cu un leneș la dobândă, că acel leneș și ce-au găsit de la părinți pierde.
8. Cine să ia după cel bun îl va duce la stupină.
9. Iar cine să va loa după gândac îl va duce la c... (balegă).

N.B. Copii(ii) și fete ai mei, luați aminte de la mine: bine când veți vedea, orice om, fâmeie, venind la voi cu miglășală să știți că vă înșală. Ce totă ziua bună-ziua, el să prefacă ca prieten dar în inima lui estă Iuda Scariot. Ori îl vinde ori îl cumpără cu vicleșug pe vreuna din casa ta.

N.B. Domnia e urgia, prietenia e adevărat sărăcia.

De dai tu, atunci n-ai, când dai fată iapa, când ceri al tău de la el, atunci îi moare mânzu; multă pretenie face totdeauna cea mai mare ură și urăciune.

Pe cei mai mari ca tine nu împrumuta. Mai bine o dată „n-am” decât de 100 de ori „dăm!” Apoi să vedeți(i) acel bine cât rău aduce. Așa am învățat, Paul Inginerul, 1864, martie 31, Tot în Craiova sănt!

N.B. Martor sau chizaș să nu te puni pentru niminea, nici odată, că cu adevărat cazi tu în locu(l) lui. El m-a mințit jorând. Eu mis, și silit am plătit, și în răs, cu rușine, deabia am-scăpat nefiind vinovat.

N.B. Mai bine să dai și să taci decât să înbuni. Apoi, nedând rămâi mincinos pentru totdeauna.

2-lea: Nu ți-i omu(l), nu te înjuga, nu glumi, nu lungi, departă-te de el. Datoria să nu să împrumut în pozonaru(l) tău, împacă-te cât mai curând. Curat cât poți răbda de bani cu doldora să nu ei nici să dai în veac. De acum nu-i mai capeți, decât ocara. Ba ce judecată!

Această 12 cărți bisăricești le-am cumpărat eu pentru fiul meu Nicolae profesor și Andrei de la Iablanița, no. 159 al cășilor. Pre acest Nicolae, cu voia lui Dumnezeu, voesc să-l fac preot de bătălie și călugăr. De aceasta oricine a ceti slobod să fie iar de a le fura sau ascunde și a nu le da copiilor mei aceste cărți, 12, acela de D-zeu și de mine, blestemat în veac va fi iar trimițându-le copiilor mei, blagoslovit cu mare dor din neam în neam, de la D-zeu Savaot să fie, Amin!

Craiova în 31 martie 1860, în ziua vinerea, în 1 april, am scris. În numele D.D. Is. Hs. a nu păcătui nimenea. Paul Terzici Hotarnic și inginer.

N.B. Am auzit că fiul meu Nicolae a ajuns preot în satul Prigor din Almaj. Acolo iastă compania Prigorului. 1864, martie 20, Craiova. Mă aflu în casa D.D. Constand(in) și D. Elena Brașovianu. Aliluia!

N.B. Pentru bătrâni a curăți sângele, a întineri viața, fâmei carii au pierdut sorocul, ci estă pria bun leac de la apotecă (o sticlă sau 2-ă de Doftoria ce să cheamă Pacliano-sirop) și zamă de urzici și macar de rădăcini. Iar de îngrășat e bun (iarba) coada șoricelului. Estă prea multă prin livezi, fiera bine, bie pe inima goală dîmineața, toată luna martie. Paul Terzici, inginer, anu(l) 1864, în Craiova.

Anu 1864, martie în 30. Eu vă scriu voă (copii) mei, cine nu crede, vede.

1. Celege și nu ispită = dacă numa(i) cei ce au minte fac a așa.

2. Crede și nu cerceta = căci în zadar ți-e! Dogmele D-lui!

3. Ia aminte și nu uita = la proști cu urechi, fără cap, aude ci trece prin cealaltă ureche. Iacă, sunt fără grijă ei. Eu de aceștea, prin aceste istorii mă adeverez.

N.B. Pe nimenea să nu osândești, nici pe om, nici dobitocu(l), că nu pot fi unu(l) ca altu(l), nu pot fi toț(i) stăpâni, nici toț(i) slugi, ia aminte! Dreptu(l) lui D-zeu și judecata împăratului! D-zeu cere blândețe, siromie, de laudă purtare, credință, bunătate. Cu dreptate ne poruncește așa: fericiți cei blânzi că veți moșteni ce(rul). De aici armăsar sau bivol, capră sau oaie, găină, rață, nu-i una ca alta, om și dobitoc, bătrân sau bolnav, voinic și sănătos, prost și înțelept, învățat la carte sau meșteșug, iute sau molete, greu sau ușor, orb, chior sau cu 4 ochi, cu glas sau răgușit, sărac sau bogat, sătul sau lipit de foame, tare sau slăbănog. Apoi D-ta, D-le, omule cum judeci aici? De ce osândești fără să socotești, deștept sau somnoroș cu stee, cu noroc sau fără? Așa, cum? Cântărești, cum prețuiești? Bou legat la gard de proptă, ca cel slobod la câmp sau în livade, omul la masă sau gol afară în vânt, iarna în viscol sau vara la sânin, bolnav sau sănătos? Iar te întrăb precum am văzut și tot văd eu: mare strâmbătate! De ce puni bou, bivol în comparație cu calul, oaia cu epuru și bivolița să sară ca mîța, rața să fugă ca un cocor și mîța și să ridice mic bărabăr cu cel voinic. Și iar te întreb: de ce osândești, așa păcătuiești? De ce tot mai sus înmulțești, ceri zicând, ai — na-i porțion? (S)-l dai nu vezi, nu socotești bine că nu-i, sau ca altul nu-i rodire ca aceasta, n-au vitele lapte una ca alta, nu pot trage caii în plug ca bivoliile în jug, nu-i, nu-i și nu-i!

Pentru știința a mea pe cât am cetit și am iscalit pentru amintirea și pomenirea fiilor noștri pe viitorul via până la anu 1890, apoi, pe atunci și de acum, din anu(l) 1860 adecă 30 de ani vor merge amestecându-să valurile dar de atunci nu vor mai cunoaște că iastă D-zeu, nu vor ținea legea nici pic de credință nici sfială, nici rușine, nici frică, nici dragoste, nici nădejde. O vor perde cu totul, toți și toată omenia nepomenită va fi atunci. Paul.

Paul Terzici. Astăzi sînt de 60 de ani, bătrân. Hotarnic inginer din Banat în Iablanița de la nr. casei 159, de compania Petnic eram, adecă până azi în Craiova sînt. Mai departe numai D-zeu știe! În casele marelui D. Constantin Brașovianu și a conii Eleni dtt-a cu fiu D-lor Ianco Ioan Brașovianu moștenitoriu lui D-zeu mulțămind pentru tot și pentru toate. Har de la D-zeu să fie! Fiind în viață și cocoana Linuța mîtușă D-lor. După cererea D-ei am cetit aceștea 12 cărți. Anu(l) 1864. Paul Terzici hotarnic și inginer am cum-

părat cărțile de la S. Mitropolie din București pentru fii mei din Banat, din Iablanița ce sânt la casa cu nr. 159, compania Petnic eram dar până astăzi în Craiova sânt. Mai departe numai D-zeu știe! În casăle marelui D. Constandin Bratovianu și a coconii Eleni cu fiul D-lor Ianco, Ioan Bratovianu moștenitoriu. Mulțumind pentru toți și pentru toate fiind în viață și cocoana Linuța mătușa D-lor, la cerere D-ei am cetit aceștea 12 cărți, anu(l) 1864. D-zeu mulțumind pentru tot și pentru toate. Har de la D-zeu să fie. Paul Terzici hotarnic și inginer am cumpărat aceștea cărți(i) de la S. Mitropolie de București pentru fii mei din Banat, din Iablanița ce sânt la casa cu nr. 159 de compania Petnic“.

PAUL TERZICI AND „POVESTEA VORBIRII“

(Summary)

The article deals with the cultural background of a certain social group, that of the people who left the village and established in towns, but were still not integrated in that community. Paul Terzici, a former non-commissioned officer on the Banat Military Border, became a boundary surveyor in Craiova, but because he did not succeed in making a fortune, he left some advice to his sons — a collection of proverbs that brought forward his world outlook, his view about people society. He wrote on a book, as it was customary, in the villages. The text is unabridged.

DIVORȚ ÎN STIL BĂNĂȚEAN

VALERIU LEU

În concepția Luminilor, așa cum a fost ea formulată în cancelariile iosefiniste, familia era o problemă de stat. Ea devine obiectul unui set legislativ foarte consistent exprimând, în fiecare din documentele sale, un nou pas în acapararea de către stat a unui spațiu guvernat până atunci exclusiv de biserică. Evoluția ulterioară nu a anulat această direcție ci dimpotrivă a susținut-o impunând-o cu mijloace ferme.

Există termeni, între cei utilizați de legislația invocată, care concep căsătoria ca un contract, o alianță consemnată în scris, un document ce poate fi invocat în instanță. Se poate vorbi, odată cu introducerea formulisticii legată de starea civilă, de nașterea unui nou domeniu birocratic bine pus la punct și extrem de activ chiar la nivelul satului. Aici se redactează „hârtii” care vor fi indispensabile în viața fiecărui individ. Ele erau utile și administrației, în primul rând administrației care impunea acum lumii arhaice, conservatoare, ritmurile noi, adeseori amestecate în care tocmai era inițiată marea schimbare, modernizarea¹. Se exprimă aici o dualitate biserică — stat caracteristică epocii Luminilor dar și tendința de inversare a raportului în sensul primatului statal. Este adevărat, registrele erau completate de preot, el le păstra, elibera dovezile solicitate dar principiul în sine al acestei evidențe este laic².

„Pacea” familiei, a oricărei familii din comunitate, nu mai este lăsată exclusiv domeniului social. Asupra ei se veghea cu atenție din mai multe direcții. Biserica, cutuma, statul se implicau în mod direct dar tot mai inegal pe măsură ce modernizarea rurală evolua. Atitudinea potrivnică, de rupere a „păcii” era tratată ca un scandal, ca o ieșire din „ordine” și deci sancționată drastic. Sub acest aspect lucrurile, în satele districtului militar bănățean erau și mai sever supravegheate iar reacția mai promptă. Ierarhia militară se implica în toate, nimic nu putea scăpa controlului său. „Compania” era o subunitate de luptă dar era și o instanță, o autoritate care se manifesta practic în toate domeniile vieții. Stabilitatea familiei și implicit a comunionului grăniceresc nu putea fi o chestiune care să privească numai indivizii ci una în care autoritățile militare trebuiau să se implice de la bun început cu toată hotărârea. Lucrurile deveneau deci de interes public și tratate ca atare. Orice tulburare a păcii familiale devenea *un caz* pentru comandamentele de companie. Căsătoria era o trecere într-o „ordine”, odată căsătoriți tinerii „se așezau” iar despărțirea nu putea fi, în consecință, decât o „dezordine”.

Desigur, în sate, pe lângă biserică și autoritatea de stat, asupra cu-
plului veghea foarte exigentă, ceea ce documentele oficiale numeau „morală publică”. Colectivitatea se arată scandalizată de încălcarea bunelor obiceiuri, sănătoaselor obiceiuri. Întotdeauna s-au găsit destui care să ia atitudine și, zor-nevoie, să corecteze viața altora³. Părinți, vecini, rude,

consăteni devin martori chemați în instanțe. Ei se prezintă nu numai fiindcă erau siliți de regulamentele militare ci și fiindcă au păreri, mai ales pentru că au păreri.

Când izbucnește o tulburare de acest fel biserica era datoră să intervină. Căsătoria era o taină și cuvântul Evangheliei spune limpede: „Deci, ce a împreunat Dumnezeu, omul să nu despartă“. (*Matei*, 19, 6). Preotul este un personaj cu autoritate în comunitate. El este din principiu un apărător al „păcii familiale“, la nevoie un mediator. Când lucrurile se complică sunt solicitați să intervină, protopopul sau chiar episcopul. Ei trebuiau să discearnă, să ia hotărâri. Acțiunea lor se produce din perspectiva dreptului canonic dar, cum am arătat, legislația bisericească includea deja și elemente ale dreptului laic. În legătură cu motivele de divorț, ale desfacerii căsătoriei, existau prevederi clare. În *Compendiul de drept canonic* șagunian ele au fost enumerate cu grijă⁴. Partea care se socotea nevinovată putea cere divorțul. Acesta era precedat de separația efectivă și de înfățișarea la preotul locului care încerca reconcilierea amintind legămintele făcute în fața altarului. Dacă bunele relații nu s-au reinstalat și pacea familială nu a fost restabilită, urma o a doua înfățișare. Dacă nici după aceasta nu se produce împăcarea, după ce s-au audiat martori și sau examinat probele, se întocmește un dosar al cazului care este înaintat scaunului protopopesc ca instanță superioară. Această instanță ecleziastică era alcătuită din protopop, șase preoți cu drept de vot, un notar și un „defensor matrimonial“. Și aici se încerca o împăcare dar dacă nu se reușea urma pronunțarea hotărârii de desfacere a căsătoriei. Întregul dosar era apoi înaintat episcopiei care putea accepta sau respinge hotărârea. În general, pentru a se putea parcurge aceste etape, cazul dura ani, cel mai obișnuit, doi⁵.

Cel mai adesea, ca motiv de divorț, se invoca adulterul dar și maltratarea era acceptată în anumite situații. Violența conjugală nu era un lucru neobișnuit ci era privită, până la un punct, ca un mijloc normal de „corecție“. Când însă era nemotivată, repetată și pune în primejdie viața, ea putea fi invocată ca motiv al cererii de desfacere a căsătoriei⁶.

Toate acestea, motive și etape, pot fi urmărite într-un set de documente referitoare la un caz petrecut în a doua jumătate a veacului al XIX-lea într-un sat de pe Valea Almăjului, Lăpușnicul Mare. Această comunitate făcea parte din districtul regimentului nr. 13 românesc de graniță din sudul Banatului iar parohia din protopopiatul Mehadiei. Documentele citate sunt mărturii, declarații, probe și reclamații care alcătuiau dosarul de la scaunul protopopesc⁷ și care acum se află într-o colecție personală oferindu-ne posibilitatea unei examinări amănunțite.

Avem prilejul unei intervenții din perspectiva istoriei mentalităților, a unei priviri asupra moravurilor vremii și ale locului, dar și de a pune la dispoziție celor interesați de „noua istorie“ a unor piese arhivistice consistente. Este, socotim noi, un domeniu mai puțin explorat cu toate că dispunem deja de câteva lucrări importante pe care le-am și citat.

Cazul la care ne referim s-a petrecut în 1869. Atunci a început toată tărăsenia care a agitat comunitatea stârnind reacții și comentarii, unele consemnate în scris pentru a fi incluse dosarului de cercetare întocmit la protopopiat. Ca întotdeauna când se întâmplau asemenea situații părțile sunt împărțite, fiecare parte are partizani și adversari pe care îi so-

licită să intervină, să se implice, să mărturisească, evident în sensul dorit. Instanța militară nu putea să rămână de o parte. Avea obligații regulamentare. Ea convoacă împricinații să vină la raport, îl aduce pe soț, în calitatea lui de militar, în fața unui „sfat al companiei“. Când vreunul refuză să se înfățișeze deși a fost somat, compania îl trimite sub escortă. Totuși se simte în reacțiile grănicerilor o anumită relaxare în raport cu autoritatea militară. La un moment dat unul dintre soldații refuză să execute ordinul de a ieși în fața companiei și chiar vociferează. Și femeia are un moment de împotrivire încercând să se sustragă de la înfățișarea la scaunul protopopesc. Desigur, s-au luat foarte prompt măsurile de restabilire a ordinii dar faptul în sine are o semnificație care nu trebuie ignorată.

Ianăș Bulza din Lăpușnicul Mare era căsătorit de numai doi ani dar căsnicia sa a intrat în criză. Situația se deteriorase de mai multă vreme dar în toamna lui 1869 s-a ajuns până acolo încât nevastă-sa la părăsit plecând la părinții ei. A cui a fost vina? Aici opinia publică din Lăpușnic este împărțită. Fiecare parte arunca vina pe cealaltă. Primul care dă ceva lămuriri a fost grănicerul Ștefan Goșa. El depune mărturie la 15 septembrie 1869 deschizând un dosar care se va încheia abia în anul următor și ale cărui piese conservă dovezi ale existenței unei diplomatiei rurale, alt domeniu rămas încă în afara preocupărilor istoriografiei noastre⁸. Martorul însă este destul de reținut. Textul său se referă la ceea ce amenința să facă Ianăș Bulza după ce a fost părăsit. Nu spune nimic în legătură cu întâmplările care au determinat plecarea soției sale. Poate depune mărturie în fața oricui va fi chemat, și o va face sub jurământ dacă va fi nevoie, cum că Ianăș Bulza era furios și a declarat că, la prima ocazie, o va împușca. A spus-o și a repetat-o! Era mândru și pe socru și pe socrul său și era hotărât să-l împuște și pe acela. Făcuse chiar un plan cum să-l pândască când se va duce la sălaș și să-l împuște ascuns după gardurile grădinilor. El, Ștefan Goșa, a încercat să-l potolească, să-i arată că nu e bine ce face, să-l ferească de rău dar Bulza a rămas neclintit în proiectele sale. L-a rugat totuși să meargă la Natalia, soția fugară, ar fi mers oricum s-o vestească de primejdia care o pândea: „Eu am mers și am spus Nataliei și fu așa înfricoșată și zisă: „Cum să trăiesc, că de pe drum m-au dezbrăcat de Țoale, banii de pre cap m-au luvat, așa, acum (vrea) să-m(i) ia și viața“⁹. Oricum, era clar că nu se va întoarce! Răspunsul l-a infuriat și mai tare pe Ianăș Bulza: „Am mers și am spus lu Ianăș Bulza și au zis așadară (că) el va căuta prileji, mergând dumnealui, Avram Boba, la sălaș, el va merge în grădini și v-a păzi, și-l va pușca...“¹⁰. Desigur, cel amenințat a ieșit la raportul companiei să se plângă: „Noi mersăram — spune martorul referindu-se la el și la Boba — dar el nu vru, fugi“¹¹. Aceasta știe și aceasta mărturisește!

În 13 septembrie 1869 Ianăș Bulza face o plângere către scaunul protopopesc de la Mehadia, una scurtă și concisă, întemeiată pe convingerea că biserica trebuia să-l sprijine pe el, soț legiuit. Aflăm de aici că el și Natalia au dus-o bine vreme de doi ani până când aceea „au trecut în prihana curvii și în alte sate dezărtă...“¹². El, spune în plângerea sa grănicerul, s-a adresat până acum și „stăpânirii politicești“ și dacă nevasta nu va reveni, va fi silit să dea totul în vileag făcând-o de rușine:

„... despre purtarea și prihana dâșii a ră, prin dovezi și mai departe Domnilor Duhovnicești în persoană a dovedi¹³.

De fapt protopopul Iacobescu de la Mehadia cunoștea destul de bine cazul respectiv de la parohul satului căci la 4 decembrie se adresa acestuia poruncindu-i să ia toate măsurile ca pe data de 18 ale lunii cei doi soți să se prezinte în fața sa. Dacă femeia se va împotrivi, cum se aude, să ceară companiei să o aducă „cu asistenție¹⁴. Pe 10 decembrie cere iarăși ca „onorata companie să binevoiască, cu energie a dispune pre calea sa ca numita femeie neîntrelăsat se se ie la vizitate pre a ei spese...¹⁵. Natalia încercase să se sustragă invocând motivul bolii, un motiv în care însă nimeni nu era dispus să creadă.

Între timp la Mehadia, dosarul devenea tot mai voluminos pe măsură ce părțile își prezentau punctele de vedere iar martorii își făceau depozitiile.

Pe 15 decembrie Ianăș Vidu și Pau Seilescu din Lăpușnicul Mare depune o „adeverință“ prin care confirmă că „noi, despre prihana curvii putem sta și cu jurământ a pune unde vom fi de a răspunde la înaltele duhovnicești și politicești stăpâniri¹⁶. Se refereau la Natalia!

Pe 3 ianuarie 1870 vine și cealaltă parte cu martorii săi aleși dintre oamenii cu greutate în sat, tatăl Nataliei era doar caporal! Traia Bihoi, Toma Spain, Libimir Schintei și Ion Romanu, toți „ausușmani“, au depus și ei un document la scaunul protopoes. Îl cunoșteau pe Ianăș Bulza ca pe un cal breaz! Totuși când a început să intre zăzania între cei doi soți ei au găsit cu cale, potrivit obligației și autorității ce o aveau în comunitatea militară, să-i cheme în „sfatul reprezentanților și a bătrânilor¹⁷ îndemnându-i, cum era și firesc, să se împace. Pentru moment părea că cearta s-a stins și că cei doi le-au ascultat sfatul înțelept. N-a trecut însă mult și în sat s-a auzit că Natalia n-ar mai fi la soțul ei. Ianăș s-a plâns în fața lor și atunci i-au chemat din nou la înfățișare. Ea a venit, și le-a arătat hainele rupte de Ianăș. Atunci s-au hotărât să înainteze cauza mai sus, la companie, la raportul săptămânal. Pentru soț hotărârea companiei nu a fost prea blândă: s-a ales cu două zile de arest „pentru purtarea ră“ și fiindcă acolo a proferat amenințări (că și să vrea Tani să se reîntoarcă la el, n-o va mai primi!) oamenii înclinau să creadă că el este de vină. Omul nu s-a potolit nici după arest, dimpotrivă. Toată lumea știe că odată, ziua în ameaza mare, Ianăș Bulza „ș-au dezbrăcat femeia sa nelegiuit în hulița cea mai mare din sat“, ceea ce, indiferent de motiv, nu este nimănui îngăduit, „nicicui nu-i iastă slobod a-și luva satisfacție singur!¹⁸ Totuși ei, ausușmanii, încercând să facă binele dar și la porunca companiei, s-au dus la părinții Nataliei luându-l și pe Ianăș cu ei „ca să-i luvăm pre soția sa cu toate ce au avut să o ducem la dânsul“. Nici atunci însă nu s-a purtat cuvințios găsind prilej să-și jignească socrii zicând: „De vre soția să miargă acasă, bine, și de unde nu, nu, că voi m-aț(i) rugat să vă iau fata!¹⁹. După numai câteva zile iată-i însă pe toți la raportul companiei, Ianăș învinovățindu-i că n-au îndeplinit ordinul și n-au adus-o pe Tani, ceea ce-i o minciună sfruntată, o știe întregul sat! De altfel, toată lumea știe că acest Ianăș Bulza este un om „cu slabă purtare“. El a fost în stare să-și dea casa făcută din material bun pe una din lemn negeluit ceea ce spune totul despre ce fel de om este și ce minte are! Nu este însă nici cinstit! Odată, venind la serviciul de strajă

pe graniță, a învinuit-o pe Tani că i-ar fi furat banii boilor ceea ce s-a dovedit ulterior a fi neadevărat. Nici tatăl său nu e mai bun ba chiar este de bănuț că-și sfătuiește feciorul la rău de vreme ce vorbește urât despre noru-sa. Referindu-se la Tani ar fi spus: „Ce, mie nu-mi trebuie beam-tăr²⁰ fata lui Avram Boba în casa mea²¹.”

Ceva vină trebuie, într-adevăr să fi avut și acest socru, Trăilă Bulza, care n-a ezitat să ia partea feciorului trimițând protopopiatului o scrisoare scurtă dar plină de aluzii la posibilitatea ca parohul locului să nu fie obiectiv dar și la posibilitatea unui apel la episcopie pe care dacă lucrurile se vor trăgăna, nu va ezita să-l facă. Evident, o astfel de posibilitate nu putea fi pe placul protopopului Iacobescu. Oricum el, Trăilă Bulza, nu are de gând să-și piardă vreme la primăvară când va fi timpul lucrului la câmp cu drumuri pe la Mehadia!

Șirul împăcărilor de scurtă durată a mai cunoscut o etapă căci pe verso scrisorii lui Trăilă, secretarul scaunului protopresviteratului înseamnă că „Au dat amendoi Declarația să în ședinția scaunală că s-a(u) împăcat²². Pentru cât timp? Nu știm dar știm că totul s-a sfârșit cu un happy-end.

La 28 august 1870, după un an de hărțuieli cei doi confirmă în scris împăcarea. A fost redactată o declarație solemnă care merită, măcar incipitu-l, reprodușă: „Noi, mai gios subscriși, Ianașiu Bulza locuitori din Lapușnic, cu soția mea Talia, prin aceasta ne declarăm și făgăduim serbatornesc înaintea scaunului protopresviteral și deacă eu, Ianașiu voi trăi cu soția mea Talia care au venit eară la mine spre împreuna conviețuire în căsătorie...²³. El promite că nu o va mai bate, nu o va mai jigni și nu o va mai alunga iar ea că, de acum înainte, fi va fi soție credincioasă.

NOTE

1 V. Leu, *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în Veacul Luminilor*, Reșița, 1993, p. 13—14.

2 S. Bolovan, *Legislația cu caracter matrimonial la românii din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în „Studii de istorie a Transilvaniei”, Cluj, 1994, p. 168—169.

3 Ph. Ariès, Ge. Duby, *Istoria vieții private. De la Renăștere la Epoca Luminilor*, vol. VI, București, 1995, p. 308.

4 A. Șaguna, *Compendiu de dreptul canonic*, Sibiu, 1868, p. 77.

5 S. Bolovan, *op. cit.*, p. 175.

6 A. F. Muntean, *Divorțul la românii ortodocși din protopopiatul ortodox al Turzii (sfârșitul sec. al XIX-lea)*, în „Studii de istorie a Transilvaniei”, Cluj, 1994, p. 177.

7 Documentele se află în colecția V. Ionescu din Mehadia. Mulțumim cu acest prilej pentru generozitatea de a ni le pune la dispoziție.

8 Elemente de diplomatie rurală pot fi sesizate și în însemnările manuscrise de pe cărțile vechi românești din bisericile Banatului. Asupra acestei probleme vezi V. Leu, *op. cit.*, p. 27—28.

9 *Atestat*, 15 IX 1869. Vezi anexa.

10 *Ibidem*.

11 *Ibidem*.

12 *Plângere*, 13 XII 1869. Vezi anexa.

13 *Ibidem*.

14 *Adresa protopopiatului Mehadia* din 4 XII 1869. Vezi anexa.

-
- 15 Adresa protopopiatului *Mehadia* din 10/31 XII 1869. Vezi anexa.
16 Adeverință, 15 XII 1869. Vezi anexa.
17 *Ibidem.*
18 *Ibidem.*
19 *Ibidem.*
20 „Der Beamte“ (l. germ.) — funcționar. Aici în sens de „șef”.
21 *Ibidem.*
22 Însemnare pe verso-ul Plângerii lui Trăilă Bulza din 28 II 1870. Vezi anexa.
23 Declarație, 27 VIII 1870. Vezi anexa.

I.

1869, septembrie 15, Lăpușnic

Declarația grănicerului Ștefan Goșa despre intenția grănicerului Ianăș Bulza de a-și împușca soția și socrul, căprarul Avram Boba.

Atestat

Dau eu, cel subscris-dumnealui fostul(ui) căprar Avram Boba și fata lui, Nataliei, precum grănicerul Ianăș Bulza m-au zis mie mai de multe ori că va face (cu) oricare prilejuri vătămătoare vieții Nataliei și socrului Avram care eu l-am învățat la cele bune. Așa veni vremea în toamnă care au zis cătră mine că o pușcă pre Natalia. Eu am învățat-l a nu vorbi așa că nu-i bine. El mă mână să-i spun că e gata. Eu am mers și am spus Nataliei și fu așa înfricoșată și zisă: „Cum să trăesc că de pre drum m-au desbrăcat de Țoale, banii de pre cap m-au luvat. Așa, acuma (vrea) să-m(i) ia și viața”. Tatăl ei zisă: „De va face așa ceva, pentru el va face”. Am mers și am spus lu(i) Ianăș Bulza și au zis: așadară el va căuta prileji mergând dumnialui, Avram Boba, la Sălaș; el va merge în grădini și va păzi și-l va pușca, să fie el al dracului, să-l ia mulți draci de nu-l va pușca! Eu dară l-am învățat a nu vorbi așa că va fi rău. El m-au mână să-i spun lu(i) Avram că cu adevărat va face și poci eu (să) stau de față cu el. Așadară eu i-am spus și dumnealui l-au tras la răport de companie. Noi mersărăm dar el nu vru, fugi. Așadară cu poci în persoană cu el să fiu și cu jurământ poci întări.

Lăpușnic, 15-lea septembrie 1869.

Ștefan Goșa grăniceri

II.

1869, decembrie 13, Lăpușnic

Ianăș Bulza se adresează scaunului protopopesesc din Mehadia acuzându-și soția de infidelitate, de părăsirea domiciliului și solicitând ajutorul pentru ca aceasta să revină acasă.

Prea Cinstitului Domn Protoprezviter al Mehadiiei!

Cu aplecăciune rog eu, subscrisul grăniceri din Lăpușnic, care eu cu fâmeia mea numita Tani am fost în trai bun 2 ani. Și luând dânsa altă purtare, ră, și au trecut în prihana curvii și în alte sate dezărtată. Mai departe au fost, care eu rugând și stăpânirei politicești ca iarăși la mine de soție a veni și dânsa prin purtarea ră și neascultătoare s-au pedepsit. Care eu, cu plecăciune, mă rog ca dară pre dânsa la purtarea bună și prin sfatul cinstii voastre la mine de soție (a) deveni.

Dară de nu, altcum, eu sânt silit despre purtarea și prihana dânsii a ră, prin dovezi și mai departe Domnilor duhovnicești, în persoană a dovedi.

Lăpușnic în 13 Dechemvrie 1869.

Ianăș Bulza grăniceri

III.

1869, decembrie 4, Lăpușnic.

Dispoziția protopopului Mehadiei către parohul din Lăpușnic ca Natalia, soția lui Ianăș Bulza, să se prezinte pe 18 decembrie în fața scaunului protopopesc.

Ad. V. 1568 pro 1869.

Pres(biteratul) Mehadia în 4 Decem(brie) 1869.

La oficiolatul parohialu gr. or. în Lăpușnic.

În launtru numita femeie Thalia soția lui Ianăș Bulza din Lăpușnic carea ca necredincioas(a) au părăsit pre bărbatul său are a se înfățișa dimpreună cu soțul aău în 18 Decemvre a.c. înaintea scamnului protopresviteresc din Mehadia cu ordinațiune din parte parohului locului — și de acolo (dacă) aceia se va arăta improtrivitoare să fie, aicea, trimisă cu asistenție din partea diregătoriei politico-militare.

D. Iacobescu (protopresv(iter)

IV.

1869, decembrie 13, Lăpușnic

Document semnat de doi grăniceri prin care se confirmă de către ei vinovăția soției lui Ianăș Bulza despre care pot să depună oriunde și oricând.

Adeverință

Noi, cei subscriși, grăniceri din Lăpușnic, dovedim prestă fâmeia Tani a grănicerului Ianăș Bulza, Nr. 32 din Lăpușnic, Care noi, despre prihana curvii, putem sta și cu jurământ a pune unde vom fi de a răspunde la înaltele duhovnicești și politicești stăpâniri.

Lăpușnic, în 15-lea Dechemvrie 1869.

Ianăș Vidu
Pau Seilescu

V.

Lăpușnic, 28 decembrie 1869.

Vom Campagnie Commando

An H.C.

Die Gemeindenvorsteherung zu Lapuschnik

Dt. 28 Dezember 1869

Nach dem der Ehemann Janosch Balsa hierorts angegeben hat dass sein Weib Natalia krank sei und vor dem Erzpriesteramte in Mehadia nicht erscheinen könnte — so ist dieselbe behus der ärztlichen Untersung zu Wagen alsogleich anhero zu senden.

Geg. Vid
Jivan

VI.

1869, decembrie 10/31, Mehadia. Protopopul Mehadiiei solicită intervenția companiei de la Dalboșeț pentru a verifica dacă într-adevăr Natalia, soția grănicerului Ianăș Bulza, este cu adevărat bolnavă așa cum pretinde sau este doar o stratagemă pentru a nu se prezenta în fața scaunului protopopesesc. În caz că este cu adevărat bolnavă, compania să trimită dovada, cu Ianăș Bulza, la Mehadia.

Oficiul protopresviteresc gr. or. al Mehadiiei.

La onor, ces. reg. comando compania (de) la Dalboșeț.

Deoarece femeia Thalia, soția lui Inasiu Bulza din Lăpușnic, precum se vede, nici la onor companie, nici la oficiul protopresviteresc nu se învoiește a veni spre hotărâtul scop escuzându-se că ar fi bolnavă — onorata companie să binevoiască, cu energie, a dispune pe calea sa ca numita femeie, neântrelăsată să se ie la vizitare pre a ei spese, au în locu(l) de companie, în Lăpușnic. Și despre întru adevăr aflatul ei betesug de ce feli este, atestat de vizitare să se estrade bărbatului ei carele va avea oficialatului protopresviteresc acestuia, spre mai departe pășire a-l subșterne.

D. Iacobescu protopresviter.

VII.

1870, ianuarie 1, Lăpușnic. Nistor Chera depune mărturie scrisă necesară lui Avram Boba cum că ginerele său are o purtare necuviincioasă zăbovind cam prea mult în birt și făcând scandal.

Atestat.

Dau eu, cel subscris, dumnealui fostul căprari Avram Boba, precum (cu) adevărat ginerele lui Ianăș Bulza are o purtare (păg)ubitoare, a merge la bert și joacă și cărțile, mai de multe ori. Ba și acuma, la Nașterea Domnului, adecă vineri, toată ziua au jucat cărțile și noaptea zbiară ca cum zbiară un vâcari. Care eu cu jurământ poci (să mărturisesc), că este adevărat.

Lăpușnic în 1 Enăr, 1870.

Nistor Kerra cvrpral

VIII.

1870, ianuarie 3, 1870, Lăpușnic. Patru fruntași ai satului Lăpușnic depun împotriva grănicerului Ianăș Bulza pe care îl consideră principalul vinovat de starea conflictuală din familia sa.

Atestat

Dăm noi, cei subscrși, iubilirtului căprari Avram Bobba de aici precum iastă de toată purtarea morală care să cade fieștecăruia om din patrie și adeverim precum mai de multe ori fi(i)a de susnumitului I.c. Boba, că bărbatul său, Ianăși Bulza trasă în sfatul reprezentanților și a bătrânilor, și fură amândoi sfătuiți a trăi amândoi în pace. Unde dânsa au și mers la Dânsul, după sfatul nostru cel părintesc, Nu trecură multe zile (și) iarăși veni susnumitul grăniceri și

au arătat că soția sa n-ar fi la dânsul. Noi iarăși am chemat-o în mijlocul nostru unde dânsa au înfățișat hainile rupte și au zis că de dânsul sânt rupte, unde fură arătați în răportu(l) de săptămână pe companie în care s-au și arestat de susnumitul cu 2 zile pentru purtarea ră. Mai departe, la luvarea de răport de susnumitul grăniceri, cu multe vorbe nelegiuite, care sub acest atestat să pot afla, zicând că măcar de ar și vrea fâmeia să vină acas(ă) la dânsul, nu-i trăbue, ba încă și ocărând pre socri(i) săi nelegiuit.

Altădată grănicieru(l) Ianăși Bulza ș-au dezbrăcat fâmeia sa nelegiuit în hulița cea mai mare din sat. Și despre acesta adevărim și știm că năicui nu-i iastă slobod a-și luvă satisfacție singur.

Mai departe i să vede vorbirea din cele 2 atestate, AB și purtarea lui cea bună: mai de multe ori au fost dânsii în sfatul răprăzântanților și niciodată nu și-(a) putut luvă îndreptare susnumitul grăniceri.

Adevărim noi cei subșcriși reprăzântanți luvând eu primul antist și cu reprăzântanți(i) cei subșcriși am mers, pre porunca de compagne-comando, la grănicierul și I.c. Avram Boba, cu grănicerul Ianăși Bulza ca să-i luvăm pre soția sa cu toate ce au avut, să o ducem la dânsul. Grănicierul I. Bulza în loc de pace căuta a vorbi vorbe necuvincioasă împotriva socrilor săi și ocărând au zis: „De vre soția să meargă acasă, bine și de nu, nu, că voi m-aț(i) rugat să vă iau fata”. Și noi tot am împlinit porunca ținută din companie.

Nu după câția zile au tunat pricina întră dânsi(i) și iarăși au mers la răport și au zis sus numitul grăniceri că nu-i adevărat că noi am dus pre soția sa acasă la dânsul care noi totdeauna putem mărturisi că datorința cehmării noastre am împlinit după lege numa aici să vede că dânsul iubește a vorbi tot adevărul unde la dânsul și chemați(i) și aleși(i) satului nu spun drept.

Acest om are slabă purtare, cum să poate vedea. Și casa de material bun au dat-o pre o casă de lămn negeluit. Altă dată, venind la strajă arată că femeia sa i-ar fi furat banii boilor. Fu adusă cu cătane și să dovedi că iastă numai motiv dar neadevărat. Prin mai multe dovezi să poate vedea că nici dânsul nici părinții nu sânt oameni buni. Că oameni(i) buni caută pacea dar când nu voește celălalt, nu. Tatăl acestui grăniceri au z.s, fi(i)nd aproape pacea întră acești doi tineri, „ce, mie nu-m(i) trăbue behamtăr fata lu(i) Avram Boba în casa me!”

Cătră toate noi, cei subșcriși reprăzântanți comunali rugăm umilit pre preonoratul Domn Protoprezvitar a vă întinde cu un sfat părințesc cât iastă cu puțință a mijloci pacea și fericirea astor doi tineri care pace Mântuitorul Is(us) H(risto)s ne-a dat-o nouă.

Lăpușnic în 3 Ianuarie 1870

Traia Bihoi ausușman, † Toma Spain, Libimir Schinteie † Ion Roman ausușmani

(P.S.) Acestora cu cruce însămnăți, iscălitore de nume, și pentru sine, Ion Cherra.

IX.

1870, ianuarie 3, (Dalboșeț). Ordin al companiei în legătură cu prezentarea Nataliei Bulza la scaunul protovoesc din Mehadia

Vom Compagnie Commando

Sub Convert

Dt. 3 Jänner 1870

Nachdem das Grenzweib Natalia Bulsa H(au)s 32 laut des beiliegenden ärztlichen Zeugnisses als gesund befunden wurde so ist dieselbe soleich nach Mehadia vor dem Erzpriester-Amte erscheinen zu machen, sollte sie Das Abgehen weigern so kommt dieselbe unter Arrest zur Compagnie zu seden welche sonach von hier aus mittelst gebundener Kette nach Mehadia abgesendet werden wird

Geg(eben) v(on) ... Jivan ...

X.

1870, Ianuarie 16, Dalboșeț. Ordin al companiei Dalboșeț în legătură cu cele solicitate de scaunul protoposesc al Mehadiiei.

V. 1568/1869

Dalboschetzwer Compagnie Nr. 1.

Begleitung

Für den Grenzer Janosch Bulsa H(au)s 32 aus Lapuschnik welcher in Bezug des uneinigen und seit längerer getrenten Lebens mit seinem Eheweibe Natalia Bulsa bei Seiner Ehrwürden dem Herrn Erzpriester Jakobesko in Mehadia. Die mündliche Bitte vorzubringen wünscht.

Dem Bittsteller wird daher gegenwärtige Begleitung mit dem Beifügen ausgefolgt, sich damit mit seinem besagten unter Einem von hieraus abgefertigten Eheweibe bei dem Ehrwürdigen Erzpriester-Amte in Mehadia in den nächsten Tagen kommender Woche zu melden.

Dalboschetz am 16 Jänner 1870

ss. indeseifrabil.

XI.

1870, februarie 19, Mehadia. Insemnare cu privire la cererea lui Ianăș Bulza ca el și soția sa Natalia să se înfățișeze la protopopiat pentru împăcare. A fost făcută pe verso-ul foii pe care s-a redactat documentul reprodus în anexa următoare, XII. Aceasta înseamnă că, până la urmă, Natalia nu s-a prezentat nici de astă dată.

Prezvi(teratul) Mehadia în 19 Fevr. 1870.

Janosu Bulza din Lăpușnic cere a doua citare la scaunul protoprezviteral a veni cu soția sa pentru svătuire spre împăcaciune între ei. Au dat amendoi Declarațiunea sa în ședința scaunală că S6 s-au împăcat între sine și mureea actorului (sic!) au întors la el spre împreună conviețuire căsătorească.

XII.

1870, 28 februarie, 1870, Lăpușnic. Tatăl lui Ianăș Bulza intervine la scaunul protoposesc solicitând citarea și aducerea obligatorie a Nataliei la Mehadia așa după cum D. Iacobescu i-a promis fiului său. Dacă se vor tergiversa lucrurile el se va adresa, cum a mai făcut-o, scaunului episcopal din Caransebeș. Oricum, la primăvară, la vremea lucrului, să nu-l pună pe drumuri că nu va veni!

Preacinstiului Domnului Protopresviter al Mehadiiei

Domnul Iacobescu

Cu aplecăciune sărut dreapta cinstii voastre pentru ficiorul meu Ianăș Bulza care dânsul au fost pre porunca cinstii voastre și prin mărita C. K(ommando) Companii Comando poruncit cu femeia lui cea fugită de la el, pentru Sfântul Ion Botezătoriiului. Și cinstia voastră a-ți poruncit ca dimineața hotărâtă poruncă să vină la svătuire. Dară dânsa fiind cu capu mare s-au împotrivit poruncii și au plecat acasă. Și cinstia voastră a-ți făgăduit lu fiu meu că veți arăta măritei companii-comando. Și așteptând din zi în zi să vină și n-au venit. Care mă rog pentru răspuns la D(omnul) Preot Gheorghe Nedici în Lăpușnic a face cunoscut cum estă cu mine, or poate că a-ți făcut la cinstita Consistore pentru dânsii cunoscut, ca să știu cum să facă pășiri mai departe despre dânsii ca să nu vin la vremea lucrului a pământului să perd vremea că eu cu persoana mea, Domnului Episcop Popazi m-am arătat și după a Sfinții Sale mie spusă cum să mă țin și cum au poruncit.

Lăpușnic în 28 f(ebruarie) 1870

Aplecat, Trăilă Bulza.

XIII.

1870, August 27, Mehadia. Declarație a celor doi soți, Ianăș și Natalia Bulza dată în fața scaunului protopopesc din Mehadia, că s-au împăcat.

Declarație

Noi, cei mai giosu subscriși, Ianasiu Bulza, locuitori din Lapușnicu cu soția mea Talia, prin aceasta ne declarăm și făgăduim serbătorește inaintea scaunului protopresbiterial și (a)deca eu, Ianasiu voui trăi cu soția mea Talia care au venit eară la mine spre împreună conviețuire în casatorie, de acuma înainte, până la sferșitul vieții mele și a ei, totdeauna bine. Îi voui fi credincios, nu o voui bate sau maltrata, nu o voui huli sau alunga de la mine, voui porta grija pentru toate trebuințele ei, spre traiul vieții trebuincioase.

Asemenea și eu, Talia, soția barbatului meu legiuit Ianasiu Bulza mă declar și făgăduiesc serbătorește ca de acuma înainte nu-l voui mai parasi niciodată ci îi voui fi și rămânea credincioasă până la sferșitul vieții mele și a lui, 'l voui oameni ca pre soțiul meu, îi voui fi supusă și ascultătoare, nu-l voui vătăma cu vorba sau cu fapta, voui lucra împreună cu el pentru agonisirea lipselor noastre pentru traiul vieții noastre. Cu un cuvânt: nu voui da nicicând cu nimica îndemn spre trai rău între noi.

Iară dacă unul sau altul dintre noi ar călca și frânge făgăduința sa, aceasta sărbătorească, în vre-o privinție, fără de cauză validă, acela să fei pe calea sa și în sensu(l) legilor bisericesci și politicesci, după consultarea faptei sale de călcarea făgăduinței după merit, pedepsit.

Mehadia în 27 August 1870

† Janasiu Bulza

† Talia soția lui Janasiu Bulza

Subscietoriu de nume Brânză Invețiatoriu și Notariu la scamnul protop(opesc).

DIVORCE IN THE BANAT STYLE

(Summary)

This article deals with the rural mentalities in Banat in the 19-th century. The research was based on a series of documents concerned with the attempts made by a peasant-soldier to divorce his wife. The legislation relating to the family as well as the rumours spread in the village, a traditional and conservative society are brought forward. The documents are unabridged and unadapted because they reveal the rural language as well as the mentality of those times.

ISTORIOGRAFIA BĂNĂȚEANĂ ÎNTRE MULTICULTURALISM ȘI IDENTITATE NAȚIONALĂ

NICOLAE BOCȘAN

O schiță de sinteză a evoluției istoriografiei bănățene până la al doilea război mondial¹ ridică, inevitabil, o serie de chestiuni de metodă, cronologie, de concepție și ideologie culturală, ce fac dificilă abordarea subiectului în maniera tradițională. În primul rând definirea sintagmei istoriografiei bănățene pune problema de ordin metodologic pentru orice dintre istoriografiile naționale — română, germană, maghiară, sârbă — care s-au cristalizat în Banat. O asemenea expresie poate încorpora scrierile istorice consacrate Banatului, indiferent de arealul cultural din care provin sau orice scriere istorică realizată în ambiția științifică sau culturală din Banat, indiferent de subiectul tratat. O îmbinare a celor două perspective poate fi o soluție. A limita demersul la anchetarea scrierilor despre Banat și realizate în climatul cultural și istoriografic provincial² înseamnă să elimini din istoria istoriografiei bănățene o serie de contribuții prețioase. Fără a absolutiza vreunul din criterii, le vom avea în vedere global și în interdependența lor.

Interesul istoriografic pentru Banat, respectiv o producție istoriografică bănățeană s-au precizat în timp, în funcție de evoluția culturală generală, de epocile și curentele istoriografice europene sau locale, de impactul factorului politic sau ideologic, nu în ultimul rând de evoluția statutului juridic al provinciei de la 1718 până în epoca contemporană. Discursul istoric a fost marcat de evoluția Banatului ca entitate politico-administrativă, de raporturile provinciei cu centrul, de nevoia legitimării unei anumite realități politice.

Geneza și cristalizarea unei istoriografii bănățene la începuturile epocii moderne poartă amprenta specificului istoric și cultural al provinciei și indică direcțiile pe care va evolua scrisul istoric de aici, de la început precizându-se câteva constante ce vor greva asupra acestuia până în contemporaneitate: orientarea spre istoria regională, o abordare etnocentrică a istoriei locale în contextul multiculturalismului provincial, cu inevitabile discursuri istorice paralele, care se intersectau în momentele de confruntare, segregare sau cooperare, preocuparea pentru cercetarea monografică a comunelor urbane sau rurale, nevoia de identificare etno-culturală a fiecărui grup național din provincie și legitimarea ei prin istorie, cu toate consecințele ce decurgeau pentru metoda și concepția istorică, un interes marcat pentru istoria civilizației regionale în sensul larg al cuvântului, pentru istoria confesiunilor ce au conviețuit în Banat și nu în ultimul rând pentru statutul provinciei în contextul politic al epocii.

O realitate ce a marcat într-o manieră considerabilă producția istoriografică bănățeană a constituit-o absența unui centru științific, aca-

demic sau universitar și a istoricilor profesioniști. Scrierea istoriei bănățene a fost în cea mai mare parte a cazurilor, apanajul diletanților și autodidacților, oameni ai școlii, bisericii, din administrație, politică, gazetari, intelectuali de diferite profesii. Această realitate a generat și predispoziția pentru vulgarizarea și popularizarea istoriei în numele unei concepții ce conferea scrisului istoric valoare și funcție de pedagogie națională, menită să educe, să susțină sau să consolideze solidarități.

De la primii protagoniști ai istoriografiei bănățene moderne³, aceste trăsături enunțate schematic se individualizează treptat, până în epoca contemporană ilustrând și tendințele sau orientările majore din culturile ce s-au individualizat în spațiul provinciei.

Istoriografia iluministă și preromantică⁴ a accentuat chestiunea originilor din nevoia definirii identităților cultural naționale, dar a reușit să surprindă, chiar dacă nu a și reconstituit, multiculturalismul și interfețele ce le-a generat realitatea etno-demografică și influențele europene în zonă⁵. A inaugurat istoria regională și monografiile locale⁶, a încercat să plaseze istoria provinciei în contextul istoriografiei continentale, cu naivități și carențe de metodă proprii începuturilor.

Romantismul istoriografic⁷ a prelungit aceste începuturi, cu accente suplimentare pe individualitățile etnice și dreptul uneia sau alteia dintre naționalități asupra provinciei, în contextul disputelor politice și naționale declanșate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și amplificate până la 1848, după încorporarea provinciei în regatul maghiar și pierderea autonomiei, respectiv a legăturii cu Austria. Revoluția din 1848 și diferendele politice sau confesionale, sârbo-maghiare, româno-sârbe, au accentuat aceste tendințe, dar și dependența istoriei de factorul politic, de ideea și principiul de naționalitate.

Inevitabil și tematica istoriei se structurează în funcție de evoluția fenomenului, respectiv a militantismului politic și de organizarea constituțională a Banatului. Formarea Voievodinei sârbe și a Banatului timișan (1849), ulterior încorporarea provinciei la regatul maghiar (1860) au potențat aceste tendințe, fără a fi abandonate temele tradiționale inaugurate de iluminism (originile, istoria regională, cercetarea monografică a istoriei localităților). Istoriografia iluministă și romantică a promovat o ideologie liberală și a slujit în spiritul public idealurile unei politici liberale în cele mai multe cazuri.

În absența unui program și a unei concepții coerent structurate, cercetarea istoriei rămâne rezultatul întâmplării, al inițiativelor și nu în ultimul rând al comandamentelor istorice ale momentului. Abia după 1850 se remarcă câteva instituții care încearcă să instituie o direcție organizată de restituire a istoriei comunale, inaugurând o orientare în istoriografia locală ce va deveni reprezentativă, cu realizări notabile. În primul rând, administrația a îndemnat din 1855 intelectualitatea din mediul rural să elaboreze istoria satelor (ortsgeschichte), mai ales în zonele montanistice, demers din care au rezultat o serie de încercări valorificate parțial și de istoricii profesioniști. În al doilea rând, ierarhia bisericească sârbă a cerut preoților, la 7 februarie 1859, să completeze un chestionar, întocmit de un oarecare Schmitzburg, pentru redactarea unei monografii „istorico-topografice“ a țării „sârbo-banatice“, în care

se cereau informaţii despre istoria, limba, obiceiurile, toponimia şi monumentele din fiecare localitate⁸. Circulara reflectă fidel concepţia romantică despre istorie şi nevoia acută resimţită de cei preocupaţi de reconstituirea istorică pentru îmbogăţirea bazei documentare a cercetării şi diversificarea surselor. Această direcţie a fost continuată ulterior de Gr. Tocilescu şi B. P. Haşdeu, în numele Academiei Române⁹, care au difuzat chestionare şi în localităţile bănăţene. Din aceste tentative s-a născut direcţia monografică de cercetare a istoriei localităţilor bănăţene, care a proliferat o tradiţie în toate istoriografiile naţionale din Banat. Cercetarea monografică a fost marcată şi de raţiuni pragmatice, mai ales în biserica ortodoxă, unde procesul de separaţie ierarhică dintre biserica sârbă şi cea românească, inaugurat practic din 1864, a generat diferenţe româno-sârbe privind apartenenţa comunelor mixte la una sau alta dintre biserici. Procesele de separaţie care au început după 1875 reclamau şi o documentaţie istorică privind şcoala, biserica, averea comună, structura etnică a localităţilor, ceea ce a încurajat cercetările monografice asupra istoriei satelor, cele mai multe rămase în manuscris sub forma unor cronici ale satelor. Ele au intenţionalitate istorică, dar rămân tributare diletantismului, având meritul de a fi transmis o documentaţie locală şi informaţii astăzi pierdute¹⁰.

Fără să realizeze instituţionalizarea cercetării istorice, romantismul a reliefat necesitatea unei atari iniţiative, care să dea coerenţă şi un caracter organizat investigaţiei istoriei regionale. Instituţionalizarea cercetărilor istorice în Banat a început cu organizarea muzeelor şi a societăţilor de istorie şi arheologie, care au imprimat o altă trăsătură caracteristică istoriografiei locale, concentrarea cercetărilor în jurul instituţiilor muzeale şi a revistelor publicate de acestea¹¹. În jurul acestor instituţii se cristalizează o direcţie de restituire a istoriei Banatului, chiar dacă după 1867 realităţile provinciale apar sub denumirea de istoria Ungariei de sud, eliminând denumirea de Banat, în numele ideii de stat naţional maghiar şi a concepţiei privind Ungaria mare istorică¹².

Societatea de istorie şi arheologie din Timişoara şi muzeul bănăţean, prin revista pe care a editat-o a adunat în jurul ei istorici germani şi maghiari preocupaţi de istoria provinciei care au susţinut o direcţie istoriografică importantă, cu rezultate de valoare, încadrabilă ca metodă şi concepţie pozitivismului istoriografic cu reflexe romantice târzii¹³. În această orientare se integrează L. Böhm¹⁴, J. H. Schwicker¹⁵, Theodor Ortway Orthmayr¹⁶ (cel puţin până la plecarea sa la Budapesta şi apoi la Bratislava, chiar dacă ulterior nu abandonează total temele de istorie bănăţeană), Ludwig Baroti Grün¹⁷, Felix Milleker¹⁸ sau S. Ormos¹⁹.

În paralel cu această evoluţie locală se cristalizează şi un program istoriografic coordonat de cercurile academice şi savante de pe lângă Academia de ştiinţe maghiară, care propune o direcţie de cercetare a istoriei Banatului încadrabilă politicii culturale promovate de regimul dualist, preocupat să legitimeze concepţia politică instaurată după 1867, deşi nu a fost lipsită de contribuţii deosebite. Academia maghiară a susţinut cercetarea istoriei Banatului printr-o serie de mari istorici din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului nos-

tru — Pesty Frigyes²⁰, Szentklaray Jenő²¹ Turchany Tihamér²², Borovszky Samu²³, Theodor Ortway²⁴, preocupați de istoria provinciei în contextul mișcării istoriografice din Ungaria de restituire a istoriei comitatelor și orașelor regatului ca instituții fundamentale ale statului național maghiar.

Un efort notabil se poate distinge și în istoriografia sârbă, care a avut o evoluție specifică, interferându-se uneori cu cea germană sau maghiară. Ea s-a consacrat cu predilecție istoriei bisericii ortodoxe din Banat, instituțiilor bisericești și școlilor ortodoxe printr-o serie de istorici²⁵ și opere, nu lipsite uneori de accente polemice (J. Zeremski) în contextul diferendului româno-sârb pentru mănăstirile bănățene. Cercetarea istorică s-a orientat preponderent spre instituțiile tradiționale ale comunității sârbești, biserica și școala de care se lega dreptul istoric al sârbilor, evitând subiectele de istorie politică sau a administrației.

Istoriografia română acuză lipsa unui program și a unei direcții clare de cercetare, ca și absența istoricilor profesioniști, a unor instituții care să coaguleze o linie proprie, distinctă. Academia Română a avut câteva tentative de a promova cooperarea cu Societatea de istorie și arheologie din Timișoara prin V. Babeș și G. Bariț²⁶, insuficiente pentru a ilustra o preocupare sistematică. Astfel se explică discontinuitatea și frecvența redusă a cercetărilor românești, în comparație cu realizări similare din România sau din Transilvania. Seria istoricilor care au consacrat cercetări speciale provinciei este mult prea redusă pentru a ilustra o preocupare sistematică despre Banat în istoriografia românească²⁷. Explicația acestei stări de fapt rezidă în primul rând în realitatea că procesul de instituționalizare a cercetării istoriei la români a fost mult întârziat în raport cu celelalte grupuri naționale. Dacă istoriografia sârbă s-a cristalizat cu predilecție în jurul instituțiilor ecleziastice, la români absența unor instituții culturale sau bisericești, a școlilor de nivel superior sau a centrelor academice a întârziat cristalizarea unei direcții distincte de cercetare a istoriei bănățene. Episcopii românești din Banat, Lugoj și Caransebeș sau instituțiile școlare pendente s-au înființat relativ târziu și au avut nevoie de o perioadă de consolidare. Cu excepția lor, românii din Banat nu au avut o instituție care să coaguleze inițiative particulare și să le articuleze într-un program coerent și sistematic. Inevitabil diletantismul a grevat cercetarea istorică românească, tributară în cea mai mare parte istoriografiei maghiare, germane sau sârbe. S-au detașat totuși studiile de istorie bisericească și culturală, care au avut un grad mai mare de originalitate. Spre deosebire de Banat, centrele ecleziastice românești din Transilvania sau părțile vestice (Arad, Oradea) au avut istorici proprii sau reviste care au promovat o direcție istoriografică distinctă, reușind din 1919 să afirme o școală istorică în jurul Universității din Cluj. În Banat abia spre sfârșitul secolului se manifestă o atare tendință în jurul episcopiei Caransebeșului și a publicației sale „Foaia diecezană”. Patriciu Dragalina, Iuliu Vuia și George Popovici, cele mai notabile figuri care ilustrează istoriografia românească se integrează acestei direcții.

Decalajul valoric dintre istoricii profesioniști reușiți în jurul Academiei maghiare, promotori ai curentului pozitivist în istoriografia ma-

ghiară²⁸ şi autodidacticii care au venit în cercetarea dinspre cariere didactice, eclesiastice, administrative sau politice²⁹, grupaţi în jurul instituţiilor locale (muzee, societăţi istorice, centre eclesiastice), se reflectă nu numai în tematica de cercetare, cât mai ales în concepţie şi metodă.

Problematica ce o dezvoltă istoriografia bănăţeană oscilează între specializarea specifică istoriei savante, promovată de istoricii de la Academia maghiară şi un enciclopedism facil, ce prelungeşte tradiţia iluministă sau romantică, cultivat de istoricii din jurul instituţiilor locale. Istoriografia savantă s-a concentrat cu predilecţie asupra instituţiilor fundamentale ale statului naţional maghiar, comitatele şi oraşele, a căror istorie a fost reconstituită într-o manieră pozitivistă, cu o cronologie riguros elaborată, după criterii politice mai ales. Cu o structură aproape standardizată, aceste istorii reconstituie domeniile fundamentale ce formau obiectul de activitate al administraţiei — comunele, populaţia, economia, cultura, instituţiile, familiile nobile, structurile de bază ale societăţii. Redactate dintr-o perspectivă maghiară, menite să legitimeze concepţia politică care a guvernat organizarea statală după 1867, istoriile savante au ieşit mai puţin din perimetrul acestei tematici, atunci când s-au ocupat de croaţi³⁰, de mănăstirile sârbeşti³¹, de migraţiile româneşti³², districtele privilegiate româneşti³³, de personalităţi ale administraţiei bănăţene (Mercy) sau înalţi funcţionari ai Imperiului austriac (F. Balassa)³⁴.

Spre deosebire de această orientare, centrele istoriografice din provincie au dezvoltat o tematică mai largă, încadrabilă enciclopedismului de care vorbeam, în care istoria coabitează cu geografia, topografia, statistica sau lingvistica, într-un amestec facil, mai accesibil cititorului de rând căruia se adresează în primul rând aceste lucrări. Exemplul cel mai elocvent îl oferă F. Milleker, care a elaborat sinteze de istoria Banatului, geografia Ungariei, lucrări de arheologie, despre istoria localităţilor, de lingvistică, istoria economică a Banatului (meserii, agricultură, alte ocupaţii, târguri, bresle, corporaţii, căi ferate), scrieri despre colonizarea şvabilor, istoria culturală a germanilor din Banat (tiparul, presa, arta, teatrul, literatura)³⁵. Chiar dacă tematica scrierilor lui Baroti³⁶, Böhm³⁷ sau Schwicker³⁸ este mai puţin diferenţiată, paleta largă de preocupări indică o concepţie apropiată de a lui Milleker la Baroti şi Böhm, în timp ce la Schwicker predomină istoria politică şi culturală.

Istoriografia romantică românească a cultivat tema originilor şi istoria bisericească dintr-o nevoie acută de identitate şi individualizare a românilor, în tentativa de a-i plasa în spaţiul istoriei general româneşti sau central sud-est europene. Prin A. T. Laurian şi Nicolae Tincu Velia se poate identifica o preocupare distinctă pentru Banat, în tendinţa de individualizare a acestei entităţi în cadrul spaţiului românesc şi european. Vesile Maniu sau P. Broşteanu, situaţi la graniţa dintre romantism şi pozitivism, se integrează în marea dezbateră din istoriografia românească asupra originilor, în replică la teoriile ce negau autohtonía românilor, preliminară şcoala critică românească. Vasile Maniu încerca şi mai mult, să definească identitatea românească între Orient şi Occident, avansând soluţia solidarităţii panlatine în Europa naţionalităţilor³⁹. Monografiile de localităţi realizate în mediul românesc la începutul secolului nostru, după modelele istoricilor germani şi maghiari, consacră o direcţie cu tra-

diție deja în Banat, care va cunoaște o dezvoltare excepțională în perioada interbelică, dar realizarea lor, nu lipsită de intenționalitate istoriografică, rămâne tributară diletantismului și spiritului cronistic, ce valorifica mai mult tradiția și istoria orală decât sursele primare⁴⁰. În absența unei cercetări sistematice a surselor, a studiilor speciale sau parțiale, istoricii români debutează cu sinteze istorice prin P. Dragalina și G. Popovici sau cu cercetarea monografică prin I. Vuia, primele două lipsite, însă, de o metodă și concepție adecvate⁴¹.

Sintetizând contribuția istoriografiei romantice târzii și pozitivistă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului nostru la progresul cunoașterii istorice, vom remarca în primul rând contribuția majoră la dezvoltarea bazei documentare prin efortul de publicare a surselor (Pesty Frigyes, L. Baroti, T. Ortway, Szentklarey Jenő, D. Ruvarac)⁴², neegalată de epocile ulterioare. În al doilea rând a cultivat sinteza și monografia istorică, deși metoda și concepția din care au fost elaborate diferă considerabil la cele două grupări. În timp ce școala savantă a realizat lucrări monumentale într-o variantă pozitivistă, utilizând surse primare, ce ilustrează erudiție, o metodă critică și o concepție potrivit căreia istoria își asociază geografia, topografia, etnografia, statistica, și filologia, după modelul istoriei germane și austriece. A doua grupare de istorici a cultivat sinteza și monografia istorică mai facilă, fără o metodă riguros specializată și mai ales fără spirit critic, pe baza literaturii existente, conștiincios înregistrată, mai puțin preocupată de surse, cu o destinație vădită unui public mai puțin erudit. Inevitabil funcția cultivată de cele două direcții era diferită: Istoria academică se adresa cercurilor savante și venea să legitimeze prin intermediul erudiției regimul politic din Ungaria și beneficiarii acestuia, în timp ce istoria provincială servea nevoilor unei pedagogii naționale, urmărind să educe o conștiință provincială, să promoveze identitățile naționale, să pună în lumină o altă lume, diferită de cea dezvăluită prin istoria savantă, lumea de agricultori, meseriași, comercianți, inteligența care au asigurat prosperitatea și progresul provinciei.

Ideologiile celor două direcții istoriografice, fundamental diferite, opun spiritul provincial ideii de stat național unitar maghiar, fondat pe dominația unei minorități asupra grupurilor naționale ce alcătuiau mozaicul banatic, istoria categoriilor productive celei a nobilimii și birocrăției din administrația statală. Restituind o istorie a provinciei în care coabitează mai multe națiuni, confesiuni și culturi din perspective istoriei civilizației, istoriografia bănățeană nu a putut evita abordarea etnocentrică, fiecare istoriografie națională cultivând cu predilecție trecutul grupului etnic sau teme speciale de natură să pună în valoare individualitatea, specificul, motivele identității naționale sau sursele dreptului istoric. Românii au cultivat cu predilecție originile, autohtonismul, continuitatea și elementele de unitate cu ansamblul corpului național, sârbii istoria culturală sau ecleziastică, care au individualizat o identitate sârbească în Austria și apoi în Ungaria, germanii, colonizările, rolul civilizator al șvabilor, istoria culturală sau a comunităților germane. Discursul identitar, detectabil la toate grupurile, a generat inevitabile discuții asupra drepturilor acestora în ansamblul provinciei, la care a fost chemat dreptul istoric, misiunea civilizatoare sau ponderea fiecăruia în structura demo-

grafică, vechimea sau întăietatea în teritoriu, contribuţia lor la cultivarea sau apărarea provinciei. S-au invocat libertăţile şi privilegiile acordate în evul mediu sau în epoca modernă, sublimite într-o serie de instituţii specifice (districtele privilegiate româneşti, privilegiile ilire, graniţă militară, privilegiile de colonizare ş.a.). Istoria venea să legitimeze un alt loc pentru români, sârbi sau germani în sistemul politic din Ungaria, pentru recunoaşterea politică a individualităţilor naţionale, refuzate de regimul dualist. Indiferent de poziţia din care a fost scrisă, istoria provincială a secolului al XIX-lea nu a putut evita implicarea politică, chiar dacă ea nu a fost totdeauna explicită. Atunci, însă, când a reconstituit istoria civilizaţiei, a făcut-o din perspectiva multiculturalismului ce reflecta compoziţia etnică şi confesională, punând în valoare, chiar dacă şi inegal, contribuţiile diferitelor grupuri naţionale la progresul general al provinciei, interferenţele şi influenţele reciproce, contribuţia comună la dezvoltarea provinciei.

Primul război mondial cu schimbările care l-au urmat în plan teritorial, politic sau naţional a modificat raportul de forţe în provincie în favoarea românilor. Statutul nou pe care îl au etniile Banatului în România, românii ca majoritate, sârbii, germanii sau ungurii ca minorităţi a generat o criză de identitate, ce s-a reflectat puternic în conştiinţa colectivă, implicit şi în discursul istoric, chemat din nou să legitimeze sau să susţină un comportament politic sau naţional. Problema Banatului la Conferinţa păcii a accentuat dependenţa istoriei de factorul politic şi a încurajat tensiunile acutizate la sfârşitul primului război mondial. Din deceniul patru al secolului nostru impactul politicului asupra scrisului istoric s-a accentuat, favorizat de ideologia sau politica regimului nazist, de ascensiunea revizionismului maghiar sau a extremismului de dreapta din Europa Centrală, respectiv din România. Comparativ cu evoluţiile anterioare din secolul al XIX-lea, dependenţa scrisului istoric de politic a fost mai puternică şi mai explicită în istoriografia interbelică. Transformările operate în sistemul instituţional din învăţământ, ştiinţă sau cultură, care au promovat o nouă ambianţă ştiinţifică sau culturală, evoluţiile continentale sau zonale, legăturile mai strânse ale etniilor bănăţene cu naţiunea mamă au influenţat, la rândul lor, scrierea istoriei în provincie.

În perioada interbelică interesul pentru istoria bănăţeană s-a extins mult în afara graniţelor provinciei diseminându-se în diferite ţări (România, Ungaria, Austria, Germania), la fiecare cu o altă motivaţie ştiinţifică sau ideologică, ceea ce a proliferat studiile de istorie a provinciei la dimensiuni greu controlabile, motiv pentru care analiza noastră se va concentra exclusiv asupra contribuţiilor realizate pe teritoriul României, cu predilecţie pe plan local.

În pofida diversificării peisajului istoriografic şi a interesului sporit pentru istoria regională, un program de cercetare a istoriei Banatului elaborat şi susţinut nu s-a putut cristaliza nici în noile împrejurări, chiar dacă o serie de iniţiative în acest sens s-au manifestat pe plan local. Una dintre acestea aparţin Muzeului Banatului, transferat municipalităţii, care din 1923 încearcă să publice o revistă „Gemina”, continuată ulterior de „Analele Banatului”, apărută între 1928—1931⁴³. A doua a fost Institutul

Social Banat-Crișana, care a conceput, în contextul mai larg al programului său complex de cercetare a Banatului, un program istoriografic, orientat prioritar spre cercetarea monografică a satului românesc, neglijată până la primul război mondial, unde se concentra majoritatea românească a provinciei, a cărei istorie era încă puțin cunoscută. Ca și până la război absența unui cadru academic sau universitar a marcat istoriografia provincială, iar eforturile individuale sau ale altor instituții au dat numai rezultate parțiale. Rămân active pe acest teren muzeele și centrele ecleziastice (episcopiile ortodoxe de la Caransebeș și Arad, episcopia greco-catolică din Lugoj, episcopia romano-catolică din Timișoara), care reușesc prin revistele editate („Foaia diecezană“, „Biserica și școala“) să susțină interesul istoriografic pentru trecutul provinciei, mai ales pentru istoria culturală și ecleziastică. În alte domenii ale istoriei regionale cercetările se desfășoară incidental, fără un program și mai ales în absența istoricilor profesioniști, încă scrierea istoriei rămâne mai mult un exercițiu cultural al jurnaliștilor, al unor intelectuali cu preocupări ce frizau enciclopedia și, în cel mai bun caz, al profesorilor secundari, care au făcut un efort aparte în Banat pentru a introduce ordine și rigoare într-un domeniu accesibil unui număr prea mare de neprofesioniști.

Institutul de Istorie Națională de la Universitatea din Cluj, care și-a asumat programatic integrarea istoriei Transilvaniei și a Banatului în ansamblul istoriei românești prin intermediul revistei și al publicațiilor sale; apoi Centrul de studii transilvane și publicația „Revue de Transylvanie“, nu au putut acoperi integral acest spațiu⁴⁴. Parțial Academia Română⁴⁵ a încercat să îndeplinească acest deziderat prin programele sau publicațiile ce le-a patronat, dar nu s-a conturat o preocupare distinctă pentru cercetarea istoriei regionale.

Interesul sporit pentru istoria Banatului în epoca interbelică s-a concretizat în numărul mare al protagoniștilor scrisului istoric, majoritatea cu o formație academică, chiar dacă nu în specialitatea pe care o cultivă accidental în contextul altor preocupări culturale (gazetărie, publicistică, litere, învățământ, administrație). Puțini au debutat în scrisul istoric înainte de război, continuându-și opera în noile împrejurări (F. Milleker, Gernl Iosef, Iuliu Vuia), majoritatea celor activi în perioada interbelică au debutat în timpul războiului sau după război, constituind o nouă generație în toate istoriografiile naționale. În comunitatea germană aproape toți intelectualii șvabi s-au exersat pe terenul istoriei, alături de alte preocupări intelectuale, încât cu greu se pot face delimitările⁴⁶. Scrierile maghiare⁴⁷ sau sârbești⁴⁸ realizate în provincie nu ilustrează o direcție istoriografică, o orientare aparte pentru istoria provincială. O diversificare mai mare se constată în cercetarea românească, care se ocupă, chiar dacă inegal și haotic, de toate epocile, fără un program clar precizat. Excepție au făcut poate cercetările arheologice, patronate de Muzeul Banatului și de Comisiunea Monumentelor istorice, care au imprimat continuitate și un caracter sistematic investigațiilor de la paleolitic la epoca romană⁴⁹. În jurul muzeului bănățean și a revistei sale „Analele Banatului“ se adună cea mai importantă grupare istoriografică preocupată de studierea istoriei regionale, care și-a asumat un program întrerupt din păcate înainte de a prinde contur⁵⁰. A doua grupare, ce a reunit profesioniști, dar și numeroși amatori, în jurul unui program

istoriografic consacrat Banatului a fost cea de la „Revista Institutului Social Banat-Crişana”⁴⁵¹. Deşi nu a fost o revistă de istorie, aceasta din urmă a imprimat o orientare în studiile de istorie bănăţeană, convergentă metodei monografice a institutului. Cercetarea istorică locală acuză absenţa unei reviste savante de istorie, care să promoveze erudiţia, o metodă şi concepţie ştiinţifică. Ca şi în alte zone din Transilvania lipsite de un centru academic, revistele culturale şi-au asumat, uneori cu bune rezultate, cultivarea scrisului istoric, fără a putea să substituie funcţiile şi importanţa revistelor de profil. În Banat revistele culturale şi bisericeşti au completat golul resimţit, publicând istorie de bună calitate uneori, izvoare, îndeosebi în domeniul istoriei culturale sau bisericeşti⁵².

Insuficienţa studiilor româneşti de până la război a ridicat în faţa cercetării academice din România problema dezvoltării cercetărilor de istorie regională bănăţeană, la care s-au angajat o serie de istorici de la Academia Română, din jurul universităţilor şi institutelor de la Bucureşti, Iaşi sau Cluj. Scrierile istoricilor profesionişti despre Banat rămân, însă, insuficiente şi accidentale, lăsând cea mai mare parte a travaliului pe seama localnicilor.

Aceste realităţi au influenţat direct problematica istorică cultivată de istoriografia regională, de o mare varietate şi diversitate, ce poate fi cu greu încadrabilă vreunei scheme. Pentru istoriografia germană, maghiară sau sârbă din provincie, perioada interbelică a însemnat un recul vizibil, deşi numărul intelectualilor care s-au dedicat scrisului istoric a crescut, cel puţin în comunitatea germană. O fac în numele unei concepţii culturale care absoarbe nediferenţiat domeniile, suprapunându-le până la identificare. Din raţiunile semnalate mai sus, istoriografiile naţionale s-au dedicat aproape exclusiv trecutului istoric propriu, în detrimentul istoriei provinciei. Istoriografia germană locală a restituit istoria comunităţii germane în ansamblu sau a comunelor urbane şi rurale dintr-o perspectivă de antropologie istorică insuficient fixată metodologic, care încorporează, practic, tot ce reprezintă comunitatea şvabilor, de la colonizare, aşezări, familie, obiceiuri, limbă literatură, cultură în general, la politică sau personalităţi reprezentative⁵³. Doar Franz Wetzel⁵⁴ şi Leo Hoffmann⁵⁵ s-au apropiat de istoria propriu-zisă, deşi nici ei nu au putut evita tendinţa generală din cultura germană. Cu excepţia lui Iuhász Kálmán, cel mai apropiat de exigenţele specializării ştiinţifice, care a studiat cu o rară consecvenţă istoria diocesei romano-catolice de Cenad în evul mediu şi a celei din Timişoara în epoca modernă⁵⁶, cercetările maghiare au rămas cantonate în sfera istoriei urbane, dezvoltând teme de istorie citadină sau culturală în primul rând⁵⁷. Istoriografia sârbă s-a concentrat exclusiv asupra istoriei comunităţii sârbeşti din Banat, în prelungirea tradiţiilor secolului al XIX-lea⁵⁸.

Dacă istoriografia românească a acoperit toate epocile, de la preistorie la istoria recentă, nu a făcut-o sistematic, reconstituirea operând selectiv epocile sau evenimentele⁵⁹, cu predilecţie cele care au avut o semnificaţie aparte pentru români, cum a fost secolul al XVIII-lea mult frecventat de istoricii culturii şi ai bisericii⁶⁰. Secolul al XIX-lea a fost cercetat mai mult la nivelul personalităţilor reprezentative pentru comunitatea românească din Banat, majoritatea studiilor plasându-se la graniţa dintre istoria reconstituire şi eseu jurnalistic, cu câteva excepţii

notabile⁶¹. Cea mai consistentă direcție care a adus și un plus de informație, a fost cercetarea monografică a satului românesc, a comunelor în general, inclusiv urbane, cu vechi tradiții, deja, în istoriografia bănățeană⁶². Bilanțul istoriei culturale și bisericești a fost cel mai bogat, deși cu realizări inegale și grave curențe de metodă, pe care le putem înregistra și în editarea surselor, departe de a acoperi necesitățile istoriei bănățene⁶³.

Transformările de după primul război mondial nu au afectat continuitatea tendințelor afirmate anterior în istoriografia bănățeană. O anumită continuitate în scrierea istoriei provinciale se observă atât în problematica istorică cultivată, cât și în metoda sau concepția istoricilor, prelungindu-se și în această epocă unele din caracteristicile semnalate pentru istoriografia provincială bănățeană, ca trăsături generale și distinctive.

O serie de elemente de discontinuitate cu tradiția secolului XIX, generate de noile împrejurări și după război, de noul climat științific sau cultural, se regăsesc în concepția, metoda și ideologia promovate după 1918. În primul rând se remarcă reculul istoriei savante, care nu mai deține ponderea anterioară, chiar dacă scrierile de această factură continuă să apară în jurul centrelor academice (București, Cluj, Iași). Acestea nu mai au frecvența și proporțiile dinainte, nu mai reflectă o direcție istoriografică reprezentativă. Într-o epocă marcată de vocația sintezei, istoriografia bănățeană nu mai înregistrează sinteze de istorie provincială, realizate după o concepție și metodă științifică adecvată. Spațiul bănățean a fost încorporat sintezelor de istorie a românilor (Nicolae Iorga, C. C. Giurescu), concepute într-o viziune globală a unității românești, întruchipată după 1918 de statul național român. Concepția unității istorice și de civilizație, care a integrat și trecutul noilor provincii unite cu România, a estompat în mediul românesc istoria regională la nivelul sintezei sau al monografiei istorice. Atât cât s-a încercat sub semnul sintezei istorice aparține istoricilor germani și sârbi⁶⁴, aplicat istoriei comunităților respective din Banat și nu provinciei în ansamblu, în tentativa de a defini mai exact locul acestora în noile realități de după război. Sintezele de istoria sârbilor sau germanilor din Banat sunt destinate să legitimizeze identitatea acestora, concivilitatea cu majoritatea din provincie, individualitatea lor, în raport cu ansamblul națiunii mamă și legăturile naturale cu spațiul de civilizație și cultură de origine.

Reculul erudiției istorice în favoarea enciclopedismului, mai adecvat nevoilor comunităților, cărora era destinat, a afectat substanțial specializarea istoricilor, generală în istoriografiile naționale din Banat. Majoritatea celor care au scris istorie abordează o mare varietate de teme, epoci, fără un interes deosebit pentru rigoare sau metodă. Scrisul istoric rămâne prioritar destinat popularizării, vulgarizării, educației conștiinței colective.

Inovații de concepție au existat, chiar dacă nu suficient de clare, ilustrând anumite tendințe din cultura românească sau europeană. În continuarea unei tradiții a secolului XIX, istoriografia germană din Banat reflectă o înrîurire marcată dinspre istoria culturală, care o apropie de antropologia culturală, istoria ambiționând să sintetizeze într-o viziune globală despre om, societate sau comunitate datele oferite de etnografie,

geografie, lingvistică. Tradiţia culturală germană despre rasă, naţiune, comunitate, amplificată în perioada interbelică cu noi conotaţii ideologice, a influenţat şi concepţia sau metoda de cercetare a intelectualilor germani din Banat. Insuficient precizată metodologic, concepţia este mai mult intuitivă, de cele mai multe ori demersul a fost strict cultural şi numai perspectiva din care s-a abordat problematica comunitară reflectă o viziune istorică.

O inovaţie în plan metodologic a adus şi grupul din jurul Institutului Social Banat-Crişana, influenţat de teoria lui Gusti despre naţiune, despre relaţia societate-naţiune, respectiv de metoda monografică de cercetare a acestui raport. Spre deosebire de orientarea semnalată anterior, în care istoria avea ambiţia să sintetizeze o viziune despre comunitate, încorporând datele furnizate de celelalte ştiinţe umane, gruparea de la „Revista Institutului Social Banat-Crişana” a subordonat istoria sociologiei, oferindu-i date şi o perspectivă istorică pentru investigarea fenomenelor sociale cu care se confrunta Banatul sau pentru realizarea monografiilor complexe. În paralel cu programul istoriografic promovat de istoria savantă prin istoricii de la Academia Română sau de la Institutul de istorie naţională din Cluj, întemeiat pe concepţia unităţii româneşti de cultură şi civilizaţie, în care se integrau şi provinciile unite cu România la 1918, istoriografia provincială a promovat mai accentuat regionalismul, nu numai în numele unui provincialism, cât mai ales al unei mentalităţi sau ideologii a bănăţenismului pe care au cultivat-o revistele culturale, iar dintre istorici a teoretizat-o, I. D. Suciu în teza de doctorat⁶⁵, susţinând o direcţie de cercetare adecvată specificului civilizaţiei, mentalităţii şi modului de viaţă bănăţean. Important însă este faptul că se abordează teme mai puţin frecventate în epoca anterioară, mai ales în istoriografia românească, că în planul concepţiei se accentuează dimensiunea umană a istoriei, restituită în manifestările faptului cotidian, propunând o istorie vie, dinamică, mai puţin austeră decât cea erudită.

Ideologic istoria realizată în plan local a susţinut conştiinţa şi solidaritatea provincială, fondată pe realitatea pluralismului etnic şi cultural, reflectând o mentalitate distinctă ce transcede diferenţele sau entităţile naţionale. Ea a fost puternic încercată, însă, de criza de identitate pe care au traversat-o grupurile naţionale după război, preocupate să-şi definească sau să-şi afirme identitatea, să-şi justifice comportamentele. Confruntată de dilema, dramatică în ultima instanţă, ce o indică relaţia dintre individualitatea etnică şi comunitară, regionalism şi conştiinţă provincială, apartenenţa şi legătura cu naţiunea mamă pentru grupurile minoritare, istoria epocii interbelice ezită între aceste tendinţe, conferind un interes mai mare decât înaintea reconstituirii trecutului fiecărei comunităţi în parte, decât al provinciei în ansamblu. De la viziunea provincială discursul istoric se deplasează spre una etnocentrică, uneori proliferând discursuri paralele, care ajung inevitabil la polemică. Şvabii oscilează între afirmarea individualităţii lor naţionale şi apartenenţa la marea familie germană. Românii încearcă să concilieze provincialismul cu viziunea asupra unităţii româneşti care s-a întruchipat în statul naţional unitar, a cărui integritate sau unitate s-au străduit să o apere.

Sunt comportamente firești, care s-au născut din realitățile de după război, ce au declanșat o competiție pentru definirea sau afirmarea identităților naționale, care au transformat istoria reconstituire în una militantă, angajată.

Dincolo de ideologia promovată de istoria interbelică, realitatea a fost aceea a unui mozaic etnic și confesional, care a produs o varietate de culturi, moduri de viață, fără să anuleze individualitățile și entitățile cultural naționale și mai ales conștiința comună a grupurilor naționale a apartenenței prin trecut sau conviețuire la aceeași provincie. Istoria s-a străduit să reflecte, pe cât a putut, această realitate în egală măsură națională și provincială.

NOTE

1 Pentru istoriografia bănățeană, vezi Alexander Krischan, *Deutsche Beiträge zur Banater Historiographie 1860—1980. Bio-bibliographische Skizzen*, Freiburg, 1993; Idem, *Dissertationem über das Band (1897—1967)*, în „Südostdeutsches Archiv“, XIII Banat, 1970, p. 203—221; Alexandru Rusu, Anca Goția, *Bibliographie des Banater historischen Schrifttums*, în „Forschungen zur Volks und Landeskunde“, 1973, 16, nr. 1, p. 140—156; Alexandru Rusu, *Contribuții la bibliografia istorică a Banatului*, în „Studii de istorie a Banatului“, I, 1969, p. 173—196.

2 Parțial un asemenea criteriu propune Alexander Krischan, *Deutsche Beiträge zur Banater Historiographie*, passim.

3 Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 272 sq.; D. Mioc, *Introducere la Nicolae Stoica de Hațeg, Cronica Banatului*, ed. a II-a revăzută, Timișoara, 1981, p. 5—19.

4 Nicolae Bocșan, *op. cit.*, cap. *Istoria și istorismul*.

5 *Ibidem*, cap. *Interferențe europene*.

6 V. D. Mioc, *Introducere*, la *Cronica Banatului*, p. 18—19; *Mehadier Chronik*, ed. Damaschin Mioc și Adolf Armbruster, București, 1980; Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*, Timișoara, 1984.

7 Cronologia romantismului istoriografic în Banat poate fi încadrat deceniilor patru—șapte ale secolului al XIX-lea, cu inevitabilele preliminarii și prelungiri.

8 Istoricul comunelor montanistice încorporat în *Cadastrul STEG*, Filiala Caransebeș a Arhivelor Statului, *fond STEG, Cadastru*; circulara ierarhiei în Registrul de circulare al parohiei ortodoxe Gârliște, 7 februarie 1859, semnalate de Valeriu Leu, căruia îi mulțumim pentru informație. S-au păstrat manuscrisele pentru Sintești (P. Gruescu) și Feneș (Paica V.).

9 G. Ștrempel, *Catalogul manuscriptelor românești*, III București 1987. Ms Rom 3435—3436.

10 Pentru efortul de documentare istorică al românilor în vederea proceselor vezi scrisorile lui V. Babeș în Corespondența lui V. Babeș I, II, Cluj-Napoca, 1976—1983. Monografiile românești editate la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX (Măidan, 1895; Petrovosello, 1911; Pătas, 1914) se referă la comune care s-au separat.

11 În 1872 s-a înființat Societatea de istorie și arheologie din Timișoara și Muzeul Banatului la inițiativa lui S. Ormos, în 1877 Muzeul orășenesc Biserica Albă, în 1903 Muzeul comitatului Torontal la Becicherecul Mare, în 1905 Societatea muzeală a comitatului Caraș-Severin, la Lugoj, din 1909 funcționează un Muzeu al băilor la Băile Herculane, în 1913 s-a înființat Muzeul orășenesc Pancevo. V. Anton Scherer, *Felix Milleker* (1858—1942), München, 1933, cap. III.

12 Vezi discuția din jurul titlului lucrării lui Böhm, în ediția maghiară la Alexander Krischan, *Deutsche Beiträge zur Banater Historiographie*, *Leonard Böhm*.

13 „Történelmi és régészeti értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye“, apare în perioada 1875—1918, 10 volume, serie veche,

33 de volume seria nouă. Au colaborat, între alţii L. Böhm, F. Milleker, Baróti Lajos, Juhász Kálmán, Berkeszi István, Milleker Bodog, Troestler József, Singer Jakab, Ormos Zsigmond, Löwy Mortol, Miletz János, Ivánfi Edet, Boleszny Antal.

14 Îndeosebi prin *Geschichte des Temeser Banats*, 2 Bde. Leipzig, 1961; *Dél Magyarországy vagy az úgynevezett Bánságy Külön történelme*, Pesta, 1867; *Monographie der privilegierten Militär-Kommunität Weisskirchen*, Weisskirchen, 1873; *Geschichte der Stadt Weisskirchen*, Weisskirchen, 1905. Despre Böhm, vezi F. Milleker, *Leonard Böhm, der Monograph des Banats. Sein Leben und seine Werke*, 1833—1924, Werschetz, 1925.

15 Reprezentative pentru opera sa istorică rămân *Geschichte des Temeser Banats. Historische Bilder und Skizzen*, Grossbetskerék, 1861; *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest, 1881; *Die ersten deutschen Kolonien in der Gegend zwischen Maros Theiss-Donau*, Werschetz, 1880; *Geschichte der Österreichischen Militärgrenze*, Wien und Teschen, 1881; *Geschichte der Österreichischen Militärgrenze*, Wien und Teschen, 1883.

16 Mai ales *Történelmi Adattár Csanád-egyházmegye hajdana s jelenéhez*. Havi folyóirat, Temeswar und Budapest, 1871—1874; *Nagy Becskerek*, Temeswar, 1871.

17 Îndeosebi prin *Adattár Délmagyarország 18. századi Történetéhez*, Bd. 1, 2, Temesvár, 1893—1907.

18 Pentru bibliografia lui F. Milleker, vezi Anton Scherer, op. cit.; îndeosebi *Geschichte der Kön. Freistadt Werschetz* 2 Bde, Budapest, 1886; *Délmagyarország Középkori Földrajza*, Temesvár, 1915; *Die ersten deutschen Kolonien in der Gegend zwischen Maros Theiss-Donau*, Werschetz, 1880; *Geschichte der Grossgemeinde Kudritz*, Werschetz, 1888; *Geschichte der Deutsch-Werschetter Schule 1717—1795*, Werschetz, 1884.

19 Vezi, mai ales, *Adatok a művészet történetéhez*, Pest, 1859; *Kirándulás Romániába. Tanulmány*, Temesvár, 1880; *A herceg Esterházy Képtár műtörténeti leírása*, Pest, 1864; *Visszaemlékezések*, Temesvár, 1885; *Árpád Kori művelődésünk története*, Budapest, 1881.

20 *A Szörényi Bánságy és Szörényi vármegye Története*, Köt I—III, Budapest, 1877—1878; *Krassó megye története*, II/1—2, III—IV, Budapest, 1882—1884 (inceputul Turchányi Tihamér, *Krassó Szörény megye története*, I, Kötet); *A temesi Bánságy elnevezésének jogosulatlansága* (Ertekezések a Történeti Tudományok Köréből, I Köt., 7. szám), Budapest, 1868.

21 Szentkláray Jenő, *A dunai hajóhadak története*, Budapest, 1885; *Krassó vármegye őshajdana*, Budapest, 1900; Mercy Claudius Florimund, *kormányzata a Temesi Bánságban* (Ertekezések a Történeti Tudományok Köréből, XXII. Köt., 4. szám); *Oláhok Költöztetése Délmagyarországon a múlt században* (Ertekezések a Történeti Tudományok Köréből, XV Köt., 2. sz.); *Száz év Dél Magyarország újabb történetéből* (1770-től napjainkig), Temesvár, 1879; *Torontáli őstelpek a Tisza mentén*, Temesvár, 1877; *Ujabb részletek a délmagyarországi Török hódoltság történetéből* (Ertekezések a Történeti Tudományok Köréből, XXIV Köt., 9. sz.); *A Becskerek vára* (Ertekezések a Történeti Tudományok Köréből, XII Köt., 10. sz.).

22 Turchányi Tihamér, *Krassó-Szörényi megye története*, Lugoj, 1906.

23 *A dákok. Ethnographiai tanulmány*, Budapest, 1883; *A honfoglalás története*, Budapest, 1894; *Csanád vármegye története 1715-ig*, 1—2, Budapest, 1896—1897; *Temes vármegye*, Budapest, f.a. (în colecția „Comitatele și orașele Ungariei”); *Torontál vármegye*, Budapest, f.a.; *Temesvár*, Budapest, f.a.

24 *Dácia feliratos emlékei és térképe Momsen Kiadásában*, Budapest, 1874; *Kritikai adalékok Margum történetéhez*, Budapest, 1876; *Magyarország egyházi földreírása a XIV. század elején*, I—II, Budapest, 1891—1892; *Temesvármegye és Temesvár város története*, Bd. I/1, Pressburg, 1896; I/2, Budapest, 1914; IV/1, Pressburg, 1896.

25 Mita Nesković, *Istorija srpskih škola u Austrougarskoj monarhiji*. S. Karlovci, 1895; Il. Zeremski, *Srpski manastiri u Banatu*, S. Karlovci, 1907; M. Kosovac, *Srpska pravoslavna mitropoliija Karlovačka*, S. Karlovci, 1910; St. Novacović, *Zakonski*, Beograd, 1913; D. Ruvarac, *Temišvarška eparhija od nena postanka do 1758*, S. Karlovci, 1914; R. M. Gruić, *Prilozi istoriji odošaja naših s Rumunina u XVIII-ton veku*, „Srpski Sion”, XV, 1905; Jovan H. Tomic, *Deset godina iz istorije srpskoj naroda i Crkve pod Turcina (1683—1693)*, Beograd, 1902.

26 Vezi, G. Bariț, *Muzeul istoric și arheologic din Timișoara*, în „analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria II, t. VIII, 1883—1886. Pentru

inițiativele academice ale lui V. Babeș în Banat v. G. Cipăianu, *Vincentiu Babeș*, Timișoara, 1980, p. 147.

Pentru activitatea românilor bănățeni la Academie, v. Rodica Drincu, *Index bibliografic al activității academice a unor cărturari bănățeni*, în vol. *Academia Română și Banatul*, Timișoara, 1982, p. 220—229.

27 A. T. Laurian, *Temišana sau scurtă istorie a Banatului temişan*, București, 1848; Iuliu Vuia, *Școalele românești bănățene în secolul XVIII. Studiu istoric*, Orăștie, 1896; Nicolae Tincu Velia, *Scurtă istorie despre Vârșet și românii lui*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, IX, 1846, p. 361—363; Idem, *Istoria bisericească politico-națională a românilor*, Sibiu, 1865; Patriceu Dragalina, *Din istoria Banatului de Severin*, Partea I—III, Caransebeș, 1899—1902; Gh. Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904; V. Maniu, *Disertațiune istorico-critică și literatură tractând originea românilor din Dacia Traiană*, Timișoara, 1857; Idem, *Studii asupra scrierii profesorului dr. I. Jung intitulată Romanii și Românii din Țările Dunărene. Studii istorico-etnografice*, București, 1878; *Zur Geschichtsforschung über die Rumänen. Historisch-Kritische und ethnologische Studien*, Reșița, 1884, traducere de P. Broșteanu.

28 La această grupare aparțin Pesty Frigyes, Borovszkyor Samu, T. Ortway, Szentkláray Jenő, Turchányi Tihamér, Baróti Ludwig.

29 L. Böhm, J. H. Schwicker, Felix Milleker, P. Dragalina, I. Vuia, Gh. Popovici, V. Maniu.

30 Pesty Frigyes, *Die Entstehung Croatiens*, Budapest, 1882.

31 Szentkláray Jenő, *A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon*, (Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből, XXII Köt., 1. sz.).

32 Idem, *Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században*, (Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből, XV Köt., 2. sz.).

33 Pesty Frigyes, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, (Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből, V Köt., 3. sz.).

34 Szentkláray Jenő, *Mercy claudius Florimond, Kormányzata a Temesi Bánságban* (Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből, XII Köt., 4. sz.), Idem, *Bethlenfalvi Balassy Ferenc emlékezete* (Emlékbeszéd a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött, XII Köt., 5. sz.).

35 După Anton Scherer, *op. cit.*, opera lui F. Milleker abordează teme de arheologie, topografie istorică, istoria generală a Banatului, a orașelor bănățene, a graniței militare, cercetări speciale (parțiale), istoria colonizărilor germane, istoria locală (Vârșet, Alibunar, Cudritz, Vărădia, Păuliș, Armeniș, Cusici, Buziaș, Desani, Jámú Mare, Pancevo, Cenad, Biserica Alba, Mehadia, Clavos, Jasenova, Darova, Banatski Karlovac, Stefansfeld, Modos), istorie economică, istoria culturală a germanilor, Muzeul din Vârșet.

36 Baróti a publicat monografia comunei Periamos, despre școlile germane din Banat, preoții diocezei Cenad în 1733, conscripția bănățeană din 1731, așezarea germanilor în Banat, istoria comerțului bănățean, balade germane din Banat, despre cambiatură, spanioli în Banat, despre sârbi, greci, arnăuți, despre administrația bănățeană, contele Mercy, despre războiul cu turcii din 1738—1739, despre localitățile bănățene, majoritatea în „Történelmi és Régészeti Értesítő”.

37 L. Böhm a publicat studii de istorie antică și arheologie, numismatică, istorie generală a Banatului, istoria orașelor Pancevo, Biserica Albă, istorie culturală a românilor din Banat.

Vezi supra nota 15; titlurile reflectă temele principale cultivate; pe lângă acestea statistică, istorie, literatură, sistemul de învățământ, țiganii din Ungaria, istoria germanilor din Ungaria, istoria bisericii.

39 V. Maniu, *Unitatea latină sau cauza română în procesul naționalităților din punct de vedere istoric, juridic și politic*, București, 1867; Idem, *Misiunea Occidentului latin în orientul Europei*, București, 1869.

40 S. Liuba, A. Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan, urmată de studii despre celti și numele de localități*, de A. A. Marinescu, Caransebeș, 1895; V. Popovici, *Monografia comunei Pătas (Nerrapattas), sol, grai, credințe și obiceiuri locale*, Caransebeș, 1912; T. Boată, *Monografia economică, statistică și socială a comunei române Nicolinț din Banatul Temişanei*, București, 1907.

41 Vezi supra nota 27.

42 Vezi supra notele 20, 21, 22, 23, 24, 25.

43 Al. Rusu, *Analele Banatului. Indice bibliografic*, Timișoara, 1967, p. I—II.

44 Pentru contribuţia Institutului de istorie naţională vezi, *Anuarul Institutului de istorie naţională*, şi *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca 1921—1981*, Cluj-Napoca, 1984. Pentru Centrul de studii transilvane vezi, S. Mândruţ, *Repere istoriografice: destinul unei instituţii*, Cluj-Napoca, 1995.

45 O evaluare în volumul *Academia Română şi Banatul*, Timişoara, 1982.

46 Al. Krischan, *op. cit.*, consemnează în această grupare pe F. Miller, Karl Kraushaar, Victor Orendi Homemenau, Karl von Möller, Franz Wettel, Juhász Koloman, Georg Reiser, Adalbert Schiff, Anton Valentin, Franz Klinger, Robert Reiter, Johann Wolf, Nicolaus Hans Hockl, Hans Diplich.

47 Dintre istoricii maghiari, avem în vedere pe M. Dezső, Deák Imre, Jakab Elemér, Faragó János, Braun Dezső.

48 D. Nicolici, Slobodan Kostić, Spasoje Nicolics, Al. Stoianovici, Sreciko Milleker.

49 Ioan Opriş, *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania şi Banat după Marea Unire*, Bucureşti, 1988. În „Analele Banatului” au publicat arheologii I. Miloia, Roska Márton, Constantin Daicoviciu, C. Postelnicu, N. Stoia, Cucu Adam.

50 Grupul de istorici de la „Analele Banatului” cuprinde pe I. Miloia, G. Postelnicu, I. Vuia, P. Nemoianu, V. Bugariu, I. Boras, P. Olde, Ilie Ghenadie, Tr. Topliceanu, I. Geţia, Gh. Miclea, I. Imbroane, Gh. Ciuhandu, I. Gropsianu, ş.a.

51 La „Revista Institutului Social Banat-Crişana” au colaborat pentru arheologie Ana Iepure, Mia Marian, pentru istorie C. Grofsoarean, O. Lupaş, Traian Mager, V. Motogna, V. Sotropa, T. Birăescu, V. Birou, T. Botiş, A. Bugariu, C. Buracu, Gh. Cotoşman, Ilie Gropsianu, St. Manciualea, I. Neagu, I. B. Mureşanu, P. Nemoianu, A. Peteanu, Traian Popa, C. Rudneanu, Al. Rusu, N. Tomiciu, T. Topliceanu, Ion Stoia Udrea.

52 Mai ales „Foia diecezană”, „Biserica şi şcoala”, „Banatul”, „Semenicul”.

53 Karl Kraushaar, *Kurzgefasste Geschichte des Banates und der deutschen Ansiedler*, Wien, 1923; *Sitten und Bräuche der Deutschen in Ungarn, Rumänien und Jugoslawien*, Wien, 1932; Karl von Möller, *Wie die schwäbischen gemeinden entstanden sind*, 2 Bde. Temeswar, 1923—1924; *Deutsches Schicksal im Banat*, Wien — Leipzig, 1940; Franz Klinger, *Heimats und Volkskunde von Gross-Jetscha*, in „Banater Deutsche Kulturhefte”, 4, 19, 30, 5, 1931; I. Wolf, *Das Schulwesen des Temeswarer Banats im 18 Jarhhundert*, Baden bei Wien, 1935; *Zur Geschichte der Juden im Banat, 1716—1867*, Temeswar, 1940; Robert Reiter, *Das Deutsche Buch im Leben des Banates. Eine Betrachtung*, in *Zur Woche des deutschen Buches im Banat*, Temeswar, 1938; Hans Diplich, *Das deutsche Buch im Banat. Eine Rede*, Temeswar, 1937; Idem, *Das deutsche volkslied im Banat*, Temeswar, 1938; Nicolaus Hans Hockl, *Auf dem Weg zur Nation*, Temeswar, 1934; Idem, *Das deutsche Banat*, Temeswar, 1940.

54 *Geschichte des Banats im Altertum und Mittelalter*, Temeswar, 1928; *Biographische Skizzen*, Temeswar, 1932.

55 *Kurze Geschichte der Banater Deutschen. Von 1717—1848*, Temeswar, 1925; *Beiträge zur Geschichte des Banat*, Hermannstadt, 1924; *Deutsch-Werschetz in der ersten grossen Ansiedlungsperiode*, Weischetz, 1923; *Nakowo. Ansiedlung des Grundherrn Graf Nako*, 1925; *Geschichter deutscher Ansiedlungen im oberen Banat*, Hatzfeld.

56 *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster, 1933; *Das Tschanad — Temeswarer Bistum im frühen Mittelalter 1030—1207*, Münster, 1930; *Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében*, Budapest, 1926; *A csanádi püspökség története (1608—1699)*, Makó, 1936; *Das Tschanad — Temeswarer Bistum während der Türkenherrschaft 1552—1699*, 1938.

57 Braun Dezső, *Bánási rapszódia*, vol. I, Timişoara, 1933; Deák Imre, Jakab Elemér, *Adatok az 1848. év eseményeihez Krassó vármegyében*, Lugoj, 1931; Faragó János, *A csanádi kisebb papnevelde története, Szent Gellértől napjainkig, 1030—1925*, Timişoara, 1925; Orient Gyula, *Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története*, Cluj, 1926.

58 D. Nicolici, *Srbi u Banatu*, Novisad, 1941; Slobodan Kostić, *Srbi u Rumunskom Banatu*, Timişoara, f.a.; Al. Stoianovici, *Monografija Banatske Klisure*, Petrovgrad, 1938; Idem, *Banatska kultura*, Petrovgrad, 1938; Sreciko Milleker, *Istorija Banatske vojnike granice 1764—1873*, Pancevo, 1926.

59 O schiță bibliografică la Al. Rusu, *Contribuții la bibliografia istorică a Banatului*, în „Studii de istorie a Banatului”, I, 1969, p. 173—196.

60 R. S. Molin, P. Olde, Gr. Popeti, C. Sassu, Gh. Vinulescu, Gh. Neamțu, V. Bugarîu, I. Boros, Gh. Cotoman, Pop Ștefan, Tr. Simu, Ștefan Stoicănescu, Tr. Topliceanu, Ion Stoia Udrea, C. Buracu.

61 V. Birou, *Oameni și locuri din Caraș, Timișoara*, 1943; T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1934; N. Bugarîu, *Iuliu Grozescu*, Timișoara, 1941; Idem, *Figuri bănățene*, Timișoara, 1942; Ludovic Ciobanu, *Emanuil Ungureanu*, Caransebeș, 1932; Nicolae Corneanu, *Ioan Popasu*, Caransebeș, 1935; Aurel Cosma, *Bănățenii de altădată*, vol. I, Timișoara, 1933; Ilie Gropsianu, *Vincentiu Babeș*, Timișoara, 1938; Aurel Peteanu, *Din galeria marilor dispăruți ai Banatului*, Caransebeș, 1935—1936; I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, București, 1945.

62 Nicolae Ilieșiu, *Timișoara, monografie istorică*, vol. I, Timișoara, 1948; Sim Sam Moldovan, *Oravița de altădată*, Oravița, 1938; Al. Cheveresan, *Monografia comunei Deta*, Timișoara, 1925; Gh. Cotosman, *Din trecutul Banatului*, 1934—1936 (Comloșu Mare, Lunga, Cenad, Nerău, Pesac); V. Lungu, *Monografia comunei Ciclova Montană*, 1929; A. Marinescu, *Monografia comunei Opațița*, Timișoara, 1929; Al. Moisi, *Monografia Clisurii*, Oravița, 1938; Emilian Novacovici, *Monografia comunei Răcăjdia*, Oravița, 1923.

63 C. Brediceanu, *Date și reminiscențe pentru istoria reuniunii române de cântări și muzică din Lugoj până la Ion Vidu*, Lugoj, 1942; Marius Bucătură, *Crâmpeie din evoluția pedagogiei bănățene*, Timișoara, 1938; T. Bucurescu, *Eminescu în Banat la Sinnicolaul Mare*, Periam, 1928; C. Buracu, *Muzeul „General Nicolae Cena” în Băile Herculane*, Turnu Severin, 1924; Aurel Cosma jr., *Istoria presei române din Banat*, vol. I, Timișoara, 1940; Gh. Cotosman, *Episcopia Caransebeșului până în pragul secolului al XIX-lea*, Caransebeș, 1941; Idem, *Din trecutul episcopiei Timișorii*, Timișoara, 1943; Idem, *Episcopia Mehădiei din Banatul Severinului*, Timișoara, 1943; N. Ilieșiu, *Istoricul Reuniunii române de lectură din Timișoara*, Timișoara, 1925; N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940; I. B. Mureșianu, *Din trecutul slovei bănățene*, Timișoara, 1940; Pop Ștefan, *La trecutul diezei Caransebeșului*, Caransebeș, 1932; Tr. Simu, *Originea crașovenilor*, Lugoj, 1939; I. D. Suciu, *Literatura bănățeană de la început până la unire*, Timișoara, 1934; Ion Stoia Udrea, *Studii și documente bănățene*, vol. I—II, Timișoara, 1943.

64 Îndeosebi prin Juhász Kálmán, Leo Hoffmann, Franz Wettel, I. Wolf, D. Nicolici, Al. Stoianovici, S. Milleker, S. Kostić. Dintre români a încercat sinteza C. Buracu, A. Cosma.

65 I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia*, București, 1945.

DIE BANATER GESCHICHTSSCHREIBUNG ZWISCHEN MULTIKULTURALISMUS UND NATIONALE IDENTITÄT

(Zusammenfassung)

Der Verfasser versucht eine globale Darstellung der banater Geschichtsschreibung. Darunter versteht er sowohl die Arbeiten der nationalen banater Historiographen, der rumänischen, deutschen, ungarischen, serbischen, als auch jedwede Arbeit die im kulturellen Milieu des Banats geschrieben wurde.

Die banater Geschichtsschreibung war vom juristischen Status der Provinz nach 1718 geprägt.

Andererseits hat das Fehlen eines wissenschaftlichen (akademischen oder universitären Zentrums, also die Abwesenheit der Berufshistoriker) die banater Geschichtsschreibung beeinflusst. Dies hat auch zur Bereitschaft beigetragen die

Geschichte zu vulgarisieren und zu popularisieren im Namen einer Auffassung die der Historiografie die Rolle und den Wert der nationalen Pädagogie zuschrieb.

Der Verfasser untersucht die verschiedenen Strömungen in der banater Geschichtsschreibung. Er beginnt mit dem *Illuminismus* und der *vorromantischen* Geschichtsschreibung (die das Problem der Abstammung und der nationalen Identität mit Vorliebe untersucht und die regionalen und Ortsmonographien begonnen hat. Der historiografische *Romantismus* hat diese Anfänge weitergeführt, hat aber die ethnischen Unterschiede unterstrichen und hat das das Recht der einen oder der anderen Nationalitäten auf das Banat behauptet.

Ohne Programm und ohne Konzeption bleibt die banater Geschichtsforschung dem Zufall oder den historischen Ansprüchen ausgesetzt. Erst nach 1850 erscheinen einige Institutionen die der banater Geschichtsforschung eine Richtung geben. Es ist einerseits der Anspruch der Behörden an die Intellektualität der verschiedenen Ortschaften die lokale Geschichte zu schreiben. Diese Initiative hat bemerkenswerte Resultate. Es sind die sogenannten *Ortsgeschichten*. Andererseits haben die kirchlichen serbischen Behörden ihren Priestern verlangt sogenannte *historisch-topographische Monographien* des „serbo-banatischen“ Landes zu schreiben.

Der Verfasser hebt hervor die Rolle der Trennung der rumänischen orthodoxen Kirche von der serbischen, was als Folge gehabt hat daß beiden Ethnien ihre Geschichte darzustellen versuch haben (betreffend Schule, Kirche, gemeinsames Vermögen, ethnische Struktur der Gemeinden usw.).

Die historische Erforschung des Banates wurde erst dann institutionalisiert als hier Museen sowie historische und archäologische Gesellschaften gegründet wurden. So war die Temeswarer historische und archäologische Gesellschaft und das banater Museum und dessen Zeitschrift ein Sammelpunkt von deutschen und ungarischen Historikern mit beachtenswerten Ergebnissen. Als Schule könnte man sie wegen Methode und Konzeption dem historischen Positivismus mit spätem romantischen Einfluß zuschreiben. Der Verfasser erwähnt in diesem Fall Namen wie L. Böhm, J. H. Schwicker, Theodor Ortway Orthmayr, Ludwig Baróti Grün, Felix Milleker S. Ormos usw.

Parallel mit dieser lokalen Entwicklung koordinieren die akademischen und Gelehrtenkreise der Ungarischen Wissenschaftsakademie ein neues historiographisches Programm, das in die ungarische Kulturpolitik nach 1867 eingliedbar ist. Dieses versuchte das Regime von 1867 zu legitimieren hat aber bedeutende Beiträge zur Erforschung der Banater Geschichte gebracht. Dabei wären Pesty Frigyes, Szentkláray Jenő, Turchány Tihamér, Borovszky Samu, Theodor Ortway zu erwähnen.

Eine spezielle Entwicklung kennt die serbische Geschichtsschreibung. Diese widmete sich mit Vorliebe der Geschichte der orthodoxen Kirche aus dem Banate, der orthodoxen Einrichtungen und Schulen und hat des öfteren polemische Akzente hervorgebracht (J. Zeremski).

Der rumänischen Historiographie fehlte zu jener Zeit ein Programm und eine Forschungslinie. Es gab auch noch keine Institutionen die diese Forschung hätten tragen können. Nach dem ersten Weltkrieg ändert sich diese Situation. Das Institut für nationale Geschichte der Universität Klausenburg das programmatischerweise die Geschichte Siebenbürgens und des Banats erforscht, dann das Siebenbürgische Forschungszentrum und selbst die Rumänische Akademie unternehmen neue Schritte ohne das ganze Themenfeld decken zu könne. Ausserdem dehnt sich nach 1918 die Erforschung der Geschichte des Banats über die Grenzen des neu-geschaffenen Rumäniens aus. Sie wird aus verschiedenen wissenschaftlichen, aber auch politischen und ideologischen Gründen in Ungarn, Serbien und Deutschland betrieben.

Der Verfasser hebt die methodologische Neuerung hervor die das Institut Sozial-Banat Crişana in der Zwischenkriegszeit bringt. Die Gruppierung um die Zeitschrift *Social-Banat-Crişana* hat die Geschichtsforschung der Soziologie untergeordnet und hat dieser historische Daten und Perspektiven gegeben zur Erforschung der sozialen Problemen des Banates oder zur Herstellung der komplexen Monographien.

Parallel mit der Geschichtsschreibung die die akademischen rumänischen Kreise betrieben haben (Grundkonzeption: die Einheit der rumänischen Kultur und Zivilisation) entwickelt sich im Banat auch eine Geschichtsschreibung die

mehr Wert auf den Regionalismus und auf eine banater Mentalität oder Ideologie legt.

Ideologisch hat die lokale Geschichtsschreibung das regionale Bewußtsein und die regionale Solidarität hervorgehoben. Nach 1918 mußten die verschiedenen Volksgruppen Identitätskrisen durchmachen so daß man sich wieder der eigenen Geschichte widmete und die Geschichte der Provinz vernachließ.

Trotz ideologischer Unterschiede hat das ethnische und konfessionelle Mosaik eine Vielfalt von Kulturen und Lebensarten hervorgebracht ohne die nationalen Individualitäten und Kulturen zu beeinträchtigen, aber auch ohne das gemeinsame Bewußtsein der verschiedenen Volksgruppen anzugreifen daß sie durch gemeinsame Vergangenheit und Zusammenleben derselben Provinz angehören.

CONTRIBUȚII LA TIPOLOGIA BIBLIOTECII DIN MEDIUL RURAL AL BANATULUI, ÎNȚRE 1850—1918. CATEGORII DE BIBLIOTECI

IONEL BOTA

Bibliotecile sătești (poporale). Reprezintă categoria cea mai ancorată în realitățile grupurilor socio-economice ale vremii: *mediul rural, satul, țăranul*. Perioada pe care-o discutăm aici își făcea din dezideratul „cărților pentru adulți”, „cărții pentru țărani” și din „alfabetizarea adulților”¹ o chestiune de onoare și demnitate națională. De altfel, definirea acestei unități culturale fundamentale în organizarea și orientarea vieții spirituale din mediile rurale locale era încercată în mai multe variante: o definiție prin prisma dinamicii specifice în cultivarea lecturii cu deosebire dar și aplecarea spre literatura națională; definiția bibliotecii populare (sătești) ca dimensiune a programului național, cu aplicație în mentalul colectiv și în orientarea noii sensibilități în înțelegerea fenomenului de emancipare generală; apoi, în fine, rostul acestei categorii de biblioteci de a deveni liantul indispensabil într-o lume de prefaceri multiple și în care cartea joacă rolul unic de factor impulsionând dinamica lecturii în paralel cu desfășurările activismului cultural. Într-un număr din „*Tribuna*” anului 1909, întâlnim o atari definire a specificului acestor unități culturale, de a reprezenta diversitatea și plenitudinea formativ-informativă, cu acționare directă asupra mentalului colectiv: „Instituțiunea culturală pe care o avem în vedere când vorbim de biblioteci populare este o instituție vie care continuu se hrănește cu producție literară (...) Zi de zi cărți nouă, care de care mai interesantă și mai instructivă, se stabilesc între biblioteci și public relațiuni continue (...)”².

Pentru elementul românesc, firește că importanța fenomenului căpăta dimensiuni deosebite, chiar nebănuite, întrucât instituții oficiale din Vechiul Regat, precum Liga pentru Unitate Culturală a Tuturor Românilor, își concretiza acțiunile de ajutorare culturală prin expedierea de cărți unor biblioteci bănățene. Spre exemplu, în 1890 chiar, probabil la intervenția contabilului de atunci al Ligii care era Ion Popovici-Bănățeanu, A. C. Popovici colecta cărți pentru Școala Română din Vinga; iar C. Bocu se gândea la un ajutor pentru înființarea bibliotecii populare din Șistarovăț³. Cel mai important obiectiv al bibliotecilor populare era nu o dată punctat cu responsabilitate și discernământ, subliniindu-se lipsurile ca și succesele în atingerea lui, stabilindu-se noi repere totodată: „Acum, la început, scopul nostru e să dezvoltăm în poporul nostru gustul de cetit, ca prin cetit să se deștepte și să învețe lucruri bune și folositoare”, găsim într-un Raport de Activitate de la finele veacului trecut⁴. În paralel cu astfel de recunoașteri a unei dinamici aparte, se continuă opera de dotare, înzestrare a instituțiilor prin donații, cumpă-

rări de cărți etc. În 1899 se trimiteau pentru două biblioteci populare din despărțământul Timișoara 20 exemplare din numărul de duminică al „Gazetei Transilvaniei”. Din același supliment cultural se făceau expedieri în 16 sate, gratuit.⁵

Rețeaua bibliotecilor populare crește în ritm susținut. În iunie 1900, în zona Timișoarei avem 6 biblioteci populare noi.⁶ În 1901, alte 10 iau ființă: Șag, Becicherecul Mic, Ghiroda, Medveș, Sinmihaiu Român, Cerneteaz, Călacea, Hodoni, Bărăteaz, Mănăstur.⁷ În iunie 1903 o cercetare recentă a depistat 20 comune cu biblioteci populare.⁸ În 1900, în zona Oraviței, la Ciuchici, ia ființă o bibliotecă populară, în 1901 una la Ticvaniu Mare. Iar aceea din Petrilova, după mărturiile marelui naționalist P. Memoianu, își constituia fondurile încă din 1905—1906. Raportul de Activitate din 1901 viza situația bibliotecilor populare din preajma Timișoarei. Statistic era demonstrat că 16 biblioteci populare dețineau un număr de 54 scrieri de igienă, 115 cărți economice, 206 de istorie-geografie, 181 pedagogice, 59 teatru, 98 poezie, alte 340 nuvele și povești populare.⁹ Practic, interesul pentru organizarea sistemului bibliotecilor populare ca auxiliar al programului de educare națională, în mediul rural în primul rând, a crescut imens după 1910 fiind alocate sume importante. La 1910, ca să găsim un singur exemplu, spesele pentru colecții științifice erau de 249 000 coroane în vreme ce spesele pentru biblioteci populare, din aceeași sumă, erau de 113 000 coroane.¹⁰ În Coștei, biblioteca înființată la 1880 avea 320 titluri în 1882, iar în 1927 aceeași avea 3 300 cărți.¹¹ Scrisoarea lui Meletie Dregheci către notarul I. Doboșan din Șag anunța că vor fi trimise ca donație bibliotecii din Șag 5 exemplare ale traducerii din Griselini.¹² La 1890, una din cele mai mari biblioteci populare era „*Biblioteca poporană*” din Ilidia.¹³

În ce privește gusturile lectorului din mediul rural, un raport al bibliotecarului din Chișoda, la 20 aprilie, sublinie: „Se poate vedea că narațiunile despre haiducii naționali și îndeosebi „Resboiul nostru pentru neatîrnare” și „Povestea coroanei de oțel” sunt cetite cu predelecțiune tot asemenea și povești și poesii populare sunt cetite cu drag de fete.”¹⁴

Bibliotecile parohiale. Ele reprezintă o categorie cu un rol primordial. Ținând cont de îmbinarea dinamicii școlare cu activitățile confesionale, sunt dese cazurile când biblioteci școlare, populare (sătești) porneau de la fonduri parohiale sau își datorau achizițiile eforturilor oamenilor bisericii. Mai mult decât probabil că bibliotecile parohiale preced pe celelalte, fiind o categorie de context și nu de pretext, ivită din nevoia de cultivare a cunoștințelor și nu din cultivarea nevoii. Ele activau fără vreun program, bine stabilit, iar achizițiile nu erau doar din domeniul cărții religioase. Multe circulare de la începutul veacului trecut demonstrează aceasta. Era o obligație profesională semnalarea cărților necesare precum și consemnarea periodică a celor deja intrate în fondul parohial de bibliotecă: „Vi să poruncește ca relația semestrialnică și consignația cărților celor de lipsă, până la al 20-lea septemvrie a.c. nesmintit să le trimiteți încoace, pentru trimiterea mai sus.”¹⁵

Tradiția consemnării e valabilă și la mijlocul aceluiași secol, căci o circulară a episcopului de Vârșeț solicită să fie reconsemnate cărțile slavone vechi de la parohiile românești¹⁶, probabil în ideea unei situații

de inventariere exactă, care să nu îngăduie pierderea unei evidențe clare în condițiile conflictelor dintre biserica română și aceea sârbă, fiindcă suntem în perioada ce a precedat desprinderea de Carlovăț. Singurul regulament de funcționare și organizare a bibliotecii parohiale pare a fi broșura lui Traian Barzu din 1891, *Instrucțiune practică despre purtarea socoților și administrarea averilor bisericești pentru preoții, învățătorii, epitropii parohiali și pentru elevii institutelor teologice și pedagogice*.¹⁷

Comitetul parohial avea prin statutul său obligații aferente menite să înalțe activitatea cu cartea la rang de principiu: „A prevedea biserica cu (...) cărți.”¹⁸; „A sprijini pe copiii săraci întru frecventarea școlaei parohiale prin prevederea lor cu cărți școlare.”¹⁹; „A înființa bibliotecă parohială spre înlesnirea cetirii cărților folositoare.”²⁰ Lucrările Sinodului eparhial din 1913 confereau consistoriului în problema școlilor obligația „să procure revistele de specialitate, să le mărească biblioteca, să le cumpere aparatele necesare pentru experimente, căci fără mijloace sigure nu se pot nici cunoaște, necum prospera adevărurile științifice.”²¹ Nu lipsesc nici inițiativele de anvergură. În protopopiatul Belinț, de exemplu, sinodul anunța dorința întemeierii de biblioteci în fiecare comună din subordine.²²

Bibliotecile școlare din mediul rural. În mediul școlar, biblioteca trebuia să îndeplinească rolul îndrumătorului spiritual, însoțind îndeaproape efortul dascălului. Ele, bibliotecile școlare, sunt fie biblioteci ale profesorilor, fie ale elevilor. Accesul la fondurile uneia sau alteia nu era nicidecum condiționat. Scopul fiind și într-unul și în celălalt din cazuri același: progresul cultural prin lectură, prin acumulare de cunoștințe. Cele mai importante reuniuni ale perioadei, unde elitele își propun să contribuie în permanență la îmbunătățirea programului de emancipare (cazul românesc), au în vedere destinul acestor biblioteci. O circulară solicita slujitorilor școlii „să înființeze bibliotecile școlare, procurând cărțile cuprinse în conspectul publicat în „Foaia Diecezană”, să ceară recvizite gratuite de la stat.”²³

Fenomenul era viu pe la mijlocul veacului trecut în majoritatea satelor bănățene. În comitatul Torontal, la Heufeld (Toszeg), s-au cumpărat la 1868 rechizite de 72 florini, iar pe cei săraci „învățătorul va prevedea cu cărțile necesarii și cu vestminte.”²⁴ Un obiectiv al oricărei asocieri profesionale trebuia să conțină neapărat și dezideratul întemeierii bibliotecii școlare: „Am fi una dintre cele mai bine făcătoare a face o asociațiune dacă aru înființa în școla pentru cetirea pruncilor o astfelu de biblioteca, din care se pota duce pruncii carti de cetitu și acasa.”²⁵ La 1877, o bibliotecă școlară puternică exista în Cacova.²⁶ La Răcășdia, la finele secolului al XIX-lea, școala era înzestrată cu „o bibliotecă școlară cu mai multe sute de cărți.”²⁷ Biblioteca școlară din Ohaba Bistra avea, în 1934, 227 de cărți românești, 18 traduceri, 93 literatură pură, cifre aproximativ aceleași cu situațiile dinainte de 1913.²⁸

Organizarea fondului de carte, achiziționarea acestuia, se rezolva cu bani „din averea scolei”, „prin colecte”, „din cassa”²⁹, Biblioteca era un sprijin „pentru vacanțe și viața practică”³⁰, învățătorul având grijă

„la alegerea cartiloru de lectura, invatiatoriulu sa consulte aplecarea individuale, capacitatea și dezvoltarea tineretului și carti ce nu se potrivescu cu însușirile acestea ale lui, să nu-i se dea spre lectura.“³¹

Bibliotecile sătești ale reuniunilor de cetire (lectură), cântări și muzică. Destinația bibliotecii căpăta în conștiința întemeietorilor, statutul unei veritabile „universități“ de popularizare a tuturor cuceririlor științei: „Scopul bibliotecii — citim într-o publicație a vremii — este a ținea membrii reuniunii în curent cu literatura didactică și a le veni în ajutor ulterioarei lor culturi științifice.“³² După 1860 asistăm la o „veritabilă afirmare a reuniunilor de lectură bănățene“³³ iar bibliotecile devin scopul reuniunilor respective.³⁴ Reuniuni pentru biblioteci (de lectură, casine) împânzesc Banatul întreg. În 1864 iau ființă Reuniunea Română de Lectură din Caransebeș și aceea din Sânnicolaul Mare, în 1865 la Lugoj și în 1866 la Reșița, în 1867 — Lipova, 1868 — Timișoara, 1869 — Nădab, 1871 — Beregsău și din nou Caransebeș, 1872 — Cenad și Mercina, Societatea de Lectură din Oravița și Societatea Cercului de Lectură din Timișoara, înființate în 1873, Reuniunea de Cântări din Oravița — 1877 și Reuniunea Română de Cântări din Oravița — 1880.

Insistând asupra realităților din mediul rural, să menționăm că Societatea de Lectură din Cacova (Grădinari, azi) ia ființă în 1887, cu un valoros fond de bibliotecă. La Dognecea, în mediu muncitoresc, Societatea de Lectură pleacă la drum în 1902, sfintirea steagului având loc mai târziu, în 1913.³⁵ Comitetul Reuniunii îl avea ca arhivar (bibliotecar) pe Mihai Munteanu Bondoc.³⁶ Mai veche decât 1903, Reuniunea de Cântări și Lectură din Ticvaniul Mare cerea în acest an prin ziarul „*Drapelul*“, sprijinul solidar al altor instituții de acest gen și anunța că a cumpărat 12 volume din „Istoria Românilor“ de A. D. Xenopol, „Războiul nostru de neațirnare“, „Balade și Idile“ și „Fire de tort“ de G. Coșbuc, în total 40 de volume.³⁷ Reuniunea de Cetire și Cântări din Maidan avea prevăzut în statut, la articolul 2, scopul: „Înființarea unei casine și provederea ei cu cărți de cetit pentru popor.“³⁸ Articolul 17 menționa între membrii comitetului și pe „bibliotecari“³⁹, iar articolul 22 stabilea sarcinile bibliotecarului. „Bibliotecarul conduce și manipulează biblioteca reuniunii, veghiază asupra foilor, ziarelor din local, stă și pune la dispoziția membrilor cărțile de cetit, pentru care este răspunzător.“⁴⁰ Articolul 26 sublinia că la dizolvarea reuniunii, bibliotecile și averea trec la biserica ortodoxă română din localitate, în patrimoniul acesteia.⁴¹

Fondul unor biblioteci ale reuniunilor se formează ori se completează prin donații. Așa a fost cazul aceleia din Ciclova Montană care a primit din partea colonelului Gh. Crăiniceanu, aflat în Vechiul Regat, 218 cărți.

Biblioteci ale reuniunilor corale. Reprezintă un specific cu totul și cu totul bănățean. Reuniunile au la origine un cor, a cărui transformare în reuniune a necesitat, probabil, o diversificare a propriei dinamici, atunci când cu siguranță nevoile spirituale ale obștii o cereau. De exemplu, corul din Broșteni obține un aviz în 1910 (el ființa din 1903) pentru transformarea sa în reünione corală, elaborează un Statut unde, la

punctul 3, se scria: „... a se înființa casina și biblioteca corespunzătoare trebuințelor poporului.”⁴² O bibliotecă bogată este colecția corului din Răcășdia, întemeiat în 1894, cu statutele aprobate în 1909. Între titluri, majoritatea sunt cărți de teatru: „*Țăranul în slujbă*”, „*Săpătorii de bani*” (A. Popp), „*Arvinte și Pepelea*” (Alecsandri), „*Cîrlanii*” (Negruzzi), „*Muza de la Burdujeni*”, „*Vecinătatea periculoasă*”, „*Norocul în casă*”, „*Distreșii*” (Kotzebue), „*Otrava femeiască*” (Tințariu), „*Ruga de la Chizeteu*” (I. Vulcan), „*Sărăcie lucie*”, „*Țăranii noștri*” (Macovișteanu), „*O servitoare*” (D. Lepădat).⁴³

Bibliotecile despărțămintelor rurale ale reuniunilor învățătoresți. Sunt categoriile cu o structură complexă și activitate permanentă ce marchează dimensionări pe verticala cunoașterii, contribuind la dezvoltarea unei mentalități profesionale dar și la conturarea noii sensibilități în receptarea realităților socio-politice. Adunările generale ale despărțămintelor, la cele două confesiuni românești — ortodoxă și greco-catolică — luau adesea în dezbatere rapoartele teritoriale despre starea fondurilor de bibliotecă, însumând datele pentru raportul general privind situația bibliotecii centrale din orașul de sediu al reuniunii. La Adunarea Generală a despărțământului Ciacova, de pildă, din noiembrie 1887, se prezenta *Raportul despre starea bibliotecii despărțământului pe anul administrativ 1886/1887*, comisia — Aureliu Dregan, președinte, P. Doboș, notar, N. Mircea, casier — solicitând bibliotecarului Emilia Raț note despre ultimele intrări de carte în fond.⁴⁴

Preocupările pentru soarta fondului de carte au determinat adeseori statistici speciale. Aceeași adunare generală din 1907 solicită rapoarte de la bibliotecile despărțămintelor rurale Ciacova, Făget, Buziaș, pe lângă acelea din Biserica Albă, Caransebeș, Oravița și Vârșeț.⁴⁵ Uneori debaterile adunărilor generale ale reuniunilor învățătoresți își propuneau ca obiectiv ultimele apariții (manual, carte, revistă). Cum s-a întâmplat în 1887 cu „*Abcdariul*” lui Șt. Velovan, pe marginea proiectului căruia au luat cuvântul A. Dregan, P. Doboș, bibliotecara Em. Raț, N. Mircea, Maria Bugariu, Ioan Gruescu, Simion Miloș, Matei Milencovici, Șt. Alexe, Ioan Popovici.⁴⁶

Sprijinul din Vechiul Regat se manifesta și în acest sector. În 1892, Academia Română trimite lucrări pentru secția din Comloș a Reuniunii.⁴⁷

Bibliotecile ASTRA din mediul rural bănățean. Asociația a pătruns relativ târziu în spațiul bănățean dar se știe că atunci provincia a surprins îndeosebi prin gradul ridicat de cultură al țăranului. Programul ASTRA avea inserat de la primele sale variante obiectivul ajutării satelor pentru întemeierea de biblioteci, pentru mărirea fondurilor de carte, a colecțiilor de carte. Statutele anului 1861 precizau și ele că Asociațiunea a luat ființă „cu scopul de a înainta cultura poporului român prin tipărirea de cărți bune și folositoare”. Programul sublinia că e nevoie de „biblioteci populare în fiecare comună; bibliotecă regională în fiecare centru de despărțământ; bibliotecă mare centrală.”

Mai ales după 1900, ASTRA se detașează ca instituție culturală prestigioasă, între celelalte, și prin activitatea rețelei sale de biblioteci

rurale din Banat. Dacă la 24 decembrie 1898, ședința Comitetului Cercual al Despărțământului ASTRA Timișoara lua în discuție înființarea și dotarea bibliotecilor populare⁴⁸, în 1910 bibliotecile populare din Sacu, Cliciova și Găvojdia primeau cărți editate prin grija Asociațiunii, iar în 1914 putem consemna un frumos bilanț: 600 biblioteci ASTRA provinciale, majoritatea în spațiul bănățean.⁴⁹ O statistică arată pentru 1913 în Banat, lucruri bune la bibliotecile ASTRA din Fizeș (54 volume), Vasiova (482), Hitiaș (106), Sag (202), Cerna (87), Sinersig (95), Sacul (75), Făget (80), Silha (68), Herendești (61), Bucovăț (87), Hodoni (99), Murani (90), Budinți (94), Clopodia (60), Gătaia (88), Ghertenis (60).⁵⁰

Obiective precum „distribuirea de cărți folositoare pentru popor“ nu sunt ocolite în nici una din adunările despărțământelor bănățene.⁵¹ Succesul era recunoscut în epocă și de fruntații mișcării culturale: „ASTRA s-a apropiat de vetrele țăranului prin biblioteca ce a pornit-o.“⁵² Era o ilustrare a rostului bibliotecii și bibliotecarului în concepția ASTRA prin pragmatismul implantării în solul marilor întemeieri culturale bănățene. Astfel de biblioteci au încercat să stimuleze lectura, gustul pentru citit, organizând concursuri de profil. Cum s-a întâmplat la Măcoșiște, biblioteca obținând un consistent premiu la 3/16 mai 1901.⁵³

Bibliotecile particulare (private) din mediul rural bănățean. Procesul constituirii acestor biblioteci este într-o desfășurare paralelă cu însăși evoluția sensibilității culturale a epocii, cu transformările elitei din perspectiva percepției fenomenului cultural. Elitele (intelectuală, religioasă, economică mai târziu) își aveau și aici reprezentanți remarcabili. Bibliotecile personale se aprovizionau cu cele mai noi apariții de carte din centrele culturale ale Europei. Cel mai la îndemână exemplu pentru prima jumătate a veacului trecut este biblioteca protopopului Mehadiei, Nicolae Stoica de Hațeg, „propagator al învățământului național“, a cărui listă a cărților consemnează 136 opuri în 246 volume.⁵⁴

Pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, circulația cărții se poate sesiza din colecțiile, fondurile ce alcătuiesc bibliotecile particulare. Preoții de țară, îndeosebi acolo unde profesia se transmite la a treia generație, au deja constituite fonduri importante de carte. O bibliotecă importantă avea familia preoților Popovici din Pătaș, de vreme ce la 1900, Vasile Popovici nota orgolios pe majoritatea exemplarelor personale, sub semnătură: „Din cărțile mele / Vasile Popovici / preot etc.“⁵⁵ Personalitățile bănățene cu biblioteci în mediul rural aparțin mai multor profesii și domenii de activitate sau situație socială: Petru Crina Damaschin din Călnic (1884—1970), Dim. Brânzei din Ciclova Română (1884—1970), S. Molin din Cîrnecea (1865—1948), apoi Tr. Lința (1852—1928), I. Cioc (1876—1934), I. Olariu (1837—1903), P. Bizerea, Gh. Adam (1867—1895), Șt. Perianu (1840—1885), ș.a.⁵⁶ La Ciudanovița, Elia Trăilă posedă și el o bibliotecă însemnată, transferată apoi la Oravița, spre finele secolului, ca și folcloristul G. Cătană la Valeadeni, G. Lipovan la Măciova, Pavel Jurchescu la Ruginosu.⁵⁷ Din Broșteni, academicianul S. Manguica dona ASTRA, la finele vieții sale, un număr de cărți, valori bibliofile și lucrări de istorie națională. Biblioteca sa avea 486 opuri în

728 volume.⁵⁸ Mai notăm bibliotecile lui Petru E. Oance, (Tata Oancea), Aureliu Novac din Văsiova, G. Bălțeanu din Topleț, Coriolan Buracu, Meletie Dreghici, Emilian Novacoviciu ș.a.

Concluzii. Bibliotecile din mediul rural al Banatului au ridicat conștiința colectivă a satului din punct de vedere cultural, al informației culturale. Datorită importanței lor într-un mediu dominat de elementul revendicativ etnic, au devenit instituții în sine, unități cultural-spirituale, întemeind puncte de plecare, deschizând orizonturile cunoașterii spre domenii variate. Din perspectiva elementului românesc, efectele s-au văzut în maturizarea conștiinței naționale și în pregătirea cultural-națională a generației care a înfăptuit Marea Unire.

NOTE

1 apud E. Borugă, *Bibliotecile populare înființate de departamentul Timișoara al ASTRA în perioada anilor 1898—1918*, în „Clio”, II, nr. 1—2, ianuarie—februarie 1993, p. 12.

2 Cf. „*Biblioteci populare*”, în „*Tribuna*”, XIII, Arad, nr. 256, 25 noiembrie/8 decembrie 1909, p. 2.

3 apud I. D. Suciu, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timișoara, Editura Facla, 1980, p. 135—136.

4 Cf. E. Borugă, *lucr. cit.*; raport de activitate pe perioada 6 noiembrie 1898 — 23 iunie 1899, ținut de Em. Ungurianu.

5 *Ibidem*.

6 *Ibidem*.

7 *Ibidem*.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*.

10 P. Gulyás, *Des bibliothèques populaires en Hongrie et de l'action de l'État*, în „*Revue de Hongrie*”, an IV, tom VII, nr. 4, 15 aprilie 1911, p. 414.

11 I. Maioșan, *Din trecutul istoric și cultural al satului Coștei, din Banatul iugoslav*, în „Clio”, II, nr. 1—2, ianuarie—februarie 1993, p. 11.

12 Anunț în „*Luminătorul*”, nr. 46, 8/20 iunie 1883, p. 4.

13 I. Stănilă, *Ilidia*, Reșița, 1986, p. 76.

14 E. Borugă, *lucr. cit.*, loc. cit.

15 R. Cotoșman, *Contribuții la istoria școalelor românești din Banat*, în „*Mitropolia Banatului*”, 7, nr. 4—6, 1957, circulara nr. 128, p. 159.

16 C. Groșoreanu, *Mișcările culturale în sud-estul european*, în „*Revista Institutului Social Banat-Crișana*”, XIII, ianuarie—aprilie 1944, p. 43.

17 „Compusă de Traian Barzu, asesor referințe consistorial, edițiunea autorului, Caransebeș, 1891, Tiparul Tipografiei Diecesane, în 4°, 77 p.”

18 cf. dr. P. Barbu, *Catehism. IV. Carte de Religieune pentru școalele populare*, aprobată de autoritățile bisericești-scolare, edițiunea VIII, Caransebeș, Editura și Tiparul Tipografiei și Librăriei Diecezane, 1913, articolul II, Comitetul Parohial, paragraful 23, Sfera de Activitate, aliniatul 4, Cumpărături, p. 69.

19 *Ibidem*, paragraful 23, aliniatul 16, p. 71.

20 *Ibidem*, paragraful 23, aliniatul 17, p. 71.

21 *Actele Sinodului Eparhial*, Caransebeș, 1913, ședința VI, joi 25 aprilie 1913, punctul 66, p. 35.

22 E. Borugă, *lucr. cit.*, loc. cit. Să mai amintim că, în 1903, Comitetul Cercual din zona timișană a ASTRA „exprimă regretul că mijloacele financiare nu permit alte înființări de bibliotecă având în vedere și convingerea că bibliotecile populare sunt un factor valoros pentru luminarea poporului (...) adresat în comune mai mari către bărbați frunțași cu recercarea ca să ia toate dispozițiunile pentru înființarea de biblioteci populare pe seama comunei bisericești.” (*Arhivele Statului Filiala Timișoara*, Fond Despărțământul ASTRA Timiș, dos. 31, f. 1.)

- 23 *Actele Sinodului, 1913, Observații generale. Școala poporală, contracarări la articolul de lege XXVI, 1907, p. 89.*
- 24 vezi *Variați, în „Foi'a inventatoriloru poporului”, nr. 2, joi 13 februarie 1868, Budapesta, p. 30.*
- 25 vezi *Asotiatuni, în „Foi'a . . .”, loc. cit., p. 23.*
- 26 Fond Parohia Ortodoxă Grădinari, „*Catalogul bibliotecii poporului den parochiea Cacovei*”, 12 p.
- 27 Em. Novacoviciu, *Monografia comunei Răcășdia, județul Caraș, Oravița, 1923, p. 65.*
- 28 cf. Gh. Boran, *Raport monografic asupra școalei primare de stat din Ohababistra, județul Severin, în „RISBC”, an VII, nr. 25, ianuarie—martie 1939, p. 26 și 42.*
- 29 cf. *Asotiatuni, în „Foi'a . . .”, loc. cit., p. 23.*
- 30 Vasile Nagy, *Invatatur'a cetirei în scoalele noastre popurali, III, în „Foi'a . . .”, nr. 3, joi 20 februarie 1868, p. 44—45. „Biblioteca scolari”.*
- 31 *Ibidem.*
- 32 cf. „*Foaia Diecesană*”, XX, nr. 40, 12 octombrie 1905, p. 5.
- 33 C. Furtună, *Bibliotecile satești: tradiție și actualitate (I), în „Biblioteca”, III, nr. 3—4, 1992, p. 44—45.*
- 34 *Ibidem.*
- 35 vezi *Calendarul Poporului Român pe anul 1914, articolul Sfințirea steagului Reuniunii de lectură și cântări din Dognecea, vorbindu-se despre „o frumoasă serbare culturală” a reuniunii locale, întemeiată în 1902 de învățătorul Lazar Ciroman și S. Andriței.*
- 36 *Ibidem.*
- 37 Informație în „*Drapelul*”, nr. 27, 1903, p. 8.
- 38 Manuscris bilingv român-maghiar, Colecția particulară Gherga, Brădișorul de Jos (Măidan), cerneală neagră, cu data 16 decembrie 1906. În completare, „*avizat Ministrul de Interhe Budapesta*”, nr. 22882, 1908 din 14 mai. Semnatori săteni: Gh. Țunea, Pavel Liuba, Liuba Jurgi ș.a.
- 39 *Ibidem.* Comitetul se alege pe 3 ani, din membrii ordinari și constă din președinte, vicepreședinte, notari, cassari, bibliotecari, conducători de cor și încă 5 membri. „*Membrii comitetului pot fi realeși.*”
- 40 *Ibidem.*
- 41 „*În caz că adunarea generală ar hotărî desființarea reuniunii, atunci atât bibliotecile, cât și întreaga avere a reuniunii trece în proprietatea și manipularea bisericii ortodoxe din Măidan.*”
- 42 Manuscris din colecția particulară Dimitrie Fara, Arhiva Muzeului Județean Reșița, fond documentar filiala Oravița, f. 1—3.
- 43 Listă provizorie la Em. Novacoviciu, op. cit., p. 47.
- 44 cf. *Protocol luat în ședința adunării generale a despărțământului Ciacovei a reuniunii învățământului gr. or. dela școalele confesionale din diecesa Caransebeșului, ținută la 30 Iuliu v. 1887, în opidul Ciacova, în „Foaia Diecesană”, II, nr. 46, 15/27 noiembrie 1887, p. 6.*
- 45 cf. *Analele Reuniunii învățătorilor români de la școalele confesionale gr. or. din diecesa Caransebeș, Caransebeș, decembrie—ianuarie 1907—1908, punctul 12, aliniatul b, p. 7.*
- 46 vezi *Constituire. Despărțământul învățătoresc confesional gr. or. proto-presbiteratul Ciacova, în „Foaia Diecesană”, II, nr. 50, 13/25 decembrie 1887, Caransebeș, 1887.*
- 47 Al. Bârsescu, *Academia Română și bănățenii, în „Caraș-Severinul”, octombrie 1975, Reșița, p. 11.*
- 48 Comitetul era format din dr. Lazar Simion, I. Pinciu, dr. Iulian Grecu, dr. A. Cosma și Em. Ungureanu (Ungurianu).
- 49 M. Zăciu, *Mașca geniului, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 254.*
- 50 „*Transilvania*”, XIV, nr. 7, p. 260—262; nr. 8, p. 273—281; nr. 9, p. 288—290.
- 51 *Adunarea generală, despărțământul ASTRA din Bocșa, punctul 8 al adunării, „Distribuirea de cărți folositoare pentru popor”, în „Foaia Diecezană”, XX, nr. 29, 17 iulie 1905, p. 5.*
- 52 Al. Ciura, *Foiletoane, Beiuș, Topografia „Doina”, 1907, p. 37.*
- 53 C. Furtună, *lucr. cit., loc. cit.*

- 54 D. Cioloca, *Biblioteca protopopului Mehadie, Nicolae Stoica de Hațeg la 1821*, în „*Altarul Banatului*”, II, nr. 11—12, noiembrie—decembrie 1945, p. 348—354.
- 55 De pildă, pe exemplarul din S. Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, însemnări dese, cu anul 1906.
- 56 I. Uzum, *Plan tematic de organizare a Muzeului din Oravița* (ms.).
- 57 P. Oallde, *Lupta pentru limbă românească în Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1983, p. 298.
- 58 Al. Bărsescu, lucr. cit., loc. cit.; M. M. Deleanu, *Contribuții la cunoașterea activității lingvistice a lui Simeon Manguica*, în „*Studii de limbă, literatură și folclor*”, Reșița, 1976, p. 221.

CONTRIBUTIONS A LA TYPOLOGIE DES BIBLIOTHÈQUE DU MILIEU RURAL DU BANAT ENTRE 1850—1918. CATÉGORIES DE BIBLIOTHÈQUES

(Résumé)

L'étude met en relief le rôle joué par les bibliothèques rurales à l'émancipation spirituelle des paysans banatiens, processus qui s'inscrit au cadre général du développement de la culture roumaine de cette province.

D'une manière parallèle avec la présentation de ce véritable phénomène culturel, doné aux efforts des lettres et de tous les intellectuels de l'époque (soient-ils des anonymes ou personnalités connus) on essaie une typologisation de cette institution, désignant l'importance de chaque type dans le mouvement culturel général de l'époque. L'auteur opère une différenciation, selon son importance socio-culturelle, entre les bibliothèques de village (ou populaires), les bibliothèques des paroisses, celles des réunions et de chorales et de musique, jusqu'aux bibliothèques „Astra”, comme prestigieuse société et, également, mouvement culturel de Transylvanie et de Banat. La conclusion de l'étude consiste dans l'idée que toutes ces institutions ont contribué à la vehiculation de l'information scientifique et culturelle dans le milieu rural de la province, réalisant un utile racord spirituel de la population rurale avec les valeurs autochtones et universelles, par le plus efficace moyen possible — le livre.

CĂLĂTORIILE LUI CIPRIAN PORUMBESCU ÎN BANAT

VICTOR DOBRESU

După cum rezultă din titlul lucrării, este vorba de două călătorii pe care le-a efectuat compozitorul bucovinean în Banat. Prima călătorie a avut loc probabil în lunile septembrie-octombrie 1881 la Oravița, Anina și Reșița, pe când era student la Viena chemat se pare de dr. Gh. Crăiniceanu, originar din localitatea Ciclova Montană, acesta fiind un drumet pasionat își petrecea vacanțele peregrinând cu căruța ținutul natal în lung și lat¹. A venit să se întrezeze în urma vieții pline de privațiuni ce o deducea ca student la Viena și să-și cunoască țara și neamul, la recomandarea colegului său bănățean Pompiliu Pipoș.

Aici a fost primit cu optimismul caracteristic orăvițenilor, care l-au purtat în locurile încântătoare din jur. În drumul spre Anina a încolțit în mintea compozitorului melodia „Marșul cântăreților din Oravița“, a cărui manuscris s-a pierdut². În 1880 apare la editura Librăriei române I. E. Țieranu din Oravița, la inițiativa medicului oculist dr. Gh. Crăiniceanu, două din operele sale: „Cântec de primăvară“ opus 6 quartet, versuri de V. Bumbac, muzica de C. Porumbescu și „Coloane române“ opus 7 quadrille pentru pian pe motive de arii naționale române³. Faptul că unele din operele sale au fost editate tocmai la Oravița, se datorește „climatului muzical favorabil din Banat“, precum și sacrificiului librarului Țieranu, care s-a transformat în editor muzical⁴. Aici a fost primit cu entuziasm și s-a format un adevărat cult pentru compozitor, care atinge punctul culminant la 7 ianuarie 1889, când Reuniunea de cântări din Oravița a reprezentat opereta „Crai Nou“. Notele operetei au fost trimise orăvițenilor de către Iacolie Porumbescu, care corespundea cu învățătorul Iosif Novac, președintele Reuniunii, cu medicul Gh. Vuia, un consecvent animator cultural, care i-a trimis lucrarea „Igiena țăranului“ pe care I. Porumbescu a răspândit-o printre țăranii din satele Frătăuții Vechi, Frătăuții Noi și Bilca din Bucovina, unde era preot, cu „gândul de a ridică pătura țăranimii la un nivel mai ridicat“⁵. Între anii 1880—1883 la toate concertele Reuniunii s-au căutat compoziții de C. Porumbescu. Astfel la balul mascat din 22 februarie 1881 s-a prezentat comedia în două scene „Candidatul Linte sau rigurosul teologilor“ de C. Porumbescu. La serata muzicală din 13 mai 1882 din șase piese executate, patru erau sem-nate de el: „La Malurile Prutului“, „Serenada“, „Luna lui Mai“ și „Sergentul“⁶. Cultul pentru compozitor nu scade cu trecerea timpului, ci se amplifică, chiar după decesul său. La 12 aprilie 1888 Reuniunea execută vodevilul „Candidatul Linte“⁷. Reuniunea „ARMONIA“ din Oravița a avut permanent în repertoriul său în perioada 1882—1907 compoziții de C. Porumbescu: „Imnul Unirii“, „Marșul cântăreților“, „Cisla“, „Hai Române“, „Cântecul tricolorului“ și „Dumbrava Roșie“, iar între 1908—1919, deși activitatea Reuniunii s-a diminuat, totuși din 51 reprezentații

la 30 au fost executate piese de compozitor și numai la 21 de Ion Vidu. De aici rezultă că peste opera lui C. Porumbescu pe valea Cărașului, până la Marea Unire din 1918, nu s-a așternut valul uitării⁸ și nici mai târziu. Dovezi despre trecerea compozitorului prin Oravița este frumosul „Marș al cântăreților“, compus special pentru cântăreții orăvițeni, între care s-a simțit stimat și bine apreciat. Se păstrează clădirea în care a fost găzduit și faptul că aici i s-au publicat două piese muzicale.

De aceeași prețuire s-a bucurat compozitorul și la REȘIȚA din partea Reuniunii de cântări și muzică din localitate. În 1881 în ședința Reuniunii române de cântări și muzică, se aleg 11 membri de onoare, printre care și C. Porumbescu, compozitor din Viena. Din 1881 corul execută piese de compozitor: „Cântec de primăvară“, „Hora Severinului“, „Tricolorul“, „Hora Sinaii“, „Marșul cântăreților“, „Cisla“ și „Unde sunt eroii?“ După anul 1894 preponderente în repertoriu încep să fie cântecele lui I. Vidu, G. Muzicescu și Gh. Dima. De-a lungul anilor s-au cântat circa 30 piese și s-a prezentat opereta „Crai Nou“⁹. Cu ocazia decesului compozitorului, reșițenii au trimis o scrisoare de consolare părintelui său, în care arătau că acesta va continua să fie cinstit, ca dovadă este faptul că în 1884 s-au cântat cele mai multe piese ale compozitorului decedat: reșițenii fiind animați de aceleași sentimente patriotice ca și compozitorul¹⁰.

C. Porumbescu a avut legături cu corurile din Oravița, Reșița și Lugoj, legături care s-au continuat după moartea sa prin tatăl său, care a pus la dispoziția reuniunilor corale respective lucrările fiului său. Aceste lucrări s-au bucurat de o primire caldă din partea corurilor din Banat, care se întreceau în a-i intona cântecele, menținându-le în repertoriul lor peste jumătate de secol, reînnoindu-le în zilele noastre¹¹. Se consideră și pe drept cuvânt că „Marele compozitor a avut legături cu mișcarea muncitorească din Banat și-a exercitat o anumită influență asupra corurilor din jud. Caraș-Severin“¹².

A doua vizită în Banat a compozitorului a avut loc în anul 1882, când a fost invitat ca membru în juriul pentru aprecierea reuniunilor corale întrunite la „Hramul de la Chizătău“, cu ocazia jubileului de 25 ani de la înființarea corului de plugari, cel mai vechi cor vocal românesc de țărani. La 20 septembrie 1882 s-a organizat la CHIZATAU primul concurs de coruri românești. S-au făcut mari pregătiri pentru aniversarea acestui eveniment. S-au invitat corurile de plugari din jur, iar societățile corale românești să trimită delegații. Reuniunea română de gimnastică și cântări din Brașov a delegat pe avocatul ION LENGHER, președintele Reuniunii și C. PORUMBESCU, profesor de muzică și directorul corului¹³.

Serbările jubiliare au fost bine concepute și organizate în mod judicios. Presa contemporană i-a acordat o mare publicitate, în special revista „FAMILIA“ de la Oradea. Din cele 35 echipe corale înscrise inițial în concurs s-au prezentat 11, care au fost întâmpinate în ajunul festivității la gara Belinț¹⁴ și cazate în sat. Concursul a avut loc în ziua de 20 septembrie 1882. Dimineața s-a săvârșit serviciul divin în biserica locală. La prânz s-a servit o masă comună, după masă a avut loc întrecerea corurilor de plugari, iar seara s-a prezentat piesa de teatru „Nuntă țărănească“ de V. Alecsandri, urmată de petrecere cu dans¹⁵. Serbarea s-a

bucurat de un succes desăvârșit, admirându-se de către public ordinea și punctualitatea în executarea programului.

Delegația brașoveană a sosit la Lugoj în 19 septembrie 1882, fiind primită la gară de CORIOLAN BREDICEANU, președintele Reuniunii de cântări locale. În aceeași zi îi scria surorii sale Mărioara că: „Viața intelectualilor e aici foarte febrilă... Am făcut o mulțime de cunoștințe, iar lumea mă știe aicea mai bine decât la noi acasă. Au o societate de cântare, cum nu-i alta... Orchestra orașului cântă la perfecție valsul meu Camelii¹⁶. Aici i s-a făcut o primire deosebit de caldă și atentă. C. Brediceanu, meloman și animator cultural neobosit, a organizat în deal la vie o masă festivă, unde a avut loc întâlnirea compozitorului cu iubitorii de muzică lugojeni. Aici a cunoscut pe d-șoara ELENA RĂDULESCU (Dobrin), căreia ia dedicat compoziția „Hora Prahovei¹⁷.”

T. Brediceanu acorda o deosebită prețuire muzicii lui C. Porumbescu. Acest lucru rezultă din faptul că în 1908 la Sibiu, când compoziția lui „La șezătoare” a fost reprezentată în premieră, alături de opereta „Crai Nou” a lui Porumbescu, vrând să sublinieze, prin alăturarea celor două compoziții pe același afiș, că sunt strâns înrudite prin crezul artistic comun al celor doi compozitori. T. Brediceanu poate fi considerat ca un demn urmaș spiritual al compozitorului bucovinean¹⁸.

În dimineața serbării au plecat la Chizătău, unde s-au bucurat de o primire deosebită cu sunete de clopote, bubuit de treascuri, cu închinări de steag și intonarea „Devizei” corurilor participante. La jubileu au participat și corpuri din Lugoj și Timișoara. S-au întrecut 267 cântăreți, iar numărul oaspeților a fost de circa 3 000 oameni¹⁹. Compozitorul a întâlnit aici o lume românească nouă, deosebită de cea de pe plaiurile bârșene sau bucovinene. După serviciul religios a urmat masa comună și alegerea juriului compus din 7 persoane, având ca președinte pe IOSIF GALL din Lucareț, deputat dietal, printre membri fiind și C. PORUMBESCU, profesor de muzică din Brașov²⁰.

Înainte de începerea concursului au rostit cuvinte de salut delegații reuniunilor muzicale și instituțiile culturale: avocatul IOAN LENGHER din Brașov, av. CORIOLAN BREDICEANU din Lugoj, prof. ȘT. VELovan din Caransebeș, ARDELEANU din Timișoara etc. Au participat o seamă de animatori culturali din principalele centre românești transilvane și bănățene și s-a dat citire telegramelor și scrisorilor de felicitare de la personalitățile care n-au putut fi prezenți personal²¹.

Ca altă dată la PUTNA, tot așa și acum la CHIZĂTAU, a avut loc o mobilizare a conștiinței românești, care a făcut să vibreze mai intens năzuința de secole a românilor de pretutindeni, prefațând simbolic „MAREA UNIRE”; la fel și festivitățile de la Chizătău, prin întrecerea corurilor de plugari, în spiritul evenimentelor de la Putna, au primit două semnificații noi:

- 1) Au dovedit că țaranul român dispune de reale virtuți artistice;
- 2) Au subliniat necesitatea de-a folosi activitatea corală ca mijloc eficace în acțiunea de răspândire a culturii de masă²².

Entuziasmat de cele văzute și trăite cu prilejul vizitei sale la Chizătău, compozitorul îndemnat de I. Lengher a scris două foiletoane de mare valoare documentară în Gazeta Transilvaniei nr. 107—108/1882. După salutul delegaților a început programul muzical. Dirijorii corului fiind 4

țărani, 2 preoți și 6 învățători. Despre întrecerea corurilor de plugari C. Porumbescu scrie: „Când se urcă pe scenă primul cor, cel din Belinț se făcu tăcere adâncă“. Toți se uitau cu drag la voiniceștile staturi ale plugarilor și la costumele lor albe ca zăpada. Era ceva încântător când priveai pe acești români, luați de la coarnele plugului, așezați în semicerc și ținând notele muzicale în mână, nerăbdarea era la culme. Dar iată că dirijorul cu opinci își ridică brațul și ajutat de-o flaută, dă tonul și tactul necesar²³. Dirijorul corului țărănesc din Belinț era plugarul COSTA MICU, cunosător al flautului. Corul din Silha s-a distins prin claritatea vocilor, iar cele din Cebza și Coșteiul Mare prin precizia execuției pieselor. Compozitorul aprecia că: „Piese prezentate au fost bine studiate, vocile au fost plăcute, executarea în genere de tot precisă“²⁴. C. Porumbescu a fost puternic impresionat de calitățile muzicale deosebite pe care le-a descoperit la cântăreții bănățeni.

L-au încântat vocile lor calde, plăcute și clare, tenorul lor curat și basul profund, execuția precisă a pieselor, rămânând strict „în voce“, redarea fidelă a partiturilor, dovedind că „piesele au fost bine studiate“, capacitatea de-a aborda compoziții care necesită „o cunoștință destul de profundă a muzicii vocale“. Deci, o sumă de însușiri definitorii ale melomanului dotat cu un înalt grad de muzicalitate, atribut caracteristic al țăranului român din Banat²⁵.

În încheiere, au cântat toate corurile reunite cu cel din Lugoj „Deșteaptă-te române“, iar coriștii din Chizătău au jucat „Hora Griviței“. A fost un moment de supremă elevare sufletească²⁶. Dr. IOSIF GALL, președintele juriului, a adus la cunoștință publicului rezultatul concursului:

Premiul I: Costeiul Mare — dirijor inv. G. Secoșan;

Premiul II: Silha — dirijor plugarul I. Stoicănescu;

Premiul III: Cebza — dirijor pr. A. Bugariu²⁷.

Celelalte coruri au primit diploma de laudă. Pentru compozitor surpriza principală a constituit-o țăranul dirijor de cor, nu-i venea să-și creadă ochilor că acest lucru ar fi posibil. Lengher îi scria lui Braniște că: „Nu se putea îndestul mira când vedea corurile sătești conduse ici de preoți, coala de învățători, ba în mai multe cazuri de către un sătean. Nu s-a putut stăpâni de admirație, ... zicea că lumea cântăreață de la Chizătău e pentru el o experiență, care n-are cu ce o asemăna“...²⁸, deși la sfârșitul sec. XIX iau ființă și în Bucovina coruri țărănești și meșteșugărești. Astfel, învățătorul DUMITRU SCALAT a fondat în anul 1881 un cor format din săteni în localitatea MANOLA, de care probabil compozitorul nu luase cunoștință, trăind la Brașov. Este primul cor de plugari de aici „care cânta cu deosebită exactitate și pricepere muzicală“²⁹.

Încheierea festivităților s-a făcut seara prin prezentarea piesei de teatru „Nunta țărănească“ de V. Alecsandri, interpretată de coriștii din Chizătău, cu care ocazie a cântat și prof. NIKI POPOVICI din Caransebeș două arii apreciate de public. Compozitorul constată că „Reprezentarea ieși de tot bine. Țăranii noștri jucară cu destulă pricepere. Cu deosebire „grecu“ interpretat de D. Gherda din Coșteiul Mare ar face laudă la mulți din actorii noștri“³⁰. Ziarul „Luminătorul“ din Timișoara consemnează admirativ, apariția pe scenă a țăranului român ca actor dramatic „Și aceasta este lucru nou, numai văzut până astăzi, adică... plugari jucând piesă teatrală înaintea unui public ales...“³¹.

Petrecerea cu dans, care a urmat după piesa de teatru, a fost pentru compozitor un nou prilej de mirare. În acest sens el îi scria surorii sale: „Dar acesta fu dans general: intelectuali și țărani de-a valma. Și numai dansuri naționale Lugojana, Ardeleana, Pe picior, De doi etc. ... Lucrul acesta nu mi-a fost dat să-l văd și probabil, n-o să mai văd așa curând“...³². El reproșează intelectualilor români nepăsarea ce-o manifestă față de creația artistică a poporului: „Frumoase și elegante sunt jocurile noastre naționale și numai nepăsarea și nepriceperea unei părți a publicului nostru așa numit „cultivat“ este în stare a le mai opri de-a intra în saloane și a-și lua locul cuvenit. Și aici ca în toate ale vieții noastre, nu trebuie să pierdem din vedere poporul din care ne-am ridicat“...³³. Analizând repertoriul pieselor corale executate la concurs, compozitorul îl apreciază astfel: „Peste tot caut să observ că corurile noastre s-au cam depărtat de muzica națională populară“. Acest principiu îl așează la temelia educației muzicale a maselor; cu scopul de-a asigura conservarea ființei noastre etnice: „... corurile noastre... trebuie să ... cultive, cu deosebire, ... muzica națională populară“³⁴.

Într-o scrisoare trimisă surorii sale, compozitorul se exprimă astfel despre manifestarea de la Chizătău: „În numai câteva zile, m-au copleșit atâtea impresii, încât mi-ar trebui coale întregi ca să-ți scriu despre tot ce-am văzut și auzit în Banatul acela... Societățile de cântare au prestat un lucru neașteptat. Corurile premiate, sunt atât de minunate, încât societatea noastră din Brașov îi față de ele nimica întregă. Și acesta-s societăți curat țărănești și de țărani instruite și dirijate. Te uitați cu emoție la marșalele chipuri, care cu notele în mână urcau scena și se așezau semicerc, pe când dirijorul dădea cu mâna măsura; cu acea mână pe care noi o știm că poate purta doar plugul și toporul“³⁵... Când apoi toate corurile simultan intonară imnul „Deșteaptă-te Române“, atunci toți ochii se umeziră. Cu capul descoperit stăteau mai mult de 2000 de oameni. Și mulți din cei prezenți și-o fi zis în sinea lor că „un neam atât de viguros și atât de însuflețit, niciodată nu poate pieri, ba mai vârtos că a lui e viitorul“³⁶.

În impresiile publicate în *Gazeta Transilvaniei* sub pseudonimul Longinus, constată „că producțiunea țăranilor, pe care am avut norocirea de a-i auzi, a întrecut orice așteptare. Corurile acestor țărani sunt niște instituțiuni cu bază solidă, care pot servi în orice loc spre fala neamului românesc“³⁷... El consideră că serbarea de la Chizătău, a fost „una din serbările cele mai însemnate ale poporului nostru de dincoace de Carpați“³⁸.

Călătoria cea făcut-o compozitorul în Banat a fost pentru el deosebit de instructivă, căci acolo s-a întâlnit cu o lume românească cu totul nouă, având o viață culturală și materială mult avansată față de celelalte provincii locuite de românii din Austro-Ungaria. „De mine — îi scrie tatălui — ca pe unul care până acuma prin țări românești puțin a mai fost, totul m-a interesat: locurile, datinile, oamenii și porturile lor, care în Banat toate-s alminterea de cât le-am văzut până acuma. Am văzut un centru puternic de românism, am văzut ce poate românul dacă voiește, dar am și văzut că noi față de românii bănățeni suntem în toate privința foarte îndărăt, și că nu purcedem pe o cale atât de sănătoasă și solidă ca dânsi“³⁹.

Comparând situația din Banat cu cea din Bucovina sa natală, compozitorul constată, dezamăgit și îndurerat, că „acolo nu mai e o scăpare. Putrejunea a crescut mult, încât s-ar mai putea face ceva”⁴⁰. Cât despre „putrejunea” cea invadat la sfârșitul secolului XIX viața socială și politică din Bucovina, găsim cazuri concrete și concludente în lucrarea „Amintiri din închisoare” de Valeriu Braniște, Editura Minerva, București 1972, care întăresc afirmația compozitorului. Acesta a descălecat în Bucovina în iunie 1897—1900 la chemarea scriitorului G. Popovici. Venise la Cernăuți cu aoreola celor 15 luni de temniță de la Vaț, pentru articolele publicate în ziarul „Dreptatea” din Timișoara. Aici a înființat ziarul „Patria”, unde a publicat și o serie de articole despre Ciprian Porumbescu și opereta Crai Nou, arătând primul rolul important ce l-a jucat compozitorul în dezvoltarea muzicii culte românești⁴¹. El a cunoscut bine realitățile bucovinene pe care le-a rezumat concis în felul următor: „Oamenii aceștia se apreciau după guler și numărul rozetelor pe guler”⁴², iar funcționărima se comportă în viața cotidiană astfel: „respect și servilism față de cei de sus, îngâmfare și dispreț față de cei de jos”. În aceasta consta „putrejunea” Bucovinei, fără leac de vindecare⁴³, de care vorbea compozitorul.

După această prestigioasă manifestare, compozitorul devine de aici încolo favoritul corurilor satești din Banat. Pieseile sale mai mult cântate au fost: „Marșul cântăreților”, „Cântecul gintei latine”, „Cântecul tricolorului”, „Cisla”, „Pe al nostru steag”, „Altarul mănăstirii Putna”, „Hai române” etc. În repertorii îi întâlnim și pe ceilalți compozitori bucovineni: Tudor Flondor, Eusebie Mandicevski și Isidor Vorolchivici⁴⁴. Admirația exprimată de compozitor față de prestațiunile corurilor țărănești participante la concursul de la Chizătău din 20 septembrie 1882, a mai fost împărtășită și de scriitorul IOSIF VULCAN, redactorul revistei „Familia” de la Oradea, care a eternizat evenimentul cultural în piesa „Ruga de la Chizătău”, care a servit contemporanilor ca îndemn pe linia rezistenței naționale în condițiile regimului austro-ungar. C. Porumbescu, Iosif Vulcan și dr. Petru Groza, trei personalități de vază ale neamului românesc, au știut să acorde prețuirea cuvenită întrecerii corurilor de plugari, pe care modestul preot de țară LUCIAN ȘEPETEANU a organizat-o la Chizătău; dovedind lumii întregi că și țărănul român este înzestrat cu darul înțelegerii fenomenului estetic și al redării sale prin muzică și teatru⁴⁵. Vizita compozitorului la Chizătău „a constituit mai degrabă un marș de triumf, decât împlinirea unei sarcini oficioase, chiar dacă a fost atât de plăcută.

Există creatori în sânul unui popor ce aprind o scânteie miraculoasă în sufletele maselor, care se transformă într-o torță luminoasă, purtată prin bătălii de mii de oameni, încrezători în victoria adevărului și dreptății umane⁴⁶. O astfel de torță a fost compozitorul bucovinean Ciprian Porumbescu.

NOTE

- 1 V. Birou, *Ciprian Porumbescu și corul muncitorilor din Reșița*, în „Scrisul bănățean”, VII (1956), nr. 12, p. 85.
- 2 Idem, *Ciprian Porumbescu în Banat*, în „Scrisul bănățean”, VI (1955), Nr. 1, p. 191.
- 3 Sim. Sam Moldovan, *Oravița de altă dată ...*, (Oravița), 1938, p. 123.
- 4 V. Birou, *Ciprian Porumbescu în Banat*, p. 7.
- 5 *Ibidem*, p. 197.
- 6 I. Iliescu, *Ciprian Porumbescu la Oravița*, în „Renașterea Bănățeană”, III (1992), Nr. 710.
- 7 V. Birou, *Ciprian Porumbescu în Banat*, p. 192.
- 8 *Ibidem*, p. 201.
- 9 I. Crișan, *Un secol de cântare muncitorească la Reșița*, 1972, p. 7.
- 10 V. Birou, *Ciprian Porumbescu și corul muncitorilor ...*, p. 88.
- 11 *Ibidem*, p. 78.
- 12 I. Crișan, *Un secol de cântare ...*, p. 12.
- 13 V. Braniște, *Ciprian Porumbescu*, Lugoj, 1908, p. 94.
- 14 V. Birou, *Centenarul corului din Chizătău*, în „Scrisul bănățean”, VII (1957), Nr. 9, p. 50.
- 15 V. Buta, *Ciprian Porumbescu*, mss., p. 413.
- 16 N. Cionca, *Ciprian Porumbescu*, București, 1984, p. 28.
- 17 „Gazeta Transilvaniei”, Nr. 52 din 6 iunie 1933.
- 18 V. Buta, *Op. cit.*, p. 417.
- 19 „Familia”, Nr. 37 din 24 septembrie 1882.
- 20 V. Buta, *Op. cit.*, p. 418.
- 21 *Ibidem*, p. 421.
- 22 *Ibidem*.
- 23 *Ibidem*, p. 423.
- 24 *Ibidem*, p. 424.
- 25 *Ibidem*.
- 26 V. Braniște, *Ciprian Porumbescu*, p. 97.
- 27 V. Buta, *Op. cit.*, p. 425.
- 28 *Ibidem*, p. 97.
- 29 N. Pentelescu, *Vechi coruri bisericesti și laice din Moldova de Nord*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLIX (1973), Nr. 7—8, p. 517.
- 30 V. Buta, *Op. cit.*, p. 420.
- 31 „Luminătorul”, nr. 73 din 23 septembrie 1882.
- 32 „Junimea Literară”, Cernăuți, 1925, p. 295.
- 33 V. Buta, *Op. cit.*, p. 427.
- 34 *Ibidem*, p. 423.
- 35 „Drapelul Roșu”, XIII (1956), Nr. 3570 din 10 aprilie.
- 36 V. Birou, *Ciprian Porumbescu la Chizătău*, p. 56.
- 37 *Ibidem*.
- 38 *Ibidem*, p. 57.
- 39 „Junimea Literară”, Cernăuți, 1920, p. 140.
- 40 *Ibidem*.
- 41 V. Buta, *Op. cit.*, p. 435.
- 42 V. Birou, *Ciprian Porumbescu în Banat*, p. 201.
- 43 V. Buta, *Op. cit.*, p. 438.
- 44 *Ibidem*.
- 45 V. Birou, *Centenarul corului din Chizătău*, p. 53.
- 46 „Ateneu”, nr. 3/1983.

LES VOYAGES DE C. PORUMBESCU EN BANAT

(Résumé)

C. Porumbescu a fait deux voyages en Banat. Son premier voyage a eu lieu en 1881, à Oravița, lorsqu'il était étudiant à Vienne, à l'invitation du docteur Gh. Grăiniceanu. Il y est venu pour fortifier sa santé, car il menait, comme étudiant à Vienne, une vie pleine de privations.

Les habitants d'Oravița lui ont préparé un accueil chaleureux, plein d'optimisme et lui ont présenté la ville et ses alentours pittoresques. Une preuve de cette „chaleur“ est la chanson „Marșul cântăreților din Oravița“, composée, à cette occasion par C. Porumbescu. Il y a publié également deux autres compositions: „Cântec de primăvară“ et „Coloane române“, éditées par le libraire Țieranu. C. Porumbescu a été accueilli avec un grand enthousiasme et les habitants de la ville ont eu un véritable culte pour le grand musicien. A Oravița, on garde encore l'immeuble où il a été hébergé.

Le second voyage a eu lieu en 1882, lorsque C. Porumbescu a été invité pour faire part du jury des réunions chorales de Chizătău, à l'occasion du jubilé de 25 ans. C. Porumbescu a participé à ce jubilé comme délégué de la Réunion Roumaine de gymnastique et de musique de Brașov. A cette occasion, il écrivait dans une lettre adressée à sa soeur: „On me connaît ici mieux que chez nous“. Les visages et les costumes des paysans de cette région ont attiré l'admiration de C. Porumbescu. Il y a rencontré un nouveau monde roumain.

Enthousiasmé par ce qu'il a vu et a vécu à Chizătău, C. Porumbescu a écrit deux feuillets publiés dans la „Gazette de Transylvanie“. Pour le compositeur, la grande surprise a été le paysan-dirigeant un choeur et les agriculteurs-jouant une pièce de théâtre, devant un public remarquable.

ACTIVITATEA BĂNCII „VICTORIA” DIN ARAD (1887—1918)

LUCIAN DRONCA

CAPITOLUL I

PREMIZE ISTORIOGRAFICE

Studierea domeniului financiar-bancar reprezintă o componentă importantă și interesantă din viața economică a epocii moderne. În perioada de dezvoltare și apoi de centralizare a capitalului, băncile au reprezentat un element esențial în păstrarea, valorificarea și investirea sa în sectoarele unde se simțea nevoia.

Locul și rolul băncilor în viața economică a Românilor din perioada modernă este un domeniu cercetat insuficient în istoriografie.¹ Abordarea studiului monografic al unei bănci pentru perioada de până la 1918 poate avea în vedere modul și necesitatea înființării ei, evoluția operațiunilor, rolul avut în ridicarea economică și culturală a populației, relațiile interne și internaționale.

În cazul băncilor românești din Transilvania, acestea au contribuit la sprijinirea economică îndeosebi a românilor, dar clientela lor era recrutată și din rândul populației maghiare și săsești. Băncile românești au început a fi înființate în Transilvania începând din 1871, când a luat ființă la Sibiu banca „Albina”, din inițiativa lui Visarion Roman, care a constituit, după propria sa expresie, „începutul începutului”.² Ea a sprijinit ulterior înființarea și organizarea altor aproximativ 150 bănci românești din Transilvania până la 1914.³

Necesitatea întemeierii băncilor românești a fost determinată aici de nevoia crescândă de credite a țăranimii române. Țăranul român, eliberat din iobăgie prin legile votate de Dieta de la Pozsony (Bratislava) și sancționate de împărat la 30 martie/11 aprilie 1848, se vedea dintr-odată pus în proprietatea deplină a sesiei pe care o lucrase până atunci. Legile au fost aplicate și în Banat și Crișana.⁴

Lipsa instrumentelor agricole necesare pentru lucrarea acestui lot de pământ îl va împinge însă pe țăran în brațele cămătarului. Înființarea primei bănci românești întârzie totuși până în 1871, în condițiile în care sașii și maghiarii dispuneau deja de o organizare a creditului. Băncile maghiare și săsești amânau sau refuzau de cele mai multe ori acordarea creditelor la români.

Primele inițiative de organizare a creditului din Ungaria și Transilvania au aparținut sașilor. În 1835, datorită străduințelor lui Peter Traugott Lange s-a înființat la Brașov „Kronstädter Allgemeine Sparkassa”.⁵ (Casa generală brașoveană de economii). Ungurii au reușit înființarea pri-

mului lor institut de credit și economii în 1840 la Budapesta: „Pesti első hazai takarékpénztár“ (Prima casă de economii din Pesta).

În 1841 se înființează la Sibiu a doua bancă săsească „Hermannstädter Allgemeine Sparkassa — Casa generală sibiană de economii). Prezența ei la Sibiu a influențat ideea întemeierii aici a băncii românești „Albina“. La data înființării ei, Ungaria nu dispunea de o lege comercială proprie, astfel că „Albina“ a fost fondată în conformitate cu dispozițiile codului civil austriac, introdus în Transilvania prin patentă imperială din 1 septembrie 1853. În 1872, Stefan Apaffy, profesor la Universitatea din Budapesta a fost însărcinat cu pregătirea unui anteproiect de lege comercială. Acesta devine legea XXXVII din 15 mai 1875, care reglementa și înființarea societăților comerciale. Băncile românești au avut în vedere două forme prevăzute de lege: societățile pe acțiuni, reglementate în articolele 147—209 și asociațiile, reglementate de articolele 223—257.⁶

În privința Aradului, una din primele bănci care a luat ființă aici a fost „Első Aradi Takarékpénztár“ (Prima casă de economii din Arad) întemeiată în 1840. Deși era o bancă maghiară, acționarii ei erau recrutați din rândul burheziei locale, fără deosebire de naționalitate.⁷

Prima bancă românească din Arad a fost banca „Victoria“, înființată în anul 1887. Ea se va plasa la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX pe locul secund ca importanță în sistemul băncilor românești din Transilvania, după banca „Albina“. Dată fiind această poziție, „Victoria“ nu a constituit însă până acum subiectul unei monografii speciale. Banca arădeană este amintită în contextul unor studii sau lucrări cu caracter general dedicate băncilor românești din Transilvania în ansamblu.

O primă preocupare pentru istoricul băncii „Victoria“ datează din 1924 și se datorează lui M. Popovici: *Scurtă istorie asupra înființării institutului de credit și economii „Victoria“ din Arad*, rămasă în manuscris. Lucrarea subliniază faptul că românii erau lipsiți de sprijin din partea autorităților guvernamentale și au înființat acest institut „ca să fie baza unei vieți mai bune pentru populația noastră asuprită“.

În 1936, încă sub impresia crizei economice din 1929—1933 ce zguduise și sistemul bancar românesc, Nicolae Petra publică în paginile revistei „Economia românească“ un studiu dedicat istoricului băncilor românești din Transilvania.⁸ Studiul se oprește și asupra fondării „Victoriei“ subliniind faptul că în 1887 s-au întemeiat și alte bănci românești în Ardeal. Este prezentat și un scurt bilanț care reflectă dezvoltarea băncii arădene până la primul război mondial. Acest studiu a fost dezvoltat ulterior într-o lucrare în care autorul subliniază rezultatele obținute de „Victoria“ comparativ cu cele ale băncii „Albina“. Autorul afirmă că banca arădeană era a doua ca importanță după cea sibiană.⁹

Sabin Cioranu în 1944 va aborda într-un studiu publicat în „Observatorul social-economic“, contribuția pe care au avut-o băncile românești din Transilvania la pregătirea unirii ei cu România.¹⁰ Autorul subliniază că „Victoria“ a participat alături de băncile românești mai mari din Transilvania („Albina“, „Ardeleana“, „Bihoreana“, „Timișana“) la înființarea de noi bănci, ușurând strângerea de capital, delegând funcționari pentru organizarea contabilității și administrației acestora sau

acceptând funcționarii de aici să facă practică în cadrul lor. Se subliniază și rolul pe care l-a avut „Victoriei” în activitatea cultural-filantropică.

Implicarea funcționarilor „Victoriei” în viața politică este subliniată de Bujor Surdu într-un studiu publicat în 1962 în „Anuarul Institutului de Istorie” din Cluj.¹¹ Tot aici, în 1977 Mihai D. Drecin dedică un studiu genezei asociației băncilor românești din Transilvania, „Solidaritatea” subliniind rolul funcționarilor de la „Victoria” în întemeierea ei cât și în cadrul conferințelor băncilor române care au precedat acest moment.¹² În monografia sa dedicată băncii „Albina”, Mihai Drecin amintește și rolul băncii „Victoria” în preluarea depunerilor aparținând românilor transilvăneni emigrați în America.¹³

Profesorul arădean Nicolae Roșu subliniază într-un studiu publicat în 1980 rolul pe care „Victoria” l-a avut în întreținerea gărzilor naționale, constituite în noiembrie 1918, sub autoritatea Consiliului național militar român de la Arad.¹⁴

Liviu Maior releva că banca „Victoria” a grupat în jurul ei reprezentanții arădeni ai noului activism politic, care constituiseră la Arad „Clubul național”. Conducerea acestuia era compusă din membrii ai direcțiunii sau acționari ai „Victoriei”.¹⁵ Această situație a fost expusă anterior și de istoricul Vasile Popeangă.¹⁶

Remarcile cu totul incidentale pe care le fac autorii acestor lucrări despre banca „Victoria” deși toate îi subliniază importanța, credem că fac utilă o primă încercare de realizare a unei monografii. Reconstituirea se bazează pe studierea fondului arhivistic aparținând băncii, păstrat la „Arhivele Statului”, Filiala Arad. Fondul constă din corespondența și din registrele de contabilitate ale „Victoriei”. Studiarea fondului ne îndreptățește la afirmația că acesta nu este exhaustiv.

Datele arhivistice au fost completate cu cele furnizate de revistele financiar-bancare („Revista economică”, „Anuarul băncilor române”) și presa vremii (ziarele „Tribuna” — Sibiu, „Tribuna poporului” și „Românul” de la Arad) precum și cu studiile și lucrările editate apărute după 1918. Începând cu această dată banca „Victoria” evoluează într-un cadru nou, până la desființarea ei în 1948 prin „Legea privind naționalizarea principalelor întreprinderi industriale, miniere, bancare, de asigurări și de transport”. Lichidarea definitivă a băncii a avut loc în 1950, punându-se astfel capăt activității ei financiare deosebite și laborioase.

CAPITOLUL II

ÎNFIINȚAREA ȘI ORGANIZAREA BĂNCII

Succesul pe care l-a reprezentat în viața economică a românilor transilvăneni întemeierea în 1871 la Sibiu a băncii „Albina” a dat un puternic impuls apariției în anii următori și a altor bănci în diverse zone ale Transilvaniei¹. Un rol important în întemeierea și susținerea lor, mai ales prin acordarea creditelor de reescont va reveni băncii „Albina” și acționarilor ei. Dintre aceștia se detașează preocupările fraților Mocioni

care s-au remarcat și în întemeierea băncii „Victoria“ la Arad, în anul 1887.

Inițiativa a fost luată în noiembrie 1886 de un grup de fruntași naționali arădeni, din care făceau parte și Alexandru Mocioni, Antoniu Mocioni, Aurel Suci, Nicolae Oncu.

În cursul anului 1867 a fost redactat proiectul de statute, acțiunea pentru întemeierea băncii derulându-se în spiritul legii XXXVII din 15 mai 1875, care reglementa înființarea societăților bancare.

La începutul anului 1887, statutele băncii au fost supuse spre aprobare instituțiilor centrale (Ministerul Regal Ungar de Agricultură, Industrie și Comerț, Ministerul de Finanțe și cel de Justiție), iar hotărârea luată a fost transmisă autorităților locale. Statutele băncii au fost aprobate și de tribunalul regesc local, astfel că la 22 martie/3 aprilie 1887 a avut loc adunarea generală de constituire în localul din strada Déak Ferencz, nr. 8².

La sfârșitul secolului XIX, institutele bancare românești se puteau înființa sub formă de înouri (asociații) sau ca institute de credit și economii³, banca „Victoria“ făcând parte din ultima categorie.

„Victoria“ a beneficiat de la întemeiere de autoritatea morală deosebită a unor reprezentanți ai elitei naționale care au luat inițiativa întemeierii ei, majoritatea având interese legate de zona Aradului: Alexandru Mocioni, care între 1872—1874 a fost deputat al cercului Radna; Antoniu Mocioni care dispunea în comitatul Arad de domeniul Pusztaszt. Pál și care între 1865—1875 fusese deputat dietal al cercurilor Sírja și Sasca; George Mocioni care posedă în Banat două domenii, iar între 1865—1875 reprezentase ca deputat în parlament cercul Moravița din comitatul Timiș; Eugen Mocioni, fost deputat dietal al cercului Sân-Nicola Mare între 1869—1872; Mihai Veliciu, născut în comuna Sepreus din comitatul Arad, fost notar comunal, de la 1878 avocat în Chișineu, președinte al clubului național din comitat și conducătorul opoziției românești în congregația municipală; Nicolae Onau și Aurel Suci care practicau avocatura în Arad din 1877, respectiv 1879 și care se vor remarca în mod deosebit în conducerea afacerilor băncii.

Acestora li s-au alăturat și alții: avocații Grigore Venter, Dumitru Antonescu, George Lazăr, medicii George Vuia și Nicolae Ciacan, preotul Petru Grozda, asesorul consistorial David Nicoară, industriașul Costa Oberknez, economistul Mihail Raicu, proprietarii George Dogariu, Atanasie Sandor, George Florescu ș.a.

În cadrul adunării generale de constituire s-a procedat la citirea statutelor și s-a hotărât asupra convocării unei noi ședințe la 8 aprilie 1887. Obiectivul urmărit în această ședință a fost alegerea consiliului de conducere al băncii. În fruntea consiliului direcțiunii a fost ales ca director executiv Nicolae Oncu, Dumitru Bonciu ca președinte și David Nicoara ca vice-președinte. Ca membri în direcțiune au fost desemnați M. V. Stănescu, George Vuia, N. Ceacăn, Mihai Veliciu, C. Oberknez, G. Venter, D. Antonescu și A. Suci.

Pentru controlul operațiunilor băncii și a corespondenței lor cu evidența din registre, a fost constituit comitetul de supraveghere format din Atanasie Sandor, Vasile Mangra, Anton Caracioni, George Lazăr și

Ioan Beleş⁴. Titulatura băncii a fost „Institutul de Credit și Economii „Victoria” S.A., Arad” cu semnarea ei și în limbile maghiară și germană.

În urma alegerilor, Nicolae Oncu devenea primul director executiv al băncii, funcție pe care o va deține până în anul 1912, când îi va succeda la conducere experimentatul secretar Sava Raicu ce se remarcase și ca un bun contabil al băncii.

Sediul băncii a rămas până în anul 1893 în localul din strada Deák Ferencz la nr. 8. Acum s-a reușit achiziționarea unui sediu nou al băncii⁵, situație determinată de extinderea operațiunilor și creșterea numărului clientelei care au făcut neîncăpătoare vechile birouri. Noul sediu al băncii era situat în centrul orașului, vizavi cu clădirea Primăriei, în str. Arhiepiscopul Iosif nr. 1. Ulterior, în 1909 „Victoria” va cunoaște o nouă extindere prin achiziționarea unei clădiri situate pe aceeași stradă la nr. 2, în valoare de 200 000 coroane⁷.

Membrii consiliului de conducere al băncii, care dețineau fiecare un anumit număr de acțiuni, nu erau oameni cu o strictă pregătire de specialitate în domeniul financiar-bancar, ci exercitau profesii libere (medici, avocați, preoți etc.). Această situație era însă compensată prin creditul moral deosebit pe care ei l-au conferit acțiunii de întemeiere a „Victoriei” și activității ei ulterioare.

În perioada de la întemeierea ei și până la 1918, cursul afacerilor și operațiunilor băncii au cunoscut o evoluție ascendentă, ceea ce i-a permis deschiderea de filiale în Chișineu (1907), Siria (1910) și Ineu (1911), comune aflate pe teritoriul comitatului Arad.

În fapt, primul apel pentru înființarea unei filiale a „Victoriei” a venit din comuna Buteni și a fost lansat în cursul anului 1905 de un grup de 60 de locuitori din comună și din regiunile înconjurătoare: Almaș, Bârsa, Voivodeni etc., între ei aflându-se avocați, preoți și învățători. Ei au înaintat către direcțiunea „Victoriei” un „memorand”⁸ în acest sens, prin care dădeau expresie unei situații care se regăsea peste tot în Transilvania: faptul că încă și la această dată țărani români care simțeau nevoia unor credite trebuiau să și-o satisfacă la cămătări verosi, majoritatea maghiari și evrei. Încă de la început, „memorandul” subliniază necesitatea ca „Victoria” să creeze o filială în Buteni pentru a scoate pe țărani „din ghearele cămătarilor fără suflet și fără Dumnezeu”. În continuare este prezentată o expunere de motive în favoarea deschiderii aici a filialei. Neavând de unde face împrumuturi, în condițiile în care comuna Buteni era centrul cel mai neproductiv al comitatului, locuitorii de aici se adresau cămătarilor evrei care cereau dobânzi mari, „despoid poporul și așa destul de sărac”. Deși existau în zonă câteva bănci maghiare, încasau și ele dobânzi de până la 16%.

Necesitatea de a fi sprijiniți era motivată de românii din Buteni cu dorința de a nu mai putea să fie influențați de nimeni atunci când datoria îi va chema față de biserică, școală sau neamul lor. Aceasta în condițiile în care și salariile destul de modeste ale preoților și învățătorilor proveneau în mare parte din fondurile statului și lor li se puteau astfel pune ușor piedici în calitatea lor de conducători ai locuitorilor de la sate. Îndatorându-se la cămătări străini pentru a-și acoperi nevoile stringente ce priveau ocupațiile lor de lucrători ai pământului, ei erau siliți să-și

valideze drepturile cetățenești împotriva dorinței lor și a intereselor neamului. Acțiunea deschiderii filialei ar fi fost ușurată de faptul că banca posedă în Buteni o casă în proprietate, care-i putea servi drept sediu. Românii din Buteni au exprimat în fapt prin acest memoriu, dorința lor de a-și satisface necesitățile economice la o bancă românească.

Deși nu s-a reușit deschiderea filialei, cazul românilor din Buteni a creat un precedent care va determina direcțiunea băncii să deschidă în anii următori filiale în alte comune din comitat, în condițiile în care dezvoltarea afacerilor ei i-a permis acest fapt.

Astfel, în 1907 are loc o primă extindere prin întemeierea unei filiale la Chișineu⁹. Deschiderea ei a avut loc la 16 ianuarie, sediul fiind stabilit într-o casă cumpărată de la notarul public din Chișineu, Iuliu Chirilescu. Noua filială va efectua toate operațiunile obișnuite de bancă, adică esconta cambii, acorda împrumuturi pe efecte publice (lombard) și mijlocea împrumuturi ipotecare etc. Ea a fost pusă sub direcțiunea lui Mihai Veliciu, care la această dată era și președinte al consiliului direcțiunii la centrala băncii. Pentru îndeplinirea operațiunilor filialei, centrala a delegat ca șef de birou pe George Adam, iar ca și casier pe Augustin Boțoc.

Filiala din Siria a fost deschisă la 18 septembrie 1910 într-o atmosferă festivă, la eveniment participând 15 funcționari ai „Victoriei” în frunte cu secretarul Sava Raicu, cu Nicolae Marcu membru în comitetul de supraveghere și Axente Secula, membru în direcțiune¹⁰. A fost prezentă întreaga inteligență din localitate, preoțimea în frunte cu protopopul Mihai Lucuța și învățătorii din Siria în frunte cu directorul local Ion Bogdan. Au mai participat avocații E. Hotăran și E. Monția, câțiva funcționari consistoriali din Arad și un grup de 200 de țărani. Sediul filialei a fost stabilit într-o casă situată în centrul comunei, renovată și transformată în birou. La conducerea ei au fost desemnați Axente Secula ca delegat al direcțiunii, Atanasie Popovici ca șef de birou și Romul Boșevici, însărcinat cu casieria.

Înființarea filialei din Ineu a avut loc în condiții mai speciale. În cursul anului 1911 s-au desfășurat tratative cu banca „Lunca” din Ineu în vederea fuzionării acesteia cu banca „Victoria”. În urma acestor tratative și a proiectului prezentat de direcțiunea „Victoriei”, a XXIII-a adunare generală a acționarilor ei a decis fuzionarea cu mica bancă din Ineu, care devenea astfel o nouă filială a „Victoriei”¹¹.

La începutul anului 1912, „Victoria” anexează tot în Ineu sucursala „Gyulavidéki Takarékpénztár” (Casa de păstrare din Gyula și împrejurimi). Datorită crizei economice din Ungaria și a retragerii capitalurilor străine în acest an, numeroase bănci maghiare se confruntau cu dificultăți, această bancă cedând practic „Victoria” sucursala sa din Ineu. Ea a fost luată în primire de Sava Raicu la 20 decembrie 1911/2 ianuarie 1912, activele acestei bănci cifrându-se la o jumătate de milion de coroane, „Victoria” a cumpărat cu această ocazie și casa avocatului Mérö Samu din piața comunei, care fusese sediul băncii maghiare anexate.¹²

Necesitatea întemeierii „Victoriei” a fost relevată la scurtă vreme. În 1892, deci după 5 ani de funcționare, banca a reușit o primă ridicare a capitalului ei social.¹³

CAPITOLUL III

ACŢIONARI ŞI CLIEŢI

Banca „Victoria” şi-a constituit capitalul de fondare prin subscripţie publică de acţiuni. Capitalul social care a stat la baza demarării activităţii băncii a fost de 100 000 florini, acţiunile având o valoare nominală de 100 fl. Cele 1 000 de acţiuni au fost subscrise de un total de 325 acţionari.¹

Succesul subscrierii acţiunilor a determinat ca la 1 octombrie 1887, „Victoria” să-şi deschidă casele pentru clienţii săi.

Anul 1887 a marcat în activitatea pe tărâm financiar-bancar a românilor din Transilvania întemeierea, alături de băncile româneşti existente deja, a altor 5 bănci noi: „Arieşană” în Turda (capital 50 000 fl.); „Auraria” în Abrud capital (30 000 fl.); „Mureşana” în Reghinul săsesc (capital 60 000 fl.); „Sebeşana” în Sebeş-Alba (capital 15 530 fl.) şi „Silvana” în Şimleul Silvaniei (capital 75 000 fl.). Acestora li s-a adăugat banca „Victoria” fiind de remarcat faptul că ea a beneficiat de valoarea cea mai mare a capitalului de fondare dintre băncile româneşti întemeiate în acest an.

Cele 1 000 de acţiuni oferite de „Victoria” spre subscripţie publică au fost achiziţionate de diverse categorii sociale astfel:

- 1) 19 mari proprietari au achiziţionat 130 de acţiuni.
- 2) 99 de liberi profesionişti (funcţionari, avocaţi, medici, preoţi, profesori) au achiziţionat 333 de acţiuni.
- 3) 52 de proprietari mijlocii de la sate au achiziţionat 56 de acţiuni.
- 4) 26 de negustori şi proprietari mijlocii de la oraşe au achiziţionat 86 de acţiuni.
- 5) 117 ţărani au achiziţionat 336 de acţiuni.
- 6) 12 instituţii şi asociaţii au achiziţionat 59 de acţiuni.

Procentual, situaţia se prezintă astfel:

Categoria 1)	5,84%	din acţionari au subscris	13,0%	din acţiuni
2)	30,46%	„ „ „ „	33,3%	„
3)	16%	„ „ „ „	5,6%	„
4)	8%	„ „ „ „	8,6%	„
5)	36%	„ „ „ „	33,6%	„
6)	3,69%	„ „ „ „	5,9%	„

Cel mai mare număr de acţiuni l-au subscris:

1) Dintre proprietarii mari: George Dogariu (31), George Mocioni (16), Antoniu Mocioni (14), Dumitru Antonescu (11), iar ceilalţi sub 10 acţiuni.

2) Dintre cei cu profesii libere: avocaţii Aurel Suci (22), George Lazăr (20), Mihai Veliciu (18), Nicolae Oncu (15), Ioan Mihu (15), medicul Ioan Hossan (22), episcopul Nicolae Fekete Negruţiu (15), episcopul Ioan Meţianu (7).

3) Dintre proprietarii mijlocii de la sate nici unul nu a reuşit să achiziţioneze peste 10 acţiuni, cele mai multe fiind subscrise de Dimitrie Dobrau şi Nicolae Braia (câte 9 acţiuni).

4) Dintre negustori și proprietari mijlocii de la orașe, numărul cel mai mare de acțiuni a fost subscris de comerciantul orădean George Florescu (15).

5) Dintre țărani toți au subscris sub 10 acțiuni, cele mai multe fiind achiziționate de Ilie Bozga⁴. Dumitru Bozgan și Maria Avrămuțiu (câte 7 acțiuni).

6) Din rândul instituțiilor și asociațiilor se remarcă cu cel mai mare număr de acțiuni subscrise banca „Albina” din Sibiu (37), apoi fondul școlar al parohiei ortodoxe române din Toracul Mare (8), comunitățile parohiilor ortodoxe din Arad și Curtici (câte 4), Pilul-mare (3); Nădlac, Simand, Micălaça (câte 2); Măderat, Brusturi, Săn-Nicolau Mic și Cuvin (câte una).

Majoritatea acționarilor din zonele rurale proveneau din satele care făceau parte din comitatul Arad: Pâncota, Siria, Miniș, Ceala, Lipova, Măderat, Chișineu, Simand, Gurahonț, Apateu, Sepreuş, Sântana, Sîcula etc.

Acționarii cu reședința în orașe proveneau majoritatea din Arad, apoi din Budapesta, Szeged, Biserica-Albă, Oravița, Caransebeș, Sibiu, Brașov.

Astfel, încă din primii ani de funcționare banca va sublinia preocuparea ei de a contribui la „lucrările oneste pe toate terenele vieții economice”.² Dintre depunătorii pe care „Victoria” îi va atrage în număr tot mai mare mulți dintre ei au întreținut o bogată corespondență cu centrala băncii, legată mai ales de problema înscrierii unor dobânzi provenite din sumele depuse, transpuneri de bani în alte conturi, cereri pentru mărirea procentelor dobânzii acordate de bancă etc. Unii dintre ei reprezentau diverse instituții sau fonduri destinate unor scopuri de binefacere. Pe lângă preluarea depunerilor spre fructificare, „Victoria” s-a remarcat și în acordarea de credite, fără a face discriminare între maghiari și români. În cazul în care ratele nu erau plătite la timp, banca proceda la înprocesuarea clienților ei, fără a deosebi între naționalitatea lor. Cu intentarea unor astfel de procese se ocupau avocații băncii.³ Numai între 10 martie 1891 și 13 mai 1898 date scadente au fost înregistrate 71 de cazuri în care debitorii au fost înprocesuați. Majoritatea datoriiilor au fost recuperate, 23 de debitori dovedindu-se însă insolabili, iar 9 prezentau dubii în privința solvabilității lor, în urma evaluării bunurilor de care dispuneau.

Avocații băncii și-au făcut datoria cu profesionalism și corectitudine. Excepție au făcut avocatul George Lazăr, care a prejudiciat banca în cursul anului 1900 de suma de 2 022,48 K, pe care și-a însușit-o, folosindu-se de participarea la diverse licitații în scopul validării intereselor băncii.⁴

La 6 octombrie 1900 a avut loc o operațiune de verificare a casei și administrării afacerilor de proces din cancelaria avocațială a institutului realizată de George Vuia, Mihai Veliciu, N. Oncu și Sava Raicu, de față fiind și avocatul George Lazăr. Acesta a fost descoperit prin faptul că sumele primite anticipat de la casa băncii pentru purtarea proceselor nu le administrase și păstrase în casa de bani din localul ei ci le purta împreună cu banii săi privați. S-a mai constatat că din sumele primite ca

numerar pentru purtarea unor procese G. Lazăr a înscris la casa institutului valori mai mici decât cele reale, sub diverse motive: efectuarea unor contracte de vânzare între părți, atribuindu-și diurne pentru execuții la care în fapt nu a participat ci a delegat pe secretarul său, sau folosindu-se în numeroase cazuri de o singură plenipotentă, dar însușindu-și taxa de timbru ce trebuia aplicată celorlalte. Avocatul a fost obligat să restituie paguba făcută ceea ce îl va determina ca în august 1901 să comunice direcțiunii că cele 40 de acțiuni pe care le deține la „Victoria” dorește să le vândă, motivând că nu mai poate fi interesat de institutul în fruntea căruia „stă omul care fără nici un scrupul de conștiință și numai din răzbunare a atentat la onoarea mea”. Aluzia la Nicolae Oncu era foarte transparentă.⁵

Acest scandal declanșat la nivelul factorilor de conducere ai băncii nu a fost făcut public pentru a nu afecta prestigiul de care institutul se bucura la această dată în rândul clientelei.⁶

Numărul depunătorilor la „Victoria” de la înființarea ei și până în 1918 s-a ridicat la aproape 32 000, majoritatea fiind țărani, comercianți, dar și personalități ca Aurel Suciu, N. Oncu, A. Brote, M. Veliciu, Vincențiu Babeș, Vasile Goldiș, Nicolae Petra Petrescu, Emilia Doctor Rațiu, episcopii Ioan Mețianu, Nicolae Popea, Ioan I. Popp, vicarul Ioan Moldovan, Alexandru Sterca-Suluțiu. Majoritatea au purtat corespondență cu direcțiunea „Victoriei”. M. Veliciu⁷, V. Babeș⁸ și Alexandru Sterca Suluțiu⁹ sunt interesați de acțiunile pe care le posedau la Victoria. Episcopul diecezan al Caransebeșului, Nicolae Popea solicită în mai multe rânduri înscrierea dobânzilor pe diverși ani de gestiune cerând depunerea lor mai departe spre fructificare¹⁰, atât pentru cele personale, cât și cele care aparțineau Consistoriului diecezan ortodox român al Caransebeșului¹¹. Episcopul arădean Ioan I. Popp mulțumește băncii pentru donațiile făcute institutului pedagogic — teologic din Arad.¹²

Vasile Mangra, vicar episcopesc în Oradea predă „Victoriei” la 22 ianuarie 1903 o poliță de asigurare pe care el o avea la societatea de asigurare pe viață „Anker” din Viena, ca amanet pentru toate creditele cele are sau le va avea la „Victoria” și autorizează banca ca după moartea sa să ridice suma de asigurare de 10 000 K și din aceasta să-i lichideze toate datoriile.¹³ La 8 iunie 1917 datoria cambială pe care o avea la Victoria este lichidată și cere returnarea poliței.¹⁴ Vasile Mangra s-a preocupat și de înscrierea unor dobânzi sau ridicarea unora din fondurile pe care „Casa consistoriului ortodox român” din Oradea le avea depuse la banca arădeană: „Reuniunea învățătorilor”, fondurile școlare Beznea, Beliu, Valea Mare, Cetea, Cornițel; fondurile parohiale Pocola și Beliu; fondul bisericilor din Coroi și Tinca; fondul aparținând fundațiilor „G. Lazăr”, „Mihoc” și „Oancea”.¹⁵

Din corespondența Emiliei Rațiu transpar greutatea cu care se confruntă după moartea lui I. Rațiu. Ea solicită de aceea băncii să-i acordeze 6% dobânzi după suma depusă (față de 5% în mod obișnuit), însă pentru început nu i se poate acorda decât 5,5%.¹⁶ În 1914 ea cere ridicarea dobânzilor la 7%¹⁷, datorită creșterii prețurilor în Sibiu, unde locuia cu fiica sa Felicia și cu care după mărturisirea ei împărțea greutatea vieții.¹⁸ Cererea îi este acceptată iar „Victoria” îi trimite sumele respective prin banca „Albina”.

În rândul depunătorilor băncii se înscriu și fruntașii lumii rurale românești: preoți, învățători, avocați, medici, care pe lângă interesele lor proprii, solicită „Victoriei” credite pentru zidirea sau repararea unor biserici, înzestrarea unor fonduri școlare sau parohiale, înscrierea dobânzilor după aceste sume etc. Astfel de solicitări sunt adresate băncii prin corespondența primită din partea unor parohi aparținând comunităților bisericesti din Buciumi¹⁹, Cociuba²⁰, Almaș²¹, Chisindia²², Gurahonț²³, Curtici, Almaș, Șimand, Cuvin, Hălmagiu²⁴; avocați din Beiuș²⁵, Oravița²⁶, Buteni²⁷, Pecica²⁸; judele comunei Poieni²⁹, medicul Ioan Hossan, fondator la „Societatea pentru crearea unui fond de teatru român”³⁰ etc. Parohiile dispuneau de mai multe fonduri. Spre exemplu, parohia din Pecica solicită la 3 februarie 1904 înscrierea dobânzilor în conturile: epitropia parohială; fondul bisericesc; fondul de înmormântare; fondul școlar; fondul corului bisericesc; fondul mormintelor și al crucilor bisericești³¹. De asemenea, „Victoria” avea deschise și fonduri de ajutorare în diverse scopuri, înscrise pe numele inițiatorilor acestora sau al destinației lor: fondul de ajutorare „Ioan Popasu”³², cele aparținând Consistoriului ortodox român din Arad³³, fondul școlii greco-catolice de fete din Oradea³⁴, fundațiunea episcopului „Ioan Mețianu” Arad³⁵ etc.

O serie de instituții și asociații se vor remarca ca și clienți permanenți ai băncii încă de la întemeierea lor: „Societatea de lectură de la institutul pedagogic — teologic” din Arad; „Reuniunea femeilor române” din Arad; „Asociația națională română „Arădana”; „Tipografia română diecezană” din Arad; „Fondul sinodal congresual și fondul de pensii al preoților din dieceza Caransebeșului; banca „Albina” din Sibiu etc.³⁶

Din desfășurarea operațiunilor pe care le efectua „Victoria” a realizat profituri, o importantă parte a lor fiind alocată unor scopuri filantropice și culturale, dar și dotării și întăririi fondului de rezervă. Acesta oferea o garanție deosebită afacerilor băncii, ceea ce reprezintă și o explicație pentru creșterea de la an la an a volumului depunerilor. Aceasta a pus la dispoziția băncii capitaluri care putea fi manevrate sau investite în cambii, afaceri cu imobile, negocierea vârsămintelor din țară și străinătate, deschiderea de conturi curente simple la orice casă din țară sau străinătate.

Prin întreaga activitate desfășurată de cei concentrați în jurul ei, banca „Victoria” a reprezentat principiul politic „prin noi înșine”, care definea de fapt orientarea activistă în mișcarea națională.

CAPITOLUL IV

CAPITALUL ȘI OPERAȚIUNILE BĂNCII

Analiza activității desfășurate de bancă și a bilanțului realizat în cursul unui an de gestiune avea loc în cadrul adunărilor generale ale acționarilor la care ei participau fie personal, fie prin trimiși ai lor cu plenipotență. În cadrul adunărilor generale era prezentat raportul de activitate și bilanțul realizat în anul precedent, confirmate de comitetul de

supraveghere, care garanta exactitatea datelor și concordanța lor cu cele înscrise în registrele băncii.

În cadrul adunărilor generale se luau hotărâri majore în privința modului cum conducerea băncii înțelegea să asigure evoluția în viitor a afacerilor, distribuirea profitului net, urcarea capitalului de acțiuni ș.a. Hotărârile erau aprobate prin votul acționarilor: 1—2 acțiuni dădeau drepturi la 1 vot, 3—4 acțiuni la 2 voturi, 5—6 acțiuni sau mai multe la 3 voturi.¹

„Victoria” și-a constituit iar ulterior și-a mărit capitalul social prin subscrieri publice de acțiuni. După succesul clasării capitalului social în acțiunile emise la întemeiere, în scurtă vreme „Victoria” a avut posibilitatea să procedeze la o majorare a acestuia.

În condițiile în care în cursul anului 1892, banca realizase un re-
viriment de peste șase milioane de fl.², și dispunea de un fond de rezervă de 23 000 fl., direcțiunea a procedat la o nouă emisiune de 2 000 acțiuni. Prețul unei acțiuni a fost stabilit la 120 fl., iar totalul capitalului societății s-a ridicat la 300 000 fl. Rațiunea care a stat la baza acestei ridicări a capitalului social a fost dorința majorării resurselor financiare care puteau oferi băncii posibilitatea acordării unor credite mai mari cu dobânzi mai reduse. Astfel, dobânzile instituitului de pe urma acestei operațiuni urmau să fie realizate nu atât pe seama clientelei cât pe aceea a realizării unei circulații mai mari a numerarului.³ Acțiunile beneficiau de toate drepturile de la 1 ianuarie 1893. În acest an banca a reușit să achiziționeze și un nou edificiu în valoare de 58 300 fl., sumă înscrisă la capitalul active.⁴

În anul 1905 banca realizează o nouă urcare a capitalului social. În acest an, depunerile au crescut la aproape 6 milioane K⁵, ceea ce impunea aducerea capitalului social în conformitate cu valoarea acestuia. Capitalul social prin noua emisiune de 3 000 de acțiuni a urcat la 1 200 000 K, „Victoria” atingând astfel în privința valorii acestuia o sumă egală cu capitalul băncii „Albina”. Valoarea nominală a unei acțiuni era de 200 K iar ele puteau fi achiziționate la un preț de 300 K. Din acesta, 200 K urmau să revină capitalului social, iar câte 100 K, reprezentând un total de 300 000 K revenea fondurilor de rezervă.

În urma prospectului emis de direcțiune, fiecare vechi acționar putea achiziționa un număr de acțiuni până la totalul celor pe care le deținea din emisiunile anterioare. Aceasta trebuia realizat într-un termen fix, în caz contrar pierzând dreptul de prioritate la subscrierea lor. Acțiunile care nu erau cumpărate de vechii acționari, urmau a fi vândute la prețul fixat de direcțiune, care nu putea fi mai mic de 300 K. Câștigul ce urma a fi realizat era folosit, de asemenea, pentru dotarea fondurilor de rezervă. Dividenda de pe urma noilor acțiuni urma să fie calculată de la 1 ianuarie 1906. Până la această dată cei care subscriau acțiuni primeau 5% dobânzi după sumele plătite în contul noilor acțiuni, din momentul achitării până la 31 decembrie 1905. Subscrișii care rămăneau în restanță cu plățirea punctuală în conformitate cu termenele stabilite de bancă, urmau să plătească la casă 6% dobânzi după sumele restante. Dacă ratele nu erau plătite la termenele fixate, cele deja achitate reveneau fondurilor de rezervă, acțiunea neplătită se anula și în locul ei se emitea un nou titlu de acțiune.⁶

Acestea au fost principiile care au stat la baza emisiunii noilor acțiuni ce au avut loc pe parcursul anului 1905. Urcarea capitalului social a fost posibilă și datorită sacrificiului făcut de acționari, care renunțând la interesele de moment au stabilit prețul noilor acțiuni emise la o sumă care depășea valoarea nominală cu 50%, ceea ce a și dat posibilitatea dotării fondurilor de rezervă cu 300 000 K.

Anii 1901—1906 s-au caracterizat în general prin abundență de numerar, pe fondul unei crize financiar-economice, de intensitate medie. Gospodăria țaranului român suferă în cursul anului 1902 din pricina epizootiei, iar în 1904 de pe urma unor recolte slabe de cereale și fân. Din a doua jumătate a anului 1906 are loc însă un început de înviorare economică și pe fondul unei bune recolte din anul 1905. Aceasta a dat posibilitatea clientelei de a efectua depuneri și a returna la timp creditele contractate la bancă.⁸ La începutul anului 1907 însă, criza reizbucnește, fiind marcată de scumpetea numerarului și de restrângerea lui. Banca arădeană va manifesta ca urmare reținere în acordarea de credite. Momentul a fost depășit relativ ușor, în anii următori având loc un nou reviriment în viața economică.

La 11 martie 1911, a XXIII-a adunare generală a băncii a apreciat că existau condiții favorabile pentru o nouă ridicare a capitalului social. S-au aprobat majorarea acestuia printr-o nouă emisiune de acțiuni în valoare de 1 200 000 K, sumă care urma a fi împărțită în 6 000 de acțiuni în valoare nominală de 200 K. Ele urmau a fi oferite de asemenea cu prioritate vechilor acționari, la cursul de 300 K pentru o acțiune. Restul acțiunilor rămase neoptate și cele pe care vechii acționari voiau să le cumpere peste numărul de opțiuni de care dispuneau, urmau să fie vândute la cursul 400 K pentru o acțiune. Termenul de opțiune a fost stabilit de la 15 aprilie până la 15 mai 1911. Aceeași adunare generală a aprobat și fuzionarea cu „Victoria” a băncii „Lunca” din Ineu, care datorită greutăților financiare și fiind o instituție de proporții reduse se afiliase la „Victoria” încă din 1910.

Pentru aranjarea părții financiare a acestei fuzionări și transformarea „Luncii” într-o nouă filială a „Victoriei” s-a decretat și o emisiune specială de 500 acțiuni, în valoarea nominală de 200 K pentru o acțiune.⁹ „Victoria” a emis astfel un prospect special, care prevedea că un acționar vechi avea posibilitatea de a subscrie cu prioritate din această emisiune atâtea acțiuni noi câte poseda din emisiunile anterioare. Din cele 500 de acțiuni emise cu ocazia fuzionării băncii „Lunca”, 250 au fost oferite cu drept de prioritate acestora, la prețul de 400 K/acțiune. „Victoria” ofereă o acțiune nouă pentru 4 acțiuni de la „Lunca”, pe lângă o simplă declarație de optare și depozitarea acțiunilor fără plată. După aceste acțiuni au fost oferite 5% dobânzi, începând cu sfârșitul anului 1911. Acțiunile noi și cele rămase neoptate de la „Victoria” sau de la „Lunca” au fost oferite în primul rând acționarilor și în al doilea rând altor persoane care au dorit să devină acționari ai băncii.

Cei care nu se încadrau în termenul fixat își pierdeau dreptul de prioritate. Vechile acțiuni au fost ștampilate cu nota de emisiune. Subscrierile aveau valoare doar dacă cei care achiziționau acțiunile plăteau și prima rată de emisiune. Dacă ratele nu erau plătite la timp, cele deja achitate urmau să intre în dotarea fondului de rezervă. Acționarilor

de la „Lunca” care nu s-ar fi folosit de dreptul lor de prioritate, urmau să li se anuleze acțiunile neoptate. Pe lângă plățirea de către aceștia a valorii lor nominale de 100 K pentru o acțiune, „Victoria” avea dreptul să emită acțiuni noi cu prețul de 400 K. Ele urmau a fi eliberate numai după plățirea întregului preț de emisiune și cu începere de la 1 noiembrie 1911. Noile acțiuni au beneficiat de toate drepturile cu începere de la 1 ianuarie 1912. Până la această dată toți cei care au subscris acțiuni au primit 5% dobânzi după ratele plătite în termenele stabilite de institut. Cei care nu efectuau la termen plata acestor rate au trebuit să achite 6% dobânzi pentru întârziere.¹⁰

Întreaga operațiune a avut succes întrucât publicul era interesat în a avea afaceri cu „Victoria”. Aceasta în condițiile în care în urma noii emisiuni de acțiuni, care a fost și ultima din perioada de până la 1918, capitalul social s-a ridicat la suma de 2 500 000 K, iar fondurile de rezervă atingeau aproximativ 2 000 000 K¹¹, o valoare aproape egală cu a capitalului social.¹² Toate aceste urcări de capital banca le-a efectuat impunând acționarilor sacrificii bănești, în scopul dotării deosebite a fondurilor de rezervă ale societății.

Odată cu fuziunea băncii „Lunca”, „Victoria” a ajuns să domine pe plan financiar întreg cercul Ineului. Concurența pe care a început să o facă aici banca arădeană va determina institutul „Gyulavidéki takarékpénztár” să-și ofere „Victoriei” filiala ei din Ineu.

La începutul secolului „Victoria” era recunoscută ca a doua bancă românească din Transilvania, urmând ca importanță după „Albina” din Sibiu. La 1914, capitalul social al „Albinei” prezenta suma de 6 000 000 K, iar al „Victoriei” mai puțin de jumătate: 2 500 00 K. Însă rezervele băncii arădene depășeau pe cele ale „Albinei”: 1 906 000 K față de 1 660 000 K. Este tot atât de evident însă că situația aceasta era determinată de obligațiile și extinderea mult mai largă a afacerilor „Albinei”, în calitatea ei de conducător în sistemul băncilor românești din Transilvania, instituționalizat sub forma asociației „Solidaritatea” în 1907.

Prin urmare, după o perioadă de consolidare pe care a cunoscut-o „Victoria” de la 1888 până la 1900, a urmat o perioadă în care banca își va extinde treptat operațiunile. Situația a continuat până la primul război mondial, perioadă în care vor avea loc restrângeri în volumul anumitor operațiuni.

Principalele operațiuni care intrau în sfera de activitate a băncii erau: depunerile spre fructificare, scontul de cambii, reescontul, împrumuturile ipotecare, împrumuturile pe efecte (lombardul).

Din efectuarea acestor operațiuni, precum și din alte speculații, banca realiza venituri, în acord însă cu principiile politicii de bancă, conform cărora aceasta o structură solidă atunci când realiza beneficii modeste și constante, arareori acestea putând atinge volumul celor realizate de întreprinderile comerciale și industriale.

După reținerea tuturor cheltuielilor din venitul brut realizat, rezulta un venit net, care reprezenta în fapt profitul băncii. Din acesta conducerea „Victoriei” s-a preocupat în mod deosebit pentru dotarea fondului de rezervă și a fondului de pensii, preferând să mențină dividendul acționarilor la o valoare medie.

Cea mai importantă operațiune efectuată de „Victoria” era primirea depunerilor spre fructificare.¹⁴ În cadrul acestora intrau operațiunile de giro. În registrele institutului fiecărui depunător i se deschidea un cont în care se înscrisa suma depusă pentru păstrare. El putea dispune trecerea unei părți din ea sau a întregii sume în contul unui alt depunător al băncii de la care cumpăra ceva, operațiunea respectivă numindu-se girare.

Banca efectua și operațiuni de cont curent, care derivau din cele de giro. Contul curent cuprindea două capitole: „credit” (pentru ceea ce datora banca), respectiv „debit” (pentru ceea ce datora clientul băncii). Depunerea făcută de un client era înscrisă la contul „credit”. Când clientul avea de plătit cuiva anumite sume, aviza banca, care efectua această operațiune, înscriind-o la capitolul „debit”. Pentru sumele depuse, banca plătea dobândă, iar pentru cele achitate în contul respectiv, o încasa.

Banca arădeană primea și depuneri spre păstrare, ele trebuind să fie restituite în starea în care i-au fost încredințate. Termenul cel mai lung în care păstra aceste depozite era de 3 ani, perioadă după care depozitul trebuia prelungit. În caz contrar, banca îl putea depune la judecătorie, pe cheltuiala deponentului.

Între depozite, ramura cea mai importantă era reprezentată de depozitele bănești. Banca le putea folosi împrumutându-le altora, operațiune de pe urma căreia încasa dobânzi. Prin urmare, aceste depuneri bănești erau fructificate.

Venitul băncii rezulta din diferența între dobânda cu care acorda împrumuturile și dobânda pe care o oferea depunătorilor. Astfel, „Victoria” încasa la împrumuturi 7% dobânzi (din 1892 se manifestă tendința de scădere a acestora), iar dobânda pe care o practica după depuneri era de 5%, redusă din 1904 la 4,5%. Aceasta era socotită potrivit normelor bancare la o jumătate de an, putând fi capitalizată fără vreo înștiințare a depunătorului și fructificată în continuare. Aceasta era și în avantajul băncii, care putea să lucreze în continuare cu aceste capitaluri¹⁵.

O mare parte a depunătorilor băncii se adresează în corespondența pe care o purtau cu aceasta pentru înscrierea în continuare a dobânzilor care li se cuveneau de pe urma capitalului depus¹⁶, transferul¹⁷ sau girarea unor sume¹⁸. Semnalări pentru efectuarea unor astfel de operațiuni a primit banca din rândul unor depunători privați între care se remarcă personalități ca Nicolae Popea, Vasile Mangra, Vincentiu Babeș, Emilia Rațiu, Vasile Goldiș ș.a. Alături de aceștia se intereseau de conturile pe care le aveau la banca arădeană „oficiile de casă ale consistoriilor metropolitane ortodoxe române” din Sibiu, Oradea, Caransebeș, Arad, „Comunitatea de avere a fostului regiment confinar român-banatic nr. 13” din Caransebeș, „Vechea Asociațiune Funebrală română din Elisabetinul Timișorului” etc., precum și diverse bănci din Transilvania și Ungaria: „Bihoareana”, (Oradea), „Crișana” (Brad), „Iulia” (Alba Iulia), Timișana” (Timișoara), „Pesăcana” (Pesac), „Casa de economii din Sâmbăteni”, a Băii de Criș „Asociația cetățenească de economii și ajutor din Debreczen”, „Prima reuniune a caselor de păstrare din Pesta”, „Banca generală de credit ungar” filiala din Pécs etc.

Suma minimă pentru efectuarea unei depuneri la „Victoria” era de 50 cruceri. Depunerile se puteau efectua și prin poștă. Banca oferea de-

punătorilor informații diverse, legate de operațiunile ei, la cerere sau în scris¹⁹.

Creșterea volumului operațiunilor băncii care i-a dat și posibilitatea urcării capitalului social în scurtă vreme de la întemeiere, a demonstrat totodată că înființarea „Victoriei” a fost o necesitate pentru părțile Aradului. În zonă lipsea o reuniune economică pentru ajutorarea plugarilor, precum și o revistă economică. Această reuniune economică, ar fi fost necesară datorită numărului mare al comunelor românești care existau în comitatul Arad. Din 239 de comune, în ultimul deceniu al secolului XIX, 25 erau locuite mai ales de maghiari, 30 erau mixte, iar restul erau comune, locuite de români. Din cele 239 de comune, numai 40 se aflau în ținuturi muntoase cu pământ puțin roditor, celelalte erau situate în zonele de câmpie, iar locuitorii lor își obțineau veniturile exclusiv din producția agricolă pe care o realizau²⁰.

În aceste condiții, majoritatea depunătorilor băncii „Victoria” erau acești țărani români, care reprezentau majoritatea în comitatul Arad, iar aflutul lor la caserile băncii explică creșterea de la an la an a depunerilor spre fructificare.

„Victoria” a reușit să depășească în cursul primului deceniu de activitate două momente mai dificile. Primul a avut loc în 1895, care a fost un an nefavorabil pentru clientela băncii datorită unei slabe producții agricole. Prețul produselor a fost scăzut, iar spre sfârșitul anului numărul devenise rar și scump²¹. Operațiunile institutului nu fuseseră afectate însă într-o măsură serioasă, înregistrându-se o creștere a depunerilor de la 640 685 fl. la 856 234 fl.²²

Al doilea moment mai dificil a avut loc în 1898, când pe lângă lipsa de numerar, criza pe piața de bani din Arad fusese agravată de falimentul băncii maghiare „Aradi polgári takarékpénztár” („Casa cetățenească de economii” din Arad). „Victoria” nu a fost afectată însă decât indirect, întrucât nu a întreținut relații de afaceri cu institutul falimentar. Totuși, a fost nevoită de a-și impune o anumită rezervă în acordarea creditelor²³.

Creșterea depunerilor și siguranța operațiunilor efectuate de bancă va determina ca în cursul anului 1900 chiar congregația comitatului Arad să-și depună la „Victoria” fondurile și capitalurile disponibile. Soliditatea băncii este recunoscută, fiind calificată ca „fortăreață economică” și subliniindu-se faptul că „a ajuns a doua dintre toate băncile românești și prin soliditatea ei stă azi chiar între băncile ungurești din aceste părți (ale Aradului — n.n.) la nivel ridicat”²⁴.

Ziarele maghiare, deși acuzau „Victoria” că face politică²⁵, unele nu ezitau însă să o aprecieze în ceea ce privește conducerea și sistemul de control²⁶. Banca instituise în 1903 un funcționar superior pentru control, ce nu se amesteca în manipularea zilnică, dar independent de contabilitate conducea un așa numit ziar de control după sistem american. Pe baza foilor ce i se trimiteau de la casă, acest funcționar introducea în ziarul de control fiecare poziție, cu specificarea după partidă. Pozițiile și sumele trebuiau să se potrivească cu însemnările de contabilitate și cu situația făcută de casier, ceea ce se constata zilnic la încheierea casei²⁷.

Începând din 1903, „Victoria” procedea la o modificare a dobânzilor acordate după depuneri, printr-o nuanțare a acestei operațiuni: după depunerile pe cel puțin 3 luni acorda 4,5%, dobânzi, iar după cele

efectuate pe un timp mai scurt, 4%²⁸. Situația a fost determinată de efectele crizei economice, care se făcuseră simțite din ultimii ani ai deceniului precedent. Stagnarea economică va înceta în anul 1906, pentru a reizbucni cu violență în anul următor. De aceea, banca nu ducea o politică financiară în sensul sporirii dividendei, ci urmărea înlesnirea creditelor și dotarea fondului de rezervă.

Până în 1914 crizele se succed la intervale scurte. În acest an cea mai mare grijă au făcut-o băncii deponenții care își retrăgeau brusc banii nu din neîncredere față de bancă, ci de teama războiului. Banca dispunând de sume considerabile la casă a plătit și sume mai mari decât prevedeau statutele și fără lichidare. Deponenții, odată ce și-au retras banii, convinși că-i vor putea primi înapoi, au revenit, depunându-i din noi spre fructificare. Banca a căutat să preîntâmpine aceste retrageri, făcând sacrificii prin oprirea la casă a unor sume mari în bani lichizi, care deveneau astfel neproductive neputând fi investite²⁹. Acest fapt a influențat venitul net al anului 1914, în sensul scăderii lui cu mai mult de 100 000 K.

Depunerile au avut totuși o evoluție ascendentă. Situația se explică prin veniturile ce se realizau din câmpiile roditoare ale comitatului și din podgoriile Aradului. Aici lucrau locuitori din Măderat, Pâncota, Agriș, Măsca, Siria, Ghioroc, Miniș, Târnova și Păuliș, mulți din ei fiind angajați la viile de pe Alföld Tokaj și alte locuri din Ungaria. Veniturile realizate au contribuit în bună măsură și la întemeierea băncii „Mureșanul” din Radna. În părțile Cermeiului, Cherelușului, la Siria și Chișineu, proprietarii români au reușit să achiziționeze moșii cumpărate de la cei maghiari.

Începând din 1911 se remarcă o tendință de descentralizare a băncii, datorită numărului mare de depunători și aglomerației de muncă de la casele și birourile centrale. Această situație determină Direcțiunea și pe noul director-executiv, Sava Raicu, ca în 1912 să creeze sucursale amplasate la o distanță mică de centrală³¹.

Anul 1912 debutează în Ungaria cu o nouă criză de bani care a afectat și băncile românești din Transilvania. Criza financiară, cea mai violentă cunoscută în ultimele 4 decenii de până atunci a fost agravată și de retragerea capitalurilor străine din Ungaria. Situația a fost determinată și de impactul politicii externe în perspectiva declanșării războiului în Balcani.

În toamna anului 1912 au avut loc revărsări de ape, numeroși agricultori rămânând lipsiți de produse³².

Depunerile spre fructificare au cunoscut totuși la „Victoria” o creștere de peste 2 000 000 K față de 1910³³. În anul 1913, „Victoria” cu toată situația de criză complicată și de izbucnirea războiului balcanic, a reușit să urce dividendă acționarilor cu un procent. La depunerile spre fructificare, banca înregistrează o ușoară scădere³⁴. În anul 1914 însă această operațiune are din nou o evoluție ascendentă, nefiind afectată de împrumuturile de război subscribe prin bancă³⁵. În 1917, datorită inflației situația financiară s-a caracterizat prin abundența banilor. Capitolul depunerilor spre fructificare nu a fost afectat în sensul unei diminuări importante pe tot parcursul războiului. Creșterile realizate la această operațiune au fost mult mai mari față de perioada anterioară. Dacă între 1900—1913 depunerile au crescut cu aproximativ 10 milioane K, între 1914—1918 ele au cunoscut o creștere de aproximativ 22 milioane K. Prin ur-

mare, în anii războiului a sporit și clientela băncii, dată fiind siguranța păstrării banilor în bancă în perioadele marcate de criză.

O altă operațiune efectuată de „Victoria” era scontul de cambii (hârtii de valoare). Scontul reprezenta cumpărarea unei datorii (pretensiuni), de regulă raportul făcându-se la datoriile cambiale. Această operațiune era însemnată, întrucât capitalul alocat în cambii era relativ cel mai mobil, prin cumpărarea de cambii, banca obținând dobânzi de la ziua cumpărării până la scadența cambiului³⁶.

Esența operațiunii consta în faptul că privații și comercianții, când făceau o investiție și nu dispuneau de bani lichizi, puteau plăti respectiva sumă în polițe sau cambii. Cel care vindea marfa, dacă nu avea pe moment nevoie de bani, păstra polița și la scadența o prezenta debitorului pentru răscumpărare. Dacă proprietarul poliței avea însă nevoie de bani și nu voia sau nu putea aștepta până la expirarea poliței, se ducea cu ea la bancă și o vindea. Banca o sconta, adică o cumpăra și după reținerea procentelor cu care opera, plătea restul. Cambiul prezentat spre scontare era întâi examinat în privința garanțiilor oferite de subscrierile sale, iar dacă era găsit corespunzător, banca îl sconta, întocmind o listă de scont. Dobânzile cu care lucra „Victoria” la această operațiune erau de 6—8‰ pentru un cambiu cu 3 subscrieri³⁷, dobânda variind în funcție de urcarea de capital.

După plățirea sumei scontate, cambiul era trecut în registre, se introducea în scadențar pentru a avea evidența exactă a datelor scadente și se trecea în registrul special al cambiilor intrate. Acestea, sortate după scadență, formau portofoliul institutului. La scadență, cambiile se încasau prin numerar sau prin prelungiri. În caz de neplătire, banca protesta și împrocesua cambiul prin avocat³⁸.

Prin operațiunile de scont de cambii pe care le efectua „Victoria” a contribuit la stimularea activității comerciale din părțile Aradului, profitul realizat prin această operațiune fiind triplu: al cumpărătorului unor mărfuri, care nedisponând de bani lichizi plătea cu poliță (cambiu); al proprietarului poliței, care dacă nu avea nevoie imediată de bani putea vinde polița la bancă și în sfârșit a băncii însăși, care își putea plasa în felul acesta capitalul.

Operațiunile de scont de cambii au cunoscut, în general, o evoluție ascendentă la banca arădeană până în anul 1914. În anii 1897, 1907, 1912 s-au înregistrat valori mai scăzute față de cele realizată în anul precedent. Până la 1897, numărul cambiilor scontate de „Victoria” a crescut de la 16 000 în 1894 și 20 000 în 1895, la 26 000 în 1896. Odată cu această dezvoltare se remarcă în urma dobânzilor (intereselor) încasate creșteri ale profitului net al băncii.

Între 1897—1906 scontul de cambii cunoaște un curs ascendent³⁹. Plasarea unei părți din capitalurile disponibile în hârtii de valoare constituia o garanție și pentru deponenți.

Pentru anii 1912—1913, în condițiile războiului balcanic, raportul direcțiunii către adunarea generală întrunită la 2 martie 1914, relevă lipsa de bani, datorită milioanei cheltuite în țară pentru înarmare și mobilizări, precum și retragerea creditelor care au determinat o serie de falimente ale unor bănci, întreprinderi industriale și comerciale⁴⁰. În

1914, și „Victoria“ a înregistrat pierderi la curs de efecte, care n-au fost puse însă în sarcina fondului de rezervă. Numai la efectele obligațiunilor comunale ale institutului „Pesti Hazai takarékpénztár“ („Casa națională de economii din Pesta“) și la scrisurile funciare de la „Egyesült Budapesti fővárosi takarékpénztár“ (Casa unită de economii din Budapesta), „Victoria“ a trebuit să amortizeze față de 1913, 50 000 K diferență de curs.⁴¹ În 1914, portofoliul cambial al „Victoriei a crescut cu peste 800 000 K, pentru ca în anii războiului, scăderea să fie evidentă datorită stagnării comerțului îndeosebi și creșterii inflației.

Reescontul era o operațiune pe care banca a efectuat-o încă de la întemeiere, dar evoluția sa poate fi urmărită doar începând cu anul 1899. Până la această dată, reescontul nu era specificat în bilanț ci se scădea din valoarea escontului. Începând din 1899, „Victoria“ a trebuit să se conformeze exigențelor stabilite de „Revista economică“, care începe să apară din acest an, în privința publicării bilanțurilor.

Operațiunea de reescont consta în vinderea de cambii cumpărate înainte de scadență. Institutul proceda la vinderea acestora când le avea în număr mare și era în lipsă de bani. În ultimă instanță, această operațiune era și ea destinată satisfacerii cererii de bani a clienților.

Reescontul era acordat de băncile mari institutelor care îl solicitau, sub condiția ca acestea să fie solide și conștiincios conduse. Operațiunea aceasta era menită să servească acoperirea lipsei de bani la un institut. Reescontul se folosea pentru acoperirea până la o treime din suma depunerilor. Folosirea lui era recomandată numai pentru a compensa lipsuri de bani neregulate și trecătoare, trebuind să fie luat pe o durată echivalentă cu aceea a împrumuturilor pe care le dădea banca. În felul acesta trebuia să se stabilească un echilibru între contractarea creditelor de reescont și acordarea împrumuturilor.⁴²

Un ușor dezechilibru a fost înregistrat în această privință în anul 1905, când s-a înregistrat o disproporție între rezerva de efecte a „Victoriei“ și reescont. În condițiile în care rezerva de efecte abia atingea 2,50% din valoarea depozitelor, aceasta era insuficientă cu cât institutul era angajat într-un reescont apreciabil de 2 355 579 K, mult mai mare decât în anul precedent.⁴³

În cursul anului 1912, „Victoria“ a fost nevoită să apeleze masiv la credite de reescont, datorită crizei economice din acest an. Banca a reușit să-și mențină poziția datorită legăturilor cu băncile mari de reescont, îndeosebi „Albina“, precum și sprijinului ce i-a fost dat de conducerea filialei „Băncii austro-ungare“ din Arad.⁴⁴ Între anii 1916—1918, „Victoria“ nu a mai avut angajamente de reescont, restituindu-le la timp, fără a se prevala de favorurile moratoriului.

La capitolul credite, banca „Victoria“ a efectuat împrumuturi ipotecare și împrumuturi pe efecte (lombard).

Împrumuturile ipotecare erau acordate diverselor persoane care voiau să realizeze investiții ce necesitau o perioadă mai îndelungată de timp până la realizarea lor (creșterea vitelor, rentabilizarea loturilor de teren, a edificiilor etc.). Banca dădea solicitantului capitalul necesar, dar pretindea drept garanție zălogirea moșiei sau a caselor, efectuându-se astfel ipotecarea lor. Într-o perioadă anumită de timp, capitalul era replătit împreună cu dobânzile aferente, în rate egale numite anuități.

Plata acestora se întindea în cazul acestei operațiuni pe o perioadă de câțiva ani. Nerestituirea creditelor la termen, atrăgea după sine împrumutarea debitorilor.⁴⁵

Crizele de pe piața financiară arădeană, din 1898 și 1899 au determinat direcțiunea „Victoriei” să manifeste rezerve față de năvala cererii de credite noi. Banca a redus în special în această perioadă contul creditelor ipotecare, pentru a determina mobilitatea capitalurilor în condițiile crizei. Situația se menține și în cursul anului 1900, direcțiunea arătându-se rezervată și față de folosirea creditelor ce i-au fost oferite „Victoriei”.

Adunarea generală din 23 februarie 1908 a subliniat faptul că banca, în ciuda crizei economice, nu face o politică financiară în sensul sporirii dividendei, ci urmărește înlesnirea acordării creditelor celor care le solicitau și care ofereau garanții pentru restituirea lor.

Începând cu anul 1912 banca va cunoaște o scădere continuă a împrumuturilor ipotecare, în timp ce lombardul scade vertiginos începând din 1916.⁴⁶ Criza de bani izbucnită în 1912 s-a datorat și unei insuficiente organizări a creditului în Ungaria. Particularii și diversele firme utilizau adeseori credite provenite de la mai multe bănci. Ei primeau astfel credite mai mari decât le-ar fi putut restitui, fiindcă unele bănci creditoare nu cunoșteau situația celui creditat la alte bănci. O altă cauză era ușurința cu care se putea întemeia o bancă, în dauna calității funcționarilor și operațiunilor efectuate de ea. Împotriva acestei situații vor căuta să impună în domeniul bancar românesc primele măsuri conferințele băncilor române.

La situația de criză se adăuga și faptul că Ungaria era o țară cu capitaluri modeste, ea depinzând de sprijinul Austriei și a altor țări din Apus în satisfacerea trebuințelor de credit. În general, când se iveau situații de criză politică, acestea provocau imediat și o criză financiară, în condițiile în care creditele din străinătate intrau în Ungaria mai ales prin băncile austriece.⁴⁷

Odată cu izbucnirea războiului, statul, prin publicarea unui moratoriu a căutat să ușureze situația critică dintre creditori și debitori, acordând unele înlesniri la restituirea creditelor în bani. În aceste condiții, banca arădeană a sistat acordarea de noi împrumuturi, concentrându-se spre bunul mers și lichidarea afacerilor contractate până la această dată.

În cursul anului 1914, „Victoria” a beneficiat de sprijinul băncii austro-ungare, aceasta fiind silită să urce etalonul dobânzilor la 8%. Ulterior, acesta a fost scăzut la 6%, apoi la 5,50%. În anii războiului, cu toată soliditatea rezervelor sale, „Victoria” a manifestat reținere în acordarea împrumuturilor, dată fiind nesiguranța recuperării lor. O mare parte din cei creditați au fost mobilizați pe front, unii din ei ajungând prizonieri.⁴⁸ Pierderile suferite au putut fi ușor amortizate, datorită considerabilelor rezerve latente ale băncii, fondul de rezervă nefiind astfel afectat într-o măsură importantă.

Lombardul (împrumutul pe efecte) era o operațiune de credit realizată pe bază de amanet sau zălog, constând din diverse efecte (obiecte). Această operațiune era realizată pe termene scurte (între 8 și 90 de zile).

„Victoria” a practicat în mod deosebit împrumutul pe efecte publice, respectiv lombardul pe valori, cu termene scurte (cambii, asiguate, cu-

poane) și lombardul pe efecte cotate la bursă (obligațiuni de stat și ale provinciilor, obligațiuni comunale, lozuri; acțiuni etc.). După titlurile depuse ca amanet, banca elibera un înscris de amanet. Acesta trebuia prezentat băncii cu ocazia fiecărei prelungiri, replătiri ori urcări a împrumuturilor, la fiecare argumentare sau reducere a amanetului, precum și la fiecare eliberare de cupoane scadente.

Banca, conform regulilor își rezerva dreptul de a vinde valorile amanetate fără intervenție judecătorească, dacă la scadență debitorul nu ar replăti sau prelungi împrumutul său. Banca își putea acoperi astfel ceea ce i se datora (pretensiunile) plus eventualele dobânzi și competențe restante. Eventualul plus ce ar fi rezultat era ținut la dispoziția debitorului, fără dobândă, sau putea fi considerat ca depozit spre fructificare, dar cu o dobândă mai moderată. Pentru suma neacoperită prin vânzare, debitorul garanta cu cealaltă parte a averii sale oriunde s-ar fi aflat.⁴⁹

Această operațiune a cunoscut în cazul „Victoriei” cea mai mare variație, fiind foarte mobilă în raport cu celelalte, iar banca putând să-și recupereze ușor sumele datorate de către debitori. În cursul războiului și această operațiune de credit va cunoaște o reducere ca volum⁵⁰, banca manifestând precauție și în acordarea acestor împrumuturi. Dobânzile pe care „Victoria” le încasa de pe urma efectuării acestor operațiuni precum și speculațiile cu hârtii de valoare, investiții în agricultură⁵¹ etc., determina realizarea unui venit brut, din care după achitarea diverselor cheltuieli rezulta un profit net care reprezenta de fapt venitul realizat de bancă, exprimând totodată și rentabilitatea în procente a capitalului social. Distribuirea profitului net avea loc de regulă în următoarele conturi: 25% se acorda fondului de rezervă, 10% pentru dotarea fondului de pensii, 2% ca tantiemă directorului executiv, 2% tantiemă comitetului de supraveghere și 4% tantiemă funcționarilor. Restul profitului era utilizat pentru acordarea unei supradividende acționarilor pe lângă dividendă rezultată din valoarea nominală a unei acțiuni, precum și pentru diverse scopuri cultural-filantropice.

Dotarea fondului de rezervă s-a făcut de multe ori în dauna majorării dividendei acționarilor. Fondul de rezervă reprezenta o asigurare proprie a institutului împotriva unor eventuale incidente care i-ar produce pagube (incendii, grindină, pierderi în afaceri etc.). Acest fond reprezenta unica avere reală a băncii, oferind acestuia un credit deosebit, căci el asigura toate afacerile institutului, precum și bunul mers al acestuia în perioade de criză financiară, criză economică sau în vreme de război.⁵²

Apelul direcțiunii adresat către acționarii băncii pentru dotarea „extraordinară” a fondului de rezervă a reprezentat o constantă în cadrul adunărilor generale. În anul 1896, deși existau condiții favorabile pentru sporirea dividendei, s-a preferat crearea unui fond special de rezervă.⁵³

După împărțirea profitului net rămăneau ca excedent și importante sume care erau contabilizate în contul profitului net pe anul următor. Astfel, la începutul unui nou an de gestiune, banca pornea deja cu o anumită sumă reprezentând venitul net, la care se adăuga cel propriu-zis realizat în cursul aceluia an.

Fondul de rezervă a putut fi dotat îndeosebi în anii în care „Victoria” a realizat creșteri ale capitalului social. Până la sfârșitul anului 1910, „Victoria” și-a creat rezerve de 1 044 543 K, urmând în privința mărimii acestor fonduri pe locul secund, după banca „Albina”. În anul următor, aceste fonduri se vor întări și mai mult, în urma noii emisiuni de acțiuni realizată cu ocazia fuzionării băncii „Lunca” la „Victoria”.

Pentru anul 1913 la un capital social de 2 500 000 K, rezervele băncii împreună cu fondul de pensii reprezentau peste 2 000 000 K, aproape 90% din valoarea capitalului societar. În acest an banca a amortizat peste 30 000 K diferență de curs la efecte, fără a-și altera fondurile de rezervă.⁵⁴

În cursul anului 1918, a fost creat și un fond special de rezervă pentru diferență de curs la efecte, în valoare de 200 000 K, profitul net înregistrând o mică reducere față de 1917.⁵⁵

Filialele băncii, deși au fost întemeiate într-o perioadă de criză economică și financiară, au cunoscut o evoluție bună, sprijinite fiind de centrala din Arad.

Filiala din Chișineu a cunoscut astfel în plin război o valoare a activelor de 2 823 898 52 K, din care: casa în numerar — 131 393 43 K; scont de cambii — 2 407 097 K; împrumuturi ipotecare — 239 023 K; casa filialei și alte realități — 4 638 509 K. La capitolul „pasive” se remarcă: depunerile spre fructificare care s-au cifrat la 2 134 121 49 K și profitul net de 47 750 62 K.⁵⁶

Filiala din Chișineu a înregistrat între 1 iulie 1917 și 1 ianuarie 1918, 183 de cazuri de împrimesuati în privința unei sume totale de 365 584 K. Aceștia se aflau în diverse stadii de execuție pentru neplătirea anuităților sau nerestituirea la timp a împrumuturilor contractate: sub execuție, licitație suspendată prin moratoriu etc. majoritatea fiind în război sau emigrați în America.⁵⁷

Filiala din Ineu a înregistrat de asemenea un bilanț favorabil. Totalul activelor s-au cifrat la 1 244 388 33 K din care: casa în numerar — 40 453,86 K; scontul de cambii — 1 037 797 K; împrumuturile ipotecare — 99 158 K. La „pasive”, depunerile spre fructificare au înregistrat 802 051,72 K, iar profitul net a fost de 35 578,27 K. La această filială erau înregistrați la 31 decembrie 1917, 239 debitori sub stadiul de execuție, proces, sentință și licitație, dar toți erau încasabili.⁵⁸

La filiala din Siria erau înregistrați 54 debitori în cauze ipotecare la 31 decembrie 1917. Ei proveneau din localități ale comitatului ca Pincota, Sintana, Măderat, Gașsa, Siria etc. Stadiile de încasare a pretensiunilor erau în fazele de licitație, execuție, proces etc., debitorii dovedindu-se însă încasabili.⁵⁹

La 1919 modesta întreprindere care a fost banca „Victoria” la 1887, posedea deja o importantă avere proprie, care împreună cu fondurile de rezervă se ridica la aproximativ 5,2 milioane K. Totodată, banca administra ca depuneri aproape 40 milioane K, iar circulația anuală se situa la aproximativ 400 milioane K.

Cu toate că și-a împrimesuat debitorii pentru nerestituirea la timp a datoriilor, banca a ieșit din război, fără a lăsa urme dezastruoase în această problemă.

Evoluția ascendentă a operațiunilor „Victoriei” de-a lungul drumului de 31 de ani parcurs până la 1918, i-a deschis o perspectivă largă pentru modul cum va evolua banca în cadrele statului român unitar.

Odată cu 1918, banca „Victoria” și-a încheiat rolul ei ca exponent al intereselor economice a românilor ardeleni, cu precădere a celor din comitatul Arad. Ea va fi încadrată alături de celelalte bănci românești din Transilvania în sistemul bancar din România întregită.

CAPITOLUL V

ACTIVITATEA SOCIALĂ ȘI CULTURAL-FILANTROPICĂ

Din profitul net realizat anual de bancă, importante sume au fost destinate în urma hotărârilor luate în ședințele acționarilor pentru înzestrarea fondului de pensii al funcționarilor băncii. Marea majoritate a acestora erau români. Ca o condiție a angajării lor în posturile de funcționari, ei trebuiau să cunoască bine limba română și maghiară, fiind preferați cei ce cunoșteau și germana.

De altfel, încă de la întemeiere denumirea oficială a băncii: „Institutul de credit și economii Victoria, societate pe acțiuni” era folosită oficial și în limbile maghiară („Victoria” takaréék és hitelintézet mint részvénytársaság) și germană („Victoria” — Spar und Credit-Anstalt, als Actiengesellschaft)¹.

Deși majoritatea clienților băncii erau români, printre ei se aflau și maghiari și într-o măsură mai mică germani. Banca avea însă un caracter românesc, fapt exprimat prin componența conducerii ei și a majorității acționarilor și clienților.

O altă condiție pentru angajarea ca funcționar al băncii era aceea de a fi absolvent al unei școli comerciale. Angajarea lor avea loc prin concurs, noii aleși trebuind să facă un an de probă, după care deveneau funcționari cu drepturi depline: bani de cvartir, tantiemă și dreptul la pensie în sensul regulamentului stabilit de institut. Pe anul de probă, retribuiția unui practicant și aspirant la postul de funcționar era de 960 K.² Conducerea băncii s-a preocupat totodată, încă de la întemeiere, pentru crearea unui fond de pensii al funcționarilor.

Fondul de pensii a fost activat de conducerea băncii la 1 aprilie 1895 pe temeiul cotizațiilor încasate de la funcționari, la care s-au adăugat dotațiile votate de adunarea generală. La sfârșitul anului 1894, valoarea fondului de pensii era de 5 400 fl.³ Cu prilejul activării fondului direcțiunea a redactat statutele acestuia.

Fondul era destinat atât pentru achitarea pensiilor funcționarilor, cât și a servitorilor băncii, aceasta manifestând astfel preocupare pentru situația materială și socială a celor care contribuiseră și își aduseseră aportul la dezvoltarea ei.

Statutele fondului de pensii defineau în calitate de funcționari pe directorul executiv, membrii în direcțiune, toți ceilalți funcționari și servitori ai institutului.⁴

Fondul a fost administrat separat de celelalte. Din el s-au asigurat pensiile funcționarilor și servitorilor institutului, cât și a văduvelor și copiilor lor. La pensie aveau dreptul numai funcționarii și servitorii definitivați pe post. Dacă veniturile fondului nu ar fi fost suficiente pentru acoperirea pensiilor acordate, diferența urma să fie suportată anual din bugetul institutului.

Fondul de pensii a fost format din contribuția funcționarilor și servitorilor care achitau o taxă la numirea lor și o taxă anuală. La acestea se adăugau dobânzile de pe urma capitalului ce alcătuia fondul de pensii, contribuțiile pe care le votau adunările generale din profitul net anual al băncii precum și diverse donații sau alte venituri extraordinare.

Taxa de numire reprezenta 10% din salariul anual al unui funcționar sau servitor. Dacă funcționarul sau servitorul muria înainte de a fi plătit întreaga taxă ce se putea face în cel mult 12 rate lunare, restul se reținea din pensia văduvei sau orfanilor pentru perioadele în care răposatul era obligat să le plătească. Dacă suma restantă era foarte mare, din pensia acestora nu se putea reține mai mult de jumătate. Acea jumătate era reținută însă până la achitarea întregii datorii. Fiecare funcționar și servitor contribuia la fondul de pensii cu 5% anual din valoarea salariului. Statutele instituiau și o taxă de etate. Dacă un funcționar sau servitor lua în căsătorie o femeie mai tânără cu 15—20 ani decât el, trebuia să plătească la fondul de pensii 2%, la o diferență de etate de peste 20—25 ani; 3% de peste 25—30 ani; 4% de peste 30—35 ani; 5% la o diferență de peste 35 ani. Aceste procente se rețineau din salariul și banii săi de cvartir pe tot timpul de la numirea sa în serviciul institutului și până în ziua căsătoriei. Plata se putea face integral sau în rate lunare pe timp de un an.

Contribuțiile de orice natură făcute la fondul de pensii nu se mai puteau reclama, sub nici o formă. Excepție făcea doar un funcționar sau servitor concediat fără vină, prin reducere de personal înainte de împlinirea a 10 ani de serviciu, caz în care i se restituiau sumele cu care a contribuit la fondul de pensii, dar fără dobânzi.

Administrarea fondului se făcea în cont separat, fructificându-se în favoarea lui după indicațiile consiliului de administrație. Averea fondului de pensii era separată de cea a institutului. Cu administrarea fondului era însărcinată o comisie, alcătuită din 2 funcționari, numiți de Consiliul de administrație pe timp limitat (de regulă 3 ani). Lor li se alăturau președintele consiliului, directorul executiv și un membru al consiliului de administrație. Hotărârile se luau cu majoritate de voturi, trebuind să fie prezenți cel puțin 3 membri în comisie, din care unul trebuia să fie funcționar.

Pentru plata pensiilor nu putea fi utilizat decât fondul de pensii. Dacă veniturile fondului nu ar fi ajuns pentru plățirea uneia sau mai multor pensii, suma acestora urma să se stabilească în conformitate cu venitul disponibil. Această sumă putea fi eventual redusă în proporție față de toți cei îndreptățiți, până când veniturile nu vor crește la suma din care să se poată acoperi toate trebuințele. Dispoziția se aplica și la pensiile văduvelor și ajutoarelor de creștere. Condițiile privind dreptul la pensie erau: funcționarul să nu fi împlinit la numirea lui încă vârsta de 40 de ani; dacă după un serviciu prestat neîntrerupt la institut, fără

vina sa a devenit incapabil de serviciu din orice cauză; dacă neîntrerupt a împlinit 30 de ani în serviciul institutului sau în altă parte, dar timpul servit acolo i s-a recunoscut de institut. Incapacitatea de muncă trebuia verificată prin certificat de la 2 medici, numiți de consiliul de administrație. În baza certificatului, consiliul era îndreptățit a constata incapacitatea. Cei trecuți de 60 de ani nu era necesar însă să-și dovedească incapacitatea de lucru.

Consiliul de administrație avea dreptul să pensioneze din oficiu pe cei trecuți de 60 de ani și pe cei care au împlinit 30 de ani în serviciul băncii.

Dacă funcționarul sau servitorul demisiona de bună voie sau era concediat pentru vreun delict disciplinar, nu avea dreptul la pensie, nici el și nici soția și copiii.

Pentru un serviciu de 10 ani împliniți, pensia se stabilea la 40% din salariu, iar pentru fiecare an de serviciu în plus, până la 30 de ani împliniți, se mai adăuga 3%, după valoarea salariului și banilor de cvartir avuți la pensionare. Dacă în decursul timpului prețurile creșteau sau scădeau, suma pensiilor urma să fie pusă în acord cu aceste împrejurări.

Femeile angajate la institut aveau același drept la pensie ca și angajații de sex bărbătesc. Vădulele membrilor care administrau fondul, aflate și ele în serviciu la bancă, beneficiau de pensie ce li se cuvenea după soțul decedat. După ce treceau și ele la pensie, nu puteau beneficia decât de o singură pensie, aceea care era mai mare.

Copiii legitimi ai femeilor membre ale fondului, a căror bărbați nu au fost în serviciul băncii și nu erau, aveau drept la pensie numai dacă a murit și tatăl lor și în caz că nu beneficiau de pensie după acesta. Dacă un funcționar pensionar intra într-un serviciu public el pierdea pensia dar numai pe timpul cât activa în acel serviciu. Dacă pensia era mai mare decât salariul pe care-l primea în acel serviciu, atunci i se acorda diferența dintre salariu și pensie, pe tot timpul cât lucra în acea slujbă.

Vădulele funcționarilor pierdeau dreptul la pensie: dacă văduva respectivă se mărita, pierdea acest drept pe timpul cât era măritată, dar reintra în drepturi dacă murea al doilea bărbat sau divorța de el, rămânând fără pensie de la acesta; dacă la moartea bărbatului, văduva din vina ei proprie a trăit despărțită sau a fost divorțată definitiv de el; dacă ducea o viață imorală sau a fost condamnată pentru o crimă sau „delict infam“.

Copiii funcționarului sau servitorului pierdeau, respectiv câștigau dreptul la pensie dacă: părintele lor la încheierea căsătoriei a fost trecut de 50 de ani și după aceasta nu a fost încă 10 ani în serviciul băncii; copilul a comis sau a fost condamnat pentru crimă; dacă au intrat într-un serviciu public sau privat cu salariu sau altă retribuție, ori în cazul fiicelor dacă s-au măritat.

Atât pentru pensionari cât și pentru văduve, dreptul de a folosi pensia era pe toată durata vieții lor, dacă nu interveneau cazurile excepționale amintite.

Fondul de pensii înceta în cazul dizolvării institutului, funcționarii săi în activitate urmând a fi pensionați imediat în măsura averii fondului de pensii. În caz de dizolvare a băncii, fondul de pensii urma să

servească destinației sale, neputând fi dat în urmărire de creditori sau de acționarii institutului.

Prin urmare, din analiza acestor statute rezultă că direcțiunea băncii s-a preocupat de validarea drepturilor funcționarilor și servitorilor ei și după încetarea serviciului, prevăzând cu exactitate situațiile concrete din punct de vedere social la care aceștia puteau fi îndreptățiți la o pensie din fondul special al institutului. Conform acestor statute se vor achita pensiile funcționarilor și servitorilor până la 1918.

Din profitul net realizat anual au fost alocate încă din primii ani de gestiune diverse sume pentru scopuri cultural-filantropice însumând până la 1918 peste 214 310 K.⁵ Sumele erau lăsate de regulă la dispoziția direcțiunii pentru distribuirea lor.

În 1889 au fost distribuiți 50 fl. pentru zidirea unei academii de comerț în Arad; 60 fl. pentru alumneul diecezei ortodoxe române din Arad și 20 fl. pentru ajutorarea copiilor săraci din oraș.⁶

În anul următor au fost donați 100 fl. școlii ortodoxe române de fete din Arad, care a beneficiat de aceeași donație și în 1891. În acest an au mai fost acordați 50 fl. pentru alumneul ortodox român din Arad, 25 fl. pentru cel din Timișoara, 25 fl. pentru fundația Zsigaina din Beiuș, pentru copii și școlarii săraci din Arad 25 fl. respectiv 35 fl., pentru școlarii săraci din Curtici și Pecica câte 20 fl.⁷ Totodată, din suma de 607,55 fl. transpuși în profitul anului următor, 100 fl. au fost donați școlii de fete din Arad.⁸

În 1893 banca a donat 50 fl. și alte ajutoare pentru cei afectați de incendiul declanșat în comuna Pecica la 26 martie 1893, când au fost distruse 110 case, printre alți donatori numărându-se și acționarii băncii.⁹

Din suma de 1 200 fl. votată în 1895 au fost sprijinite instituții bisericești precum: Consistoriul din Arad cu 500 fl., Consistoriul din Oradea cu 150 fl., Alumneul din Beiuș cu 100 fl., Consistoriul din Caransebeș cu 50 fl., Capitlul din Lugoj cu 50 fl., Alumneul român din Timișoara cu 25 fl., iar restul în sume proporționate a fost alocat unor instituții de binefacere.¹⁰

De asemenea, la 31 octombrie 1896 când direcțiunea a ținut și o ședință festivă pentru a marca 10 ani de la luarea inițiativei întemeierii băncii, au fost votați 500 fl. pentru școlarii săraci, dar cu merite deosebite din Arad. Direcțiunea a propus adunării să voteze și o sumă special destinată ajutorării tinerilor care căutau să facă carieră în agricultură, industrie și comerț.

În martie 1897 „Victoria” a contribuit alături de alte bănci („Albina”, „Mielul” — Poiana, „Lipovana” — Lipova, „Oravițana” — Oravița, „Crisăna” — Brad și „Casa de păstrare din Săliște”) la suma de 187,45 fl. din libelele (cărțile de depuneri) emise în favoarea fondului special al tinerimii și pus sub administrația „Asociațiunii arădane”¹¹.

Tot în spiritul unor astfel de acțiuni filantropice s-au înscris în particular și unii acționari ai băncii ca: Moise Bocșan, Nicolae Oncu, George Popovici, Petru Truția ș.a. În aprilie 1892 ei au oferit ajutoare bănești pentru „Societatea de lectură a tinerimii de la institutul pedagogic-teologic ortodox român din Arad” și pentru fondul bibliotecii aparținând acestei instituții¹².

În 1903, Ioan I. Papp, membru în direcțiunea băncii a fost ales episcop al Aradului, demisionând din direcțiunea „Victoriei“. La scurt timp el a lansat un apel către bancă pentru a contribui la restaurarea bisericii-catedrale ortodoxe din localitate. Ca urmare, la 14 martie 1904, adunarea generală a aprobat, pe lângă suma de 4 000 K destinată scopurilor cultural-filantropice încă 4 000 K în beneficiul catedralei din Arad.¹³ În 1910, 25 000 K au fost alocați pentru zidirea școlii civile de fete din Arad¹⁴.

Pe plan cultural, „Victoria“ a acordat ajutoare bănești societății academice „România jună“ din Viena, care avea și un cont deschis la banca arădeană¹⁵. Într-o scrisoare din 12 aprilie 1916 se cere ca banca să expedieze ajutorul votat societății la adresa președintelui ei, Ioan Nandriș, deoarece secretarul societății era mobilizat pe front¹⁶. În august, societatea academică „România jună“ solicită băncii ajutor pentru sprijinirea studenților români din Viena. Peste 60 de membri ai ei erau la acea dată mobilizați pe front, mulți din ei „dormind demult somnul vecinicii în pământul blăstămat al Galiției Serbiei și Alpilor“. În împrejurări grele societatea a căutat să vină în ajutorul membrilor ei fără mijloace. Datorită greutății și scumpetei traiului cu care se confruntau studenții români din Viena, mulți erau afectați de boli, în special de tuberculoză. Societatea a hotărât să-i sprijine „cum o fac și celelalte neamuri“ cerând băncii în acest sens un sprijin¹⁷.

În 1913 direcțiunea a decis să pună temeliile unui internat de băieți în Arad cu o sumă fundațională de 20 000 K¹⁸. În acest scop direcțiunea dispunea de 15 000 K din sumele votate anterior și a solicitat ca 5 000 K să fie votate din venitul net al anului 1912. Din profitul net al anului următor 5 000 K au fost destinate pentru achitarea ratei a treia destinată zidirii școlii civile de fete din Arad¹⁹.

În 2/15 iulie 1912, Aurel Vlaicu efectuase la Arad un zbor demonstrativ cu aeroplanul său. În iunie el participase cu aparatul său monoplan la concursul de aviație de lângă Viena, desfășurat pe câmpul de la Aspern. Aici s-a lansat ideea că pentru demonstrarea perfecțiunii sistemului de aeroplan al lui Vlaicu era indispensabilă construirea unui nou aeroplan cu un motor mai puternic, care necesita suma de 30 000 K.

După zborul lui Vlaicu de la Arad, românii de aici au hotărât să încerce adunarea acestei sume care să-i fie apoi oferită. S-a deschis astfel colecta pentru aeroplanul „Vlaicu III“, pe care banca „Victoria“ i-a administrat și fructificat până la trimiterea lor.

Criza anului 1912 a relevat greutățile în colectarea acestei sume. Nu s-au putut aduna decât 18 448,72 K, din care se putea cumpăra doar motorul pentru noul aeroplan, ce costa între 12—14 000 K.

Comitetul de inițiativă pentru colectă a ținut o ședință la 13 mai 1913. Membrii săi erau toți funcționari sau acționari ai „Victoriei“: directorul executiv Sava Raicu, Roman Ciorogaru, Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș. Ioan Nemeth, secretarul băncii Iuliu Herbay, Aurel Călniceanu și Virgil Antonescu, funcționar al băncii. S-a constatat că suma de 18 063,24 K a fost subscrisă de 576 de contribuenți, iar dobânzile rezultate în urma fructificării s-au ridicat la 385,48 K. Din suma totală de 18 448,72 K au fost plătite lui Vlaicu 13 982 K, iar ulterior restul de 4 466,72 K.

Dintre cei legați de „Victoria” au contribuit la colectă direcțiunea cu 500 K și în particular Nicolae Oncu (200 k), episcopul arădean Ioan I. Papp cu 100 K și Sava Raicu cu 100 K la care s-au alăturat alte persoane private și bănci („Bihoreana” — Oradea, „Hațiegana” — Hațeg, „Economul” — Cluj etc.)²⁰.

După tragedia lui Vlaicu din 1913, „Victoria” va fi una din băncile care vor strânge contribuții pentru ridicarea unui monument în memoria sa.

Pentru anul 1914, fără a face o mare publicitate, „Victoria” a alocat 50 000 K pentru scopuri culturale în beneficiul unor instituții românești, mai ales cele școlare. Astfel, a fost achitată rata a patra și a cincea anticipat pentru zidirea școlii civile de fete și a internatului acesteia în Arad (în total 10 000 K). Pentru zidirea școlii confesionale și a locuinței învățătorului din suburbia Arad — Segă au fost acordate 20 000 K; pentru dotarea fundației jubiliare a institutului în scopul înființării unui internat de băieți în Arad — 10 000 K; pentru zidirea unui edificiu nou al școlii comerciale superioare ortodoxe române din Brașov — 5 000 K; pentru alte scopuri filantropice-culturale a fost lăsată la dispoziția direcțiunii suma de 5 000 K²¹.

În 1915, din suma de 9 000 K lăsată la dispoziția direcțiunii au fost sprijinite în decembrie câteva instituții și trei spitale din Arad. De ajutoarele bănești acordate au beneficiat astfel „Reuniunea femeilor române din Arad și provincie” (300 K); fondul ziariștilor români (300 K); Societatea academică „România jună” din Viena (200 K); Societatea academică „Petru Maior” din Budapesta (200 K); masa studenților din fondul „Virgil Onițiu” din Brașov (100 K); fondul „Victoriei” pentru internatul de băieți ce se preconiza a fi înființat la Arad (2 000 K) și pentru îmbrăcarea copiilor săraci din oraș (500 K); „Reuniunea învățătorilor din Arad (200 K); „Asociațiunea națională română pentru cultura poporului român, filiala din Arad (500 K); „Societatea călciunarilor români din Arad (50 K); pentru trei spitale din Arad (200 K); pentru îmbrăcarea copiilor săraci din Arad pe colectă (100 K)²².

Pe toată perioada războiului, banca a găsit posibilitatea alocării de sume pentru scopuri cultural-filantropice și diverse ajutoare materiale. La 3 noiembrie 1918 la Arad, sub conducerea Consiliului Național Român Central s-a constituit Consiliul Național militar român, organul suprem al gărzilor naționale ce s-au constituit apoi în fiecare comună. În organizarea gărzilor naționale au existat și dificultăți materiale datorate lipsei fondurilor, în special pentru echipament. Această situație a determinat folosirea uniformelor armatei austro-ungare adaptate precum și armele rămase din timpul războiului. Între 16 și 29 noiembrie, Ștefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, Vasile Goldiș și Aurel Lazăr au recurs la un împrumut de 100 000 K de la banca „Victoria”. Suma a fost dată căpitanului Constantin Bugariu și maiorului Alexandru Vlad pentru a întreține gărzile naționale. Împrumutul contractat n-a mai putut fi restituit²³.

Așadar, prin activitatea sa socială și cultural-filantropică, „Victoria” a oferit sprijin material și financiar principalelor instituții destinate să ridice nivelul cultural al românilor, mai ales a celor din părțile Aradului: biserici, reuniuni și asociații culturale. Pe plan social, banca s-a preocupat de ajutorarea funcționarilor, a unor spitale și dotarea unor fonduri

destinate studenților români, precum și sprijin financiar și material oferit copiilor nevoiași din Arad.

Ajutoarele au fost oferite atât în decursul anului în funcție de situație cât și prin votarea de sume considerabile din profitul net în cadrul adunărilor generale. Donațiile bănești au fost destinate pentru finanțarea unor obiective culturale sau sociale locale cât și pentru sprijinirea unor inițiative general-naționale.

CAPITOLUL VI

RELATIILE INTERNE ȘI INTERNAȚIONALE

Importanța pe care a avut-o banca „Victoria” în sistemul băncilor românești din Transilvania este relevată și de relațiile sale de afaceri atât pe plan intern, cât și extern.

După 1900, banca arădeană este recunoscută de presa economică din Transilvania ca a doua bancă românească de aici, care prin volumul operațiunilor și extensiunea afacerilor ei urma după banca „Albina” din Sibiu.

Pe plan intern, „Victoria” a întreținut relații cu instituții bisericești, fundații, asociații precum și cu alte bănci din Transilvania.

O serie de parohii ale unor sate și comune din cuprinsul comitatului Arad aveau deschise la „Victoria” conturi¹, pentru care solicitau capitalizarea intereselor (dobânzilor) sau lichidarea lor, cele mai multe bănci utilizând banii împreună cu dobânzile aferente pentru repararea sau clădirea unor biserici ori a școlii din localitatea respectivă.

Printre depunătorii băncii s-au numărat și forurile superioare bisericești, precum Consistoriul diecesan ortodox român din Arad, consistoriul arhiepiscopiei ortodoxe române a Transilvaniei, administrația casei consistoriale din Oradea, oficiul de casă al consistoriului metropolitan ortodox român din Sibiu, administrația centrală capitulară din Blaj, oficiul administrativ al fundațiilor diecesane greco-catolice Oradea, episcopia greco-catolică din Lugoj și altele. Acestea au purtat corespondență cu banca, din care se poate releva natura acestor relații, legate îndeosebi de interesele lor financiare și a diverselor fonduri pe care le patronau.

Din partea consistoriului diecesan ortodox român din Arad, cu partea financiară a acestuia reprezentată de fondul episcopesc se ocupa casierul Dionisie Popovici și controlorul, vicar Ignățiu Pop². De asemenea, prin banca „Victoria” erau transpuse diverse sume în cont la banca „Bihoreana” din Oradea, în favoarea consistoriului ortodox român de acolo³. La 14 martie 1904, consistoriul din Arad a făcut prin „Victoria” o donație de 4 000 K pentru renovarea bisericii catedrale din Arad⁴. La 7 decembrie același an, au fost alocate și 336 K ca subvenție pentru salarizarea unei guvernante la școala de fete din oraș⁵. Consistoriul arădean avea deschise la „Victoria” în total 65 de conturi, în care avea depuse diverse sume, care însumau 218 748,30 K. Cele mai importante fonduri erau: fondul școlii de fete, al tinerimii din Arad, colecta episcopului Timișoarei, fondul institutului episcopesc, fondul gimnazial, fondul „Vic-

toria” pentru școala civilă de fete, fondul seminarului, al bisericilor din Târnova, Semlac, Comlăuș, Săraca și Neagra, fondul preotesc, întreținerea seminarială, anticipații pentru mănăstiri, fondul de asigurare diecesan, sinodul congregației, Reuniunea femeilor și Asociația națională română din Arad, fondul de ajutorare al elevilor din Gai (cartier al Aradului)⁶.

În 1911, Casa consistoriului din Arad obținea 353 de acțiuni la „Victoria” în următoarele fonduri: fundațiunea episcopului „Ioan Mețianu” (12), episcopul I. Papp (4); stipendiile episcopului Ioan I. Papp în favoarea școlii de fete (20), fundațiunea de stipendii a lui Dimitrie Negrean (40), a medicului Iuliu Mera (61), a lui Teodor Papp (22), episcopului Iosif Goldiș (20) și Ștefan Antonescu din Siria (10); fondul preotesc diecesan Arad (57), fondul bisericesc clerical diecesan Arad (51), fondul școlar preparandial Arad (56)⁷.

Consistoriul arhiepiscopesc ortodox român al Transilvaniei a solicitat la 12/25 septembrie 1909 ca „Victoria” să-i acorde 5,40% dobânzi după sumele depuse, ca majorare. În cazul în care direcțiunea nu accepta, se solicita trimiterea numerarului, pentru a fi depus la alte bănci, care ofereau aceste procente⁸. Interesul financiar al acestei instituții este evident, iar retragerea masivă a numerarului nu era în avantajul băncii.

Consistoriul transilvănean se va număra în continuare printre clienții băncii. În 1913 acesta a întreprins zidirea unui hotel în valoare de 400 000 K apoi a seminarului Andreian cu 250 000 K. În lipsă de numerar, consistoriul a fost silit să bombardeze hârtii de valoare, plătind după aceste 7% dobânzi. Motivarea acestei acțiuni a fost prezentată prin dorința de a nu crea greutăți „Victoriei”, ridicându-se banii depuși la alte institute. Deoarece continuarea operațiunii ar fi periclitat fondurile arhiepiscopice, până la 1 noiembrie 1913 se solicita băncii punerea la dispoziție din depunere a unui numerar de 20 000 K, hotărârea fiind luată în ședința consistoriului arhiepiscopesc desfășurată la 10 august 1913⁹.

La 1/14 noiembrie 1914, ședința senatului episcopesc a votat pentru împrumutul de război lansat de stat suma de 100 000 K din fondul metropolitan destinat înființării unor eparhii noi. Pentru aceasta s-a ridicat și de la „Victoria” suma de 13 000 K. La 30 decembrie se solicită de asemenea băncii punerea la dispoziție a dobânzilor după capitalul depus în 1914, în caz contrar urmând a fi lichidată („abzisă”) întreaga depunere¹⁰.

În 1916, consistoriul metropolitan ortodox român al Transilvaniei a mai subscris 40 000 K ca împrumut de război, transpunând și 920 K în numerar pentru fondul eparhiilor ce urmau a fi înființate¹¹.

De asemenea, și consistoriul metropolitan ortodox român din Sibiu solicită băncii înscrierea dobânzilor după sumele depuse¹², sau cere informații legate de condițiile sub care ar primi spre fructificare anumite sume, devenite disponibile la fondurile mitropoliei¹³. La 30 aprilie 1917 „Victoria” este informată că în urma apelului din partea înaltului Guvern pentru al șaselea împrumut necesar acoperirii nevoilor crescânde ale statului în preajma încheierii războiului mondial. Consistoriul metropolitan a decis a opta și subscris din această emisiune la „Fondul două eparhii” un nou împrumut de 160 000 K cu rentă de 6%. La acoperirea sumei au fost folosite depuneri de la următoarele bănci: „Albina” — 40 000 K;

„Ardeleana“ — 20 000 K; „Bihoreană“ — 5 000 K; „Lipovana“ — 20 000 K; „Oravițana“ — 20 000 K; „Timișana“ — 20 000 K; „Vatra“ — 15 000 K și „Victoria“ — 20 000 K. Finanțarea și realizarea acestui împrumut, Consistoriul din Sibiu le-a încredințat „Albinei“ și „Victoriei“, banca sibiană urmând să finanțeze un împrumut de 100 000 K iar „Victoria“ restul de 60 000 K. De asemenea, s-a hotărât ca imediat din depunerea consistoriului să se trimită la „Victoria“ 20 000 K de la banca „Oravițana“ și 20 000 K de la „Timișana“ în schimbul ridicării unei sume echivalente¹⁴.

Episcopia greco-catolică de Lugoj se interesează la 10 decembrie 1899 despre dobânzile ce le puteau obține de pe urma sumei de 4 000 K, care reprezenta depunerea fondului diecezan pentru orfani, cerând înscrierea lor în libelele de depunere pentru capitalizare¹⁵.

Dintre diversele reuniuni și asociații, banca a avut legături mai strânse cu „Vechea asociațiune funebrală română din Elisabetinul Timișorii“, „Comunitatea de avere a fostului regiment confinar româno-banatic nr. 13“, „Societatea pentru crearea unui fond de teatru român, „Reuniunea timișoreană“, „Fondul gimnazial ortodox român din Brad“, „Fondul pentru ajutorarea tinerimii studioase“ de la institutul pedagogic-teologic ortodox român din Caransebeș, adunarea urbariștilor Ghioroc etc.

La 30 iunie 1905, „Asociațiunea funebrală română din Elisabetinul Timișorii“, cu scopul umanitar și de ajutorare în caz de înmormântări, solicită „Victoriei“ să se intereseze dacă există în Arad o instituție similară, exprimându-și dorința de a înființa aici o filială cu sprijinul băncii¹⁶. În 1915, asociația a subscris 40 000 K la împrumutul de război, solicitând 20 000 K de la „Victoria“ pentru acoperirea sumei. Într-o scrisoare din 10 iunie 1915, banca este acuzată că a făcut greutate în privința ridicării acestei depuneri. Banca avertizase însă ca subscrierea să fie făcută în sensul prospectului emis de guvern, refuzând să dea curs cererilor asociației ca aceasta să se facă prin plățirea banilor la alte institute. Asociația timișoreană amenința cu lichidarea depunerii, dar la 29 iunie solicită înscrierea unor dobânzi, ceea ce înseamnă că problema se rezolvase în sensul dorit de direcțiunea băncii¹⁷. Legătura dintre asociația timișoreană și banca arădeană era asigurată prin învățătorul pensionar Vasile Miron din Arad, care servea ca intermediar. În 1916, prin intermediul acestuia asociația încearcă să coopteze membrii din Arad în cadrul ei¹⁸.

„Comunitatea de avere a fostului regiment confinar româno-banatic nr. 13“, cu sediul în Caransebeș dispunea la „Victoria“ de mai multe conturi: „Casa principală“, „Fondul caselor“, „Fondul gimnazial“, pentru care solicită în mai multe rânduri înscrierea dobânzilor¹⁹.

„Societatea pentru crearea unui fond de teatru român“ cu sediul în Brașov avea deschis și ea un cont la banca arădeană, solicitând 60% dobândă după suma depusă, în caz afirmativ exprimându-și dorința de a mai expedia ca depunere încă 15—20 000 K²⁰.

Încrederea pe care și-a câștigat-o „Victoria“ în rândul populației rurale este subliniată și de hotărârea pe care adunarea urbariștilor din Ghioroc (comitatul Arad) a luat-o în ședința extraordinară din 22 ianuarie 1903 prin care o sumă de bani ce o aveau depusă la banca „Csánádi“²¹ a fost retrasă și înscrisă la banca arădeană.

Banca a purtat corespondență de afaceri și cu alte instituții, legată de înscrierea dobânzilor, acordări de împrumuturi în cont, restituirea datoriiilor către bancă etc. Între acestea se remarcă judecătoriile regale din Chisindia Mare, Lipova, Radna, Arad, căpitanatul suprem al poliției orașului Arad²², sfatul orașului regal Arad, tribunalul orfanal al comitatului Caransebeș²³, fondul de ajutor al corpului de învățători din Arad, oficiul editorial al orașului Arad²⁴ etc.

Relații de afaceri a întreținut „Victoria” și cu bănci importante din Transilvania ca: „Albina”, „Bihoreana”, „Timișana”, „Iulia”, „Ardeleana”, „Corvineana”, „Banca generală de asigurare din Sibiu” etc. la care s-au adăugat și băncile mai mici: „Hațiegana” — Hațeg, „Codrul” — Buteni, „Oravițana” — Oravița, „Zlăgheana” — Zlatna, „Drăganul” — Beiuș, „Lipovana” — Lipova, „Luceafărul” — Vârșeț, „Sătmăreana” — Satu Mare, „Decebal” — Deva, „Aurora” — Năsăud, „Pesăcana” — Pesac, „Banca populară” — Caransebeș, „Bocșana” — Bocșa Montană, „Chio-reana” — Somcuta Mare, „Izvorul” — Ighiu, „Lăpușana” — Lăpușul Unguresc, „Zărăndeana” — Băița, „Patria” — Blaj, „Sebeșana” — Sebeș Alba, „Mureșanul” — Radna, „Nădlăcana” — Nădlac, „Progresul” — Ilia Mureșană, „Bistrițeană” — Bistrița ș.a.

Prin corespondență se solicita înscrierea de dobânzi, cumpărarea de acțiuni, transferuri de bani în alte conturi sau lichidarea lor, depuneri sau confirmări de primire a diverse sume, efectuarea de plăți în interesul clienților etc.

În 1912, filiala băncii generale de asigurare S.A. din Arad, cu sediul în Sibiu, solicită concursul „Victoriei” pentru a-i acorda sprijin spre a învinge „greutățile începutului”. Banca aceasta avea deschisă în Arad o agentură principală încă din 1 mai 1912 sugerând „Victoriei” să-i acorde ajutor, așa cum făceau bănci ca „Albina”, „Timișana”, „Ardeleana” care-i transpuneau afacerile de asigurări ce se aflau în arhiva lor ipotecară²⁵.

Reprezentanții „Victoriei” au fost o prezență activă și în cadrul celor 5 conferințe care au întrunit pe conducătorii băncilor române, începând din 1898 și care au culminat cu înființarea în 1907 a „Solidarității” asociația băncilor românești din Transilvania.

La 25 iunie 1896 a fost convocată la Sibiu prima conferință a băncilor române, din inițiativa lui Partenie Cosma, directorul executiv al băncii „Albina”. La conferință au participat 52 de bănci prin 61 de reprezentanți. În deschiderea conferinței, directorul executiv al „Victoriei”, Nicolae Oncu, în cuvântarea sa a mulțumit lui Partenie Cosma pentru convocarea conferinței care „a fost o necesitate de mult și de toți simțită”²⁶. A fost alcătuită o comisie a conferinței care să studieze problemele înscrise în convocator, din care a făcut parte și Nicolae Oncu. La 26 iunie, acesta a făcut propuneri conferinței, directorul „Victoriei” cerând să se intre într-o dezbateră specială a problemelor prezentate. Conferința s-a încheiat cu acceptarea unor principii ce urmau a fi respectate de băncile participante: întrunirea periodică în conferințe; acceptarea controlului extern printr-un „bărbat specialist” împuternicit de delegațiunea aleasă de conferință; fiecare membru al conferinței trebuia să cotizeze cu 1/40% din venitul net anual, fondul rezultat fiind folosit pentru finanțarea unei reviste financiar-bancare (viitoarea „Revistă economică”

ce va apare la Sibiu din 1899) și a unui anuar („Anuarul băncilor române“ care va apărea sub acest nume între 1900—1919); limitarea sferei operațiunilor unui institut la regiunea în care își exercita influența la acea dată; informarea reciprocă a institutelor între ele.

Conferința a ales o delegațiune compusă din Partenie Cosma („Albina“), Dr. N. Oncu („Victoria“), Dr. Ioan Micu („Ardeleana“), Dr. Teodor Mihali („Someșana“), I. Br. Hodoș („Patria“)²⁷.

La 20 septembrie 1901 s-a deschis a doua conferință a băncilor române, la care Nicolae Oncu nu a putut participa fiind bolnav, situație pe care a motivat-o conferinței printr-o scrisoare. La această conferință s-a hotărât înființarea unui birou de informații sub conducerea și controlul biroului Delegațiunii, toate institutele urmând să comunice acestui birou numele și împrumuturile debitorilor lor domiciliați în ținuturi ce gravitau spre alte centre, căroră li s-au acordat împrumuturi ce depășeau 1 000 K. Biroul, la rândul său, urma să comunice aceste informații tuturor băncilor la care respectivii debitori au mai contactat împrumuturi, precum și celor care vor cere informații asupra unui client. Informațiile puteau fi obținute doar de băncile asociate. A fost înființat și un fond cultural al băncilor române, pus sub administrarea conferinței anuale a directorilor de bancă. Conferința a decis și o serie de măsuri pentru asigurarea solvabilității băncilor românești, oferindu-se sugestii despre desfășurarea în acest sens a operațiunilor de scont, împrumuturilor ipotecare, achiziționarea de efecte publice admise la lombardul băncii Austro-Ungare, evitarea cumpărării de proprietăți imobile în scop de speculație, preluarea de depozite cu termene de anunțare cât mai lungi, utilizarea reescontului doar în cazuri speciale. S-a impus și ideea publicării bilanțurilor și rapoartelor direcțiunii la adunările generale în „Revista economică“. S-a hotărât și instituirea mai multor revizori experți. De la 1 ianuarie 1902, băncile asociate urmau să contribuie pentru cheltuielile biroului de informații și pentru subvenția publicațiilor editate de Delegațiune cu 1/2% din profitul net.

Pentru executarea hotărârilor conferinței și conducerea afacerilor comune ale institutelor asociate s-a decis alegerea din 3 în 3 ani a unei Delegațiuni. Printre membrii Delegațiunii aleasă pentru anii 1902—1904 a fost cooptat în lipsă și Nicolae Oncu, dovadă a prestigiului personal și al băncii pe care o conducea, alături de P. Cosma („Albina“), Dr. T. Mihali („Someșana“), I. Br. Hodoș („Patria“) și Dr. Aureliu Vlad („Ardeleana“)²⁸.

La 17 decembrie 1901 a avut loc o ședință a Delegațiunii, în cadrul căreia au fost aleși primii revizori experți, printre ei aflându-se și Sava Raicu, secretarul băncii „Victoria“. La 7—8 iunie, revizorii experți au ținut o conferință la Blaj în care au susținut că pentru o verificare temeinică a activității unei bănci trebuie avute în vedere atât aspectele tehnice cât și cele administrative, nelovindu-se astfel în principiul autonomiei bancare. *Normativul pentru revizorii experți ai băncilor române* adoptat la 10 octombrie 1903 accepta însă punctul de vedere al Delegațiunii asupra revizuirii îndeosebi a aspectelor pur tehnice²⁹.

La 19 octombrie 1903 s-a întrunit la Sibiu a treia conferință a băncilor române, la care au fost reprezentate 44 de bănci. „Victoria” era reprezentată prin Roman Ciorogariu, membru în Direcțiune.

Conferința a invitat direcțiunea băncii „Albina” ale cărei scrisuri funciare fuseseră admise la lombardul băncii Austro-Ungare, să introducă cât mai curând între afacerile sale răscumpărarea împrumuturilor ipotecare. De la 1 februarie 1904, „Albina” a facilitat răscumpărarea împrumuturilor ipotecare ale băncilor românești. Conferința s-a pronunțat împotriva întemeierii de noi bănci, fapt ce reflectă teama de concurență dar subliniază și principiul just al neviabilității băncilor cu capital mic. S-a mai hotărât ca în locul convocării anuale a directorilor de bancă, datorită costurilor mari, să se procedeze la o convocare trienală, care să aibă loc odată cu adunările „Astrei”³⁰.

Conferința a IV-a a băncilor române desfășurată la 23 august 1905 a invitat Delegațiunea să elaboreze un proiect de statute pentru înființarea asociației băncilor române în conformitate cu dispozițiile legii comerciale. La 26 decembrie 1906, în cadrul celei de-a V-a Conferințe, s-au ales membrii Delegațiunii cu mandat până la activarea uniunii bancare „Solidaritatea”. Din Delegațiune și deci contribuind direct la întemeierea „Solidarității” a făcut parte și secretarul „Victoriei” Sava Raicu, Secretarul Delegațiunii Ioan I. Lapedatu a redactat proiectul de statute. La 21 aprilie 1907 în cadrul ședinței Delegațiunii s-a redactat *Prospectul* prin care băncile românești erau invitate să adere la noua asociație³¹.

La 16 iulie 1907 a avut loc la Sibiu adunarea generală de constituire a „Solidarității”. Președintele Direcțiunii a fost ales Partenie Cosma, vice președinte Ilie Trăilă, iar ca membrii în Direcțiune: Romul Cărăbașu (Timișoara), Andrei Cosma (Sibiu), I. I. Lăpedatu (Orăștie), Dr. Coriolan Pop, D. Rațiu, Dr. G. Suciu și Sava Raicu. Secretarul „Victoriei” făcea parte și dintre revizorii experți instituți, alături de Iosif Diamandi („Bi-horeana” — Oradea), Iosif Lissai („Albina”), Iosif Oncioiu („Albina” — filiala Brașov), Ioan Perian („Oravițana” — Oravița), Dominic Rațiu, Aurel Sterca Suluțiu („Nădlăcana” — Nădlac) și Ioan Vătășan (centrala „Albinei” din Sibiu)³².

Societatea „Solidaritatea” în care erau reprezentate 31 de bănci își propunea: mijlocirea de afaceri privind comerțul de bancă; mijlocirea de credite de orice natură în favoarea institutelor însoțite, stabilirea de norme generale unitare în privința contabilității, controlului și administrării băncilor; controlul periodic al contabilității și administrației băncilor afiliate prin revizori experți; studierea și propunerea normelor generale pentru consolidarea băncilor; înființarea de așezăminte și întreprinderi economice și financiare cu ajutorul material și moral al băncilor însoțite; editarea unui organ central de publicitate³³.

„Solidaritatea” întărește în fapt, pe plan economic, poziția românilor consolidată politic la 1903—1905. „Victoria” și cei grupați în jurul ei și-au adus și aici aportul lor. Elementele noului activism s-au manifestat încă de la sfârșitul secolului XIX în zona Aradului, grupându-se în jurul băncii „Victoria”. Activitatea din adunarea comitatului era marcată de faptul că reprezentanții români foloseau aici limba română și

nu o dată au împiedicat luarea unor hotărâri care contraveneau intereselor lor naționale.

Clubul național arădean avea în frunte un comitet de conducere format din 180 de membri. La sfârșitul anului 1900, conducerea clubului a fost organizată în 4 secțiuni, conduse de reprezentanți care făceau parte și din conducerea „Victoriei” sau dintre acționarii ei: secțiunea organizatorică (Mihai Veliciu, Ioan Suciuc și Roman Ciorogariu); prezidențială (M. Veliciu, N. Oncu, Sava Raicu); juridică (avocații Petru Truția, Aurel Suciuc, Sever Ispravnic) și presei (I. R. Sirianu, R. Ciorogariu, Traian Vățean)³⁴.

P.N.R., după o lungă perioadă de pasivitate, participă la alegerile din 1905. Aproape totalitatea deputaților aleși sunt directori de bănci, membri în direcțiune sau avocați ai băncilor. Spre exemplu, de la banca „Victoria” se remarcă Nicolae Oncu, Vasile Goldiș, Ștefan-Cicio Pop, alături de alții cum ar fi: Iuliu Maniu — avocat la „Patria” din Blaj, Alexandru Vaida Voevod, membru în direcțiunea la „Someșana” și „Auraria” etc.³⁵.

La aproape un an după înființarea „Solidarității” ziarul „Budapesti Hirlap” din 16 mai 1908, dezvăluie că în spatele succeselor P.N.R. din comitatul Arad stă banca „Victoria”, subliniind: „Iar cu Maniu și Vaida ne-au fericit mai ales „Patria” din Blaj și „Auraria” din Abrud”³⁶.

În 1912 Nicolae Oncu, directorul executiv al „Victoriei”, bolnav de multă vreme, a hotărât să se pensioneze. Postul a fost preluat de experimentatul secretar Sava Raicu, care de fapt îl suplinea de multă vreme pe Oncu la conducerea afacerilor băncii. Direcțiunea, întrunită la 7/20 martie 1912 l-a ales pe Raicu în această funcție³⁷. Alegerea era justificată, Sava Raicu dovedindu-se foarte priceput și în calitate de contabil și cunoscând toate fazele de dezvoltare ale „Victoriei” în slujba căreia se afla de 25 de ani.

Dovada meritelor sale și a faimei de specialist în domeniul financiar-bancar a fost relevată și de faptul că regele Carol I al României l-a decorat în septembrie 1913 cu medalia „Meritul comercial și industrial”, clasa I³⁸.

La 30 noiembrie 1913, absorbit în întregime de munca de la „Victoria”, Sava Raicu renunță la funcția de revizor al „Solidarității”, în locul său fiind numit însă tot un contabil de la „Victoria”, Ilie Pap³⁹. De la începutul războiului, Sava Raicu a căutat să fie la curent cu tot ce se petrecea în cadrul băncii, desfășurând o intensă activitate, care l-a epuizat fizic, neputând participa la a XXI-a adunare generală a acționarilor băncii, ținută la Arad, la 29 iunie 1914⁴⁰.

Așadar, pe plan intern, „Victoria” s-a remarcat atât în domeniul economic-financiar cât și în viața politică a Transilvaniei și Ungariei, în care s-au angajat membrii din conducerea sau dintre acționarii ei.

Relații de afaceri, legate de diverse operațiuni de bancă, a întreținut „Victoria” cu institute din Ungaria ca: „Banca centrală națională a Ungariei”, „Banca Unită din Budapesta”, „Banca comercială din Pesta”, „Biroul agrar ungar”, „Banca generală ungară”, „Banca de credit ipotecar maghiar”, „Banca de credit și depuneri austro-ungară” filiala din

Budapesta, „Casa de economii a deputaților maghiari”, „Banca de credit” din Szeged, „Banca populară” din Miskolcz etc.⁴¹.

Pe parcursul războiului mondial „Victoria” a efectuat către stat un împrumut de război de 1 850 000 K, obligațiuni împrumutate de stat în 8 etape. În 1918, aceeași sumă atingea la „Banca austro-ungară” valoarea bonurilor „Victoriei” la care se adaugă cea a scrisurilor funciare de 4 043 500 K și cea a bonurilor de casă de stat ce atingeau 2 250 000 K. Prin urmare, la 1918, „Victoria” dispunea la banca austro-ungară de un total de 9 993 500 K⁴². De asemenea, la această dată banca avea de recuperat diverse sume de la 16 bănci maghiare, în total de 5 088 018 K⁴³.

Relații aparte a avut „Victoria” cu „Ustredni banka ceskijch sporitelenn” (Banca centrală a caselor de păstrare boeme” din Praga) la care banca arădeană era reprezentată prin Sava Raicu. „Victoria” deținea aici acțiuni alături de alte trei institute bancare românești: „Bihoreana” reprezentată prin Iosef Pytlík, directorul filialei din Brün a băncii cehe, „Nădlăcana” prin vicedirectorul Hugo Sekal și „Lugojana” prin Virgiliu V. Bonțescu, funcționar la filiala din Brün.

În 1907, la o ședință a consiliului băncii cehe, în comitetul ei de supraveghere a fost ales Sava Raicu, alături de Peter Kompis, șef contabil la Tatra-Banka. La banca cehă dețineau acțiuni și „Albina”, „Ardeleana”, „Timișana”, „Oravițana” ș.a.⁴⁴. În 1913, „Victoria” deținea la banca cehă 100 acțiuni în valoare de 40 000 K, alături de cele deținute la „Banca Austro-Ungară”, „Prima casă de economii din Pesta” etc., precum și la alte bănci⁴⁵.

Pe parcursul războiului, „Victoria” a continuat legăturile cu instituții sau bănci maghiare ca: „Banca de credit din Szeged”⁴⁶, „Asociația națională a primei case de păstrare din Pesta”⁴⁷, „Asociația Fermierilor maghiari” ș.a.

Banca „Victoria” s-a remarcat pe plan extern și prin ajutorarea românilor emigrați în America. Fenomenul emigrației i-a cuprins și pe sași, șvabi, unguri, ruteni și evrei. Emigrarea se făcea pe criterii naționale, dar mai ales economice: mirajul Americii, faptul că românii din Ardeal erau concurați puternic în domeniul economic de maghiari și evrei.

Majoritatea românilor emigrați în America erau angajați ca muncitori în fabrici, foarte puțini în comerț sau agricultură⁴⁸. Adeseori, românii emigrați erau extorcați de diferiți agenți sub pretextul găsirii unor locuri de muncă, schimbarea valutei etc.

Data fiind această situație, „Victoria” a căutat să vină în ajutorul emigranților. După încercarea nereușită a cercurilor bancare românești din Transilvania de a înființa în 1906 o bancă românească la Cleveland, banca arădeană a înființat în anul următor în birourile sale o secție americană, care ținea în evidență pe românii emigrați de pe teritoriul ei de activitate și prin funcționari numiți în centrele mai însemnate din America le încuviința împrumuturi, le administra capitalurile etc.⁴⁹. Majoritatea depunerilor la „Victoria” sunt efectuate de români aflați în statele: Minneapolis, Pensylvania, Ohio, Michigan, Illinois, Oklahoma⁵⁰. Sprijinitorul și sfătuitorul românilor din America era ziarul „Românul”

care dispunea de o bancă și de o librărie cu sediul în Cleveland. Editorul ziarului era G. Barbul iar directorul V. E. Moldovan⁵¹.

Acestuia i s-a adăugat ziarul „America“, care era organ al românilor din S.U.A. și al bisericilor ortodoxe de aici. Sediul acestuia era tot în Cleveland. Proprietarul și redactorul-șef al acestui ziar era Moise Balea. La 24 iulie 1908, acesta solicită „Victoriei“ un împrumut de 2 000 K (400 dolari) pe timp de un an pentru a putea susține gazeta și tipografia, care l-au costat mai mult decât a prevăzut pentru înființarea lor. În plus, avea și necazuri mari cu lucrătorii din tipografie, care deși erau români îi făcuseră grevă cerând mărirea salariului de 2,30 dolari pe oră. Suge-rează de asemenea „Victoriei“ să întemeieze în colaborare cu alte bănci din țară o bancă românească în S.U.A., pentru aceasta fiind necesar un capital de cel puțin 50 000 dolari (250 000 K)⁵².

În Harrisburg, statul Pensylvania funcționa totuși din 1906 o „Societate română de ajutorare denumită „Mureșana“, având ca președinte pe George Resădean⁵³.

Între 1907—1918, românii din America au apelat la diverse instituții americane pentru a expedia bani în conturile lor de la „Victoria“. Intermediari au fost bănci din New York: „P. V. Rovnianck & Co.“, „Hugo Lederer's Bank of exchange“, „Lawrence Savings & Tust Co.“, „Foreign Banker & Steamship Agent“, „The Hanover National Bank“, „Transatlan-German Bank Co.“, „The Mohauk German Banking and Savings Co.“; din Uniontown („Citizens Title and Trust Co.“); Cincinnati („The Brighton German Bank Co.“, „The Mohawk German Banking and Savings Co.“); New Castle („A Green's International Exchange Bank“, „People's Savings & Trust Co.“) etc.

În 1916, Mihai S. Marian, notar public în satul Pensylvania, obține dreptul de a intermedia depunerile românilor din America. El patrona „Casa Românească“ ce-i purta numele, situată în Philadelphia S.W.COR. 4Th & Brown Street, care era la 1916 „prima și singura întreprindere românească pentru a trimite bani din răsăritul Americii“. Inaugurarea „Casei românești“ a avut loc la 21 mai 1916, având dreptul de a expedia bani în orice parte a lumii⁵⁴. A fost o realizare pe care nu au reușit-o în 1906 băncile românești, venind astfel în sprijinul românilor din America. Ei se arătau interesați să expedieze bani în țară, cursul fiind avantajos datorită războiului.

Unii din românii emigrați, în scrisorile adresate „Victoriei“ transmit urări de sănătate deputaților români dorindu-le să izbândească în lupta lor, pentru a putea trăi mai pașnic când se vor întoarce acasă, „căci din câte ni le-au pus pe grumaji ne-am silit să ne lăsăm patria și casa părintească“. Astfel de încurajări au parvenit pe adresa băncii pe tot parcursul războiului⁵⁵. Legăturile cu românii din America erau însă îngreunate în această perioadă datorită dezorganizării poștei.

Depunerile efectuate la banca arădeană de români emigrați în America erau destinate fie rudelor rămase acasă, pentru a le ajuta în învingerea greutăților și a scumpetei traiului, fie pentru a fi utilizați de ei la întoarcerea acasă. Volumul acestor depuneri la „Victoria“ va crește după

1918, situație favorizată de sistemul bancar din statul român unificat, sistem care va integra și băncile românești din Transilvania, ce vor intra de acum în concurență cu băncile din Vechiul Regat.

NOTE

CAPITOLUL I

- 1 Vezi bibliografia de la sfârșitul lucrării.
- 2 Apud Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni (1871—1918)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 6.
- 3 *Ibidem*.
- 4 Cf. Constantin Popp, *Băncile române din Transilvania și Ungaria*, în „Revista economică”, VII, 1905, nr. 20, p. 181.
- 5 Cf. Sabin Cioranu, *Rolul băncilor românești din Ardeal în pregătirea Unirii*, în „Observatorul social-economic”, Brașov, XI (seria 2), 1944, nr. 2—3, p. 135.
- 6 Cf. N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Ed. „Cartea Românească”, Sibiu, 1936, p. 6—8.
- 7 * * * *Aradul — permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 290.
- 8 Nicolae Petra, *Băncile românești în trecut*, în „Economia românească”, I, 1936, nr. 1, p. 49—92.
- 9 *Idem*, *Băncile românești*...
- 10 Sabin Cioranu, *Rolul băncilor românești din Ardeal în pregătirea Unirii*, în „Observatorul social-economic”, Brașov, XI, (Seria II), 1944, nr. 2—3.
- 11 Bujor Surdu, *Rolul băncilor în consolidarea burgheziei din Transilvania*, în „Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj-Napoca, V, 1962, p. 198 sq.
- 12 Mihai D. Drecin, *Înființarea Uniunii bancare „Solidaritatea” și sistemul bancar românesc din Transilvania (1892—1907)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj-Napoca, XX, 1977, p. 221—238.
- 13 *Idem*, *Banca „Albina”*..., p. 138.
- 14 Nicolae Roșuț, *Contribuții orădene la dezvoltarea gândirii social-politice din Transilvania în preajma Unirii*, în „Studii privind istoria Aradului”, Ed. Politică, Buc., 1980.
- 15 Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania (1900—1914)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 51—52.
- 16 V. Popeangă, *Aradul, centrul politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867—1918)*, Ed. Facla, Timișoara, 1978, p. 135.

CAPITOLUL II

- 1 Vezi N. Petra Petrescu, *Băncile românești în trecut*, în „Economia românească”, I, 1936, nr. 1, p. 49—92; Constantin Pop, *Băncile române din Transilvania și Ungaria*, în „Revista economică” (Sibiu), VII, 1905, nr. 20, p. 181.
- 2 Astăzi strada I. I. C. Brătianu.
- 3 Apud Traian V. Țieran, *Despre funcționarea institutelor românești de credit și economii*, în „Tribuna poporului”, II, 1898, nr. 2, p. 10.
- 4 „Tribuna” (Sibiu), IV, 1887, nr. 66, p. 262.
- 5 Arhivele Statului Arad, fond Banca „Victoria”, dosar nr. 1 din 1897 (în continuare se prescurtează A.S.A., F.B.V., d ..., an ...): Contracte, extrase de carte funduară, oferte, corespondență etc. privitoare la închirierea de localuri și vânzarea-cumpărarea imobilului din Arad, str. Arhiducele Iosif în favoarea băncii „Victoria” inclusiv schițe de plan.
- 6 Astăzi Bulevardul Revoluției nr. 76.
- 7 „Tribuna”, XXVII, 1910, nr. 35, p. 8.
- 8 A.S.A., F.B.V., d. I, 1905.
- 9 „Tribuna”, XI, 1907, nr. 3, p. 6.

- 10 *Idem*, XIV, 1910, nr. 193, p. 4.
- 11 *Idem*, XV, 1911, nr. 54, p. 7.
- 12 *Idem*, XV, 1911, nr. 282, p. 8.
- 13 *Ibidem*.

CAPITOLUL III

- 1 A.S.A., F.B.V., registrul 3 (se va prescurta r.), 1887—1888.
- 2 *Idem*, d. 1, 1892: *Raportul direcțiunii către adunarea generală cu privire la încasările și plățile din anul 1891*.
- 3 A.S.A., F.B.V., d. 3, 1898: *Raportul avocatului Dr. Ioan Németh cu privire la cauzele institutului „Victoria” în curs de rezolvare; idem*, d. 1, 1899: *Rapoartele avocatului „Victoriei” Dr. Sever Ispravnic cu privire la cauzele improcesuate și tablouri nominale despre debitorii improcesuați*, f. 1—37.
- 4 *Idem*, d. 2, 1898, f. 31—37.
- 5 *Ibidem*, f. 45.
- 6 *Ibidem*, f. 47.
- 7 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1898, f. 39.
- 8 *Idem*, f. 40, 41.
- 9 *Idem*, d. 3, 1911—1912, f. 478.
- 10 *Idem*, d. 1, 1898, f. 72; d. 1, 1901, f. 102, 124; d. 1, 1904, nenumărat.
- 11 *Idem*, d. 1, 1898, f. 166.
- 12 *Idem*, d. 1, 1901, f. 11.
- 13 *Idem*, d. 1, 1903, f. 3.
- 14 *Ibidem*, f. 20, 21.
- 15 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1906, nenumărat.
- 16 *Idem*, d. 1, 1906.
- 17 *Idem*, d. 4, 1913, f. 397—399.
- 18 *Idem*, d. 2, 1916, f. 498.
- 19 *Idem*, d. 1, 1898, f. 241.
- 20 *Ibidem*, f. 79.
- 21 *Ibidem*, f. 182.
- 22 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1901.
- 23 *Idem*, f. 152.
- 24 *Idem*, d. 1, 1904, nenumărat.
- 25 *Idem*, d. 3, 1911—1912, f. 75—78.
- 26 *Ibidem*, f. 169.
- 27 *Ibidem*, f. 156.
- 28 *Ibidem*, f. 329.
- 29 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1901, f. 119, 126.
- 30 *Ibidem*, f. 162.
- 31 *Ibidem*, f. 142.
- 32 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1904.
- 33 *Ibidem*.
- 34 A.S.A., F.B.V., d. 3, 1911, f. 343.
- 35 *Idem*, d. 3, 1911—1912, f. 8.
- 36 *Idem*, r. 1, 1887.

CAPITOLUL IV

- 1 „Anuarul băncilor române” (Sibiu), II, 1901, p. 113.
- 2 Vezi anexa 2.
- 3 „Tribuna”, XI, 1893, nr. 64, p. 254.
- 4 *Idem*, XII, 1894, nr. 39, p. 156.
- 5 Schimbarea valutei austriece (florinul) cu noua valută pentru Ungaria (co-roana — K cu subdiviziunea „fillér”) a avut loc la 1 ianuarie 1900 pe baza legilor XVII din 1892 și XXXVI din 1899. Schimbul a fost de 1 fl.=2 K. (Cf. Mihai D. Drecin, *Banca „Albina”* ..., p. 163.)
- 6 „Tribuna”, IX, 1905, nr. 38, p. 1—2.
- 7 „Revista economică”, VII, 1905, p. 109.

- 8 Cf. Mihai D. Drecin, *op. cit.*, p. 118.
- 9 „Tribuna”, XV, 1911, nr. 54, p. 7.
- 10 *Idem*, XV, 1911, nr. 70, p. 8.
- 11 Vezi anexa 2.
- 12 „Tribuna”, XV, 1911, nr. 256, p. 8.
- 13 Cf. Nicolae N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, p. 60.
- 14 Vezi anexa 1.
- 15 Pentru generalitățile cu privire la operațiunile efectuate de băncile românești din Transilvania până la 1918, vezi pe larg N. Petra-Petrescu, *Studiu din economia națională. Despre bănci, operațiunile lor, despre efecte și despre burse. Dizertațiune prezentată adunării generale a „Asociațiunii transilvane” ținută la Sibiu în 27—29 august 1881*, Sibiu, Tiparul Tipografiei arhidiecezane, 1881.
- 16 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1898: f. 72, 77, 81, 91, 94, 97, 103, 101, 114, 204, 242, 245, 263, 293; d. 1, 1901: f. 9, 16, 27, 36, 69, 76, 101, 102, 118, 124, 126, 142, 143, 171, 180, 181, 225, 237, 270, 278, 296, 302, 328; d. 1, 1904, nenumărat; d. 5, 1911: f. 26, 49—52, 123—126, 154, 286—288, 455; d. 3, 1913: f. 73, 344; d. 4, 1913: f. 397—399; d. 2, 1916: f. 21, 138, 349—354, 464—470, 566, 568.
- 17 *Idem*, d. 1, 1901: f. 22; d. 3, 1911—1912: f. 16—18, 22—24, 99, 189, 395; d. 2, 1916: f. 449—453.
- 18 *Idem*, d. 1, 1901: f. 28; d. 3, 1911—1912: f. 67, 74—76; d. 4, 1911: f. 45, 165, 293; d. 3, 1913: f. 66; d. 2, 1916: f. 155, 291—294.
- 19 „Biserica și școala”, XVI, 1892, nr. 29, p. 230.
- 20 „Tribuna”, VIII, 1891, nr. 92, p. 366.
- 21 *Idem*, XIII, 1896, nr. 27, p. 108.
- 22 Vezi anexa 1.
- 23 „Tribuna”, XVI, 1899, nr. 46, p. 183. Vezi și anexa 1.
- 24 „Tribuna poporului”, V, 1901, nr. 38, p. 1.
- 25 „Függetlenség” din 10 martie 1903.
- 26 „Magyar pénzügy” din 14 mai 1903.
- 27 „Tribuna poporului”, VII, 1903, nr. 85, p. 1—2.
- 28 *Idem*, VII, 1903, nr. 104, p. 3.
- 29 „Românul”, V, 1915, nr. 40, p. 4.
- 30 Vezi anexa „Graficul depunerilor”.
- 31 „Tribuna”, XII, 1908, nr. 287, p. 11.
- 32 *Idem*, XVI, 1912, nr. 35, p. 7.
- 33 „Românul”, II, 1913, nr. 285, p. 7.
- 34 Vezi anexa 1.
- 35 *Ibidem*.
- 36 „Revista economică”, XVII, 1915, p. 107.
- 37 „Anuarul băncilor române”, II, 1901, p. 113.
- 38 „Tribuna poporului”, II, 1898, nr. 2, p. 10; A.S.A., F.B.V., r. 3, 1907.
- 39 Vezi anexa 1.
- 40 „Românul”, IV, 1914, nr. 39, p. 3.
- 41 „Revista economică”, XVII, 1915, p. 107.
- 42 „Tribuna poporului”, II, 1898, nr. 2, p. 10.
- 43 „Revista economică”, VII, 1905, p. 109.
- 44 „Românul”, III, 1913, nr. 33, p. 3.
- 45 A.S.A., F.B.V., r. 3, 1894; r. 2, 1900; r. 3, 1907; r. 16, 1914; r. 8, 1916.
- 46 Vezi anexa 1.
- 47 „Românul”, II, 1912, nr. 222, p. 16.
- 48 A.S.A., F.B.V., r. 9, 1915: „Evidența debitorilor băncii „Victoria” aflați prizonieri în Rusia”, 1915—1916.
- 49 „Revista economică”, II, 1900, p. 1—6.
- 50 A.S.A., F.B.V., r. 6, 1914—1922: „Evidența împrumuturilor lombard”.
- 51 *Idem*, r. 10, 1915—1918: „Evidență despre plata personalului de la pusta Pipai (1915—1918)”; r. 11, 1915—1917: „Evidența ziuășilor de la Silindia angajați la dezgropatul viilor”.
- 52 „Tribuna poporului”, III, 1899, nr. 171, p. 10.
- 53 „Tribuna”, XIV, 1897, nr. 37, p. 148.
- 54 „Revista economică”, XV, 1914, p. 128.
- 55 *Idem*, XX, 1919, p. 265.

56 A.S.A., F.B.V., d. 2, 1917: „Bilanț anual cu situații anexe a operațiunilor filialei Chișineu“.

57 *Ibidem*: „Conspectul proceselor la filiala băncii din Chișineu (de la 1 iulie 1917 la 1 ianuarie 1918)“, f. 5—23.

58 *Ibidem*: „Conspectul filialei din Ineu la 31 decembrie 1917“, f. 23—26.

59 A.S.A., F.B.V., d. 4, 1917: „Bilanț anual și lunar cu situații anexe asupra operațiunilor filialei Siria la 31 decembrie 1917“.

CAPITOLUL V

1 „Anuarul băncilor române“ (Sibiu), II, 1901, p. 113.

2 „Tribuna“, XI, 1907, nr. 7, p. 6.

3 *Idem*, XIII, 1896, nr. 27, p. 108; vezi anexa 2.

4 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1902, f. 8—16: „Statutele fondului de pensuni pentru funcționarii și servitorii societății „Banca Victoria“ Societate Anonimă Arad.

5 Valorile de până la 1900 au fost transformate în coroane pentru a avea o continuitate a lor.

6 „Tribuna“, VI, 1889, nr. 69, p. 274.

7 „Biserica și școala“, XVI, 1892, nr. 9, p. 71.

8 „Tribuna“, VIII, 1891, nr. 92, p. 366.

9 „Tribuna“, X, 1893, nr. 70, p. 278.

10 *Idem*, XII, 1895, nr. 44, p. 169.

11 „Biserica și școala“, XVI, 1892, nr. 18, p. 142—143.

12 „Tribuna poporului“ (Arad), II, 1898, nr. 119, p. 281.

13 „Tribuna“, VIII, 1904, nr. 45, p. 2.

14 Cf. „Revista economică“, XII, 1910, p. 151.

15 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1898, f. 283.

16 *Idem*, d. 5, 1911—1921, f. 391.

17 *Idem*, d. 2, 1916, f. 438.

18 „Românul“, III, 1913, nr. 33, p. 3.

19 *Ibidem*.

20 „Românul“, III, 1913, nr. 104, p. 9—10.

21 *Idem*, IV, 1914, nr. 39, p. 3.

22 *Idem*, V, 1915, nr. 275, p. 5.

23 Cf. Nicolae Roșuț, *Contribuția Aradului la pregătirea și înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România*, în „Studii privind istoria Aradului“, Ed. Politică, Buc., 1980, p. 217; vezi și A.S.A., fond „Tribunalul Arad“, secția a III-a, d. nr. 1814.

CAPITOLUL VI

1 Vezi *supra*, p. 22.

2 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1898, f. 99.

3 *Idem*, d. 1, 1901, f. 2, 28; d. 1, 1904, nenumărat.

4 *Idem*, d. 1, 1904, nenumărat.

5 *Ibidem*.

6 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1906, nenumărat.

7 *Idem*, d. 3, 1911—1912, f. 8.

8 *Idem*, d. 1, 1908, f. 214.

9 *Idem*, d. 4, 1911, f. 97.

10 *Idem*, d. 4, 1913, f. 87, 90.

11 *Idem*, d. 2, 1916, f. 140.

12 *Idem*, d. 1, 1898, f. 77, 187, 290, 300; d. 1, 1901, f. 302, 309; d. 1, 1904, nenumărat.

13 *Ibidem*, f. 303. Se face referire la o sumă de 40 000 fl.

14 A.S.A., F.B.V., d. 2, 1916, f. 92.

15 *Idem*, d. 1, 1898, f. 183, 185.

16 *Idem*, d. 1, 1904, nenumărat.

17 *Idem*, d. 4, 1913, f. 448, 453.

18 *Idem*, d. 2, 1916, f. 566—568.

- 19 *Idem*, d. 1, 1898, f. 74, 81, 97; d. 1, 1901, f. 118; d. 1, 1904, nenumărotat; d. 4, 1913, f. 73.
- 20 *Idem*, d. 1, 1901, f. 322.
- 21 *Ibidem*, f. 157.
- 22 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1898, f. 192, 204, 259, 269—273, 292, 305.
- 23 *Idem*, d. 1, 1901, f. 23, 30, 31.
- 24 *Idem*, d. 1, 1904, nenumărotat.
- 25 *Idem*, d. 1, 1898, f. 27, 29, 67, 71, 73, 85, 94, 100, 102, 137, 157, 158; d. 1, 1901, f. 5, 67, 170, 257, 334; d. 1, 1906, nenumărotat; d. 1, 1908, f. 45, 61; d. 3, 1911, f. 114, 150, 184, 246; d. 3, 1911—1912, f. 16—18, 22, 23, 67, 128, 190, 196, 230, 235, 239, 272, 294, 314, 372, 400, 406, 419, 529, 531; d. 4, 1911, f. 5, 6, 8, 9, 19, 40, 41, 49, 165, 168; d. 5, 1911, f. 2, 3; d. 4, 1913, f. 2, 76, 334; d. 1, 1915, f. 2—4, 6, 7, 10, 21, 26, 44, 46, 49—52, 79, 170—175, 226; d. 2, 1916, f. 19, 26, 72, 155, 188, 239—243, 265—283, 291—294, 343, 344, 336, 337.
- 26 „Anuarul băncilor române”, III, 1902, p. 133.
- 27 *Idem*, p. 137.
- 28 *Idem*, p. 138—144.
- 29 Cf. Mihai D. Drecin, *Înființarea uniunii bancare „Solidaritatea”...* p. 229—230.
- 30 „Anuarul băncilor române”, V, 1904, p. 153—156.
- 31 „Revista economică”, IX, 1907, nr. 17, p. 177—178.
- 32 *Idem*, IX, 1907, nr. 49, p. 442.
- 33 *Ibidem*, p. 457—459.
- 34 Cf. Liviu Maior, *op. cit.*, p. 52.
- 35 Cf. Bujor Surdu, *op. cit.*, p. 198 sq.
- 36 Apud Sabin Cioranu, *op. cit.*, p. 203.
- 37 „Românul”, II, 1912, nr. 54, p. 5.
- 38 *Idem*, III, 1913, nr. 223, p. 3.
- 39 *Ibidem*.
- 40 „Românul”, VIII, 1919, nr. 43, p. 8.
- 41 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1912.
- 42 *Idem*, d. 1, 1918, f. 1.
- 43 *Ibidem*, f. 4; vezi anexa 3.
- 44 „Românul”, II, 1912, nr. 54, p. 5.
- 45 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1915, f. 193.
- 46 *Idem*, d. 1, 1916, f. 297—299.
- 47 *Ibidem*, f. 52.
- 48 Cf. Augustin Tătaru, *Românii din America*, în „Economia românească”, I, 1936, nr. 1, p. 121—123.
- 49 „Revista economică”, IX, 1907, p. 380.
- 50 A.S.A., F.B.V., d. 1, 1907.
- 51 *Idem*, d. 1, 1908, f. 260.
- 52 *Idem*, d. 1, 1907, f. 46—48.
- 53 *Idem*, d. 1, 1908, f. 260; d. 1, 1907; d. 4, 1913.
- 54 *Idem*, d. 3, 1916, f. 319—320.
- 55 *Ibidem*, f. 356, 373, 376, 380, 387.

ANEXA 1

Conspectul operațiunilor de la 1 noiembrie 1887 până la 31 decembrie 1918

31 dec.	Depuneri spre fructificare		Scont cambii și credite personale		Reescont		Împrumuturi ipotecare		Împrumuturi pe efecte (lombard)	
	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.
1887/1888	159.149	90	188.350	97	-	-	29.990	-	920	-
1889	188.179	16	255.639	51	-	-	33.843	-	2.130	-
1890	266.262	71	313.207	84	-	-	51.383	-	1.005	-
1891	391.118	99	427.038	93	-	-	61.437	-	2.215	-
1892	535.207	67	511.093	85	-	-	163.704	-	5.905	-
1893	579.132	-	607.350	-	-	-	258.638	-	7.905	-
1894	640.685	16	695.033	77	-	-	269.946	-	11.905	-
1895	856.234	71	853.585	25	-	-	318.931	-	7.039	-
1896	1.073.169	23	1.068.461	95	-	-	322.102	-	10.859	-
1897	1.123.883	26	1.024.910	82	-	-	373.510	40	24.607	-
1898	1.225.350	37	1.108.928	58	-	-	362.363	-	24.311	-
1899	1.299.370	04	1.614.487	21	308.089	50	343.703	-	22.447	-
	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f
1900	3.080.366	81	3.357.554	36	300.144	-	677.831	-	47.808	-
1901	3.200.053	07	3.811.146	-	766.221	40	711.380	-	96.621	-
1902	3.575.002	62	4.416.734	01	954.110	-	783.462	-	66.591	-
1903	4.580.861	83	5.038.789	46	579.936	-	833.028	-	55.461	-
1904	5.504.507	26	6.281.197	66	1.467.346	-	1.031.947	-	66.540	18
1905	5.171.879	72	7.705.891	95	2.355.579	01	1.239.806	-	61.338	-
1906	5.574.898	02	8.445.213	34	2.911.657	10	1.428.177	-	36.665	-
1907	6.003.765	87	8.362.509	89	2.676.406	50	1.450.003	-	30.955	-
1908	6.820.492	93	9.296.535	13	2.923.947	90	1.574.155	-	36.477	-
1909	8.899.316	-	11.278.645	-	3.305.379	29	1.992.759	-	36.450	-
1910	11.565.453	-	14.096.713	15	4.804.310	52	2.636.190	-	52.302	-
1911	13.702.932	22	18.438.141	36	5.954.833	90	3.055.436	-	59.340	-
1912	13.580.255	03	17.622.088	10	6.265.016	84	3.033.460	-	64.332	-
1913	13.574.703	12	17.660.073	19	5.959.237	87	2.863.117	-	82.436	-
1914	14.000.593	55	18.473.014	52	6.514.743	08	2.837.290	-	88.669	-
1915	16.504.831	76	14.883.653	45	675.777	-	2.458.211	-	82.656	-
1916	22.324.213	28	11.577.515	62	-	-	2.069.330	-	78.629	-
1917	27.263.393	16	10.419.886	37	-	-	2.006.515	-	50.545	-
1918	36.106.933	90	9.966.555	10	-	-	1.633.209	-	38.644	-

În anul	Revîriment sau circulația numeralului la casă		Venitul				Dividendul anual %	Fondul de rezervă		Fondul special de rezervă		Fondul de pensii	
			Brut		Net								
	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.		fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.
1887/8	1.622.199	55	16.318	36	9.012	74	6	2.000	–	–	–	300	–
1889	2.598.610	88	26.298	79	11.514	12	6	10.505	80	–	–	600	–
1890	3.397.748	20	34.136	14	13.464	92	6	11.000	–	–	–	1.000	–
1891	3.727.270	92	40.176	79	14.668	92	6	16.801	35	–	–	1.500	–
1892	6.125.325	70	51.478	31	16.530	08	7	23.000	–	–	–	2.000	–
1893	7.362.453	25	68.597	56	21.782	13	7	63.834	99	–	–	3.000	–
1894	9.523.642	30	89.122	92	38.784	49	7	73.521	45	–	–	5.400	–
1895	11.473.199	45	104.722	58	43.229	40	8	80.578	35	–	–	6.137	37
1896	14.151.215	09	122.440	82	47.269	20	8	87.032	19	16.532	96	8.170	33
1897	17.421.242	79	139.470	75	52.243	63	8	114.778	09	20.966	11	12.974	43
1898	19.143.075	25	146.256	32	51.444	40	8	119.464	51	24.966	11	14.080	49
1899	21.705.618	59	154.796	80	48.780	86	8	131.932	74	28.966	11	17.630	25
	K	f	K	f	K	f	%	K	f	K	f	K	f
1900	38.205.147	43	358.323	61	90.643	32	8	288.546	26	32.567	16	42.342	54
1901	41.942.098	–	384.629	11	100.269	60	8	311.101	85	43.100	–	50.197	99
1902	53.635.257	32	419.239	84	97.355	61	8	335.013	17	48.100	–	58.881	01
1903	61.628.924	06	444.457	25	110.182	56	8	368.266	55	53.100	–	67.456	51
1904	68.619.246	–	523.188	62	120.770	–	9	408.063	65	58.100	–	76.103	49
1905	98.345.278	73	530.522	18	147.678	01	9	771.273	15	68.100	–	86.046	19
1906	112.592.555	66	582.618	99	180.239	41	9	841.154	47	83.100	–	97.475	–
1907	148.070.372	73	641.754	96	185.566	73	9	931.695	–	98.100	–	111.569	40
1908	148.887.372	73	836.020	95	190.360	55	10	991.968	71	113.100	–	126.748	–
1909	225.720.774	74	941.517	–	200.558	–	10	1.015.600	–	128.700	–	145.253	–
1910	297.135.097	13	1.165.517	–	238.336	–	10	1.044.543	–	173.250	80	165.430	–
1911	379.399.981	44	1.426.792	43	260.293	82	10	1.000.000	–	776.000	–	193.100	–
1912	403.339.173	86	1.770.354	–	403.216	51	10	1.000.000	–	821.103	83	223.000	–
1913	463.054.501	92	1.924.021	73	482.924	53	11	1.000.000	–	863.344	30	245.249	79
1914	432.439.616	69	1.843.947	13	382.319	60	10	1.000.000	–	906.831	24	284.197	96
1915	410.265.302	72	1.740.264	68	394.906	58	10	1.000.000	–	933.083	20	317.901	67
1916	257.623.910	32	1.728.622	–	401.489	34	10	1.000.000	–	960.605	86	354.515	41
1917	200.106.164	–	1.810.067	–	404.859	89	16	1.000.000	–	986.507	76	393.829	03
1918	396.496.363	20	2.054.104	36	322.897	09	16	1.000.000	–	1.008.312	36	437.276	–

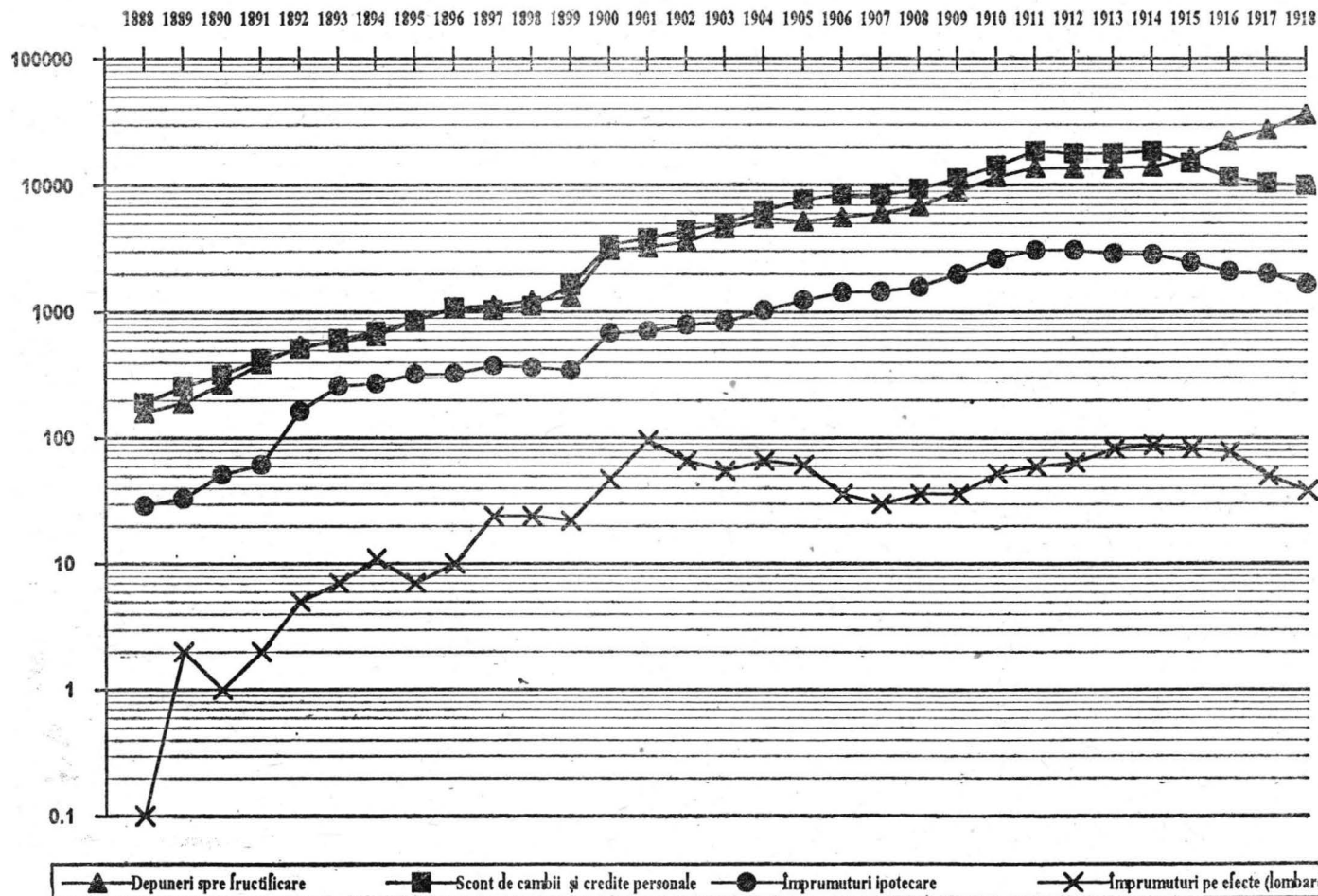
ANEXA 3

Datoriile pe care le avea de încasat banca din Ungaria la sfârșitul anului 1918*

Nr. crt.	Denumirea băncilor	Sold la 31.X.1918		Crescut prin viramente (20.III.1919)		Scăzut prin viramente (20.III.1919)		Starea la 20.III.1919		Scăzut prin viramente 20.III.1919		Crescut		Perioada	Solduri în K	Starea valorii la „Victoria” în lei**		
		K	f	K	f	K	f	K	f	K	Cupoane	Interese						
1	Banca de rentă agrară din Budapesta	981.789	50	2.000	-	-	-	983.789	50	500.000	-	-	4.713	50	30.VI.1923	568.500	258.665	-
2	Banca centrală din Budapesta	411.059	16	424.657	56	7.200	-	828.516	72	-	7.359	76	89.473	52	30.VI.1922	925.350	435.090	-
3	Banca maghiaro-engleză	1.198.639	-	272.060	-	269.685	36	1.201.103	64	1.000.000	-	-	61.204	36	30.VI.1922	262.218	121.067	50
4	Asociația Budapestană a primei case de economii	453.155	74	445.882	75	23.427	66	875.610	83	-	88.965	-	27.924	17	30.III.1923	992.500	450.800	50
5	„Mercur” oficiul de schimb	57.876	-	24.800	-	24.800	-	57.876	-	-	-	-	9.024	-	30.III.1923	66.900	29.852	50
6	Banca comercială vineză	209.269	-	-	-	-	-	209.269	-	-	-	-	26.381	-	30.III.1923	235.650	106.726	-
7	Prima bancă industrială maghiară	699.991	-	-	-	-	-	699.991	-	-	-	-	79.009	-	30.III.1923	779.000	360.297	-
8	Banca maghiară de conturi	85.844	90	-	-	-	-	85.844	90	-	3.740	-	9.815	10	30.III.1923	99.400	46.085	-
9	Banca de credit ipotecar din Budapesta	7.387	50	-	-	-	-	7.387	50	-	-	-	392	50	VI.1922	7.780	3.746	-
10	Banca vineză „Werrein” din Budapesta	18.387	36	-	-	-	-	18.387	36	-	8.259	-	3.712	64	VI.1923	30.350	14.255	-
11	Banca austro-engleză, filiala Budapesta	418.310	-	-	-	-	-	418.310	-	-	-	-	16.598	-	VI.1922	434.908	215.638	50
12	Banca generală de economii din Budapesta	90.917	-	10.300	-	-	-	101.217	-	-	95.000	-	12.063	-	VI.1923	208.280	66.087	50
13	Banca italo-maghiară	4.170	-	35	-	2	-	4.295	-	-	-	-	163	-	VI.1922	4.368	2.085	-
14	Banca națională a Ungariei	942	-	-	-	-	-	940	-	-	-	-	2	-	VI.1922	942	479	50
15	Casa centrală națională maghiară de economii	259.588	-	-	-	-	-	259.588	-	-	154.419	80	56.692	20	VI.1923	470.900	153.310	-
16	Casa de economii unită din Budapesta	57.609	50	-	-	-	-	57.609	50	58.000	-	-	1.362	50	VI.1922	972	29.000	-
	TOTAL:	4.954.932	66	1.179.735	31	325.115	02	5.809.552	95	1.558.000	357.734	56	478.730	40		5.098.018	2.293.195	-

* A.S.A., F.B.V., d. 1, 1918.

** La 31.X.1918 respectiv 20.III.1919.

L'ACTIVITÉ DU BANQUE „VICTORIA“ DE ARAD (1887—1918)

(Résumé)

Fondé en 1887, le banque „Victoria“ de Arad est venu à l'appui des nécessités économiques des roumains de Transylvanie, surtout, de ceux des environs de Arad.

Au fin du XIX-me siècle et le debut du XX-me siècle, „Victoria“ est reconnu par la presse de Transylvanie, comme le deuxième banque, après „Albina“.

Parmi les clients se sont trouvés les dirigeants du mouvement national, représentants de l'activisme politique. Le Banque „Victoria“ a constitué, en effet, un important support financier de cette orientation du mouvement politique, car Arad a représentée, dans cette période, un important centre politique.

**DIN ISTORIA CERCETĂRII SOCIOLOGICE ÎN BANAT:
DIMITRIE GUSTI, ANTON GOLOPENȚIA,
CORNEL GROFȘOREAN ȘI INSTITUTUL SOCIAL
BANAT-CRIȘANA (1932—1944)**

CARMEN ALBERT, VALERIU LEU

Înființarea la 21 mai 1932 a Institutului Social Banat-Crișana, din inițiativa câtorva intelectuali bănățeni grupați în jurul lui Cornel Grofșorean, pe atunci pentru a doua oară primar al Timișoarei, a constituit fără îndoială un important eveniment atât pentru istoria culturală a Banatului cât și pentru istoria cercetărilor sociologice din România.

Faza preliminară, a întâlnirilor, discuțiilor, consultărilor, a propunerilor și proiectelor a pus în evidență în mod special două personalități care făcuseră deja dovada interesului pentru studiul sociologic și aveau chiar unele realizări în acest domeniu. Dr. Cornel Grofșorean care făcuse studii de sociologie la Budapesta, înainte de primul război cu faimosul profesor Oszkár Jászy (care îl va vizita de altfel în Banat, la Teregoва, unde tatăl său era funcționar de plasă) și va fi, pentru un timp, unul din colaboratorii săi¹, și dr. Iosif Nemoianu remarcat de Dimitrie Gusti pentru studiile sale de medicină socială². În ziarele care au ținut să scrie despre momentul inaugurării Institutului bănățean, va fi confundat uneori cu fratele său, avocat dr. Petru Nemoianu³ și el prieten cu Grofșorean, susținător al acestui proiect dar de pe o poziție secundă³.

Întregul grup era convins că numai în felul acesta va fi posibilă inventarierea problemelor Banatului în condițiile istorice de după 1918 și formularea unei strategii, unei perspective. Existau și alte motive asupra cărora s-a insistat cu multe prilejuri între care foarte des invocat era cel al necesității bunei cunoașteri a problemei minoritare în Banat dar și a situației românilor de peste hotare, a comunităților românești din afara granițelor. Dealtfel ideea institutului i-a venit tocmai cu prilejul unui congres al refugiaților din Jugoslavia când și-a dat seama că România nu dispune de un centru de documentare asupra românilor din statele vecine⁴. Noul institut trebuia să suplinească, măcar în plan regional, această absență. El trebuie pus și în relație cu sentimentul de frustrare pe care îl aveau bănățenii datorită faptului că Timișoara nu avea încă o Universitate asemenea altor mari orașe ale țării. Institutul urma să contribuie la prestigiul cultural al Banatului și al Timișoarei, să ofere cadrul unei activități științifice intelectualității bănățene, posibilitatea afirmării pe acest plan.

Cu toate că nu a reușit să supraviețuiască decât puțin peste un deceniu, perioadă în care România a trecut și prin teribila încercare a războiului, I.S.B.C. a lăsat urme durabile și, din multe puncte de vedere, constituie un model încă valabil.

Întreaga sa activitate a fost strâns legată de personalitatea lui Cornel Grofșorean. Și totuși despre el se știu puține lucruri în această privință nu este o excepție în șirul personalităților Banatului interbelic. Nu dispunem încă de un studiu care să-i fi fost dedicat exclusiv. Este amintit rar pentru a se spune că a condus activitatea I.S.B.C. al cărui întemeietor a fost. De fapt nici acesta nu s-a bucurat încă de atenția cuvenită după importanța activității sale științifice și culturale. În ultimul timp situația pare însă să se amelioreze, reviste importante din țară incluzând în sumarul lor studii referitoare la I.S.B.C.⁵. Discuția este însă abia deschisă și suntem departe de a fi epuizat informația de care arhivele, dispun. Alături de studiile apărute de-a lungul anilor în „Revista Institutului Social Banat-Crișana” aceste documente pot oferi una dintre cele mai solide platforme pe care generația interbelică a pus-o la dispoziția istoriografiei contemporane. Puține categorii de izvoare conțin atâta informație asupra epocii ca manuscrisele rămase de la institutul bănățean, informație densă așa cum numai perspectiva sociologică, statistica pot oferi. Nu este însă vorba doar de informație — indispensabilă, evident, unui bun demaraj — ci și de recuperarea unor direcții mai vechi dar abandonate forțat cu mult înainte de epuizare și a unor metode de cercetare pe care le căutăm în altă parte nu întotdeauna justificat. Lectura studiilor apărute în revistă și a celor rămase încă inedite pune în lumină puncte de vedere pe care acum le descoperim în istoriografii care au avut șansa unei evoluții mai liniștite. Sunt prefigurate direcții care — în condiții de normalitate — ar fi evoluat spre istoria mentalităților, a sensibilității, a sentimentului dar și spre așa numita „istorie cantitativă”. Era, în concepția care a guvernat întreaga activitate a institutului, fermă convingerea în virtuțile cercetării pluri și interdisciplinară, comparativă. Membrii institutului acționau în echipe complexe, studiau un fenomen, o problemă unică, tipică, dar fiecare din perspectiva științei, profesiei proprii. Aceasta, desigur, pe fondul unor cunoștințe sociologice dobândite prin studiu propriu dar și prin activitatea concretă, în teren, îndrumați fiind de oameni care cunoșteau principiile acestei științe. Erau convinși, și chiar așa era, că fac sociologie, că rostul, primul între toate, al muncii lor era realizarea unei „fotografii a realității vii” dar unghiurile din care se făcea trebuia să fie cât mai diverse. Această permanentă schimbare de perspectivă dă și surprinzătoarea modernitate și deci valoare unor cercetări vechi totuși de șase—șapte decenii. Fără îndoială, institutul a reușit o performanță în epocă încă puțin cunoscută însă istoriei sociologiei.

În ceea ce ne privește, încercăm, folosindu-ne de documente aflate în fonduri din județul Caraș-Severin, la Muzeul din Reșița și la Direcția Arhivelor, să reconstituim relația între I.S.B.C. și Școala Sociologică de la București, evoluția acestor raporturi. Este, de fapt, vorba de corespondența celui care a condus în mod real institutul de la Timișoara, dr. Cornel Grofșorean, cu profesorul Dimitrie Gusti și câțiva din tinerii, pe atunci, cercetători din preajma sa. Nu dispunem de întregul set. Multe din scrisori s-au pierdut, altele nu am reușit încă să le descoperim dar în linii generale, fondul disponibil permite reconstituirea unor momente importante, precizarea unor aspecte bănuite doar până acum, eliminarea unor aproximații sau chiar erori. Din fericire Cornel Grofșorean avea

obiceiul să rețină, după dactilografiere, câte o copie din scrisorile trimise ceea ce a fost o șansă nesperată pentru orice interesat de istoria Banatului. În mod cert multe aspecte rămase în penumbră vor fi lămurite atunci când va fi publicată bogata corespondență între Cornel Grofșorean și Anton Golopenția păstrată acum la fiica ilustrului savant bănățean, D-na Sanda Golopenția⁶. Așadar demersul nostru nu poate fi decât unul preliminar, introductiv într-un domeniu al cărui orizont se redimensionează.

Chiar din faza pregătitoare inaugurării institutului bănățean s-au căutat contacte cu personalitățile recunoscute în cercetarea sociologică românească și, în mod firesc, în primul rând cu Profesorul Dimitrie Gusti. Atât Iosif Nemoianu cât și Cornel Grofșoreanu menționează acest lucru⁷. Știm cu siguranță că, în mod oficial, a fost solicitat de rectorul Politehnicii din Timișoara, a treia persoană din grupul care a coordonat întreaga acțiune. Acesta i-a adresat o scrisoare la 20 februarie 1932⁸. Nu păstrăm răspunsul dar el a fost, fără îndoială, pozitiv. Dealtfel el cunoștea situația, cum am arătat, din discuțiile cu Grofșorean și I. Nemoianu. În orice caz Dimitrie Gusti a fost invitatul de onoare la solemnitatea inaugurală din mai 1932. A sosit la Timișoara împreună cu Alexandru Costin secretarul general al Institutului Social Român și a rostit un cuvânt care a fost îndelung aplaudat de auditoriu,⁹ mai toate ziarele făcând ample referiri la acest discurs unele reproducându-l fragmentar. Acest cuvânt a rămas în conștiința celor de la I.S.B.C. ca un îndemn dar și ca un program. „Știința socială — spunea cu acest prilej Dimitrie Gusti — nu poate fi considerată ca o satisfacție de ambiții intelectuale, ca un spirit estetic de erudiție pentru erudiție, ca un articol de lux, ci ca știință militantă, ca material de laborator de idei, unde se elaborează mai mult pentru știința de mâine decât pentru cea de azi și unde se cultivă știința vie, punând-o în contact cu realitățile vieții pe care știința le caută să le ia așa cum sunt, pentru a le mări și lărgi, pentru ca astfel prin acțiunea ce o exercită asupra conștiinței și inteligenței contemporane să devină o forță vie de primul ordin”¹⁰. Ține să îi îndemne pe bănățeni „să porniți la drum cu aceeași modestie și cu aceeași îndrăzneală pe care am avut-o noi” și mai ales să nu se lase dominați de „inspirație” ci să țină seama de „răspunderea unei documentări metodice asupra tuturor problemelor vieții sociale și politice din acest colț de țară care vă va oferi un vast câmp de documentare științifică”. Primul număr al „Revistei Institutului Social Banat-Crișana” va reproduce discursul rostit atunci de Dimitrie Gusti atribuindu-i prin aceasta valoarea de act fundamental al întemeierii.

De la bun început institutul de la Timișoara s-a aflat într-o excelentă relație cu Profesorul Dimitrie Gusti și deci și cu Institutul Social de la București. Membrii I.S.B.C. — și cele publicate de ei o dovedesc — se declarau adepții Școlii Sociologice de la București, modelul urmat a fost cel al echipelor monografice și până și statutele sale au fost întocmite pornind de la modelul Institutului Social¹¹. N-a fost vorba însă de un conformism absolut. Chiar dinainte de constituirea I.S.B.C., atunci când totul era în faza unui proiect asupra căruia se duceau discuții, un lucru era sigur: el va fi independent față de cel de la București¹². Cu toate că investigațiile asupra institutului bănățean sunt încă la început datele

cu privire la voința de autonomie atât a membrilor cât și a conducerii I.S.B.C. sunt cunoscute¹³. Cu toții erau convinși că îndeplinirea obiectivelor pe care și le-au propus nu se poate realiza decât într-un cadru exclus deciziilor externe. Numai astfel se putea obține suplețea și eficiența activităților pe care urmau să le întreprindă. Experiența le-a întărit convingerea că au socotit bine. Dacă din punct de vedere al metodei, al competenței științifice nimeni nu nega prestigiul Institutului Social și al echipelor sale și era, în consecință, privit ca o instanță, un for respectat și urmat, din punct de vedere organizatoric relațiile nu erau de subordonare. Acest lucru a fost clarificat de la început în discuțiile preliminare cu Dimitrie Gusti. Acesta s-a declarat de acord cu punctul de vedere al lui Cornel Grofșorean și într-adevăr nu odată a acționat în sensul celor convenite. Conducătorul I.S.B.C. a ținut, la un moment dat, să precizeze însă că autonomia pe care s-a străduit să o apere avea și rațiuni care țineau de metodă, de modul concret în care se organizau și se desfășurau campaniile și prelucrarea informației, de scopurile urmărite în fiecare din ele. Fundamental metoda era cea monografică așa cum fusese ea formulată de Școala Sociologică de la București dar existau, impuse de specificul locului, și unele diferențe. Nu putea fi vorba, din acest punct de vedere, de o suprapunere perfectă. „Și cum inițiativa — scria Cornel Grofșorean despre începuturile I.S.B.C. — avea un scop bine determinat, nu am consimțit la afilierea noastră către Institutul Social Român de la București. În discuțiile avute cu d. profesor Gusti, am și precizat punctul meu de vedere, și d-sa — foarte înțelegător — a apreciat argumentele și astfel deși adunarea generală a fost patronată de către D. Gusti, Institutul nostru și-a păstrat autonomia rămânând însă în raport de strânsă colaborare cu Fundațiile Regale și Institutul Social Român. Această autonomie s-a păstrat din următoarele motive: Institutul Social Român din București este o înaltă instituție științifică, unde se face știință pentru știință, sociologie pentru sociologie, pur științifică pe când Institutul Social Banat-Crișana, se folosește numai de armătură științifică pentru descoperirea neajunsurilor sociale, având ca prim obiectiv propuneri bine documentate în vederea măsurilor inexorabile, care se impun autorităților în drept cu forța brutală a realității. Astfel știința care se practică la acest Institut este o știință aplicată. Odată Institutul înființat s-a impus categoric alegerea metodei. După unele ezitări ne-am fixat asupra metodologiei monografice, definitiv consacrată azi în știință, a d-lui prof. Gusti. Însă cu abateri...“¹⁴.

Autonomia aceasta va da multă bătaie de cap lui Grofșorean și apropiaților săi colaboratori dar nu a constituit o piedică în relațiile cu Institutul de la București. Adeseori ea a primit sprijin din acea parte și în mod deosebit chiar de la Dimitrie Gusti. Acesta a susținut cât și cum a putut libertatea de mișcare a I.S.B.C. chiar și în timpul Legii Serviciului Social cum vom arăta la locul potrivit iritându-și unii colaboratori foarte importanți. De fapt relațiile pe care I.S.B.C. prin C. Grofșorean le-a stabilit cu Institutul Social și cu Profesorul Gusti au depășit sfera strict științifică. Ori de câte ori apăreau dificultăți Grofșorean apela la Dimitrie Gusti. Acesta avea o mare influență în mediile politice dar și în fața suveranului, conducea instituții și fundații importante, cuvântul său era ascultat, sfatul său respectat. Pe de altă parte era dispus să sus-

țină din toate puterile proiecte pe care le socotea interesante și utile oricât de îndrăznețe ar fi fost. Avea forța de a accepta părerile altora și a le sprijini chiar dacă nu coincideau cu propriile păreri. Nu odată a acceptat opinia unor subalterni de la institut, unor mai tineri colegi chiar dacă nu coincidea cu a sa, ba chiar era opusă. Pe aceste calități conta, în mod evident, și Cornel Grofșorean.

Subiectele corespondenței sale cu Dimitrie Gusti sunt diverse și depășesc adesea, cum am arătat, spațiul strict științific deși, într-un fel sau altul, erau legate de problemele I.S.B.C. De pildă, chiar în prima scrisoare păstrată din setul adresat lui Gusti, scrisă la 24 iunie 1934¹⁵ se poate ilustra o asemenea situație. Ministerul Cultelor tocmai luase hotărârea să contopească Facultatea de Drept de la Oradea cu Universitatea din Cluj ceea ce însemna de fapt o desființare prin transfer. O asemenea hotărâre care pune în primejdie o instituție de învățământ superior de pe granița de vest îi apare lui Grofșorean ca o greșeală ireparabilă în cazul în care s-ar pune în aplicare pentru că era afectată condiția culturală a românilor de pe o graniță amenințată. Cei care au luat hotărârea nu par să înțeleagă corect ceea ce se petrece aici. Pentru Cornel Grofșorean este încă un prilej, cum au mai fost și altele, să atragă atenția lui Gusti asupra situației departe de a fi mulțumitoare din această parte a țării și asta nu numai din pricina iredentismului maghiar ci și a unor decizii nehibzuite cum era cea semnalată. În general, statisticile pentru județele de vest sunt îngrijorătoare pentru că natalitatea este în scădere, desigur, din motive social-politice complexe dar care nu pot fi contracarate pentru că nu s-a străduit nimeni să le studieze. În orașe numărul românilor continuă să rămână mic sau chiar scade pentru că nu s-au găsit soluții prin care să se facă față politicii partidului maghiar. Prin aceasta se puneau piedici accesului românesc la viața urbană. Investitorii, pătura burgheză, este maghiară sau maghiarizată și angajările pe care le fac — muncitori, servitori, ect. — le fac pe criteriu etnic tocmai pentru a nu da românilor posibilitatea să intre în orașe. Situația aceasta, iată, s-a creat după 1918! Orașul continuă să rămână un spațiu închis și asta pentru că partidul maghiar a formulat „o politică conștientă” prin care „toate întreprinderile industriale, tot comerțul este inundat cu elemente noi venite, pentru a asigura densitatea populației maghiare de la orașe (funcționari particulari și muncitori)”. Nu este vorba numai de Oradea ci de toate orașele de la marginea de vest a României: Timișoara, Arad, Oradea, Satu-Mare. Toate acestea la care se mai adaugă și faptul că numărul funcționarilor publici de origine maghiară depășește cu 50% pe cel al românilor, dau măsura politicii — dacă a fost vreuna — dezastruoase pe care au dus-o aici guvernele românești. Din păcate greșelile sunt tot mai frecvente și cu consecințe tot mai grave. Acum, iată, cineva, la București, desființează Facultatea de Drept de la Oradea, una din puținele instituții culturale de prestigiu din zonă ori românii doar prin astfel de instituții aveau șansa de a pătrunde în orașe „și în loc ca să concentrăm cât mai multe instituțiuni culturale de-a lungul frontului, unicul teren expropriabil pe seama românizării, ne grăbim, nu știm din ce motive păcătoase, ca să depozăm Oradea — urbea cea mai periclitată — de facultatea de drept”. Dacă motivele au fost de ordin financiar atunci de ce

nu s-au gândit cei ce i-au astfel de hotărâri, la contopirea celor două facultăți de drept, la Oradea și nu la Cluj. Știe, iar Gusti i-a repetat și el, principiul, concepția Universității care determină în fond concentrarea facultăților. Dar asta în teorie. Poate el prevala în fața interesului politic major pe care el tocmai l-a expus? Nu se poate proceda, la urma urmei, la o descentralizare universitară astfel ca Facultatea de Drept să rămână la Oradea iar cea de Litere la Arad? Și apoi, de ce nu s-ar lua în considerație și exemplul german după care universități importante rezidă și în orașe mici și mijlocii și nu dispun de întregul număr de facultăți ci doar de unele? Spunând toate acestea nu uită că el invocă un imperativ politic dar unul real și major care prevalează în fața celui pedagogic. În consecință îl roagă pe Gusti să facă tot posibilul pentru a împiedica săvârșirea unei greșeli care s-ar dovedi costisitoare pentru țară. Dacă va fi nevoie, să intervină și la rege pentru a-i explica cum stau lucrurile. Îngrijorarea sa este foarte mare și nu s-a putut împiedica să nu ia atitudine fiindcă nu de o Facultate și de locul unde ființează ea este vorba în definitiv ci de mult mai mult. Are convingerea că în curând va izbucni un război și în mod cert frontierele României vor fi puse în discuție sunt de fapt puse în discuție încă de pe acuma de unele state revizioniste în frunte cu Ungaria. La tratativele de pace care vor urma — iată, Groșorean le prevestea cu mult înainte de a se produce toate aceste evenimente — absența unor instituții culturale și de învățământ superior vor cântări greu și în dezavantajul nostru: „*Desființarea benevolă a unei instituții seculare ar însemna — la o conferință de pace — recunoașterea inexistenței elementului românesc în aceste ținuturi...*” (sublinierea îi aparține lui Cornel Groșorean).

Problema Facultății de Drept de la Oradea îl preocupa și din alte motive. Tocmai reușise, ajutat de prof. dr. Gh. Sofronie să pregătească înființarea unui despărțământ al I.S.B.C. în acest oraș. Mizase, cum era și firesc, pe cel mai omogen nucleu de intelectuali, cadrele didactice ale facultății. Aproape izbutise să-și realizeze proiectul. Gh. Sofronie, care s-a apucat direct de problema despărțământului orădean îi și comunicase, pe 2 iunie 1934¹⁶, că lista aderenților era întocmită și că mai trebuia să vină Groșorean la o întâlnire unde să se pună la punct ultimele chestiuni. Se stabilise și întâlnirea, pe 20 mai, când au reînceput zvonurile despre mutarea la Cluj. În aceste circumstanțe unii profesori au considerat că ar fi mai bine să amâne totul pentru toamnă când și sezonul cultural s-ar deschide după vacanță dar mai ales se va ști clar care va fi viitorul instituției lor. Până la urmă acesta a fost motivul eșecului de extindere spre Oradea. Abia în 1937 proiectul va fi reluat dar niciodată în cel mai mare oraș al Bihorului nu se va reuși constituirea unei echipe de valoare a celei de la Timișoara.

Problema principală din scrisoarea trimisă lui Gusti la 24 iunie 1934 aceasta a fost. Institutului Social Banat-Crișana și problemelor sale i se rezervau, în final, doar câteva rânduri nu însă lipsite de importanță. Tocmai se lucra la fișele pentru ancheta monografică „având în vedere că față de planul d-lui Dr. Nemoianu am impus aplicarea metodologiei Excelenței Voastre”. Aceasta arată că au existat anumite discuții și diferențe de opinii în privința metodei dar aflăm și opțiunea lui Groșorean comunicată desigur cu tălc tocmai lui Gusti. Inițial deci a fost atașat

fără rezerve metodologiei gustiene. Pe 15 August vor pleca în prima campanie organizată de I.S.B.C. la Belinț. Cercetările vor duce, în urma prelucrării bogatului material, la redactarea unei monografii des citată și astăzi în studiile de specialitate¹⁷. În total erau vreo 20 de persoane dar, considera Grofșorean, ar fi foarte bine dacă Institutul Social ar trimite câțiva oameni să sprijine cu competența lor, începutul cercetărilor din Banat. Nu știm ca cererea să se fi rezolvat. La începutul lunii septembrie 1934 cu ocazia încheierii campaniei de la Belinț, s-a organizat o festivitate, o serbare la care a luat parte și Dimitrie Gusti însoțit de Sabin Manuila. Aici el a rostit un cuvânt din care presa a reproduș fragmentar: „Sunt profund impresionat de cuvintele antevorbitorilor mei precum și de relele pe cari d-voastre le-ați constatat la fața terenului. Noi ne-am bucurat extrem de mult de înființarea Institutului Social Banat-Crișana la timpul său dar drept să vă spun nu credeam că o să ajungă la înflorirea la care a ajuns. Proverbul lui Creangă: Românul începe repede dar se lasă tot așa de repede. Când am ținut în anul 1933 o conferință la Timișoara am arătat rostul monografiilor și felul cum ele trebuie să se facă. Tot atunci am mai amintit că la noi pentru prima dată a făcut cercetări monografice ministru V. Lascar în anul 1903. Datele lui sunt de tot rudimentare dar datorită lui noi avem astăzi monografii de valoare. Și noi facem cercetări la fața locului și am constatat că țaranul nostru dispune de cele mai frumoase calități sufletești. El are simțul realității. El e dornic de știință, de artă și de tot ceice constituie apanajul culturii. Iar cât privește țaranul dv. din Banat, el intruchipează în sine calitățile tuturor Românilor din toate regiunile întregii Români Mari. Ceia ce constituie însă o parte slabă a țaranului bănățean e faptul că-i lipsește cea ce constituie baza reală a vieții sociale și că el se dedică mai mult artei murind de plăcere în sunete de fanfare”¹⁸. Era încă o dovadă a interesului și buneii voințe pe care o manifesta Dimitrie Gusti față de Institutul bănățean și cercetările sale.

La 28 iunie 1934¹⁹ Grofșorean mulțumea Profesorului pentru acordarea pe seama I.S.B.C.-ului a unei importante subvenții. Aceasta îl încurajează să formuleze noi cereri. Pentru Institut, scrie el, extrem de importantă este achiziționarea unei tipografii. Ar fi vorba de oarecare cheltuieli, este drept, dar amortizarea, în astfel de cazuri, este sigură. Gândindu-se la această trebuință, intuind-o, pe vremea când era primar al orașului Timișoara a acordat din partea primăriei către I.S.B.C. 500 000 de lei. Fiind însă schimbat curând, din suma repartizată, abia dacă s-au mai dat 100 000 de lei care nu pot acoperi nici pe departe spele ce erau de așteptat. Nu ar putea însă D-l Profesor Gusti interveni, cu prestigiul său, la Monitorul Oficial pentru a se dona câteva utilaje de tipărit? Este posibil fiindcă chiar el, Grofșorean, nu cu mult timp mai înainte a intervenit într-o chestiune asemănătoare și a găsit înțelegere. În acest fel românii din Voivodina sârbească au căpătat o tipografie cu caractere latine și pot acum să-și imprime în regie proprie ziarul „Nădejdea” de la Vârșeț. La urma-urmei Banatul a vărsat în cei 15 ani de administrație românească nu mai puțin de 15 miliarde de lei și puțini s-au întors înapoi sub formă de salarii și pensii fiindcă investițiile (poduri, șosele, clădiri etc.) s-au făcut pe seama bugetelor locale. Nu este vorba deci de cerșetorie. Să-i fie iertată îndrăzneala dar a scris

ce-a scris pentru că „Excelența Voastră sunteți unicul bărbat de stat care ne-ați acordat atenție și simpatie“. Cu toate acestea tipografia dorită n-a putut fi nici achiziționată și nici obținută din donație. Ea va fi, în toată existența I.S.B.C., una din problemele cele mai mari și un frecvent subiect al corespondenței Grofșorean—Gusi.

Tot în 1934 se adresează lui Dimitrie Gusti într-o problemă pentru care a militat de mai multă vreme: problema românilor din afara granițelor țării. Cu câțiva ani înainte proiectase un centru național de documentare la Timișoara unde ar fi trebuit să apară și un buletin informativ dar și o revistă în mai multe limbi pe tema minorității românești din țările vecine²⁰. N-a reușit și găsea o mare vină în această privință diplomației române și guvernelor de după 1918 indiferent de culoarea lor politică. El personal a făcut tot ce a putut pentru a aduce minoritatea română în atenția opiniei publice europene. Dar pentru a putea realiza acest lucru era necesar, considera Grofșorean, ca măcar una din colectivități românești din țările vecine să fie reprezentată în Congresul Minorităților din Europa. Nu numai că în acest fel și-ar fi putut face auzit glasul cea mai numeroasă minoritate națională de pe continent dar ar fi și putut întări aripa antirevizionistă care se manifesta în Congres. Cu toate că reușise să determine câțiva frunțași ai românilor din Iugoslavia să înceapă, în ciuda piedicilor puse de autorități, acțiunea pentru intrarea în Congres, intervenția guvernului român, după ce la început părea să agreeze ideea, a stopat totul. Totuși Grofșorean a menținut relațiile cu Ewald Ammende secretarul general al Congresului care-și avea sediul la Geneva. Acum acesta i-a trimis și lui, și lui Dimitrie Gusti, despre care i-a scris, invitație pentru a participa la Congresul al X-lea ce urma să se desfășoare la Berna în 4—5 septembrie. Prezența românească la această manifestare a grupurilor minoritare din Europa este, în opinia sa, indispensabilă în vederea ameliorării situația românilor din afara țării. Condițiile ar fi, în acest moment, favorabile și ocazia nu trebuie pierdută. Ar fi o greșeală politică de neiertat!

În altă ordine de idei, se vede nevoit să revină la problema tipografiei. Fără utilaj poligrafic I.S.B.C. nu se poate descurca mai ales acum când trebuie imprimat volumul monografic ce va rezulta din anchetele de la Belinț. De la această acțiune, în plină desfășurare, este în măsură să dea vești bune, ba chiar foarte bune. Totul merge după plan, echipierii sunt plini de râvnă și entuziasm. Nu lipsesc, desigur, dificultățile dar ele erau inerente acestei etape de început. Nu pot îngrijora!

Dacă invitației pomenite nu i s-a dat curs din cauză că a sosit prea târziu sau din alte motive, nu putem ști în absența răspunsului lui Dimitrie Gusti.

De la Timișoara continuau însă să-i sosească misive din ce în ce mai des și din ce în ce mai lungi. Asta pentru că — spune Grofșorean — el dorește să atragă atenția asupra stărilor de lucruri din Banat, ținut „periclitat și contestat din multe puncte de vedere“²¹ și o face în fața unui specialist în probleme sociale care, caz rar, este bine plasat și la nivelul la care se iau deciziile. În fapt, mai toate scrisorile din 1934 reiau aceleași subiecte: problema tiparniței și problema minoritară pe care le consideră într-un fel legate. El a constatat o propagandă antiromâ-

nească extrem de activă, în sens revizionist, de-a lungul întregii frontiere de vest căreia i se dă, când i se dă, un răspuns cu totul ineficient. Presa care ar putea fi un mijloc foarte bun de contracarare este însă în mâna partidelor politice și deci face o politică partizană, mărunță, uneori distructivă și nu una națională. Ziarele/românești din Banat nu fac excepție de la această regulă neglijând în fond și ele interesul general. Se simte deci nevoia unui cotidian care să-și asume sarcina promovării sentimentului național și monarhic acestea putând da coeziune și tărie la fruntariile amenințate. E clar însă că pentru a putea fi imprimat un astfel de ziar este nevoie în primul rând de o tipografie bună. În procurarea ei un rol important ar reveni Fundațiilor Regale unde poziția lui Gusti era excelentă și care aveau și bani. S-a gândit la o posibilitate legală de transfer a unei instalații de acest fel către I.S.B.C., era doar jurist! Ar trebui să se încheie un contract cu el personal prin care tipografia se obligă să imprime în cost propriu ziarul timp de cinci ani. Acesta ar achita numai „Selbstkosten—preiss“. Pentru un ziar mai este nevoie și de alte cheltuieli decât cele de tipar dar acestea ar putea fi susținute de Fundații. El, Groșorean, ar înființa o societate pe acțiuni dar cu puțini participanți care ar încheia un contract cu I.S.B.C., așa cum a arătat deja, pentru executarea tiparului și tot el ar semna 90% din capitalul acționar acoperit din suma venită de la Fundații. După aceasta ar cesiona contractul și acțiunile Fundațiilor el figurând numai ca „Strohmann“. Asta însă numai dacă Fundațiile nu doresc să figureze de la bun început ca proprietar al ziarului. Așa ar fi cel mai bine fiindcă nu ar mai fi nevoie de intermediar. Direcțiunea cotidianului este gata să o ia asupra sa. Dacă ar mai fi rămas un an primar la Timișoara ar fi rezolvat totul pe plan local... De-a lungul frontierei se constată o lăncezeală care nu a cuprins numai țărâניה ci și intelectualitatea ceea ce este foarte grav. Cine să schimbe lucrurile? Institutul se străduiește mult iar el personal a „forțat nota social-politică“ mai mult decât pe cea științifică tocmai în acest scop. Cel mai mult se teme de egoismul și indiferența intelectualilor, mai mult decât de nepăsarea țăranilor. Trebuie deci avută în vedere și educația acestora. Trebuie acționat urgent, cât mai este timp. Dar mai este oare timp? În chestiunea propagandei interne nu s-a făcut nimic. În schimb presa minoritară este foarte activă mai ales în acest sector propagandistic. O face însă în scop revizionist difuzând în sânul populației maghiare mai ales o serie de falsuri, un torent de minciuni. Nimeni nu-și dă osteneala pentru a le da în vileag. Acest lucru dacă va fi făcut — și ar trebui — să se facă în limba maghiară. În discuțiile cu țărani dar și cu intelectuali maghiari i-a văzut, nu odată, uimiți când de la el au aflat adevărata situație din Ungaria. Este inadmisibil să lipsească un ziar scos în limba maghiară care să pună la dispoziția celor interesați, a populației maghiare din Banat și Crișana și chiar din țara întreagă o imagine nedeformată despre Ungaria și politica revizionistă. Poate fi avut în vedere exemplul cehoslovacilor care încă din 1919 au știut să câștige „Prager Presse“ contracarând propaganda împotriva țării. Groșorean de ani de zile se străduiește să atragă atenția asupra primejdiei dar n-a găsit înțelegere. „Azi însă când adversarii bat la porțile statului nostru nu mai înțeleg ignoranța păcătoasă și antipatriotică“, îi scria el lui Dimitrie

Gusti. Deși nu cunoaște decât programul cultural al Fundațiilor, după părerea lui ele sunt chemate să-și asume răspunderi în această problemă majoră. Poate atunci mulți s-ar mai dezmetici. Unii s-au îngrozit de perspectiva sumbră pe care a zugrăvit-o într-un discurs despre rolul I.S.B.C. Atunci a arătat că la graniță nu este deajuns să se facă știință, acolo este nevoie de știință aplicată altminteri vor fi întocmite statistici, studii, monografii excelente dar între timp vom fi pierdut Banatul.

Subiectul revine în termeni și mai gravi formulat într-o scrisoare redactată la 24 septembrie 1934²². Se referea acolo la situația din Timișoara, la ordinul piarist. Se pusese problema desființării lui și Grofșorean era de acord fiindcă nu odată s-ar fi manifestat împotriva statului român. Reacția nu s-a lăsat așteptată și s-a produs în felul și ritmul pe care le bănuise: s-a înaintat regelui o petiție semnată de 4 000 de oameni care protestau nu atât împotriva exproprierii cât pentru menținerea ordinului care totuși, după cel ce scria, „a făcut cea mai deșănțată propagandă iredentistă maghiară într-un ținut unde nu sunt maghiari“. În Banat abia dacă se găsesc vreo 50 de sate cu populație maghiară și aceea adusă după 1885 când cu colonizările organizate pe cheltuiala statului unguresc pentru a fi spart blocul românesc. Lumea rurală aparține românilor și, în unele părți, șvabilor. Orașele sunt însă în bună măsură maghiarizate. Mai ales evreii s-au adaptat situației de după 1867 când se pornește dura politică de maghiarizare. Acum ei sunt practic terorizați de o propagandă maghiară îngăduită și chiar ignorată de autoritățile politice inconștiente. Ideea inoculată cu insistență, care neliniștește populația minoritară evreiască, este cea a inevitabilei revizuirii de frontieră caz în care celor care s-au arătat cetățeni fideli statului român vor trebui să dea socoteală. Chiar toleranța românească este explicată ca un semn de slăbiciune și de nesiguranță. Evident aceasta nu face decât să mențină convingerea celor ce trăiesc în orașele de vest, cei mai mulți alogeni, că revizuirea se va produce. În lumina acestor realități trebuie înțeleasă problema desființării ordinului piarist din Timișoara. Averea, bunurile materiale contează mai puțin. Ea poate să rămână, în fond, episcopiei romano-catolice. Desigur, maghiarii care au semnat petiția vorbesc în numele a 400 000 de catolici dar de fapt aceștia sunt în covârșitoare proporție germani „și elementul german-catolic nu are nimic comun cu această mișcare“ dovadă că nu s-au putut aduna decât 4 000 de semnături. Cel mai potrivit lucru ar fi o discuție cu d-l Kräuter care se va dovedi înțelegător și în orice caz cunoaște situația din Banat și din Timișoara.

În decembrie Grofșorean reia discuția asupra Congresului Minorităților²³. Continuă să fie convins că absența de la acest for este o mare greșală. Pentru început — acest lucru i l-a comunicat și lui Ewald Ammende — ar fi bine să intre reprezentanții comunității românilor din Ungaria. Pasul următor l-ar face românii din Bulgaria. Acum fiindcă Rusia a intrat în Liga Națiunilor, ar fi posibil ca și cei din Transnistria să încerce ceva. În această privință Grofșorean era desigur mult prea optimist. Și această intervenție a avut aceeași soartă ca și prima.

1935 Cornel Grofșorean intră în corespondență cu Anton Golopenția aflat atunci în Germania. Inițiativa i-a aparținut iar răspunsul a fost

pe măsura așteptărilor. Era câștigată astfel colaborarea unui tânăr care curând se va dovedi un sprijin de nădejde al I.S.B.C. la București. Bănățean prin naștere dar și prin felul de a fi, el se va afirma curând ca una din strălucitele inteligențe ale generației sale. Nimic mai firesc deci decât ralierea sa grupării constituite în jurul lui Dimitrie Gusti. Cornel Grofșorean a sesizat imediat valoarea tânărului cercetător așa încât l-a solicitat, contând și pe bănățenismul acestuia, să sprijine institutul. Aflat în acel moment la studii în Germania unde-și pregătea teza de doctorat²⁴ Anton Golopenția se arată încântat să se pună la dispoziția I.S.B.C. Într-o scrisoare din 17 octombrie 1935 trimisă lui Grofșorean pornește tocmai de la ceea ce îi lega în fond — Banatul și destinul său cultural. „Patriotismul meu „local“, bănățenia mea a rămas vie cu toți anii pe care i-am petrecut la București unde mi-am trecut în 1930 licența în filosofie și drept; bibliotecar al Seminarului de Sociologie, am luat parte de atunci încolo la lucrările Institutului Social Român; în 1932 dl. Gusti mi-a încredințat lucrările de documentare ale Reformei pe care a încercat-o Ministerul Instrucției și apoi aci, în Germania (unde am venit ca bursier Rockefeller, pentru studii de științe, sociale)“. La data când scria era deja convins de eficiența Institutului Social Banat-Crișana care a reușit să învieze „ținutul nostru“ destul de amorțit după război. I-ar fi plăcut să se implice în activitatea acestuia încă de la înființare și de la primul număr al revistei editată la Timișoara dar munca la Minister nu i-a lăsat nici un răgaz. În Germania, unde a plecat la sfârșitul anului 1933, a fost și mai ocupat. N-a mai scris nimic nici pentru „Arhiva“. Totuși a răspuns solicitării lui Grofșorean și a pregătit o cronică despre un dicționar german ce conține un substanțial articol despre Banat. Speră să intereseze! A intrat în legătură și cu editorul care i-a promis și niște prospecte pe care le va trimite fiindcă pot fi folosite de Institutul. Știe că la Timișoara, în jurul acestuia, s-a constituit un grup de colaboratori foarte valoroși, dar și la București cunoaște câțiva bănățeni care ar da o mână de ajutor. Are și o rugămintă personală. Un cunoscut de-al său din Germania care acum face o călătorie în Ungaria și Serbia va veni și la Timișoara. Este un tânăr remarcabil, preocupat de problemele sociale, cu deosebire de cele muncitorești. Discuțiile cu el vor fi foarte interesante și desigur că și Grofșorean îl va aprecia cum se cuvine pentru știința lui. Nu se îndoiește că în Banat va fi bine primit! La întoarcerea din Germania, probabil, în primăvară, va fi foarte bucuros să se cunoască și personal. Până atunci este gata să răspundă oricăror solicitări de cărți și bibliografii.

Deși este datată, cum am arătat, 17 octombrie 1935, nu această scrisoare pare să fi fost totuși cea dintâi trimisă de Golopenția ci o alta care este însă datată 31 octombrie. Nu știm care a fost cauza acestei inadvertențe. Posibil să fie vorba de o greșală de condei. În orice caz inițiativa corespondenței a aparținut, fără dubii, lui Grofșorean care i-a trimis și un exemplar din cartea sa recent apărută precum și numărul ultim al „Revistei Institutului Social Banat-Crișana“²⁵: „Scrisoarea dv. mi-a produs multă plăcere. Și ca să spun tot și mirare. Nu știam că vă e cunoscută existența mea, că mă așteptați. Altminteri m'aș fi înfățișat mai de grabă“²⁶. Are, la rândul său o părere foarte bună despre

realizările I.S.B.C. și ale liderului său pe care îl găsește deschis și curajos, în rând cu tinerii care au trebuit să iasă din țară, să vadă. Revista este foarte bună din toate punctele de vedere. Îi place mult și aspectul exterior. Dacă va fi continuată la același nivel ea poate deveni un exemplu chiar pentru București. Ia scris, în privința Astrei, și lui Octavian Neamțu²⁷. Poate conta pe el! Trimite și câteva bibliografii pe care le consideră folositoare preocupărilor ce rezultă din studiile publicate în revistă. Având în vedere domeniul abordat de Grofșorean în cartea trimisă, este încântat să-i fie de folos expediindu-i o broșură a juristului C. Schmidt. Totodată îi va trimite și o carte „despre vremea de acum” de Jaspers „socotit, împreună cu Heidegger innoitorul filosofiei în veacul nostru”. Mai alătură o culegere de documente privind istoria Germaniei în ultimii 15 ani scoasă de un profesor al Universității din Hamburg. Vrea să ajute cum poate mai bine. I-ar face mare plăcere să cunoască planurile de perspectivă ale lui Grofșorean pentru că numai astfel ar putea să-i trimită ceea ce poate folosi. Are și câteva propuneri care ar putea interesa. Una i se pare chiar urgentă și merită reprodușă întocmai pentru că pune în lumină o personalitate deja matură, un observator inteligent și atent al societății românești într-un moment ce-i pare că are deja nuanțe tragice. Se produce o alunecare ce se poate finaliza cu un dezastru. Soluții ar exista dar pentru aceasta trebuie hotărâre și îndrăzneală: „Aș vrea să vă anunț azi o propunere. Un plan la care țin foarte mult. E vorba de formarea orizontului politic al Românilor. Se știe scandalos de puțin despre țările învecinate și chiar despre statele mari, la noi. Și intelectualii și cei tineri se mulțumesc cu ce le dau ziarele. Iar acestea cetite în fugă și pe de-asupra, n-au cum da o pricepere a stricăciunii și a problemelor fiecăruia din aceste state. Idealul ar fi să avem un număr suficient de bine informați în privința fiecăruia din țările depărtate și apropiate și publicații cu cronici regulate în privința fiecăruia din ele. Iată, de pildă, problema Ungariei: ne lășăm intimidată de ea, ne concentrăm neproportional de mult asupra apărării din partea ei pentru că ne lipsește duzina de oameni care s'o cunoască și să arate șubrezenia ei. Și așa cu toate statele. Trebuie să avem neapărat un rând de atari turnuri de observație, punți și la nevoie bastioane”. În această convingere se întâlnea cu opiniile lui Cornel Grofșorean care, în urmă cu câțiva ani, începuse chiar o acțiune de organizare a unui centru de informare asupra comunităților românești din afara granițelor și de contracarare a propagandei revizioniste. Nu era vorba, desigur, de identitate dar existau puncte de convergențe în proiectele lor. Cel formulat de Golopenția era mult mai vast. Din nefericire nici unul nici celălalt nu au reușit să se realizeze ceea ce a dezavantajat România în raporturile sale internaționale căci nu va avea la dispoziție informația necesară și nici interpreți calificați. Totuși se poate remarca faptul că după discuțiile cu Anton Golopenția revista institutului bănățean va cuprinde foarte multe informații și chiar va reproduce articole din presa europeană (nu doar cea franceză, germană și engleză dar și poloneză, cehoslovacă și mai ales ungară) încercând să suplinească inexistența unui buletin informativ²⁸. Se acordă un spațiu tot mai întins studiilor de geopolitică. Aceasta s-a făcut în mod sigur sub influența lui Anton Golopenția. Chiar în scrisoarea invocată

mai sus el își exprimă opinia că, cel puțin pentru Banat, proiectul său este posibil. Există aici instituția și oamenii calificați să-l pună în practică și asta, spune el, chiar din numărul proxim al revistei. Trebuie să fie însă un angajament pe termen lung, trebuie hotărâre și perseverență. Cititorii trebuie să știe că în paginile revistei vor găsi întotdeauna rubrica dedicată acestui domeniu. El are convingerea că acest grup format la I.S.B.C. va putea ține la curent întreaga țară cu ceea ce se publică în domeniul ce interesează, cu ceea ce se petrece în Ungaria și Austria dar și în Italia sau Germania. Este clar că atenția sa era îndreptată înspre acele țări care exprimau de acum deschis și brutal chiar ideile revanșei și revizuirii. În acest scop are să trimită la Timișoara câteva reviste germane care se ocupă de partea centrală și sud-estică a continentului, cuprind articole pe teme de politică internațională dar și chestiuni legate de problema minorităților. Pentru o performanță ca cea formulată de A. Golopenția este nevoie de abonamente la ziarele și revistele cele mai importante din acele țări dar și de călătorii de documentare pe care să le întreprindă tineri studioși. Pentru a putea obține fonduri în scopul abonării, un rol important poate să-i revină unui vechi prieten al său, Brutus Coste, și el un foarte bun bănățean, bine plasat în cercurile diplomatice. Se poate reflecta și la ceea ce face „Revue de Transylvanie“. Este un model posibil dar trebuie acordată atenție și informației din interiorul țării căci ceea ce face, în acest sens, „Universul“ este cu totul insuficient. În contrast cu ceea ce se petrece la noi, ungurii se arată mult mai activi și sunt și mult mai eficienți. Pentru documentare s-ar putea apela și la studenții români care studiază la Belgrad sau la Zagreb. Ei pot fi foarte buni corespondenți. Dacă Grofșorean este de acord cu oferta sa, să spună iar el va întocmi îndată o listă cu cele mai utile publicații germane, austriece și ungurești indicând și costul abonamentelor. Lista aceasta trebuie anexată unui memoriu adresat Ministerului de Externe pentru a obține sprijin. Acolo în mod sigur va fi susținut și de Brutus Coste. Dacă exemplul bănățean va fi popularizat prin chiar revista institutului, el va fi curând urmat și de alte centre. Cu timpul atenția trebuie extinsă de la statele central-europene spre Occident, spre Anglia și Franța și chiar spre America. În fapt era vorba de crearea unui veritabil centru de studii internaționale. Autorul acestui plan nu împlinise la data la care scria 30 de ani! Gândul lui era să se întoarcă cât mai repede pentru a se apuca imediat de lucru. Este convins că la Timișoara va fi destul loc pentru el. Se simte chemat să-și slujească neamul, să aibe partea sa din istoria neamului²⁹. Deși nu este formulată deschis se simte totuși gândul că schimbarea necesară, de ritm, de mentalități o vede pornită dinspre Banat. Cel puțin el de aici ar vrea să înceapă!

Răspunsul nu s-a lăsat mult așteptat. Ceruse informații în legătură cu planurile lui Grofșorean și acum le primea într-o lungă scrisoare³⁰. Mai întâi însă face inventarul la tot ce promise din Germania cu aprecierile de rigoare. Deosebite i s-au părut „Hamburger Monatshefte für Aussenpolitik“ și revista „Ost-Europa“. Pe acestea le-ar abona pe seama Institutului. Mulțumesc pentru cărțile primite dar nu le poate accepta ca dar, le va achiziționa pentru biblioteca de la Timișoara, biblioteca orașului. Interesul său este captat de problemele social-poli-

tice și de istoria continentului după 1910. Din bibliografiile primite nu a reușit să găsească multe titluri despre viața agrară din Germania și Italia. Despre problema agrară, el și câțiva prieteni din cercul I.S.B.C. tocmai au pus la cale un ciclu de expuneri pe tema jurisdicțiunii agrare. Le va publica, dealtfel, și în revistă. Problema muncitorească, pentru moment, nu este una din prioritățile sale. În România, spune, sunt puțini muncitori, cei mai mulți minoritari. Reforma economiei agrare da, îl preocupă în cea mai mare măsură căci este una din problemele naționale. Cum să fie oprită fărâmițarea proprietății țărănești? cum să fie determinată rotația culturilor în sensul diversificării lor? cum să se facă o colonizare justă și eficace? cum să se oprească „invazia precipitată” a orașelor de elementul țăranesc? Aceasta din urmă este o chestiune de importanță deosebită căci, pe de o parte, determină creșterea românilor în mediul urban dar pe de altă parte urmările — fiziologic și etic — sunt dezastruoase. Nu exclude nici o depopulare urbană fiindcă sporul de tehnicitate, nu va solicita forță de muncă ci o va elibera. În Anglia deja se poate observa creșterea șomajului din această cauză. S-ar putea să vină vremea unei colonizări agricole. În plan imediat gândul lui este la proiectatele institute sociale de la Cluj și de la Cernăuți. Acestea vor trebui să-și asume sarcinile unor adevărate centre de studii ale minorităților în care să fie prelucrată întreaga presă și bibliografie specifică. Cu apariția lor, zonele, spațiul din afara țării s-ar împărți și ele I.S.B.C. s-ar ocupa, în aceste condiții, cu studiul minorității sârbe, germane și maghiare de la Orșova la Satu-Mare dar și cu ceea ce se publică și se exprimă în acest domeniu în Ungaria, Jugoslavia și Timocul bulgăresc unde viețuiesc sute de mii de români. Cei de la Cluj s-ar concentra asupra minorităților ardelen — germani și maghiari, iar în afară de Ungaria și Cehoslovacia. Cernăuțul va face același lucru cu minoritățile bucovinene — germani, ucrainieni, evrei și ruși — în afară de Cehoslovacia, Polonia și Ucraina (R.S.S.). Centrului de la Chișinău îi reveneau aceleași obligații în legătură cu minoritatea rusă, ucrainiană, bulgărească iar în afară atenția sa va fi îndreptată spre atitudinea, în acest domeniu, a Rusiei, Ucrainei și Bulgariei. Problema cea mai mare este însă problema specialiștilor. Ei nu există în acest moment și ar trebui formați. Da Timișoara dispune de un grup care are o calificare ce-i permite accesul la date și prelucrarea lor. Este însă mic în raport cu necesarul. În acest domeniu este nevoie de cunoașterea unor limbi străine dar și de hotărârea de a lăsa la o parte alte preocupări inclusiv de ordin familial și asta fără nici o compensație materială. Problema fondurilor chiar și așa este o chestiune apăsătoare. Personal este neîncrăzător în faptul că redacțiile solicitate ar trimite ziare fără plată. N-au trimis nici în schimbul revistei, cum să trimită fără bani? În schimb minoritarii au sesizat îndată importanța ideilor sale și Partidul Maghiar din Timișoara a și hotărât în octombrie să înființeze un așa-zis muzeu în care să adune întreaga presă — indiferent de limba în care este redactată — care face referiri la minoritățile din țară. Cu hotărârea și tenacitatea lor e sigur că ei vor reuși un centru cum l-ar vrea el și nu reușește să convingă pe nimeni de ani de zile. Se bucură să și știe că va fi ajutat de bănațeni mai tineri, așa ca Anton Golopenția, fiindcă de unul singur nu va răzbate. Ajutorul lor trebuie însă să fie unul constant, permanent. El are

o mulțime de cărți rămase necitite, e sărac și și-a neglijat și profesia. Tocmai pentru că mulți sunt în această situație este bună colaborarea. Greutățile s-ar mai împărți. Trage nădejde că și Golopenția și Neamțu să revină acasă, în Banat. Multe s-ar putea rezolva atunci.

De venit însă n-a venit, până la urmă, niciunul din ei. Au rămas la București și, din punct de vedere al științei sociologice, bine au făcut. De la București însă au susținut cum au putut Institutul de la Timișoara. Au făcut-o ani de zile indiferent de postul în care se aflau. Loialitatea față de provincia natală trebuie subliniată în mod deosebit căci ea a fost totală și necondiționată. Când unul când celălalt vin la Timișoara, se implică în organizarea campaniilor, țin conferințe, intervin pentru a obține fonduri, susțin punctul de vedere al I.S.B.C. Mai ales Golopenția s-a atașat foarte strâns de grupul timișorean și a reușit să impună aici ceea ce la București era mai greu de acceptat, într-un anume fel I.S.B.C. a devenit un centru-pilot. Se știe că punctul său de vedere asupra modului cum se proiectase cercetarea monografică nu coincidea cu al Profesorului Dimitrie Gusti deși, spun martorii direcți, era corect³¹. Va fi acceptat până la urmă căci, așa cum unanim au recunoscut toți cei care i-au stat aproape, Dimitrie Gusti avea puterea de a accepta opinii argumentate chiar și când erau opuse celor împărtășite de el la un moment dat. I.S.B.C. a fost receptiv la metoda propusă de Anton Golopenția ceea ce se vede din afirmațiile liderului său, Grofșorean, dar și din faptul că în campaniile sale a trecut de la monografiile de sate la studiul tematic, al unei problematice anume. De pildă la propunerea lui Golopenția s-a început în zona orașului Ferdinand (Oțelu-Rosu de astăzi) cercetarea efectelor industrializării asupra țăranului român din Banat.³² Campania a debutat la Ohaba-Bistra dar o astfel de temă nu putea fi cercetată doar într-un singur sat. Se avea în vedere extinderea ei în regiunea Reșița—Anina și chiar în părțile Hunedoarei. Era o schimbare evidentă în concepția I.S.B.C. căci primele două campanii se desfășuraseră după modelul promovat și în alte părți de către echipele Institutului Social Român. Amândouă s-au finalizat cu câte o monografie care a văzut și lumina tiparului³³. Acum însă la sugestia lui Anton Golopenția se studia nu un sat ci o problemă cu extensie regională ceea ce impunea o schimbare care s-a și produs. Ea a fost posibilă datorită bunei relații pe care Anton Golopenția o stabilise cu I.S.B.C. dar și datorită independenței inițiale a acestuia. Trecând în revistă realizările celor două institute sociale regionale, cel de la Timișoara și cel de la Chișinău, Anton Golopenția a pus în evidență calitatea excepțională a primului³⁴. Din păcate el nu se bucură încă de atenția pe care ar merita-o dincolo de hotarele provinciei. Uneori, anumite studii reușesc totuși, prin calitatea lor științifică și gravitatea problemelor abordate, să treacă această barieră. Așa sunt cele ale lui Stoicănescu și Negru „cu privire la slăbiciunea elementului românesc în orașele din Banat și la achizițiile de pământ ale șvabilor”³⁵. I.S.B.C. a făcut în Banat o adevărată operă de pedagogie națională, a trezit intelectualitatea, simțul de răspundere pentru soarta ținutului bănățean și a țării. Dar, scrie Golopenția, mai are două merite la fel de mari: „A demonstrat funcțiunea politică a cercetării realității sociale. Încheind fiecare campanie monografică prin redactarea unui memoriu care să formuleze problema constatată și măsurile și remediile gă-

site potrivite, și luptând din greu, ca să impună acest memoriu atenției celor în drept să ia acele măsuri și să adopte acele memorii, Institutul Social din Banat a demonstrat utilitatea pe care o pot avea cercetările și anchetele făcute de oamenii de știință pentru conducătorii națiunii. Împrejurarea că aceste memorii sesizate n-au purtat roadele așteptate fiind de grabă uitate și trecute în arhivă de miniștrii și directorii sechestrați de satisfacerea intervențiilor de ordin electoral și de măsurile concentrând țara întreagă nu micșorează însemnătatea acestui exemplu. Rostul adevărat al cercetării realității sociale este acesta: valorificarea rezultatelor pentru teoria generală a fenomenelor observate nu e decât o operație secundară. O știm prea bine noi cei din București, și, în această privință, metoda Institutului Social bănățean e și cea a cercetărilor monografice organizate de Institutul Social din București. E adevărat însă că multe din cercetările pornite de noi au fost socotite de cei ce le întreprindeau ca mijloace de a soluționa controverse ale teoriei, că altele s-au oprit la simpla prezentare a constatărilor, fără a mai purta de grijă ca ele să ajungă la cunoștința celui care își putea orienta acțiunea administrativă după ele³⁶. O direcție sistematic urmărită de I.S.B.C. a fost cea de neutralizare a propagandei maghiare prin prezentarea adevăratei situații din Ungaria dar și a minorităților din Transilvania. Acest scurt articol publicat în „Sociologia Românească” sub semnătura unuia dintre cei mai străluciți reprezentanți ai Școlii Sociologice de la București arată care era locul I.S.B.C. în cercetarea sociologică contemporană dar arăta, fără îndoială, și legătura autorului cu acest institut.

În revista publicată la Timișoara Anton Golopenția a publicat însă puțin. De reținut este o recenzie asupra unui articol despre Banat cuprins într-un volum enciclopedic german³⁷. Este de fapt un amplu studiu ce pune în evidență cunoștințele amănunțite ale semnatarului asupra istoriei Banatului dobândite prin parcurgerea deopotrivă a istoriografiei române și germane dar este și o lucrare ce anunță direcția imagologică, fapt surprinzător pentru vremea aceea. L-a redactat fiind în Germania și l-a trimis revistei de la Leipzig. Rămâne un adevărat model de analiză din perspectivă pluridisciplinară a unui text complex și extrem de dens. Schimbând mereu unghiul de abordare de la cel istoriografic la cel sociologic-antropologic, la cel politic și geopolitic Anton Golopenția realizează o lucidă analiză a modului în care germanii percep spațiul bănățean dar și a rosturilor pentru care a fost scris un asemenea volum, a rosturilor pentru care Banatului i s-a rezervat un spațiu întins în economia lui. Astfel de analize, în concepția sa, trebuia să producă și I.S.B.C. după ce va dispune de o grupare de analiști. Remarcăm doar faptul că angajamentul său pentru I.S.B.C. era concret și-l exprima prin demonstrații practice. El va continua să se manifeste și peste ani. Fiind de fapt conducătorul echipei care redacta „Sociologia Românească” el reușește să ofere spațiu celor de la Institut, inclusiv lui Cornel Groșorean³⁸, să le polarizeze realizările. În tot ce face dă dovadă de tact. Mai tânăr fiind știe să facă în așa fel încât să cruțe orgolii dar să se facă totuși auzit și respectat, să obțină ceea ce dorește. Prezent întotdeauna când este nevoie de el, discret și eficient devine un fel de împuternicit al I.S.B.C. la București. El citea manuscrisele — cum a făcut de pildă cu monografia Belințului — făcând observații judicioase dar știa să facă rost de bani

atunci când o campanie trebuia relansată, să remonteze moralul unui prieten, într-un cuvânt era un om pe care se putea conta. În 1938 îl solicita de Cornel Grofșorean la o colaborare dar o însoțea și de o ofertă pe care o formulează cu deosebită eleganță pentru a nu răni cumva: „În privința ajutorului bănățean la scoaterea unui număr consacrat orașelor românești al S(ociologiei) R(omânești) mă voi conforma indicației Dv.: voi scrie adecă individual celor pomeniți. Cum lui Negru i-am scris și cerut acest ajutor, îmi rămâne să Vă adresez Dv. și d-lui Stoicănescu aceeași rugămintă. Cred că prietenul Negru și d-l Stoicănescu simt nevoia de a formula concluzia numeroaselor cercetări de detaliu asupra structurii Timișorii într-un tablou de ansamblu. Pe Dv. cred că v-ar tenta să prezentați procesul postbelic de deplasare a centrului românesc al Banatului de la Caransebeș și Lugoj la Timișoara și criza vieții românești din Banat pe care a determinat-o plecarea din capitalele de plasă a intelectualilor români și mutarea lor la Timișoara. În privința unei cercetări într-un centru industrial bănățean (Reșița) Obiecția Dv. că ea nu poate fi întreprinsă fără oarecare resurse destinate ei e foarte întemeiată. Aș fi bucuros dacă Negru sau cel care o va duce la capăt mi-ar face un deviz de cheltuieli. Cred că-mi va izbuti să obțin în acest scop până la 10 000 lei. Ce s-ar putea face cu această sumă? Spuneți cu mâhnire în scrisoarea Dvs. că e nebun cel ce-și jertfește ca Dv. anii și puterea de muncă ridicând cultura românească. Sunt sigur că nu credeți nici Dv. așa ceva. Noi măcar suntem cu totul de altă părere. Acești 6 ani de muncă v-au scos bănățeanul cel mai mare și mai adevărat al zilelor noastre⁴³⁹.

Desigur, publicarea întregului set al corespondenței lui Grofșorean cu Anton Golopenția, care este de așteptat cât de curând va constitui un eveniment pentru clarificarea nu doar a unor etape și direcții pe care le-a cunoscut Institutul Social Banat-Crișana ci a istoriei Banatului interbelic în ansamblu. Semnificația acestor documente pentru istoria cercetărilor sociologice în România nu poate fi decât una majoră. Până atunci am oferit informația cuprinsă în scrisorile ce ne-au fost accesibile nouă.

Din corespondența cu Dimitrie Gusti s-a păstrat mai mult deși, cum am arătat mai sus, nici acest set nu este integral, el poate oferi totuși o imagine mai exactă a preocupărilor lui Cornel Grofșorean în legătură cu rostul I.S.B.C. în viața spirituală a Banatului. Se poate urmări din studiul acestor scrisori și evoluția I.S.B.C. punctată de griji și preocupări mai ales în privința fondurilor, dar nu numai. În 1935 Grofșorean era alarmat de intenția înființării unei Regionale a Astrei în Banat ceea ce, în sine nu era un lucru rău. Noul secretar general al acesteia dr. Iuliu Moldovan nu-și ascundea însă intenția înglobării Institutului de la Timișoara în structurile acestei regionale⁴⁰, ceea ce ar fi putut însemna sfârșitul său. Grofșorean face tot ce-i stă în putință pentru a împiedica un astfel de deznodământ. Se adresează cui știe că ar putea ajuta și, firește, în primul rând lui Dimitrie Gusti⁴¹. Îi explică că el nu refuză colaborarea cu o asociațiune care avea rădăcini istorice în spațiul bănățean ci refuză includerea I.S.B.C. în „Astra”. Are și un plan în privința colaborării care nu trebuie și nu putea fi bilaterală ci neapărat trilaterală fiindcă nu se poate face abstracție de Fundațiile Regale. Colaborarea, așa cum

o gândește el, este nu numai posibilă ci chiar de dorit pentru că toate trei forțele vor acționa asupra satului dar nu concomitent, ci în etape succesive. Nimeni nu poate face abstracție în țară de Fundații care au un așa de înalt patronaj și dispun de fonduri cu mult mai mari decât oricare altă fundație sau asociație culturală. Cel puțin pentru institutul său dorința de colaborare este mai mult decât evidentă mai ales că profesorul Gusti are un cuvânt atât de greu în conducerea acestora. Multe lucruri s-ar putea rezolva prin Fundații. Odată stabilită relația și cadrul, cercetările s-ar putea face cu bani din această parte, și-ar câștiga și institutul libertatea de mișcare și nu ar mai rămâne la discreția unor funcționari locali care oricând îi pot interzice subvențiile. Dacă acest lucru s-ar întâmpla — și este posibil oricând — o reluare după oarecare pauză, ar fi imposibilă fiindcă nimeni nu ar mai accepta să revină în aceleași condiții de nesiguranță. Oricând jocul politic ar putea aduce în fruntea prefecturii oameni incapabili să înțeleagă rostul unui asemenea institut. Sentimentul nesiguranței poate avea consecințe grave. Acestea sunt principalele motive care îl fac să ceară „reglementarea colaborării între Institutele Sociale și Fundațiile Regale“. După el ar fi bine ca echipele regale să fie conduse de către Institutele sociale — firește, numai în ceea ce privește cercetarea monografică — urmând ca într-o a doua etapă, după încheierea primei, dedicată științei, să descindă în sat pentru realizările practice. Pentru asigurarea fondurilor Institutelor Sociale ar fi bine să se voteze o lege prin care Ministerul Cultelor va fi obligat cu repartitia anuală a bugetelor fiecăruia. După finalizarea anchetelor, Institutele se vor implica și ele, împreună cu autoritățile locale, administrative, în opera de culturalizare. Aceasta nu se poate lăsa numai în seama preotului și învățătorului din localitate.

Nu este singura scrisoare care ridică problema spinoasă a banilor pentru organizarea campaniilor, a cercetării în general. Uneori Grofșorean ajunge la soluții cu adevărat insolite. De pildă la 11 mai 1936⁴² „îl deranjează“ pe Dimitrie Gusti cu o scrisoare privind licitația de inarendare a două cinematografe timișorene, Capitol și Apollo, ce aparțineau primăriei. Pentru că se dovediseră nerentabile (din cauza neglijenței, asigură Grofșorean!) urma să fie inarendate la 15 iunie. Cu simț gospodăresc și profitând de prevederile legale care scutesc cu 50% de taxe instituțiile culturale s-ar putea scoate de pe urma lor un beneficiu substanțial, în orice caz mai mare de 500 000 de lei, ceea ce este suficient pentru a acoperi cheltuielile I.S.B.C. pe an. El, împreună cu membrii institutului, s-ar implica, ar participa la licitație (fapt ce trebuie deocamdată ținut secret fiindcă la același lucru se gândește și dr. Iuliu Moldovan dornic să înzestreze Astra cu o sursă de venit) dar le trebuie o sumă pentru înscriere. Trebuie făcut orice pentru a împiedica Astra să pună mâna pe cinematografe căci secretarul său n-a încetat să gândească la planul de a se infiltra în Banat pe seama I.S.B.C. Mai mult, cu banii câștigați, va domina și terenul în dauna altora. Nu se poate abține de la o mică manevră prin care încearcă să creeze o rivalitate București—Cluj de care să beneficieze Timișoara. Era desigur o naivitate dar asemenea manevre se pot sesiza destule în presa vremii și în chestiuni politice. Acum îmbracă postura de victimă al nepăsării Bucureștiului care lasă mai departe Banatul în seama Clujului și asta în ciuda faptului că el,

Cornel Grofșorean, a militat tot timpul în sprijinul capitalei, așa cum dealtfel este și firesc: „Dacă însă Bucureștiul n-are de zis nimica, eu aci nu mă pot singur opune. Mi-am dat toată truda ca să emancipez pe teren cultural Banatul de sub tutela Clujului, am încercat ca să încadrez viața noastră culturală în ritmul de la București, dacă întâmpin indiferența n-am decât să mă resemnez. Poate că și tendințele Fundațiilor Regale este ca Banatul să nu se emancipeze de sub conducerea Ardealului. Măcar aceasta îmi este impresia socotind îndemnul minimal care ni s-a dat de către București timp de 5 ani de când, cu onoare conduc acest Institut“. Deși nu suntem în posesia răspunsului știm totuși sigur că planul a căzut de vreme ce I.S.B.C. n-a ajuns arendașul cinematografelor timișorene. Relațiile cu Bucureștiul au continuat totuși în aceeași termeni de bună colaborare.

Uneori scrisorile lui Grofșorean au consistența și lungimea unor veritabile rapoarte de cercetare. Așa s-a întâmplat după campania din 1936 de la Pojejena ale cărei prime observații le aflăm într-un astfel de document.⁴³ El conține una dintre cele mai dense pagini asupra vieții rurale din satul bănățean de pe Valea Dunării în epoca interbelică. Culegerile în care este făcută prezentarea sunt destul de închise. Lui Cornel Grofșorean i se pare că lucrurile sunt atât de rele încât de aici încolo trebuie făcut ceva nu pentru a îndrepta ci pentru a evita o explozie socială.

Campania aceasta a durat 20 de zile și, la sfârșit, materialul adus a fost organizat expozițional. Din păcate Dimitrie Gusti nu a putut participa la vernisaj. Se pune în evidență, prin calitatea exponatelor — hărți, tabele statistice, diagrame și rapoarte — experiența celor 35 de echipieri care aveau deja la activ mai bine de trei ani de cercetare. Lucrurile au fost clare de la bun început pentru toți. Mai întâi s-au stabilit obiectivele urmărite care porneau de la specificul zonei Clisurii. Iată-le, în concepția lui Cornel Grofșorean:

1. Cercetarea științifică propriu-zisă a realităților rurale.

2. Exercițarea — prin contactul direct cu țăranii — a unui stimulent sufletesc asupra unei populații dezorientate și revoltate. A obținut încrederea oamenilor care l-au acceptat „știindu-mă bănățean“. Din spusele țăranilor a izbucnit „ura față de tot ce e domn, o ură față de oraș, o ură față de București“. Este limpede, de acum, că nu-i suficientă doar investigația științifică în sine ci și participarea la dezamorsarea unei situații tensionate. Unii au ajuns până acolo încât spuneau fără ocoliș că pe vremea imperiului era mai bine. Personal nu vede altă soluție, pentru moment, decât o intensificare a propagandei naționale, naționalismul. Asta mai ales că se apropie repede și inevitabil războiul, un război teribil cum n-a mai fost. Cine să apere țara? Și pentru ce ar lupta țăranul „care astăzi este hărțuit, exploatat și batjocorit?“ Sentimentul național și cel monarhic ar putea fi unul din remedii. În sufletul acestor bănățeni sentimentul monarhic este încă puternic dar se erodează pe zi ce trece în fața unei extrem de active propagande republicane și aceasta pune în pericol unitatea neamului românesc.

3. Deprinderea celor din echipa monografică cu satul de care s-au înstrăinat, a fost un alt obiectiv al campaniei. Grofșorean crede că prin

contacte repetate, prin cunoașterea mediului celuilalt, se poate produce o nivelare a deosebirilor dintre sat și oraș.

4. Prin simpla prezență a monografiștilor dar mai ales prin implicarea lor în viața satelor se realizează un control asupra autorităților de la acest nivel. Desigur, este nevoie și de o creștere a prestigiului echipelor. Ele trebuie conduse de oameni serioși, în vârstă, bine pregătiți, pregătiți în mod special pentru funcția lor. Ei ar putea să aibă obligația sesizării oricăror abuzuri constatate la fața locului și să ceară celor în drept remedierile necesare. Administrația s-ar îmbunătăți dacă funcționarii locali știu că se pot pomeni oricând cu o echipă monografică în comună alcătuită din specialiști în cele mai diverse domenii atentă la tot ce se petrece și capabilă să exercite un control sever și competent. Și ca să-și sprijine opinia, recurge la câteva exemple (chiar din Pojejena) de abuzuri strigătoare la cer și care, în lipsa controlului, devin fapte cotidiane. Agentul fiscal din sat săvârșea adevărate barbarii, șeful de post solicitat de monografiști nu a catadicsit să vină. Primul confiscă, sub ochii celuilalt și potrivit legii, chiar și uneltele agricole. Cu toate că era vremea prunelor nu elibera autorizație de cazan pentru restanțierii de impozit. Mulți și-au aruncat, în consecință, comina în Dunăre iar prunele le-au dat la porci. Depozitul primăriei era arhiplin de pluguri, butoaie etc. și asta în toiul muncilor la câmp. Să se mai mire cineva că oamenii spun că era mai bine în vremea imperiului!? La Sârbova, chiar în primăvara aceea, receptorul de la Buziaș a bătut toba în sat că se va scoate din circulație moneda de 100 de lei cerând populației să prezinte la schimb piesele deținute. După ce a strâns 180 000 de lei a anunțat că de fapt nu se schimbă nimic iar moneda rămâne în circulație valabilă însă s-a folosit de acest tertip pentru a-și strânge impozitele. A intervenit el, Groșorean, la prefect și banii au fost restituiți. Asta însă a fost posibil în județul Timiș pentru că prefectul Nistor e om cu judecată dar în județul Caraș domnește o anarhie nemaipomenită. Nimeni nu s-a prezentat din partea prefecturii nici la închiderea campaniei după cum nu s-a prezentat nici la deschidere. Au lipsit reprezentanții autorităților județene și la ceremonia sfîntirii troitelor dăruite de Institut deși a luat parte P.S.S. Episcopul Caransebeșului. Asta în condițiile în care toate cheltuielile au fost suportate de Institut! Se pare chiar că, pe undeva, prezența monografiștilor a deranjat pe cei de la Județ. La fel sunt și cei de la nivel local, pur și simplu inexistenți. Medicul de circumscripție nu a mai dat în Pojejena nici o injecție de salvasan din anul 1928 când populația satului are în proporție de 30% Wassermannul pozitiv! Deși primise dispoziție de la inspectoratul sanitar să colaboreze cu monografiștii, s-a îmbătat a doua zi și i-a înjurat în fața țăranilor. O adevărată pacoste este blocajul care s-a produs vânzării-cumpărării de proprietăți imobiliare. Ca să-i scutească de taxe, notarii au sfătuit pe țărani ca în astfel de situații să nu încheie contracte în regulă încurcându-i astfel dar privând și statul de un venit cuvenit. Consecința: nici un teren nu este înregistrat pe numele proprietarului de fapt. Nu se mai pot face vânzări-cumpărări pentru că niciuna din părți nu este înregistrată la Cartea Funduară ci doar predecesorii lor, acum morți. Avem deci o Carte Funduară care însă n-are ce face!

Când a fost luată hotărârea descinderii la Pojejena au făcut-o impresionați de o conferință a inspectorului general de învățământ Sabin Evuțianu care arătase procesul de deznaționalizare ce se petrece acolo cu satele românești. Asta în vremea unei administrații românești după ce marea unire era un fapt de mult împlinit. S-au gândit să redreseze organizând un șir de conferințe și chiar declamații, cântece etc. Dorea să vadă cu ochii proprii ce se întâmplă pe Clisura Dunării, să înțeleagă folosindu-se de instrumentele științei sociologice.

A avut în vedere și problema bolilor venerice care bântuiau în regiune și despre care aflaseră de la serviciile sanitare dar nu bănuiseră proporțiile cu adevărat alarmante. Medicii care au făcut parte din echipă au avut enorm de lucru administrând salvasanul multor locuitori.

În altă ordine de idei trebuie să atragă atenția unui fapt semnificativ și el. Aname baptismul a câștigat foarte mult teren dar — de menționat — numai printre români. Având în echipă preoți au încercat să recupereze printr-o propagandă religioasă, acțiune în cadrul căreia au fost incluse și ceremoniile de înălțare a troițelor aduse de la Timișoara la Pojejena, Sușca și Socol, asta în prezența episcopului de Caransebeș.

Fortificarea sentimentului monarhic a fost un obiectiv prestabilit dar convingerea le-a fost întărită de ceea ce au văzut la Pojejena. În mai multe case erau afișate portretele Habsburgilor. În consecință au împărțit în sat peste 100 de portrete ale lui Carol II. Și astăzi în acest vechi ținut de graniță, oamenii știu de „împărat“ numai că-i spun „împăratul român“.

Cu astfel de lucruri, afară firește de anchetele sociologice care constituie baza cercetării lor, s-au ocupat monografiștii Institutului din Timișoara la Pojejena. Au avut surpriza însă ca la 6 august, la întrunirea organizației P.N.Ț. din sat, ținută sub președenția tocmai a liderului regional, Sever Bocu, să fie atacați cu înverșunare. Desigur, „Vestul“, oficiosul P.N.Ț. din Timișoara s-a făcut ecoul acestei atitudini nepotrivite. S-a cerut, lucru fără precedent, retragerea membrilor partidului țărănist din I.S.B.C. pentru că acesta ar fi, chipurile, condus de un trădător adică de Cornel Groșorean. În fond și aceste atacuri nu erau decât reflexia polemicii cu Sever Bocu care a făcut mare valvă la vremea ei în presa din Banat⁴⁴ dar acum se ajungea la o atitudine inadmisibilă. Spre lauda membrilor țărăniști ai institutului nici unul nu și-a dat demisia. Există însă un motiv de nemulțumire și Groșorean ține să-l aducă la cunoștința lui Gusti. Toată lumea a observat, și el de asemenea, că Fundațiile omit în toate împrejurările persoana sa. Nu crede că ar fi doar o simplă coincidență. Pe de altă parte Fundațiile acordă Institutului subvenții importante. Să tragă de aici concluzia că instituția în sine este agreată dar nu persoana sa, a conducătorului ei? În acest caz nu-i rămâne decât să demisioneze și să abandoneze cercetarea monografică, de echipă, de teren și să se dedice numai investigațiilor de ordin teoretic. Pe teren el nu mai poate merge cu autoritatea știrbită fiindcă aceasta impietează asupra muncii colective, asupra întregii echipe or acum împotriva lui s-a declanșat o campanie fără precedent, o campanie de defăimare atât în județul Timiș cât și în Caraș. S-au petrecut tot felul de

lucruri care îl pun pe gânduri. De pildă, primăria Timișorii a promis o subvenție de 150 000 de lei pe baza căreia au întocmit planul campaniei dar, fără nici un preaviz, a fost redusă la numai 50 000 de lei. Din aceștia jumătate s-au primit încă din mai și cu ei s-au lichidat spesele administrative. Au mai rămas deci pentru monografiști doar 25 000 de lei. Pe lângă toate acestea li s-a mai refuzat și camioneta promisă pentru transportul bagajelor, materialelor și a troițelor ceea ce i-a mai obligat la o cheltuială neprevăzută de 40 000 de lei plătită drept chirie pentru o mașină. Nu a fost însă totul. Li s-a refuzat și detașarea unui funcționar al primăriei, membru de bază al echipei, fiind un statistician calificat și un om foarte harnic. L-ar fi folosit în domeniul economic dar n-a primit aprobarea. Toate acestea le socotește semnale semnificative pentru ce se pune la cale. Toată lumea — scrie Grofșorean — spune „că nu sunt susținut de la centru“ ceea ce lui, după atâtea, nu i se pare imposibil. Desigur, el face în acest fel o trimitere precisă, solicitând implicit ajutorul lui Gusti care deși nu era membru de partid era agreat în cercurile P.N.Ț.-ului.

Până una-alta, curând va înainta și un memoriu cuprinzător asupra campaniei și, cum, în sfârșit, monografia Belințului este gata, o va trimite rugându-l pe Gusti să scrie un cuvânt înainte ceea ce acesta, după cum se vede în volum, a acceptat⁴⁵. Nu numai scrisoarea de mai sus și memoriul pomenit au fost singurele documente în care se relatează lucruri des-coperite cu ocazia campaniei de la Pojejena. Lor li s-a mai adăugat, la 1 octombrie 1936, încă o scrisoare⁴⁶ în care subiectul principal este cel al aplicării (sau al neaplicării) reformei agrare la Pojejena și în alte sate de pe Dunărea bănățeană. Împreună cu echipa lor pe întreaga durată a cercetărilor, s-a aflat și un delegat al Ministerului Justiției, un judecător de la Gherla, Dr. Iosif Jivan. El s-a ocupat exclusiv cu această problemă. Iat-o, în concepția lui Grofșorean: „În Valea Dunării — la circa 26 comune — *nu s-a aplicat reforma agrară*, deoarece nu erau pământuri disponibile având în vedere că întinsele păduri, livezi și pășuni ale Comunității de Avere din Biserica Albă formând un complex indivizibil, nu se putea expropria fără asentimentul guvernului iugoslav. Discuțiile și tocmelile au durat 15 ani de zile până ce din urmă, anul trecut cele două state au căzut de acord urmând despăgubirea proprie țărilor iugoslavi. Și aici intervine momentul „*valah*“. Statul român în loc să aplice reforma agrară, a expropriat toată averea pe seama sa deși aceste imobile — ca și acele din Caransebeș ale Comunității de Avere a Reg. 13 grăniceresc (austriac, bine înțeles) — formează proprietatea exclusivă a familiilor grănicerești. Și dacă din cine știe ce considerente n-a consimțit, ca să reînființeze Comunitatea acestei averi, racordând-o administrației din Caransebeș, avea datoria cea mai elementară, să improprietească pe foștii proprietari. Ori, nu așa s-a întâmplat. Ci statul a împărțit pe seama comunelor păduri și pășuni (parcă în baza reformei agrare nu ar fi fost obligat la aceasta) reținându-și un teritoriu însemnat *ca rezerva statului*, fără nici un drept legal. Urmarea este că, în Valea Dunării, se manifestă o nemulțumire efervescentă și amenințătoare deoarece Oficiile silvice desfășurau o persecuție ostilă împotriva populației sub cuvânt de contravenții silvice. Amenzi care se urcă la sute de mii (mai mult: în comuna Naidăș — la nordul Clisurei — suma amenzilor se ridică la 7 mi-

lioane Lei) exasperând întreaga țărăime. Un alt inconvenient grav este că țăranii în timp ce guvernele române și iugoslave tratau problema 16 ani de zile, în lipsa de pământ și fiind scurtați de beneficiile reformei agrare, apoi instigați de politicieni, au ocupat terenurile arabile. Astfel la Pojejena circa 600 jughere. Statul însă nu recunoaște aceste ocupațiuni. De aci se nasc încurcături, litigii, neîndestulări până la revoltă. *În situația aceasta țăranii din Pojejena Română s-au adresat — de două ori — către Majestatea Sa.* Și aci intervine momentul foarte delicat deoarece organele în subordine deși sesizați de către cabinetul Majestății Sale nu au luat nici o măsură. Parte de neglijență, parte din incapacitate de a afla un deznodământ echitabil. Urmarea psihică este însă foarte defavorabilă având în vedere că în conștiința acestor grăniceri trăiește și azi încă convingerea unor privilegii acordate lor de către Casa de Habsburg. Iară azi se văd frustrați de aceste drepturi deși se adresase „Împăratului român” cum zic ei. Având ferma convingere că după declarațiile categorice ale Majestății Sale de la Caransebeș unde Regele a declarat că își asumă patronajul asupra grănicerilor din sudul Banatului, că și lor li se va face dreptate“. La I.S.B.C. se lucrează acum pe studiul lui Iosif Jivan pentru a se întocmi un memoriu pe care ar dori să-l aducă la cunoștință regelui, firește, prin intermediul lui Dimitrie Gusti. Vor face acolo și propuneri concrete privind rezolvarea situației. Roagă deci să-i acorde lui Jivan o audiență pentru a putea explica cum stau lucrurile.

Răspunsul lui Gusti a întârziat mult dar nu știm din ce cauză. El a sosit la 16 noiembrie⁴⁷ și este liniștitor pentru grijile ce și le făcuse Grofșorean. Asigură, de la bun început, că multe din cele expuse, supuse atenției sale, le-a gândit și el. Problema muncii în teren, a relațiilor între instituții, între echipele monografice și cele studențești, nevoia educației cetățenești și naționale, apropierea între intelectuali și țăranii, toate îl preocupă și pe el. La fel îl frământă problema implicării administrației la munca specifică a Institutelor Sociale, a pregătirii conducătorilor de echipe monografice, a raporturilor Fundațiilor cu administrația locală. Acestea și-ar putea găsi rezolvarea atunci când Institutetele vor avea autoritate de stat, opinie pe care el a făcut-o publică. Monografia satului Belinț l-a impresionat prin datele consistente. Are și observații și le va comunica dar deocamdată mulțumește „pentru munca așa de frumoasă pe care a-ți depus-o și continuați a o depune pentru un ideal social și științific, al nostru și al D-voastră“. Spera că necazurile pricinuite de cei care de fapt ar trebui să-i fie colaboratori să nu-l poată opri din activitatea sa așa de rodnică și așa de bine începută. „În ce mă privește, vă rog să fiți convinși de întreaga stimă și încredere ce o păstrăm adevăratului întemeietor al Institutului Social Banat-Crișana“. Cuvintele acestea au avut în mod sigur un efect puternic asupra lui Grofșorean care își vedea reconfirmată încrederea profesorului Gusti. La 10 decembrie o scurtă scrisoare trimisă lui de către Octavian Neamțu îi întărește convingerea că cei de la Institutul Social îi stau în ajutor⁴⁸. I se aduce la cunoștință că Profesorul a plecat pe 7 decembrie la Paris unde va rămâne până la sfârșitul lunii dar a lăsat dispoziție să i se comunice că va scrie studiul introductiv la volumul pentru Belinț. Insistă în mod deosebit asupra impresiei excelente pe care manuscrisul a făcut-o ceea ce îndreptățește odată în plus bunele păreri despre I.S.B.C.

Pentru o perioadă destul de îndelungată șirul scrisorilor de care dispunem se întrerupe. Este tocmai perioada în care se pregătea legea Serviciului Social și ar fi fost foarte interesant schimbul de idei care în mod sigur s-a produs în aceste împrejurări. Din fericire absența documentelor nu este totală. Dispunem de un întins memoriu întocmit în baza unor hotărâri ale Adunării Generale a membrilor I.S.B.C. și înaintat lui Dimitrie Gusti⁴⁹. Sunt cuprinse acolo o serie de observații și propuneri menite să evite atât subordonarea totală a institutului celui de la București cât și includerea lui pe o listă și deci într-un regim comun, cu cele care abia urmau să se înființeze. Era o interpretare proprie a legii Serviciului Social pe care o vom reproduce în anexă așa încât nu o vom comenta aici. O invocăm doar pentru caracterul oarecum opoziționist pe care îl degajă arătând că răstimpul în care această lege a fost în vigoare I.S.B.C. și conducătorul lui nu s-au simțit tocmai liberi în munca lor.

O primă scrisoare din noua serie a corespondenței are consistența și structura unui veritabil memoriu și ea. Datează din 18 aprilie 1939⁵⁰ și reia, în deschidere, aceeași problemă. Și aici se vede aceeași îngrijorare în fața posibilității, reale sau doar imagine, ca Institutul Social Banat-Crișana să-și piardă identitatea. Reușise, până în acel moment, să depășească destule etape dificile dar de astă dată lucrurile erau mult mai complicate și mai greu de rezolvat. Trebuia mare grijă pentru că la mijloc nu erau numai prevederile unei legi dar și personalitatea lui Dimitrie Gusti unul din inițiatorii și susținătorii acelei legi pe care Groșorean o simțea ca restrictivă. Și totuși nu ezită să-și exprime, mai pe față, mai aluziv, opiniile. Cunoștea generozitatea și obiectivitatea interlocutorului și conta pe ele. Acum, mai mult decât în alte împrejurări, vorbește în numele tuturor membrilor Institutului. Ei s-au sfătuit și au convenit „asupra felului de colaborare a Institutului Social Banat-Crișana cu Institutul de Cercetări Sociale al României“. Toți membrii marcanți ai I.S.B.C. sunt de părere că acesta trebuie să-și păstreze pe mai departe independența, să rămână persoană juridică fiindcă el a intrat, prin rezultatele sale, definitiv în conștiința opiniei publice bănățene. Trebuie respectate statutele care au fost aprobate la înființare, în 1932, și care au fost depuse la Tribunal dar să fie autorizat cu „reprezentarea Regionalei“. Structura de conducere să rămână și ea la fel cu președinte, vicepreședinte, secretar, casier, cenzori și comitet ales și el ca și ceilalți de adunarea generală. Personalul administrativ și tehnic va fi numit, ca și până acum, de comitet. Centrul poate numi un director și acordă o subvenție pentru cercetare. Dacă toate acestea sunt convenite și respectate atunci s-ar putea colabora foarte strâns în realizarea unui plan de cercetare elaborat la Centru. În concluzie subordonarea s-ar realiza doar în domeniul științific. Acestea n-ar contraveni, după câte cunoaște, părerilor lui Gusti căci se știe cât a militat acesta pentru autonomia Regionalelor. Este adevărat, recunoaște semnatarul scrisorii, el însuși a cerut afilierea dar acum ea numai este convenabilă. În privința legii, după părerea lui, ar exista o porțiță pentru rezolvarea în sensul dorit de bănățeni. La art. 16 se prevede și „federalizarea“. Oricum un statut special pentru I.S.B.C. este cerut chiar de cei opt ani de realizări pe care-i poate invoca. Un motiv pentru reticențele bănățene ar fi și debandada vizibilă cu ușurință chiar în activitatea de la Centru instalată după plecarea lui

Dimitrie Gusti din țară. Ca să argumenteze anexează și adresa trimisă lui cu nr. 12 300 din 28 martie curent. Prin ea i se comunica aprobarea pentru anul de gestiune 1939/1940, 700 000 de lei iar el ceruse un milion și jumătate potrivit trebuințelor activităților planificate. Cei de la Centru, se vede treaba, nu știu că anual Banatul varsă statului trei miliarde. Argumentul mai fusese folosit odată, cu ani în urmă și se dovedise eficient. În consecință iată-l repus pe tapet. În aceeași adresă li se spune și pe ce anume să-i cheltuiască. Cu 150 000 lei să achite volumul monografic Sârbova iar cu cei rămași să achite cheltuielile administrative pe trei luni. Un pasaj i se pare „direct umoristic”: „sume pentru personal sunt prea mari față de sumele pentru material”. După o astfel de punere a problemei este curios cu cine o să mai facă anchetele. Chiar dacă ar lucra cu absolvenți, aceștia nu pot participa și la prelucrarea datelor și apoi, după trei luni ei sunt lăsați acasă. Și acum nu e vorba de monografia unei singure localități ci de o plasă întreagă. Chestiunea cu plasa i se pare și ea cam curioasă: „De când formează plasa o unitate socială? Știu că ea este o unitate administrativă foarte variabilă și mai știu că unitatea sociologică este familia, satul, regiunea, problema, dar plasa?”. Dacă însă la Centru s-a hotărât, ei se supun! Totuși cine va strânge materialul căci în plasă sunt multe sate și toate trebuie cercetate iar I.S.B.C. are o singură echipă și aceasta nu prea numeroasă în condițiile unui buget auster ca cel comunicat. Ar fi o soluție: să culegă datele echipele regale iar specialiștii săi doar să le îndrume metodic. Are și observații cu privire la salarii. Conform adresei atât de des invocate, ele sunt mai mici decât ale celor de la Serviciul Social (credeau, până acum, că fac parte și ei din același serviciu). El personal, de pildă, a ajuns de la 10 000 lei lunar la 6 000 lei. Secretarul general nici măcar nu are leafă ceea ce înseamnă că și munca aceluia va cădea acut tot asupra lui. Așa nu crede că mai poate rămâne în funcția de director. Se mai dispune, tot acolo, ca Institutul să nu mai rămână decât cu un secretar și un secretar de redacție care va fi și contabil ceea ce e de domeniul absurdului. I.S.B.C. are un contabil și încă unul foarte bun care-i și expert al Politehnicii la care ar trebui să renunțe după adresa cu pricina. Așa „mici și modești” cum au fost ei la Institutul timișorean, au avut totuși și secretar de birou și secretar de redacție, dactilograf, contabil și toate aceste posturi au fost acoperite dintr-un buget de 3—400 000 lei. Dacă mai era nevoie, pe teren, de încă 2—3 dactilografi, cu învoirea comitetului, puteau fi angajați. Acum, pentru o asemenea treabă vor merge la București să ceară aprobarea. Aceasta nu poate fi o colaborare ci o tutelă degradantă! De la Centru vin și tot felul de indicații contradictorii care nu pot decât să înurece treburile. După toate astea crede că va fi ușor înțeles în strădania sa pentru a menține independența I.S.B.C. dar și pentru o cât mai fructuoasă colaborare în plan științific. Pentru ca toate să fie bune înaintea și un proiect de statut al I.S.B.C. care odată aprobat — cum este îndreptățit să spere cunoscându-l pe Dl. Profesor Gusti — ar fi supus și adunării generale de la Timișoara:

„Art... Institutul Social Banat-Crișana, instituție autonomă, cu personalitate juridică proprie, este încredințat cu agendele Regionalei din Timișoara.

Art... Numele acestei regionale este „Institutul Social Banat-Crișana”. Regionala din Timișoara a Institutului de Cercetări Sociale al României“.

Art... Toate celelalte numiri se vor face de către organele statutare ale Institutului Social Banat-Crișana conform prescripțiilor din statutele proprii.

Art... Institutul de Cercetări Sociale al României împreună cu Regionala stabilesc programul planului de lucru anual având Centrul drept ca în privința executării acestui plan de lucru să dea îndrumări științifice și să exercite un control.

Art... Pentru a înlesni activitatea Institutului Social Banat-Crișana, Centrul va pune la dispoziție o subvenție anuală.

Art... Suma astfel acordată va fi utilizată conform dispozițiilor date de către organele statutare ale Institutului Social Banat-Crișana. Centrul însă își rezervă dreptul de a controla gestiunea sumelor acordate ca subvenție de către Institutul de Cercetări Sociale al României.

Art... În caz că și personalul Regionalelor va fi asimilat funcționarilor publici în conformitate cu art. 22 din Legea Serviciului Social, Centrul își rezervă dreptul de a hotărî în privința aceasta, luând și avizul Comitetului Regionalei“.

În acest fel și cu aprobarea adunării generale ar putea accepta funcția de director căci n-ar vrea, în fond, să părăsească Institutul, o creație a sa. Refuzul său ar isca și la Centru și la Timișoara, și în sus și în jos, destule animozități și nu este nici momentul nici cazul pentru așa ceva. Problema aceasta, a statutului I.S.B.C. în noile condiții, trenează de 4 luni, iată pentru ce s-a hotărât să-i scrie lui Dimitrie Gusti tocmai la New-York.

Încurajat probabil de un răspuns favorabil în unele din punctele puse în discuție, Cornel Grofșorean s-a grăbit să-l facă public ca pe o mare victorie. Reușește să-l irite pe Traian Herseni unul din cei mai zeloși reprezentanți ai Centrului care-i adresează un răspuns mai mult decât aspru⁵¹. Mânia clocotește în fiecare rând. El personal regretă că măsurile Institutului Central care au fost primite fără comentarii de celelalte Regionale, l-au supărat așa tare pe Grofșorean încât l-au determinat să-i trimită o adresă de-a dreptul jignitoare cum a fost cea din 23 mai având nr. 379. Refuză să mai discute pe un ton lipsit de urbanitate așa că va pune capăt corespondenței. Totuși redactează o lungă scrisoare în care își varsă focul. Grofșorean îi neagă dreptul să semneze singur adresele direcției sale (deși regulamentul îi dă acest drept) dar procedează la fel chiar în adresa cu pricina. Nici aceea nu a fost semnată decât de Grofșorean deși ar fi trebuit contrasemnată de vicepreședinte și de secretarul general. Mai contestă Grofșorean și statutele care totuși, au fost elaborate cu consultarea Regionalelor inclusiv cea bănățeană. Acum că refuză să accepte contopirea deși prin adrese scrise (nr. 155 și 156 din 16 și 18 februarie 1939) își dăduse acordul. Nu Centrul a decis asta ci chiar Grofșorean care conduce două instituții diferite dar cu același profil, Regionala și I.S.B.C. Se poate convinge și singur că noua situație nu a afectat doar I.S.B.C. ci și Institutul Social Român

din București ceea ce arată clar că nu a fost vorba de „un deziderat personal“. Și acesta, „care e mai vechiu decât al Dv. și are cel puțin aceleași merite“ a fost desființat. Tot așa cel din Basarabia care și-a predat patrimoniul Institutului de Cercetări Sociale al României, înființat prin legea Serviciului Social. Dacă însă Grofșorean are o înțelegere cu Dimitrie Gusti era dator să i-o comunice și lui, ca și condițiile ce le cuprinde fiindcă el, Traian Herseni nu a făcut decât să aplice întocmai instrucțiunile primite. Despre plasele-model și alegerea lor nu poate spune decât că este un atribut al Serviciului Social pe care și l-a exercitat. Se vor trimite două echipe în două plase model pentru a se începe în acest fel colaborarea între echipele de monografiști și cele ale Serviciului Social. Dacă însă Grofșorean vrea să procedeze altfel decât a hotărât Profesorul Gusti, n-are decât! Nici în privința felului cum a fost repartizat bugetul nu s-a plâns nimeni în afară de el. În orice caz, dacă există o înțelegere așa cum se pretinde, el își retrage toate adresele care contravin, de acum încolo să fie considerate ca simple informări. Va conduce Regionala pe răspundere proprie și „pentru că nu pot accepta să mi se scrie în stilul jignitor pe care îl întrebuițați Dv, numai pentru că îndeplinesc instrucțiunile primite de mine în loc să încercați o lămurire a lucrurilor, vă rog să vă adresați pe viitor d-lui Secretar General iar eu voi trimite adresele pe care e obligată Direcția mea să le lucreze, d-lui Vice-Președinte al Regionalei Timișoara, cu titlu pur informativ. În sfârșit, dacă doriți, la întoarcerea d-lui Prof. Gusti, voi cere și dezrădăcinarea completă a Direcției mele de toate lucrările privitoare la Institutul Dv. ca să evităm pe viitor orice supărare inutilă și un ton care nu cadrează cu relațiile științifice“.

Este evident că Traian Herseni nu a înțeles îngrijorarea și motivele exacte ale acesteia sub imperiul căreia acționase Grofșorean dar, se pare, nici acesta, la rândul-i, nu a știut cum să se facă înțeles. Oricum s-a întrerupt o legătură care, în alte împrejurări, având în vedere anvergura celor doi, ar fi avut, desigur, consecințe importante în cercetarea sociologică românească. Grofșorean rămânea să se bizuiască la București pe vechia relație cu Dimitrie Gusti și pe cei doi bănațeni, Anton Golopenția și Octavian Neamțu. Desigur, până la urmă a trebuit să accepte legea și efectele ei și cât timp a rămas aceasta în vigoare I.S.B.C. a căutat să se acomodeze situației. La desființarea Serviciului Social, Institutul de la Timișoara s-a ales cu o datorie substanțială la o tipografie unde fusese dată o comandă pentru un volum de la I.S.B.C., monografia comunei Sârbova. Comanda fusese dată de Institutul Social care dispunea atunci de buget iar plata se ridica la 150 000 de lei din care 100 000 au și fost achitați. Rămăneau 50 000 de lei care să fie plătiți în scurt timp. În acest interval însă Institutul Social a fost suspendat iar I.S.B.C. și-a recăpătat independența. A fost somat să plătească. A refuzat așa că a fost dat în judecată și condamnat să achite cei 50 000 de lei plus 3 000 de lei cheltuieli de judecată. De fapt banii ar fi trebuit plătiți de Fundațiile Regale care erau deținătoarele de drept ale activelor și pasivelor Institutului Social. Așadar volumul monografic dedicat Sârbovei a fost plătit atât de Institutul Social cât și de I.S.B.C. Beneficiarul plății a fost tipografia „Cooperativa Națională“.

Izbucnirea războiului aduce alte griji și sarcini în plus Institutului pe care și le-a asumat ca pe o datorie față de țară. Unul din proiectele cele mai importante din această perioadă a fost cel al istoriei Banatului. În 15 iulie 1943 îl aducea la cunoștință și lui Dimitrie Gusti⁵². În acel moment se lucra deja atât de unii membrii ai I.S.B.C. sau colaboratori mai vechi, bănățeni, cât și un grup de profesori de la facultățile aflate la Timișoara în refugiu după răpirea Transilvaniei de Nord, Basarabiei și Bucovinei. Se stabiliseră părțile care reveneau fiecăruia. Studiile urmau să fie publicate pentru a putea fi astfel supuse desbaterei și abia apoi să fie integrate unei sinteze. Spera să le poată tipări în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”. Avea unele promisiuni de sprijin. Astfel Ministerul Propagandei preconiza o subvenție de 25 000 de lei care, deși nu sunt mulți, i-ar ajuta să se descurce pentru moment. Acum însă a fost anunțat că s-a anulat cu totul. Nu poate deci publica studiile de istorie căci numărul pe mai-august, dublu, fusese deja dat la tipar. În această situație se adresează lui Gusti rugându-l să intervină pe lângă ministrul Ion Petrovici determinându-l să revină asupra sumei promise.

Încă odată cuvântul lui Dimitrie Gusti a fost ascultat salvând proiectul bănățean. La 17 iunie⁵³ era în măsură să confirme — Cornel Groșorean — că banii au sosit la Timișoara: „Nu știu cum să vă mulțumesc! Când am primit știrea telefonică referitoare la subvenția de 300 000 lei, am săltat ca un copil de bucurie...”. Plin de mulțumire revine la chestiunile istoriografice. Planul conceput de ei va abandona schema tradițională, în fond impusă de modelul unguresc, acceptat în lucrări mai vechi. Acum istoria Banatului, pentru prima oară pe întregul său parcurs, va fi integrată celei românești. Echipa de care dispune este redutabilă: V. Motogna, T. Morariu, Șt. Manciulea, Traian Pop, Gh. Cotoșman, N. Tomiciu, Șt. Lupșa, N. Ilieșiu, Tr. Topliceanu, V. Ardeleanu, Tr. Birăescu și E. Botiș.

S-a schimbat și periodicitatea apariției revistei. Ea apare odată la două luni în forma și structura obișnuită dar va mai avea, bilunar, și un buletin istoric.

Afară de asta, Ministerul de Externe a cerut pregătirea unui material documentar referitor la realizările celor 24 de ani de când Banatul s-a unit cu România. Trebuie terminat până la 1 august așa că se lucrează intens deși nu sunt bani pentru plata referenților. Numai pentru deplasări și cărți Banca „Timișoarei” a pus la dispoziție 100 000 de lei.

În încheiere, încântat de promptitudinea și eficiența intervenției, simte nevoia unei declarații de loialitate: „Cum vedeți deci, D-le profesor, suntem discipolii D-Voastră sânguincioși și credincioși stând neclintiți la datorie aci, la colțul acesta de Țară din nou contestat, din nou periclitat...”. Dealtfel, în ciuda condițiilor de război, n-au încetat nici cu cercetarea monografică. Subvenționați de un fiu al satului Naidăș au fost încă din anul trecut acolo și au adus un material bogat pe care vor să-l publice într-un volum monografic. Același a promis și banii pentru tipar.

Între timp Dimitrie Gusti a făcut tot ce i-a stat în putință să obțină noi subvenții pe seama I.S.B.C. Pe lângă cei 300 000 de lei de la

Institutul din București a mai obținut 400 000 de lei de la I. Petrovici. Mai are promisiuni și de la Ministerul Propagandei dar nu uită să strecoare și îndemnul „Publicați însă și materialul monografic ce-l mai aveți”⁵⁴. Curând — scrie el — va sosi la Timișoara secretarul general în Ministerul Propagandei căruia i-a vorbit deja și i-a înmănat și o scrisoare. Îl va căuta în mod sigur pe Groșorean. În rest, toate bune dacă n-ar fi oboseala acumulată de multă vreme: „Sânt extenuat și nu știu unde să-mi petrec câteva săptămâni de odihnă. La 1 August încep câteva lucrări noi: de cercetare, de publicare (reviste, trei și vreo 12 volume!)”.

În octombrie 1943⁵⁵ înregistrăm o nouă solicitare către Dimitrie Gusti. De astă dată în legătură cu Școala de Arte Decorative. Ea a fost înființată la Timișoara după ani de stăruințe dar profesorii care predau acolo nu sunt încă titularizați. De fapt Groșorean se lupta pentru Romul Ladea a cărui titularizare nu s-a produs „datorită faptului că nu are diploma recerută de lege”. În acest caz, socotește Groșorean, nu poate fi vorba decât de „formalismul desastros al epocii”. Un artist ca Romul Ladea nu are nevoie de diplomă! Este deci stăruitor rugat Profesorul să intervină la ministrul Petrovici „om de cultură superioară” și să încerce să rezolve problema. Mai ține să spună că bănățenii nu sunt și nu pot fi mulțumiți numai cu Școala de Arte Decorative ei vor o Școală de Arte Frumoase. Acestui frumos gând se opune, din motive meschine, Academia de Arte Frumoase din București. Ciudat rol pentru o capitală acela de a pune bețe în roate provinciei în loc să ajute! Nu este, singura rugămintă. Cazul Profesorului Atanasie Popa, director la Școala de Arte Decorative și profesor la Școala Normală, merită și el toată atenția. Acesta dorește să treacă în altă slujbă și a înaintat o cerere în acest sens d-lui Negru. Speră ca în acest fel să aibă mai mult timp pentru cercetările sale. Roagă să se intervină, unde trebuie, și pentru el. În fine, mai este o problemă cu profesorul Nicolae Ursu, un cunoscut folclorist și foarte serios colaborator al I.S.B.C. În prezent lucrează la un album de folclor muzical în care strânge culegerile făcute în atâtea campanii. Nici acesta — printre altele — n-ar fi de prisos delegației române care va merge la Conferința de Pace ce va urma războiului. Firește, dacă va fi o conferință și nu un dictat ceea ce este foarte posibil! La Conservatorul din Timișoara s-a înființat acum o a doua catedră de teorie și solfegiu, domeniu în care Nicolae Ursu lucrează de 10 ani. A fost și premiat! Ar fi bine să fie el numit pe această catedră. Deocamdată ar accepta chiar și gratuit. Prin urmare, să intervină Dimitrie Gusti și în această problemă și tot la D-l Petrovici. Acesta a avut deja ocazia să-l cunoască pe Nicolae Ursu la recomandarea Rectorului dr. Hațieganu. Alăturat trimite și lista cuprinzând lucrările pe-tentului deși acesta se va prezenta personal la Gusti chiar săptămâna viitoare.

Vremurile erau aspre dar I.S.B.C. a reușit totuși nu numai să supraviețuiască dar să-și continue chiar cercetările, să-și extindă unele domenii, să-și susțină membrii și să-și asigure surse de finanțare. Tocmai acum și-a înființat secția etnologică, agrară și etico-juridică. Existau deci, în toamna anului 1943, 5 secții — toate active — și perspectiva de a înființa încă una, de învățământ⁵⁶. Fiecare secție aduce însă pe

lângă sporul de informație și un spor de cheltuieli mai ales pentru tipărirea lucrărilor redactate într-un număr mai mare. În acest context s-a ivit propunerea „Daciei Traiane” o societate pe acțiuni aparținătoare de Ministerul Propagandei care deține pachetul majoritar de a lua revista I.S.B.C. în editura ei. Dacă revista este numai tipărită aici, nu este rău fiindcă tipografia este bine utilată, cu mașini performante și deci costurile sunt mai mici. Se poate însă ca revista și celelalte publicații să treacă la această editură dar se pune și întrebarea care este interesul „Daciei Traiane”? În orice caz propunerea este ademenitoare pentru că în acest fel s-ar crea facilități nu numai în tipărire ci și în plasarea publicațiilor la plășile și comunele județelor bănățene dar și în Arad și Hunedoara. Și fiindcă a venit vorba de câmpul de acțiune al I.S.B.C., n-ar fi oare bine ca și Oltenia să-i fie arondată? Argumente ar fi, mai ales de ordin istoric. Cum se știe vechiul Banat de Severin s-a întins pe ambii versanți carpațini. S-ar crea și un factor suplimentar de unitate atât de necesară în timp de război dar parcă și mai necesară în timp de pace când, primejdia părând trecută, se refac forțele centrifuge. Dacă Dimitrie Gusti ar îndemna în sensul celor sugerate, intelectualii olteni, ei ar lua legătura cu I.S.B.C. O soluție ar fi înscrierea reciprocă a membrilor celor două regionale, de la Timișoara și Craiova, ca membrii deplin. Ei se vor întâlni din când în când la acțiuni comune. Cei din Oltenia ar avea atunci și posibilitatea de publicare în revistă iar „Dacia Traiană” s-ar extinde și în Oltenia sporindu-și veniturile și distribuind publicațiile I.S.B.C. și acolo. E o propunere! Ea însă nu s-a realizat.

Este semnificativ felul în care se încheie setul de scrisori accesibil nouă.

La 2 ianuarie 1944⁵⁷ Dimitrie Gusti expediază o depeșă de felicitare lui Cornel Groșorean. Purta antetul Academiei Române!

„Rog pe Dl. Președinte Dr. Groșorean să primească cele mai calde urări de realizări strălucite ale Institutului creat și condus de D-Sa cu atâta succes, pentru 1944. Cu cele mai cordiale mulțumiri pentru amabilele cuvinte și cu aceiași veche prietenie admirativă. D. Gusti”.

La 18 martie același an⁵⁸, Cornel Groșorean își exprima gratitudinea pentru ajutorul permanent și necondiționat primit de la Dimitrie Gusti chiar de la înființarea I.S.B.C. Este o declarație de fidelitate față de cel pe care l-a considerat mentorul său. Cu acest prilej cere părerea celui mai autorizat asupra titlului cel mai potrivit pentru volumul monografiei Naidășului. Are două variante: 1. *Monografia comunei Naidăș (jud. Caraș) analiză sociologică cu privire la literatură, muzică, port și obiceiuri*. 2. *Analiza sociologică din comuna Naidăș (jud. Caraș) cu privire la literatură, muzică, port și obiceiuri*. Îl roagă totodată să accepte să scrie prefața lucrării. Ministerul Propagandei a promis finanțarea cărții dar act oficial, în acest sens, nu are. Speră ca ministrul Al. Marcu să accepte propunerea lui Octavian Neamțu favorabilă I.S.B.C. Cornel Groșorean, este vizibil acest lucru, se grăbea să scoată această monografie presimțind un dezastru istoric. Din păcate nu s-a înșelat nici de astă dată. Valul care a înecat țara a pus capăt activității institutelor sociale inclusiv a celui bănățean. Merită să reprodusem, finalul scrisorii:

„Mă străduiesc — scrie Grofșorean — din răspuțeri ca să avem cât mai multe realizări pe teren cultural — nu numai din dragoste pentru această disciplină ci și din punct de vedere politic căci prea se poate ca să vină un moment în viitorul apropiat când se va pune în cumpănă valoarea culturală a popoarelor din Bazinul Dunării“.

Momentul a venit dar nu criteriile culturale au fost luate în seamă ci forța. A contat numai forța!

NOTE

1 C. Grofșorean, *Jurnal (1933—1937)*, manuscris în Arhiva Muzeului de Istorie Caraș-Severin din Reșița (A.M.J.R.), p. 31—32, inv. 1874/1. Autorul evocă o întâmplare din anii tinereții când i-a înfățișat sociologului de la Budapesta o lucrare a sa, un „studiu metafizic”: „Interesant de remarcă că acest studiu a fost citit de Jászay Oszkár cu care aveam legături fiind de dănsul și cercetat la Teregova în anul 1911 când studia chestiunea naționalităților. Jászay, un om al științelor reale, nu acuză nici o observație asupra lucrării mele ci m-a sfătuit ca să abandonez studiul metafizic ocupându-mă cu științele sociale. Sub impresia acestui sfat am început un studiu mai serios cu problemele sociologice“.

2 O. Bădina, O. Neamțu, *Dimitrie Gusti. Viață și personalitate*, București, (1967), p. 125.

3 În această privință există totuși unele contradicții în presa vremii. De pildă, articolul nesemnat *Crearea unui Institut Social Bănățean — inițiativă luată de primarul orașului nostru*, în „Vestul”, III (1932), nr. 449 din 7 februarie 1932 reproduce parțial un discurs al lui C. Grofșorean unde este pomenit ca membru al „triumviratului” care a inițiat I.S.B.C., alături de vorbitor și rectorul Politehnicii, pe Petru Nemoianu. „Nu aflăm însă soluționarea — scrie în articolul invocat reproducând din cuvântare — potrivit până când nu luasem, întâmplător, contact cu distinsul publicist al Banatului: dl. Dr. Petru Nemoianu care imi mărturisii că, de câțiva ani încoace, îl preocupă planul înființării unui institut bănățean. Astfel paternitatea acestei idei îi compete d-lui Nemoianu (...) Consiliul profesoral — cum era și firesc — și-a dat adeziunea pentru înființarea unui institut social sub egida Politehnicii și, în consecință, d-l profesor ing. Victor Vlad a compus un proiect de statute luând de bază statutele Institutului Social Român de la București. Acest statut împreună cu proiectul d-lui Dr. Nemoianu a fost, de către subsemnatul, completat în sensul proiectului-anexat urmând o lungă discuțiune la ședința prealabilă care se va convoca în decursul lunei Ianuarie. Țin să menționez că asupra numirii institutului există o divergență de păreri între d-l ing. Vlad și Dr. P. Nemoianu ...”. O Bădina, O. Neamțu, *Op. cit.*, p. 125 îl dau însă ca întemeietor, pe Iosif Nemoianu, fratele lui Petru. După opinia prezentată în această lucrare I.S.B.C. s-ar fi înființat în 1933. Acum se știe sigur: el s-a înființat în 1932, 21 mai.

4 V. Leu, *Istoria unui proiect eșuat*, în „Românii”, Băile-Herculane, 1995, p. 31—33.

5 A. Bejan, L. Bejan, *Aportul cercetărilor de teren ale I.S.B.C. la dezvoltarea sociologiei românești din perioada interbelică*, în „Analele Universității din Timișoara”, Științe Sociale, III, 2, 1978, p. 44—50; *Idem*, *Învățământul rural din Banat în cercetările Institutului Social Banat-Crișana*, în „Tradiție și inovație în cercetarea social-politică și culturală. Studii documentare”, Timișoara, 1983, p. 81—90. A. Negru, *Contribuții transilvănene și bănățene la dezvoltarea instituționalizată a sociologiei românești*, în „Revue de Transylvanie”, tom. I, Nr. 1, 1991, p. 71—86; A. Negru, E. Pop, *Contribuția Institutului Social Banat-Crișana la cercetarea culturii populare*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, VIII—XI (1987—1990), 1991, p. 175—189; Gh. Ruja, *Școala Politehnică din Timișoara și Institutul Social Banat-Crișana în climatul cultural ideologic al perioadei interbelice*, în „Studii de istorie a Banatului”, XIII, Timișoara, 1987, p. 125—155; *Idem*, *Contribuția Institutului Social Banat-Crișana la dezvoltarea sociologiei*, în „Viitorul Social”, LXXV (1982), p. 631—637.

Idem, *Crearea Institutului Social Banat-Crișana și direcțiile activității sale între anii 1932—1934*, în vol. „Tradiție și inovație în cercetarea social-politică și culturală. Studii documentare”, Timișoara, 1983, p. 98—124. C. C. Bălan, *Biografia unei instituții, Institutul Social Banat-Crișana*, în „Sociologie Românească”, Nr. 3—4, 1995, p. 353—362.

6 Proiectul publicării corespondenței lui Anton Golopenția cu C. Grofșorean a fost prezentat ca posibil în cadrul unuia mai vast cuprinzând întregul epistolar al tatălui său, de către D-na Sanda Golopenția cu ocazia unei conferințe care a avut loc la 25 iulie 1996 în sala revistei „Orizont” din Timișoara. Tentativele de a fi publicat înainte de 1989 au eșuat privind astfel Banatul de una dintre cele mai importante izvoare ale sale privind istoria sociologiei și istoria culturală în general. Vezi S. Golopenția, *Anton Golopenția. Bio-Bibliografie*, în vol. „Anton Golopenția. Restituiri”, București, 1995, p. 11—70. Vezi și interviul D-nei Sanda Golopenția acordat Smarandei Vultur publicat în „Orizont”, Timișoara, VII (1996), Nr. 7 (1373) din 17 iulie.

7 O. Bădină, O. Neamțu, *Op. cit.*, p. 125; * * * *Crearea unui Institut Social Bănățean — inițiativă luată de primarul orașului nostru*, în „Vestul”, III (1932), nr. 449 din 7 februarie.

8 Biblioteca Județeană Timiș, Manuscris, v. 168, f. 150. Scrisoarea rectorului Politehnicii din Timișoara către D. Gusti din 20 februarie 1932.

9 * * *, *Inițiințarea Institutului Social Banat-Crișana*, în „Revista Institutului Banat-Crișana”, I (1933), nr. 1, p. 30.

10 Veron, *Institutul Social Banat-Crișana*, în „Vestul”, III (1932), nr. din 13 decembrie.

11 * * *, *Crearea unui Institut ...*, în „Vestul”, III (1932), Nr. 449 din 7 februarie.

12 C. Grofșorean, *Metoda monografică a Institutului Social Banat-Crișana*, în „Timpul”, IX (1938), p. 10.

13 A. Negru, *Contribuții transilvănene și bănățene la dezvoltarea instituționalizată a sociologiei românești*, în „Revue de Transylvanie”, tom. 1, Nr. 1, 1991, p. 82. Institutul bănățean și-a pierdut personalitatea juridică sub efectul legii Serviciului Social în intervalul 1938—mai 1940.

14 C. Grofșorean, *Metoda monografică ...*

15 Arhivele Statului Caransebeș, Fond Muzeul Județean Caraș-Severin (În continuare M.J.C.), inv. 865/1. Scrisoarea lui C. Grofșorean către Dimitrie Gusti din 24 iulie 1934.

16 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 867/1. Scrisoarea lui Gh. Sofronie către C. Grofșorean din 2 iunie 1934.

17 * * *, *Ancheta monografică în comuna Belinț*, Timișoara, 1938.

18 Apud, *Serbare de încheiere a campaniei monografiștilor Institutului Social Banat-Crișana din comuna Belinț*, în „Vestul”, V (1934), nr. din 4 septembrie.

19 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 864/1. Scrisoarea lui C. Grofșorean către Dimitrie Gusti din 28 iunie 1934.

20 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 899/1. Scrisoarea lui C. Grofșorean către D. Gusti din 24 septembrie 1934.

21 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 862/2. Scrisoarea lui C. Grofșorean către D. Gusti, din 15 septembrie 1934.

22 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 861/1. Scrisoarea lui C. Grofșorean către D. Gusti din 24 septembrie 1934.

23. Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 801/2. Scrisoarea lui C. Grofșorean către D. Gusti din 26 decembrie 1934.

24 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 1200/1. Scrisoarea lui A. Golopenția către C. Grofșorean din 17 octombrie 1935.

25 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 823/1. Scrisoarea lui A. Golopenția către C. Grofșorean din 31 octombrie 1935.

26 *Ibidem*.

27 *Ibidem*.

28 Vezi, de exemplu, revista presei străine din „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, VI (1938). Nr. 24, p. 65—119.

29 S. Golopenția, *Op. cit.*, p. 21.

30 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 1177/1. Scrisoarea lui C. Grofșorean către A. Golopenția din 18 martie, 1935.

31 H. H. Sthal, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, București, 1981, p. 360—361.

32 C. Grofșorean, *Influența industrializării asupra țăranului român*, în „Sociologie Românească”, IV (1939), Nr. 1—3, p. 22. „Institutul Social Banat-Crișana terminându-și anchetele în anii 1934—1935 asupra problemei depopulării, la sugestia d-lui prof. Gusti a luat în debateră, după ample discuții avute cu d-l dr. A. Golopenția, o altă problemă tot atât de interesantă și de mare însemnătate: problema industrializării și influența acestui proces asupra elementului autohton românesc”. Peste trei ani este însă pomenit doar numele lui Anton Golopenția. Vezi C. Grofșorean, prefață la broșura lui E. Botiș, *Urbanizarea țăranului român*, Timișoara (1941), p. 1: „În vara lui 1939 echipa noastră monografică a descins în comuna Ohaba-Bistra (lângă Caransebeș) pentru a studia o problemă foarte interesantă, sugerată de distinsul sociolog bănățean d-l prof. Anton Golopenția, și anume: procesul de urbanizare a muncitorului român în cadrele industrializării, adică problema dacă țăranul român, părăsindu-și ogorul se urbanizează ori se proletarizează sub influența mașinismului”.

33 * * *. *Anchetă monografică în comuna Belint*, Timișoara, 1938 și *Monografia comunei Sârbova*, Timișoara, 1939.

34 A. Golopenția, *Două centre regionale de organizare românească și de documentare: Institutele Sociale din Banat și Basarabia*, în „Sociologie Românească”, II (1937), Nr. 11—12, p. 529—532. Articolul a fost reluat dar numai în ceea ce privește referirile la Banat în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, VI (1938), Nr. 21, ianuarie—martie.

35 I. Negru, *Pierdem și pământul*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, IV (1936), Nr. 16, p. 17—48; C. Stoicănescu, *Situația economică și problema naționalităților în orașul Timișoara. Câteva aspecte statistice*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, IV (1936), p. 49—75; Idem, *Un aspect al vieții naționale și economice la frontiera de vest. Îngrijorătoarea situație românească față de industrie, meserii, comerț și proprietate agricolă în jud. Timiș*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, IV (1936), Nr. 16, p. 22—120.

36 A. Golopenția, *Două centre ...*, p. 530.

37 Idem, *Banatul într-un dicționar german*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, IV (1936), Nr. 14, p. 41—49.

38 C. Grofșorean, *Influența industrializării asupra țăranului român*, în „Sociologie Românească”, IV (1939), nr. 1—3, p. 22—24.

39 Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin din Reșița, (în continuare M.J.R.), Fond. Cornel Grofșorean, inv. 8137/79, Scrisoarea lui A. Golopenția către C. Grofșorean din 3 martie 1938. Cum toate documentele de la Muzeul Județean din Reșița fac parte din același fond, în continuare vom enunța doar indicele anunțat și nr. de inventar.

40 Asupra acestei probleme vezi studiul lui Carmen Albert din prezentul volum.

41 M.J.R., inv. 8130/72. Scrisoarea lui C. Grofșorean către D. Gusti din 26 octombrie 1935.

42 M.J.R., doc. neinventariat. Scrisoarea lui C. Grofșorean către D. Gusti din 11 mai 1936. Din păcate documentul nu s-a păstrat decât parțial.

43 M.J.R., inv. 8132/74. Scrisoarea lui C. Grofșorean către D. Gusti din 9 septembrie 1936.

44 Atacurile din „Vestul” porniseră prin aprilie—mai 1936. Iată câteva titluri semnificative: *Încă un „mare român”: Grofșorean K. Béla*, în „Vestul”, VII (1936), nr. 1630 din 17 aprilie; *Grofșorean K. Béla — trădătorul consequent*, în „Vestul”, VII (1936), Nr. 1641 din 1 mai. Niciunul din acestea nu era semnat dar ocupa întreagă prima pagină a oficiosului țărănist din Banat. C. Grofșorean a răspuns la rândul-i într-un serial publicat într-un ziar din Arad; „Ecoul” (de la 27 aprilie 1936 până la 7 mai 1936, în fiecare număr) dr. C. Grofșorean, *Răspuns la atacurile partidului național-țărănesc de sub președenția lui Sever Bocu, din jud. Timiș-Torontal*.

45 vezi, *Ancheta monografică în comuna Belint*, Timișoara, 1938.

46 M.J.R., document neinventariat, Scrisoarea lui C. Grofșorean către D. Gusti, 1 octombrie 1936.

47 M.J.R., inv. 1219, Scrisoarea lui D. Gusti către C. Grofșorean din 16 noiembrie 1936.

48 M.J.R., inv. 602/1. Scrisoarea lui O. Neamțu către C. Groșorean din 10 decembrie 1936.

49 Vezi anexa I.

50 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 487/5. Scrisoarea lui C. Groșorean către D. Gusti din 18 aprilie 1939.

51 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 485/1. Scrisoarea lui Traian Herseni către C. Groșorean din 27 mai 1939.

52 M.J.R., inv. 8129/71. Scrisoarea lui C. Groșorean către D. Gusti din 15 iunie 1943.

53 M.J.R., inv. 8124/66. Scrisoarea lui C. Groșorean către D. Gusti din 17 iunie 1943.

54 M.J.R., inv. 8138/80. Scrisoarea lui D. Gusti către C. Groșorean din 1 iulie 1943.

55 M.J.R., inv. 1216. Scrisoarea lui C. Groșorean către D. Gusti din 30 octombrie 1943.

56 M.J.R., inv. 8128/70. Scrisoarea lui C. Groșorean către D. Gusti din 21 octombrie 1943.

57 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 578/1. Scrisoarea lui D. Gusti către C. Groșorean din 22 februarie 1944.

58 Arhivele Statului Caransebeș, inv. 582. Scrisoarea lui Cornel Groșorean către D. Gusti din 18 martie 1944.

I.

1938, noiembrie 28, Timișoara

Memoriul Institutului Social Banat-Crișana cuprinzând opinia și propunerile membrilor săi în legătură cu organizarea regiunalelor Institutului de Cercetări Sociale al României înaintat Profesorului Dimitrie Gusti

INSTITUTUL SOCIAL BANAT-CRIȘANA

No. 577.

D-sale

Domnului profesor DIMITRIE GUSTI

București, Parcul Jianu, str. R. Colț S.

Domnule Profesor,

Institutul Social Banat-Crișana în ședința Comitetului său din 26 Noiembrie 1938, a examinat situația în care se găsește Institutul nostru după intrarea în vigoare a legii Serviciului Social și în momentul înființării Institutului de Cercetări Sociale al României și a hotărât în unanimitate a se înainta Domniei Voastre următorul

MEMORIU

asupra desideratelor și propunerilor Institutului nostru cu privire la organizarea regiunalelor Institutului de Cercetări Sociale ale României și la aplicarea legii Serviciului Social.

Astfel ne permitem a propune:

1. *Institutul Social Banat-Crișana să fie ridicat la rangul de regională pentru Ținutul Timiș a Institutului de Cercetări Sociale al României.*

Motive: Institutul nostru de șapte ani lucrează în conformitate cu directivele Domniei Voastre pe terenul cercetărilor monografice după metodologia Institutului Social Român, fiind cel mai vechi Institut Social regional din întreaga țară, cu o activitate recunoscută și apreciată de Domnia Voastră.

Din economia legii pentru Serviciul Social rezultă că toată activitatea socială și de culturalizare intră, de aci înainte în atribuțiunile Fundațiilor Regale „Principele Carol”, conform art. 24 din suszisa lege. Acest serviciu social a fost divizat în două părți bine distincte și anume: a) într-o activitate de culturalizare, deci de realizare și b) într-una de cercetări sociale potrivit art. 16 din lege. Aceste cercetări se vor efectua de către „Institutul de Cercetări Sociale al României” care este singurul autorizat ca să organizeze, să conducă și să coordoneze lucrările din toate domeniile sociale, contribuind la stabilirea planului de lucru al Serviciului Social, cu ajutorul cercetărilor monografice, după cum arată art. 16 din această lege. Tot acest articol dispune că Institutul de Cercetări Sociale al României va cuprinde și Institutele de Cercetări regionale cari „vor lucra sub directivele și sub controlul Institutului din București”.

În consecință credem că avem căderea și titlul de drept incontestabil să cerem ca Institutul nostru să fie declarat de regională pentru Ținutul Timiș al Insti-

tutului de Cercetări Sociale al României, mai ales că prin această încadrare nu s'ar face altceva decât o consacrare și menținere a unei stări de fapt deja existente în momentul de față.

2. *Articolul 12 din proiectul de Statute ale Institutului de Cercetări Sociale al României să se modifice în sensul că președinții regionalelor sunt membrii de drept al Comitetului de Conducere al Institutului de Cercetări Sociale al României.*

Motive: Art. 12 al suszisiului proiect de statute reglementează felul conducerii Institutului de Cercetări Sociale al României (*pe care îl vom numi pe scurt: Institutul Central*), printr-un Comitet de Conducere. Din acest Comitet fac parte — potrivit proiectului de statute — „unul sau doi membrii aleși prin rotație dintre președinții Institutelor regionale, în ordinea alfabetică a orașului de reședință al acestor Regionale“. Cum asemenea regionale vor fi înființate în București, Chișinău, Cluj, Constanța, Craiova, Iași și Timișoara — conform art. 16 al proiectului de Statute — și cum acești membrii aleși vor funcționa câte un an prin rotație, Timișoara abea după opt ani ar ajunge să fie reprezentată în acest comitet de conducere deși noi am fost primul Institut Social provincial pe țară.

Institutul nostru s'ar simți pe drept cuvânt adânc nemulțumit dacă reprezentantul său nu ar face parte decât la intervale de din opt în opt ani și numai după opt ani socotiți de la anul curent în Comitetul de Conducere al Institutului Central, atunci când Institutul Social Banat-Crișana a fost și este primul Institut Social regional care a dat dovadă de o activitate în adevăr încadrată în principiile serviciului social, multe înainte de intrarea în vigoare a legii din 18 Octomvrie 1938.

3. *Să se întocmească de către Institutul de Cercetări Sociale al României Statute-tip, pentru regionale în concordanță cu art. 18 din proiectul de Statute și art. 16 din legea Serviciului Social.*

Motive: Art. 18 din proiectul de Statute, potrivit art. 16 din legea serviciului social, reglementează existența Institutelor regionale, urmând ca și la Timișoara să se înființeze un asemenea Institut regional. Aliniatul II din suszisiul articol al proiectului de statute prevede că aceste regionale vor funcționa după Statutele și regulamente proprii întocmite cu avizul Institutului Central, în cadrele și sub directivele științifice ale acestui Institut Central.

Noi credem că din moment ce Institutele regionale fac parte integrantă din Institutul Central, ca niște filiale ale Centralei, este potrivit să se întocmească un Statut-tip pentru cele opt regionale căci în caz contrar fiecare regională va activa diferit, prin diferite organizații interne, ceea ce ar fi în dauna unității de acțiune.

Institutul nostru se oferă să întocmească aceste Statute-tip ale regionalelor potrivit cerințelor locale și în baza experiențelor câștigate în decursul activității sale ca Institut Social regional în Banat-Crișana.

4. *Personalul de conducere al Institutului nostru, ridicat la rangul de regională, să fie încadrat conform art. 22 din legea Serviciului Social, ca funcționari de stat și salariați și să se înființeze câte o echipă model stabilă permanentă pentru fiecare județ compusă din cca. 15 membrii specializați și salariați.*

Motive: În ce privește situația actuală a Institutului Social Banat-Crișana, noi ne găsim în fața altor două alternative: a) Institutul nostru va fi transformat în

regională a Institutului de Cercetări Sociale al României, sau b) vom fi încadrați, potrivit art. 17 din proiectul de Statute ca o Instituție particulară îndreptătită a se federaliza la Institutul de Cercetări Sociale al României. Anume conform art. 17 din proiectul de Statute, Institutul de Cercetări Sociale al României este îndreptățit să federalizeze asemenea Instituțiuni particulare, care desfășoară o activitate socială.

După cum am arătat la pct. 1. din acest memoriu, noi credem că suntem în drept a solicita să fim declarați de regională a Institutului de Cercetări Sociale al României, deci să ni se dea caracter de Instituție publică.

În cazul acesta toată organizația internă și externă a Institutului nostru își pierde caracterul particular urmând ca conducătorii Institutului nostru să fie asimilați funcționarilor Fundațiilor Regale.

Pe de altă parte, din economia legii pentru serviciul social și din Statutele Institutului de Cercetări Sociale, precum și din programul vast al Domniei Voastre rezultă că anchetele monografice se vor extinde asupra întregii țări, înglobând deci cca 15 000 comune rurale.

Evident că această imensă operă care va dura ani de-a rândul nu se va putea efectua și realiza decât activând în tot decursul anului, anchetând cel puțin 25—30 comune anual într'un județ timp de opt luni de zile, urmând ca în cele patru luni de iarnă, materialul monografic să fie prelucrat, pentru a se satisface cerințelor art. 3 pct. 2—3 al proiectului de Statute adică a pune la dispoziția Institutului Central, materialul prelucrat și întocmit cu concluziuni și propuneri reale, deoarece Institutul Central în definitiv nu mai prin aceste regionale va putea activa fiind ele organele lui executive.

Prin urmare aceste cercetări uriașe necesită un aparat stabil bine înzestrat, bine pregătit și complet. Astfel propunem ca la sediul regionalelor să se înființeze pentru fiecare județ din raza regionalei, cel puțin câte o echipă permanentă compusă din cca 15 monografiști specializați și salariați, cari ar activa sub conducerea regionalei, conform indicațiunilor primite de la Institutul Central și sub controlul acestuia.

Dacă însă Institutul nostru nu va fi ridicat la rangul de regională, atunci noi vom rămâne un Institut particular, federalizat conform art. 17 din proiectul de Statut. În cazul acesta bine înțeles că Institutul nostru va activa, dacă va fi cu puțință, alături de o regională puternică pe baza Statutelor sale actuale, anchetând anual câte o comună timp de două-trei săptămâni. Dar chiar această activitate modestă numai atunci se va putea realiza dacă Institutul Central îi va asigura un ajutor bănesc, deoarece după intrarea în vigoare a legii serviciului social, autoritățile nu vor mai avea dreptul să-i acorde subvenții, căci conform art. 23, pct. 2 al suszisei legi, comunele vor avea datoria să contribuie la fondul cultural al Serviciului Social cu câte 2% din venitul lor ordinar.

Noi credem însă că în situația aceasta Institutul nostru nu va mai găsi colaboratori cari să activeze în mod gratuit, din moment ce activitatea culturală și socială fiind etatizată, toți acei cari lucrează în cadrul serviciului social sunt contribuții potrivit art. 22 al legii Serviciului Social care prevede că „funcționarii superiori și inferiori ai serviciului social și ai subdiviziunilor lui sunt asimilați funcționarilor de Stat“. Nu se va mai afla prin urmare nimeni care să-și facă titlu de ambiție personală și de abnegație dusă în extrem, muncind alături de mii de salariați ai Serviciului Social, numai din cel mai pur idealism. Ar fi la fel, dacă bunăoară un jurist ar declara că vrea să împartă justiția în mod gratuit alături

de magistrați. Opinia publică îl va considera oare pe acel magistrat de idealist sau de nebun?

Deci, din momentul ce vor exista funcționari ai Serviciului Social, salariați, pentru munca covârșitoare ce li se va cere pe teren sociologic, este evident că nu se vor mai găsi intelectuali nesalarizați care să vrea să depună aceeași muncă copleșitoare în mod gratuit alături de salariați. Căci în serviciul social nu va mai fi vorba de trei-patru săptămâni de muncă pe an, dăruită scopului măreț al ridicării neamului, în mod dezinteresat, de orice intelectual patriot, ci de o mobilizare generală la o muncă organizată care nu ar mai lăsa idealiştilor de până acum timpul necesar câştigării existenței. De aceea foarte judicios a prevăzut legea Serviciului Social o retribuire a muncii Sociale care acum depășește ca volum activitatea unor idealişti de speța și valoarea acelor care bunăoară alcătuiesc Institutul Social Banat-Crișana.

Ținem să repetăm că după părerea noastră, un rezultat satisfăcător al cercetărilor sociale în proporția uriașă în care ele sunt preconizate, nu se va putea obține decât prin echipe stabile, cari vor forma nucleul echipelor volante. Aceste echipe volante, compuse din funcționari publici și studenți, conform art. 10, 19 și 20 din legea Serviciului Social, vor fi deci conduse de către echipierii permanenți ai regionalilor, salariați, până ce se vor forma, prin cursurile de perfecționare prevăzute de art. 20 din legea Serviciului Social, conducători specializați.

Nădărdum, Domnule Profesor, că Domnia Voastră, apreciază munca noastră entuziastă și abnegată de până acum, veți binevoi a da deplină satisfacție acestor deziderate exprimate de Comitetul Institutului nostru.

Timișoara la 28 Noemvrie 1938

Președinte, ss. indescifrabil

Vicepreședinte, ss. indescifrabil

Secretar General, ss. indescifrabil.

Originalul la Arhivele Statului Caransebeș, inv.

II.

1939, martie 28, București.

Adresă a Institutului de Cercetări Sociale al României către Regionala Timișoara în legătură cu probleme privitoare la buget.

Serviciul Social

Institutul de Cercetări Sociale al României

Președinte Activ: M.S. Regele

Nr. 12 300.

București III 28. III, 1938.

Onor. Institutul de Cercetări Sociale

Regionala Timișoara.

La adresa Dv. din 18.III.1939 privitoare la buget, Vă aducem la cunoștință că, cel în prezent, Institutul de Cercetări Sociale al României se găsește în imposibilitatea să acorde Regionalei Dv. o subvenție mai mare de lei 700 000, până la 1 Aprilie 1940. În măsura în care Centrala va primi fonduri, vă va mări subvenția. De asemenea suntem gata să facem intervențiile pe care ni le cereți pentru ca să obțineți fonduri din altă parte. Vă rugăm să dați delegație și instrucții unuia din membrii Regionalei Dv. care va veni întâmplător la București, ca să împlinească

împreună cu noi toate formele necesare. Până atunci însă, vă rugăm să întocmiți budgetul Institutului Dv. pe suma de lei 700 000. În bugetul Dv. va trebui să figureze absolut toate cheltuielile pe care aveți de gând să le faceți, deci și monografia Sârbova și spesele de deplasare ale echipierilor, spesele popotei și ale chiriei în sat, precum și tipărirea formularelor și a chestionarelor de lucru. Vă rugăm deasemenea să țineți seama că anul acesta nu veți mai întreprinde monografia unui singur sat ci monografia plășii model în care lucrează Serviciul Social. Prelucrările datelor statistice și tipărirea rezultatelor le veți putea face la Centru în ceasul în care budgetul nu vă este suficient. La proiectul de budget trimis de Dv. ne permitem să facem următoarele observații:

Sumele pentru personal sunt prea mari față de sumele pentru material. Institutul de Cercetări are salarii mult mai mici decât Serviciul Social. Directorii Regionale sunt plătiți cu 6 000 lei lunar. Secretarii generali sunt salariați numai în cazul în care nu sunt salariați directorii. În afară de directori sau secretarul general, Institutele Regionale, salarizează cel mult doi funcționari (o dactilografă care face și pe secretarul de birou și un secretar de redacție care face și contabilitatea). Ideea unei echipe monografice permanente este excelentă dacă poate fi realizată. În condițiile impuse nouă tuturor de Ministerul de Finanțe, datorită împrejurărilor grele în care se găsește țara, va trebui să ne mulțumim cu posibilități mai reduse. La nevoie veți salariza echipierii numai 6 luni din an, 3 luni cât lucrează la teren și 3 luni pentru redactări. Vă rugăm să întocmiți budgetul Institutului Dv. după normele de mai sus, în cadrul sumei arătate și să ni-l trimiteți de urgență, spre aprobare, ca să puteți funcționa normal, după regulile instituțiilor de stat și după prevederile contabilității publice.

Vă rugăm să credeți că dezideratele Dv. sunt și ale noastre, că și noi întâmpinăm greutăți financiare foarte mari dar că înțelegem să ne ducem opera începută fără nici un ajutor bănesc acum câțiva ani, până la capăt.

Spor la lucru și Sănătate!

DE L'HISTOIRE DES RECHERCHES SOCIOLOGIQUES DE BANAT.

D. GUSTI, A. GOLOPENTIA, C. GROFȘOREAN, ET L'INSTITUT
SOCIAL BANAT-CRIȘANA (1932—1944)

(Résumé)

De l'année 1932, selon l'initiative de groupement d'intellectuels conduits par dr. Cornel Grofșorean, à Timișoara s'est constitué l'Institut Social Banat-Crișana, dont le but étant d'entreprendre des recherches sociologiques en Banat organisant plusieurs campagnes. Du point de vue scientifique on a appliqué la méthode monographique, propre à l'École sociologique de Bucharest, conduite par Dimitrie Gusti. Un important appui a été accordé aux travaux de cet Institut par Anton Golopentia, l'un des plus brillants représentants de la sociologie roumaine d'entre les deux guerres. L'étude analyse les relations de l'institut banatien avec l'école de Bucharest, telle qu'elle est présente dans la correspondance d'entre C. Grofșoreanu, D. Gusti et A. Golopentia de la période d'entre les années 1932—1944.

CORNEL GROFȘOREAN ȘI PROBLEMA INFIINȚĂRII REGIONALEI „ASTRA BĂNĂȚEANĂ“

CARMEN ALBERT

Asociațiunea Pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român a fost una din cele mai viguroase manifestări ale voinței de afirmare culturală și politică a românilor din Transilvania și Banat. Întemeiată în condițiile deceniilor de mijloc ale celei de-a doua jumătăți a veacului al XIX-lea, ASTRA, a fost o expresie vie a unității românești reușind să depășească toate greutățile, inclusiv diferențele confesionale și să se extindă practic în toate ținuturile românești din imperiul dualist. Ea și-a căutat și a reușit să-și găsească rosturi și după ce scopul fundamental al mișcării românești, indiferent de spectrul în care se manifesta, a fost împlinit la 1918: făurirea statului național unitar român. Acum se punea problema extinderii ASTREI pe întregul cuprins românesc, în toate teritoriile locuite de români¹.

Problema înființării Regionalei „Astra Bănățeană“ în noile condiții istorice, are încă nevoie de unele clarificări și de o reexaminare critică a întregului complex de împrejurări în care s-a produs. În acest scop ne-am concentrat atenția asupra fazei preliminare în care se formulau strategii de extindere, se fixau scopurile, mijloacele și direcțiile de acțiune. Acest lucru se impunea în mod obligatoriu pentru că acum, în Banat, se constituiseră și funcționau instituții care-și asumaseră deja responsabilități în domeniul cultural cum era, de pildă, Institutul Social Banat-Crișana (I.S.B.C.).

Din fericire dispunem de un important fond de documente care conțin informații cu privire la această chestiune aducând necesare clarificări asupra relațiilor dintre două instituții fundamentale vieții culturale din aceste părți. Este vorba de un set de scrisori provenind din arhiva I.S.B.C., de fapt corespondența purtată între dr. Iuliu Moldovan președintele ASTREI și dr. Cornel Grofșorean, conducătorul institutului bănățean. În împrejurările de care am vorbit, când spațiul bănățean era deja ocupat, înființarea „Astrei Bănățene“ a ridicat unele semne de întrebare, am putea spune, chiar unele neliniști. De fapt situația Banatului a fost percepută ca una deosebită chiar la nivelul conducerii ASTREI încă înainte de a se formula vreo tentativă concretă în această provincie. Ion Agârbiceanu considera indispensabilă o Regională bănățeană dar membrii Comitetului Central din acea vreme (1927) — Gh. Preda, I. Lapedatu, O. Ghibu — au socotit că este bine să se facă o consultare prealabilă pentru a cunoaște și opinia intelectualității locale².

După 1935 contactele se vor intensifica, se va trece la acțiuni concrete. Deosebit de activ în acest sens se arăta noul președinte al ASTREI, dr. Iuliu Moldovan care, în urma convorbirilor cu Alexandru

Marta, președintele Curții de Apel din Timișoara, convocase o consfătuire la care au fost invitați reprezentanții tuturor societăților culturale din capitala Banatului. Solicitat să-și spună părerea, după ce fusese informat despre acest proiect, dr. C. Grofșorean, expediază o lungă misivă președintelui în exercițiu. Deși — spune el — circulă zvonuri cum că ar fi împotriva, ține să precizeze din capul locului că este vorba de exagerări răuvoitoare. El nu este împotriva ASTREI, cum ar putea fi? Are însă unele rezerve, de fapt unele opinii, unele propuneri. Dacă este o opoziție atunci aceasta se rezumă doar la raporturile ASTRA—I.S.B.C. așa cum sunt ele concepute de ASTRA. Mai clar: este împotriva unei fuzionări între ASTRA și I.S.B.C. mai ales că Iuliu Moldovan susținea ca Regionala Bănățeană să nu fie independentă față de Asociațiune și că va beneficia numai de niște favoruri³. Recunoaștem și aici atitudinea constantă a lui C. Grofșorean izvorâtă din convingerea că Banatul trebuie să dispună de propriile instituții adaptate condițiilor locale, acestui specific ori aceasta nu putea fi posibil decât printr-o totală independență. Ceea ce nu înseamnă excluderea colaborării, dimpotrivă! Colaborarea trebuie și ea de așa manieră concepută încât să nu se transforme cumva într-o subordonare. Această opinie și-a exprimat-o și a apărut-o chiar și în etapa consultărilor pentru înființarea I.S.B.C. Atunci a reușit să-l convingă pe Dimitrie Gusti de importanța statutului autonom în raport cu Institutul Social Român, de faptul că libertatea de mișcare facilitează un spor de adaptabilitate la mediul studiat, la condițiile sale ceea ce nu poate aduce decât beneficiu. A reușit chiar să-l determine pe Dimitrie Gusti să apere el însuși independența institutului bănățean. S-au stabilit deci relații de excelență colaborare reciproc avantajoasă ceea ce l-a întărit pe Grofșorean în părerea sa⁴.

În scrisoarea expediată președintelui Iuliu Moldovan, el accentuează faptul că o fuziune ar duce pur și simplu la dispariția, la desființarea în fapt a I.S.B.C. ceea ce este cu neputință de acceptat. I.S.B.C. dispune acum de un nucleu de specialiști formați, excelenți profesioniști ai cercetărilor monografice așa cum au fost ele formulate de Școala Sociologică de la București, are realizări care au atras atenția asupra sa nu doar pe plan local ci și național, într-un cuvânt, are un prestigiu incontestabil. Dar chiar și dacă el personal și-ar da acceptul, schimbarea tot nu s-ar produce pentru că ea poate fi validată numai de Adunarea Generală a membrilor institutului și este dincolo de orice îndoială că o asemenea propunere ar fi respinsă. Știe foarte bine acest lucru și orice cedare din partea sa l-ar pune în imposibilitatea de a mai rămâne în fruntea I.S.B.C. Este de acord însă că în fața unui blocaj este preferabilă găsirea unei soluții fie ea și de compromis. El chiar are una⁵. Mai întâi ține să spună că are în vedere colaborarea din convingere, fiindcă știe că în Banat sunt într-adevăr multe de făcut și ele pot fi făcute mai bine împreună și cu sprijin reciproc. Acțiunea declanșată în comun ar avea, după el, trei direcții: „*examinarea științifică* cu tot bagajul sociologic a fenomenelor sociale, *culturalizarea maselor* și în fine: realizări practice de ordin administrativ, economic, sanitar, etc.”⁶. Această colaborare este determinată de o dublă motivație: I.S.B.C. nu are nici timpul și nici mijloacele necesare pentru lucrări practice iar culturalizarea nici nu intră în atribuțiile sale; I.S.B.C. a încercat și această modalitate înființând un cămin

cultural, aranjând o expoziție de țesături, dăruind cărți agricole, broșuri și reviste, întemeind o bibliotecă pentru cămin, ținând prelegeri pentru gospodăria casnică, realizând deci lucruri care, în fond, nu intrau în specificul său⁷. A persevera în acest sens însemna mai puțină eficiență și mai multă pierdere de timp și tocmai de aceea este nevoie chiar de un al treilea coechipier adică colaborării deja în discuție să i se includă și Fundațiile Regale care și-au manifestat clar dorința de a se implica în Ardeal și Banat nu doar în vechiul regat. Colaborarea aceasta este pur și simplu de căutat pentru că Fundațiile dispun de resurse financiare importante fără de care procesul de culturalizare nici nu poate fi conceput.

Conlucrarea în varianta propusă de Grofșorean, încredințează el cu același prilej, între ASTRA și I.S.B.C., ar putea fi benefică pentru satul românesc dar și pentru activitatea de propagandă națională, pentru activitatea publicistică pusă în slujba acesteia. Ideea unei tipografii era o preocupare majoră a lui Grofșorean și pentru obținerea ei ar fi acceptat și colaborarea cu ASTRA și FUNDAȚII: Astfel s-ar fi putut înființa o tipografie „pentru a facilita tipărirea revistei noastre apoi a edita lucrări (...) publicând observațiile noastre, documente științifice adunate într-un buletin care să fie trimis tuturor ministerelor, parlamentarilor, presei române, Legațiilor, oamenilor politici, pentru a le informa despre tot ce se petrece în lagărul minorităților. Apoi triând materialul, a prelucra aceste documente în mod științific având în vedere contrapropaganda atât de necesară (...). Concomitent ar trebui să urmărim tot ce se scrie în Ungaria (măcar în Ungaria) informând pe cei în drept despre tot ce se petrece acolo⁸. Textul citat cere unele lămuriri. În prima parte a scrisorii sale Grofșorean expune pe larg situația tragică ce se manifestă pe frontiera de vest, în Banat inclusiv, în privința deznaționalizării românilor care continuă, iată, și după 1918. Sunt fapte periculoase care l-au îndemnat și la înființarea I.S.B.C. Cele citate mai sus trebuie înțelese în acest context. De fapt asupra acestui punct, cu privire la contracararea unei propagande antiromânești, revizioniste, făcută tot mai pe față și sporind în amploare, au căzut de acord. Iuliu Moldovan recunoaște că: „Ceea ce m'a îndemnat să mă gândesc la creierea unei regionale a ASTREI în Banat a fost, după cum știți, regresivitatea numerică a elementului românesc de acolo și pierderea patrimoniului spiritual specific românilor din Banat; două procese dezastruoase din punct de vedere etnic. Obiectivul precis în special al Regionalei noi ar fi fost de ataca aceste probleme, de a-și concentra toate eforturile pentru a opri acele procese și pentru a sana substratul moral morbid ale cărui simptome sunt. Deci nu așa numita „culturalizare“ a maselor, nu intensificarea activității obișnuite cu scop de cultură generală și variată au determinat inițiativa noastră⁹. Dacă există o identitate de scop, atunci — conchide Grofșorean — poate exista și una de acțiune dar nu prin suprapunere sau fuziune între instituțiile participante ci prin colaborare și anume o colaborare prin diviziunea muncii. Se poate, la urma urmei găsi și o soluție optimă chiar în ceea ce privește „îngemănarea“ unor instituții, o soluție care să asigure o legătură strânsă și o eliminare, în același timp, a suspiciunilor. El a imaginat una prin care relația între ASTRA și I.S.B.C. să fie, practic, instituționalizată: cooptarea reciprocă a reprezentanților celor două părți în conducerea celeilalte. Astfel, aceleași persoane vor colabora atât în

comitetul ASTREI cât și al Institutului Banat-Crișana. Era, în fond, o formulă diplomatică prin care se urmărea eliminarea unor animozități stârnite din orgoliu dar și o tentativă de a împărți echitabil atât responsabilitățile cât și decizia, conducerea. Aceasta ar fi dus la întărirea I.S.B.C. care urma să beneficieze de posibilitățile financiare ale ASTREI cât și de experiența acesteia. El nu este împotriva Regionalei bănățene ba chiar o asemenea idee vine în sprijinul ideilor sale din domeniul administrativ-politic pe care le-a și expus nu de mult lui Vaida — Voevod. Trebuie găsită însă formula mulțumitoare pentru toți și el crede că propunerea sa conține o asemenea formulă. Potrivit ei în Comitetul Central al Regionalei trebuiau incluși președinții despărțămintelor, respectiv ai județelor Arad, Timiș-Torontal, Caraș și Severin care devin astfel, automat, vicepreședinți ai ASTREI bănățene. În același comitet vor mai fi cooptați atât președintele I.S.B.C., cât și cel al secției din Arad. Președintele despărțământului Timiș-Torontal devine primul vicepreședinte al Regionalei suplinind, în caz de absență, președintele. Se va recurge la reciprocitate adică președintele și primul vicepreședinte vor fi incluși ca membrii de drept în Comitetul coordonator al I.S.B.C. În acest cadru colaborarea s-ar produce de la sine pentru că hotărârile ar fi identice¹⁰. Ar mai fi un lucru important: aria de cuprindere a Regionalei să fie extinsă, asemeni celei a institutului, și asupra Crișanei deci pe întreaga frontieră de vest, spațiu de interes comun al celor două instituții.

Răspunsul nu a întârziat. A fost la fel de diplomatic! Mai întâi dr. Iuliu Moldovan se declară de acord asupra identității scopului urmărit dar are un punct de vedere diferit în privința modului de organizare în realizarea lui. El consideră necesară unirea eforturilor celor interesați, un unic plan de muncă și o conducere unică. În consecință, fapt esențial, o organizație unică. Când afirmă acestea are în vedere numai ASTRA și I.S.B.C. nu și Fundațiile Regale. „Fundația nu dispune de o regională în Banat. 2. Fundația are obiective și metode de lucru esențial deosebite de acele pe cari le precizăm și 3. ASTRA nu poate în nici un caz să renunțe la realizări pe teren căci ele formează o parte integrantă a programului ei de muncă...¹¹ ASTRA va colabora cu Fundațiile dar pe alte baze. Iată-l deci acum pe Iuliu Moldovan apărând o independență și pledând pentru eliminarea concurenței pe teren! Când se referă la raporturile ASTRA—I.S.B.C. punctul său de vedere se schimbă radical; Nu poate fi vorba de o simplă colaborare ci de o contopire într-o singură organizație. Ea va concentra eforturile intelectualității bănățene și a tuturor așezămintelor culturale din regiune: „...numai prin o singură conducere, printr-un singur program de muncă care să asigure atât cercetările necesare cunoașterii realității, cât și activitatea și realizările practice se poate ajunge la rezultatul dorit¹².

Replica nu s-a lăsat așteptată. Ea este cuprinsă într-o a treia scrisoare a fruntașului bănățean în care revine cu noi argumente în sprijinul variantei sale. Se remarcă finețea observațiilor, claritatea ideilor și convingerea că evoluția mișcării culturale însăși va impune o conciliere între ASTRA, Institutele Sociale și Fundații. Acest lucru se va întâmpla mai repede decât este de bănuț. Un semnal clar în acest sens — adică

pentru decizia Fundațiilor de a activa și în Ardeal — este înființarea unei filiale clujene a Institutului Social Român. Grofșorean făcea de fapt aluzie la strădaniile tot mai stăruitoare ale Fundațiilor de a se infiltra într-un spațiu până atunci controlat de ASTRA, cărora vechea Asociațiune — având în vedere patronajul suveranului — nu avea cum să le stea împotrivă. Cu alte cuvinte tocmai se crea un precedent ce trebuie luat în considerare mai ales că în Banat echipele regale s-au și instalat în unele localități. Era o realitate de necontestat. În sprijinul ideilor sale, Grofșorean, aduce argumente de netăgăduit subliniind și faptul că realizările practice trebuie asumate de cineva. Institutul său dispune de specialiști care nu au timpul necesar, nici numărul și nici fondurile necesare pentru așa ceva. ASTRA la rândul ei va trebui să se pregătească de concurență cu Fundațiile dar în fața acestora totul este dinainte pierdut. „Credeti — scrie el că dacă am înființa Regionala, adică un comitet în plus, atunci vom obține mai mult sprijin? În detrimentul Fundațiilor Regale, adică a echipeilor monografice? Contest aceasta! Nu cred că se va afla vreodată un prefect-primar care, de dragul ASTREI Regionale, să aibe curajul de a se trage în degete cu echipele regale”¹³. Considerarea circumstanțelor concrete impun schimbarea termenilor acestei discuții și în general impun alte perspective. Institutele Sociale au menirea de a sesiza, în urma cercetărilor de teren, neajunsurile satului pe care le vor cuprinde în studiile sociologice. Monografiile întocmite de specialiști vor fi înaintate Fundațiilor Regale care, pe baza lor, în anul următor, când vor descinde la fața locului, vor face realizările materiale. Abia într-o a treia etapă, după epuizarea primelor două, va interveni ASTRA. O va face într-un sat deja pregătit îndrumându-l atât în domeniul spiritual cât și în cel economic, social, financiar. Acesta, crede el, ar fi rostul ASTREI în Banat. Ceea ce afirmă se bazează pe propriile cercetări și pe o bună cunoaștere a realității vieții. Această concluzie a formulat-o după campania de la Belint, unde realitatea satului a confirmat necesitatea îndrumării în viața spirituală, morală, economică, sanitară și gospodărească. Și aceasta trebuie să revină tocmai ASTREI! Ideea colaborării între cele trei instituții menită să modifice existența, modul de existență al satului, revine cu insistență în finalul scrisorii. Judecând realist situația nu poate fi ignorat faptul că sociologul Dimitrie Gusti tocmai lucra la stabilirea unor posibilități, unor forme de fuziune între Fundații și Institutele Sociale. Este adevărat că în privința metodelor pe care trebuie să le urmeze Fundațiile Regale încă se mai experimentează dar trebuie recunoscut că Fundațiile sunt o realitate și tot așa înaltul lor patronaj: „Revin însă la cele relatate din parte-mi în adresa mea anterioară: se impune reglementarea colaborării între Institutele sociale, ASTRA, Fundațiile Regale. La București se așteaptă cuvântul D-voastră. De ce să nu luați deci D-voastră, adică ASTRA, soluționarea în mâni. Cu atât mai vărtos că, am impresia unei desorientări și la centru. Nici d-l Gusti nu știe cum să soluționeze colaborarea între Institut și Fundațiile Regale, opunându-se și dânsul hotărât la fuzionarea acestor două instituțiuni. La fel nu s-a cristalizat încă nici metoda Fundațiilor Regale. Deocamdată și ele experimentează „dar“ voința de culturalizare a Majestății Sale este o realitate. Fundațiile Regale, cu toată autoritatea lor și cu resursele lor umane

și materiale, la fel, sunt o realitate. Se poate ca să trecem peste realitatea acestor factori?⁴¹⁴

Satul bănățean — confirmă încă odată Groșorean — este într-adevăr în mare dificultate. Campaniile I.S.B.C. au relevat lipsa de religiozitate, destrămarea familială, lipsa de igienă (mai cu seamă infantilă), boli venerice și chiar lipsa unor cunoștințe gospodărești. Toate acestea ar putea fi eradicate numai printr-o acțiune continuă și concertată, printr-un efort la care să fie solidarizate toate forțele vii ale neamului. Acesta este deci dezideratul impus de realitate: unitatea în acțiune.

Ca și în atâtea alte momente dificile care au fost sau vor veni, pentru el și pentru Institut, Cornel Groșorean solicită sprijin de la Dimitrie Gusti. Într-o scrisoare către directorul Institutului Social Român, ajuns ministru, el găsește prilejul să prezinte și situația impusă de acțiunile ASTREI: „... am onoare a Vă raporta că stau în discuție cu dl. dr. Iuliu Moldovan asupra felului colaborării între ASTRA și Institutul Social. Anume, D-sa vrea să înființeze ASTRA Regională a Banatului în strânsă legătură cu instituțiunile culturale din Banat, îndeosebi, natural, cu Institutul nostru. Adeacă documentându-i d-lui Moldovan imposibilitatea ca să cedăm independența noastră așa cum ar fi dorit-o dânsul la început⁴¹⁵. Pentru a fi convingător ține să-și exprime și cu această ocazie, ideile despre diviziunea muncii așa cum a făcut-o și către președintele ASTREI. Îl roagă pe Dimitrie Gusti să mediteze controversa iscată de pretențiile ASTREI și își exprimă convingerea în corectitudinea punctului său de vedere. Evoluția mișcării culturale din Banat avea să-i confirme liderului I.S.B.C., chiar dacă numai parțial, opiniile.

În confruntarea cu intenția ASTREI de a îngloba și Institutul de la Timișoara, Cornel Groșorean a fost câștigătorul reușind să salveze independența și libertatea de mișcare. Nu pentru multă vreme însă. Prin efectul legii Serviciului Social I.S.B.C. își pierde calitatea de persoană juridică vreme de aproape un an. El a devenit Regională a Institutului de Cercetări Sociale al României dar această situație — nu lipsită de asperități — era oricum de preferat altelea deoarece erau, cele două instituții, de același profil, desfășurau același gen de activități pe baza aceluiași metode științifice.

Mentținerea independenței I.S.B.C. a fost salutăată cu bucurie de mulți intelectuali bănățeni, în primul rând, de membrii și colaboratorii acestuia cu toții potriviți afilierei. Anton Golopenția, prezent întotdeauna lângă I.S.B.C. mai ales în clipele dificile, a ținut să facă publice meritele sale, prilej de a evoca și prezența ASTREI în Banat: „Cât de mult a înviorat Institutul viața românească a Banatului, s'a văzut cu prilejul Congresului anual al ASTREI ținut înainte de câteva luni la Timișoara. Tentativa de înglobare a vieții culturale a Banatului în ASTRA (în condițiuni onorabile: o regională a ASTREI) a întâlnit un refuz hotărât. Caietul din urmă al Revistei I.S.B.C. cuprinde numeroase pagini care manifestă mândria intelectualilor bănățeni de ce le-a reușit și convingerea lor că pot servi de pildă și conducătorilor Ardealului⁴¹⁶. Episodul a fost evocat peste doi ani chiar de Cornel Groșorean în revista editată de I.S.B.C., „D-l profesor dr. I. Moldovan, președintele ASTREI-centrale propune și fuzionarea tuturor instituțiunilor culturale din Banat, sub egida ASTREI-Regionale. Propunere care în discuții de circa timp de un an, nu a fost

primită de către conducerea I.S.B.C. menținându-și și pe mai departe independența și autonomia sa deoarece acest institut avea un asemenea activum în spatele său, de care nu dispusese nici chiar ASTRA-centrală, necum o formație nouă cum este „ASTRA-Regională“ din Banat, chemată să-și dovedească capacitatea abia de aci încolo¹⁷. De aici rezultă, după el, motivele reale ale tentativelor ASTREI, căci „...activitatea Institutului a trezit energiile adormite și în câțiva ani s'a resimțit o vie și viguroasă acțiune în toate domeniile culturale și artistice. Fapt care, la un moment dat, a provocat și atenția ASTREI-Centrale. Geloasă pe trecutul ei, geloasă pe rolul său conducător a simțit că terenul ei fuge de sub picioare și, pentru a se încadra în ritmul vieții culturale din Banat, hotărâse înființarea ASTREI Regionale...“. Această victorie face parte, în concepția președintelui I.S.B.C., dintr-un șir lung de realizări care a dus la relansarea vieții culturale într-o provincie, care „cu câteva decenii în urmă era lipsit de o viață culturală proprie, fiind încadrat în ritmul spiritualității ardelențești, datorită luptei comune pe teren politic, îndreptată împotriva dominației maghiare (...) Rolul principal în această comunitate spirituală îl avuse ASTRA, până la unire, când situația s'a schimbat brusc, manifestând Banatul tendințe separatiste, fără prea mare răsunet; iar ASTRA cufundându-se într-o toropeală inexplicabilă“. Aceasta a fost atmosfera în care a luat naștere I.S.B.C. ale cărui merite vor fi dealtfel recunoscute de ASTRA. Acesta este și motivul fundamental pentru care a declanșat încercarea de înglobare a sa. Urma să dea vitalitate unei asociațiuni destul de anchilozată, afectată de bătrânețe.

Schimbul de scrisori între I. Moldovan și C. Groșorean marchează un moment important în viața Institutului bănățean și în cadrul relațiilor epistolare pe care directorul său l-a avut cu multe personalități ale epocii. Deși numărul lor este mic ele sunt totuși relevante pentru reconstituirea unui episod din trecutul unei instituții cu rol major în Banatul interbelic și nu doar în sectorul cultural sau științific.

De justetea propunerilor lui C. Groșorean avea să se convingă chiar și I. Moldovan care, expediindu-i o carte poștală, ultima deținută de fondul accesibil nouă, ține să-și exprime gratitudinea pentru „sugestiile atât de judicioase pe cari ați binevoit să mi le faceți“¹⁸. Ideea colaborării cu Fundațiile Regale care se regăsește de atâtea ori în discuție va reveni în atenția ASTREI un an mai târziu când situația financiară precară făcea imposibil un sprijin corespunzător pentru despărțămintele și regionalele sale¹⁹. Se confirma astfel previziunea sociologului bănățean.

Relațiile ASTRA-I.S.B.C. vor cunoaște și perioade de fructuoasă colaborare așa cum s-a întâmplat la campania din Ohaba-Bistra. Atunci delegații ASTREI au activat în secția culturală a echipei monografice având o participare remarcabilă.

NOTE

1 P. Matei, *Asociațiunea Transilvană pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român (ASTRA) și rolul ei în cultura națională (1861—1950)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 81.

- 2 *Ibidem*, p. 90.
- 3 *Ibidem*.
- 4 C. Albert, V. Leu, *Din istoria cercetărilor sociologice în Banat*, Dimitrie Gusti, *Anton Golopenția și Institutul Social Banat-Crișana (1932—1944)* din prezentul volum.
- 5 Arhivele Statului Caransebeș, Fond Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin din Reșița (în continuare M.J.C.), inv. 1195/1—1196/1. Scrisoarea lui C. Grofșorean către I. Moldovan din 6 octombrie 1935.
- 6 *Ibidem*.
- 7 Realizări în timpul campaniei de la Sârbova, 1935.
- 8 Arhivele Statului din Caransebeș, M.J.C., inv. 1195/1—1196/1. Scrisoarea lui C. Grofșorean către I. Moldovan din 6 octombrie.
- 9 Arhivele Statului din Caransebeș, M.J.C., inv. 1197/1—1199. Scrisoarea lui I. Moldovan către C. Grofșorean din 12 octombrie 1935.
- 10 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 1195/1—1196/2. Scrisoarea lui C. Grofșorean către I. Moldovan din 6 octombrie 1935.
- 11 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 1197/1—1199. Scrisoarea lui I. Moldovan către C. Grofșorean din 12 octombrie 1935.
- 12 *Ibidem*.
- 13 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 1194/5. Scrisoarea lui C. Grofșorean către I. Moldovan din 20 octombrie 1935.
- 14 *Ibidem*.
- 15 Arhiva Muzeului de Istorie al Județului Caraș-Severin din Reșița, Fond C. Grofșorean, inv. 8130/72. Scrisoarea lui C. Grofșorean către D. Gusti din 26 octombrie 1935.
- 16 A. Golopenția, *Două centre regionale de organizare românească și de documentare: Institutele Sociale din Banat și Basarabia*, în „Sociologie Românească” II (1937), nr. 11—12, p. 530.
- 17 C. Grofșorean, *Emanciparea culturală a Banatului*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, V (1937), Nr. 19—20, p. 86.
- 18 Arhivele Statului Caransebeș, M.J.C., inv. 1193/1. Scrisoarea lui I. Moldovan către C. Grofșorean din 14 octombrie 1935.
- 19 P. Matei, *op. cit.*, p. 71.

CORNEL GROFȘOREAN ET LA QUESTION DE LA FONDATION DE „ASTRA BĂNĂȚEANĂ”

(Résumé)

S'appuyant sur des documents inconnues, l'étude met en lumière les relations entre l'Institut Social Banat-Crișana de Timișoara et „Astra”, association culturelle ayant ses racines historiques en Transylvanie et Banat et ses efforts de s'adapter à la nouvelle situation d'après l'année de 1918. On remarque le début d'une concurrence entre les anciennes et les nouvelles institutions culturelles roumaines de Banat, mais aussi des solutions générées par l'expérience et les résultats des recherches sociologiques. Les documents cités dévoilent toute une série de plans de collaboration proposés en 1935 par le docteur Grofșorean le dirigeant du premier institut sociologique en Banat.

CONFRUNTĂRI POLITICE ȘI ELECTORALE ÎN JUDEȚELE BĂNĂȚENE ÎN ANUL 1946

MIRCEA RUSNAC

„Un guvern liber ales, în oricare din aceste țări, va fi un guvern antisovietic, ceea ce eu nu pot admite”⁴¹. Astfel îi răspundea Stalin președintelui Statelor Unite, Harry Truman, cu ocazia Conferinței de la Potsdam (iulie 1945), când acesta propusese examinarea posibilității ca și în țările Europei răsăritene să aibă loc alegeri libere și corecte. Iar cu trei luni mai devreme, tot Stalin îi declarase lui Tito, aflat în vizită la Moscova: „În războiul acesta nu este la fel ca în cel trecut, ci cel care ocupă un teritoriu își impune și sistemul său social. Fiecare își impune sistemul său acolo unde ajunge armata sa. Altfel nici nu poate fi”⁴².

Aceste două afirmații sunt definitorii pentru istoria de 45 de ani a jumătății răsăritene a continentului european. Între țările ocupate de trupele sovietice la finele celui de-al doilea război mondial și obligate astfel, fără a li se cere părerea, să adopte sistemul comunist, s-a aflat și România. Lovitura de stat de la 23 august 1944 a plasat România în tabăra inamicilor Germaniei naziste și a facilitat ocuparea integrală a teritoriului țării de către Armata Roșie. Duritatea acestei ocupații, care se va prelungi pe o perioadă de 14 ani, a fost resimțită dureros de populația și de economia țării. Un puternic șoc a produs noua realitate și în regiunea de sud-vest a României, în Banat, cu atât mai mult cu cât aici nu mai fusese cunoscută nici o ocupație rusească pe parcursul întregii istorii.

În Banat, trupele sovietice au pătruns în lunile septembrie—octombrie 1944, după scurte ciocniri cu unitățile Wehrmacht-ului în retragere. Deși autoritățile locale și populația le-au organizat o primire binevoitoare, în speranța unui comportament pe măsură al noilor veniți, dezamăgirile nu au întârziat să se producă. Despre pătrunderea sovieticilor în județul Caraș, unul dintre liderii din acea perioadă ai social-democrației reșitene, Georg Hromadka, avea să-și amintească: „Primele tancuri sovietice ajung la Reșița. În cadrul unei serbări de bun-venit în cinstea unor unități rusești de infanterie, se declanșează unele fricțiuni, cauzate de „eliberatori”, care inoportunează soțiile muncitorilor prezenți. Soțiile mineurilor din Steierdorf-Anina sunt siluite, trăind momente groaznice când intră rușii în localitate”⁴³. Între timp, mii de locuitori, în special de naționalitate germană, părăsiseră Banatul odată cu unitățile Wehrmacht-ului, înțelegând că viitorul lor aici devenea, datorită noii conjuncturi, mai mult decât nesigur. Același Hromadka consemna: „Familii germane din Cravița și din Steierdorf-Anina fug, lăsându-și averea vraiste. Ei se alătură coloanelor de fugari alcătuite de șvabii bănățeni, care se retrag înspre nord-vest”⁴⁴. Nici în Banatul iugoslav, unde Armata Roșie pătrunsese de asemenea, situația nu era mult diferită. După datele oficiale ale regi-

mului titoist, acolo soldații sovietici comiseseră 1219 violuri, dintre care 111 violuri cu omor, și 1 204 cazuri de jaf cu vătămare⁵. Iar despre prezența acelorasi „eliberatori“ în zona Oraviței, o călugăriță anonimă, refugiată de la Iași, nota: „Rușii rămași aci în popas is mulți și-s răi (. . .). Toate casele din jurul nostru is pline de ei. Foiesc pe străzi. Sunt agresivi. Tot orașul e răvășit de ei. Jefuiesc pretutindenii. Năpustesc în case particulare cu revolverul întins, cerând să li se dea rachieu și spirt⁶“.

În aceste condiții, revenirea la o viață normală era imposibilă. Deși erau practic autorii loviturii de stat de la 23 august 1944 și ai noului curs al istoriei noastre, într-un moment când nu mai exista nici o altă soluție, regele Mihai și conducătorii Partidelor Național Țărănesc și Național Liberal vor constata curând că situația țării devenise îngrijorătoare. Supunând țara unui jaf de mari proporții, noii ocupanți au avut suficiente motive de a intensifica această „activitate“ în județele bănățene, cu atât mai mult cu cât acestea se numărau printre cele mai bogate. Bucurându-se până atunci de o relativă prosperitate economică și de un echilibru social-politic stabil, Banatul mai întrunea și o altă calitate, anume aceea că, fiind un mozaic etnic, lingvistic și confesional, a izbutit totuși să evite orice fel de dispută majoră pe asemenea teme. La recensământul efectuat în 1930, aici trăiau în bună înțelegere români (54,4%), germani (23,7%), maghiari (10,4%), sârbi și croați (4,3%), țigani (1,9%), cehi și slovaci (1,5%), evrei (1,2%), bulgari (1,1%), ucrainieni (0,4%), ruși (0,2%) și alte naționalități (0,9%)⁷. Noile evenimente vor marca însă profund regiunea și în ce privește aceste aspecte.

Partidele tradiționale ale țării (P.N.T., P.N.L. și P.S.D.), întrunind împreună aproape unanimitatea opțiunilor electoratului, au încercat să își reia activitatea normală, bazându-se pe repunerea în vigoare a Constituției din 1923, care asigura cadrul unei vieți politice democratice. În acest sens, la 1 septembrie 1944, Iuliu Maniu trimitea o circulară organizațiilor județene ale P.N.T., solicitându-le reluarea activității legale, pe care fuseseră nevoite să o întrerupă începând din 1938. Circulara preciza următoarele:

„1. Președinții organizațiilor județene vor proceda de îndată la întrunirea ședinței plenare a comitetelor județene și vor reintregi aceste comitete în ce privește locurile vacante prin cooptare de noi membri ai comitetelor.

2. Președinții organizațiilor locale și județene vor lua măsurile necesare pentru constatarea și verificarea membrilor vechi și pentru înscrierea de noi membri, în conformitate cu dispozițiunile statutare.

3. Comitetele locale, comunale și orașenești, comitetele de sectoare în municipii și comitetele județene vor intra imediat în funcțiune.

4. Președinții organizațiilor județene vor face pregătirile prealabile pentru convocarea congreselor județene ale Partidului Național Țărănesc.

5. Programul Partidului Național Țărănesc rămâne în ființă.

Comitetul Central Executiv al partidului va pregăti pentru congresul partidului modificările și amendamentele ce se impun.

6. Statutele Partidului Național Țărănesc rămân în ființă și sunt a se observa cu strictețe⁸.

Pe această bază, s-au reconstituit rapid, încă din septembrie 1944, și organizațiile județene Arad, Timiș-Torontal, Severin și Caraș ale P.N.T.,

care se numărau printre cele mai puternice și mai sigure ale acestui partid. Organizațiile județene aveau foruri conducătoare similare celor de la centru, adică delegație permanentă, președinte, casier, secretar, cercuri de studii și organizații auxiliare specifice, precum: de tineret, muncitori, femei, profesori, avocați, medici, militari în rezervă etc., adăugându-li-se câte un birou județean, alcătuit din președinte, vicepreședinte, secretar și casier. Existau, de asemenea, organizații ale P.N.T. de orașe, comune și sate, toate fiind subordonate organizațiilor județene. Acestea, la rândul lor, depindeau de una dintre cele două organizații regionale, a Vechiului Regat sau a Ardealului și Banatului. Președintele acesteia din urmă era Mihail Popovici, care în același timp era și vicepreședinte al partidului. Conducerea centrală a P.N.T. era exercitată de Comitetul Central Executiv și de Delegația Permanentă, având un președinte (Iuliu Maniu), doi vicepreședinți (Ion Mihalache și Mihail Popovici), trei secretari generali (Nicolae Penescu, Virgil Solomon și Ion Hudiță), iar din iulie 1946, și trei secretari generali adjuncți (Virgil Veniamin, Corneliu Coposu și Nicolae Pascu). Această structură bine pusă la punct oglindește dimensiunile partidului și puternica susținere populară de care se bucura acesta.

Printre liderii marcanti ai P.N.T. se numărau și doi bănățeni. Este vorba despre Sever Bocu (născut la Șiștarovăț în 1874), fostul organizator al legiunilor de voluntari de la Kiev din 1917 și ministru al Banatului în 1930, și despre Aurel Leucutia (născut la Călacea în 1895), fostul secretar al Consiliului Național Român din Transilvania și Banat în 1918. Președinții organizațiilor județene bănățene ale partidului erau: Sever Bocu (Timiș-Torontal), Iustin Marșieu (Arad), Emil Ghilezan (Severin) și Maxim Radovan (Caraș). Aderența lor populară în regiune era în afară de orice discuție. Nici chiar muncitorii nu dădeau curs repetatelor apeluri ale comuniștilor de a-și manifesta ostilitatea față de partidele „istorice” prin mitinguri și demonstrații. Astfel, la o ședință a organizației județene Timiș-Torontal a Frontului Național Democrat (grupând aliații P.C.R.), când comuniștii au cerut scoaterea la demonstrații de stradă a „zeci de mii de oameni”, delegații P.S.D. au ripostat că „muncitorimea s-a plictisit de demonstrații” și că „elanul de luptă al muncitorilor a scăzut”, astfel încât demonstrația nu a mai avut loc⁹. În schimb, la chemarea partidelor „istorice”, populația Timișoarei a participat la marea demonstrație promonarhică și anticomunistă din 8 noiembrie 1945, prilejuită de onomastica regelui Mihai, și desfășurată concomitent cu marea demonstrație de la București și cu cele din alte mari orașe ale țării.

Adus la putere cu sprijinul tancurilor sovietice la 6 martie 1945, guvernul procomunist al lui Petru Groza a trecut la represii imediate împotriva P.N.T. și P.N.L., considerati ca adversari deosebit de periculoși. Ele au fost cvasi-interzise până în ianuarie 1946, când în urma hotărârilor luate de Conferința de la Moscova a marilor puteri (Statele Unite, Marea Britanie și U.R.S.S.), li s-a permis din nou să activeze în vederea desfășurării unor alegeri „libere și corecte”. Despre felul cum decurgea „reorganizarea” P.N.T., va menționa mai târziu secretarul său general, Nicolae Penescu: „Noi începeam reorganizarea partidului, care fusese interzis (...) de guvernul Groza cu începere din 6 martie 1945. Aveam cadre sigure și reprezentative pentru a conduce lupta electorală.

Mihail Popovici, vicepreședinte al partidului și președinte al organizației regionale din Transilvania, supraveghea reorganizarea partidului din această regiune. Eu însumi, secretar general al partidului, făceam vizite la organizațiile județene din restul țării. Numeroși tineri veneau către noi, căci noi le ofeream un spirit democratic, progresist, decis la apărarea libertăților individuale și a independenței țării. Participând la congresele organizațiilor noastre județene, puteam informa cadrele locale ale partidului despre situația internă și internațională. Totodată, partidul era bine structurat și combativ, ceea ce le plăcea comunistilor și începea să-i îngrijoreze până la a-i aduce la agresiuni violente (...). Bande înarmate, protejate de poliție și de unitățile militare sovietice, încercau să împiedice reuniunile noastre. Pretutindeni ei întâmpinau rezistența și reacția nu doar a partizanilor noștri, ci a populației, care alerga în sprijinul lor¹⁰.

Astfel, în primăvara anului 1946, au avut loc congrese și conferințe ale organizațiilor județene din Banat ale P.N.Ț. De asemenea, într-o campanie de conferințe, au fost abordate noile perspective ale luptei politice și a fost stabilită atitudinea pe care organizațiile județene urmau să o adopte în cadrul acestei lupte. La întrunirile menționate, participanții erau puși la curent cu problemele imediate ale țării și cu sarcinile care stăteau în fața Partidului Național Țărănesc. Vorbind la o adunare în Arad, Aurel Leucuția a subliniat faptul că, în confruntarea electorală care va urma, nu mai are „importanță dacă votezi pe cutare sau cutare partid, unul mai bun sau altul mai puțin bun. Acum este vorba de ceva hotărâtor. Nu este vorba de a alege un guvern pe un an, doi sau trei, ci un regim social pentru o mie de ani”¹¹. Iar conform unei informări primite de guvern de la un agent al comunistilor, în februarie 1946, în întrunirea de la Lugoj, Sever Bocu ar fi cerut: „Să se constituie „liste negre” ale tuturor românilor din Banat care s-au înscris, dau concursul sau simpatizează cu P.C.R. Acești români vor trebui să dispară la un moment oportun. Cu acest prilej, s-a propus ca, înainte de a se trece la măsuri împotriva celor proscriși, să li se pună în vedere ca „în termen de 10 zile să se lepede de P.C.R. ca de satana”¹². La rândul său, Emil Ghilezan, președintele organizației județene Severin, proclama fără rețineri, la congresul acestei organizații din 31 martie 1946: „singura soluție (este) venirea la guvern a P.N.Ț.”¹³. Tot după informațiile comunistilor, membrii partidelor de opoziție ar mai fi hotărât, în întrunirile lor, „ruperea fără cruțare a tuturor manifestelor P.C.R., oriunde s-ar afla lipite, defăimarea activității guvernului, și în special a P.C.R., pe tema lipsei de alimente, a speculei și a bursei negre; întreținerea unei atmosfere defăimătoare la adresa guvernului și a P.C.R., instituirea unor premii, care să fie înmânate în mod discret celor mai merituoși luptători împotriva guvernului dr. Petru Groza”¹⁴.

În cadrul numeroaselor întruniri ale opoziției, care se și bucurau de o participare consistentă din partea populației, erau strigate și scrise lozinci specifice, promonarhice și anticomuniste, precum: „Regele, Brătianu, Maniu“; „Maniu și Brătianu“; „Jos Groza“; „Jos Guvernul“; „Jos comunistii“; „Vrem pâine albă, jos cartelele“ etc.¹⁵ Erau însă numeroase și momentele când agenți ai guvernului, cum am arătat, se infiltrau în rândul participanților, încercând să provoace panică și dezordine. Iată ce

transmitea șefilor săi unul dintre aceștia: „De câte ori s-a strigat „trăiască guvernul Groza“, sala a huiduit vehement și a cerut scoaterea respectivilor din sală”¹⁶.

O altă formă de luptă politică o reprezentau tipărirea și răspândirea de manifeste. În cuprinsul lor se arăta că P.N.Ț. dorea „un muncitor liber, care să nu schimbe pe patronul particular cu statul.” Partidul se declara categoric „împotriva confiscării fără despăgubire a averilor“, pentru „încurajarea elementelor distincte“, pentru „dirigismul economic“ al statului, dar acestea doar prin „încurajarea inițiativelor private, iar nu împiedicarea și desființarea lor“. Totuși, fiind un partid declarat de centru-stânga, P.N.Ț. admitea: „În măsura în care interesul economic și social o va impune, vom proceda la naționalizarea marilor întreprinderi, în care inițiativa privată lipsește, ori este insuficientă”¹⁷.

Confruntările politice erau agravate de situația economică determinată de cauzele expuse mai sus, ca și de unele abuzuri și ilegalități practice de noul regim pe cale de a se instaura. La 1 februarie 1946, prefectura județului Caraș a luat „măsuri urgente pentru raționalizarea consumului la pâine, carne și alte alimente“, distribuirea lor urmând „să se facă pe bază de cartelă“. Tot atunci se mai hotăra că primăriile orașelor județului „vor proceda urgent la constatarea persoanelor care posedă stocuri de făină sau sunt și producători. Aceștia le vor retrage numai-decât cartelele de pâine”¹⁸. De altfel, hrana de bază a populației în acea vreme devenise mălaiul¹⁹.

O nouă ședință a prefecturii județului Caraș, din 28 iunie 1946, stabilea: „nu se admite nici o întrunire politică în aer liber, în târguri și căi de comunicație în județ fără aprobarea prefectului“, pretextându-se că această măsură era luată „pentru evitarea incidentelor în campania electorală“, și „să se intervină pe lângă partidele politice din gruparea guvernamentală să desemneze reprezentanți ai lor în toate comunele, care să semnaleze organelor administrative și jandarmeriei pe toți deținătorii de arme clandestine”²⁰. În același sens, la 9 iulie, inspectorul general administrativ al circumscripției a XII-a Timișoara, M. Novac, îi cerea prefectului județului Caraș, Vasile Ionescu, că „pentru punerea în lucrare“ a hotărârii privind „preîntâmpinarea incidentelor în campania electorală, veți raporta și Ministerului Afacerilor Interne Cabinet, cerând ratificarea”²¹. Acest fapt s-a și petrecut la 20 iulie, răspunsul afirmativ parvenind pe 4 septembrie.

La rândul lor, comuniștii și aliații lor din Blocul Partidelor Democratice, constituit, la 17 mai, recurgeau foarte des la mijloace violente împotriva partidelor de opoziție. La 25 iulie 1946, Comitetul Electoral Județean Caraș al B.P.D. cerea prefectului lista tuturor funcționarilor de stat din județ, pe care să fie indicat „dacă susnumiții activează pe terenul politic și, în cazul afirmativ, în favoarea cărui partid”²². La această solicitare presantă, prefectul răspundea prompt: „Noi am luat o serie de măsuri administrative contra celor pe care i-am cunoscut că activează contra democratizării acestui județ“, dar, dacă liderii B.P.D. constatau totuși „că sunt unii care nu sunt demni de a face parte dintr-un aparat de stat democratic, vă rugăm a ne comunica pentru a cerceta și lua măsurile necesare”²³.

Pe lângă aceste practici, s-a trecut în mod direct la agresarea și împrăștierea întrunirilor electorale ale opoziției. De cele mai multe ori, adunările electorale ale P.N.Ț. și P.N.L. erau împrăștiate cu strigăte de „Trăiască Stalin!“, la care nu mai putea riposta nimeni. Toate aceste lucruri îndreptăteau afirmația făcută de Nicolae Penescu: „Pretutindeni unde noi încercăm să organizăm reuniuni ale conducătorilor locali național-tărăniști, eram violent atacați. Partidul nostru era, pe bună dreptate, considerat ca adversarul numărul unu al comunismului...“²⁴.

S-a ajuns până acolo, încât în mod frecvent aveau loc devastări ale sediilor partidelor de opoziție, arestări ale membrilor acestora, bătăi, răniri și chiar asasinat. Unicul cotidian al Partidului Național Tărănesc care primise autorizație de apariție, „Dreptatea“, publica des informații despre asemenea fapte, comise la nivelul întregii țări. Nici în Banat situația nu era diferită. La 21 februarie, „Dreptatea“ relata un grav incident petrecut la Timișoara, la 22 februarie era consemnat altul la Arad, iar la 6 martie altul la Reșița (unde fusese distrusă o tipografie particulară, care avusese curajul să imprime manifeste național-tărăniște). La 10 martie un nou incident era consemnat la Arad etc. Este de la sine înțeles faptul că acestea erau numai evenimentele de o extremă gravitate, care ajungeau până la ziarul partidului.

În acele zile, cea mai tragică problemă abordată în paginile „Dreptății“ a fost agresiunea săvârșită de o bandă înarmată, formată din adepți ai guvernului, la Arad. Numărul din 22 februarie 1946, sub titlul *În plină serie de asasinate... Ororile fenediste de la Arad. Care este atitudinea guvernului?*, relata atacul produs cu câteva zile mai devreme (la 16 februarie) asupra sediului partidului Național Tărănesc din localitate. Grupul pro-guvernamental a pătruns în sediu și, după ce l-a devastat, a maltratată pe membrii partidului care se aflau acolo, în frunte cu dr. Alexe Boțioc, vicepreședintele organizației județene a P.N.Ț. Aflând despre aceste fapte, însuși președintele partidului, Iuliu Maniu, îi scria doctorului Iustin Marșieu, președintele organizației județene Arad: „Agresiunea săvârșită în contra clubului nostru și contra distinșilor noștri prieteni din Arad ne-a revoltat în cea mai mare măsură. Ea constituie nu numai un act inuman, care nesocotește toate regulile unei lupte civilizate, dar sfidează în mod evident și hotărârile de la Moscova, și angajamentele luate de guvern și de marile puteri că acele hotărâri vor fi respectate.“ Iar Aurel Leucuția îi transmitea aceluiasi Iustin Marșieu: „Adânc impresionat de barbaria nemaipomenită, te rog să comunici prietenilor noștri toată admirația mea pentru devotamentul arătat în lupta pentru triumful democrației. Asemenea metode sunt de esența dictaturilor fasciste și vom face totul pentru a le elimina din viața noastră publică“²⁵.

Un protest vehement împotriva acestor fărâdelegi a ridicat în guvern și dr. Emil Hațieganu, ministrul care reprezenta Partidul Național Tărănesc: „Cu acest prilej, consemna ziarul amintit, d-sa a înfățișat guvernului fotografiile celor maltratați, cât și declarațiile martorilor. După aceea, d. ministru Hațieganu a cerut ca agresiunea de la Arad să fie anchetată de o comisie ministerială“²⁶. Dar este de la sine înțeles faptul că guvernul Groza a refuzat să ia orice fel de măsură reparatorie în această chestiune.

Cazurile de agresiuni pomenite fiind de o extremă gravitate, au determinat și convocarea, la 23 februarie, a Biroului P.N.Ț. În comunicatul publicat se menționa: „S-au discutat agresiunile săvârșite de către elemente comuniste, sub indiferența protectoare a organelor poliției, la Arad, Timișoara, București (filatura Dacia), ale căror victime au fost nu numai membri ai partidului, dar și alți numeroși cetățeni. S-a luat, de asemenea, în cercetare toată acțiunea de terorizare a funcționarilor publici, care sunt siliți să se înscrie în partidele din F.N.D., afiliate partidului communist. În sfârșit, s-a discutat suprimarea oricărei libertăți în viața sindicală, datorită impunerii alegerii pe față a organelor de conducere sindicală.

Biroul constată că agresiunile și toate procedeele mai sus arătate fac parte dintr-un sistem cu care se urmărește, în fapt, împiedicarea manifestării politice a Partidului Național Țărănesc și suprimarea libertăților cetățenești. Această acțiune este contradictorie angajamentelor pe care guvernul și le-a luat față de cele trei mari puteri aliate și care stau la baza recunoașterii sale de către acestea. Partidul Național Țărănesc face răspunzător guvernul de toate urmările acestor acțiuni! Declară că va da cea mai deplină satisfacțiune victimelor violențelor comunistilor și organelor poliției și va pedepsi la timpul său cu cea mai mare rigoare pe cei vinovați de aceste agresiuni și ilegalități. Facem apel la toți cetățenii să reziste și să facă zid în jurul Partidului Național Țărănesc²⁷.

Dar ultimul act al dramei de la Arad abia urma să se consume. Numărul „Dreptății“ din 8 martie 1946 apărea îndoliat, cu chenar negru, anunțând moartea, la 5 martie, a doctorului Alexe Boțioc în urma maltratărilor la care fusese supus cu ocazia atacului menționat. Același număr al ziarului reproducea și un mesaj al lui Iuliu Maniu către doamna Boțioc, în care se afirma: „Cutremurat și indignat până în adâncul sufletului de tragicul sfârșit al distinsului nostru prieten, iubitul dv. soț, vă rog să primiți întreaga noastră simpatie și cele mai simțite condoleanțe pentru durerea ce v-a lovit. Revoltătoarea agresiune a sălbaticului tumult fenedist, a cărui jertfă a fost decedatul, a indignat toată lumea civilizată, și l-a consacrat de martir al libertății noastre naționale. Memoria lui va fi eternă și justiția immanentă divină va da satisfacție tuturor celor care suferă pentru umanitate și drepturile ei²⁸.

Peste alte două zile, înmormântarea acestui fruntaș bănățean al P.N.Ț. a prilejuit o importantă manifestare a dorinței populației de a se elimina asemenea fapte din viața noastră politică. Ziarul „Dreptatea“ titra pe prima pagină: *Aradul în doliu. Populația arădană a condus la locul de veci pe Dr. Alexe Boțioc, victima agresiunii fenediste. 15 000 cetățeni au urmat cortegiul. Delegațiile tuturor organizațiilor P.N.Ț. din Ardeal și Banat au adus un ultim salut defunctului.* Iar într-un alt articol, intitulat *Concluzia unei sângeroase minciuni*, apărut în același ziar, se sublinia: „Bandiți înarmați au pătruns în clubul național-țărănist din Arad, unde au asasinat pe D-rul Alexe Boțioc, în vârstă de 68 de ani, venerabil bătrân care în viața lui nici n-a fost la Atelierele Grivița, n-a fost nici ministru, nici comandant de Jandarmerie sau Poliție, n-a avut nici un amestec direct în întâmplările de acum 13 ani din Capitală. Iată unde duce calomnia ziarelor fenediste: la găsirea unor

pretexte pentru uzul criminalilor iresponsabili²⁹. O nouă mare demonstrație promonarhică și anticomunistă a fost organizată la Arad de partidele din opoziție la 10 mai, cu ocazia sărbătorii naționale a României din acel moment, când demonstrații similare au mai avut loc și la București, și în alte numeroase localități.

În luna iulie, cu ocazia unei ședințe a Delegației Permanente a Tineretului Universitar Național Țărănesc, a luat cuvântul și vicepreședintele partidului, Ion Mihalache. Cu acest prilej, el s-a referit și a luat atitudine publică, pentru prima dată în România aflată sub ocupația trupelor sovietice, împotriva masivelor deportări de populație germană, inclusiv din Banat, în Uniunea Sovietică, ce avuseseră loc în anul precedent în virtutea conceptului de „vină colectivă”. El a spus: „Populația germană reprezintă, precum am văzut, 4,40 la sută (din totalul populației, n.n.). Nu se știe precis dacă cifra rămâne exactă, în urma deportărilor făcute cu voia și fără voia ei. Înainte de război, populația germană era liniștită, pașnică, leală și bine gospodărită (...). Astfel, astăzi ni se par exagerate măsurile luate împotriva sașilor și șvabilor, care au rezistat hitlerismului, refuzând să se înscrie în Grupul Etnic German³⁰. Aceasta a fost una dintre cele mai convingătoare precizări de atitudine ale liderilor opoziției din acei ani. În privința atitudinii comuniștilor față de aceeași problemă, ea era într-un fel sintetizată, de exemplu, de secretarul județean Caraș al P.C.R., Mihai Dalea, care se adresa astfel în preziua deportărilor, transmitând cuvântul de ordine al Comitetului Central al partidului, conducătorilor antifasciști germani, întruniți la Casa Muncitorească din Reșița: „Mergeți! Cu toții. Și primii, voi veți merge. Dincolo să le spuneți apoi celorlalți: Priviți! Asta am făcut-o noi! Ceea ce am distrus, tot noi trebuie să reconstruim. Acum.”³¹.

O nouă adunare a opoziției din județul Arad, de această dată în comuna Hălmașiu, era relatată în ziarul „Dreptatea” la 27 iulie. La întrunirea țăranilor desfășurată în acea localitate au participat și doi lideri marcanți ai P.N.Ț., Aurel Leucuția și Grigore Niculescu-Buzești. Vorbind la adunare, Leucuția a spus: „Ideea comunistă, încadrată într-un stat național, poate să își aibă justificarea într-un stat mare industrial, dar țăranului român nu i se potrivește. Iată pentru ce d-voastră, în aceste alegeri, trebuie să vă dați seama că, de astădată, nu este vorba de o simplă alegere de guvern, ci este vorba de reforma care poate schimba structural viața de până acum a poporului român. Trebuie să vă gândiți dacă vreți să schimbați această rânduială cu una nouă, pe care nu o cunoașteți și pe care vă va fi greu să o răsturnați pe urmă.” În continuare, a vorbit și Niculescu-Buzești: „Partidele care nu au curajul de a-și mărturisii adevăratele lor intențiuni, cum este Partidul Comunist Român, recur la diferite mijloace pentru a înșela. Aceste mijloace trebuie demascate, pentru ca să ne putem da seama despre adevăratele scopuri sub care se ascund lozincile de suprafață (...). Abia după aceea, când va fi prea târziu, vor ieși la iveală adevăratele intențiuni ale Partidului Comunist Român. Să nu ne lăsăm, deci, amăgiți și să nu cădem în cursa ce ne este întinsă. Trebuie să fim cu toții convinși că partidul comunist urmărește realizarea integrală a scopurilor sale, pe care, din motive de oportunism, caută să le camufleze acum prin diferite mijloace”³².

În cea de-a doua jumătate a anului 1946, campania electorală s-a desfășurat cu o intensitate neobișnuită. Pentru a putea face față din punct de vedere financiar extraordinarei ofensive lansate de partidele din B.P.D., opoziția a recurs la sprijinul unor mari unități industriale românești, care nu au simțit, dimpotrivă, nici o atracție pentru guvernul „reprezentanților clasei muncitoare”. Acest fapt a devenit și mai evident după scindarea, la 10 martie 1946, a Partidului Social Democrat între adepții participării la alegeri pe liste comune cu B.P.D. și cei ai participării pe liste separate. Ultimii, în frunte cu președintele P.S.D., Constantin Titel-Petrescu, au fondat Partidul Social Democrat Independent, care, în Banat, s-a bucurat de cel mai larg sprijin din partea muncitorilor industriali. Astfel, nu este de mirare faptul că sursele de informații ale comuniștilor au aflat că Societatea „Reșița” a acordat opoziției sume care depășeau „cu mult” sutele de milioane (desigur, în condițiile cumplitei inflații din acel an). O serioasă subvenționare a primit opoziția și de la „Nădrag-Călan”, și de la alte mari societăți industriale, încă prospere pe atunci³³. Nu mai trebuie să amintim, firește, că guvernul nu beneficia, în interiorul țării, de nici un astfel de susținător.

O altă problemă deosebit de complexă, odată cu apropierea datei alegerilor, a devenit înscrierea cetățenilor cu drept de vot în listele electorale. Prin grija guvernului și a reprezentanților săi în teritoriu, s-a recurs în mod direct la eliminarea de pe aceste liste a tuturor aderenților cunoscuți ai partidelor de opoziție (P.N.Ț., P.N.L. și P.S.D.I.). Dovada o aducea istoriografia comunistă, care publica următoarele cifre: până la 10 septembrie 1946, 80% din numărul total al membrilor P.N.Ț. nu fuseseră înscrși în listele electorale. La București situația era și mai proastă, căci nici 10% dintre ei nu se bucurau de acest „privilegiu”³⁴. Mari frământări se vor isca din această cauză și în județele bănățene.

La 28 august, în județul Caraș erau înscrși pe listele electorale 50% dintre alegătorii care se bucurau în mod legal de acest drept³⁵. Operațiunea de înscriere urma să se încheie la 15 septembrie! Cu toate acestea, prefectul Vasile Ionescu raporta cu optimism inspectorului general M. Novac: „Raportul de forță dintre Bloc și opoziție este de 60% pentru Bloc” (B.P.D., n.n.)³⁶. Nu prea impresionat, inspectorul general îi cerea la 2 septembrie: „luați măsuri de urgentarea întocmirii listelor electorale, care trebuiesc afișate în ziua de 16 septembrie a.c.”³⁷. După ce listele au fost bine „aranjate”, prefectul Ionescu raporta din nou la 16 septembrie că „procentajul înscrșilor față de îndreptățiți” era de „90—95% pe județ”³⁸.

Știri alarmante despre neregulile produse au început să circule în rândurile populației. Aflând, în aceste condiții, despre modalitatea de întocmire a listelor, organizația județeană Caraș a P.N.Ț. (sub semnăturile președintelui dr. Maxim Radovan și secretarului prof. Ilie Rusmir) trimitea prefectului la 12 septembrie 1946 o adresă cu numărul 167/1946, având următorul conținut:³⁹

„Domnule Prefect,

Fiind informați de organizațiile noastre locale, cât și de alți cetățeni ai județului nostru, că organele D-voastră subalterne din județ

au întocmit liste și registre electorale numai în creion, până la sosirea unei comisii trimise de organele B.P.D.-ului, care ar avea menirea să cenzureze aceste liste electorale, având drept scop să elimine din registrul electoral anumiți membri ai partidelor care nu fac parte din B.P.D.

Mai mult, suntem informați că această cenzură în unele comune s-a și executat.

Cum D-voastră sunteți șeful responsabil al administrației locale din acest județ, și încredințat ca prin primarii și notarii comunelor să compuneți registrele și listele electorale pentru viitoarele alegeri de deputați, cu onoare Vă rugăm să binevoiți a Vă sesiza de această plângere a noastră și a lua toate măsurile de urgență ca unui alegător din județul nostru să nu fie eliminați de pe listele electorale, interzicând totodată imixtiunea B.P.D.-ului în compunerea listelor electorale.

Ținem, însă, să Vă atragem atențiunea că pentru toate abuzurile care se comit în legătură cu listele electorale, Partidul Național Țărănesc de sub șefia D-lui Iuliu Maniu înțelege să Vă facă personal răspunzător, în calitate de prefect al județului Caraș*.

Cum nu a fost emis nici un răspuns la aceste semnalări de nereguli, iar între timp, comisia trimisă de B.P.D. își îndeplinesc cu succes „misiunea”, organizația județeană Caraș a P.N.Ț. (sub semnăturile acestora) revenea, la 12 septembrie, cu o nouă adresă către prefect (cu numărul 170/1946), având conținutul următor⁴⁰:

„Domnule Prefect,

Ca urmare a adresei noastre Nr. 167/1946, avem onoarea a Vă comunica că în bună parte listele electorale din județul Caraș au fost cenzurate de organele B.P.D.-ului și au fost șterși de pe liste nu numai alegătorii trecuți pe tabloul nedemnilor, ci și alți alegători, care s-au prezentat la Primării pentru a fi introduși în listele electorale.

În ziua de 15 (septembrie, n.n.), în câteva comune Primăriile au fost închise și n-au primit cereri de înscriere pe liste.

În ziua de 16 sept. a.c., în multe comune listele n-au fost afișate conform legii și în altele, dacă au fost afișate, n-au fost semnate de notari și primari și nici procesul verbal de afișare nu era afișat.

Vă semnalăm aceste procedee, neuzitate în moravurile noastre politice, pentru a lua măsuri în consecință și a Vă reaminti că D-voastră sunteți organul tutelar, care răspundeți singur pentru aceste ilegalități, care lovesc în legile aduse de guvern și principiile elementare democratice.“

Pe această adresă, însuși prefectul județului a notat cu propria mână: „Se va răspunde că afirmațiile din adresă nu corespund adevărului, întrucât listele electorale au fost întocmite și afișate conform dispozițiilor legale. V. Ionescu⁴¹“. Ca urmare, la 25 septembrie era expediat răspunsul oficial al prefecturii la cele două sesizări ale conducerii județene a P.N.Ț., numerele 167 și 170/1946. În cuprinsul lui se preciza⁴²:

„La adresele D-voastră Nr. 167 și 170/1946, înregistrate sub Nr. 6644/1946, avem onoare a Vă comunica următoarele:

Registrele electorale se întocmesc, în conformitate cu art. 14 din legea Nr. 560/Monitorul Oficial Nr. 161/1946/, din oficiu sau la cererea celor îndreptățiți. În consecință, primăriile — în baza art. 71 din aceeași lege — au făcut publicațiuni arătând populației că până la data de 16 Septembrie 1946 se vor întocmi listele electorale. Cum nu toată populația s-a prezentat să ceară înscrierea în listele electorale, s-a procedat la înscrierea din oficiu. La înscrierea alegătorilor în listele electorale s-au putut face erori sau omisiuni, însă toate acestea — de altfel prevăzute de lege — se pot înlătura prin aplicarea dispozițiilor art. 16 din susmenționata lege.

În orice caz, nu s-a putut comite nici o omisiune acolo unde cei interesați au cerut înscrierea în listele electorale și, dacă Dvs. aveți cunoștință despre astfel de cazuri, Vă rugăm a ni le semnala și nu a generaliza presupuse abuzuri, când ele nu s-au comis.

Copia listelor electorale a fost afișată în fiecare comună la 16 Septembrie 1946, despre care fapt populația a putut și poate lua cunoștință, iar cei interesați pot face cereri de înscriere sau contestații în termenul prevăzut de lege.

Dacă D-voastră aveți de reclamat unele cazuri concrete, Vă rugăm a face aceste reclamațiuni, însă în nici un caz nu admitem insinuări prin generalizare cu intenții de amenințare. Prefect, Vasile Ionescu.“

O nouă adresă, mult mai virulentă, sosea la prefectură la 28 septembrie. Ea era redactată de data aceasta de Octavian Furlugeanu, președintele organizației județene Caraș a Partidului Național Liberal, și aborda aceeași delicată problemă⁴³:

„Domnule Prefect,

Zvonurile ce anticipau campania de samavolnicii, patronată de oficialități, pentru falsificarea alegerilor, se concretizează zi de zi.

Atât timp cât cele auzite se reduceau la valoarea unui 'zvon' nu m-am sesizat, nădăjduind totuși că un elementar simț de etică și de prudență va face oficialitatea să se mențină în afara unor atari acțiuni compromițătoare.

Scontam cele arătate, bazându-mă pe simțul de răspundere și pe instinctul de conservare al celor ce azi reprezintă oficialitatea, iar în viitor nu vor plăti greșelile decât ca simpli particulari.

Cu regret sunt nevoit să constat că previziunile mele sunt dezmințite. Organele Dvs. subalterne, uitând că atribuțiunile lor sunt puse în slujba întregii Națiuni, s-au angajat pe panta periculoasă a mistificărilor, favorizând o minoritate.

Sfidând interesele generale și încălcând însăși legea electorală ce poartă girul actualului regim, cei vizați desfășoară o activitate ilegală și abuzivă, ocrotiți fiind de supravegherea nu numai tolerantă, dar chiar încurajatoare a oficialității.

Astfel, din diferite puncte ale județului, mi se semnalează faptul că listele electorale au fost întocmite în creion, dând astfel posibilitatea unor arbitrarie modificări.

Cazul concret al unor asemenea nereguli e de găsit de pildă în plasa Bocșa, unde notarul Manciu, dublat de agitatori ca Anțilă, Andrei

și alții, membri ai B.P.D., și-au permis să cenzureze listele electorale, ștergând cu sutele pe alegătorii membri ai partidelor de opoziție.

Astfel, de pildă, în Vermeș, Ramna, Biniș, Doclin, numărul celor șterși se cifrează la câteva sute în fiecare comună, atingând ca proporții un indice de 65—70% din numărul total al alegătorilor.

Atari procedee, în afară de discreditarea și mai desăvârșită a regimului, ce patronează aceste ilegalități, nu au putut decât să îndârjească și să producă agitații în sânul populației respective.

În clipa de față, repetatele mărturisiri de revoltă din partea populației le-am opus sfatul meu de a aștepta soluția legală a oficialității.

Țin să precizez însă, că pe viitor nu-mi pot lua răspunderea pentru faptele celor neîndreptățiți, în ipoteza că Dvs. nu veți interveni pentru curmarea acestui sistem de flagrantă încălcare a legii.

În această situație, pentru toate samavolniciile ce se comit în legătură cu listele electorale, Partidul Național Liberal, de sub președinția Domnului C. I. C. Brătianu, vă socotește pe Dvs., în calitate de Prefect și șef al administrației din acest județ, personal răspunzător.

În nădejdea că autoritatea și simțul Dvs. de răspundere vor putea din nou să înscăuneze domnia legii în locul abuzului și al bunului plac, vă rog să primiți asigurarea deosebitei mele considerațiuni.“

Vigilent, prefectul nu a dat curs acestor solicitări. Dimpotrivă, când inspectorul general administrativ de la Timișoara i-a cerut, la 11 octombrie, să-i comunice „numărul contestațiilor depuse de opoziție și câte au fost soluționate“ în privința înscrierilor pe listele electorale⁴⁴, prefectul Ionescu își făcea un titlu de glorie în a arăta cât de intransigent se manifestase. În acest scop, el răspundea a două zi, 12 octombrie⁴⁵:

„opoziția a depus	
a) pe județ	1 416
b) la Oravița	172
total	1 588 (contestații, n.n.)
au fost soluționate	
a) pe județ	171
b) la Oravița	19
total	190 (contestații, n.n.)“

Rezultă din aceste cifre că prefectura a „rezolvat“ un procentaj de 12,07% din contestațiile depuse în județ, 11,04% la Oravița și un total de 11,96% de contestații ale opoziției. Astfel, o mare parte din electoratul tradițional al vechilor partide, cunoscut de autorități prin constanța și stabilitatea sa, a fost lipsit, fără vreo justificare legală, de un drept cetățenesc elementar, acela de a alege pe reprezentanții săi în parlament. Operațiunea aceasta a cunoscut o amplasare deosebită și s-a desfășurat la nivelul întregii țări, după un plan bine pus la punct.

Pentru a face față acestui iureș greu de stăvilit, cele trei partide din opoziție (P.N.Ț., P.N.L. și P.S.D.I.) au încheiat la 21 octombrie un acord „pentru apărarea libertăților democratice“⁴⁶. Cele trei partide se angajau să se sprijine reciproc în alegeri, dar fără nici un fel de angajamente politice sau organizatorice. Acordul nu s-a materializat în vreun organism electoral comun, nu a presupus prezentarea celor trei partide pe liste unice (deși liberalii solicitaseră expres acest lucru), nu a deter-

minat nici măcar un program unic de acțiune. Fiecare dintre partidele semnatare își menținea absoluta individualitate în propaganda electorală și urma să se prezinte pe liste separate în alegeri. Pentru aceasta au insistat în mod special conducătorii Partidului Național Țărănesc, care doreau să păstreze cu orice preț individualitatea partidului lor, considerându-l suficient de puternic pentru a câștiga alegerile singur. Astfel, acordul avea mai mult o importanță morală: el simboliza deplina solidaritate a opoziției din România în lupta împotriva instaurării definitive a regimului comunist. În plus, din acel moment, toate acțiunile partidelor semnatare trebuiau să se desfășoare într-o cât mai strânsă coordonare.

Autoritățile au fost destul de surprinse la aflarea acestei vești. Nici prefectul de Caraș n-a știut cum să reacționeze în momentul când, la 6 noiembrie, în numele celor trei partide menționate, președintele organizației județene a Partidului Social Democrat Independent, Traian Mica, îi cerea: „Cu onoare Vă rugăm, binevoiți a aproba tipărirea manifestului celor trei partide de opoziție „Legământul între cele trei partide pentru apărarea libertății alegerilor“, așa cum e publicat în ziarul 'Liberalul' din 6 nov. 1946, deci trecut o dată prin cenzură”⁴⁷. După o lungă așteptare, necesară solicitării unei dispoziții exprese din partea superiorilor săi, prefectul a sfârșit prin a aproba tipărirea manifestului electoral la 11 noiembrie, deci cu opt zile înaintea datei alegerilor⁴⁸.

Bucurându-se de un sprijin larg în rândul populației, opoziția a încercat chiar să pună bazele unei rezistențe efective, constituită din grupări înarmate, care să fie gata în orice eventualitate să elibereze țara de sub dominația sovietică. Încă din 1944, în întreaga țară au început să acționeze grupări de partizani, cele mai multe fiind la început fără legătură cu partidele existente legal. Dar preferințele lor politice se îndreptau natural către partidele opoziției. Asemenea grupări începuseră să se înfiripe și în Munții Banatului, ca și în Culoarul Timiș—Cerna. Scopurile lor principale erau: lupta disperată, cu arma în mână și cu prețul vieții, împotriva uneltelor dictaturii și ale comunizării, pedepsirea aspră a foștilor lideri și criminali horthyști identificați, vinovați de săvârșirea unor atrocități antiromânești și înscrisi acum în partidul comunist sau în aliata sa, Uniunea Populară Maghiară, provocarea de sabotaje etc.

Grupurile de rezistență din 1946 erau reunite în Mișcarea Națională de Rezistență (M.N.R.), al cărei fruntaș era generalul Aurel Aldea, care va fi judecat și condamnat la muncă silnică pe viață în noiembrie același an. Acesta era unul dintre principalii realizatori ai loviturii de stat de la 23 august 1944 și un apropiat al regelui Mihai: „Este semnificativ faptul că amintita organizație (M.N.R., n.n.) a luat ființă la îndemnul și cu aprobarea regelui Mihai I“, dezvăluia istoriografia comunistă⁴⁹.

În dorința de a coordona toate aceste mișcări și a le da o mai mare vigoare, conducătorii P.N.Ț. au început să le acorde mai multă atenție pe măsură ce intențiile guvernului de a falsifica alegerile și a rămâne la putere cu orice preț erau tot mai clare. Liderii opoziției nu au fost niciodată până atunci partizanii unui război civil (ca în Grecia), deoarece erau conștienți că, în condițiile ocupației sovietice, țara n-ar fi

putut să supraviețuiască. Dar contradicțiile dintre U.R.S.S., pe de o parte, și marile puteri democratice din Occident, pe de altă parte, erau tot mai numeroase și mai profunde, astfel încât nu puțini observatori pronosticau izbucnirea unui apropiat război între cele două tabere, ba chiar unii îl așteptau cu speranță. Oricum, trebuia luat în calcul și acest caz, căci situația internațională nu era nicidecum stabilă.

Ca urmare, la 7 noiembrie 1946, erau puse bazele unui Cerc Militar Profesional (C.M.P.) al Partidului Național Țărănesc, constituit inițial în vederea apărării membrilor partidului și a celorlalți cetățeni de agresiunile care se înmulțeau mereu, odată cu apropierea datei alegerilor. Organizația avea în frunte generali și alți ofițeri superiori, excluși în mod abuziv dintre cadrele active ale armatei, fiind patronată de însuși Ion Mihalache, vicepreședintele partidului. Organizația aceasta avea totodată un organ central, precum și organizații regionale în Vechiul Regat, Ardeal și Banat, organizații județene și de plasă, structură foarte asemănătoare cu aceea a P.N.Ț. Conform mărturiei lui Nicolae Penescu, acest Cerc Militar Profesional, formație militară proprie a P.N.Ț., era programat să intre în acțiune „în cazul unei răscoale contra guvernului”⁵⁰. La o adunare generală a C.M.P. din București, Mihalache spunea că acest Cerc va trebui să cuprindă „o mare parte din cadrele active ale armatei de rezervă”. În special, se cuvenea a fi atrași ofițerii tineri, pentru că ei „sunt dinamici, fizicul îi domină, ei produc mișcare, evoluție, revoluție, dezechilibru, război și chiar dezastru”⁵¹. De aceea, comuniștii, cu largul sprijin al trupelor sovietice, au trebuit să lupte din greu împotriva organizațiilor combatante ale acestui partid. Rolul lor nu va fi deloc ușor, iar istoriografia ulterioară avea în bună măsură dreptate atunci când afirma că țara era zguduită de o „vastă mișcare complotist-teroristă împotriva guvernului democrat”!

În ziua alegerilor (19 noiembrie 1946), partidele de opoziție au încercat să asigure apărarea urnelor și a electoralului și au trimis reprezentanți la numărătoarea voturilor. Acest lucru era cu atât mai evident în Banat, unde populația avea o înaltă cultură politică (participa la alegeri fără întrerupere din 1848) și spiritul democratic era mult mai evoluat decât în alte regiuni ale țării. Aproximativ aceeași situație se produsese și la alegerile din 1937, organizate de guvernul Tătărescu (acum viceprim-ministru în guvernul Groza) și de susținătorii instaurării dictaturii regale a lui Carol al II-lea, împotriva cărora se închease o alianță asemănătoare ca scop cu cea din 1946, axată atunci în principal pe P.N.Ț. și pe Garda de Fier. Despre desfășurarea alegerilor din 1937 în Banat, conducătorul legionar Horia Sima consemna ulterior următoarele: „Guvernul s-a resemnat să adopte o formulă mixtă: să lase toată libertatea alegătorilor, acolo unde opoziția era bine organizată, și să acționeze cu maximă severitate în județele în care nu era un front al opoziției puternic. În regiunea a X-a Banat, unde am supravegheat personal alegerile, ingerințele guvernului au fost aproape nule. Localurile de vot erau păzite în interior de delegații mixte ale partidelor coalizate și, afară, de masele de țărani vigilenți care au așteptat până la sfârșit, târziu în nopți, proclamarea rezultatelor. În județele amorfe, puțin structurate politic, cunoscute din toate alegerile că formează 'dota electorală' a guvernului, s-au repetat scenele familiare de falsificare a

votului popular⁵²...". Dar, cu toate acestea, atunci dictatura regală n-a putut fi instaurată prin falsificarea completă a alegerilor, ci doar prin lovitură de stat.

Spre deosebire de 1937, acum opoziția a câștigat clar în întreaga țară, astfel încât guvernul a trebuit să falsifice integral rezultatele alegerilor (la fel ca în toate celelalte țări ocupate de Armata Roșie). Procedeele utilizate au fost descrise de numeroși martori ai evenimentelor. De exemplu, în raportul anual pe 1946 al ambasadorului britanic la București, Adrian Holman (raport întocmit de Ivor Porter, un excelent cunoscător al realităților românești), se arată: „Legăturile telefonice cu provincia au fost întrerupte, pentru a-i împiedica pe cei din opoziție să obțină rezultate din teritoriu, și se pare că acestea erau atât de consecvent în favoarea opoziției, încât guvernul și-a dat repede seama că toate metodele lor ingenioase de falsificare dăduseră greș. Ca atare, în cele din urmă, au fost obligați să falsifice cifrele oficiale și să prezinte ceea ce fusese o înfrângere zdrobitoare a guvernului drept o victorie copleșitoare. Totuși, adevărul s-a aflat și era clar că guvernul pierduse nu numai în țară, în general, ci chiar în citadelele de activitate comunistă. Era evident că mulți din adepții lor înfocați se alăturaseră partidului comunist numai pentru un profit personal, dar, când venise momentul să-și exprime voința, votaseră cu opoziția. Nici chiar muncitorii feroviari, din rândurile cărora se recrutau trupele comuniste de șoc, și nici funcționarii de la Ministerul de Finanțe și Ministerul de Război nu susținuseră guvernul⁵³. Chiar în ziua publicării rezultatelor oficiale (22 noiembrie), fostul prim-ministru, generalul Constantin Sănătescu, nota în jurnalul său: „De-abia azi s-a dat rezultatul definitiv al alegerilor. Telegramele sosite în cursul zilei de 20 (noiembrie, n.n.) de la centrele de votare erau dezastruoase pentru guvern, care intrase în panică. S-a luat atunci hotărârea 'eroică', din îndemnul rușilor, să se treacă la forță. S-au dat afară din localurile de vot reprezentanții opoziției și s-au întocmit cu totul alte liste de rezultate ale votării (...). Lumea a rămas consternată de acest rezultat, fiindcă se știe că masele țărănești sunt pentru Maniu — și chiar foarte mulți comuniști⁵⁴.

Modul cum au fost falsificate alegerile a fost descris cel mai elocvent de Nicolae Penescu: „19 noiembrie 1946 va rămâne o zi de doliu național în istoria României. Alegătorii din orașe erau terorizați de bande înarmate și foarte numeroși fură cei care au fost împiedicați să voteze. Ei își aduceau buletinele la cluburile partidelor național-țărănesc și liberal. Mii de agenți ai guvernului votau de mai multe ori cu cărți de alegător ale persoanelor dispărute de mult timp. Locuitorii din sate înțregi au fost împiedicați să meargă la secțiile lor de vot.

De obicei până atunci, președinții secțiilor de votare fuseseră magistrați; un ofițer și câțiva soldați asigurau calmul și liniștea operațiunilor. Toți candidații erau reprezentați în fiecare secție, deci biroul era format din reprezentanți care semnav procesele verbale ale circumscripțiilor, după ce se constata rezultatul votării. La 19 noiembrie 1946, președinții acestor secții erau funcționari sau simpli muncitori, aleși și nu miți de partidul comunist. Reprezentanții partidelor din opoziție nu au putut pătrunde în sălile de vot și au fost frecvent arestați. Nimeni, în afara comuniștilor, nu putea să controleze urnele, numărul și repartitia

voturilor. În cazurile foarte rare când președintele era un magistrat, procesul-verbal întocmit de el, cu indicarea numărului de votanți și a rezultatelor obținute de fiecare candidat, era modificat la aducerea la comisia electorală județeană. Dacă, cu toate acestea, rezultatul pe județ nu putea fi falsificat conform indicațiilor partidului comunist, dosarele alegerilor erau trimise la Ministerul de Interne, care le făcea ultima toaletă. Din informațiile pe care noi (conducerea P.N.Ț., n.n.) le-am adunat din toate județele, a rezultat în mod formal că aproximativ 80% din alegători au votat pentru candidații opoziției, și imensa lor majoritate pentru național-țărăniști. Ceea ce se poate spune e că rezultatul acestor alegeri, acela care a fost proclamat de Comisia Electorală Centrală, nu corespunde nicidecum realității⁵⁵. Un alt martor al evenimentelor, comunistul Herbert Zilber, aflat pe atunci la apogeul carierei sale, era și mai categoric în ce privește rezultatul real al alegerilor: „Nici un partid politic, afară de cel comunist, nu se bucura, în 1944—1945, de mai multă adversitate populară, decât cel liberal al lui Gheorghe Tătărescu (membru, de asemenea, în B.P.D., n.n.). La alegerile din 1946, întreg blocul guvernamental a obținut 12% din voturi. Cifra fixată de Vâșinski fusese de 80%, și așa a apărut și în rezultatul oficial⁵⁶. Chiar și Nicolae Ceaușescu, atât de devotat în general limbajului de lemn, și-a permis o aluzie străvezie cu privire la rezultatul acestor alegeri. Iată cum se exprima el în 1971, cu ocazia aniversării „semicentenarului“ P.C.R.: „Primesc adesea întrebări în legătură cu felul în care a câștigat partidul nostru majoritatea poporului de partea sa⁵⁷. Ceea ce atestă faptul că, și după aproape un sfert de secol, membrii partidului comunist (dacă nu și secretarul său general) erau profund nedumeriți de felul în care se ajunsese la acele rezultate de domeniul fantasticului.

În aceste condiții, în județele bănățene falsurile săvârșite erau cu atât mai dificil de justificat. La nivelul întregii țări, era absolut clar faptul că țărănimea, aproape în unanimitate, votase Partidul Național Țărănesc. Or, la recensământul populației României, efectuat în 1930, dacă în întreaga țară locuitorii de la sate reprezentau nu mai puțin decât 79,9%, în Banat această medie era chiar depășită: 82,1%⁵⁸! La orașe, în puternicul mediu muncitoresc al Banatului, social-democrații independenți erau preponderenți. Unul dintre liderii lor, reșițeanul Georg Hromadka, consemna: „La alegerile din noiembrie 1946, „independenții“ (P.S.D.I., n.n.) cuceresc în județul Caraș mii de voturi (...). La Reșița se ajunge în mod repetat la confruntări între social-democrați și comuniști⁵⁹. Tot despre falsificarea rezultatelor în județul Caraș, o mărturie recentă precizează: „Un bun român din comisia electorală l-a anunțat pe dr. Maxim Radovan de rezultatul alegerilor, în care Partidul Național Țărănesc a câștigat cu o majoritate zdrobitoare, dar că... Iată ce a relatat dl. Dumitru Percea, sub prestare de jurământ, în fața conaționalilor: „La numărătoarea voturilor, au dat buzna în secția de votare persoane străine necunoscute, ce aveau asupra lor obiecte contondente și o armă de foc, ce împreună cu președintele, i-au amenințat cu moartea pe toți delegații acreditați la această secție de votare, pentru a iscăli procesele-verbale, care dădeau câștig în alegeri comuniștilor. Acești necunoscuți au adus cu ei buletine de vot gata ștampilate în favoarea comuniștilor“⁶⁰.

În urma publicării rezultatelor complet falsificate ale alegerilor din noiembrie 1946, P.N.Ț. nu a obținut decât 33 de deputați (dintr-un total de 414), P.N.L. doar 3 deputați, iar P.S.D.I. nici unul. În Banat, rezultatele oficiale arătau astfel⁶¹:

Județul	Nr. total voturi	B.P.D.	P.N.Ț.	P.N.L.
Arad	211 767	122 900	40 252	7 574
Caraș	82 786	52 043	19 825	8 360
Severin	110 018	84 876	18 550	3 269
Timiș-Torontal	187 963	130 150	22 789	8 303

Județul	P.S.D.I.	U.P.M.	Mandate
Arad	5 645	26 937	B.P.D. 9, P.N.Ț. 2, U.P.M. 1
Caraș	5 757	—	B.P.D. 4, P.N.Ț. 1
Severin	932	—	B.P.D. 7, P.N.Ț. 1
Timiș-Torontal	8 572	21 223	B.P.D. 11, P.N.Ț. 1, U.P.M. 1

(U.P.M.=Uniunea Populară Maghiară, făcând parte tot din B.P.D. dar candidând în unele județe pe liste proprii, în funcție de ponderea electoratului maghiar).

După cum se vede, județul Arad reprezenta una dintre cele patru circumscripții electorale ale țării în care fuseseră recunoscuți ca aleși doi deputați național-țărăniști (celelalte trei fiind: Botoșani, Dolj și București). Aceștia doi erau dr. Aurel Leucuția și Nicolae Adam. Celelalte județe bănățene aveau fiecare câte un deputat național-țărănist: dr. Maxim Radovan la Caraș, Emil Ghilezan la Severin și Sever Bocu la Timiș-Torontal. Dar, la fel ca și ceilalți deputați ai opoziției, și cei cinci parlamentari bănățeni au boicotat lucrările noii Adunări a Deputaților, în semn de protest față de falsificarea deplină a rezultatelor alegerilor, câștigate, atât la nivelul întregii țări, cât și la cel al circumscripțiilor bănățene, de Partidul Național Țărănesc.

În Banat, la examinarea atentă a rezultatelor oficiale, prezentate mai sus, se poate observa clar că până și autoritățile comuniste au fost nevoite să recunoască faptul că P.N.Ț. a întrunit în cea mai mare măsură, comparativ cu alte regiuni, opțiunile electoratului. Astfel, aceasta este singura regiune a țării în care fiecărui județ i-a fost recunoscut cel puțin un deputat al opoziției. Într-un inedit clasament din acest punct de vedere al regiunilor țării, Banatul se situează pe primul loc, cu cinci deputați ai opoziției în patru județe, fiind urmat de Crișana-Maramureș, cu trei deputați în patru județe, Muntenia cu opt deputați în 12 județe, Oltenia cu patru deputați în șase județe, Moldova cu nouă deputați în 16 județe, Transilvania (!) cu șapte deputați în 15 județe și Dobrogea fără nici un deputat în două județe⁶².

Dar, în ciuda protestelor lor violente și a solicitării de sprijin din partea puterilor occidentale, partidele de opoziție nu au reușit să obțină anularea acestor rezultate și noul parlament s-a constituit pe baza aces-

tora. Chiar și în aceste condiții, ziarul „Dreptatea” a găsit un cuvânt de mulțumire pentru curajul poporului român, pentru modalitatea prin care el a știut să reacționeze, printr-un procedeu democratic și civilizat, împotriva nedoritului curs pe care îl luase istoria noastră, în urma conjuncturii internaționale. Este cazul articolului *Glorie ție, alegător român!*, care, de altfel, a și fost aspru cenzurat de autorități: „Națiunea gândea și acționa, așa cum rareori a făcut-o, în același ritm. Era unanimitatea de cuget a unui neam, care nu avea de ales între mai multe soluții, tot atât de bune sau tot atât de rele. Era înfrățirea în același gând, în aceeași faptă, a unui popor care trebuia să se hotărască pentru bine sau pentru rău (cenzurat). Țara a răspuns chemării (cenzurat). Ziua de 19 noiembrie a însemnat o verificare a conștiinței naționale (cenzurat). În acest scop, (cenzurat) mulțumim alegătorului român, pentru felul cum și-a făcut datoria”⁶³.

De asemenea, în acele vremuri de restriște, când erau cenzurate și frazele privitoare la conștiința națională, conducerile celor trei partide din opoziție, realele câștigătoare ale alegerilor, nu se sfiau să declare nule rezultatele lor în următorul *Comunicat*: „Sfidând principiile elementare și fundamentale de legalitate, de libertate și de dreptate, guvernul și-a ticluit — prin fraudă și teroare — rezultate în flagrantă opunere cu realitatea și cu voința corpului electoral (...). Credincioase principiilor democratice, consfințite de acordurile de la Ialta și Moscova, și idealurilor ce însușesc Națiunile Unite, aceste partide declară alegerile efectuate în asemenea condițiuni, ca lipsite de orice temei de drept, și, prin acestea, nule și neavenite”⁶⁴. Iar când parlamentul a fost întrunit și orice speranță de redresare a țării a fost abandonată, Iuliu Maniu lansa (la 17 decembrie 1946) zguduitorul său apel *Către Națiune*: „Țara noastră este bântuită astăzi de cea mai grea urgie care s-a abătut vreodată asupra ei. Arse sunt câmpiile, arse sunt sufletele noastre, arse năzuințele noastre spre libertate și lumină. Teroarea, minciuna și falsul încearcă să culce la pământ orice licărire de libertate, orice îndemn spre mai bine. Demnitatea și mândria noastră națională sunt înjuncheate”⁶⁵.

Încet, ultimele zile ale nefastului an 1946 treceau, tăcerea generală persista, și ecourile alegerilor se stingeau tot mai mult. Istovit, poporul își relua viața de zi cu zi, presărată cu cele mai chinuitoare griji, necazuri și privațiuni. Peste toate, au venit Sărbătorile de iarnă: Crăciunul. *Crăciunul asupriților!*, cel mai trist din istoria noastră, pe care „Dreptatea” îl descria în modul următor: „Lipsurile și împilările care au deschis broaștele înghețate de la poarta fiecărei case, au amuțit glasurile colindătorilor, au îndepărtat bucuria cu care copil și bătrân, bărbat și femeie, așteptau în fiecare an, veacuri de-a rândul, zilele de sfârșit de Decembrie (...).

În vâltoarea orașelor, muncitorii și funcționarii, resemnați de subțirimea pungilor, nu-și pot bucura copiii cu daruri puse sub pomul de Crăciun. Mesele tradiționale, cu clipe de veselie, au dispărut pentru toți.

Crăciun trist! Crăciunul la care mulți și multă vreme nu vor voi să mai gândească. Este Crăciunul asupriților”⁶⁶!

Căderea României în comunism, odată cu validarea rezultatelor acestor alegeri și urmările lor imediate (semnarea Tratatului de pace cu ma-

rile puteri, care legitimau astfel autoritatea guvernului de la București, interzicerea partidelor de opoziție și arestările masive operate în rândurile aderenților lor, exilarea regelui și proclamarea republicii populare după model sovietic etc.), au marcat intrarea țării noastre într-o nouă și grea perioadă a istoriei sale. Nici populația Banatului nu a fost scutită de această evoluție. Ea a încercat, însă, să păstreze contactul cu lumea liberă, și și-a conservat mentalitatea sa specifică, mai receptivă față de nou și mai apropiată principiilor democratice. Și după mulți ani, un observator avizat precum Nestor Rateș avea cuvinte de admirație pentru felul în care bănațenii au știut să reziste întunecatei epoci prin care le-a fost dat să treacă: „Harnici, expuși de multe decenii unor influențe benefice și unor deprinderi de muncă mai avansate, occidentalizați în mentalitatea și comportamentul lor, bănațenii au fost, în general, în măsură să mențină un standard de viață mai ridicat decât în restul țării și un mod de trai specific, mai civilizat. Pentru români, ca și pentru vizitatorii străini, era cât se poate de vădită deosebirea pronunțată dintre Banat și majoritatea celorlalte regiuni ale României, nu în ultimul rând în ce privește nivelul obedienței față de tiranie”⁶⁷. Iar fostul director al contraspionajului ceaușist, colonelul Filip Teodorescu, recunoștea și el: „Din punct de vedere economic, în mod cert bănațenii trăiau cu mult mai bine decât restul concetățenilor, atât datorită hărniciei lor, dar și bogăției incomparabil mai mare în această zonă”⁶⁸. Astfel încât, nu întâmplător, poate, și Revoluția română din decembrie 1989 a pornit tot din aceste locuri!

NOTE

- 1 Nicolae Baciu, *Yalta și crucificarea României*, Roma, Ed. Europa, 1983, p. 189.
- 2 Milovan Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, Craiova, Ed. Europa, f.a., p. 74—75.
- 3 Georg Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, Traducere, note și redactare de Rudolf Gräf și Werner Krenn, 1995, p. 119.
- 4 *Ibidem*.
- 5 Milovan Djilas, *op. cit.*, p. 58.
- 6 *Septembrie—octombrie 1944. Însemnările unei călugărițe — din zile de restriște*, în „Magazin istoric”, nr. 1/1992, p. 79.
- 7 *Recensământul general al populației din România din 29 decembrie 1930, publicat de dr. Sabin Manuilă*, vol. II, București, 1938, passim.
- 8 *Istoria Partidului Național Țărănesc. Documente 1926—1947*, volum alcătuit de: Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Alexandru Cebuc, București, Ed. Arc 2000, 1994, p. 233.
- 9 Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Ed. Humanitas, 1990, p. 277.
- 10 Nicolae Penescu, *La Roumanie de la démocratie au totalitarisme 1938—1948*, Paris, Ed. Contrepoint (S.E.R.C.), 1981, p. 162.
- 11 Mihai Fătu, *Sfârșit fără glorie. Partidul Național Țărănesc (Maniu) și Partidul Național Liberal (Brătianu) în anii 1944—1947*, București, Ed. Științifică, 1972, p. 287.
- 12 *Ibidem*, p. 307.
- 13 *Ibidem*, p. 308.
- 14 *Ibidem*.
- 15 *Ibidem*, p. 299.
- 16 *Ibidem*, p. 300.

- 17 *Ibidem*, p. 301.
- 18 Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.C.S.A.N.), fond Prefectura județului Caraș, dosarul nr. 8/1946, fila 38.
- 19 *Ibidem*.
- 20 *Ibidem*, fila 18.
- 21 *Ibidem*, fila 23.
- 22 Idem, dosarul nr. 9/1946, fila 10.
- 23 *Ibidem*, fila 11.
- 24 Nicolae Penescu, *op. cit.*, p. 171.
- 25 „Dreptatea”, nr. 17 din 23 februarie 1946.
- 26 *Ibidem*.
- 27 *Ibidem*, nr. 19 din 26 februarie 1946.
- 28 *Ibidem*, nr. 28 din 8 martie 1946.
- 29 *Ibidem*, nr. 30 din 10 martie 1946.
- 30 *Ibidem*, nr. 130 din 13 iulie 1946. În privința deportării germanilor în Uniunea Sovietică, mai multe amănunte se găsesc în recente apariții: *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică. 1945*, culegere de documente de arhivă întocmită de Hannelore Baier, Forumul Democrat al Germanilor din România, 1994; Doru Radosav, *Donbas. O istorie deportată*, Ravensburg, 1994; Jean Nouzille, *Transilvania. Zonă de contacte și conflicte*, traducere de Șerban Velescu, Ed. Enciclopedică, 1995, p. 239—240.
- 31 Georg Hromadka, *op. cit.*, p. 120.
- 32 „Dreptatea”, nr. 142 din 27 iulie 1946.
- 33 Victor Frunză, *op. cit.*, p. 298.
- 34 E. Petreanu, G. Ureche, *P.N.L. și P.N.T. — în căutarea unei șanse în contratimp cu istoria*, în „Magazin istoric”, nr. 11/1971, p. 95.
- 35 D.J.C.S.A.N., fond Prefectura județului Caraș, dosarul nr. 9/1946, fila 24.
- 36 *Ibidem*.
- 37 *Ibidem*, fila 26.
- 38 *Ibidem*, fila 31.
- 39 *Ibidem*, fila 38 (registrele electorale, întocmite în creion, cu numeroase corectări, modificări și ștersături, se află în același dosar, ca o probă incontestabilă a veridicității afirmațiilor reprezentanților partidelor de opoziție).
- 40 *Ibidem*, fila 39.
- 41 *Ibidem*.
- 42 *Ibidem*, fila 40.
- 43 *Ibidem*, fila 41 (sublinierile aparțin originalului).
- 44 *Ibidem*, fila 58.
- 45 *Ibidem*, fila 60.
- 46 „Dreptatea”, nr. 212 din 23 octombrie 1946.
- 47 D.J.C.S.A.N., fond Prefectura județului Caraș, dosarul nr. 23/1946, fila 2.
- 48 *Ibidem*, fila 3.
- 49 Mihai Fătu, Ion Spălățelu, *Garda de Fier — organizație teroristă de tip fascist*, București, Ed. Politică, 1980, p. 380.
- 50 Victor Frunză, *op. cit.*, p. 295.
- 51 Mihai Fătu, *op. cit.*, p. 389.
- 52 Horia Sima, *Istoria Mișcării legionare*, Timișoara, Ed. Gordian, 1994, p. 226.
- 53 Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, București, Ed. ICONICA, 1993, p. 201.
- 54 Constantin Sănătescu, *Jurnal*, București, Ed. Humanitas, 1993, p. 239—240.
- 55 Nicolae Penescu, *op. cit.*, p. 183—184.
- 56 Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. 39.
- 57 Nicolae Ceaușescu, *Istoria poporului român*, București, Ed. Militară, 1983, p. 416.
- 58 Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 10.
- 59 Georg Hromadka, *op. cit.*, p. 121.
- 60 Liubița Raichici, Ion Stoia Balmez, Dr. Maxim Radovan, în „Timpul”, Reșița, an VI, nr. 158 (1411) din 11 august 1996, p. 4.
- 61 Mihai Fătu, *Un vot decisiv (noiembrie '46)*, București, Ed. Politică, 1972, anexa.

62 *Ibidem*.

63 „Dreptatea”, nr. 238 din 24 noiembrie 1946.

64 *Ibidem*, nr. 241 din 28 noiembrie 1946.

65 *Ibidem*, nr. 257 din 18 decembrie 1946.

66 *Ibidem*, nr. 258 din 25 decembrie 1946.

67 Nestor Rateș, *România: revoluția încălțită*, București, Ed. Litera, 1994, p. 34.

68 Filip Teodorescu, *Un risc asumat: Timișoara, 17–22 decembrie 1989*, București, Ed. Viitorul Românesc, 1992, p. 44.

CONFRONTATIONS POLITIQUES ET ÉLECTORALES DANS LES DÉPARTEMENTS DU BANAT EN L'ANNÉE 1946

(Résumé)

L'année politique 1946 a été marquée, aussi en les départements du sud-ouest de la Roumanie (Arad, Timiș-Torontal, Severin et Caraș), d'une campagne électorale entraînant les forces pro-communistes, groupées dans le Bloc de Parties Démocratiques, d'une part, et le Parti National Paysan, le Parti National Libéral et le Parti Social-Démocrate Indépendant, d'autre part. La campagne électorale a été caractérisée par des nombreuses violences et illégalités des autorités pro-soviétiques. Les élections du 19 Novembre 1946, gagnées en réalité clairement de Parti National Paysan et de ses alliés, ont été falsifiées pour assurer une écrasante victoire du B.P.D. Ces élections ont représenté le principal élément de légitimer l'ulterieur régime communiste.

PROCESUL PARTIZANILOR ANTICOMUNIȘTI DIN BANAT (1949)

MIRCEA RUSNAC

Problematica proceselor staliniste este de o complexitate deosebită în istoria noastră contemporană. Este vorba despre un fenomen specific secolului al XX-lea și aceluia tip de regim politic care își trage esența din concepția lui Stalin. În perioada interbelică, în special în anii '30, Uniunea Sovietică a fost zguduită de mii de asemenea procese, montate de N.K.V.D.-ul stalinist. După încheierea celui de-al doilea război mondial și ocuparea țărilor est-europene de către Armata Roșie, acestea au cunoscut, la rândul lor, fenomenul respectiv. Între ele s-a aflat, bineînțeles, și România.

Primele procese staliniste au fost intentate unor adversari politici ai Partidului Comunist (Bolșevic). Este vorba despre procesele intitulate „Afacerea din Șahținsk” (1928), „Uniunea pentru eliberarea Ucrainei — S.V.U.” (1930), „Partidul muncitoresc-țărănesc” (1930), „Prompartia — Partidul industrial” (1930), „Biroul unional al C.C. al P.M.S.D. (al menșevicilor) din Rusia” (1931) etc. După invadarea celorlalte țări de către armatele sovietice, asemenea procese au avut loc și acolo. Au fost judecați și condamnați astfel cardinalii unor biserici catolice, precum Ștepinac în Croația (1946), Tiso în Slovacia (1947), Mindszenty (1949) și Groesz (1951) în Ungaria etc., unii lideri politici necomuniști, precum Mihajlović în Iugoslavia (1946), Petkov în Bulgaria (1947), Maniu în România (1947) etc. Al doilea tip de procese staliniste era constituit din procesele intentate unor foști lideri importanți ai partidului comunist însuși, răsturnați de la putere de adversarii lor. Au produs de exemplu multă oroare în lumea civilizată cele trei mari procese de la Moscova: Zinoviev—Kamenev (1936), Piatakov—Radek (1937) și Buharin—Râkov (1938), în care foștii colegi ai lui Lenin mărturiseau cu propria gură că nu fuseseră toată viața decât niște abjecți „spioni imperialiști”. În țările de democrație populară asemenea procese abundau în primii ani postbelici: Koçi Xhoxhe în Albania (1949), László Rajk în Ungaria (1949), Traicio Kostov în Bulgaria (1949), Rudolf Slansky în Cehoslovacia (1952), Lucrețiu Pătrășcanu în România (1954).

Multă vreme s-au purtat discuții asupra unei întrebări obsedante: ce metode erau utilizate în pregătirea acestor procese mistificate și cum se reușea să se obțină de la inculpați exact „depozițiile” care le erau cerute? S-a emis inițial ipoteza că în locul acuzațiilor reali ar fi compărut în fața tribunalului agenți ai Securității, bine machiați și special pregătiți. Totuși, această ipoteză a fost respinsă de toți cei care au asistat la asemenea procese și îi cunoșteau bine pe acuzați. Scriitorul sovietic Ilya Ehrenburg presupunea că acuzații vorbeau astfel sub influența unor preparate medicale, precum și prin utilizarea împotriva lor a hipnozei și a

sugestiei. Unii autori occidentali credeau că se acționa prin metode ideologice și psihologice. „Dar principalul instrument de influențare a majorității celor implicați în proces îl constituiau tortura și maltratarea“, considera istoricul rus Roy Medvedev. În plus, continua el, „unora li se promitea nu doar că vor rămâne în viață, ci chiar că vor fi parțial liberi, că vor fi trimiși într-o muncă de partid, de stat sau economică în zone din Siberia și Extremul Orient“.¹ Istoricul francez André Fontaine scria la rândul lui: „După asasinarea la Leningrad, la 1 decembrie 1934, — după toate aparențele la ordinul lui Stalin însuși — a unuia dintre principalii colaboratori ai dictatorului, Serghei Kirov, epurarea (Cistka) se va transforma în teroare. Vor fi montate imense procese, în cursul cărora acuzații — pregătiți prin metode *psihologice* deosebit de eficace — mărturiseau, rostogolindu-se în mocirlă, asemenea personajelor lui Dostoievski, crime de necrezut. Unul după altul, părinții comunismului rus vor fi trimiși la moarte“.

La sfârșitul anilor '40, când fenomenul a fost extins și asupra noilor țări de democrație populară, în Occident a început să se vorbească despre „serul adevărului“, despre „pilule de mărturisire“, despre „droguri de vinovăție“, care le-ar fi fost injectate acuzaților pentru a-i determina să confirme orice crimă pe care ar fi imaginat-o anchetatorii.³ Medicul francez Jean Delay nu ezita să se gândească la faptul că inculpaților li s-ar fi putut face chiar o operație a creierului: „Operația făcută nu în scopuri medicale, ci politice, ar face ca rezistența adversarilor ireductibili să fie înfrântă și ca ei să fie transformați în elemente conformiste“⁴. Problema nu a fost pe deplin elucidată nici astăzi, deși este aproape cert faptul că torturile psihice au prevalat asupra celor fizice și, prin măcinarea nervilor celor anchetați, aceștia ajungeau să semneze orice fel de declarații, pe care le confirmau ulterior în fața tribunalului, de teama ca nu cumva torturile să fie repuse în aplicare.

Dar, după cum arăta Ion Rațiu, regimul comunist considera absolut suficient un asemenea tip de proces pentru a-și legitima toate acuzațiile aduse oponentilor săi: „Astfel, se are multă grijă ca, *formal*, sentința să fie pronunțată doar după un proces lung și detaliat. Faptul că presa lumii libere nu este acceptată nu are nici o importanță. *Procesul nu este pus în scenă pentru beneficiul lumii libere*. Obiectivele sale primare sunt de a distruge posibilitatea creării oricărui mit în jurul celor ce trebuie eliminați din societate. Sub nici un chip ei nu trebuie să devină martiri. Ei au mărturisit. Li s-a oferit un proces onorabil. Au fost condamnați. Tribunalul a arătat clemență, dar în vederea vinei sale el trebuie eliminat. Poporul mărșăluiește victorios spre construcția noii societăți. El nu se poate opri pentru a mai arunca o a doua privire acestui sârman ticălos. El a văzut adevărul prea târziu. Asta este ceea ce guvernul comunist vrea să fie crezut de către oameni.“⁵

O sugestivă ilustrare a acestor idei găsim în celebra biografie oficială a lui Stalin: „Victoriile socialismului, repurtate de partid, i-au făcut pe dușmanii poporului să turbeze și mai mult. În 1937 au fost descoperite noi date asupra monștrilor din banda troțkisto-buharinistă de spioni, sabotori și asasini în slujba serviciilor de spionaj ale statelor capitaliste. Procesele au arătat că aceste lepădături ale omenirii au urzit un complot

împotriva lui Lenin, pe care intenționau să-l aresteze, împotriva partidului, împotriva Statului Sovietic, chiar din primele zile ale Revoluției din Octombrie. Executând voința stăpânilor lor imperialiști, ei și-au pus ca scop să distrugă partidul și Statul Sovietic, să submineze apărarea țării, să înlesnească intervenția străină, să pregătească înfrângerea Armatei Roșii, dezmembrarea U.R.S.S., transformarea ei într-o colonie a imperialismului, restaurarea robiei capitaliste în U.R.S.S. Partidul și Puterea Sovietică au zdrobit viesparele dușmanilor poporului. În raportul său „Despre lipsurile în munca de partid”, ținut la plenara Comitetului Central din martie 1937, Stalin trasează un program precis de întărire a organelor de partid și sovietice, un program de măsuri în vederea ascuțirii vigilenței politice, și lansează lozincă: „Să ne însușim bolșevismul”. Stalin a înarmat partidul pentru lupta împotriva dușmanilor poporului, l-a învățat să smulgă masca de pe fața lor.

Tribunalul sovietic a dezvăluit crimele monștrilor troțkisto-buhariști și i-a condamnat la moarte prin împușcare. Poporul sovietic a aprobat nimicirea bandei troțkisto-buhariniste și a trecut la treburile curente — la pregătirea alegerilor pentru Sovietul Suprem al U.R.S.S.⁴⁶

Un asemenea proces, care făcea *tabula rasa* din prestigioasa tradiție judiciară românească, a fost judecat de Tribunalul Militar din Timișoara în zilele de 21—25 iunie 1949. Cei 12 inculpați erau conducători sau membri ai unor grupuri de partizani anticomuniști refugiați în munții și pădurile Banatului, de unde intenționau să continue rezistența armată până la o eventuală eliberare a țării noastre de sub ocupația sovietică cu ajutorul statelor democratice din Occident.

Mișcarea partizanilor anticomuniști din munții României a constituit un caz aproape unic în Europa de răsărit supusă sovietizării forțate. Grupuri special instruite, conduse de ofițeri de elită, au fost înființate imediat după 23 august 1944, în speranța prevenirii unei ocupații îndelungate a țării. După instalarea prin forță a guvernului procomunist Petru Groza la 6 martie 1945, mișcarea a început să ia amploare, atât cantitativ cât și calitativ, prin ralierea ofițerilor cuprinși în listele celor excluși din armată pentru că erau ostili noului regim. În 1946, la intervenția regelui Mihai grupurile de rezistență de pe întreg cuprinsul țării au fost incluse în Mișcarea Națională de Rezistență, sub conducerea generalului Aurel Aldea, aflat în anturajul Palatului Regal. La 7 noiembrie 1946, Partidul Național Țărănesc își întemeia propriul Cerc Militar Profesional, condus de vicepreședintele partidului, Ion Mihalache, cu destinația de a coordona activitatea lor la nivel național. Dar după interzicerea partidului, în iulie 1947, mișcările s-au desfășurat separat, activând răzleț în Banat, în Făgăraș, în Bucegi, în Bucovina etc. Deși nu au beneficiat de aproape nici un sprijin occidental efectiv, ele au rezistat asalturilor Securității până în anii 1956—1958 când ultimii luptători au capitulat. Demoralizarea lor a devenit generală în momentul înăbușirii revoluției ungare din noiembrie 1956 de către tancurile sovietice, fără ca țările occidentale să schițeze măcar un gest de bunăvoință. Astfel se încheia eroica și sângeroasa pagină scrisă în istoria țării de luptătorii din Carpați.

Grupul celor 12 acuzați din procesul de la Timișoara era primul grup important capturat de autoritățile comuniste. Ei își începuseră activitatea în 1948, iar în februarie-martie 1949, Securitatea, mobilizând efective

numeroase și scotocind munte după munte, a reușit să-i captureze. Anchetarea lor s-a prelungit până în iunie 1949, când procesul a putut fi instrumentat.

În actul de acuzare (referatul introductiv), care a fost întocmit de locotenent-colonelul magistrat Simion Stănescu, procurorul șef al Tribunalului Militar Timișoara, erau nominalizați următorii acuzați: „Spiru Blănaru, născut în com. Grăești-Tecuci, avocat; Domoșneanu Petre, născut în com. Iablanița-Severin, comandor aviator în retragere; Vernichescu Aurel, născut în com. Vârciorova-Severin, fost arendaș de moșie, în trecut condamnat pentru deținere ilegală de arme; Tănase Ion, născut în com. Bratovăești-Dolj, funcționar particular; Popovici Gheorghe, născut în com. Sângeorgiu-Timiș Torontal, comerciant de blănuri, fost condamnat pentru deținere ilegală de arme; Ungureanu Teodor, născut în com. Petricani-Neamț, comerciant; Smultea Gheorghe, din com. Teregova-Severin, chiabur; Pușchiță Petru zis Liber, din com. Domașnea-Severin, chiabur; Ghimboase Nicolae zis Micluț din com. Teregova-Severin, chiabur; Pușchiță Petre zis Mutașcu din com. Domașnea-Severin, comerciant, condamnat pentru sabotaj economic; Marițescu Romulus zis Fert din com. Teregova-Severin, chiabur, condamnat pentru port ilegal de armă, și Luminosu Gheorghe, născut în com. Fădimac-Severin, cârciumar. Toți acuzații sunt arestați.”⁴⁷

Capetele de acuzare enumerate împotriva lor erau:

„I. Acuzații au pus bazele unei organizații subversive-teroriste, înarmând pe membrii lor (*sic!*), instruindu-i în mânăuirea armelor și făcându-le o educație în spirit fascist.

II. Au creat și întreținut o stare de spirit dăunătoare muncii și vieții liniștite a populației locale, prin lansarea de zvonuri alarmiste despre numărul și armamentul bandelor lor, despre apropiata izbucnire a războiului, precum și prin jefuirea și amenințarea populației civile și răspândirea de manifeste cu caracter șovin, rasist și de îndemn la rebeliune.

III. Au pregătit și executat acte teroriste ca: schingiuiuri, asasinate și atacuri înarmate, etc.

IV. Acuzații au încercat să pregătească rebeliunea armată cu scopul de a doborî regimul de democrație populară și a restaura regimul de asupraire burghezo-moșierească.”⁴⁸

În continuare, în actul de acuzare se mai preciza: „Acuzații au pregătit și executat aceste acțiuni criminale și datorită ațățărilor și calomniilor împotriva U.R.S.S. și a țărilor cu democrație populară, datorită instigărilor la război care abundă în emisiunile de radio ale țărilor imperialiste, îndeosebi cele din U.S.A. și Anglia.”⁴⁹ Procurorul nu uita să specifice și faptul că Spiru Blănaru a fost legionar, la fel ca și Domoșneanu, că Tănase a fost cuzist și apoi membru al P.N.Ț., această ultimă postură fiind împărtășită și de Vernichescu și Ghimboase.

Spiru Blănaru este cel care a pus bazele unui grup de rezistență în munții din jurul localității Teregova din județul Severin. Alt grup a fost condus de Vernichescu, Tănase, Ungureanu și Popovici, acționând în regiunea dintre Arad și Timișoara. Aceștia au răspândit manifeste și au conceput acțiuni de ocupare a unor instituții publice. Al treilea grup, tot în apropiere de Teregova, a fost condus de locotenent-colonelul în retra-

gere Ion Uță, Marișescu, Pușchiță-Mutașcu etc. Toate aceste grupuri fuseseră formate în anul 1948. Alte grupuri mai mici erau conduse de Domoșneanu și de Gheorghe Ionescu din Teregova, fost membru al P.N.L. Cu timpul, aceste grupuri au colaborat între ele în lupta comună pe care o purtau, iar unele au ajuns mai târziu să fuzioneze.

Actul de acuzare preciza faptul că, pentru a-și asigura conspirativitatea, membrii grupurilor depuneau un jurământ de credință. Ei erau înarmați cu mitraliere germane, precum și cu pistoale și alte arme, pe care reușiseră să și le procure prin cele mai diferite modalități. Erau ținute în mod constant ședințe, iar pentru cunoașterea și utilizarea armamentului se organizau exerciții de tragere la țintă. Ei trăiau permanent în ascunzișurile din munții aflați în jurul localității Teregova. Procurorul avea grijă să precizeze că „bandele” erau „foarte reduse ca număr, izolate și urâte de populația muncitoare a satelor.”¹⁰ Membrii lor răspândeau zvonuri despre numărul și armamentul lor, ca și despre izbucnirea apropiată a unui război între puterile occidentale și U.R.S.S. Se preciza și faptul că „acuzatii terorizau nu numai populația civilă, dar încercau să intimideze și autoritățile.”¹¹ Este însă bine cunoscut că, în realitate, ei doreau să se răfuiască numai cu autoritățile și că, dimpotrivă, relațiile lor cu populația satelor din preajmă erau relativ bune, primind de la aceasta hrană și ajutor. Iar prin manifestele pe care le împrăștiu „instigau populația la rebeliune.”¹²

Grupul condus de Ion Uță l-a executat cu cruzime pe Lazăr Cernescu, „activist de frunte al organizației de partid din com. Domașnea”¹³, devenit celebru erou comunist ulterior glorificat și în poemul *Lazăr de la Rusca* de Dan Deșliu. Grupul lui Blănaru l-a ucis pe muncitorul ceferist Cornel Novac din Teregova, apoi i-a răpit și i-a ucis pe țărani Mihai Cherciu și Gheorghe Munteanu, ambii înscrși în P.M.R. În momentul descoperirii sale de către organele Securității, grupul lui Uță a refuzat să se predea și a deschis focul împotriva lor. În schimbul de focuri care a urmat, Uță a fost ucis. La fel a procedat și grupul lui Blănaru, care i-a rănit pe sublocotenentul Vasile Airoaei și pe caporalii Ion Nedelcu și Spiridon Coman, dintre cadrele Securității.

Scopul lor principal era de a răsturna regimul comunist și de a crea condițiile prielnice reușitei acțiunii și posibilității de a fi ajutați de către puterile occidentale. În planurile lor de operație erau prevăzute expres aceste lucruri. Uță spera ca „dezlănțuirea primelor operații” să pornească prin următoarele metode: „Hărțuiala, guerila, operații de război civil.”¹⁴ În luna martie 1949, ei preconizau să ocupe prin forță instituțiile publice din cele mai importante orașe bănățene: Timișoara, Arad, Caransebeș, Lugoj și Reșița.

Interogatoriile celor 12 acuzați, desfășurate toate în ziua de 22 iunie 1949, departe de a edifica asupra adevăratei situații, produc nedumerire asupra cercetărilor de peste timp ai stenogramelor puse în circulație de autorități numai pentru uzul intern al salariaților și ostașilor încorporați în cadrul Ministerului Afacerilor Interne, la fel cum au produs aceeași senzație, cu siguranță, și asupra contemporanilor. Maniera de desfășurare a interogatoriilor, ca și modalitatea de consemnare a lor în scris, sunt definitorii pentru un proces stalinist de tip clasic. Două mostre

sunt, probabil, grăitoare, în acest sens. Mai întâi, un extras din interogatoriul lui Spiru Blănaru:

„PREȘEDINTELE: Ce dispozițiuni ai primit?

ACUZATUL: În a doua jumătate a lunii august 1948 am fost chemat prin legionarul Martin Moater să organizez echipe de șoc, formate din trei legionari dintre care un șef, să fie înarmate și să fim pregătiți pentru că probabil până la 15 sau 20 septembrie va izbucni un război între anglo-americani și Uniunea Sovietică. Dacă nu va izbucni războiul, să organizez grupe legionare în munți.¹⁵

Interogatoriul luat lui Tănase:

„PREȘEDINTELE: Ce conținut aveau manifestele?

ACUZATUL: Ca să provoace ura cetățenilor contra regimului.

PREȘEDINTELE: S-a hotărât o dată pentru definitivă declanșare a acțiunii complotiste?

ACUZATUL: S-a hotărât data de 18—19 martie 1949, ca dată definitivă a declanșării acțiunii complotiste.¹⁶

Astfel erau „lăsați“ acuzații să-și susțină apărarea! În același timp, ziarul oficial al C.C. al P.M.R., „Scânteia“, publica un fulminant articol de fond intitulat sugestiv *Să strivim năpărcile!*, în care limbajul specific stalinismului era ridicat la nivel de artă: „Cu inimile clocotind de ură, de revoltă, urmăresc oamenii muncii dezbaterile procesului de la Timișoara, unde se judecă banda subversivă-teroristă de trădători și de ucigași. Iată acuzații: speculanți, chiaburi, arendași expropriați, ofițeri deblocați, legionari, foști membri ai P.N.Ț., cârciumari. Sunt reprezentanți ai claselor exploatoare pe care lupta poporului muncitor le-a alungat pentru totdeauna de la putere și le dă lovituri din zi în zi mai grele. Turbați de furie că nu mai pot exploata și jefui pe cei ce muncesc, înnebuniți (*sic!*) de ura ce le-o provoacă marile succese ale poporului muncitor în lupta sa pentru o viață mai bună, fără exploatare, ei caută să lovească tâlhărește în cuceririle democratice ale poporului, în munca, avutul și viața celor mulți.“¹⁷ În continuare, ziarul folosea cele mai năstrușnice etichetări la adresa inculpaților, scoase tot din cuprinzătorul arsenal stalinist. Câteva exemple: „acești ticăloși înnebuniți de lăcomie și ură“, „o mână de bandiți“, „un pumn de tâlhari“, „această bandă nenorocită de tâlhari urâți de popor“, „ascunși ca fiarele în bârlogurile munților“, „puțini, slabi, disprețuiți și urâți de popor“, „dușmanii poporului“ etc.¹⁸ Activitatea lor, se pretindea, a stârnit fireasca reacție a poporului: „De pretutindeni, din orașe și sate, se ridică în numele vieții, al libertății și al dreptății, asemenea unui val uriaș, glasul clocotitor de mânie al oamenilor muncii, cerând PEDEAPSA CU MOARTEA pentru ucigașii fraților lor de luptă, pentru bandiții care, aflați în slujba imperialiștilor, au cutezat să ridice mâna lor de ucigași împotriva oamenilor muncii și a organelor Statului.“¹⁹

Iar în finalul articolului se făcea un patetic apel la vigilență, adresat tuturor cetățenilor țării, cu amenințările de rigoare: „Nu poate fi om al muncii căruia să nu-i fiarbă sufletul de ură în fața ticăloșiei, a trădării, a crimelor săvârșite de acești reprezentanți tipici ai claselor exploatoare, care tocmai pentru că sunt înfrânte, deznădăjduite, dar electrizate de apelul la trădare și crimă a (*sic!*) posturilor de radio imperialiste, recurg la asemenea acte disperate. Iată de ce vigilența și ura de moarte împotriva

dușmanului de clasă trebuie să devină PRIMA DATORIE PATRIOTICĂ A FIECĂRUI COMUNIST, A FIECĂRUI OM AL MUNCII. Să educăm masele cele mai largi ale poporului muncitor în spiritul vigilenței de clasă, să fim mereu cu ochii în patru, preîntâmpinând și zădărniciind uneltirile mârșave ale exploatatorilor. Să combatem fără cruțare orice manifestare a lipsei de vigilență, boala idioată a nepăsării. Să facem ca fiecare om care-și iubește țara, căruia îi e dragă pacea, liniștea familiei sale, libertatea, independența națională, să se transforme într-un dușman neîmpăcat al zvonurilor războinice răspândite de unelte trădătoare ale imperialiștilor. Să sprijinim din toate puterile autoritățile de Stat, ajutându-le să descopere sau să zdrobească pe dușmanii Patriei. SĂ TREMURE ÎN FAȚA MÂNIEI POPORULUI, a forței Statului de democrație populară, acei ce cugetă măcar la asemenea fapte ticăloase, care se fac complicitii și gazdele bandiților. Să știe că orice ticălos ce încearcă măcar să ridice mâna asupra poporului, este strivit de forța de neînvins a poporului muncitor. Să stărpim de pe fața pământului bestiile care încearcă să stea în calea mersului înainte, spre fericire, spre socialism! SĂ STRIVIM NĂPÂRCILE!²⁰

În acest moment acuzații puteau fi deja edificați asupra faptului că soarta lor era pecetluită. Aceeași concluzie o puteau trage și asistând la interogatoriile luate martorilor de la proces, dintre care marea majoritate erau tot foști membri ai grupurilor de partizani, iar în acel moment erau arestați și supuși aceluiași proceduri ca și acuzații aflați în boxă. Este vorba despre Miloș Gavrila, Pușchiță Vichente, Horeanu Constantin, Vatrațiu Andrei, Mihalcovici Pavel etc.

Tot din interogatoriile martorilor reies nume de conducători și membri ai grupurilor, care nu fuseseră pomeniți în actul de acuzare, fiind probabil uciși sau încă de negăsit pentru autorități, cu scopul de a nu lăsa impresia că grupurile ar fi fost prea numeroase. Astfel de nume răzbat din depozițiile martorilor. Aflăm, prin acest mijloc, despre alți componenți ai mișcării: Petru Duicu, Voica, Ghiță Urdăreanu, Anculea, Mihai Moater, Iancu Baderca, Dumitru Mutașcu zis Fus, Mircea Vlădescu, Pantelimon Erimescu, Gheorghe Cristescu, Nistor etc.

Un caz curios s-a petrecut în clipa audierii depoziției martorului Bădescu Meilă din Luncavița. Acesta povestea cum, mergând la o vânătoare de iepuri, a fost capturat de un grup condus de Pușchiță-Mutașcu. Cu acest prilej, a avut loc următorul dialog:

„PREȘEDINTELE: Mutașcu, vezi că ai mințit? Ai spus că tu nu l-ai legat.

ACUZATUL MUTAȘCU: Nu-mi aduc aminte exact. Se poate.”²¹

Dar, recitind interogatoriul luat cu o zi înainte lui Pușchiță-Mutașcu, nu întâlnim niciunde o asemenea afirmație. Spre edificare, reproducem întregul pasaj referitor la episodul capturării lui Meilă Bădescu:

„PREȘEDINTELE: Pe țăranul muncitor Bădescu Măilă (*sic!*) îl cunoști?

ACUZATUL (Pușchiță-Mutașcu, n.n.): Da.

PREȘEDINTELE: Nu știi că era fruntaș democrat acolo în comună?

ACUZATUL: Am auzit de el, dar nu l-am cunoscut.

PREȘEDINTELE: Recunoști că împreună cu alți membri ai bandei l-ați (*sic!*) răpit pe acesta?

ACUZATUL: Da.

PREȘEDINTELE: Să trecem la altă chestiune.⁴²²

În ciuda tuturor acestor inadvertențe, procurorul a afirmat triumfător: „Sunt atâtea probe evidente la dosar din care reiese vinovăția acuzaților, încât noi renunțăm la ceilalți martori.”⁴²³

La interogatorii, acuzații au recunoscut, firește cu asentimentul anchetatorilor, un fapt real, și anume acela că voiau să obțină răsturnarea regimului comunist și de ocupație sovietică. În această privință, există numeroase recunoașteri consemnate astfel în „stenograma” procesului, redactată de autorități:

*

„Blănaru recunoaște că el a organizat banda subversivă teroristă de sub conducerea sa în scopul răsturnării prin violență a regimului de democrație populară și că în întreaga ei acțiune criminală banda conta pe izbucnirea unui război între anglo-americani și Uniunea Sovietică.”⁴²⁴

*

„PREȘEDINTELE: Și scopul final al acțiunii care era?

ACUZATUL (Vernichescu, n.n.): Răsturnarea regimului și constituirea unui regim capitalist.”⁴²⁵

*

„PREȘEDINTELE: Care era scopul final al constituirii acestei organizații, ce urmăreați dvs.?

ACUZATUL (Ungureanu, n.n.): Schimbarea guvernului și înlocuirea lui.”⁴²⁶

*

„PREȘEDINTELE: Care era scopul urmărit de organizația aceasta subversivă?

ACUZATUL (Popovici, n.n.): Noi am vrut să facem acte de sabotaj și de teroare.

PREȘEDINTELE: Împotriva cui?

ACUZATUL: Împotriva Statului, împotriva actualului regim.”⁴²⁷

*

„PREȘEDINTELE: D-ta știi ce scop urmărește această organizație teroristă?

ACUZATUL (Pușchiță-Mutașcu, n.n.): Da. Răsturnarea regimului.

PREȘEDINTELE: Ce motive te-au determinat pe d-ta să intri în această organizație teroristă?

ACUZATUL: Făceam comerț și nu mi-a convenit regimul.”⁴²⁸

*

„PREȘEDINTELE: Care era scopul urmărit de banda aceasta teroristă condusă de dvs.?

ACUZATUL: (Tănase, n.n.): Răsturnarea regimului actual.”⁴²⁹

*

Dacă ziua de 21 iunie a marcat prezentarea actului de acuzare, cea de 22 iunie luarea interogatoriilor tuturor celor 12 acuzați, iar cea de 23 iunie audierea depozitiilor martorilor, în 24 iunie procesul a continuat, metodic, cu citirea rechizitoriilor a doi procurori, cuvântul apărării și ultimul cuvânt al acuzaților. Rechizitoriul procurorului locote-

nent-colonel Nicolae Constantinescu, reluând aproape nemodificat actul de acuzare, plus „revelațiile senzaționale“ ale dezbaterilor de până atunci, începea astfel:

„Domnule Președinte, domnilor judecători,

De două zile asistăm la judecarea acestor acuzați. Ei sunt vinovați de crime, care, prin cruzimea lor, prin primejdia socială, prin scopul urmărit ne arată încă o dată, că în perioada de trecere de la lumea veche și nedreaptă la o lume nouă, a libertății, prosperității și păcii, lupta între ce e vechi și trebuie să dispară și ceea ce e nou și prinde viață puternică, nu scade, ci se întetește.⁴³⁰ Aceasta era exact lozinca inventată de Stalin, conform căreia „lupta de clasă se ascute pe măsură ce înaintăm spre comunism.“ Surprinde, totuși, formula de adresare către instanță, știut fiind faptul că în acei ani termenul „domn“ era practic pus la index. Acesta a fost, de altfel, ultimul proces important înainte de 1989 când procurorii și avocații s-au mai adresat completului de judecată cu apelativele „domnule“ și „domnilor“.

Pentru procurorul Constantinescu, acuzații erau într-un fel îndreptățiți să comită crimele grave de care se recunoscuseră a fi vinovați, deoarece ei prin definiție nu erau altceva decât „reprezentanți ai claselor exploatare, elemente din rândurile chiaburimii, foști legionari și membri ai P.N.T.“⁴³¹ Crimele comise de ei erau „justificate“ prin faptul că „amintesc ferocitatea fiarei fasciste și a reacțiunii burghezo-moșierești, a dușmanilor poporului, ai păcii, libertății și prosperității popoarelor.“⁴³² Și lozincile continuau în același mod în privința „compoziției sociale“ a acuzaților și a „urei“ lor împotriva „regimului nostru de democrație populară.“⁴³³

Trecând imediat la „complicii“ partizanilor, procurorul nu omitea să precizeze: „Ei căutau aderenți și printre anumite elemente șovine titoiste, din rândurile populației sârbești din Banat. Astfel, acuzatul Popovici Gheorghe, unul din elementele de căpetenie ale acestei organizații subversive, primește delegație scrisă de la Tănase Ion de a organiza asemenea elemente.“⁴³⁴ Rezultă de aici faptul că și în părțile Banatului locuite de sârbi a fost organizată o rezistență asemănătoare cu cea prezentată aici, apărută în condițiile declanșării puternicei rupturi dintre conducătorul comunist iugoslav Josip Broz Tito și dictatorul lumii comuniste, Stalin. Aflată sub ocupație sovietică și cu un regim în totalitate aservit Kremlinului, România, la fel ca toate celelalte state comunizate, a condamnat în termeni de o mare violență „schisma“ titoistă, iar relațiile tradițional amicale dintre cele două țări au fost puternic prejudiciate. În aceste condiții, populația sârbească din Banat, la fel ca și cea germană și o mare parte a celei românești, a fost supusă unor represii aproape inimaginabile astăzi.

Și rechizitoriul continua în același stil: „Amenințări, agresiuni, jafuri, toate acestea nu ajung. Bandiții încearcă să terorizeze țărănimea muncitoare, pe fruntașii democrați din sate, prin asasiinate, prin răpiri la drumul mare, urmate de omoruri, prin pânde în dosul arborilor, de unde trag în victime — cetățenii pașnici, care înțeleg să-și facă din plin

datoria față de poporul muncitor și de Patria noastră liberă și independentă, Republica Populară Română.⁴³⁵

Trecând mai departe la înșiruirea crimelor comise de partizani, procurorul Constantinescu făcea referire și la fapte despre care nu s-a pomenit nimic în actul de acuzare sau la interogatorii: „Banditul Uță Ion pierde încrederea în doi din membrii bandei și anume în Gladin Modest și Bocletaru Petre și dă dispozițiuni ca aceștia să fie asasinați, unui grup de bandiți, între care se găsea și Pușchiță Petre zis Mutașcu, crimă pe care aceștia o săvârșesc la locul numit Valea Cățelei, situat la 12 kilometri de Mehadia.⁴³⁶

Referindu-se în continuare la capturarea acuzaților, procurorul dădea, printre rânduri, și detalii involuntare despre puterea grupului și despre faptul că era aprovizionat de populația din zonă: „În primul moment, teroriștii se retrag spre pădure, însă la instigarea lui Ghimboase Nicolae de a ataca organele autorității de Stat, Blănaru și Ionescu Gh. au dat ordin să se ocupe poziții și să se tragă asupra soldaților. Blănaru a luat conducerea bandei, aranjând membrii în dispozitiv, între care Ghimboase Nicolae, Smultea Gheorghe, Pușchiță Petre zis Liber, Petre Anculia, toți înarmați. Tot la ordinul lui Blănaru s-a deschis foc asupra organelor autorității de Stat, el însuși trăgând cu o mitralieră. Au fost arestați atunci acuzații Ghimboase Nicolae și Smultea Gheorghe. Au căzut morți Petre Anculia și Urdăreanu Gheorghe. (Despre ceilalți nu se pomeneste nimic, n.n.). Din partea autorității de Stat au fost răniți grav: Airoaei Vasile, Nedelcu și Coman Simion. Apoi teroriștii s-au retras și au hotărât să se împartă în grupuri mai mici. Blănaru a rămas cu un grup sub conducerea lui. În seara de 10 martie 1949, când a coborât la adăpostul *din apropierea comunei Feneș, de unde se aprovizionea* (subl. n.), a fost descoperit de organele de Stat și somat să se predea. Totuși nici de data aceasta nu s-a predat și a tras toată încărcătura pistolului său, a încercat apoi să tragă cu un pistol mitralieră care însă n-a luat foc și în sfârșit a aruncat o grenadă care nu a explodat. După aceea a fost prins și arestat. Acuzatul Marițescu, fugind singur, a reușit să scape. După 2 săptămâni a fost și el arestat.⁴³⁷

Se observă de aici destul de clar că rezistența opusă de partizani numeroaselor trupe de armată și Securitate concentrate împotriva lor a fost deosebit de tenace. În acțiunile lor a cântărit mult și sprijinul remarcabil primit de la populația locală a satelor bănățene (unde lotria, de altfel, are o îndelungată tradiție), populație care era îngrozită de spectrul colectivizării, ce se profila tot mai amenințător. Starea de spirit în rândurile populației bănățene era cu desăvârșire ostilă regimului proaspăt instalat la putere, cu sprijin extern. Nu rare au fost cazurile în acei ani când pe străzile sau în uzinele Timișoarei, Aradului, Reșiței, erau scrise lozinci cerând răsturnarea regimului comunist și plecarea trupelor sovietice din România. Populația rurală nu nutrea convingeri diferite. La Teregova, de exemplu, care a fost și cel mai important centru al rezistenței, se mai păstrează și acum o Biblie străpunsă de gloanțele securiștilor în timpul cumplitelor lupte purtate împotriva partizanilor. Dar, ca o recunoaștere implicită a ostilității lor fundamentale față de comunism, locuitorii așezărilor din Culoarul Timiș—Cerna (Cornereva,

Teregova, Prigor, Iablanița, Slatina Timiș etc.) au fost scutiți de etapa colectivizării forțate, într-o țară în care acest proces cuprinsese peste 98% din totalul suprafețelor arabile!³⁸

Bineînțeles, procurorul a mai menționat în rechizitoriul său și următorul aspect: „La aceasta s-a adăugat și propaganda de instigare a posturilor de radio-emisiune anglo-americane împotriva U.R.S.S. și a țărilor de democrație populară, dar mai ales propaganda de instigare la un nou război imperialist.”³⁹ Se mai preciza că acuzații care nu fuseseră capturați odată cu grupul lui Blănaru puseseră la cale chiar o „lovitură de stat, plănuită pentru luna martie 1949.” Între aceștia se numărau membrii grupurilor lui Tănase și Vernichescu. Finalul a fost însă apoteotic pentru autorități: „Însă vigilența aparatului de Stat, pus în slujba clasei muncitoare și a întregului popor, înăbușă la timp orice încercare de a produce dezordine.”⁴⁰

Iar finalul rechizitoriului procurorului Constantinescu arăta astfel: „Pentru parchetul Republicii Populare Române constituie o mândrie a demasca pe acești complotiști, schingiuitori și asasini, de a cere justiției să li se aplice pedeapsa cea mai gravă. Iar pentru justiția noastră populară, pentru d-voastră domnule președinte și domnilor judecători, prilejul de a judeca și condamna pe acuzații vinovați de complot împotriva Republicii Populare Române, de schingiuiți și asasinați, de constituire în bande teroriste înarmate de tip fascist și paramilitare, constituie de asemeni o mândrie, pentru că prin sentința ce veți hotărî veți da satisfacție populației muncitoare din această regiune a țării și întregului popor muncitor din țara noastră, aplicând celor ce au uneltit cu arma în mână împotriva poporului și a Statutului său popular, maximum de pedeapsă.”⁴¹

În ce măsură a convins procurorul Constantinescu pe judecătorii timișoreni? Cert este că rechizitoriul său n-a fost considerat că a acoperit în suficientă măsură solicitările parchetului. A urmat un al doilea rechizitoriu, pronunțat de locotenent-colonelul magistrat Simion Stănescu, mai scurt decât primul, dar folosind în exprimare exact același limbaj stalinist:

„Domnule președinte, domnilor judecători,

Faptele criminale săvârșite de acești odioși acuzați au fost dezvăluite în timpul dezbaterilor prin recunoașterile acuzaților și depozițiile impresionante făcute de martori, țărani muncitori, din satele în care asasinii și complotiștii și-au executat crimele lor, încercând să-i sperie și să-i abată din drumul lor de muncă și luptă pentru o viață mai bună, pentru întărirea regimului nostru popular și democratic.”⁴² Concluzia cea mai gravă a rechizitoriului era subliniată astfel: „Aceste omoruri, aceste crime ordinare, această teroare dezlănțuită asupra cetățenilor pașnici, avea (*sic!*) ca scop răsturnarea regimului de democrație populară.”⁴³ În concluzie, procurorul Stănescu solicita Tribunalului Militar condamnarea la pedeapsa capitală a tuturor acuzaților, cu o singură excepție: „În numele tuturor oamenilor cinstiți din țara noastră, în numele întregului popor muncitor, Parchetul Militar, reprezentant al acestuia, vă cere să condamnați pe fiecare după faptele sale.

Cerem condamnarea la moarte a următorilor acuzați:

Spiru Blănaru, Domoșneanu Petre, Vernichescu Aurel, Tănase Ion, Popovici Gheorghe, Ungureanu Teodor, Smultea Gheorghe, Pușchiță Petre zis Liber, Ghimboase Nicolae, Pușchiță Petre zis Mutașcu, Marițescu Romulus, iar lui Luminos Gheorghe să-i aplicați maximum de pedeapsă prevăzută în articolul 209 partea III-a C.P.⁴⁴

În continuare, cuvântul a fost dat apărării. Apărarea a fost, teoretic, asigurată de membri ai Colegiului Avocaților din Timișoara, numiți din oficiu. Despre modul în care ei și-au făcut datoria, sau au fost lăsați să și-o facă, se poate observa ușor din câteva exemple:

„După ce arată că procesul pune în discuție infracțiunile cele mai grave pe care le prevăd legile Republicii Populare Române, avocatul Ghimicescu arată că acuzațiile imputate lui Spiru Blănaru sunt în afară de dubiu, fiind recunoscute și de inculpat, menționând că poate exista oarecare discuție în drept asupra încadrării juridice, în sensul că o parte din infracțiuni sunt aspecte implicate în legea 16/949 (...).

Trecând la celălalt acuzat pe care îl asistă, avocatul Ghimicescu arată că Vernichescu Aurel a recunoscut de asemenea starea de fapt a acuzațiilor ce i se aduc, observațiile în drept ale avocatului fiind asemănătoare celor făcute în cazul lui Spiru Blănaru.⁴⁵

„Avocatul Stoian Liviu, asistând pe Ghimboase Nicolae, arată că acuzatul este vinovat de faptele ce i se impută, dar el nu a fost decât un simplu membru al bandei. De asemeni, avocatul subliniază că numitul și-a recunoscut de la început faptele comise.⁴⁶

„Ultimul reprezentant al apărării este av. Popovici Borislav, care asistă pe acuzatul Luminos Gheorghe. D-sa analizează faptele lui Luminos și arată că acestuia i se cuvine o pedeapsă mai puțin aspră decât celorlalți, deoarece și delictele săvârșite de acest acuzat nu sunt la fel de grave ca crimele celorlalți acuzați din boxă.

La sfârșit, av. Popovici Borislav ține să sublinieze faptul că apărarea a avut toate posibilitățile și înlesnirile pentru a-și putea face datoria. Avocatul arată că, cu totul altfel se petrec lucrurile în Apus, unde tribunalele judecă pe acei care luptă pentru progres, iar avocații sunt puși în imposibilitate de a le lua apărarea.⁴⁷

Relatând despre ultimul cuvânt al acuzaților, „Scânteia” menționa următoarele: „Președintele întreabă apoi pe fiecare dintre acuzați, dacă în afară de apărarea dezvoltată de avocați, mai au ceva de spus în apărarea lor.

Covârșiți sub povara probelor zdrobitoare aduse de acuzare, a depozitiilor martorilor și chiar a recunoașterilor proprii, acuzații au încercat o ultimă viclenie.

Cei mai mulți — ca fiorosul legionar Blănaru, ca cinicul Smultea, ca odiosul asasin Pușchiță-Mutașcu sau ca Domoșneanu Petre — încearcă să pară pocăiți și imploră mîieros Tribunalului să aibă în vedere „pocăința” lor.

Tănase Ioan a arătat că a fost „indus în eroare de zvonurile și de știrile atățătoare emise de posturile de radio Londra și Vocea Americii”.

Sala întreagă privește cu mânie și cu un profund dezgust la acești perfizi dușmani de moarte ai poporului nostru muncitor.⁴⁸

Iar „Scânteia“ de a doua zi publica *Sentința în procesul bandei subversive-teroriste*, pe care o reproducem în întregime mai jos:

„Tribunalul Militar din Timișoara, deliberând în secret, în unanimitate de voturi a găsit vinovați pe Spiru Blănaru, Domoșneanu Petre, Vernichescu Aurel, Tănase Ion, Popovici Gheorghe, Ungureanu Teodor, Smultea Gheorghe, Pușchiță Petre zis Liber, Pușchiță Petre zis Mutașcu, Ghimboase Nicolae zis Micluț, Marițescu Romulus și Luminosu Gheorghe, pentru faptele prevăzute în ordonanța de trimitere în judecată și în consecință în numele legii hotărăște:

Spiru Blănaru, **CONDAMNAT LA MOARTE** prin împușcare și confiscarea averii.

Domoșneanu Petre, **CONDAMNAT LA MOARTE** prin împușcare și confiscarea averii.

Vernichescu Aurel, condamnat la muncă silnică pe viață, confiscarea averii și 5 000 lei amendă.

Tănase Ion, **CONDAMNAT LA MOARTE** prin împușcare și confiscarea averii.

Popovici Gheorghe, condamnat la muncă silnică pe viață și confiscarea averii.

Ungureanu Teodor, condamnat la 20 ani muncă silnică, confiscarea averii și 10 000 lei cheltuieli de judecată.

Smultea Gheorghe, condamnat la 20 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, 5 000 lei amendă și confiscarea averii.

Pușchiță Petre zis Liber, condamnat la 15 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, confiscarea averii și 5 000 lei cheltuieli de judecată.

Ghimboase Nicolae zis Micluț, condamnat la 20 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică și 5 000 lei amendă corecțională și confiscarea averii.

Pușchiță Petre zis Mutașcu, **CONDAMNAT LA MOARTE** prin împușcare și confiscarea averii.

Marițescu Romulus, **CONDAMNAT LA MOARTE** prin împușcare, confiscarea averii și 5 000 lei amendă.

Luminosu Gheorghe, condamnat la 10 ani închisoare corecțională, 5 ani interdicție corecțională și 20 000 lei amendă, drept cheltuieli de judecată.

Hotărârea a fost dată și cetită în ședință publică în ziua de 25 iunie 1949, la orele 12.

Sala Tribunalului Militar din Timișoara a fost plină până la refuz de oameni ai muncii, care au aplaudat îndelungat, exprimându-și satisfacția pentru sentința justiției populare⁴⁹, încheia ziarul partidului relatarea⁴⁹. Așa sunt pedepsite nelegiuirile dușmanilor poporului, titra „Scânteia“ din 28 iunie 1949, care decreta: „Tribunalul Militar din Timișoara, aplicând legile Republicii Populare Române, a rostit sentința dreaptă, pe care au cerut-o și pe care o așteptau oamenii muncii din țara noastră.“⁵⁰

În întreaga țară, dar mai ales în Banat, au fost organizate mari adunări care, încă înainte de încheierea procesului, solicitau imperativ Tribunalului să-i condamne pe acuzați la moarte. Adunarea muncitorilor de la C.A.M. Timișoara adopta următoarea hotărâre: „Bandiții au uneltit

împotriva vieții noastre, au ucis muncitori și țărani muncitori, au vrut să ne împiedice să construim. În țara nouă pe care o făurim nu e loc pentru asemenea bestii. Noi cerem să li se aplice cea mai aspră pedeapsă prevăzută de legile țării, pedeapsa cu moartea.⁴⁵¹ Iar adunarea muncitorilor de la Uzinele „Oțelu Roșu“ scria Tribunalului: „Cerem cu toții pedeapsa cu moartea pentru acești dușmani ai poporului muncitor.⁴⁵² Totodată, „Scânteia“ mai amintea: „Au cerut pedeapsa cu moartea pentru faptele și planurile mârșave ale bandiților cei 1 400 muncitori de la Fabrica de Ceramică din Jimbolia, cei 1 200 de muncitori de la fabrica timișoreană „Romitex“, miile de muncitori de la Uzinele Textile Arad, de la Industria Textilă Lugoj, au cerut-o studenții bănățeni ai facultăților de Filologie, Filosofie, Psiho-Pedagogie, Istorie și Geografie de la Universitatea „C. I. Parhon“.

În sute de mitinguri și adunări care s-au ținut în satele bănățene, nenumărați țărani săraci și mijlocași au cerut cu îndârjire pedeapsa cu moartea pentru banda de legionari, speculanți, chiaburi și antonescieni în slujba agenturilor imperialiste. Izolați și urâți de mase în timpul sângeroasei lor activități, acești ticăloși au fost de fapt judecați nu numai de completul Tribunalului, ci și de miile de oameni ai muncii pe care au crezut în nebunia lor că vor putea să-i terorizeze.⁴⁵³

Și, încheindu-și articolul, ziarul P.M.R. făcea din nou apel la spori-rea „vigilenței“ populației: „Iar oamenii muncii, salutând cu satisfacție sentința rostită de Tribunalul Militar din Timișoara, trebuie să considere ca o datorie de frunte a lor ascuțirea vigilenței. Căci cu cât mai puternice sunt loviturile pe care le primesc și le vor mai primi dușmanii poporului muncitor, cu cât se înalță mai trainice izbânzile oamenilor muncii, cu atât dușmanii înfrânți, izolați, în deznădejdea lor plină de ură, caută să lovească mișelește pe la spate, așa cum făceau bandiții din munții Teregovei.

Dușmanii trebuie să știe că milioane și milioane de ochi treji și scrutați le urmăresc fiecare mișcare — și că puterea poporului muncitor va zădărnici și pedepsi așa cum se cuvine orice nelegiuire!⁴⁵⁴

În acest climat, soarta celor 12 condamnați, indiferent de pedepsele pe care le-au căpătat, era fără ieșire. La exact o săptămână după pronunțarea sentinței de condamnare, în ziua de 2 iulie 1949, cei cinci condamnați la moarte de către Tribunal (Spiru Blănaru, Petre Domoșneanu, Ion Tănase, Petre Pușchiță zis Mutașcu și Romulus Marițescu) au fost ridicați din închisoarea de pe strada „Popa Șapcă“ și duși în zona „Pădurea Verde“ de la marginea Timișoarei, unde au fost împușcați. Cei-alți șapte primiseră condamnări la închisoare sau muncă silnică. Cu toate acestea, la 16 iulie 1949, la două săptămâni după primele execuții, au fost ridicați și asasinați în același loc. În registrul închisorii de pe „Popa Șapcă“ aceștia au fost trecuți ca fiind decedați din cauza a feluritor boli, toți în aceeași zi și la aceeași oră! În acest mod era înțeleasă funcționarea „justiției“ de tip stalinist în Republica Populară Română!

După exact 44 de ani, în data de 16 iulie 1993, în parcul „Pădurea Verde“ din Timișoara, cei 12 martiri ai rezistenței armate anticomuniste din Munții Banatului au fost pentru prima oară comemorați în mod public, iar ulterior pe locul în care au fost executați, filiala Timișoara a

Asociației Foștilor Deținuți Politici a înălțat o impresionantă troiță în amintirea lor. Din acel an, în fiecare dată de 16 iulie vor fi comemorați luptătorii rezistenței armate anticomuniste din Banat.

NOTE

1 Roy Medvedev, *Despre Stalin și stalinism. Consemnări istorice*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. 1665—1666.

2 André Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. I, Ed. Militară, 1992, p. 102.

3 Nicolae Baci, *Agonia României 1944—1948*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1990, p. 313.

4 *Ibidem*, p. 315.

5 Ion Rațiu, *Moscova sfidează lumea*, Timișoara, Ed. Signata, 1990, p. 123.

6 Iosif Vissarionovici Stalin, *Biografie*, Ed. P.M.R., 1950, p. 133—134.

7 *Culegere de materiale privitoare la activitatea criminală a serviciilor de spionaj imperialiste pe teritoriul Republicii Populare Române*, Ed. Direcției Generale Politice M.A.I., 1951, p. 8. Procesul a început în 21 iunie 1949, ora 9 dimineața („Flamura Roșie”, Reșița, an I, nr. 26, ediție specială din 23 iunie 1949).

8 *Culegere de materiale...*, p. 8—9. Completul de judecată a fost format din: președinte, locotenent-colonel magistrat Mihai Ștefănescu, membri: maior Ștefan Constantinescu, maior Constantin Constantin și căpitan Mihail Goruneanu. În acel moment acuzații aveau: Spiru Blănuș 30 ani, Domosneanu 47 ani, Vernichescu 51 ani, Tănase 36 ani, Popovici 42 ani, Ungureanu 36 ani, Smultea 21 ani, Pușchiță-Liber 34 ani, Ghimboase (sau Ghimboasă) 48 ani, Pușchiță-Mutașcu 39 ani, Marișescu 26 ani, Luminos 35 ani („Flamura Roșie”, Reșița, an I, nr. 26, ediție specială din 23 iunie 1949).

9 *Culegere de materiale...*, p. 9.

10 *Ibidem*, p. 11.

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*, p. 12.

14 *Ibidem*, p. 13.

15 *Ibidem*, p. 14.

16 *Ibidem*, p. 19.

17 „Scântea”, nr. 1460 din 24 iunie 1949.

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*.

20 *Ibidem*.

21 *Culegere de materiale...*, p. 23.

22 *Ibidem*, p. 18.

23 *Ibidem*, p. 24.

24 *Ibidem*, p. 15.

25 *Ibidem*.

26 *Ibidem*, p. 16.

27 *Ibidem*.

28 *Ibidem*, p. 18.

29 *Ibidem*, p. 19.

30 *Ibidem*, p. 25.

31 *Ibidem*.

32 *Ibidem*, p. 26.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*.

35 *Ibidem*, p. 27.

36 *Ibidem*.

37 *Ibidem*, p. 27—28.

38 *Județele patriei, Caraș-Severin*, București, Ed. Sport-Turism, 1981, p. 132.

39 *Culegere de materiale...*, p. 28.

- 40 *Ibidem*.
- 41 *Ibidem*, p. 29.
- 42 *Ibidem*.
- 43 *Ibidem*.
- 44 *Ibidem*, p. 30.
- 45 *Ibidem*.
- 46 *Ibidem*, p. 31.
- 47 *Ibidem*.
- 48 „Scânteia”, nr. 1461 din 25 iunie 1949.
- 49 *Ibidem*, nr. 1462 din 26 iunie 1949.
- 50 *Ibidem*, nr. 1463 din 28 iunie 1949.
- 51 *Culegere de materiale...*, p. 34.
- 52 *Ibidem*.
- 53 „Scânteia”, nr. 1463 din 28 iunie 1949. „Flamura Roșie”, Reșița, an I, nr. 27 din 25 iunie 1949 scria: „Oamenii muncii de la Reșița, Anina, Secul, Ocna de Fier, Doman și din celelalte sectoare ale U.D.R.N.-ului au cerut pedeapsa cu moartea pentru membrii bandei subversive teroriste”.
- 54 „Scânteia”, nr. 1463 din 28 iunie 1949.

LE PROCÈS DE PARTISANS ANTICOMMUNISTES DU BANAT (1949)

(Résumé)

Dans les premiers années postbeliques, la Roumanie a connu un grand nombre des procès politiques de type stalinien. En 1949, les partisans anticommunistes de la région du Banat ont été capturés et jugés dans un procès similaire de les autorités propulsée au pouvoir avec l'idée soviétique. Indifférent de les punitions reçues, les douzes accusés ont été fusillés, à 2 et 16 juillet 1949, dans la zone „Pădurea Verde” („Forêt Vert”) de la périphérie de Timișoara. De l'année 1993, le jour de 16 juillet a été proclamé jour de commémoration des combattants de la résistance anticommuniste du Banat.

AMINTIRI DE PE FRONTUL DE EST

IOSIF CIREȘAN LOGA*

Petru făgăduise că o să vină acasă de igeie și ar fi dat orice numai să se poată ține de cuvânt. De săptămâni întregi nu se mai gândea decât la asta: cum să facă și cum să se ia pe lângă șefi ca să-i dea drumul. Era el cu haz și așa, toți îl țineau de bine, dar de data asta parcă se întrecuse pe sine, și la instrucție și în cazarmă, socotind cu îngrijorare că erau și alții care ar fi plecat în permisie și le trecuse de mult rândul. Oricum, făcu el ce făcu și iată că obținu permisie pentru zilele de 14 și 15 octombrie. Era tare bucuros, și pentru el, dar mai ales pentru Elena, gândind că o să-i facă inimă bună și ea la rândul ei o să șteargă cu buretele toate greșelile lui, prinzând iar încredere în el. Se rugase fierbinte pe la toți comandanții, și pe la cei mici, și pe la cei mai mari, izbutind până la urmă.

Ajunse acasă în zorii zilei de 14, iar Elena, când îl văzu, răsă de bucurie. Îi și spuse, după ce se băgară în casă: „Am crezut că tu nu mai vini, că te-am așteptat aseară, apoi toată noaptea am fost cu gândul la tine, am dormit și nu am dormit, iar când a fost de către ziuă m-am intristat că nu mai vini și prea mult mi-ai făgăduit.“ „Hei, Eleno, nu-l așa cum zici tu, răspunse Petru, că armata e armată, acolo nu faci ce vrei ci execuți ordinele celor mari, numai iaca am venit ca să nu zici tu că nu vreau să vin. Crezi că eu n-aș vrea să fiu liber? că zău, mi s-a urât cu armata asta, aș vrea să fiu cu tine împreună, dar așa-s vremurile și n-ai ce face, că nu sunt acolo numai eu, ci tot tineretul țării e sub arme: stăm cu gândul la voi acasă și sperăm că ne vom libera, să aruncăm hainele astea la magazie, fiincă, drept să-ți spun, îmi vine greu de multe ori.“ „Eu îți cred, răspunse Elena ridicându-se; dar nu am ce-ți face, adăugă ea cu ochii întristați, că și eu mă necăjesc plecând la lucru tot singură, de nu am cu cine schimba o vorbă, sunt ca o văduvă și asta ce viață mai e, la vârsta mea, numai în munci grele, toată vara la săpat, la fân, apoi la grâu, acum în toamnă la cules porumbul, pot spune că am tras ca boul în plug, nu alta...“ „A, lasă Eleno, că vor trece toate, va da bunul Dumnezeu ca să scap de concentrare, vin în sat și începem o viață nouă, vei fi fericită, numai sănătoși să fim“. „Așa zic și eu, Petre, că vor trece toate greutățile astea, că nu mai pot“.

* Iosif Cireșan Loga, condeler-tăran născut în localitatea Duleu din județul Caraș-Severin la 10 iulie 1914. A luat parte împreună cu unitatea sa la luptele de la Odessa, Stalingrad, din Moldova iar în septembrie 1941, la Arad, este luat prizonier și internat într-un lagăr din Ungaria. Din 1946 face parte dintr-un detașament de partizani anticomuniști care a acționat în părțile Bocșei. Arestat în 1952 el a fost condamnat la muncă forțată și trimis la canal și alte lagăre. După eliberarea din închisoare a lucrat ca agricultor în satul natal apoi ca angajat la diferite întreprinderi din Bocșa. În prezent este pensionar.

Petru se grăbi să scape de hainele militare și să se îmbrace în cele civile, căci acum trebuiau să pice rudeniile din alte sate, pentru igeea de mâine. Pregătirile fuseseră făcute cu vreo două zile înainte, băutura era din belșug, țuică și vin, apoi carne de toate felurile, pâine albă ca neaua și prăjituri, cum se obișnuiește la noi în sat de Sfânta Paraschiva. Nu peste mult timp începură a sosi musafirii, iaca și uica din Fîrliug sosi cu bucurie, foarte vesel că își vede nepotul care îl aștepta în poartă cu o sticlă de țuică; apoi uica se slobozi la el și îl sărută, zicând: „Au, nepoate Petre că nu te-am văzut de mult!“ „Nu, uică, fiindcă așa e cu armata asta, nu-i cum vrei ci cum te comandă domnii...“ „Așa-i, dragul meu nepot, că și eu am fost cătană; numai ține din bi-donul ăsta“, zise, scoțându-l de după gât și făcând schimb cu Petru, apoi închinară. „Vivai, strigă uica. Toată viața românească / Ca bujorul să-n-florească!“

După ce se cinstiră, Petru îi zise să intre în casă, intrară și găsiră aci pe toți cei veniți, se așeză la masă, închinând cu Ghiță, cu Lenca și cu cei bătrâni, apoi își făcu poftă de vorbă și de cântat, și se apucă de cântat un cântec care se potrivea lui Petru și Elenei, din câte aflase de la Lenca:

*„Rabdă inimă și taci
Ca pământul care-l calci
Tu le faci, tu să le tragi
Le trag și le pătimesc
Pentru-n pui care-l iubesc*

*Foaie verde de bujor
Gura la mândra-i izvor
Cine bea apă din ea
Nu se mai poate lăsa...“*

Ascultau toți acest cântec, știind că uica vine și de data asta cu un cântec nou, dar cel mai atent era chiar Petru, simțind că versurile îl pătrund la inimă; uica însă cânta mai departe, fără măcar să tragă spre el cu ochiul. Lenca înțelegea prefăcătoria fratelui ei, dar nu îndrăzni să-l întrerupă, apoi luă paharul de țuică în mână și strigă: „Să închinăm, oameni buni, că astăzi e zi de veselie!“ Uica la fel apucă paharul și strigă: „Vă doresc mulți ani, cu sănătate și bucurie!“ Toți se ridicară, închinând paharul după care se așezară la masă, iar Lenca îi servea la rând, bucuroasă și cu inima ușoară că în familia ei e numai bine, veselie și înțelegere, așa cum sperase, căci prin multe necazuri trecuse.

După terminarea mesei, Petru cu Elena se pregătiră de joc, îmbrăcându-se în hainele cele mai frumoase, apoi plecară cu toți să vadă igeia. Petru luă pe Elena de mână și intră în joc; apoi cine-i putea întrece, cum erau de frumos îmbrăcați, sau să se compare cu ei la joc?! Le mergeau picioarele ca la căprioare, nu alta! La Jocul de Ardeleană Petru cânta strigături:

*Ardă-te focul de dor
N-am topor să te omor*

*Nici pușcă să te împușc
Nici fumar ca să te usc!*

•

*Cine dragostea n-o știe
Pe lume să nu mai fie
Cine dragostei nu-i crede
Nu mai calce iarbă verde!*

Pare că zburaseră toate necazurile, Elena râdea fără contenire, era acum veselă și făloasă, uitase toate supărările cu Petru. Muzicanții treceau de la un joc la altul, perechile se schimbau între ele, când Petru juca cu alta, Elena juca cu bărbatul aceleia. Mai la o parte juca și Pătruț cu soția lui, el adăsesse muzicanții și era deci vătava jocului, dar de Petru nu se apropia de teamă să nu-l supere cumva, știindu-l iute la fire și că-i sare țandăra din orice; îl ocolea ca să nu fie în ochii lui.

Se făcu timpul să se joace hora, muzicanții trecură în mijloc, feciorii și fetele începură hora, apoi se băgară și cei căsătoriți, cu soțiile lor, până la urmă intraseră cam toți, iar Pătruț cu ortacii lui începură să strângă banii pentru muzicanți. Acum fusese ideea lui Pătruț să înconjoare locul cu niște sârmă pusă pe stâlpi, anume ca privitorii să nu strângă jocul și să aibă loc cei care jucau. Ortacii lui Pătruț au stropit sârma cu ulei ars, ca să nu se sprijine de ea cineva, stâlpii fiind subrezi, dar n-au anunțat de asta pe nimeni, așa că unii au observat, alții nu și s-au murdărit pe haine. Petru, care juca hora ca un struț, nu băgase nici el de seamă și atinsese gardul cu cămașa, iar cineva dintre uitători îi spuse că s-a murdărit cu ulei ars. Petru, auzind asta, se aprinse de supărare, părăsind jocul; se repezi, smulse stâlpii, făcând gardul grămadă. Hora se sparse, fiecare căutând să se retragă undeva, căci știau că va urma o încăerare. Pătruț nu avu curajul să vină în fața lui Petru. Mai fuseseră și alții cărora nu le plăcuse gardul acela, printre ei și Petru Bondu, care pusese și el mâna la scosul stâlpilor, acum se duse la Pătruț și îl muștră pentru ce făcuse, spunându-i că nu e frumos și că mulți și-au murdărit cămășile. Pătruț mormăia din gură, nu mai știa ce să spună; atunci apăru Petru și începu a se răsti la Pătruț, dând să pună mâna pe el, Pătruț se trăgea înapoi, însă cu mâna în sân pe pistol, dar și Petru era cu mâna pe pistol, cum avea pe atunci cine voia. Toată lumea care venise să se uite la joc, acum se trăgea înapoi, alții plecară chiar, nimeni n-ar fi vrut să vadă o crimă care ar fi putut să se întâmple. Rămaseră doar ei doi și Petru Bondu, care încerca să-i împace, dar nu reușea în nici un fel, fiindcă erau ca turbați și nu te puteai înțelege cu ei.

Tocmai atunci am picat și eu la joc. Nu putusem să plec odată cu Petru din Arad, așa că am ajuns acasă pe la jumătatea dimineții. Văzând că lumea fuge în toate părțile, înțelesei că e vorba de vreo ceartă, lăsați soția și rudeniile și dădui fuga. Între timp îmi dădusem seama cine se ceartă, strigai la ei: „Stați așa, ce e cu voi?” Întoarseră amândoi capul, poate și de mirare că totuși apărusem, când nimeni nu se mai aștepta, mai ales Petru, prietenul meu cel mai bun, nedespărțit

de când ne ridicasem feciori; armata o făcusem tot împreună, or asta te leagă mai mult decât orice în viață, și pentru totdeauna, lucru pe care bărbații îl știu prea bine. Mai era și văr primar cu soția mea, familiile noastre se apropiaseră și mai mult. Celălalt, Pătruț, îmi era mie tot rudă bună, eu fiind văr primar cu mama lui. Mă gândeam că e imposibil să nu-i despart, avea să asculte de mine amândoi. Mai strigai odată: „Ce e cu voi, spargeți jocul, stricați igeea pentru care a venit atâta lume?!“ Apoi mă înfipsei în fața lui Pătruț, răstindu-mă: „Pleacă de aici!“ El dădu să-mi spună ce i-a făcut Petru lui. „Lasă jocul, pleacă de aici chiar acum!“ strigai din nou la el. Se încapătăna, nu voia nicidecum să părăsească locul, fiindu-i și rușine, că însemna că el e mai slab. Îi pusei mâna în piept și îi repetai cu voce aspră: „Pleci, sau te lovesc cu niște palme? Nu auzi și nu ți-i rușine să faci treburi din astea?“ Văzu el că nu-i de glumă cu mine, se luptau în el ambiția și teama. În acest timp Bondu se dusesse la Petru și îl sfătui să-l ierte pe Pătruț și să nu spargă jocul igeei. Pătruț dacă văzu asta, că îi despărțisem și că nu făcuse bine să pună acel gard, își luă seama, se trase de-o parte și strigă la muzicanții să vină înapoi și să zică hora mai departe. S-ar fi zis că lucrurile s-au liniștit, dar îi știam firea lui Petru, era tot în clocot, mă dusei la el și îl rugai să aibă răbdare, să-l ierte pe fecior, era crud, nici armata n-o făcuse încă; el sări iar: de ce-a pus gardul? de ce l-a uns? de ce n-a spus la lume? ce e cu porcăriile astea?... Îi spusei: să nu se facă de rușine, căci erau și străini veniți din alte sate — ce-or să spună de noi, că suntem niște criminali... Se astâmpărară Petru al meu, muzicanții ziceau hora, jucătorii se prinseră iar în joc, toți voiau să joace hora, uitătorii se strânseră să privească jocul, furtuna trecuse cum s-ar spune, fără bătaie, și foarte bine că reușisem să-i despărțim la timp, pentru că în sat se auzise de cearta celor doi, neamurile alergaseră în ajutor, erau mulți și de-o parte și de alta, ce-ar fi putut să se întâmple își închipuie oricine: oameni tăiați de cuțite, capete sparte de ciomege sau chiar omoruri, o adevărată nenorocire pe capul nostru, căci oamenii erau și băuți, ca la orice igee. Asemenea grozăvii s-au mai întâmplat prin satele noastre de dealuri și păduri unde omul poartă în tot timpul cuțitul după chimir, în teacă de prun legată în cositor, ca să fie mai frumoasă; apoi la joc nimeni nu venea fără ciomag, chiar și oamenii mai în vârstă veneau pregătiți pentru orice; iar mai oricine avea pistolul în buzunarul ciurcului, sau în sân, dacă era vreme de vară și venea numai în cămașă. Obiceiurile erau frumoase, dar nu pot să ascund unele năravuri care pe alții îi făcuse să ne spună „cuțitari“, căci se întâmplau cam des certuri care se terminau cu bătăi sau crime, de altfel erau oameni buni și de omenie, cinstarnici, făcători de bine, dar iuți la mânie când sunt călcați de cineva, nesuportând asuprirea și căutând răzbunarea pe loc.

Hora se făcea tot mai mare, muzicanții trăgeau cu nădejde, bucu-roși că toate se încheiaseră cu bine, iar ei își vor primi plata pentru care se tocmiseră. Prietenul meu Petru, neputând să stea o clipă locului, urmărit de privirile tuturor, o prinse de mână pe Elena și intră în horă. Mă băgai și eu cu Mărie, chiar lângă ei, îl știam bine pe Petru și de aceea căutam să fiu tot lângă el, șoptindu-i mereu să fie cu răb-

dare, să nu se mai ia la ceartă cu Pătruț, să-l lase în treaba lui că n-are minte, să nu-și facă inimă rea pentru fleacuri din astea, că e păcat de igeie. Îl vedeam cătrănit și mi-ar fi părut rău să nu-i tihnească petrecerea. Îi amintii că poimăine vom fi iar la cazarmă și acolo știe cum îi, că nu mai e ca în civilie să faci ce vrei. Încercam deci să-l potolesc, să ne simțim bine cu toții.

Pătruț cu ortacii lui s-au apucat să strângă banii pentru muzicanți, dar în fața lui Petru n-a mai apărut, a venit un ortac și Petru i-a plătit fără să mai spună ceva, iar hora a continuat în pace. Parcă uitase și Petru, juca hora cu pași mari, de parcă nu-i ajungea locul. Oricât de bine îl cunoșteam și îmi era de drag, tot îmi venea greu să înțeleg ce era în sufletul acestui om căruia nimic nu părea să-i fie de ajuns și tot alerga după mai multe lucruri deodată; de parcă nu s-ar mai fi săturat de viață... de parcă viața nu-i ajungea!

Jocul a continuat până seara, eu tot pe lângă Petru, ca să nu se iște iar vreo ceartă; ne despărțirăm cu înțelegere să ne vedem la bal. Știam că acasă au să-l bată la cap părinții și uica de la Fîrlug, să nu ne facem de rușine, că sunt oameni din alte sate și ni s-a dus vestea că suntem certăreți și bătăuși... Știam că Petru fierbea în el dar nu putea să le răspundă nimic, mănios pe Pătruț care îi făcuse prea mari necazuri. Lenca le puse mâncarea pe masă, nu lipseau țuica și vinul, pentru fiecare după pofța lui, așa că închinară veseli, cum e la orice igeie, iar după cină Petru cu Elena plecară la bal, căci așa era obiceiul să se petreacă până în zorii zilei. Ghiță, tatăl lui Petru se luă după el și-l povățui încă o dată să nu aibă grija nimănui, ci să-și petreacă în pace. Petru dădu din cap în semn de aprobare, luă un litru de vin și pe Elena de mână și plecară spre școala veche, unde se ținea balul. Aci ne întâlnirăm mai mulți prieteni care venisem din concentrări pe la diferite unități, toți aveau la ei sticle cu vin sau țuică. Lațcu Traian, glumeț ca totdeauna, ne zise să ne tragem noi concentrații la o parte și să închinăm sticlele de bucurie că ne-am văzut iar la un loc. Începurăm să vorbim, unii povesteau diverse întâmplări de pe la unitățile lor, alții oftau cu năduf că această concentrare nu mai are sfârșit, se auziră glasuri că nu vom scăpa de război, că germanii sunt înarmați până în dinți, iar Groza Grăvilă spuse că „ăștia vor cuceri toată Europa și lumea întreagă“. Eu nu mai putui răbda, mai ales că toți păreau să fie de acea părere și le spusei, însă fără a ridica vocea, că „Nemții vor pierde războiul“. Toți se întoarseră spre mine și văzui în ochii lor că le era necaz de ce spusesem, iar Groza chiar zise: „dar tu de unde știi atât de sigur?“ Nu mă apuca să le spun de unde îmi formasem această părere; „o să vedeți voi!“ doar atât le spusei, iar ei începură să vorbească între ei că așa ceva nu se poate, că germanii au băgat spaimă în toată lumea. unele state au fost ocupate, altele se vor preda singure, cum făcuse Austria, iar peste altele vor trece ca prin salată, cum o pățise deja Polonia, care nu putuse rezista nici o lună... „Cine câștigă la început, pierde la urmă, voi nu știți?“ le spusei. „Nu, asta nu se poate!“ strigară toți. „Ba se poate!“ le răspunsei, fiindcă mă încinsesem; „în războiul cel mare, tot așa, germanii și austriecii au câștigat multe bătălii iar la sfârșit au pierdut războiul, pentru că n-au avut

aliați puternici, cum nu au nici acum; pe de altă parte, sunt ei înarmați, nu zic, dar țara lor nu e bogată în recolte ca să-i poată susține din spate... Și atunci, pe ce se bazeau germanii?“ Camarazii se uitară la mine și nu mai spuseră nimic, întrebându-se poate de unde știu eu aceste lucruri. Mai la o parte asculta Jugărin Ion, care făcuse războiul cel mare și luptase pe frontul din Italia, cu gradul de sergent. Îl auzirăm deodată: „Măi feciori, eu ascultai la ce vorbirăți voi dar să vă spun și eu ca mai bătrân ce cred, fiindcă am fost pe front în războiul de-a trecut. Are dreptate Iosim în ce v-a spus, și să știți de la mine că nemții vor pierde războiul, dacă îl vor începe. Măi copiii, eu cunosc armata germană că am luptat cot la cot și n-aș spune că ea nu este vrednică, din contră, este foarte pregătită și foarte disciplinată; vă mai spun că acolo unde ungurii și austriecii nu au putut rupe frontul au venit germanii și toți am fost siguri că frontul va fi rupt; ei sunt luptători buni, dar e păcat de ei, că nu au aliați pe măsură...“

În timpul ăsta muzicanții cântau, tineretul juca, iar noi cei din grupul de concentrați închinaram sticlele și ne duserăm la joc, unde ne chemau mereu soțiile noastre. Petru o luă de mână pe Elena și intră numaidecât în joc. Toți eram puși pe joc, petrecerea se încinse în toi, uitarăm de-ale militariei, făcându-ne curaj că spre iarnă se vor face desconcentrări. Între timp jucam bucurioși, în totală necunoaștere a ceea ce avea să ni se întâmple nouă și familiilor noastre. Dar nu era nici un prooroc printre noi și viața fiind viață, trebuia să-i dăm dreptul ei la veselie, cum e la orice petrecere. Balul continua cu râs, glume, veselie și joc pe ruptele, iar pe Petru nu-l întrecea nimeni. Concentrații își schimbau între ei muierile, învărtindu-le de credeai că își înoadă picioarele; așa chefurăm și jucaram până în zori, când obosiram și plecarăm toți către casă, căci nu mai puteam de somn.

Măinezi se ținu a doua zi de igeie, era ziua când toate fetele și flăcăii mergeau la joc în haine noi, făcute anume pentru această zi, li se spunea „forme noi“, pentru că erau modele aduse de prin alte sate vecine, mai ales la catrințele fetelor și la cămășile flăcăilor, cusute cu arămiz și aur. Toată lumea stătea pe la porți să-i vadă pe cei care treceau către joc, cât de frumos este îmbrăcat fiecare și ce haine noi are pe el. Pe la noi se spunea că a doua zi de igeie este „ziua formelor“; încă mai bine se puteau vedea aceste noutăți la jocul horei, uitătorii vorbeau între ei cu însufletire dându-și cu părerea ale cui haine sunt mai frumoase; aveau haine noi și nevestele cele tinere, așa cum era Elena lui Petru, care nu avea decât 19 ani și soacră-sa nu o lăsa să fie mai prejos decât alte neveste, căci avea familie înstărită și era rușine ca nora ei tânără să nu aibă haine noi de igeie.

Această zi fu mai liniștită, nu se întâmplă nici o încăierare toți jucau cu voie bună, pe cât îi lăsa sufletul pe fiecare. Plecai mai curând de la joc, împreună cu prietenul meu Petru și cu alți concentrați, căci trebuia să ne pregătim de plecare la tren, iar a doua zi dimineată urma să ne prezentăm la unități...

De cum ajunscrăm la unitate, prietenii ne și întrebară dacă am adus cova de acasă, că știau că de la igeie se cuvenea să venim cu țuică și colac, ceea ce și aveam noi pregătit în străiți, ca să ne cinstim camarazii.

Era mândria noastră și n-am fi vrut să ne facem satul de rușine. Aranjăram întâlnirea pentru a doua zi dimineața, în dormitoare, căci la acea dată regimentul nostru de cavalerie se retrăsese deja în cazarmă, pentru iernat, întrucât nu puteam ține caii în grajduri necorespunzătoare, pe zonă. Băură din sticlă, pe rând, golind-o la iuteală, apoi luară din colacul pe care Petru îl rupsesse în mai multe bucăți, mulțumind pentru marea cinste ce li se făcuse. Petru îi întrebă imediat ce mai e nou prin cazarmă, nu se aude cumva de o desconcentrare? „Pe dracu! răspunse sergentul lui, pe nume Bodârlău, mai și întrebi de așa ceva! Nu se simte nimica, suntem în alarmă, gata în orice clipă de a ieși pe poarta cazarmii.“ „Eu credeam, zise Petru, că barem pe iarnă să ne fi dat drumul, să nu ne țină pe mâncare și să piardă oamenii timpul degeaba.“ „Asta nu mai contează, răspunse sergentul, armata noastră e pe picior de război, iar guvernul nu știe cum s-o mai dea, deși e format de data asta din toate partidele politice, fapt e că nu poate rezolva situația în care ne aflăm, izolați cum suntem de prietenii noștri vechi, cei care ne-au ajutat să facem România Mare. Am vrea noi să fim cu ei, să le sărim în ajutor, dar suntem la rândul nostru amenințați de vecinii din toate părțile — și suntem într-o situație foarte gravă“.

Întorcându-mă la escadronul meu, găsii aceeași poveste, unitatea se pregătea să iasă la instrucție, căci așa e armata, nu te poate ține să mănânci pâinea degeaba, ci trebuie să te pregătești de luptă; noi, concentrații, eram sătui până peste cap de instrucție, toată vara numai asta făcusem.

Plutoanele ieșeau din cazarmă rând pe rând, în ordinea escadroanelor, cu destinația Ceala, o câmpie la apus de Arad, unde era terenul de instrucție călare al regimentului. După o serie de mișcări, Locotenentul Brodin Aurel, Comandantul plutonului I din escadronul I unde eram și eu, comandant de grupă, a dat ordin de repaos, apoi ca de obicei veni la noi. Locotenentului Brodin îi plăcea să stea de vorbă cu ostașii, de fapt și el era de la sat, născut în satul Cuvin, jud. Arad și ca fiu de preot se dusesse întâi la teologie, dar acolo nu i-a plăcut și a îmbrățișat cariera militară; îi plăcea să fie ofițer, meserie pe care o făcea cu adevărată plăcere, mai ales la călărie, fiind primul la călărie în regiment; am aflat că luase parte la concursuri de călărie în țară și străinătate; avea cinci cai de rasă, toți proveniți din aceeași iapă cu numele Brândușă. Calul de serviciu se numea Boston, iar cel de concurs Voievod. Cu cei doi mai tineri făcea dresaj în fiecare dimineață, dându-le din buzunar cute de zahăr și morcovi, atât de mult iubea ei caii. Îl auzeam uneori cântând, în momentele de repaos și avea voce frumoasă. Era de statură mijlocie, blond și cu ochii verzi, rumen la față ca un trandafir. Și de data asta se apropie de noi și ne întrebă dacă am mai primit cărți de acasă, ce mai zic părinții și soțiile. Fiecare răspunse câte ceva, unii mai glumind, alții mai în serios, apoi că le e dor de casă. Îndrăznii să-l întreb: „Domnule Locotenent, nu se simte ceva de vreo desconcentrare?“ „Vi s-a cam urât, după cum văd eu“, răspunse el. „Da, spuseră mai mulți, am pierdut pe-aici toată vara și credeam că, barem dacă va veni iarna o să ne dați drumul“. „Știu eu ce-ați vrea voi, băieți, să mergeți pe iarnă acasă ca să fiți pe lângă neveste“. Răseră

toți. „Și pe lângă butoaiile de vin și de țuică. Mai ales că vine și vremea tăiatului porcilor, că nu-i departe Crăciunul, voi asta ați dori de bună seamă...”. Răserăm iar. Atunci fruntașul Buzgău Gheorghe luă vorba râzând: „Apoi domnu' Locotenent, suntem și noi oameni tineri și desigur am vrea să fim pe lângă nevestele noastre, că pierdem timpul degeaba și tinerețea ni se duce și ce naiba, că o fi destul de astă primăvară de când ne frecăm picioarele de pământ și lucrurile nici așa nici altfel, făcându-ne multe vorbe și tot felul de zvonuri din care nu știm ce s-o alege...”. Ofițerul cel blond îl privi cu multă atenție și după ce Buzgău sfârși vorba răspunse: „Dragi băieți, uitați care este adeverul, eu nu v-am spus până acum fiindcă așa e în armată, cei mici nu trebuie să știe ce știu cei mari, iar nici cei mari nu știu totul, dar iată ce vă spun din tot sufletul, pentru că vă iubesc și ca să vă potolesc gândurile, știind că aproape toți sunteți căsătoriți și ați vrea să fiți pe lângă familiile voastre, ca susținători ai lor, având copii de crescut, dar să știți de la mine că timpul acesta e numai începutul durerilor.”

Toți îl ascultam în tăcere, simțind că e un lucru foarte grav.

„Da, așa să știți, ne putem aștepta dintr-o clipă în alta la declanșarea unui război cum nu s-a mai văzut pe lume, în care toți vom fi amestecați... Țara noastră a concentrat toate contingentele și armata stă zi și noapte cu arma în mână, gata de luptă. Marile puteri nu mai iau în seamă voința popoarelor mai mici. În primul rând e vorba de Germania și de Rusia. Așa stau lucrurile, nu vedeți că germanii sunt înarmați până în dinți și cuceresc țară după țară, cum ai sări peste un gard? Se spune că au cele mai multe gaze de luptă, de aceea facem mereu pregătiri cu masca de gaze. Și se mai spune de niște arme cu care ar putea bombarda Anglia, peste mare. Aștia sunt germanii care au de gând să cucerească o lume întreagă. Rușii nu sunt înarmați, în schimb sunt foarte mulți și au o Siberie în spate. Germanii fac și desfac totul, vecinii noștri ne încolțesc din toate părțile, și atunci ce putem face decât să stăm cu arma în mână, gata de apărare?! Asta e situația în care ne aflăm, altceva ce să vă spun, că nimeni nu e prooroc să știe ce va urma pentru noi. Timpul le va rezolva pe toate, noi trebuie să ne facem datoria aici, să ne păstrăm calmul de bărbați și voioșia de oameni tineri, nu-i așa?”

După acest repaos, Locotenentul Brodin Aurel dădu ordin să reluăm exercițiile călare, împingeri și tăieri cu sabia la manechin, instrucție privind șarja de cavalerie pe timp de război, o instrucție foarte pretențioasă căci trebuia să conduci calul foarte bine ca din galop să nimerești ținta, să împungi sau să tai, dar noi eram de-acum foarte obișnuiți, făcusem instrucție toată vara, ba mai știam ceva și din armată ca activi. „Frumoasă armată e cavaleria spunea adesea Locotenentul Brodin, păcat că i-a cam trecut timpul și într-un viitor război e o țintă prea vizibilă pentru celelalte arme, ca și pentru aviație.” Totuși, după masă noi de la cavalerie făceam și instrucție de infanterie, pregătindu-ne și pentru una și pentru alta, la caz de nevoie. Oricum cavaleria se instruia din greu și era considerată armată de elită.

După acest exercițiu unitatea se întoarse în cazarmă; aci mai întâi îngrijirăm de cai, apoi meraserăm la masă și luarăm un repaos, iar după

masă plecărăm pe jos la instrucție, ca în fiecare zi, deci se făcea instrucție la cataramă. Trecuseră temele mari de toamnă, care se făceau între escadroane și regimente, tot timpul cât am stat pe zonă. Armata era bine pregătită, la fel concentrații și rezerviști, care fiind mai vechi nu cunoscuseră armamentul nou cu care eram acum dotați; veniseră zebeuri, puști mitraliere și mitraliere, tunuri Škoda, care trebuiau cunoscute și mânuite, primisem harnașament nou: șei, zăbăluțe, samare pentru puștile mitralieră și pistoale automate Orița și Bereta, la fiecare grupă aveam acum un foc de două ori mai mare . . .

*

* *

Era toamnă înaintată, zilele se micșoraseră mereu iar nopțile se făceau tot mai lungi, timpul trecea parcă mai repede și veneau în grabă Sărbătorile Crăciunului, așteptate cu nerăbdare și bucurie căci acum când se știa că nu va fi deconcentrare, fiecare trăgea nădejde să scape măcar câteva zile acasă de sărbători, indiferent când; ne așteptam să ne dea drumul pe rând, altfel nici nu se putea, pentru că erau cai mulți de îngrijit; ofițerii ne promisese că vom avea permisiile pentru acasă. În zadar fu această bucurie și așteptare, căci la 30 Noiembrie 1939 începură ostilitățile între Rusia și Finlanda. Numai ne trezirăm că suntem în alarmă, iar radioul și ziarele anunțau începerea războiului între o țară mică, de numai două milioane și alta de două sute și ceva de milioane. Toată lumea se mira de curajul finlandezilor, dar nu era de mirat, un popor care vrea să trăiască în libertate trebuie să lupte pentru independență. Ofițerii noștri ni-i dădeau de exemplu pe finlandezii cei mândri și viteji, apoi aflărăm că germanii îi ajută, asta era foarte important, însă toată lumea îi admira, citind în ziare despre faptele lor de vitejie în luptele de iarnă, prin mari zăpezi, pe schiuri, peste lacurile înghețate și în pădurile de brad. Ne lua cu frig numai gândindu-ne la aceste lupte, fără să bănuim prin ce vom trece și noi, în curând . . .

Sărbătorile de iarnă sosiră, dar regimentul I Roșiori rămase în cazarmă, fiind în alarmă, deci nimeni nu primi permisie, soldații se necăjeau, unii mai și injurau, ordinul e ordin însă, în fiecare zi instrucție și teorie. Moralul trupei se ridicase datorită exemplului finlandezilor; ne făceam socoteala că noi românii nu suntem două milioane, ci vreo op-sprezece; pe de altă parte se vorbea că va trebui să acoperim mai multe fronturi debdată, unul la răsărit, altul la apus, fără să mai socotim că și bulgarii erau cu ochii după cele două județe pierdute. Al treilea front ar fi fost prea mult. Vecinii noștri ne pizmuiau, aliații din totdeauna erau ei însuși amenințați, numai Jugoslavia ne era alături.

Țara era acum condusă de un Guvern de Unitate Națională, cu Ion Gigurtu în frunte, deci un guvern format din reprezentanți ai tuturor partidelor politice. Aceștia nu se înțelegeau în privința hotărârilor ce trebuiesc luate pentru ca lucrurile în țară să meargă bine și se poate spune că uneori în Parlament se mâncau ca niște câini. De fapt situația politică era nesigură, regele Carol II care în 1937 introdusese dictatura,

a trebuit să renunțe și să ceară acest guvern de uniune națională, format între conducerile partidelor, nicidecum prin alegeri generale.

Anul 1940 începea cu mari greutăți, nici nu puteai să te bucuri că s-a dus un an greu că se arăta altul cu greutăți și mai mari. Mai întâi a început să se simtă o ușoară lipsă a alimentelor care se vedea și în mâncarea de la cazarmă. Era în primul rând faptul că țărani nu scoteau produsele pe piață, vremurile se anunțau nesigure și deci oamenii se gândeau să-și asigure propriile gospodării cu provizii; apoi tot țărani știau cel mai bine că în anul de-a trecut recolta nu a fost așa de mare și nici nu s-a strâns în totalitate, lipsind de la muncă noi, cei concentrați și o parte din caii de muncă, ei fiind rechiziționați pentru armată. Se știa că din aceleași motive nici însămânțările din toamnă nu se făcuseră cum se cuvine; sătenii rămăseseră cu câte un singur cal, ca să are se ortăciseră câte doi, dar nici așa brazda nu ieșise prea bună, cu animale desperecheate; nici culesul porumbului și căratul lui acasă nu fusese ușor, în acea toamnă cu prea multe ploii, care întârziase și culesul și semănatul grâului. Deci sătenii simțeau că nu va fi o recoltă prea bună. Și apoi, această a doua armată, a concentraților, care stătea prin cazărmi de aproape un an de-acum, numai pe mâncare, fără să producă nimic; și mulțimea de cai rechiziționați, care mâncaseră fânul degeaba...

Instrucția s-a continuat toată iarna, dându-se e drept unele învoiri, chiar și permisiile, în nici un caz concedii, și asta mai mult rezerviștilor, dar era și la ei un du-te vino, nici acasă nici la armată, își pierdeau vremea pe drumuri.

Din politica internațională nu prea puteai înțelege mare lucru, sau să-ți faci o idee precisă despre viitor, căci tratatele cele mai importante erau ținute în secret, cum a fost cazul tratatului de neagresiune dintre germani și sovietici, ce se încheiase la 23 August 1939, înaintea atacării Poloniei. Noi nu știurăm nimic de acest tratat, dar peste iarnă, prin dormitoare, pe la grajduri și la masă îi auzeam pe teteriști discutându-l pe toate părțile și în multe feluri, fără să poată dezlega tâlcul acestui tratat, cum de ajunseseră la un acord aceste două puteri cu ideologii atât de diferite? Era ceva de mirare pentru două puteri opuse, dar era și o înșelăciune la mijloc, cum s-a dovedit mai târziu, căci rușii au fost atacați. Ei nu erau pregătiți de război, însă mereu lacomi după pradă, așa că din Polonia luaseră și ei o jumătate, liniștiți în privința dușmanilor lor, care le aruncaseră o momeală. Înșfăcăra deci din Polonia și Lituania, iar în privința Basarabiei așteptau ca niște lupi să răpească oaia.

Nici teteriștii nu se înțelegeau între ei și adesea se contraziceau, ajungându-se la certuri aprinse, mulți dintre ei nu erau de acord cu politica regelui Carol al II-lea, alții ridicau din umeri, dar toți erau de acord că dușmănia dintre oamenii politici ai țării, când eram pe picior de război, nu putea să ducă la nimic bun; se vorbea despre faptele neomenoase ale lui Armand Călinescu, care tulburase poporul cu acele arestări în masă, care au sfârșit prin asasinarea lui, iar ca represalii regele a dat ordin să fie executați 3333 de români, ceea ce a adus mare nenorocire în acele familii. Teteriștii n-au stat decât scurt timp în unitatea noastră, apoi au fost trimiși la școala de ofițeri de rezervă de la Sibiu.

Imediat după ocuparea Poloniei, pe 3 septembrie Anglia și Franța declaraseră război Germaniei, deci știam că nu va fi pace; toți bănuiau că în primăvară vor începe ostilitățile. În această situație nu ne puteam aștepta la nimic bun pentru România, așa că armata era gata de luptă în orice moment.

După cum am spus, regele era urât de toată lumea, iar politicienii se mâncau între ei, lucru de care se bucurau dușmanii din afară.

Primăvara veni dar cu dureri mari pentru țară. Galațiul și alte localități fură distruse de cutremur; începură lucrările de primăvară, semănatul ovăzului, al porumbului, grădinile trebuiau lucrate și era mare lipsă de brațe de muncă și de atelaje, de-au ajuns să chinuie vacile la jug, care ori fătaseră ori erau a făta.

10 mai 1940. Trupele germane au atacat Franța, vestea a cutremurat întreaga lume. Armata română fu pusă în alarmă, regimentul nostru 1 Roșiori ocupă poziție pe flancul drept al Mureșului, având sectorul Pecica—Peregu Mic—Peregu Mare; toată lumea se strânsese împrejurul aparatelor de radio, ascultând desfășurarea luptelor. Linia Maginot de apărare a Franței se dovedi o muncă zadarnică, pentru că germanii ocoliră pe la nord, atacând Belgia și Olanda și încercuind trupele franceze și decimându-le; se văzu că francezii nu aveau armament modern și fură copleșiți de mașina de război germană; chiar și corpul expediționar englez a fost aruncat peste mare. Unii se minunau, dar de fapt o mare panică a intrat în toată lumea, căci dacă Franța a fost nevoită să capituleze după numai 18 zile de luptă, nemaivorbind de Belgia și Olanda, la ce te puteai aștepta?! După această victorie germană, ofițerii noștri își pierdură curajul, gândind că am rămas fără cel mai vechi aliat al nostru care ne ajutase în toate timpurile, dar mai ales la făurirea României Mari.

Regele Carol al II-lea, văzând ce s-a întâmplat cu Franța, s-a mai muiat din îngâmfarea lui necugetată și a încercat să împace pe adversarii politici din țară și să facă o apropiere de Germania. Însă prea târziu, căci, cum s-a văzut mai apoi, germanii aveau alte planuri, atât în privința regelui, cât și a diferitelor părți din teritoriul țării.

Toată vara armata română a petrecut-o pe zonă, stând cu arma în mână. Ofițerii își mai reveniseră din buimăceală și încercau să ne ridice moralul. Iată ce ne-a spus Căpitanul Marinescu Florea la o adunare a escadronului: „Dragi ostași, să nu vă pierdeți curajul. E adevărat că Franța a fost nevoită să capituleze în fața mașinii de război germane; dar ei s-au luptat vitejește și înfrângerea lor parțială nu este o rușine sau o înjosire, căci până la urmă se va vedea cine va câștiga, pentru că Franța are aliați foarte puternici: Anglia și America. Gândiți-vă la situația în care ne-am aflat noi în războiul trecut, de-am ajuns să rezistăm doar într-un triumf, dar prin vitejia sa fără seamăn, ostașul român a întors soarta războiului și cu ajutorul lui Dumnezeu am avut o Românie Mare. Sunt încredințat că nici voi nu veți fi mai prejos, căci țara își pune nădejdea întreagă numai și numai în voi!”

Aceste cuvinte ne străpunseră inimile, lăsarăm celelalte gânduri și toate grijele noastre la o parte, hotărâți să ne apărăm patria cu orice chip.

O veste ucigătoare pentru orice suflet de român veni ca un trăsnet de la Viena, unde germanii ne impuseseră un Diktat prin care Ardealul de Nord trebuia cedat Ungariei, o lovitură mare, care aduse multă jale în țară. Și cum pe drept se spune că o nenorocire nu vine singură. Rușii ne dădură un ultimatum aspru și pierdurăm Basarabia cea mănoasă. Din Ardealul ocupat se refugiaseră țărani noștri care cum putuse, unii numai cu hainele ce le aveau pe ei, au fost de aceea repartizați prin sate, aciundu-se prin casele goale sau la țărani mai înstăriți, iar intelectualii pe la orașe, prin diferite servicii. Era încă vară, dar criza de alimente deja începuse să se simtă, datorită aglomerației, a pierderilor mari și a recoltei slabe. Refugiații vorbeau înspăimântați de furia ungarilor care trecuseră la răzbunări și prigoană; veneau trenuri întregi de refugiați din Ardeal, la fel și din Basarabia, copii, studenți și oameni de toate vârstele, care nu voiseră să cadă sub comunism.

În fiecare zi era vorba de alte frământări care chinuiau poporul român. Aflarăm că la Cluj populația civilă s-a împotrivit dictatului: populația de la oraș s-a adunat în piața statuii lui Matei Corvin, apoi au început să vină țărani de prin sate, cu arme, cu topoare și ciomege, au umplut orașul, strigând în cor: „nu cedăm Ardealul, vrem să fim cu țara!“ Au stat aci trei zile și trei nopți, generalul de garnizoană n-a reușit să-i domolească până nu a venit de la București marele scriitor Liviu Rebreanu, care a ținut o cuvântare, spunându-le printre lacrimi că nu ne putem împotrivi, altfel vom pierde toată țara; așa că cu greu i-a convins să renunțe și să plece pe la casele lor.

Mereu auzeam despre noi atrocități pe care le făceau soldații unguri, împușcând oameni fără altă vină decât că erau români; ba se mai răzbunau și sătenii unguri, îmbrăcându-se în haine militare și împușcând pe cei cărora le purtau dușmănie. Sângera inima în noi auzind de toate acestea. Armata română luase foc, s-ar fi luptat până la ultima picătură de sânge pentru a-i scăpa de urgie pe frații noștri din teritoriile cedate, toți așteptam ordinul de tragere, dar se pare că nu se putea face nimic, așa după cum spusese și Liviu Rebreanu la Cluj. Istoria va judeca situația în care am fost împinși fără vina și fără voia noastră, prinși între doi coloși, căci de-ar fi fost vorba numai de dușmanii din apropiere, pe ei ușor i-am fi zdrobit. Trebuia deci găsit omul care ar putea salva ce mai rămăsese din trupul sfărtecat al țării, în condițiile deosebit de grele ale acelor vremi. Trebuia schimbată nu numai conducerea, dar și politica țării. Generalii au găsit omul necesar țării în acele vremuri.

La 6 Septembrie 1940 la cârma țării a venit Generalul Ion Antonescu și Mișcarea Legionară. Un conducător militar era pe gustul germanilor, dar nu s-ar spune că Ion Antonescu era un simpatizant al germanilor, mai curând el fiind un anglofil, căci fusese ani la rând atașat militar la Londra. A fost însă nevoit să dea mâna cu ei pentru salvarea țării, căci acum nu se mai putea conta pe aliați, englezii abia reușind să se apere ei înșiși.

Germanilor nu le plăcea în mod deosebit nici mișcarea legionară, datorită caracterului ei pronunțat naționalist, lucru care s-a văzut mai clar când Horia Sima a spus la Alba Iulia că pentru legionari independența neamului este pe primul plan, deci nu vor să fie dirijați din

afară. Atunci germanii își pierdură interesul pentru Horia Sima și s-au întors mai cu nădejde spre Antonescu, acesta având în mână puterea și armata. Pe germani îi interesa puterea armată a românilor, dar nu mai puțin puseseră ochii pe noi ca aliați pentru tot ce aveau de gând în viitor, căci petrolul și grâнарul nostru atârnavă cât aurul în aceste împrejurări.

O altă nenorocire a fost cedarea Cadrilaterului, unde după marele război România trimisese coloniști; acum aceștia au părăsit Cadrilaterul, fiind repartizați pe unde s-a putut; mulți dintre ei au venit în Banat.

Neputând să facă față răspunderii pentru atâtea lovituri pe care le primise țara, Regele Carol al II-lea a fost nevoit să abdice în favoarea fiului său Mihai, care încă era copilandru, deci conducerea era numai în mâinile Generalului Antonescu.

În ziua de 12 Octombrie au sosit primele trupe germane în țară, iar nu mult după aceea a fost atacată Jugoslavia, care în 4 zile a și capitulat. Noi discutăm despre aceste mișcări de trupe, încercând să ghicim ce ne așteaptă. Albania se afla sub cucerirea Italiei, care acum intrase în război cu Grecia. Au sosit germanii și Grecia a capitulat, apoi a fost cucerită și insula Cipru. Acum nu mai stăteam pe zonă, dar eram mobilizați în cazărmi. Au sosit pe la unități instructori ofițeri germani și pentru noi a început o nouă perioadă aspră de instrucție; disciplina era mai aspră, dar și mâncarea a devenit mai bună; nu conta că ești militar în termen, sau om mai vechi, instrucția s-a luat de la început pentru toată lumea. Ne venea greu, căci toate comenzile erau pe piciorul stâng, de unde până aici fuseseră pe dreptul. Erau pedepse grele pentru cei care plecau din unitate fără bilet de voie, li se dădeau douăzeci și cinci de lovituri de băta, nici ofițerii nu fură scutiți de pedepse, sau chiar de degradări, deci se vorbea că s-a pogorât milităria din pod.

Chiar după venirea germanilor, au continuat agitațiile din țară; legionarii s-au dus la închisoarea Jilava să dezgroape cadavrele lui Corneliu Codreanu și ale celor 12 legionari îngropați într-o groapă comună și peste care se aruncase var stins: fuseseră puși în ștreang și apoi împușcați în ceafă din ordinul lui Armand Călinescu; tot din ordinul acestuia fuseseră împușcați cei 14 conducători legionari de la Râmnicu Sărat, printre care Aleco Cantacuzino, Dănică Dobre, Clime, Ion Bania și alții. Apoi legionarii se răzbunaseră omorându-l pe Călinescu, iar Carol ordonase executarea a 3 333 pe marginea drumurilor din sate, ca să-i vadă lumea și să bage spaima în popor. Nenorociri cu atât mai mari, că erau între frați de același sânge, iar dușmanii noștri se bucurau. Acum legionarii înfierbântați după ce dezgropaseră pe camarazii lor, au dat buzna cu târnăcoapele în închisoarea Jilava, știind că în celule se află oameni de-ai lui Armand Călinescu, printre ei și Gabriel Marinescu, fost primar al Bucureștilor. Altă război, alte dureri pentru popor.

Nu după mult se auzi de moartea lui Madgearu, apoi și de a lui Nicolae Iorga, faptă care a zguduit pe orice român. Vina a căzut pe legionari, dar erau oameni care se duceau cu gândul la o lucrătură a masoneriei, care tot așa îl lichidase pe Patriarhul Miron Cristea, chemat la Paris și trimis apoi în cosciug. Cândva se va face pe deplin lumină

în aceste prea triste întâmplări şi se va şti cât rău au făcut legionarii, şi cât alţii, în numele lor ca să-i compromită definitiv în faţa poporului. Oricum, ei nu pot fi asemănaţi cu naziştii sau cu bolşevicii, deşi într-o mişcare ca aceasta naţionalistă vor fi fost destui extremişti, însă alţii nu au decât vina că şi-au iubit ţara sfârtecătă de venetici.

Trupele germane intrate în ţară se purtau frumos cu populaţia, făcând o bună impresie, căci erau disciplinaţi, civilizaţi şi nu s-au dat la fapte urâte. Dacă se duceau la târg şi voiau să cumpere ceva, germanii întrebau: fiil cost?, iar ţăranca cu găinile răspundea: o sută şi arăta cu degetul, germanul înţelegea, însă el băga mâna în buzunar şi scotea două sute, plătea, lua găinile şi pleca mulţumind: tanke şon, iar ţăranca zicea: îţi mulţumesc şi eu. Nu s-a auzit de furturi, înşelăciuni sau violuri, nici nu-i vedeau beţi pe stradă, cum se mai întâmplă. Sigur că le convenea să aibă de aliat o ţară bogată ca a noastră, dar toate schimburile s-au făcut cu contract, ei achitându-ne tot ce le-am dat, iar noi plătind la preţul convenit armamentul modern de care aveam atâta nevoie. O parte din acesta ni s-a dat la unităţi, altă parte a rămas în depozite, ca rezervă pentru vremuri grele.

Iarna sosise, armata era în cazărmi, continuând să se instruiască, dar parcă se mai liniştiseră lucrurile; asta până după Anul Nou 1941, când s-a început scandalul dintre Antonescu şi Mişcarea Legionară. Armata era în mâna lui Antonescu şi în decurs de trei zile aceasta reuşi să-i neutralizeze pe legionarii din Bucureşti, iar cei din ţară, care de fapt luaseră în stăpânire punctele cheie din oraşe şi comune, au trebuit să le părăsească. Se făcură multe arestări, iar legionarii care purtaseră armă au fost condamnaţi la 2 ani închisoare; unii fugiseră cu arme din cazărmi, alţii dezarmaseră posturile de jandarmi. S-a repetat la nesfârşit că a fost vorba de hoţi, bandiţi şi derbedei; aşa spuseseră şi grofii unguri despre cetele lui Horia. Se va vedea odată că majoritatea lor erau ţărani de la coarnele plugului, scoşi din minţi de nedreptăţi şi înşelăciuni, ajunşi batjocura oricui în propria ţară.

După terminarea rebeliunii, au fost mari frământări, dar fără ciocniri armate. Antonescu, ajutat de armată şi de germani, s-a instalat singur la cârma ţării, înlocuind conducerea civilă cu o dictatură militară: de la primar şi până la ministru, toate posturile de conducere erau ocupate de militari. Totodată şi în armată s-au făcut drastice epurări, de la simpli gradaţi până la generali, unii doar au fost înlăturaţi, alţii însă au ajuns prin puşcării unde au făcut ani grei de temniţă. Unii au trecut hotarele, dar germanii, printr-un sistem bine organizat, i-au momit în Germania, unde i-au băgat în lagăre de muncă, ţinându-i astfel până spre sfârşitul războiului.

În armată lucrurile se liniştiră după un timp, cu toate că printre rezerviştii mulţi ofiţeri nu-l simpatizau pe Antonescu, însă e drept că ofiţerii activi îl susţineau cu apărare, mai ales că unii de la noi îl şi cunoşteau, căci şi el era tot cavalerist.

Şi din unitatea noastră mulţi dăduseră fuga să ia parte la rebeliune, dar fiind în uniforme n-au fost recunoscuţi, iar pe de altă parte unitatea nu i-a dat pe listă, fiind prea mulţi şi n-ar fi ieşit bine să se facă atâtea arestări din cadrul armatei, aşa că scăpară toţi. Chiar şi dintre civilii

arestați, mulți au fost eliberați în primăvară, lucrurile liniștindu-se într-un fel.

În primăvara lui 41 au sosit unitățile militare din teritoriile ocupate; ele trebuiau refăcute, căci nu aveau efectivul complet, nu fuseseră forțați să vină, unii rămăseseră cu familiile lor sub ocupație, decât să le părăsească. Astfel era cazul Regimentului 11 Călărași Purtat, care venise aci în Cetate, la Arad, plecat de la Cluj; nu mai avea cai și s-a pus problema să fie motorizat. Astfel mă despărții de prietenul meu Petru, el rămase la Reg. 1 Roșiori, iar eu cu consăteanul meu Lațcu Romolus și cu mulți alții trecurăm să completăm efectivul Reg. 11, care nu avea decât jumătate din cât ar fi trebuit. Lațcu venise mai de curând, el făcuse doar câteva luni ca activ, fiind dat acasă ca surplus de contingent, fiindcă avea de susținut pe moși-su și pe bună-sa, căci tatăl lui murise ca prizonier în Rusia din Războiul cel mare. Îmi rămânea acest prieten, căci cu greu mă despărțisem de Petru, cu care fusesem ca frații, tot timpul obișnuiți să stăm împreună, iar în repaos să vorbim de-ale noastre de-acasă, și tot așa pe la dormitor, timpul trecând astfel mai lesne. Nici când mergeam de sărbători acasă noi doi nu ne dezbinam, fiind mereu ba la unul, ba la altul în vizită.

Cu venirea primăverii, s-au reluat instrucțiile care mergeau strună, după noua metodă germană. Spre pildă, tranșeele nu se săpau mai largi de o jumătate de metru, după sistemul Herbe, ca tancul să nu poată intra pe șanț ca să omoare oamenii. De la un timp, Reg. 11 Călărași purtat fu scos din Cetate și încartiruit în Aradul Nou. Asta s-a întâmplat în preajma Sf. Paști. Tot atunci a fost scos din Cetate și Reg. 1 Roșiori, nimeni nu înțelegea de ce, căci avusesem acolo locuri bune și dormitoare potrivite. Apoi unele unități de infanterie și de artilerie se îmbarcă în trenuri, luând drumul spre Moldova, dar nu ne știa unde coboară, toate se țineau secret. Instrucția se continua la fel de aspră. Într-o zi aflărăm că a fost îmbarcat la tren și Reg. 1 Roșiori, dar nu putui afla încotro au fost îndreptați. Permisele și învoirile s-au oprit cu desăvârșire, nimeni nu avea voie să părăsească unitatea. Militarii nu știau nimic, civilii la fel. Era liniște peste tot. Fiecare cetățean își vedea de treburile sale.

Dar de la cei plecați nu venea nici o veste. Unitățile nu mai purtau numele localităților, primiseră numere. Se instituisese cenzura militară, așa că degeaba ai fi scris ceva ce nu era permis, căci ți se oprea cartea. Nu mai știam nimic de Petru.

Pe data de 22 Iunie 1941, noaptea la ora 12 Mareșalul Ion Antonescu a dat ordinul: „Ordon: Treceți Prutul!”

Era începerea războiului cu rușii. Până dimineața și după aceea toată ziua Radio București nu a vorbit altceva decât despre începerea războiului și despre dezrobirea Basarabiei. Trecerea Prutului s-a făcut sub bubuitul tunurilor și uruitul avioanelor, unele trupe au avut poduri de pontoane, altele însă au trecut prin apă, rupând frontul și distrugând rezistența rusească de pe celălalt mal. Alături de germani, românii și-au dovedit întregul eroism. Luptele cele mai grele s-au dat pentru satul Țiganca, unde terenul era ușor de apărat de ruși, pe un mal înalt, pe când românii trebuiau să treacă prin niște locuri mlăștinoase și apoi

să urce panta. Țiganka a fost luată a doua zi. Un martor ocular, Gherga Petru din Reg. 17 Infanterie Lugoj, mi-a povestit că în prima zi au fost duși până la Brăila, apoi cu vaporul până la Galați, au fost debarcați și puși în marș prin oraș. Încă nu le venea să creadă că a început războiul. În timp ce luaseră repaos la colțul unei străzi, o femeie le-a povestit că tunurile au tras grozav azi-noapte, încât nici un geam n-a mai rămas întreg la casa ei. Atunci au înțeles și ei că într-adevăr războiul a început. Au mărșăluit mai departe până în satul Fălciu, unde în prima noapte trecuseră Prutul Reg. 6 Mihai Viteazul și 1 Grăniceri, ambele unități de gardă din București. În cea de a doua noapte au trecut și ei Prutul, înaintând pas cu pas, sub proiectilele inamicului. Înaintau numai în salturi, infundându-se în mlaștină, făcându-și un fel de poduri din crengi de salcie sau răchită, cu mare dârzenie în suflet, cu trupul scuturat de fiori. Unii picau răniți sau morți, de alții credeai că au murit dar îi vedeai apoi sărind la atac, nu aveau în minte decât un singur cuvânt: înainte! Și au ajuns astfel la poziția inamică, au pus baionetele și au primit ordin de atac la baionetă; atunci rușii, văzând că nu e chip să reziste, au bătut în retragere iar ai noștri le-au ocupat pozițiile. Au primit ceva de mâncare și s-au pus în urmărirea inamicului, dar n-au mai întâmpinat rezistență decât în satul Hârtoape, de unde iar i-au scos prin atacuri la baionetă. Era a doua zi de război, 24 Iulie 1941.

La Arad, în dimineata de 22 Iunie la fiecare casă fâlfâia steagul tricolor, civilii se frământau în toate părțile, se strângeau în grupuri și discutau cu însuflețire între ei.

Regimentul 11 Călărași Purtat primise ordin să meargă la trageri la poligonul Ceala, unde se făceau trageri cu cartușe de război; În ziua următoare n-am mai mers la poligon, ne-am pregătit de plecare, iar în a treia zi, cam pe la ora 10 unitatea a fost pusă în marș cu direcția Gara mare din Arad. Mergeam încolonați câte trei prin centrul orașului, pe Corzo și inima ne zvâcnea la fiecare pas. De cum trecurăm podul peste Mureș, începură să se adune civili pe trotuare, femei, fete și copii aruncau flori în fața noastră, pe stradă și lumea striga: „Trăiască România! Trăiască armata română! Izbândă-și glorie vouă!“ Noi înaintam în cadență, foarte emoționați, după atâta încordare și așteptare; veștile primite de pe front ne umpluseră de entuziasm, sigur că se strecura pe undeva și frica, sau neliniștea la gândul că vom intra imediat în luptă, dar era și nerăbdarea să luăm parte la eliberarea Basarabiei, chiar ne întrebam dacă vom ajunge la timp, căci după cât de repede înaintau armatele româno-germane, în câteva zile puteau fi la Nistru! Ne mai gândeam că până acum fusese ce fusese, mereu în concentrări, despărțiți de familie, le duceam dorul, îi știam lipsiți de ajutor la muncă, dar îi știam acolo, iar ei ne știau la Arad; acum însă totul s-a schimbat, *începuse războiul, plecam direct în focul luptelor*. În război se întâmplă atâtea, mor oameni... te gândeai pe de-o parte că n-o să dureze mult, Basarabia putea fi lesne eliberată, noi pentru ea luptam..., dar pe de

altă parte nu știam ce urmăresc germanii, fiindcă scopul lor era să-i distrugă pe sovietici. Așa că ne bubuia capul de gânduri și pieptul de bătăile mari ale inimii, dar mai mult decât orice, eram însuflețiți de dragostea pentru patrie, de încredere în forțele noastre și în viitorul ei; cadența marșului nostru răsuna între pereții înalți ai clădirilor, sufletul ni se zbătea să iasă din gât... Coloana regimentului înainta, câte un pluton cânta cântări ostășești, iar muzica militară a Reg. 93 Infanterie Arad Cetate, în capul coloanei, cânta marșul. Pe Corso s-au strâns și mai mulți civili, se vede că unii aveau rudenii sau cunoscuți și prieteni, încercau să se apropie și să vorbească soldaților, întrebându-ne: unde vă duce?, dar toți tăceam, sau răspundeam scurt: Nu știm! ceea ce era adevărat, nu ni se spusese unde vom fi trimiși. Acum oamenii de pe trotuare nu rămaseră pe loc, se luară după noi și când am ajuns la gară se adunară în număr mare, aruncând spre ostași cu buchete de flori și strigând ca și mai înainte: „Trăiască România Mare!“ „Trăiască armata română! Izbândă și glorie vouă!“ Zâmbete, ochi însuflețiți de căldura dragostei, fețe luminate de nădejdea într-un mai bine pentru noi toți, asta vedeam în jurul nostru și simțeam cu putere, ca pe ceva viu, legătura sufletească dintre popor și armata sa. Cu dragoste și cu admirație ne priveau acești oameni, simțind poate că în noi se află speranța de salvare a țării și a vieții noastre; se simțea cum în aceste zile grele de furtună legăturile de neam devin mai puternice, oamenii se simțeau apropiați, își strângeau rândurile ca în fața primejdiei. Dintre oamenii adunați în gară se ridicau glasuri: „Vrem Basarabia! Vrem Ardealul!“ Aceste cuvinte ne umpleau sufletul de freamăt patriotic, de încredere în dreptatea cauzei noastre. Lumea ne arunca flori, ne mângâia din priviri, puneau mâna pe brațele noastre, fluturau din mâini, trimițându-ne fără deosebire saluturi doritoare de bine, negândind nici unii nici alții că s-ar putea să fie ultimele.

Regimentul s-a imbarcat în două garnituri de tren, erau vagoane de marfă, iar la coadă câteva vagoane deschise, unde au fost încărcate bucătăriile de campanie și căruțele.

Din gară am plecat după amiaza târziu, de pe peron civilii strigau: „Izbândă și victorie!“, iar ostașii le-au răspuns și ei: „Să ne ajute Dumnezeu!“ Plecarăm, trenul lua viteză, se auzeau strigăte și cântări din fiecare vagon, iar când ieșirăm la loc liber soldații începură să tragă cu armele, câci mulți dintre noi aveam prin buzunare cartușe de la tragerea de ieri. Trenul n-a mai oprit până la Lipova, unde ofițerii au venit să ne certe că am făcut uz de armă și ne-au ordonat să nu mai tragem că îi speriem pe civili. Trenul a pornit din nou, se făcuse seară deja, nu știam încotro vom merge; apoi văzurăm că treceam fără oprire prin Săvârșin, Deva, Simeria, Vințu de Jos, Alba Iulia, Brașov, Ploiești. La Ploiești trenul a staționat îndelung, se luminase de ziuă; toți ne gândeam că o vom lua prin Buzău, direct spre front, dar nu a fost așa, trenul a luat-o spre București, lucru ce ne-a mirat, ce căutam noi în București, când frontul era în Basarabia? Mai târziu am înțeles că ne aduseseră în București să luăm locul trupelor de gardă care din prima zi fuseseră dislocate pe front. Așa că întreaga Divizie a 7-a Cavalerie a venit să asigure Capitala, fusese ordinul Mareșalului Ion Antonescu,

care cunoștea pe mulți dintre comandanții acestei unități și probabil avea încredere în ei.

Regimentul 11 Călărași Purtat fu încartiruit pe str. Șerban Vodă și imediat începurăm instrucția, însă de data asta cu teme pentru lupta de stradă, și multe alarme, ca să fim în orice clipă gata de a ieși în oraș pentru luptă. Ni s-au dat și câteva blindate, în care încăpea câte o grupă cu tot armamentul său. Era normal să ne pregătim, dar în fond nu au fost atacuri sau manifestări de stradă, nimeni nu avea chef de așa ceva. De câteva ori noaptea au sunat sirenele și într-adevăr au venit avioanele rusești, dar nu au reușit să bombardeze Capitala care era bine apărată de antiaeriană.

Viața de zi cu zi a bucureștenilor nu părea să se fi schimbat cu nimic, nici n-ai fi zis că suntem în război; în Cișmigiu și în parcul Carol I populația ieșită la plimbare era veselă, plină de viață, la me-gafoane se cânta muzică populară, pe lacul din parcul Carol vedeai bărci pline cu fete și copii, în Cișmigiu veneau veverițele și porumbeii la mână după mâncare, băui bragă, o băutură răcoritoare necunoscută pentru mine, cu gust ciudat, pe la crîsmele mai mici vedeai mulțime de civili și militari șezând la mese și cântând, cu sticle de băutură dinainte, mai cânta și câte un muzicant, la acordeon sau la vioară. Prin piețe negoțul era în toi, veneau țărani de pe la sate cu roșii și ardei să vândă. La radio și în ziare se dădeau numai vești bune de pe front, se știa că trupele române și germane înaintează victorioase, iar rușii nu puteau opune rezistență și se retrăgeau mereu. Era o mare bucurie și o încurajare pentru populație, care spera într-o victorie cât mai grabnică. Aflarăm pe rând că trupele noastre au ajuns la Nistru, că au eliberat întreaga Basarabie, apoi că se apropie de Bug, că l-au trecut, că au atins în câteva puncte Niprul. Însă tot acum, din ziare și de la radio aflarăm că rușii opun rezistență mare la Odessa, că trupele române bat pasul pe loc, că se dau lupte crâncene, în care unități de-ale noastre au fost decimate; apoi ziarele recunoscuseră că la Odessa se dau lupte pe viață și pe moarte. Discutam între noi aceste lucruri, întrebându-ne ce e cu Odessa asta, de ce nu reușesc s-o cucerească, sau să o ocolească și să meargă mai departe, ne era într-un fel și ciudă. Dar nu se putea lăsa neocupată, căci Odessa fiind un port mare, rușii ar fi debarcat aici mulțime de trupe cu care ar fi amenințat spatele frontului.

Mai târziu am aflat multe alte lucruri despre luptele pentru Odessa, mai ales de la prietenul meu Petru, care a luat parte efectiv la aceste lupte împreună cu fostul meu regiment 1 Roșiori. Deocamdată noi rămâneam în București pentru a asigura paza militară, dar cu gândul eram numai pe front, la cei care luptau.

Pe la sfârșitul lui septembrie 1941 trupele române care au luptat la Odessa veniră la București, în refacere; ele defilă pe Calea Victoriei. La această serbare Divizia 7 Cavalerie a asigurat ordinea, făcând cordonul pe ambele părți ale străzii; eram echipați în uniforme noi și cu arma la umăr. Civili nu aveau voie să treacă prin cordon, ei s-au postat pe trotuare.

În capul coloanei venea o mașină neagră în care Mareșalul Antonescu stătea în stânga, iar Regele Mihai I în dreapta, salutând amândoi

poporul; în spatele mașinii lor venea Generalul Iacobici, pe un cal alb, cu cască în cap, ținându-și privirea drept înaintea, fără a face vreun semn, foarte serios și parcă supărat; unii ofițeri bănuiau care e cauza acestei supărări, pe care el însuși a dat-o la iveală mai târziu. După Generalul Iacobici venea muzica militară a unei unități de vânători, iar în urmă coloana în câte trei a trupelor. Civili de pe trotuare aruncau cu flori; le spuseseam ca mai înainte să desfacă buchetele, n-aveau voie să le arunce decât desfăcute, se luase această măsură de siguranță ca nu cumva în vreun buchet să fie explozibil; populația a fost înțelegătoare, căci nimeni nu venise aici cu astfel de gânduri mârșave, ei veniseră să-i vadă și să-i răsplătească pe cei care le aduseseră eliberarea Basarabiei și victoria de la Odessa. Plini de veselie și de însufletire, aruncau cu flori în calea ostașilor, potop de flori, aplaudau sau făceau semne cu mâna și strigau întruna: „Trăiască armata română! Trăiască România!“

Ostași veniți de pe front aveau uniforme noi, căști în cap și defilau cu arma la umăr; priveam cu mare curiozitate chipurile care treceau prin fața mea, căutându-l din ochi pe Petru; aveau fețele brăzdate, păreau slăbiți, își țineau privirile drept înaintea, se vedea că dărzenia din timpul luptelor nu ieșise din piepturile lor, niciunul nu zâmbea; era pe chipul lor și mândria că au învins, și emoția întoarcerii, și ușurarea că au scăpat din acea crâncenă încheștare, dar și amărăciunea la gândul că mulți dintre camarazii și prietenii lor au rămas pe câmpul de luptă — cred că toate astea se învălmășau în sufletul lor în timp ce treceau în cadență.

Aceasta era durerea din inima trupelor care defilau acum pe Calea Victoriei și probabil de aceea era așa cătrănit Generalul Iacobici, gândindu-se nu la paradă ori la muzică, ci la răspunderea lui de comandant, știind prea bine cu câți plecase, cu câți s-a mai întors în țară și că tocmai cei mai viteji căzuseră. Dar populația încă nu cunoștea îndeaproape toate aceste pierderi, ci venise să-și primească vitejii cu recunoștință, cu flori și urări de sănătate.

În toamna anului 1941 trupele româno-germane au încetat ofensiva, rămânând pe poziții defensive pentru iarnă. Înaintaseră mult în inima Rusiei, atinseseră Donețul și gurile Crimeei; toată lumea se minuna de aceste mari victorii și credea că la primăvară, reluând înaintarea tot în acest ritm, îi vor învinge definitiv pe ruși. Era de mirare cât teren câștigaseră germanii în trei luni, dar dacă te uitați pe harta Rusiei, te înspăimântai cât mai era încă de cucerit, cu jertfă de sânge.

Ne bucurasem de înaintarea continuă a trupelor, de la un fluviu la altul, de la un oraș la altul; Ucraina fusese cucerită în întregime, cu pământul ei roditor, cu Odessa și Kievul despre care se dusesse vestea cât e de frumos, dar odată cu bucuriile și încă mai mult în urma lor veniră durerile cele mari, cu plânsul greu pentru țară, căci mereu veneau de la unități liste cu cei căzuți la datorie; iar spitalele se umpluseră cu răniți de toate felurile: fără mâini, fără picioare, orbi, loviți în piept; deci suferințe mari pentru aceștia, care totuși trăgeau nădejde să rămână în viață și jale adâncă în familiile celor căzuți pe front. Acum străzile Bucureștiului se umpluseră de invalizi în cârji sau cu ochelari negri; îi puteai cunoaște de departe, căci purtau uniformă de invalid.

Îi întâlneai pe străzi și prin gări, te gândeai că au fost niște tineri frumoși și sănătoși, iar acum au ajuns nenorociți pentru toată viața.

Teritoriul dintre Nistru și Bug a fost dat în administrația românilor, era vorba de poliție, jandarmerie și de calea ferată; pământul nu a fost împărțit la țărani, a fost lăsat să fie lucrat tot în comun, după metoda colhozurilor.

Pentru desfășurarea războiului, anul 1941 a adus mari victorii dar și suferințele de care vorbeam mai înainte; iar traiul de fiecare zi al oamenilor s-a înrăutățit: recolta a fost slabă, grâul puțin, prețurile au urcat. Antonescu a avut grijă să aducă mult orz în țară, s-a făcut făină de orz și s-a dat la populație să aibă, nu a suferit nimeni de foame. E drept, statul nu lua nimic de la țărani fără a plăti cu bani, în afară de caii care fuseseră rechiziționați. Lumea era mulțumită de conducerea țării, avea însă alte necazuri și încă destule...

Nu mă întâlnisem cu Petru de la despărțirea noastră din Arad, el era undeva în Transnistria, nu venise la acea paradă. Vorbeam prin cărți. Astfel aflai că nu mai e chip de împăcare cu Elena, care n-a mai vrut să stea la părinții lui, ci s-a mutat la ai ei. Vestea m-a cutremurat; e drept că prietenul meu îi făcuse multe necazuri Elenei, însă ultima oară am crezut că s-au liniștit lucrurile. Plecarea la ai ei era semn rău, mai ales că nu se putea da în nici un fel vina pe Lenca și Ghiță. O astfel de plecare dă mult de bănuț și o femeie care vrea să țină casa nu face nicidecum acest gest pe care bărbatul nu îl iartă. Cu atât mai puțin Petru. De fapt îmi dădu a înțelege că și-a găsit acolo o ucraineană frumoasă. I-am scris imediat înapoi să nu facă acest lucru ci să aibă răbdare, căci timpul va rezolva lucrurile; îi spuneam că e vorba întâi de copil, care nu trebuie să sufere de pe urma neînțelegerii lor. Îmi răspunse că nu va lua hotărâre decât după ce se va duce acasă, în permisie; era foarte supărat de plecarea Elenei la ai ei. Însă problema era că permisiile nu se mai dădeau; și mai era și distanța prea mare, lui Petru i-ar fi trebuit nu doar o zi-două, ci pe puțin o săptămână ca să ajungă acasă și de acolo înapoi, pe front.

Veni primăvara lui 1942; trupele româno-germane erau încă în defensivă de iarnă, lupte mari nu fuseseră pe acest front. Populația se mai liniștise cumva, cei care aveau ostași pe front primeau acum în mod regulat cărți de la ei, iar pentru cei căzuți se făceau slujbe și parastase. În țară oamenii munceau pe rupe, erau speriați de pâinea cea de orz, căci până acum nu mâncaseră decât pâine albă.

În luna aprilie 1942 am primit ordin de îmbrăcare la tren. Ne venise rândul să plecăm pe front și tocmai acum unii spuneau: războiul e abia la început. Trenul ne-a dus până la Odessa. Aci am debarcat, rămânând încartiruiți câteva zile la periferia orașului; am avut răgaz să vedem frumusețea acestui oraș cu case mari de piatră cioplită, cu biserici ale căror turle argintii ori albastre, de forma unor cepe, străluceau în soare, Opera, portul bombardat și bazarul, unde nu aveai ce cumpăra, fiind mare sărăcie peste tot. Mi-am făcut o fotografie la minut, în ținută militară, trimițând-o imediat acasă la soție. Localnicii umblau după de-ale mâncării dar nu se găsea nimic; se vindeau în bazar haine, diferite obiecte cu care n-aveai ce face, tablouri și inele de aur; femeile se rugau de noi să cumpărăm, prețurile erau foarte mici, dar fapt este că

noi nu aveam bani; se căutau banii românești, de cei germani nu întreba nimeni.

După câteva zile Reg. 11 Călărași Purtat a primit ordin să se pună în marș, ajungând într-un sat, Usadova, unde am fost încartiruiți; am primit misiunea de a ține sub observație toate catacombele din împrejurimi. În catacombe mai erau și acum partizani, dintre cei care ajutaseră la rezistența Odesei, acum însă nu mai aveau alimente, ieșeau uneori și atacau populația civilă ca să mai facă rost de ceva mâncare; atacau și militari răzlețiți de trupă. Trebuia să patrulăm fără încetare, ca să nu poată ieși din bârlog.

După vreo trei zile de pază, o patrulă a observat niște oameni mișcându-se la gura unei astfel de catacombe. Au anunțat acest fapt și s-a făcut încercuirea, însă nimeni n-a avut curaj să se apropie de acea intrare, știut fiind că erau înarmați. Atunci Caporalul Soare spuse că se duce el și începu să se apropie de gura catacombei cu arma în mână; ajunse la gura catacombei, se uită cu fereală înăuntru, apoi îndrăzni să și coboare puțin; atunci se auzi foc de armă și Soare Nicolae pică înăuntru. Cei ce păzeau împrejur strânsă cercul imediat și traseră focuri de armă, dar în zadar, partizanii apucaseră să pună mâna pe caporal și să-l tragă după ei. A fost alarmat tot regimentul, iar Căp. Pârâianu, comandantul escadronului IV din care făcea parte Soare Nicolae, a dat ordin să se atace catacomba cu grenade; fără nici un rezultat, partizanii se retrăseseră pe galerii. Căpitanul Pârâianu s-a gândit să încerce altfel: a trimis de au adus pe cineva din sat, un moș cu barbă mare, albă. Prin plutonierul major Moscan Vasile care era cu administrația escadronului, basarabean de felul lui și care știa vorbi rusește i s-a spus moșului ce are de făcut, dar n-a vrut moșul; însă nu era după cum voia el și l-au forțat să meargă la catacombă. Cu teamă mare și strigând ce-o fi strigat, a intrat moșul în catacombă vreo trei pași, dar imediat a fost împușcat în picior. A ieșit moșul de-acolo cum a putut mai iute, văicăruindu-se și cu piciorul plin de sânge, dar fu trimis înapoi sub amenințarea armelor; moșul nu avu de ales, se băgă din nou acolo și de data asta nu mai traseră, a reușit să vorbească cu ei. Era și Moscan peaproape, să nu se întâmple vreo păcăleală. Moșul a spus să se retragă cordonul mai departe și atunci partizanii îl vor scoate afară pe Soare. Cordonul s-a retras, partizanii l-au aruncat afară pe Soare, dar trebuia să se ducă cineva să-l aducă de acolo. Moșul nu se mai ținea pe picioare, l-au dus la infirmerie să fie pansat, aducând din sat un alt om care să se apropie de gura catacombei. L-a adus acel rus pe Soare, era dezbrăcat, partizanii îi opriseră hainele militare și pușca. L-au luat camarazii lui, l-au adus în sat l-au îmbrăcat în uniformă și l-au îngropat cu onor și cu preot. Cap. Soare Nicolae a fost primul erou căzut din Reg. 11 Călărași Purtat.

După această întâmplare care ne-a zguduit pe toți, au fost luate măsuri severe împotriva partizanilor: au fost chemați pionerii, ei au aruncat explozibil pe gura unor catacombe, iar pe unele galerii au aruncat gaze; văzând partizanii că nu mai au încotro, căci și satele erau cu strânsă pază de patrulele române, au ieșit de bună voie și s-au predat. Erau slabi de abia se țineau pe picioare, cu bărbi crescute în sălbătăcie și foarte albi la față, se vede că nu le fusese deloc ușor să stea atâta timp sub pământ. Multe catacombe au fost astupate cu totul și în scurt timp

nu s-a mai auzit de nici un partizan. Totuși trupele făceau de pază, patrulând peste câmp ziua și noaptea.

Îi scrisesem lui Petru de cum am ajuns la Odessa, scrisoarea a ajuns repede, el nefiind prea departe, în satul Vizinka. Numai ce a primit scrisoarea mea, că în următoarea duminică Petru a și venit la mine la Usadova, nu singur ci cu un prieten de-al nostru din satul Valeapai, pe nume Rusu Petru, căsătorit în Visag după o vară primară de-a mea. Mare mirare și mai ales bucurie pe mine când i-am văzut în față, cum nu ne mai văzusem de la Arad, acum aproape un an! Ne-am sărutat cu mare bucurie, apoi mă dusei să-l aduc și pe Lațcu Romolus de la escadronul IV, ca să-i vadă și el pe cei doi musafiri.

Întâlnirea a fost foarte veselă, cu multă vorbă, pentru că fiecare avea ceva de povestit, fie de bucurie, fie de întristare. Pentru ne povesti despre luptele la care a luat parte în împrejurimile Odessei: atacuri după atacuri, luptă pe viață și pe moarte, căci rușii erau foarte bine plasați pe poziție, acesta fiind cel mai mare port al lor și la apărarea căruia se pregătiseră mai demult. Portul are limanuri în dreapta și-n stânga, așa că era musai să se treacă prin ele pentru a ajunge la apărarea lor. Într-o singură zi regimentul lui Petru a trebuit să dea 4 atacuri, să înainteze pas cu pas sub ploaia de gloanțe și de schije; unitatea lor ataca pe centru, printr-un câmp deschis, în salturi sau târâș.

„Între cele două limane era o fâșie îngustă pe unde trebuia să trecem, ne spuse Petru, iar dincolo așteptau rușii întăriți pe poziții. Prin limanuri era foarte anevoie de trecut, spre malul lor rușii umpluseră apa cu baloți de sârmă, iar mai în jos apa era prea adâncă...“ „Nu cumva povestești despre ziua când au picat patru dintre comandanții de la divizorul vostru?“ îl întrebai. „Da, chiar în acea zi, în care i-am scos de câteva ori din poziție pe ruși, dar ei veneau iar peste noi și tot așa, până i-am respins pe al doilea rând de tranșee pe care îl aveau mai în spate. Primul a căzut Maiorul Răduț, apoi Căpitanul Stoian, comandantul meu, după el Căpitanul Constantinescu Mircea și ultimul Locotenentul Teodorescu Dan“. „Să știi că am auzit diferite vorbe despre acești patru ofițeri, dar care e adevărul poate ne spui tu“, l-am îndemnat pe Petru. „Știu eu ce vrei să spui cu asta și care e întrebarea ta, dar nu a fost așa cum s-a vorbit, chiar și pe la noi în unitate; erau momente prea grele pentru fiecare dintre noi, când oricine se ruga lui Dumnezeu să învingem, să scăpăm cu viață, nicidecum nu-ți stătea mintea la răzbunare, înțelegi? Acum e drept, unii ofițeri s-au purtat urât cu noi, ba chiar căinește, ne-au prigonit, dar nu toți patru; ți-am spus, Iosife ce-am pățit eu cu Căpitanul Stoian, mi-a făcut multe zile grele, m-a și bătut odată, când eram activ, acum vreo patru ani. L-aș fi mâncat de viu, atunci, așa mă supărasem pe el. Îți trec prin minte, la furie, diferite gânduri, apoi îți vii în fire. Ce-ar fi să facem toate relele care ne vin în minte? Vedeti, asta e diferența. Mi-a făcut el Stoian mizerie, nu zic, dar cum să trag în el când pornisem la atac, mergea cot la cot cu mine și ne îmbărbăta cu strigăte de ura?! Ești cu el alături, un singur gând este al tuturor, știi că nu poți învinge dacă îți pierzi camarazii, te simți una cu ei... Și să vă mai spun ceva: Căp. Stoian era lângă mine când a fost lovit în piept de un glonț, chiar eu am pus mâna pe el de l-am dus înapoi, ca să fie pansat, dar n-a mai putut fi salvat, cred că a fost lovit la inimă...“

Încă nu murise, când l-am prins de subsuori, m-a văzut că sunt lângă el și îl ajut... Deci Stoian luase locul lui Răuțu la comanda Divizionului, a picat și el, i-a luat altul locul și din nou la atac, noi altceva n-am știut, ne respingeau rușii fiindcă ei aveau oameni mulți și încă o linie de rezervă în spate, dar nici noi nu îi lăsam să se organizeze pe poziție că iar plecam peste ei la atac. În acele ultime zile au fost luptele cele mai grele, ne obișnuisem cu moartea, eram ca turbați de furie, nu știam decât: înainte și iar înainte! I-am învins pe ruși, dar am avut pierderi grele în oameni, cum v-am spus, în cai nu, că erau înapoia frontului“.

Nu luasem încă parte la nici o luptă, eu și Lațcu, așa că ascultam cu mare atenție, minunându-ne de vitejia ostașilor români. Apoi ne povesti Petru Rusu cum a fost el rănit la picior, tot în acele atacuri; n-a simțit pe moment nici o durere, doar sângele cald care îi curgea în jos spre gleznă. „Eram cuprinși ca de o beție, strigam ura, ura și ne aruncam înainte, în salturi, cu pușca în mână, îmbărbătându-ne unii pe alții, iar ofiterii, cot la cot cu noi strigau: «numai înainte, băieți!» După ce am cucerit prima poziție a rușilor, ne-am oprit și atunci am văzut că cizma din piciorul drept e plin de sânge. Mă aud strigat de sergentul Albu: «Du-te înapoi la pansat, nu mai sta că se scurge sângele din tine că poți să și mori dintr-asta!» I-am ascultat ordinul și am plecat la postul de prim ajutor. Tot atunci a fost rănit caporalul Stepoane Ștefan, pierzând ochiul drept și caporalul Păunescu Aurel, care și-a pierdut piciorul stâng; iar la următorul atac ce s-a dat după plecarea mea, Sergentul Albu Adrian a fost rănit grav și a murit pe loc. Vedeti cum e la atac? M-a sfătuit pe mine să fiu atent că altfel pot să mor și nu mult după aia a murit el, sărmanul! Te gândești la lucrurile astea, cum a murit omul ăsta tânăr de lângă tine și îți vine să urli. Dar degeaba, așa că încerci să te mai iei cu altele, să-ți abați gândul de la atâtea nenorociri care s-au petrecut sub ochii tăi...“

Rămăserăm tăcuți după aceste vorbe, fumând, fiecare cu gândurile sale. Apoi Lațcu, ca să schimbe discuția, zise cu un oftat:

— Nu cumva voi pe-aci mai discutați cu fetele astea blonde, că le văzurăm și noi și nu suntem plecați de-un an din țară...

Răse Rusu, apoi după o scurtă tăcere răspunse:

— Întrebați pe Petru, să auzim ce zice el.

Petru începu să se foiască, zâmbind.

— Hai, spune, îi zise Lațcu Romolus, nu te sfii, știm noi că ești bun pescar de meserie.

— Tineretea e tinerete, n-ai ce-i face, răspunse Petru, știți că e o vorbă „mortii cu mortii și vili cu vili“, asta e vorba, știți și ce înseamnă ea. Când te simți încolțit din toate părțile de moarte, mai abitur îți vine să te arunci în brațele vieții. Asta-i legea firii, nu ai ce să-i faci. Eu și așa sunt certat cu Elena și nu sunt sigur dacă am să mă mai pot împăca.

— Ai copil, mă vere, de ce vorbești așa? îi zisei.

— Am copil, recunosc asta, dar uitați că nu reușesc să mă împac cu ea prin scrisori, iar acasă nu am cum să mă duc, ca să mă lămuresc singur cum stau lucrurile, cu ochii mei, nu din ce-mi scriu alții... Ei, și dacă n-oi putea să mă împac cu Elena, vă spun că am găsit aici o ru-soaică, dar frumoasă și nu o să-mi fie rușine chiar să o aduc acasă în sat.

— Tu vorbești serios acuma, sau doar glumești? îl întrebai.

— Nu, Iosife, îți spun că nu glumesc de loc!

— Dar ia spune, cum o cheamă pe frumoasa ta?

— Grușa, răspunse Petru.

— Poți să-i spui pe nume, nu ți se împiedică limba?

— Cum să nu, răspunse Petru, te obișnuiești și cu numele... Răserăm toți.

— Lăsați răsul, zise Petru, că omul până e viu, trece prin multe pățanii.

— Chiar așa? întrebă Rusu.

— Da, chiar așa! trece prin atâtea, de se miră singur: «Mă, eu sunt asta?» Dar cu atât e mai dulce viața și vrei să apuci din ea...

— Așa-i, zise și Romolus Lațcu, și nu-i dă răs! Doar că Iosif te întrebă pe tine, dar pe el nu se spune...

— Ce să spun?

— Ce să spui? Ai tu ce, dar nu vrei să te dai de gol! Numai despre Petru vrei să știi...

— Hai, mă vere, zise Petru, ce dracu ții ascuns, eu vă spusei tot ce-am avut pe inimă și tu nu vrei să spui nimic?

— Măi să fie, hai să vă spun atunci cum am pățit-o, fără măcar să mă fi gândit la așa ceva: escadronul nostru a fost încartiruit pe la case, grupul meu de comandă a nimerit la o casă. De unde să știu eu că acolo locuiau patru persoane — o fată, cu fratele ei și părinții lor. Feciorul și tată-său lucrau pe un șantier, la un dig ce se construiește peste liman; ei pleacă în zori de acasă și se mai întorc seara; maică-sa cu treburi dusă, fata frumușică, are numai 17—18 ani; am văzut-o eu că aruncă ochii la mine, dar nu îndrăzneam să spun un cuvânt — și chiar de-aș fi îndrăznit, nu știam nici o slovă în limba lor. A doua zi după masă, era o vreme frumoasă afară, eram liberi și ședeam la umbra unui dud; fata venise printre noi, veselă, râzând, noi am fi vrut să-i spunem una alta, dar nu ne puteam înțelege, numai ne pufnea răsul de neștiința noastră. O întrebăram atunci să știm măcar cum o cheamă, asta înțeleasă și ne spuse că o cheamă Valia. Asta era ușor, toți râdeam și o strigam: Valia, Valia... râdea fata, apoi unul dintre noi o întrebă pe care dintre noi ar vrea ea să iubească, noi eram paisprezece adunați acolo, fata înțeleasă ce o întrebăse, repetă cuvântul „liubliu“, se uită ea peste toți, dar cam în fugă, apoi aruncă ochii la mine și face semn cu mâna că pe mine. Toți râseră și începură a bate din palme. Eu ce să mă zic? I-am făcut semn să se apropie, Valia avu îndrăzneala să vină către mine și i-am zis: dacă tu mă „liubli“ pe mine, atunci sărută-mă. Văzui că a înțeles și de data asta; fata râse, se îmbujoră; dar îi fu rușine să mă sărute; îi făcui semn: lasă, altă dată, când om fi doar noi singuri... Râdeau camarazii, dar cam mânzește, vezi bine. Iar mai târziu, prinzând și niște cuvinte rusești de pe la localnici, au încercat să strice dragostea fetei, să-i spună că am doi copii și nevastă; îi numărau pe degete: «odin, dva», ca să înțeleagă că am doi «malinka», dar ea ce să creadă, că scutura din cap cu ciudă și spunea „nema, nema“. Și așa a început vorba și dragostea între mine și Valia. Îi frumoasă, mă, nu ai ce zice, blondă cu ochi verzi și fața la ea ca un trandafir, să mori lângă ea, dar ce să mai zici.

— Așa-i, așa-i, se însufleți Petru, nu e de condamnat, că v-am spus mai înainte: tinerețea simte nevoia de răs și de vorbe bune și oricât ai

fi de întristat, când vezi femeia dintr-odată simți o căldură în tine și o bucurie.

— Biete nevestele noastre, zise Lațcu Romolus, ne duc grija că suntem cu viața în primejdie! Lucrează singure pe câmp, la sapă, la fân, la grâu, că uite, e vremea seceratului, iar noi pe-aici facem fel de fel de drăcii. Și ele cu copiii în brațe și cu ochii plini de lacrimi, gândind la noi că vom pieri, iară noi prea puțin ne gândim la ele!

— Adevărat că nu suntem niște sfinți, dar noi măcar suntem în înțeleștare cu moartea, spuse Petru, cu năduf, dar ele, acolo, nu zic că nu duc greul... și strânse din fălci.

— Lațcule, zici tu una și alta, îl luai eu, ca să-i abat gândul lui Petru, dar ia să ne povestești tu ce-ai pățit anul trecut când eram pe Șerban Vodă, în București. Ia povestește-le și lor ce-ai pățit.

— Păi ce-am pățit am pățit și vă spun: într-o dimineață am ieșit ca de obicei la instrucție și când ofițerii ne-au dat repaos, m-am dus mai la o parte, pentru mine, și ce să vezi, Doamne, că aud un plâns de copil mic. Era niște boz acolo, ascult mai bine și mă conving că se auzea plâns de copil. Repede m-am dus într-acolo de unde venea plânsul și ce să vedeți, dau peste un copil mic, înfășat. M-am uitat la el, părăsit acolo în tufiș, plânge și plânge, dar mă văzuse și el și pironise ochii pe mine. Mi s-a strâns sufletul de mila lui, apoi m-a luat cu fiori și mi-am zis: «ăsta-i copilul meu și numai Dumnezeu mi l-a trimis». Mă aplec iute și îl iau în brațe, copilul pare că se mai domolește din plâns, mă uit bine la el, dragălaș copil, apoi ies cu el în brațe din acele tufișuri și mă duc la trupă. Când mă văd camarazii, se miră de mine, se strâng în jurul meu, vin și ofițerii să-l vadă, eu le povestesc cum l-am găsit, se face multă vorbă, unii își dau cu părerea că mamei i-a fost milă să-l omoare și l-a lăsat să moară de foame, alții că mai știu eu ce, dar eu cu copilul în brațe, ca o mamă, gândindu-mă tot mai serios că ăsta e copilul meu, Dumnezeu a știut că n-am copii și mi l-a trimis pe acesta. Ne întoarcem de la instrucție, eu cu copilul în brațe, de mirarea lumii pe străzile orașului, iar dacă am ajuns în cantonament, iacă aude căpitanul meu Grecescu și mă cheamă la el. Eu cu copilul în brațe, nu-l mai dădeam nimănui să-l țină; mă întrebă dânsul cum l-am găsit, îi povestii, apoi mă întrebă ce gânduri am cu el. Îi răspunsei: «Domnule Căpitan, eu aș vrea să înfiez acest copil, pentru că eu sunt căsătorit de-acum de șase ani și dacă nu am copii, vreau să fie al meu, poate va fi el norocul vieții mele». «Bine, măi băiete, mi-a răspuns Căp. Grecescu, faci o faptă bună, dar uite care este sfatul meu: copilul e prea mic și are nevoie de o îngrijire specială, pe care tu nu i-o poți da acum, așa că ar fi bine să predai copilul la o creșă de-aici din București. Eu îți dau un bilet precum că l-ai găsit pe câmpul de instrucție, ei ău să-l primească la creșă, iar tu poți să mergi la el oricând ca să vezi de el, că un părinte; când crește ceva mai mare ca să poți călători cu el, îl vei duce acasă la soția ta, nimeni nu se va împotrivi».

Așa am și făcut, după sfatul și cu ajutorul căpitanului Grecescu; mi-au primit copilul la creșă și apoi în fiecare duminică m-am putut duce să-l văd cum crește. Și sunt tare bucuros că am copil, iar căpitanul mi-a dat permisie o săptămână să merg acasă și să-i spun soției.

— Și Iuli ce zise? întrebă Petru.

— Ce să zică, a fost bucuroasă și chiar a râs când i-am povestit și a spus că vrea și ea să avem un copil pentru bătrânețe.

— Te-a crezut tot ce i-ai povestit? se miră Petru.

— Cum de nu, m-a crezut!

— Nu și-a făcut alte păreri?

— Ce păreri să-și fi făcut?

— Cum că tu, prin București, ai găsit pe cineva și acum vrei să aduci acasă copilul făcut cu alta.

— Vă spun sincer că m-a crezut, fără vreo altă bănuială.

— Bună fată, Iuli a ta, spuse Petru. Mare noroc ai avut, Lațcule, așa văd.

— Da, mă, uite că am și eu copil, ca și voi!

— O să cam fii de mirarea lumii, când te-or vedea sătenii că te întorci acasă cu copilul în brațe.

— Mă, ce vorbești tu, păi mie puțin îmi pasă de ce-o spune lumea! Să am eu pe cineva în casă, la bătrânețe, asta e important.

— Aici nu vorbești rău, zise tot Petru. Numai să ne mai întoarcem noi acasă de pe-aici, dacă nu cumva ne-or rămâne oasele...

— Asta cum ne-o fi norocul, măi Petru, cum ne va fi scrisă, de unde să știm noi ce va fi mâine?! Gândurile noastre sunt toate îndreptate spre viață, în speranța că vom trăi, răspunse Lațcu.

— Ei, ei, Lațcule, tu încă nu știi ce-i războiul și ce-a fost pe-aici, de credeai că arde pământul, însă vezi, iară mă întorc la acea vorbă, omul e ca și câinele, îl omori și el înviază; așa suntem și noi. Mă uit la mine că m-am apucat de lucruri copilărești.

— Nu știu cum gândești tu, Petrule, dar uite, eu nici măcar nu am copii cu Iulia mea, dar să știi că eu țin la ea și crede-mă că nu a-și face vreun lucru ca să mă despart de ea, vorbesc foarte serios.

— Bine, Lațcule, te-am înțeles, v-am spus că nu mă despart de ea decât dacă nu vom putea ajunge la înțelegere.

— Mi-e temă că ești gelos fără nici un motiv.

— Nu-i asta, să nu crezi așa ceva, dar mi-a stat greu când eu aici pe front stau cu moartea deasupra capului și nu știu clipa când pot fi mort, că ați văzut, nici cu partizanii nu e ușor, sunt periculoși, oricând poți primi un glonte de undeva — și atunci te doare să ajungi de miru satului, că lumea face dintr-o vorbă o sută și ea, dacă rămânea la ai mei, n-ar fi avut nimeni ce vorbi. De aia sunt așa de supărat pe ea.

Se termină și această discuție și plecarăm către cantonamentul grupului de comandă. O găsirăm pe Valia stând pe un scaun, în coridor, părea că mă așteaptă. Acum știam și câteva cuvinte rusești așa că mă apropiai de ea și începurăm a vorbi, la un moment dat o întrebai dacă mă iubește, se înroși toată, începu să tremure, lăsă privirile în jos, ceilalți începură să râdă, eu o prinsei de umăr ca să-i ridic capul, dar se rușină, uitându-se doar cu coada ochiului la mine.

Plecarăm să-i însoțesc pe ceilalți, bucuroși tare că ne văzusem și mai vorbisem de-ale noastre, stabilind că în duminica următoare vom merge noi la Vizinka, s-o vedem pe Grușa.

— Păi ce are de gând Petru să facă? mă întrebă Lațcu, după ce am rămas numai noi.

— Ce să aibă, vorbește și el ca omul la necaz!

— Are el ceva pe suflet, așa mi s-a părut și mie.

— Apoi ca fiecare om, măi Lațcule, eu îl cunosc bine, el e om tare bun la suflet, numai nu vrea să-l calce nimeni pe bățături, sau să-l bage în gura lumii...

— Dar să se despartă de soție pentru niște vorbe iar nu se cuvine, cred.

— Păi, nu se desparte el, numai vrea să-i facă frică Elenei, că știi cum e, un picuț de atenție nu strică la muieri...

— Așa-i cum spui tu. Auzi, ce-ar fi să mergem jos la liman să ne facem baie, că zău, e tare cald!

— Să mergem, să mai dăm jos murdăria de pe noi! răspunsei.

Coborărăm la liman, aci erau mulți ostași, unii făceau baie, alții priveau valurile care băteau în țărm și se retrăgeau apoi, lăsând pe nisip fel și fel de scoici, cum nu mai văzusem vreodată. Făcurăm baie în acea apă sărată, apoi la întoarcere ne sfătuirăm ca în duminica viitoare să mergem la Petru și ne despărțirăm, ducându-ne fiecare la unitatea sa.

Fata cu ochi verzi îmi ținu calea și mă invită la masă; eu nu m-aș fi dus, din mai multe motive, dar atât se rugă de mine „cușăite, cușăite“, că mă dusei; ea și mama ei mă serviră cu un borș de pește și o salată de peștișori mici. Mă forțam să mănânc mai mult de rușinea lor, acele mâncăruri cum nu mai văzusem niciodată, apoi le mulțumii pentru mâncare „harașo“. Mă gândii că rușii sunt totuși oameni cinstitori, dacă din sărăcia lor și din puținul ce îl au mai dau și altora; mi se părea un lucru frumos din partea acestor oameni.

În acea săptămână am făcut mereu patrule pe câmp, întâlnindu-ne cu formațiuni din unitățile învecinate, iar duminică am plecat împreună cu Lațcu să-i întoarcem vizita lui Petru. Am ajuns în satul vecin, care era destul de departe și de cum am ajuns ne-am întâlnit cu mulți dintre foștii noștri camarazi de la Reg. 1 Roșiori, cu care nu ne mai văzusem încă de la Arad, când am fost transferați. Întrebarăm de Petru și imediat l-am găsit. Fu bucuria lui cea mare. Ne puserăm pe vorbă. Era aproape ora mesei, Petru ne aduse și nouă și mâncărăm împreună. Petru ne spuse că după amiază în centrul satului se face joc. Merserăm acolo și văzui că se strânsese la un loc aproape tot regimentul. Aveau între ei și muzicanți cu fel de fel de instrumente, așa că începu jocul. Se adunaseră și civilii din sat și fetele. Iată că a apărut și Grușa, o fată blondă cu ochi albaștri, bine făcută la trup și cu bujori în obraji strălucind de frumusețe. Secerând cu ochii, veni drept la Petru zâmbindu-i bucurioasă. Petru mă prezentă, spunându-i că suntem veri, ea fu respectuoasă, dădu mâna cu mine, apoi și cu Lațcu. Ne uitam la Grușa și ne lua cu fiori. Muzica zicea cu foc, Petru o luă de mână și intrară în joc. Noi vorbeam între noi:

— Îi frumoasă, măi, fata asta, zise Lațcu, ies flăcări din ea. Nu-mi venea să-l cred pe Petru, dar acum m-am convins că așa e.

— Eu l-am crezut de prima dată, îi cunosc bine firea, când îi place lui ceva, nu-l mai oprește nimeni!

— Eu sunt ca Toma Necredinciosul, nu cred până nu văd. Te po-menești că Petru o duce acasă, mai știi...

— Om trăi și om vedea, Lațcule, viața le rezolvă pe toate!

Când muzica tăcu, cei doi se întoarseră de la joc, tot ținându-se de mână, de parcă erau împreună de ani de zile.

Ca să mă aflu în preajma ei, o întrebai: „Tu, Grușa, iubiși pe Petru, vărul meu?” Râse fata și făcu din cap că da. „Dar ai vrea să mergi cu el în România?” Înțelese ea și din semnele mele, dădu iar din cap cu hotărâre că da. „Dar, mai spusei eu, în felul acela care credeam că poate să mă înțeleagă oricine, dar România e departe, departe...” Făcu din umeri și râse iar. „Ei bine, vere, te-am înțeles acum, faci cu crezi tu”, i-am spus lui Petru. Grușa nu pricepea ce îi spuneam eu lui Petru, ori poate își închipuia ce vorbim, nu știu. Intrară iar în joc și noi îi priveam de pe margine. Ostașii noștri le invitau pe fetele satului la joc, că doar de aceea veniseră ele. De la un timp îi spuserăm lui Petru că ne e în gând să plecăm, căci ziua-i ziua și vezi până la mari distanțe, dar se lasă seară și nu am vrea să avem de-a face cu partizanii. Ne luarăm la revedere de la Petru și de la Grușa cea frumoasă, plecând înapoi spre Usadova.

Pe drum discutam despre ofensiva germano-română care era în toi; frontul înaintase cu repeziciune, trecând din Crimeea înspre Caucaz. Ziarele militare *Santinela* și *Ostașul* vorbiseră de victoriile de la Kerci și Taman și despre înaintarea frontului spre Stalingrad și Moscova. Aveam multe de vorbit, pentru că Lațcu era convins de victoria finală a germanilor, pe când eu mă îndoiam de aceasta. Și astfel, tot contrazicându-ne într-o problemă în care niciunul nu știa mai mult decât celălalt, ne întoarserăm la unitate, în Usadova.

După câteva zile escadronul meu primi ordin să plece în satul Suhoi-Liman, care era așezat la capătul opus al limanului, așa că părăsirăm Usadova, ceea ce pentru mine însemna că o părăsii pe Valia. Mi-e prea greu să vorbesc despre asta. Voi spune doar atât, că am rămas pentru multă vreme cu inima strânsă.

În Suhoi-Liman era cam aceeași viață ca în Usadova, dar aci se vedeau foarte bine urmele războiului de vara trecută: gardurile de sârmă de pe malul Limanului, baloturile de sârmă ghimpată din apă, tranșee sfârțecate de obuze, dărâmaturi în sat. Povesteau civilii despre luptele grele, despre cavaleria română care a trecut Limanul călare prin apă și sârmă, iar rușii trăgeau nebunește de sus de pe mal; apa era roșie și plină de cai morți și de ostași căzuți. În satul vecin Buchental, sat nemțesc după cum se pare, am dat de cruci pe care erau scrise numele ostașilor căzuți din Reg. 12 Roșiori, ca mărturie a jertfei lor.

Repede s-au împrietenit militarii români cu sătenii, de fapt erau numai bătrâni, copii și femei, toți lucrau la colhoz, se întorceau acasă la ora trei și apoi, aproape în fiecare zi, tineretul ieșea în drum și începea jocul. Erau fel de fel de jocuri românești și căzăcești, foarte frumoase jocuri; bătrânii veneau și ei să vadă jocul, aveau buzunarele pline cu semințe de floarea soarelui; era de mirare cu câtă repeziciune aruncau semințele în gură, le spărgeau în dinți și scuipau cojile pe la colțul buzelor.

Am aflat că nu aveau preot, nici biserică, apoi chiar am văzut că venea din satul vecin Tatarca un bătrân preot înalt, uscățiv, cu barbă mare, albă ca să facă diferite slujbe religioase.

În fiecare noapte se făceau patrulări de servicii între Suhoi Liman—Buchental—Tătarca—Dolnic și înapoi, pe acest traseu trebuia să ne întâlnim cu alte patruli românești. Într-o noapte trebuia să merg în patrulă cu grupa mea. Am plecat spre seară. Cerul s-a umplut de stele, încât puteai vedea la mare distanță. Când să ieșim din Tătarca spre Dolnic, văzurăm o altă patrulă la oarecare distanță, însă nu știam cine sunt. I-am somat să stea. Au răspuns: „camarazi români din Reg. 1 Roșiori“. „Înaintați!“ strigai; ne-am apropiat unii de alții și cine să fie? Petru, care mă recunoscuse după glas. Ne-am tras de-o parte, ne-am așezat jos, era cu noi și Rusu Petru, eu am izbucnit: Iată că și dacă am fi vrut n-am fi reușit să ne întâlnim așa de bine! Norocul nostru să mai stăm de vorbă! (De unde să fi știut, Doamne, că era ultima noastră vorbire, că ne vedeam atunci pentru ultima oară?!).

Fiind numai între noi, Petru zise:

— Știi ce e nou? pe la noi se vorbește că ne trimit pe front.

— Da, răspunsei, și pe la noi tot așa se vorbește, cred că se fac pregătiri de plecare. Nu știu cum stau lucrurile la Regiment, că aici suntem numai escadronul IV, dar și aci am auzit de la ofițeri că e vorba să plecăm pe front, dar nu se știe unde, e secret.

— Da, așa este, zise Petru, dar iată că e luna August și nu știu de ce mai fac deplasări de trupe, acum la terminarea ofensivei.

— Nu-i cum spui tu, vere, fie că acele trupe trebuie să treacă în refacere, sau mai poate fi vorba să se deschidă un alt front, în Franța. Vezi, dacă nu citești ziarele.

— Lasă că am auzit de la ofițerii mei!

— Cred că asta va fi și situația se cam încurcă, nu ți se pare?

— Apoi ce va fi vom vedea, vere, răspunse Petru.

— Ce mai face Grușa ta? îl întrebai.

— Ea face foarte bine, că nu știe ce aproape e despărțirea... Dar a ta ce face?

— Ce-o să facă și Grușa după ce vă veți despărți... nu știu.

Ne întorserăm la ceilalți ostași din grupele de patrulă. Le spusei că n-ar mai fi cazul să facă drumul până în satul Buchental de unde tocmai venim noi, ci să mergem împreună spre Dolnic, unde am auzit că este un cimitir al eroilor, pe care am fi vrut să-l vedem. Cei de la Reg. 1 Roșiori cunoșteau drumul și ne duserăm direct acolo, fără să mai căutăm în stânga și-n dreapta. Ajunserăm, intrăram în acel cimitir, era deja către ziuă, îngrijitorii cimitirului ne simțiră și s-au apropiat, erau niște oameni bătrâni, ne întrebă de ce am venit? Să vedem cimitirul. Îi bine, mulți vin aici, chiar din România, ca să-și caute pe cei dragi. Cimitirul era foarte bine îngrijit, la capul fiecărui mort era o cruce pe care sta scris numele celui căzut și unitatea, iar în vârful crucii era casca; pe morminte erau flori, aleile cu nisip bine măturate. După ce citirăm pe la cruci, ne strânserăm grămadă, ne descoperirăm și păstrarăm un moment de reculegere pentru camarazii noștri. Ieșind din cimitir, cei de la 1 Roșiori spuseră că ar mai fi un alt cimitir în apropiere. Nu mai aveau

timp să mergem acolo, se făcuse târziu, trebuia să ne întoarcem la unitate. Deterăm mâna unii cu alții și ne despărțirăm. Petru mă luă de braț și îmi zise: „Vere, să ne scriem cărți, ca să știm unul de altul pe unde suntem. „Bine, îi răspunsei, să ne scriem“.

După vreo două zile escadronul IV primi ordin să se întoarcă în satul Usadova, la regiment, unde se făceau pregătiri, dar nu se spunea pentru ce; ni se cerea mai mult să ne ocupăm de ținută și armele să fie curate. Ce să fie? ne întrebam, așa se pleacă pe front? Era altceva, la care nu ne gândisem și după alte două zile Reg. 11 Călărași purtat primi ordin să se adune la marginea satului, pe o câmpie. Aci ne așezăram pe escadroane, pe plutoane și grupe, căci se aștepta sosirea Mareșalului Antonescu pentru inspecția unității. Nu după mult timp a aterizat un avion din care a coborât Mareșalul cu suita lui de generali; ai noștri l-au cunoscut pe Generalul Dăscălescu, iar pe ceilalți doi nu i-am cunoscut. Colonelul Zaharia le-a ieșit înainte, i-a salutat și le-a dat raportul. Mareșalul o luă din flancul drept și controla ostaș cu ostaș la ținută și la armament. Colonelul Zaharia vrând să-i explice la unele întrebări se dete cam în fața Mareșalului, iar acesta, având cravașa în mână, îi făcu semn să treacă într-o parte, a doua oară îl și atinse puțin iar în urmă îi și spuse: «Colonel, dă-te la o parte!» — se dete la o parte, înroșindu-se la față. Mareșalul își continuă la fel de sever inspecția până la ultimul om, iar noi încremenisem în poziție de drepti. Era mărunț de stat dar ager și plin de vigoare, iar pe față avea pistrui. Om dărz și foarte sever, așa ni se păru. După inspecție, s-a urcat în avion cu suita lui și repede a plecat. Iar trupa s-a întors în cantonament.

Primii o scrisoare de la Petru, era în spital, la Odessa și îmi dădea de știre: „Dragă vere, eu mă aflu în spital. În dimineața aceea după ce ne-am despărțit, în drumul de întoarcere spre Vizinka un glonte a venit și m-a lovit în mâna dreaptă, desigur că de la partizani, noi nu i-am văzut, dar altcineva nu avea cine să tragă, cred că erau ascunși în mărăcini; nu sunt grav rănit, glonțul a nimerit prin furca de la mână și nu a atins osul, așa că sper că voi ieși cât de cu grabă. Al tău văr care te iubește, Petru.“

I-am răspuns lui Petru, dar fără să-i pot scrie despre pregătirile de plecare pe front, căci acum se știa sigur că vom pleca în curând. După vreo patru zile am primit a doua scrisoare de la Petru. „Dragă vere, vei ști că am ieșit din spital, rana de la mână nici nu mă mai doare, așa că mă simt bine și sănătos. Cu bine, al tău văr care te dorește mult.“ Îi răspunsei din nou, aceasta fu ultima scrisoare din preajma Odesei. Regimentul primi ordin de încolonare. Valia venise să mă vadă înainte de plecare, îi apucaî mâna, ochii îi lăcrămară, nu mai era stăpână pe ea. mă aplecai și o sărutai, acum mi se frângea inima de durere, simții că-mi alunecă lacrimi pe față. Se frământa pe loc și nu-și lua ochii ei verzi de la mine. Ce puteam să-i spun? „Zdrastite“ și am lăsat-o acolo, plecând cu trupa.

Ajungând la Odessa, ne-am imbarcat în tren, în vagoane de marfă, ne-am întins pe jos cu ranița sub cap, așteptând plecarea trenului. Eu știu că aveam la ce mă gândi, cred că și ceilalți. Tăceam toți.

La o fluierătură lungă a locomotivei, trenul a plecat din gara Odessa. Mergea în mare viteză și n-a oprit decât de câteva ori, în gărilor mari, la Kiev și la Zaporojie, oraș pe Nipru. Aci am debarcat și am trecut fluviul pe un pod de pontoane. Dincolo ne aștepta alt tren cu care am ajuns până la Mariopol, la gura Crimeei, unde am debarcat din nou și imediat am fost puși în marș. Credeam că o să ne ducă în Crimeea, dar n-a fost așa, coloana trupelor a luat-o pe malul Mării de Azov, trecând prin orașul Taganrog. Timpul era frumos, în mers se ridica praful de nu te mai vedeai, așa că trupele făcură de mai multe ori baie în mare. A fost un marș lung și deosebit de greu, erau călduri foarte mari în acel august 1942 și sacaua venea anevoie, satele fiind la mare depărtare unele de altele. Setea ne omora, nu alta, când apărea sacaua soldații se înghesuiau unii peste alții, chinuiți și înebuniți de sete, era moarte de om, nici ofițerii nu mai puteau păstra ordinea. Astfel coloana a ajuns aproape de Harcov, ne rugam domnului să rămânem aci, ofițerii și ei credeau că ne vom opri, dar nici n-am atins Harcovul, ci prin spatele lui am fost îndreptați spre Cotul Donului. Întinam și ziua, dar și noaptea cu puține ore de repaos, dar spre mirarea noastră în timpul asta, pe șosele și mai ales prin gări vedeam coloane de germani care se retrăgeau. Ce să însemne asta, nu ne dădea prin cap. Unii spuneau că ofensiva din vară s-a terminat, deci unele trupe s-au așezat în poziție pentru defensivă pe timp de iarnă, în care caz dispozitivul putea fi redus, iar trupele germane să fie retrase și mutate în Franța pentru cazul unei debarcări anglo-americane sau expediate chiar în Africa, unde făcuse mari bravuri grupul expediționar al generalului Rommel, acesta atrăgându-și porecla de „vulpea deșertului”. Nu ne era la îndemână să-i vedem plecând pe germani, după atâtea victorii. Oricum, se retrăgeau cu tot armamentul aparținător.

Spre Cotul Donului înaintau deci Divizia 7 Cavalerie și Divizia 1 Cavalerie din care făcea parte și regimentul 1 Roșiori al lui Petru, numai că pe prietenul meu nu-l mai putui întâlni, ei înaintaseră mai repede, fiind dotați cu cai, pe când noi, de la Divizia 7 Cavalerie purtată nu aveam mașini și mărsăluim pe jos. Divizia lui Petru s-a îndreptat spre Stalingrad, iar Divizia noastră ceva mai la stânga, pentru apărarea flancului stâng al Armatei a III-a Române, comandată de generalul Petre Dumitrescu. Din Mariopol și până în stânga Stalingradului marșul a durat 27 de zile.

Regimentul 11 Călărași purtat a fost cantonat în satul Boicoi și aflăram că e situat la 22—25 km de linia frontului. Aici ajuns, am pierdut legătura cu Petru, nici o carte nu a mai circulat între regimente și nici din țară nu mai soseau. Nu ne-am mai cartiruit pe la săteni, cum făcusem lângă Odessa, aici ne săparăm bordeie în pământ și ni s-a spus că vom primi sobe mici și cărbuni pentru încălzit. În sat era periculos din cauza bombardamentelor, în plus de asta civilii aveau păduchi și nici un militar nu intra la ei de răul păduchilor. Pe front era liniște, nu se auzeau tunurile trăgând. Instrucție nu se mai făcea, n-aveam voie să mergem în grupuri mari, stăteam cumva camuflați, doar preotul regimentului se ducea în sat și boteza copii mici, rămași nebotezați. Apoi aflăram că a înființat acolo un cor bisericesc pe două voci care cânta foarte frumos.

Zilele treceau în așteptare, seara venea tot mai repede și se simțea frigul. Într-o zi, pe la începutul lui Octombrie, regimentul a primit ordin să se adune pe câmpie, că vine în inspecție generalul Petre Dumitrescu, comandantul Armatei 3. Ne-am prezentat fără armament pentru că s-a spus că ne va ține o cuvântare.

A venit cu o mașină și regimentul, în linie pe excadroane, i-a dat onorul. Ne-a dat repaos, a venit mai aproape de rândurile noastre și a început a vorbi: „Dragi ostași români! Ofensiva din vara aceasta s-a împlinit cu mari izbânzi, soldații noștri au dat dovadă încă odată de înalt eroism. Patria vă va fi recunoscătoare. În momentul de față ne aflăm în defensivă, însă vă spun că Victoria va fi a noastră! Din informațiile obținute de la spioni și contraspionaj reiese că inamicul de dincolo de Volga se află slab pregătit, nu mai are muniții, haine și hrană, iar cu moralul e la pământ. La primăvară îl vom ataca din nou și-l vom da peste cap și ne vom întoarce în țară cu victoria, la părinții, soțiile și copiii noștri!“

După această cuvântare a mai stat de vorbă cu câțiva ostași, întrebându-i de unde sunt, dacă sunt căsătoriți și câți copii au și dacă au primit de curând vreo scrisoare de acasă. Apoi i s-a dat onorul și repede a plecat cu mașina.

La sfârșitul lui Octombrie s-a schimbat și timpul: s-a răcit, au picat câțiva stropi de ploaie și repede a dat-o pe zăpadă, numai nu multă. După inspecția generalului Dumitrescu se dăduse voie să mergem până la cei de pe front ca să vedem cum trăiesc. S-au dus mulți ca să vadă, într-adevăr, era liniște, soldații aveau acordeoane, fluiere, viori, unii cântau din instrumente, sau din gură, iar alții jucau sau își spălau hainele. Mai cu seamă artileristii, parcă erau la ei acasă, spuneau că nu se trage nici un foc de armă, ba chiar că uneori intrau în vorbă cu rușii, unde erau liniile mai apropiate; și că totuși rușii făceau propagandă la difuzoare, chemând armata română să nu mai lupte și să treacă de partea lor, ceea ce nu s-a pomenit la români. Ne miram ce să fie totuși cu liniștea asta, oare să fie chiar așa cum ne-a spus generalul? Să treacă iarna fără nici o mișcare? Cei care fuseseră să-i vadă pe soldații din linia întâi erau convinși că așa va fi. Dar eu îmi amintii unele discuții între ofițeri, la corpul de comandă. Și îmi mai amintii ceva: pe timpul marșului, într-o zi ajunsesem pe un câmp unde nu se arase de mai mulți ani și tot câmpul acela era plin cu buruieni, însă niște buruieni atât de înalte de ziceai că sunt pădure. S-a primit ordin ca tot regimentul să intre în lanț de trăgători în acele buruieni, cu degetul pe trăgaci, bănuindu-se că ar fi ascunși partizani. Înaintarăm noi cu ofițeri cu tot, răspândiți în trăgători și de vor fi fost, au apucat să fugă, găsirăm după multă căutare urme de fecuri unde au stat partizanii și un burduf de piele pentru apă, dar găsirăm și un afiș pe care scria: „Frați români, nu mai luptați, predați-vă, căci va veni Generalul Iarnă“. Pe spatele afișului era o listă de soldați români, cu numele satului și al județului de unde proveneau și mai scria că acei soldați sunt prizonieri la ruși și o duc foarte bine. Pe unul dintre ei l-am cunoscut după nume, era Preda Ion din satul vecin Bărbosu. La primul popas i-am și scris soției lui Preda, ca ea să știe că bărbatul ei nu a murit, ci e căzut prizonier la

ruși. (Mai târziu s-a adeverit, pentru că Preda s-a întors în țară cu Divizia Tudor Vladimirescu.) Ofițerii ne-au spus să nu dăm crezare afișului, fiind vorba de propaganda mincinoasă a unui inamic care nu mai știe pe unde s-o scoată la capăt. Bine-bine, mă gândeam, totuși ce să însemne „Generalul Iarnă”? Nimeni n-a știut să-mi spună, dar ceva tot trebuia să însemne, că doar nu scriseseră ei fără un rost. Mai târziu ne-a dus gândul la înfrângerea armatei franceze a lui Napoleon, ne-am adus aminte ce învățasem la Istorie despre acea iarnă cumplită și dezastrul suferit din cauza frigului. Așa că avertismentul rușilor fusese clar, însă noi nu l-am luat în seamă, iar ofițerii cu atât mai puțin, ei credeau în victoria totală.

În octombrie, când cu vizita generalului Dumitrescu, trupa era încă în salopetă de vară, deci în uniformă cu care executase acel lung marș, plus foaia de cort și rufele de schimb. Timpul se răcise de-a binelea, picase și zăpada, haine de iarnă însă nu ne-au adus, iar de la coloana regimentală n-am primit nici cai, nici bucătari. Caii pe care-i aveam n-au fost potcoviți, era o așteptare fără nici o pregătire. Soldatul, în salopeta de vară, cu bocanci și bonetă, zadarnic își ridica gulerul să-și apere urechile de ger. Mai bătea și un vânt aprig din miazănoapte care îți fura colacul din sân. Armata e armată iar soldatul trebuie să fie tare ca oțelul, se spunea, dar adevărul e că și soldatul tot om este. În repetate rânduri au ieșit soldații la raport să ceară haine groase de iarnă, ofițerii răspundeau: vin, vin... dar zilele au trecut una după alta și hainele n-au mai venit. Nu pot înțelege de ce n-a fost echipată trupa, oare nu aveau haine groase, sau aveau și n-au crezut că e cazul să le trimeată? Cine să fi fost ofițerii cu echiparea și pregătirea de iarnă? Nu auziseră și de iarna rusească? Sau să fi crezut ofițerii superiori că ostașilor români nu le mai trebuie nimic, le e de ajuns să cânte și să joace pe linia întâia?! Pentru că nu numai noi eram echipați ca astă vară, dar și cei din linia întâi. Ceva trebuie să fi fost, deși nimeni nu se ducea cu gândul la sabotaj, la vreo vânzare. Iar dinspre Volga nu se auzea nici un bubuit de tun, de credeai că te afli în concentrare, nu cu inamicul în față. Generalul Iarnă s-a ivit, însă mai târziu, deocamdată se pregătea, dincolo de Volga. Cândva se vor ști toate aceste lucruri de mirare în legătură cu luptele de la Stalingrad. Pe lângă atâți martori oculari care au participat la aceste lupte pe viață și pe moarte și care vor veni cu mărturii și dovezi, relatez și eu cele trăite și văzute, pentru a se face lumină în această problemă.

Anevoie trecu luna lui octombrie, veni luna lui noiembrie, timpul se înrăutăți, întâi o ceață s-a lăsat, apoi a plouat puțin și în curând ploaia s-a transformat în zăpadă. Vântul bătea fără încetare, ducând neaua, așa că la loc deschis era ea doar de vreo zece centimetri, dar în locurile adăpostite trecuse de jumătate de metru. Toată ziua vorbeam de îmbrăcăminte, dar de venit nu venea.

Pe data de 16 noiembrie noaptea a fost alarmată toată unitatea să fie echipată, cu casca pe cap și ranița pregătită, doar s-o arunci în spate și cu arma în mână, gata de plecare în orice clipă. Tare de dimineată, când încă nu se iviseră zorile deodată se auzi un bubuit lung, parcă fără de sfârșit, ca la potop, de credeai că-ți sparge timpaneale. Se zguduia

totul cu noi, din acoperișe ne pica pământ pe față și pe gât, n-am mai putut rămâne în bordeie și am ieșit afară. Se clătina pământul, privirăm spre front, cerul era tot un nor negru și prin acel fum se vedeau numai proiectile roșii, iar jos, la orizont un semicerc roșu, pesemne ardeau satele din apropiere. Era un adevărat potop de foc, cum nu s-a mai văzut niciodată, o încăierare pe viață și pe moarte.

În acel sector al frontului se aflau două divizii românești: Divizia 1 Cavalerie, din care făcea Petru parte și Divizia 22 Infanterie, susținute de două regimente de artilerie grea: Regimentul 7 și Regimentul 6 greu și de grupul 62 de Cavalerie. În apropiere mai erau și alte unități: Divizia 1 Infanterie, un batalion de pioneri din Regimentul 7 pioneri Timișoara, acestea plasate mai spre dreapta. Până la această dată Divizia 7 Cavalerie se afla în spatele diviziilor 1 și 22 și puțin mai la stânga lor, dar fusese ținută în rezervă. Am fost menținuți în alarmă până în dimineața de 19 Noiembrie când am primit ordin să ne punem în marș către front. Regimentul meu, 11 Călărași purtat a pornit în acea dimineață în la grupul de comandă al escadronului IV. Plutonul L făcea ariergarda acestui regiment și se afla sub comanda Căpitanului Pârâianu. Eu eram la grupul de comandă al escadronului IV. Plutonul I făcea ariergarda escadronului. Colonelul Zaharia, comandantul regimentului, se repezea cu o mașină, când în capul coloanei, când în coada ei. După ce am mărșăluit o jumătate de zi, au început să apară cai singuri, cu șeile pe ei, cu paturile picate, sau cu șeile sub burtă, cai cu chesoane de branduri sau cu afeturi de tun, cai cu căruțe. Veneau încoace la trap sau la galop, înspăimântați de bubuitul ce nu mai conțenea în față. Apoi printre cai și căruțe au apărut și soldați de la diferite unități, infanterie, cavalerie, artilerie, tremurând de groază, dar și de frig, îmbrăcați numai în salopete. Zări un artilerist numai în ciorapi prin zăpadă. Căpitanul Pârâianu îl întrebă: Din ce unitate ești? Ce e pe front? Jale, domnu Căpitan, potopul lumii, arde pământul... Apăru un cavalerist șchiopătând și căpitanul îl întrebă: Din ce unitate ești, băiatule? Din Grupul 61 Cavalerie, răspunse. Cunoscându-l pe comandant, Căpitanul întrebă de el, pe nume. Nu știu, domnu Căpitan, că rușii sunt mulți ca frunzele și ca iarba, un adevărat furnicar... Căpitanul suci din cap, întristat fu el mai de mult dar acum îi tremura barba și se schimbase rău la față. Părea pierit, cum era de fapt și trupa, după trei zile și trei nopți de alarmă, timp în care nu s-a dormit și nu s-a mâncat, ci doar s-a fumat încontinuu. Chiar și cei nefumători ca mine, fumasem în timpul asta țigară de la țigară, la cot cu ceilalți. Era groaznic să vezi așa ceva, cerul și pământul arzând laolaltă și dezastrul armatei, soldații înebuniți, caii fugind ca sălbatici de marea vâlvătaie, oameni care nu mai răspundeau la întrebări...

Coloana Diviziei înainta spre front, încercând să nu țină seamă de toate aceste grozăvii, ordinul era ordin, iar ostașul trebuie să fie cu sânge rece. Însă pământul ardea în flăcări, cerul nu se mai zărea, venea mereu un miros puternic de fum care te îneca, inimile băteau nebunește, dinții ne dureau de atâta strâns din fălci, nu vorbea nimeni, priveam doar înainte gândindu-ne că vom intra în luptă și ne simțeam ca niște miei duși la tăiere. Colonelul Zaharia și el era nervos, trecea mereu cu mașina înainte și înapoi pe lângă coloană, printre cai care forăiau pe nas

și rânchezau. Înaintam cu pași repezi, era deja după amiază pe la trei când colonelul, trecând încă o dată în capul coloanei, un proiectil explodă chiar în fața mașinii, însă fără să le facă vreun rău. Atunci mașina întoarse în loc iar Colonelul a dat ordin ca unitatea să se desfășoare în formație de trăgători. Ne desfășuram la iuțeală, înaintam acum cu arma în cumpănire. În față nu se vedea nimic de la întunecimea celui nor de fum în care ajunsesem. În mijloc se afla regimentul 5 Roșiori, al meu mai la dreapta, iar Regimentul 12 Roșiori mai la stânga. Cei din 5 Roșiori se apropiau de un fel de saivan de arie, când, din spatele acestuia ieșiră patru tancuri rusești care nu traseră foc ci intrară în unitate, să-i calce cu șenilele. Ai noștri au dat înapoi și atunci rușii au tras cu mitralierele, făcând câteva victime, morți și răniți. Regimentele din stânga și din dreapta luară poziția culcat, privind din zăpadă la tancuri, fără ca să poată trage, pentru că tancurile intraseră între ai noștri. Un soldat român se cățăraseră pe-un tanc, reușind să-i dea foc. Tunurile antitanc începuseră și ele să bată și tancurile rusești s-au retras, lăsând în urmă pe cel care ardea. Regimentul 5 Roșiori reveni pe linia celorlalte unități.

Între timp se lăsase seara și un întuneric îngroșat cu ceață. Se făcu liniște dinspre front dar ne încolți frigul cel hain și noi, pe burtă în zăpadă, numai în salopete. S-a dat ordinul ca fiecare să-și sape adăpost individual pe amplasament, cu târnăcopul sau cu lopata Lineman. Începurăm să săpăm, dar anevoie, ca în piatră, pământul fiind înghețat. Ostașii furioși aprinseră țigările, să se mai încălzească; deși ordinul era să nu se fumeze, ei fumau, trântiți în coate, cu fața la pământ. De fapt era un întuneric de nu-ți vedeai degetul, necum să mai vezi ceva în față, spre inamic.

Veniră bucătăriile cu mâncare, unii luară mâncarea, alții nu, pâinea mai era ce mai era dar ciorba îngheța în gamele. Nici foamea nu o mai simțeam, de parcă eram soldați de piatră. Escadronul IV, de sub comanda Căpitanului Pârăianu era dispus astfel: plutoanele I, II și IV în față, iar plutonul III, comandat de plutonierul elev Ambruș Iosif era în spate, de rezervă, având și brandurile. Între cele patru plutoane era plasat grupul de comandă din care făceam și eu parte.

Liniștea care se lăsase odată cu seara n-a durat decât vreo oră, căci pe neașteptate se auzi zgomot și strigăt de luptă dinspre ruși. Atacul s-a produs în dreptul escadronului 11 de sub comanda Căpitanului Grecescu. S-a dat alarma și începurăm focul din toate părțile, cu tot armamentul. Inamicul nu se vedea, se zăreau însă proiectilele roșii de brand și de tun. Ca într-un joc de-a baba-oarba, trăgeam la întâmplare, ca inamicul să nu poată străbate printre unități. Escadronul II fu scos de pe poziție și aruncat înapoi, cu pierderi, rușii le ocupară amplasamentul. Escadronul II primi ordin să contraatace și făcu asta de mai multe ori, fără să-i poată scoate pe ruși din vechea poziție, dar nici rușii nu mai putură înainta. Căpitanul Grecescu fu rănit la picior la primul atac, alți câțiva ofițeri căzură apoi, comanda o luă sublocotenentul. În escadronul II era și consăteanul meu și bun prieten Lațcu Romolus. Acum ei se aflau cam în dreptul grupului meu de comandă, așa că îmi veni ideea să-l strig, dar nu prea tare: Lațcu Romolus, mai trăiești? Noroc că nu fu prea departe și cunoscându-mi glasul, răspunse: Trăiesc, Iosife. Nu ești rănit? Nu sunt,

răspunse el, stau în picioare, răzimat pe armă, cum stăteam pe boată când mergeam cu vacile...

Atacurile și contraatacurile se urmau, pe întuneric, fu rănit și sublocotenentul, atunci comanda escadronului ajunsese la sergentul Loga, contingentul 33, fiind el din satul Vrăniuți, județul Caraș-Severin, un militar de statură potrivită, brunet cu ochii negri și mustață grozavă, om foarte îndrăzneț. Toată noaptea focul a răpăit și dintr-o parte și din cealaltă, cu toate tipurile de arme, nu puteai ridica o secundă capul de piuitul gloanțelor. Nu ne mai gândeam la frig sau la somn, ci la inamic și la luptă, ca să scăpăm cu viață.

Astfel trecu noaptea de 20 noiembrie, iar în zorii zilei de 21 se primi de la Divizie ordinul de atac, pe care l-am transmis la plutoane. La ora hotărâtă începu pregătirea de artilerie. Dar din ce se compunea aceasta? Din tunurile artileriei călăreată, care erau ușoare, din branduri, din mitraliere și puști mitraliere, ceea ce nu era de ajuns, lipsind artileria grea și aviația. După regulament un atac atât de greu nu era permis, ostașul în atac trebuie să fie protejat de barajul artileriei. Era însă un atac de forță majoră, după cum aflai, căci tocmai rămăseseră încercuite două divizii românești: 1 Cavalerie și 22 Infanterie și alte unități mai mici, care trimiteau apeluri radio să facem o spărtură în încercuire ca să poată ieși. Deci totul trebuia făcut în mare grabă și cu ce aveam, fără să mai așteptăm întăriri. Se făcuse de-acum ziuă, puteai să vezi omul înaintea ta, dar n-ai fi ridicat capul din cauza gloanțelor care nu conținiseră de așeară. Căpitanul Pârâianu a dat ordin ca plutonul III al lui Ambruș să rămână în rezervă, iar ceilalți să-și pună baionetele pe armă și la o fluierătură lungă să plece la atac, împreună cu regimentul întreg, cu toată divizia. Ordinul se primi prin telefon, Căpitanul Pârâianu strigă: Escadronul III la atac năvăliți! și suflă apoi din fluier, atunci se auzi un strigăt sălbatic de „ura! ura! ura!...” Eram chiar lângă Căpitan, așteptând noi ordine la telefon, rușii nu erau decât la 100 m în fața noastră, întinși pe burtă în zăpadă, se sculară și se retraseră, mai trăgând din picioare, dar și ai noștri trăgeau din mers, cu puștile mitralieră atârinate de gât.

În fierberea aceea, elevul plutonier Iosif Ambruș care se afla în rezervă se ridică în picioare și fu lovit în burtă de un glonț dum-dum. Picase pe partea dreaptă și, cum nu era departe de postul de comandă, îl auzi strigând „ajutor, ajutor” și după aceea pe mama sa „mamă, mamă!”. Îl văzui cum se zbătea în zăpadă, cu mâțele ieșite afară. Strigai pe caporalul Schinteie Petru, telefonist: „Măi, Schiteie, tu nu-l vezi pe plutonierul Ambruș al tău?” Abia acum se uită într-acolo și îl văzu. Ce să-i fac eu? întrebă. „Du-te la el, bagă-i mâțele înapoi și pune manta la rană, ca să nu mai iasă afară, până vor veni brancardierii cu targa să-l ducă la postul de prim ajutor?” „Dar cum să ajung până la el? Du-te de-a rostogolul, îi spusei, să nu care cumva să te ridici în picioare”. Așa făcu Schinteie, se duse de-a rostogolul până la Ambruș, îi împinse la loc mâțele, puse aripa de la manta la rană și se întoarse la telefon. Căpitanul văzuse și el și spuse: „Am pierdut un băiat foarte bun, păcat de el!” apoi strigă la telefon să preia comanda plutonului III plutonierul Movileanu. Plutoanele noastre înaintau trăgând, rușii din față erau tot mai puțini, zăpada se făcu roșie de sânge, strigătele răniților se întetiră,

auzeai „Doamne, doamne“ sau „Boje, boje“, unii strigau, „vai, copiii mei“, alții „malenca, malenca“, unii picaseră morți pe loc, alții gemeau înecați în sânge, sau mai mișcau doar din mâini sau din picioare, iar cei răniți mai ușor căutau să se refugieze înapoi. Brancardierii nu mai puteau face față, luau pe târgi doar pe cei mai grav răniți. Căpitanul Pârâianu dete ordin ca și plutonul III să plece în sprijinul celor de pe linia întâi, iar el însuși scoase pistolul din teacă. Privea din când în când prin binoclul atârnat la gât și-l auzeam spunând că atacul merge bine.

Răniții și morții erau ca dovecii pe holdă, nu puteai trece de ei. Cei mai mulți erau ruși, unii dintre ei picați încă de cu noapte, căci mereu atacaseră, fără să reușească.

Unitatea întreagă era în atac, înaintase deja cam 2 km sau chiar mai mult, ne apropiam de o pantă dincolo de care nu se știa ce este. Unitatea rusească cu care luptasem toată noaptea și pe care o împinsesem înapoi era tot de cavalerie. Aveau la sold ca și cavaleriștii noștri un fel de săbii, dar mai mici și îndoite la vârf, în rest erau bine înarmați, cu pistoale automate la gât, totuși nu rezistară atacului nostru și se retrăgeau, cu pierderi mari de oameni. Lupta corp la corp nu o primiseră, deși de atâtea ori fuseseră foarte aproape de liniile noastre.

Când unitatea a ajuns sus pe culme, ne-au venit în ajutor 4 tanchete ușoare care au luat poziție pe linia întâi, apoi chiar au luat-o înaintă, ajungând pe linia rușilor, acolo unde era grosul armatei lor. Un soldat rus s-a cățarat pe o tanchetă și i-a dat foc, tanchiștii noștri au sărit afară, unul a fost rănit rău, iar ceilalți soldați și cele trei tanchete s-au întors.

Era prima ciocnire a Diviziei 7 Cavalerie cu grosul rușilor.

S-a primit ordin să se înceteze înaintarea și să ocupăm poziție cu burta la pământ. Rușii deschiseră focul din toate părțile, noi răspunserăm la fel, și totuși nu vedeam ce forțe au rușii dincolo de culmea dealului. Deodată rușii au declanșat contraatacul apărând pe acea ridicătură furnicar de oameni și mulțime de tunuri grele cu țeava foarte lungă, ceva ce nu se mai văzuse până atunci. Tancurile veneau în față iar în spatele lor furnicarul de ostași ruși.

Ostașii români au deschis foc strașnic asupra atacanților. Tancurile rusești veneau și iar veneau prin zăpadă, fără mare grabă ca să se poată ține trupa în spatele lor. Când un asemenea tanc se apropie de poziția escadronului IV, Căpitanul Pârâianu strigă la sergentul Bodărlău: „Ia, tu sergent te ochește!“, căci se mai trăseseră proiectile asupra lor, însă fără efect, iar tancurile veneau peste noi. Căpitanul privi prin binoclu, dar vedeam și eu cu ochiul liber că proiectilul tras de sergent lovi tancul rusesc în plin. Căpitanul strigă: „Bravo, sergent Bodărlău!“ Tancul se opri puțin, apoi plecă mai departe, nevătămat. Erau tancurile T. 34, un tip nou, cu blindaj gros, pentru care tunurile noastre antitanc erau pușoare. Așa că situația se înrăutățise. Și cum o nenorocire nu vine singură, deodată apărură de după creastă 4 mașini platformă pe care erau instalate un fel de tunuri ce deschiseră foc automat: erau Katiușele, o armă încă necunoscută și înspăimântătoare. Văzând ofițerii în ce situație ne aflam, au dat ordin de retragere. Lucru ce se dovedi foarte anevoios,

căci soldații ce se ridicau de la pământ deveneau o țintă ușoară, picară destui morți, răniții strigau după ajutor, zăpada era aici foarte mare, la adăpostul dealului, ne mișcam greu. Lângă mine soldatul Roth Iosif căzu lovit grav la un picior și începu să strige; împreună cu caporalul Tultin Petru am făcut o targă din două arme și o foaie de cort. Îl duserăm doar câțiva zeci de pași, apoi îl lăsarăm să fie luat de brancardieri, pentru că pe arme nu se putea duce. Schijele de la proiectilele tunurilor cădeau împrejur ca picăturile de ploaie, nu mai știai cum să mergi, în picioare sau pe burtă — graba era mare. Katiușele făcuseră panică mare, mai ales cu zgomotul grozav ce-l scoteau și mai puțin cu efectele bombardamentului lor.

În acea zi grea de 20 noiembrie, după un atac prelungit, a urmat retragerea, astfel că spre seară eram din nou la liziera de nord a satului Boicoi. În sat se afla postul de prim ajutor al regimentului 11 Călărași purtat. O parte din răniți, auzind de retragere, plecaseră spre spatele frontului. Aci a fost adus și elevul plutonier Ambruș Iosif. Unii au spus că murise pe drum și că l-au și îngropat într-un șanț de pe pozițiile noastre. Mai mult de atât nu pot spune despre moartea lui Ambruș. Era o retragere anevoioasă, n-aveam trupe de susținere, au fost pierderi și în oameni și în armament: mitraliere și puști mitraliere, branduri și tunuri antitanc, căci cei de la cai n-au mai avut răgaz să vină și să le lege la chesoane, iar trupa fără armament iute intră în panică. Fu deci un moment critic, ne luptasem și cu frigul, cu foamea, nu numai cu un inamic mult superior numeric și înarmat cu armament modern, necunoscut nouă.

(Rușii au recunoscut mai apoi că la Stalingrad au avut 5 000 de guri de tun, fără să mai punem la socoteală că aveau regimente întregi de branduri, plus aviația americană care a executat bombardamente. Cât privește ajutorul pe care ni l-au dat germanii, aici a fost o mare nenorocire, căci italienii nu mai vrură să intre în luptă, la fel unitățile ucrainiene, ungurești și cehoslovace, căci prin dreptul acestor unități s-a și rupt frontul, de au rămas încercuite diviziile românești 1 Cavalerie și 22 Infanterie.)

Era noapte, se lăsase și ceața, comandantul divizionului II, Căpitanul Hîncu mi-a dat ordin să merg pe poziții și să-i raportez care este situația ostașilor. Am plecat pe poziții. Soldații mi-au spus că nu le rămâne decât să moară de frig și foame, muniții nu mai au, gropi nu pot să-și sape, pământul fiind ca piatra, stau în picioare și tremură de frig. Mă întorsei în casa de la marginea satului, unde era grupul de comandă și îi raportai Căpitanului Hîncu situația, așa cum și era. Stătea pe un scaun, lângă o masă mititică. Auzind aceste lucruri, băgă mâna în buzunar, scoase batista și își șterse ochii care erau plini de lacrimi.

Nici nu terminasem de vorbit când se auziră patru fluierături de bombă care trecură peste casă și explodară în curte și în grădină. Grupul de comandă a ieșit din casă, unitatea s-a retras spre sudul satului Boicoi, unde erau instalați pe poziție cei din 5 Roșiori și din 12 Călărași. Primirăm ordin să stăm pe burtă, cu fața la inamic, iar două tunuri germane „Tigru” trăgeau asupra satului, la fel și rușii crezând că mai suntem acolo. Satul ardea în flăcări și astfel înaintarea rușilor fu oprită.

Generalul Munteanu, comandantul Diviziei 7 Cavalerie, venise pe o tanchetă să vadă care e situația la fața locului. Nu-i plăcu amestecarea trupelor, o numi dezordine, chemă comandanții de escadroane la raport, îi puse pe un singur rând, coborî din tanchetă, se duse în dreapta lor și întrebă pe căpitanul de la mitraliere din Regimentul 5 Roșiori: „Unde-ți sunt soldații?” Căpitanul tăcu din gură, și generalul îl lovi cu palma peste față, lucru îngrozitor, dar armata e armată, oriunde ar fi ea, pe timp de pace, dar mai ales la război, disciplina e aspră și neexecutarea de ordin se pedepsește cu moartea, așa că nu e de mirare ce păți căpitanul, palma aceea era o sperietură pentru ceilalți comandanți. S-a văzut că trupa nu putea rezista pe poziție, ar fi înghețat toți, așa că am primit ordin de retragere spre alt sat. În această retragere Colonelul Zaharia a fost rănit și transportat cu ambulanța în spatele frontului. Găsirăm la liziera satului o unitate germană de infanterie, nu mai mare de o companie. Ostașii noștri s-au băgat prin case, să se mai încălzească, era imposibil să mai stea pe poziții. Această retragere neplăcută aduse multă supărare Generalului Munteanu, pe care mulți îl cunoșteau de la școala de ofițeri de cavalerie de la Sibiu. Dar n-aveam de niciunele și, vorba ceea, numai cu eroismul și cu mâinile goale nu puteai ține piept unei armate bine echipate și înarmate, cu îmbrăcăminte groasă: căciuli, mănuși, pâslari.

Pe 21 noiembrie ne aflam deci în acel sat, primul din spatele satului Boicoi. După amiază se anunță adunarea unităților pe regimente, ca să se vadă efectul regimentelor în oameni. La regimentul 11 Călărași a sosit comandant un locotenent-colonel, despre care se spunea că vine de la Regimentul 9 Călărași. Acest comandant nou s-a arătat furios când a aflat de armamentul pierdut. Probabil că nu mai luase parte la lupte și nu cunoștea situația dificilă a trupei române, prin comparație cu rușii. Furios cum era a dat ordin ca imediat regimentul să se pună în marș, cu armamentul pe care-l mai avea și flămânzi cum eram. În îngrămădeala aia, majorii de la escadroane anunțară să trecem pe la căruțe ca să ne dea măcar pâinea. Era înghețată de nu puteai rupe bucată din ea, dar o rodeam, de foame.

Regimentul s-a pus în marș odată cu întreaga divizie și am mărșăluit până seara, când am ajuns la un canal, pe care l-am trecut și apoi am intrat în dispozitivul de bătaie: escadroanele II și III în orașelul Cerniceskaia, iar I și IV în stânga lui. Comandamentul regimentului era în orașel, unde se aflau și ceva trupe germane. Se făcuse noapte, s-au pus santinele de strajă, care se schimbau nu din oră în oră ci când nu mai puteau sta de frig, iar restul se așezau într-o șură părăsită, pe niște paie. Comandantul regimentului dăduse ordin ca nimeni să nu se mai retragă din acel sat, în caz contrar vom fi împușcați unul din zece pentru neexecutare de ordin.

În timpul nopții santinelele au prins doi ruși care apăruseră în poziție și sublocotenentul Moldoveanu, care preluase comanda escadronului IV după ce Pârâianu fusese rănit, mi-a ordonat ca împreună cu Mihalache să-i ducem pe cei doi prinși în Cerniceskaia, la comandantul regimentului. Zis și făcut, îi luarăm pe cei doi sub escortă și îi duserăm la Cerniceskaia, la Regiment. Casa era păzită de o santinelă, iar Locotenent-Colonelul ieși afară numai în pijama spunând că el nu se ocupă cu

așa ceva, să-i ducem la comandamentul german și ăia să facă ce-or vrea cu ei. La comandamentul german se găsi un tâlmaci care știa vorbi românește, era un șvab din reg. 5 Roșiori, ne transmise că ofițerii germani nu se pot ocupa de așa ceva, numai să-i ducem pe ruși și să-i împușcăm.

Îi luarăm pe cei doi ruși și plecarăm cu ei, dar nu prea știam cum să procedăm și ne sfătuirăm între noi ce să facem. Rușilor le tremura barba de frică, erau oameni ca la 60 de ani, foarte bărboși. Cam înțeleseseră ei ce se vorbea, ne spuseră că au fost prizonieri la germani și au lucrat la o cale ferată, dar reușiseră să evadeze și voiseră să se întoarcă acasă, în Ucraina. Când să ieșim din orașel, o patrulă germană ieși de pe o străduță și strigă „Halt, halt!“ Răspunserăm că suntem camarazi români, patrula germană se apropie și vru să știe ce-i cu celovecii. Le spusei ce și cum, la care se apropiară cu pistoalele în mână de ruși spunându-le „seicias caput“. Îl apucau de braț pe șeful lor spunând că voi face eu acest lucru. Germanul înțelese, mă bătu pe umărul drept și spuse „gut, gut...“ „Ia, ia“ spusei apoi ne salutarăm camaraderește și ne despărțirăm. Ieșirăm din orașel, rușii mergeau înainte sub escortă. Îl întrebai pe sergentul Mihalache ce să facem cu ei. Era mai tânăr ca mine, îl auzi mormăind „oare nu știi ce-au spus comandanții?“ „Măi Mihalache, îi spusei, eu nu pot face acest lucru“. El îi dădea înainte cu ce au zis comandanții. Apoi mă întrebă: „Și ce ai de gând cu ei?“ „Uite ce, măi Mihalache, m-am gândit să-i punem în libertate“. „Dar dacă află cineva, nu vom fi noi împușcați imediat?“ „Cine să știe, în toiul nopții? numai noi dacă ne divulgăm...“ „Eu nu sunt de acord“, zise el. „Înseamnă că nu poți ține un secret, dar eu îți spun că merită să cruțăm aceste două vieți“. Mihalache nu mai spuse nimic, căzuse pe gânduri. „Să știi că facem o faptă bună, de ce să ne luăm noi pe suflet un asemenea păcat, oamenii ăștia sunt nevinovați“, mai spusei „Bine, dacă tu zici, așa să fie, nu sunt împotrivă și nici n-am să spun cuiva“.

Rușii nu înțelegeau ce vorbim noi, ei știau încă de la comandamentul german că vor muri, auziseră cuvântul „caput“, apoi și de la patrulă iar „caput“, erau descurajați, nici picioarele nu-i mai duceau, morți de frică, poate și de foame. Strigai la ei: „Stai!“ Rușii se opriră locului și se întoarseră cu fața spre noi. Când văzură pistoalele îndreptate către ei, căzură amândoi în genunchi, cu mâinile ca pentru rugăciune și începură a zice „Boje, boje“ și a arăta pe degete: odin, dva, tri, cetăre malenka. Am înțeles că aveau patru copii mici acasă. Apoi au mai zis „ucrainean, ucrainean“. Am scos din sacul de merinde puțină pâine, așa cum era ea înghețată și un tub de brânză pe care îl păstrasem pentru cazuri excepționale, îl rupsei în două și le dădui, zicând „cușai“. Rușii primiră, dar nu le ardea să mănânce, stăteau în genunchi și își așteptau moartea. „Bogdaproste“ băigui unul. Îmi pusei pistolul în toc, îi prinsei de umeri și le spusei „la daroga, la malinca“, dar ei nu se clinteau, de teamă. Își făceau cruce, spunând „Boje, boje“. Îi împinsei iar de spate. Se ridicară și făcură câțiva pași, dar cu spatele înainte și se tot uitau să nu se tragă în ei. Poate credeau că vrem să ne batem joc de ei. Așa s-au îndepărtat cam 50 de pași, atunci au văzut ei că sunt salvați, au ridicat mâinile în sus amândoi, salutându-ne și mulțumind în limba lor și urmându-și drumul peste câmp...

Ne continuaram drumul spre sat. Mihalache bombănea: „Numai să nu ne fi văzut cineva...” „Cine să ne fi văzut? îl încurajai eu. Să știi că să faci o faptă bună în timpurile astea e lucru mare. Să nu socotești că e o trădare, erau doi oameni bătrâni și suferinzi, prin moartea lor nu se câștigă un război. Acești ucrainieni vor povesti la mulți fapta noastră omenească și creștinească. N-ai auzit cum se rugau „Boje, boje” și atunci cum să le ici viața?”

Ajunserăm la unitate, intraram în acea șură, ne întinserăm lângă ceilalți, morți de oboseală. Ne prinse somnul dar nu după mult dădură buzna străjile strigând că ne atacă rușii, se aud mitralierele și tunurile trăgând. Pe întineric fiecare puse mâna pe armă, ieșiram afară, dar de fapt tunurile băteau pe Morozovskaia și nu în sectorul nostru. Totuși, sublocotenentul Moldovan dete ordin ca fiecare ostaș să treacă pe poziție. Grupele se desfășurară pe dolina canalului, cum fuseseră și aseară. Focul cel mare se zărea spre Morozovskaia. Așteptam în orice clipă înfruntarea cu rușii, se vederă de ziuă și ei nu apărură, focul era tot în partea aceea și nici un agent nu veni cu vreun ordin. Se auziră focuri și spre stânga escadronului IV, unde se aflau tot unități ale Diviziei 7 Cavalerie. Știam că au sectoare mari de apărut și efectivele descompletate, unii căzuseră în luptă, alții se rătăciseră în retragerea de la Boicoi. Ne temeam de o încercuire, căci flancurile se retrăseseră, iar în fața noastră nu se arăta nimeni, vorba asta trecu din om în om și comandantii grupelor veniră cu ea la comandantul escadronului, însă sublocotenentul Moldovan nu a aprobat retragerea fără ordin de la comandantul Regimentului, spunând: „Ați auzit ieri după masă ce-a spus domnul locotenent-colonel, că ne împușcă din zece în zece?!”, așa că rămăserăm pe poziții.

Focul nu mai contenea, auzeam cum înaintează din stânga și din dreapta, ostașii își dădeau bine seama că se află în primejdie, veniră la șură raportând comandantului de escadron în ce situație ne aflăm și că ei cu nici un chip nu vor să cadă încercuiți, dar sublocotenentul nu le aprobă nici de data asta. Legături nu mai aveam din nici o parte, să știm ce noi ordine sunt. Ostașii se încolonară ca să se retragă, eu rămăsei cu sublocotenentul. Îndrăznii să-i spun: Domnu' sublocotenent, ce facem noi doi aici, fără trupă, haideți să ne retragem și noi! Lui îi deteră lacrimile și spuse: „Cu voi o fi ce-o fi, dar pe mine mă împușcă domnul locotenent-colonel. Nu te împușcă, îl încurajai eu, că dumnealui nu are experiență de luptă, în război mai trebuie să ai inițiativă, să iei hotărâri pe cont propriu, nu numai de sus în jos cum crede dumnealui. Ordin nu primim, atunci să rămânem pradă inamicului?” Atunci sublocotenentul zise că ne retragem și ce-om păți om vedea.

Am plecat în urmărirea unității și am ajuns-o tocmai când urca o pantă. În scurt timp apărură niște avioane de tip american, care se lăsară spre pământ, probabil ca să fotografieze, fără să mitralieze însă.

Trupa se retrăgea, pe câmp deschis prin zăpada care în unele locuri era mai mică iar în altele mult mai mare, cum a dus-o vântul. Cu armele în bandulieră și cu capul înfășurat în foaia de cort, cum eram fără mantale, ne retrăgeam mereu fără să dăm de vreun sat. Când deodată se auzi un huruit de tancuri mult înaintea noastră, se vedea că pa-trulează dar nu ne puteam da seama dacă sunt de-ale noastre sau rusești,

iar situația deveni foarte încurcată, căci nu aveam cu ce ne apăra împotriva lor. Sublocotenentul dăte ordin să ne aruncăm cu burta la pământ și să stăm camuflați. După uruit nu erau germane, ci rusești dar nu ne-au observat și au luat-o spre dreapta, dispărând, căci dacă ar fi luat-o la stânga dădeau peste trupele noastre.

După ce dispărură tancurile rusești sublocotenentul dădu ordinul de retragere, acum își dăduse seama că am făcut bine părăsind acele poziții. Cernicevskiaia fusese cucerită și nu se știa nimic de soarta escadroanelor II și III și de locotenentul-colonel, au căzut prizonieri sau au apucat să se retragă?

Astfel s-a încheiat retragerea din ziua de 22 noiembrie. Seara am ajuns într-un sat și n-am mai avut ce face, ne-am băgat prin case, căci înghețam nu alta, iar de mâncat nu aveam ce și nici pe la săteni nu am găsit, nu aveau nici ei sau ascunseseră puținul de-l aveau. Am intrat prin case grupuri grupuri, lăsând santinele care să dea alarma dacă va fi cazul. Ne-am odihnit cât de cât, unii poate să fi și adormit, însă nu cred, căci ne era gândul la ruși, să nu ne încercuiască pe timp de noapte, nimeni n-ar fi vrut să cădem prizonieri. Așa că la o oră oarecare nedorimiți și înfrigați ne-am adunat afară și am plecat din nou la drum, pe ger de troznea zăpada sub pași, iar de mâncare nimic, doar acea pâine înghețată la unii în sacul de merinde. Ranițe nu mai avea nimeni, le lăsasem în grabă mare de a părăsi pozițiile de la Boicoi. Această pâine o tăiam cu baioneta și o țineam în gură până se dezgheța să o putem înghiți. Foame mare și ger, dar toți îndemnau la drum, nimeni nu crăcnea împotriva comandanților, mari sau mici, ci se strâneau în jurul lor ca puii pe lângă cloșcă. Începusem să ne obișnuim cu retragerea.

În dimineața zilei de 23 noiembrie 1942, la o întretăiere de drumuri, escadronul IV s-a întâlnit cu escadroanele I și III. Pe un cheson de brand îi văzurăm pe căpitanii Lateș și Stănescu. Ne oprirăm puțin și ne povestiră ce se întâmplase noaptea în Cernicevskiaia. Căpitanul Lateș arătă mantaua plină de sânge a locotenentului-colonel, care fusese în același cheson cu ei, dar un proiectil îl nimerise în plin, zdrobindu-l cu totul.

Unitățile se retrăgeau în mare grabă, care cum putea, nu mai era o legătură între ele prin agenți. Nu se putea ocupa poziție așa cum eram noi numai în salopete, ofițerii înțelesesă asta și nu ne mai forțau, căci gerurile erau de 40—45 de grade sub zero.

Pe 23 Noiembrie s-a mărșăluit toată ziua, spre seară am ajuns într-un sat, aci ostașii iar au intrat prin case, lăsând santinele afară în stradă. Civili ne spuseră că armata rusă e pe aproape, iar în zonă activează partizani. Nimeni nu putu să adoarmă, ne gândeam că rușii ar putea să încercuiască satul, sau că partizanii ar avea curaj să ne măcelărească prin case. Santinelele se schimbau mereu, prin case noi nu puteam dormi, deși eram frânți de oboseală, vorbeam între noi ce e de făcut. Deodată santinela strigă „vin rușii!“, căci auzise o mașină venind. Sărirăm afară din casă, toți cei vreo douăzeci de ostași câți fuserăm în acea casă, cu mâna pe armă. Mașina a și ajuns și a oprit, era o mașină germană cu șoferul și un soldat român de la 5 Roșiori, care îndată strigă: Urcăți-vă în mașină! Arme aveți? Da, avem, răspunserăm. Atunci e bine, că șoferului ăstuia german îi e frică de partizani. Era tot un șvab care se înțelegea cu șoferul. Grupul nostru s-a urcat în mașină și șoferul a

dat drumul, în viteză. În mașină erau alimente, pesemne voise să le ducă pe front la trupele germane, dar nu le-a mai găsit unde le știuse, căci frontul fusese rupt și unitățile se retrăgeau fiecare pe unde putea.

Până dimineața am ajuns cu mașina în orașul Morozovskaia, unde ne-am prezentat la centrul românesc de îndrumare. Din mașină luasem miere de trestie de zahăr și conserve. De aci ne dădură arme la cei care nu aveau și ne trimiseră la marginea orașului să săpăm adăposturi. Nu mai erau unități regulate, ci ostași amestecați de la toate armele, așa că s-au format grupe de luptă dotate cu puști mitraliere, mitraliere și pistoale automate și zebeuri. Am săpat șanțuri adânci până la gâtul omului și am stat aci șase zile pe poziție, timp în care nu am primit de mâncare, doar ce mai găseau prin case. Ai noștri găsiră pe undeva niște făină făcurăm gogoși, dar erau amare, căci nu fusese de grâu ci de neghină și alte semințe care se aleg de grâu, dar le mâncărăm, de foame. După șase zile ni s-a spus să părăsim poziția, ne-am adunat la centrul de îndrumare fiecare la unitatea sa, au venit mașini germane unde am fost încărcăți și duși vreo 70—80 km înapoi. Regimentul 11 Călărași purtat a fost debarcat lângă niște saivane. Comandant era acum căpitanul Pârâianu, abia întors de la spital, el era mai vechi în grad decât căpitanii de pe la escadroane iar la escadronul II era comandant sergentul Loga. Aci regimentul a fost în refacere, mereu veneau mașini cu soldați care se rătăciseră de unitatea și ofițerii lor. Acum germanii ne-au adus haine de-ale lor, armament, muniție și mâncare: începurăm să mâncăm și noi ce mâncau soldații germani, am trecut adică în subzistență germană. Dar hainele fură cele mai importante, căpătarăm căciuli, capișoane, cămăși și izmene groase, pieptare, păslari în picioare, urechelnițe, burtiere din flanel de legat peste mijloc, genunchere și pufoaice groase, pe-o parte albe, pe alta vinete și pantaloni de lână. Abia acum ne dădeam bine seama câte ne lipsiseră și ne-ar fi ajutat să rezistăm pe poziție. Oricum, trupa era echipată astfel de credeați că e trupă germană.

După câteva zile de refacere Regimentul 11 Călărași purtat a primit ordin să ocupe poziție. Rușii erau aproape.

Era luna lui Decembrie când Căpitanul Pârâianu, comandantul Regimentului 11 Călărași purtat a primit ordinul de atac. În zorii zilei se făcură pregătirile de artilerie. Căpitanul l-a chemat pe sergentul Loga, comandantul escadronului II și l-a sfătuit să se comporte ca în luptele de la Boicoi, anunțându-l că l-a propus pentru avansare în gradul de sergent major și pentru cea mai înaltă decorație. Sergentul Loga a promis că își va face datoria așa cum îi cere țara, apoi s-a întors la ostașii lui în șanțuri.

Focul era deschis din ambele părți, odată cu dimineața s-a lăsat o ceață de credeați că e noapte, se vedeau numai proiectilele înroșite de tunuri și de branduri. Din grupul de comandă Căpitanul Pârâianu îl oprise cu sine numai pe Căpitanul Brăilița și pe mine, restul grupului activând pe lângă Escadronul IV sub comanda Căpitanului Brodin, văr cu Căpitanul Brodin Aurel de la Regimentul 1 Roșiori și unde erau

specialiștii de la radio, cei care descifrau codurile și câțiva telefoniști. După tragerea cu tot armamentul Căpitanul Pârâianu a dat ordin de atac: „Regiment ascultă comanda la mine, pentru atac, năvăliți, Ura!” Ca dintr-un arc țâșniră ostașii cu armele în mâini și baioneta pe armă, cu un strigăt sălbatic de „Ura!”. Nu aveau un sector prea larg de atacat, de fapt nici efectivul regimentului nu se completase încă. Mai soseau soldați rătăciți pe timpul retragerii care însumase vreo sută de km.

Ostașii înaintară foarte repede prin acea ceață care ne ascundea și imediat luară pozițiile rușilor, care nu primiră atacul la baionetă, retrăgându-se. Au lăsat pe loc armament mult, răniți ce strigau „Boje, boje” și destui morți. Erau răniți și din partea noastră, îi auzai strigând „Doamne, doamne”. Brancardierii nu mai pridideau cărând răniți cu târgile... Sergentul Loga ce avea un sector greu de ocupat, situat mai departe, mereu striga la ostași „numai înainte!”, îmbărbătându-i, intrând el însuși în dispozitivul inamicului. Ocupaseră cu bine poziția, când deodată căzu un proiectil de brand lângă el, o schijă îl lovi în piept și se prăvăli mort în zăpadă.

După acest atac reușit dar cu sacrificii, rușii care aveau în spate o altă linie de rezervă cu trupe intacte ce au pornit la contraatac, reușind să recucerească poziția. Ai noștri s-au retras pe vechea poziție, intrând în șanțuri, ca să reziste acolo, noi neavând rezerve să ne înlocuiască și să trecem în refacere. Noaptea ne-am aprovizionat cu muniție, iar dimineața s-au făcut iar pregătiri de atac, căci acea înălțime trebuia neapărat cucerită. După pregătirea cu tot armamentul, Căpitanul Pârâianu dădu ordin „pentru atac, năvăliți, ura”, ostașii săriră, strigând un „ura” înspăimântător și apoi, în salturi repezi, ajunseră la poziția rușilor și o cuceriră în câteva minute, inamicul retrăgându-se în dezordine. Căpitanul Pârâianu mulțumi ostașilor, apoi merse să-l caute pe sergentul Loga, eu fiind lângă căpitan. Îl găsirăm pe erou, era întors cu fața în sus, spre cerul care este al tuturor, avea casca în cap și era înnegrit la față, cu o rană mare deschisă în piept. Nu-i luaseră nimic în afară de pistol. Plângând, l-am căutat de acte. Căpitanul grăi: „Cu adevărat că a fost un sergent destoinic, plin de vitejie și virtute, care și-a făcut cu credință datoria față de țară. Trebuie să-l decorez post-mortem.”

Au urmat o serie de atacuri mai ușoare, rușii se retrăgeau mereu fără o rezistență serioasă. De fapt pe tot frontul se pornise o contraofensivă puternică, cu succese pe toate sectoarele. Acum armata română era bine echipată cu haine de iarnă, deci putea rămâne oricât în tranșee, de asemeni eram aprovizionați cu mâncare bună: conserve, brânză, cașcaval, salam, ciocolată și bomboane, plus șapte țigări pe zi și două rânduri de mânuși ca să nu ne înghețe mâinile pe armă. Ofensiva avea ca scop să realizeze o breșă în încercuirea rușilor, ca să fie salvate cele două divizii românești și alte câteva germane de la Stalingrad, despre care aflam de la radio că luptă zi și noapte și ne cereau ajutoare, aflându-se într-o stare mai mult decât disperată. În ce privește frontul nostru, efectivele erau împuținate, prin retragerea multor unități germane care au fost transferate în vest și de asemenea prin faptul că batalioanele de recruți din România nu au fost băgate în lupte, dar trebuie știut că și rușii aveau de susținut două fronturi, unul care menținea încercuirea și altul care ne respinsese pe noi de pe aliniamentul Boicoi.

Atacurile noastre continuau cu tărie, acum erau concentrate pe un sector următoarele unități: Divizia 7 Cavalerie, Regimentul 1 Blindat din București, Regimentul 2 Blindat din Târgoviște și Regimentul 21 Blindat german. Dădeam atac după atac, astfel că rușii nu apucau să se consolideze pe pozițiile unde se retrăseseră și iar îi scoteam afară, așa cum pățisem noi când cu retragerea de la Boicoi.

Într-o dimineață regimentul 11 și 12 Călărași trebuiau să cucerească o nouă poziție. Comanda o avea Colonelul Pleșoianu, care la ora stabilită a dat ordinul de atac. Căpitanul Pârâianu și toți ceilalți ofițeri s-au ridicat în picioare odată cu trupa și strigând „ura, ura“ au năvălit la atac. Rușii au deschis un foc grozav, iar brandurile lor pisau terenul la metru pătrat. Ostașii români se aruncau înainte, în salturi repezi. Colonelul Pleșoianu, alergând pe linie cu soldații, cu pistolul în dreapta și binoclul în stânga, striga cu voce înaltă: „Înainte, băieți! Înainte băieți!“ ... gloanțele și schije fluierau pe lângă el fără să-l înspăimânte, alerga în rând cu ostașii strigând cât putea: „Înainte, băieți!“ Văzând rușii că ne apropiem de pozițiile lor și că nu mai pot rezista, s-au retras, neprimind lupta la baionete. Retragera lor s-a făcut cu pierderi grele: mulți morți și răniți, iar o mulțime de ruși au fost făcuți prizonieri. Au lăsat pe loc mitralierele pe cărucioare, branduri și un fel de arme lungi cu care trăgeau în avioane.

Rușii se retrăgeau, armata română înainta, ostașii erau plini de curaj. La grupul de comandă îi auzeam pe ofițeri vorbind că trebuie să ajungem cât mai repede la încercuire. Îngrijorarea era că efectivele noastre scădeau văzând cu ochii, pe când rușii aduceau pe front noi și noi trupe fără număr. E drept că acum germanii se ocupau îndeaproape cu aprovizionarea, aduceau mâncare, armament și haine de schimb. Mașinile veneau noaptea și aduceau cămăși de schimb groase, noi eram tot în atac și nu aveam timp să mai spălăm cămăși, nici să ne bărbierim, ne crescuseră niște bărbi grozave. Dar pericolul cel mare era altul, anume păduchii, care ne mușcau până la rană, de aveau răni pe piept și la subsuori, răni sângerânde. Ni se vedeau păduchii umblând prin păr și pe la ceafă. Cămășile se aruncau aproape noi, nespălate, la fel izmenele, căci erau păduchii ca furnicile în mușuroi. Luam alte schimburi, dar nici asta nu conta prea mult, păduchii apăreau din nou, cojoacele fiind pline de ouă și cu păduchi pe la guler, de era ceva îngrozitor.

Într-o zi, pe la mijlocul lunii decembrie 1942 căp. Pârâianu fu chemat la telefon și primi ordin ca mâine dimineață să atace Cota 165 care se afla în fața noastră și unde rușii aveau o concentrare puternică de forțe. I se spuse că acea poziție trebuie cucerită cu orice preț. Căpitanul transmise ordinul comandanților de escadroane care anunțau trupa de acest atac, încurajând-o că nu va fi singura, ci au pe flancuri unități puternice: Reg. 1 Blindat, 2 Blindat și 21 Blindat german, ca să fie încrezători că atacul va reuși. Se spuneau aceste lucruri pentru că în luptă trebuie ridicat moralul ostașilor, care de altfel se căliseră în atâtea lupte, privindu-i ai fi zis că se joacă cu moartea.

În spatele regimentului nostru s-a amplasat Divizionul 6 Călăre de tunari. În zorii zilei acest divizion de artilerie a început a trage în pozițiile rușilor, ei au răspuns cu tunurile și brandurile. După această pregătire, la ordinul generalului Gheorghe Munteanu, regimentul a plecat la

atac, căpitanul Pârâianu, alerga cu binoclul la gât și pistolul în mână, strigând „înainte“, iar ostașii răspundeau cu „Ura“. Norocul a fost și de data asta ceața deasă prin care ostașii s-au putut apropia fără să fie văzuți, căci înaintau repede, cu baioneta pe armă, gata de luptă corp la corp. Căpitanul Pârâianu care îi privea, striga: „Bravo, bravo, Regimentul 11 Călărași!“

Plutonul sublocotenentului Hirizescu era pe centru și avea misiunea cea mai grea de îndeplinit, ostașii lui înaintau anevoie prin gropile proiectilelor, iar căpitanul Pârâianu urmărea cu atenție acțiunea lor. Mai aveau numai circa cincizeci de metri până la poziția rușilor, sublocotenentul Hirizescu a dat ordin să se arunce grenadele, se făcu un fum gros, el strigă „pentru atac năvăliți, ura!“; soldații răcniră și ei „ura“ și atunci rușii săriră afară și părăsiră poziția. Se auzi glasul Căpitanului: „Bravo, bravo Hirizescule, am să te propun la gradul de Locotenent!“

Foarte încântat de faptul că regimentul cucerise la iuteală pozițiile rușilor, căpitanul Pârâianu puse mâna pe telefon și raportă Diviziei că regimentul nostru a cucerit Cota 165. Chiar în timp ce vorbea, doi ostași îl aduc de subsuori pe Sublocotenentul Hirizescu. Fu întrebat de căpitan: „Când ai fost rănit?“ „Când am dat asaltul, spuse el, atunci am simțit cald la picior, dar durere nu...“ „De ce nu ai venit imediat la sanitar?“ „Nu am putut, domnu' Căpitan, căci promisem ordinul să cucerim Cota. Și acum chiar de-ar fi să mor, știu că mi-am făcut datoria“. Căpitanului nu-i plăcu balta de sânge care dăduse din cizmă și îl muștră: „Bine, bine, dar într-o situație ca asta, ar fi trebuit să vii imediat la pansat“. „Nu părea să fie așa grav și apoi, dacă nu eram acolo să dau ordinul de atac, cine știe dacă plutonul n-ar fi dat înapoi, ar fi urmat o înfrângere a noastră, la asta m-am gândit.“ Mă dusei după o ambulanță și cei doi ostași împreună cu infirmierul îl urcară în mașină. Căpitanul Pârâianu îl sărută și-i zise: „Dumnezeu să-ți ajute și să ne întâlnim cu bine în țară!“ Îi dădură lacrimile, la fel și sublocotenentul și cu ochii plini de lacrimi grăi: „Doresc plutonului meu mult succes și să se întoarcă cu victoria în țară!“ Ambulanța porni. Căpitanul rămase trist și uitându-se în urma ei, până nu se mai văzu, apoi se întoarse spre front, spunând: „Am pierdut pe cel mai bun sublocotenent.“ Și scoțând un oftat, îl întreba pe infirmier: „Ce zici?!“ Infirmierul îi răspunse: „Nu cred că mai scapă, a pierdut prea mult sânge, dacă ar fi să-i facă o transfuzie la Divizie, ceea ce nu cred că au sânge...“

În altă privință căpitanul era mulțumit că fusese cucerită Cota 165, acum vorbi la telefon și cu comandantul de escadroane, mulțumindu-le călduros. Iar când crezu el că ambulanța a ajuns la Divizie, puse mâna pe receptor și telefonă, vrând să știe de soarta sublocotenentului Hirizescu. I se răspunse că sublocotenentul Hirizescu a murit înainte ca ambulanța să fi ajuns la Divizie. Căpitanul, cu lacrimi în ochi lăsă receptorul și zise: „Pentru țară ai murit, țara să te cinstească!“

La Cota 165 s-au dat luptele cele mai crunte, nu trecea zi ca rușii să nu atace. Primirăm un grup de recruți contingentul 42—43, care mai completează grupele de luptă. S-a prezentat noul comandant al regimentului lt-colonelul Bălțeanu; căpitanul Pârâianu îi raportă despre efectivul nostru împuținat, îi prezintă grupul de comandă și îi spuse despre comportarea mea frumoasă, el trecând acum la comanda escadronului IV

pe care îl avusese și înainte. În scurt timp am putut să-mi dau seama că noul comandant al regimentului era un om calm, înțelept, cu multă chibzuință, gata să ia măsuri în orice moment, dar care nu se înfigea unde nu era sigur de rezultat, atent să nu piardă din oamenii săi. Acum primiram în sfârșit niște sobițe și cărbuni, ca să ne putem încălzi, iar tranșeele au fost acoperite pe anumite porțiuni, altfel nu se putea sta de frig.

Rușii au încercat în multe feluri să recucerească Cota, au făcut baraj de branduri, bătând zona la metru pătrat, dar nici așa nu au reușit. La un astfel de atac a fost ucis prietenul și consăteanul meu Lațcu Romolus. Un proiectil de brand a căzut drept în tranșea lor, Lațcu și încă un soldat au murit, iar altul a fost doar rănit. L-am plâns mult, cu obidă și m-am rugat lui Dumnezeu să scap măcar eu, ca să-i pot ajuta familia. Mă gândeam că dacă a murit pe loc, fără să-și dea măcar seama că moare, poate își închipuie și acum că mai trăiește...

În altă zi bombardamentele rusești au ucis câțiva corespondenți germani care veniseră să filmeze. Până la grupul nostru de comandă au ajuns cu o mașină, aci s-au dat jos și au plecat cu aparatele de filmat dar i-a prins un baraj de artilerie și i-a omorât pe toți, iar șoferul a plecat singur cu mașina înapoi. Tot așa a pățit un cuib de mitraliere ce fusese amplasat în fața grupului de comandă cu scopul de a ne asigura paza: în timpul unui baraj de artilerie, un proiectil a căzut pe ei și nimeni n-a scăpat. În jurul gropii erau împrăștiate: bucăți de mâini, de picioare, capete și intestine, te apuca groaza să le vezi...

Tot la Cota 165 s-a dat o luptă între tancurile rusești și cele germane. De pe fronturi nu se mai trăgea, toată lumea privea la bătălia dintre tancuri. Erau mai numeroase cele rusești, dar cele germane pare că erau manevrate mai cu pricepere. De dimineată a început lupta lor și s-a încheiat abia după masă: se alergau și se bușeau ca berbecii, fiecare căutând să cadă în coasta celuilalt, ca să-i rupă șenilele sau să-l răstoarne, zdrobindu-l apoi sub șenile. Terenul era o așezătură și până la urmă părea arat tot. Tancurile rusești erau ceva mai încete, germanii fărâmară multe dintre ele, rușii căutau să se retragă dar nu li se dădea voie, mereu germanii îi învăluiau și îi sileau la luptă...

Cota 165 a fost apărată cu strășnicie timp de două săptămâni, în încercarea de a răzbi până la încercuire, de unde se primeau apeluri disperate. Acest obicei a fost aproape de a se îndeplini, căci la un atac pe care l-am dat de la Cotă, am ajuns în vale, cucerind mult armament și tunuri. Au fost găsite butoaie cu votcă puse pe sănii, cum fuseseră aduse să le dea soldaților înainte de atac, pesemne de aceea veneau în turmă ca oile drept în bătaia mitralierelor noastre. După acest atac reușit, rușii au schimbat tactica, mai ales că se temeau să nu piardă bătălia cea mare a Stalingradului, căci trupele din încercuire aflând că suntem în apropiere, căpătaseră nou curaj și luptau pe viață și pe moarte, așa infometăți și chinuiți de frig cum se aflau. Nenorocirea ni s-a tras de la aceea că flancurile asigurate de germani au fost prea slabe. Tocmai când credeam că îi vom zdrobi, atunci a venit vestea cea rea. Era seară deja, mă aflam lângă telefon, când văd că pica clapa de la Divizie și o voce aspră ceru să-i dau legătura cu Colonelul Bălțeanu. El era în altă ascun-

zătoare alături, aveau acolo telefon, făcui legătura și auzii discuția: Domnule Colonel, suntem încercuiți de ruși, au făcut al doilea cerc. Este ordin de la domnul general Munteanu ca în zorii zilei să părăsiți poziția în mare liniște ca să nu fiți simțiți de ruși... Această veste fu adusă la cunoștință întregului grup de comandă, toți intrară în panică. Căpitanul Brăilița veni la adăpostul grupului, unde era centrala, îi anunță pe agenții de legătură, vorbi și cu comandanții de escadroane, ca să se știe de toți care este ordinul. Agenții plecară și ei, imediat ce se întunecă.

Îl întrebai atunci pe căpitanul Brăilița: „Domnu’ Căpitan, dar eu ce mă fac cu materialul acesta telefonic, căci am înșirat atâtea fir pe câmp și atâtea telefoane?” „Ascultă, măi băiatule, ai auzit care e ordinul, nu strângi nimica, noi să scăpăm cu viață de-om putea, așa că ne-am înțeles, lași totul aci pe loc!”

Dimineața până în ziua am părăsit poziția, trupa s-a încolonat și s-a pus în marș forțat, retrăgându-se tot prin locuri necunoscute. După amiază am ajuns alte coloane, erau aci Divizia 7 Cavalerie, Reg. 1 și 2 Blindat și Reg. 21 Blindat german. Imediat am fost întâmpinați cu foc de tunuri și brandurile rusești. Unitățile noastre blindate s-au răspândit în formație de luptă pe un sector de numai 2 km, iar Divizia 7 Cavalerie venea în urma tancurilor. Acum era momentul cel mai greu, căci rușii și-au concentrat tunurile și brandurile încât făceau prăpăd nu alta. Deodată se auzi un glas: „fiecare pe socoteala sa!” Și într-adevăr era ceva îngrozitor, scrâșnet de tancuri și blindate, explozii de proiectile, o hărmălaie cumplită în care asurzeai, numai vedeai cum alături de tine unul pică rănit, altul mort, unii se agățau de tancuri, alții reușiseră să se urce pe ele, dar din ei picau jos răniți, alte mașini și tancuri treceau peste ei, îi măcinau cu șenilele, zăpada era toată roșie de sânge și de carne de om. Strigăte de ajutor, din toate părțile, dar cine să mai poată da ajutor, fiecare era cu viața lui într-un fir de ață, unii mai ușor răniți se agățau de tancuri ca să nu rămână prizonieri, un măcel ce nu s-a mai văzut, nici nu s-a mai auzit... Cum să scap, Doamne, de-aici? Văzui un cal care era agățat de alt cal ce trăgea un cheson de brand. Strigai la soldatul care-i mâna să taie ștreangurile și să dea bătaie. Răspunse că nu ar lăsa chesonul. „Lasă chesonul ăla, că viața ta e mai scumpă, îi strigai tăind totodată cu baioneta căpăstrul care era între cai. Urmează-mă, mai strigai, că aici nu mai e de stat!”

Proiectilele șuierau pe sus, credeai că acum o să cadă pe tine, în jur numai cai fugind sau căruțe cu cai hurducându-se printre altele sfărâmate și cai morți sau sfărtecați, care numai băteau din picioare. Și nu mirosea altceva decât a fum și a gaz de explozie și a moarte înșănăgerată. Doar tancurile mai înaintau, s-ar fi zis că rușii nu aveau aci tunuri antitanc, nici unul nu fusese distrus și rușii au părăsit acel sector, neputând să închidă cercul. Divizia 7 Cavalerie avu mari pierderi în oameni, iar armamentul greu fusese lăsat pe loc. A fost o retragere chiar mai grea decât cea de la Boicoi, însă de data asta oamenii nu s-au mai risipit, s-au ținut în grupuri și norocul a fost că nici rușii nu au avut pe moment trupe motorizate, cu care să ne învăluie în această retragere. Poate însă că le-au avut dar n-au vrut să le arunce în luptă, întrucât și ei avuseseră pierderi mari și o nouă înclăștare ar fi fost pe viață și pe moarte. S-au mulțumit deci cu respingerea trupelor româno-germane

care amenințau să ajungă la încercuirea știută. Oricum, alte trupe românești sau germane nu mai erau, care să ne sprijine.

Se făcu seară, trupele trecuseră de barajul acela cumplit și se retrăgeau pe un drum de pământ, alții direct peste câmp, fără să se îndepărteze de drum. Am dat peste o linie de soldați români, era un batalion de pedeapsă de la Sărata, în uniformă italiană și cu arme italiene, niște carabine mici, vorbeau între ei stând în picioare, altfel nu se putea sta de frig. Ne-au întrebat ce se întâmplă și unii le-au răspuns ce am pățit, ei au rămas pe loc iar noi ne-am retras în continuare până la niște șuri, unde ne așteptau ofițerii.

Eram călare pe acel cal, neatinși nici eu nici calul, când m-a văzut lt.-colonelul Bălțeanu a exclamat: „Ai scăpat, sergent!“ „Da, i-am răspuns, cu ajutorul lui Dumnezeu...“ El mi-a ordonat: „Du-te în drum și strigă „Regimentul 11 Călărași să se adune aici, la șurile astea!“ M-am dus în drum și am început să strig: „Regimentul 11 Călărași purtat, veniți la șurile astea, e aci domnul colonel Bălțeanu care vă cheamă!“ Se făcuse întuneric, dar trupa s-a adunat ca la un semn, sau ca puii când îi cheamă cloșca. Ne-am adunat deci în coloană și ne-am pus în marș, mergând noi toată noaptea aceea, până dimineată, când ne-am așezat pe poziție, la marginea unui sat. A trecut fiecare la escadronul sau la plutonul și la grupa sa și atunci s-au văzut pierderile care au fost, căci avusem un sector mare de apărare. Germanii ne-au adus iar armament, muniție și mâncare, își dăduseră seama că fără noi totul e pierdut.

Pe acest aliniament nu s-au mai dat atacuri, am rămas în defensivă căutând să ne păstrăm oamenii, căci unele grupe rămăseseră numai cu jumătate din efectiv, iar din unele grupe mai rămăsese o echipă. Rușii în schimb, încercau să spargă frontul în unele puncte, ca să se învâluie ei având multe trupe, iar germanii căutând să apere drumurile principale spre orașe, câmpul rămânea deschis, sau erau doar rare grupe de trei oameni, cu mitralieră sau pușcă mitralieră și grenade. Rușii atacând cu un pluton sau chiar cu o companie, echipa de trei români sau germani trăgea nebunește cu mitraliera și țineau astfel focul până rușii se retrăgeau numai cu pistoalele în mână, lăsând pe loc armamentul și jumătate din oameni, uneori și mai mulți. Mai picau și din oamenii noștri, dar prea puțini, însă făceam ravagii în unitățile rusești care atacau.

Eram la grupul de comandă când a avut loc următorul dialog între Căpitanul Brăilița și comandantul Regimentului:

— Ce părere aveți, domnule Colonel, de diviziile noastre încercuite la Stalingrad?

— Nu pot să spun cu siguranță, dar după părerea mea ele nu vor mai putea ieși.

— Credeți că se vor preda?

— La urmă, după ce se vor decima complet. Nu cunosc pe comandanții de la Divizia 22 Infanterie, dar îi cunosc bine pe cei de la Divizia 1 Cavalerie și mai cu seamă pe colonelul Bădescu, comandantul Reg. 1 Roșiori și n-aș crede ca el să se predea, căci îi știu firea.

— Oare germanii vor mai încerca să spargă încercuirea rușilor?

— Nu prea cred, mi-e teamă că asta a fost ultima încercare, iar dacă n-am reușit să le zdrobim frontul la cota 165 rușii erau gata-gata să facă un al doilea cerc.

— Mi se pare că s-a făcut o mare greșeală că nu s-a prevăzut ofensiva rusească. Cine să fie de vină?

— Brăilița, ascultă la mine, o victorie nu se câștigă numai pe câmpul de luptă, ci și prin diplomatie și spionaj, e greu să ne pronunțăm acum, nu avem datele complete, dar părerea mea e că germanii nu au un spionaj serios, ei n-au avut informații exacte despre ceea ce se petrece dincolo de Volga; ori, trebuie să admiteți, miza era prea mare, însă, vezi, ei n-au reușit acest lucru, altfel n-ar fi retras atâtea trupe în vest, lăsând frontul în așa măsură slăbit, doar cu aceste trupe de șoc, cum le numesc ei.

— Dar s-a văzut bine că trupele astea de șoc nu pot face față, domnule Colonel.

— Așa este, germanii i-au considerat pe ruși prea slabi, ori ei dispun totuși de efective practic nelimitate, iar în ultima vreme dispun de armament american. Ai văzut și tu că hainele lor sunt americane, de culoare kaki, iar aviația este de asemenea americană, așa că situația s-a schimbat radical, ei au fost bine echipați pentru ofensiva de iarnă.

— Nu creșteți, domnu' Colonel, că ar fi vorba și de o trădare aici?

— Nu, nu, sau mai știu eu, depinde la cine te gândești și ce înțelegi prin trădare. Desigur că nu te poți gândi la trădare din partea lui von Paulus, sau a generalului Petre Dumitrescu, comandantul Armatei a III-a, cel mult la incompetență din partea celor care răspund de spionaj sau de aprovizionare. Așa au loc pe front mari nenorociri, cu pierderi de vieți omenеști și atâtea suferințe... Dar vezi, așa e la război, omul de rând are cel mai mult de pățimit. Or, tu știi bine, noi nu am dorit acest război, nu l-am dorit în nici un fel, el ne-a fost impus. Politica marilor puteri ne-a smuls părți mari din trupul țării, iar vecinii noștri voiau să ne mai ia și ce rămăsese, pur și simplu voiau să ne șteargă de pe harta lumii. Asta nu era de admis, în nici un caz, și mai ales când e vorba de român, care își iubește glia.

— Însă vedeți unde am ajuns noi acum și unde ne lăsăm ciolanele. Ce vor zice părinții și copiii noștri când vor afla că noi am murit sau căzut prizonieri în pustiul ăsta rusec?

Colonelul ofta din greu, apoi răspunse:

— Vor plânge, vor înjura și vor blestema!

— Pe cine, domnu' colonel?

— Mai întrebi? Pe cine i-a trimis aici și pe cine n-a avut grijă de ei!

— Cam așa mă gândesc și eu...

— Gândești, nu gândești, dar asta e situația, numai nu uita un lucru: noi ofițerii și soldații am depus un jurământ: să ne slujim patria oriunde ne trimite ea; ori jurământul ăsta e sfânt pentru cine are un suflet de român...

— Totuși, domnu' colonel, vă spun drept că îmi dau lacrimile când văd atâtea moarte, chin și suferință, iar dacă mă gândesc la cei din încercuire, în ce condiții rezistă ei acolo...

— Brăilița, ascultă la mine, dacă nu erau trupele românești acolo, de mult s-ar fi predat germanii, dar vezi, că românul știe să îndure foamea și frigul și toate mizeriile, numai să nu rămână prizonieri.

Stăteam la grupul de comandă al regimentului, aflat într-o căsuță cu ferestre mici, acoperită cu trestie, lângă centrală, nu departe de cup-torul de pământ în care ardea băligar de grajd și îi ascultam pe cei doi comandanți discutând despre soarta războiului.

Pe moment situația frontului se stabilizase, iar armamentul pierdut a fost recuperat. Măncarea ne sosea, încât ostașii nu mai flămânzeau cu zilele. Într-o noapte am făcut prizonieri vreo douăzeci de ruși pe care i-am dus la regiment și de acolo la Divizie.

După trei zile în acel sat, am primit ordin de retragere, care de data asta s-a produs în condiții bune. Fiecare grup de comandă avea câte patru sănii cu cai, în sănii aveau loc toate aparatele, telefoanele, bobi-nele și radiourile căpătate de la germani: două „geuri“ și două „rete-feuri“ precum și un radio „feu“ care prindea știri de pe o rază de până la 25—30 km. Această retragere a durat aproape o săptămână și pe par-curs lucrurile s-au înrăutățit, n-am mai primit mâncare, mășăluiam zi și noapte până ajungeam la un nou sat, acolo intram prin case, să ne mai încălzim, întrebam și de mâncare, dar sătenii nu aveau nici ei, une-ori mai găbjam vreun vițel, vreo oaie, ceva păsări le tăiam și le fierbeam la bucătărie, mâncam acea ciorbă, dar era puțină, de unde să ajungă la atâția oameni câți eram noi?! Am ajuns să tăiem și cai, nu mai căutam ce fel de carne este, numai să fie ceva de mâncare!

După zile și nopți de marș forțat, într-o după masă am ajuns în orașul Cutelnicov. Chiar la stânga, cum am intrat am dat de o clădire lungă, cu etaj, aici era magazia de pâine a germanilor. Am năvălit pe ea, din una mâncau că erau doritori de pâine, după atâtea zile, alta o băgau în desagul de merinde. Era o pâine mare cam de 2 kg, lungă și neagră iar pe coajă se vedea bine cum făina a fost amestecată cu rume-guș de stejar. Tare bucuroși eram chiar de o asemenea pâine, mâncam la ea ca lupii, când deodată se aude uruit de avioane dinspre nord. Se apropiară și ne-am dat seama după uruit că erau rusești, avioane RATA. S-a dat ordin să ne ascundem fiecare pe unde vom putea, ne traserăm pe la streșinile caselor de pe stradă. Când ajunseră deasupra orașului, unii le numărară și spuneau că sunt patruzeci, de cum au ajuns primele au și lăsat bombe, dar imediat se ridicară de undeva patru avioane germane, erau niște Messerschmituri cu patru motoare, ele s-au apro-piat în viteză de avioanele rusești și au doborât la iuțea un avion, pi-lotul a reușit să se arunce cu parașuta, restul avioanelor rusești s-au re-tras, iar cele germane le-au urmărit. Pilotul rus cobora încet cu parașută drept deasupra unui câmp deschis de la marginea orașului. A fost trimisă o grupă de soldați ca să-l prindă când va ajunge jos, chiar așa s-a pro-cedat și pilotul prins a fost dus la Divizie.

După retragerea avioanelor rusești, trupele noastre au intrat din nou în marș, străbătură orașul până la marginea sa nordică, unde au primit ordin să ocupe poziții. Regimentul 11 Călărași Purtat a primit sectorul gării și spre dreapta până la un canton din cărămidă netencuit, unde s-a plasat grupul de comandă. Am instalat imediat centrala telefonică în acel canton, trimițând telefoniști cu fire la Divizie și pe la escadroane, în timp ce ostașii ocupaseră poziție pe terasamentul căii ferate. Avioanele rusești bombardaseră clădirea gării, când se retrăseseră de peste oraș. Nu mult după aceea, soldații au dat de niște vagoane sparte, în care au

găsit sticle de băutură și butoaie de bere, deci s-au năpustit asupra sticlelor, le-au desfundat și au început să bea. Se pare că era băutură pe care o aduseseră germanii pentru sărbătorile Crăciunului. Cum soldații erau flămânzi și tare obosiți, repede li s-a urcat băutura la cap, nu le-a trebuit mult și au început a cânta sau a se striga între ei, făcând mare hărmălaie. Locotenent-colonel Bălțeanu și căpitanul Brăilița, văzând că nu mai au cu cine se înțelege, umblau totuși printre oameni, spunându-le să nu mai bea, să nu facă gălăgie, că rușii sunt la numai cinci km distanță de noi. „Vreți să rămâneți prizonieri?” Dar soldații nu mai țineau seama de nimic, petreceau mai departe bând și cântând, cine le mai putea scoate sticlele din mâini? Uitaseră de frica rușilor, iar ofițerii erau tare îngrijorați ce-o să urmeze... Iar în zorii zilei rușii ne-au și atacat. Ostașii s-au plasat pe poziții dar sticlele erau tot lângă ei. Colonelul Bălțeanu a raportat la Divizie, care se afla în partea de sud a orașului, despre acest atac. În fața rușilor în înaintare se mișcau cinci tancuri grele T 34, dintre cele care ne înspăimântaseră atâta la Boicoi, însă acum nu se mai temeau așa de tare de ele, ostașii le considerau un fel de jucării, strigând: Veniți încoace să ne batem! Curajul omului beat! Locotenent-colonelul era grozav de îngrijorat, își frângea mâinile, întrebându-se „ce mă fac cu ăștia? o să ne ia rușii prizonieri pe toți. Nu am tunuri antitanc, muniții nu avem, suntem luați pe nepregătite!” Situația era foarte critică, rușii se tot apropiau, ai noștri nu mai trăgeau, deja terminaseră muniția ce-o avuseseră, iar grenade nu aveau... Rușii se apropiau clipă de clipă, trăgând cu tot armamentul ce-l aveau, ai noștri stăteau cu capul ascuns după șinele căii ferate, cantonul era bătut grozav dar gloanțele nu răzbeau prin zidul de cărămidă arsă, însă schije au rupt firele telefonice, mai funcționa doar legătura cu Divizia. Când rușii au ajuns la numai 100—130 m distanță, colonelul și căpitanul Brăilița s-au retras de la canton cu o mașină, ascunzându-se după colțul primei străzi. De la Divizie îl strigau la telefon să raporteze situația, dar cum nu mai era de față, m-am prezentat eu, mă întrebară unde este domnul lt.-colonel Bălțeanu și eu raportai că domnul comandant e dus la trupă, ca să-i mențină moralul, că liniile telefonice au fost rupte de schije, iar rușii sunt foarte aproape de liniile noastre.

Abia lăsasem jos telefonul și văzui că în spatele cantonului a oprit o mașină germană, din ea au coborât repede cinci soldați care aveau în spinare ceva ca stropitoare de vic, erau aruncătoare de flăcări, fiecare soldat german a trecut în fața unui tanc, unul dintre ele venea pe drumul de canton, pe acesta îl vedeam cel mai bine, soldatul german a sărit în șanț și l-a mai lăsat să se apropie puțin, apoi deodată a dat drumul flăcărilor, tancul s-a roșit imediat, ca un cuptor, încât nici tanchiștii nu s-au mai putut salva; văzând aceasta, celelalte tancuri au întors și s-au retras apoi. Soldații români care așteptau cu baionetă la armă, pregătiți să primească lupta corp la corp, căci muniții nu mai aveau, văzând că tancurile se retrag, au început să strige, să înjure și să arunce după ele cu bucăți de piatră de pe linia ferată. Era și coniacul la mijloc, dar pe drept cuvânt ostașii se căliseră în luptă, mulți spuneau că ar avea curaj să sară pe tanc și să-i dea foc. Soldații români s-au întors bucuroși pe poziții.

Comandantul Bălteanu se afla din nou la canton când a sosit o mașină de la Divizie cu doi ofițeri germani ca să cerceteze de ce lt.-colonelul Bălteanu nu a răspuns la telefon. Se petrecuseră unele nereguli pe linia frontului, printre care și faptul că, în dreapta noastră, ostașii Regimentului 12 Călărași, fiind atacați, au bătut în retragere. Comisia m-a chemat la raport pentru că eu răspunsesem la telefon și eu am repetat în fața lor că domnul comandant fusese plecat printre ostași spre a le ridica moralul, căci liniile telefonice fiind rupte, nu se putea menține legătura cu escadroanele. S-a notat așa cum am declarat, apoi comisia a plecat la Regimentul 12 Călărași, iar domnul lt. colonel mi-a mulțumit că am știut cum să le răspund.

La atacul din acea dimineață au fost împușcați cei opt cai de la grupul de comandă, iar sentinela a fost de asemenea împușcată mortal, alte pierderi n-au mai fost pe la escadroane. În zilele următoare rușii n-au mai atacat. În orașul Cutelnicov am stat în săptămâna dintre Crăciun și Anul Nou 1943. În oraș erau multe magazine alimentare părăsite de germani, e drept că rușii cuceriseră de câteva ori orașul, dar nu reușiseră să ia mare lucru, fiind respinși de fiecare dată. Acum aceste magazine intrară pe mâinile noastre, așa că mâncare era din belșug, dar mai cu seamă carne, iar cei de la Regimentul nostru găsiră în gară pachete cu felurite mâncăruri și prăjituri, ba chiar și bricege, lame de bărbierit și băuturi speciale, colete trimise soldaților germani de sârători, așa că eram foarte mulțumiți; la război se mai întâmplă și din astea, după multă foame să dai de multă mâncare...

Comandantului nostru de Regiment îi venise ideea să facă Revelionul cu toți ofițerii aici, la canton, așa că îmi dădu mie în grijă să mă ocup de-ale mâncării și băuturii. Dintr-o magazie luai o pulpă de vacă, iar din vagoanele sparte două butoașe de 25 l cu bere, apoi coniac, lichior, mai multe sticle de vin roșu și alb, în plus niște conserve cu carne de porc și, cu două zile înainte de sfârșitul anului, toate pregătirile erau gata.

Într-o zi, înainte de prânz, o mașină germană opri în fața grupului de comandă al Regimentului. În mașină era un ofițer care voia să ajungă imediat la comanda Diviziei, dar nu cunoștea drumul, avea deci nevoie de un însoțitor. Nu aveam oameni, unii erau de serviciu, alții se odihneau într-o cameră, căci făcuseră de noapte, iar pe unii îi trimisesem prin oraș, să mai facă rost de alimente pentru Revelion. Ofițerul german se grăbea, așa că mă dusei în dormitor, cu gând să-l rog pe Caporalul Scânțele să se ducă el. Îl găsii pe Scânțele Petru în chefuri, când m-a văzut, a luat halba cu bere, în care era și 'rom, dându-mi să beau, m-am ferit, spunând că am treabă și îi spusei să se echipeze ca să-l însoțească pe ofițerul german până la Divizie; Caporalul îl înjură, spuse că el nu se duce, iar pe mine mă forță să beau. Pusei halba numai de formă la gură, îl rugai încă odată, el nu vru și plecai de acolo supărat, căci mașina aștepta în stradă.

Am urcat eu în mașină și i-am condus până la Divizie, apoi repede m-am întors, dar pe jos și era distanță cam un km. De departe am văzut o mașină germană și o mulțime de soldați care se frământau unii cu alții, mă grăbii să văd ce este, ce s-a întâmplat; dădui zor și văzui un

soldat german între ai noștri, care îl pusese ră jos și bușumau la el. Din
acea învălmășeală un soldat mă văzu și-mi strigă: „Schinteie e mort, l-a
împușcat blestematul ăsta de german!“ Mă infuriai grozav, scosei pis-
tolul și îl despiedecai, hotărât să-l împușc, strigai la soldați să se dea de-o
parte, dar ei nu se retraseră, erau toți peste german și loveau în el ca
în tobă. Agitația lor mă cuprinse și pe mine, aș fi tras în el, dar îmi
era teamă să nu nimeresc cumva pe altul, împiedicai pistolul Staier, mă
băgai printre ostași și îl lovii de trei ori cu pistolul în cap pe german,
rănindu-l; sângele țâșni, de parcă l-aș fi înjunghiat, îi curgea pe față și
pe haine. Abia acum îl vedeam bine: era un tânăr căm gras, cu păr roșu
în cap, furia nu-mi trecuse, poate l-aș fi împușcat și acum, dar nu prin-
deam momentul, iar soldații mai să-l omoare în bătaie; un ostaș de la
Reg. 12, voinic, îi infundase mâinile în păr și nu-l mai slăbea, ținându-l
jos, iar ceilalți băteau la el. Nici n-am simțit când a sosit lt. colonel
Bălțeanu, a sărit imediat între noi, era cu doi ofițeri germani, strigând
să ne dăm la o parte. Ne-am dat la o parte, ofițerii germani s-au dus
la acel soldat, au pus mâna de l-au ridicat, nu se prea ținea pe picioare,
amețit cum era de bătălie, dar și beat, plin tot de sânge. S-au răstit la el,
traducându-i domnului lt. colonel ce spunea, am înțeles că au să-i dea o
pedeapsă grea, pentru că la ei erau legi aspre de război. L-au urcat în
mașină și au plecat.

Am dat fuga în dormitor, dar mi s-a spus că Schinteie fusese deja
dus la infirmerie, acolo l-am găsit, întins pe jos pe o pătură, pansat la
gât, cu infirmierii pe lângă el. Mă uitam drept în ochii lui Schinteie,
care încă era viu, forăia din greu, neputând respira, căci fusese îm-
pușcat în gât iar glonțul ieșise pe la ceafă, după spusele infirmierilor.
Îl privii drept în ochi, vedeam că nu mai scapă, începui a plânge și
spusei: „Petre, ce-ai făcut? Cine îți crește cei doi copii ai tăi și pe ai lui
frate-tău încă doi, știi cum ai zis cătră mine că frate-tău a murit la
Nipru și i-au rămas doi copii mici, măcar tu să scapi ca să-i crești și
copiii lui...“.

Nu clipea, dar ceva viu mai pâlăia în ochii lui, așa că auzând aceste
cuvinte, deodată sări în sus, iar infirmierii l-au prins de subsuori. Când
a fost sus, a strigat cu o voce grozavă: „Schinteie e gata! Schinteie e gata!“
I s-au înmuiat picioarele, infirmierii l-au așezat jos pe pătură, cu fața
în sus, a închis ochii și a murit pe loc.

Cu Schinteie în dormitor mai fusese un ostaș degerat, pe care doc-
torul îl lăsase să se refacă și de la el am aflat cum s-au întâmplat lu-
crurile: Peste Schinteie care era în chef au intrat deodată trei soldați
germani; aceștia văzând pe jos niște scrisori împrăștiute, peste care Schin-
teie călcase, s-au răstit la el, că de ce calcă peste acele scrisori, care
sunt pentru soldații germani de la familiile lor, iar Schinteie a strigat
la ei să iasă afară; unul dintre germani i-a pus pistolul în gât și a tras
în el, acela a picat jos iar ei s-au dus și la soldatul cel degerat, să-l îm-
puște și pe el. Dar pocnetul împușcării s-a auzit la canton, cei de
acolo au sărit cu armele, se temeau să nu fi venit partizanii, mai ales
că numai cu două zile înainte partizanii împușcaseră 14 soldați germani,
după ce le scosese ochii, le tălaseră nasul și urechile. Ai noștri dând
fuga, germanii n-au mai avut curajul să tragă, au ieșit în stradă, cău-
tând să scape, iar pe cel vinovat au apucat să-l prindă ai noștri, cășu-

nând pe el cu bătaia... Deci era vorba de trei germani fugari și beți, care nu mai voiau să se întoarcă la unitatea lor, cum fusese și cazul celorlalți 14 germani, prinși de partizani. Asta se știa deja, mai ales că acest oraș fusese de mai multe ori în mâinile rușilor și ale nemților, iar unii soldați erau rătăciți și își făceau de cap.

Toți camarazii l-au plâns pe caporalul Schinteie Petru, dar eu voi fi fost cel mai necăjit, pierzând pe cel mai bun prieten, care era și cel mai destoinic telefonist. M-am gândit să-i fac o cruce și să-i scriu numele pe ea, le-am spus asta și celor din grupa de comandă, că așa s-ar cuveni drept recunoștință, căci de poșciug nu putea fi vorba. Rămăsese ca mâine să-i săpăm cumva groapa, deși pământul era înghețat bocnă. Astea s-au întâmplat în ultima zi a anului 1942, care se încheia cu o mare întristare pentru noi. Nu ne mai era gândul la petrecerea de Revelion, ne întrebam ce ne-ar putea aduce ziua de mâine, sau ceasul următor, căci cu inamicul în față sau cu un criminal în familie e același lucru. Ofițerii se întristară și ei, văzând acea faptă mărșavă petrecută între soldați aliați, iar lt. colonel Bălțeanu nu mai pomeni nimic despre Revelion, foarte abătut de cele întâmplate.

Se făcuse seară, toți s-au răspândit pe la posturile lor, doar caporalul Scânție a fost lăsat în infirmerie, rămânând ca înmormântarea să se facă a doua zi.

Pe front era liniște, nu se auzea nici o împușcătură, întunericul se lăsă cu o ceață deasă, de nu se vedea nimic înainte. De la postul de comandă se vorbea numai prin telefon cu comandanții de escadroane. La un moment dat sună telefonul de la Divizie: „halo, halo! Dați-ne pe domnul colonel Bălțeanu!“ „Imediat“, fu răspunsul. „Da, eu sunt.“ „Uițiți care este ordinul: rușii au încercuit Cutelnicovul este ordin să ne retragem chiar în noaptea asta, pe drumul spre Morozovskaia, dacă va mai rămâne deschis și nu l-ar ocupa rușii...“ „Da, am înțeles, răspunse lt. colonelul Bălțeanu. Dar ce fac cu materialul, că nu poate fi strâns așa repede? îl întrebai. Din materialul de transmisie se ia ce se poate, îmi răspunse, iar restul rămâne pe loc noi căutăm să-i scoatem de aici pe oameni mai întâi, să nu rămână prizonieri... Încărcați ce puteți în săni și dați bătaie, iar eu voi veni în urmă cu trupa. Dete ordin și la escadroane să înceapă imediat retragerea.

Luai ce se putea în grabă din materialul de transmisie și plecai cu căpitanul Brăilița, cu sania, căutând să ajungem la drumul de ieșire din încercuire, gândindu-mă cu mare jale la prietenul meu, Caporalul Schinteie, rămas neîngropat. Vezi, Iosife, ce înseamnă războiul, zise căpitanul Brăilița, de parcă mi-ar fi citit gândurile, nu poți face nimica, nici să te salvezi pe tine, dar să mai ajuți pe altul, sau să-ți faci datoria creștinească față de un mort de-al tău... Ne este viața în pericol și bine-ar fi să scăpăm măcar unii dintre noi...

Dimineața am oprit într-un sat și am așteptat să ne ajungă din urmă trupa: a sosit și ea după amiază, fără pierderi, căci rușii n-au reușit să-i prindă în cerc, doar au tras cu tunurile în urma lor, însă de la mare distanță. Rușii se bazau pe faptul că nu mai exista un front continuu, ai noștri nu puteau sta în câmp deschis, făceam față doar la lupte locale; cum am mai spus, între diferitele noastre unități rămăneau goluri mari,

se făceau patrulări, dar asta nu era suficient, în cel mai bun caz primeam de veste că rușii vor să ne învâluiească și apucam să ne retragem în mare grabă. Trupa a ocupat poziție în acel sat, însă nu-și puteau săpa tranșee, pământul era înghețat, bătea vântul, zăpada era mare aci lângă sat, oamenii din sat dădeau mereu nămetii cu lopata ca să-și croiască drum. Ostașii nu puteau sta în picioare în acel viscol, mereu făceau cu schimbul.

A doua zi de dimineață, era 1 Ianuarie 1943, au apărut în față rușii, veneau în număr mare, lupta a început, au căzut mulți dintre ei, dar n-au putut să rupă frontul. Au căzut și câțiva soldați de-ai noștri, printre care plutonierul Deneliuc, lovit de un glonț. Am rămas pe poziție încă trei zile, apoi ne-am retras, căci de la Divizie veneau informații că inamicul vrea să ne încercuiască. Astfel ne-am retras mereu, opunând uneori rezistență pe moment, până în orașul Morozovskaia; traversându-l pe timp de noapte, se auzeau mari explozii, căci germanii au dat foc la magaziiile de alimente și de muniții ca să nu încapă pe mâna rușilor. Acest oraș era un centru foarte important, dar n-am reușit să-l păstrăm, inamicul avea trupe multe și înainta pe flancuri zeci de km, ca să ne încercuiască. Îndepărtându-ne noi, speranța trupelor de la Stalingrad s-a spulberat definitiv. Eram mereu împinși înapoi, atac după atac.

Ieșind din oraș am dat de o cale ferată și bariera fiind pusă nu se putea trece, căci trenurile germane circulau neîntrerupt, ei grăbeau evacuarea orașului. Trupele române și germane s-au îngrămădit toate la barieră, infanteria a reușit să se strecoare dincolo, dar coloanele de mașini și de căruțe erau îngrămădite și așteptau de mult timp, bariera nu se ridica de loc. Reg. 11 Călărași Purta a trecut cu piciorul calea ferată, printre trenuri, văzându-și de drum. Rămăsesem acolo, cu săniile grupului de comandă, unitatea mea se îndepărta, trebuia să găsim o soluție de a trece și noi, să nu ne pierdem de ai noștri, să nu încăpem pe mâna inamicului. Mi-a venit ideea să trecem pe partea stângă a convoiului, apropiindu-ne astfel de calea ferată, care era pe un terasament înalt, spusei ostașilor să desprindă caii de la sănii, trecându-i dincolo unul câte unul, apoi luarăm săniile pe mâini și le trecurăm pe rând peste linia ferată. Ne-am văzut deci dincolo de barieră, era mare lucru că trecusem, acum însă văzui că un cal era slăbit rău și nu mai putea fi înhamat la sanie, nu-l mai țineau picioarele să păsească. Ce să facem cu sania, cu materialele, cu oamenii care ar fi trebuit să mărșăluiească pe jos?! Caporalului Ursu Ion îi veni alta în cap: să se ducă să desprindă un cal de la vreo căruță germană, eu mă împotrivii, spunându-i că va fi împușcat pe loc. Caporalul Ursu își luă inima în dinți, se apropie de o căruță germană în care sforăia un soldat, uitând în ce situație eram cu toții; Ursu Ion desprinsese ușurel calul, să nu fie simțit, îl aduse la sanie și l-a prins în ham, lăsându-l acolo pe cel prăpădit. Am dat bătaie la drum, i-am ajuns pe ai noștri, apoi chiar i-am depășit, căci mergeau din greu, prin zăpada cea mare.

Primirea ordin să-i așteptăm în primul sat pe care-l vom întâlni. La intrarea în acel sat zărirăm o patrulă germană, le spusei camarazilor: „Încărcați armele și fiți pregătiți, că o să avem de furcă cu pa-

trula asta, calul e de-al lor și e însemnat cu seria lor.“ Ostașii mă ascultară, își încărcară armele și le țineau în poziție de tragere.

Ajunghând sâniile noastre în dreptul patrulei, strigă un gradat german „Halt!“. Oprirăm sâniile, se apropie acel caporal, se uită la calul cel mare, arată seria de pe crupa lui și ne spuse să-l dăm înapoi. Îi făcui semn să ne lase în pace și să se îndepărteze, îl amenințai cu pistolul, ceilalți din patrulă întinseră armele, gata să tragă. Strigai la ai mei: „Trageți de cum auziți primul foc“, iar ei întinseră armele către germani, care erau de două ori mai puțini și nu avură curajul să deschidă focul. Atunci strigai la ai mei: „Dați bice cailor, dar tot cu armele spre germani și cu ochii pe ei, să nu ne surprindă!“. Astfel ne îndepărtarăm, iar germanii rămăseră locului, păgubiți de acel cal.

În al doilea sat am așteptat trupa, apoi am stat acolo doar o zi și o noapte, după care ne-am pus iarăși în marș pe timp de noapte. Inamicul a simțit că ne retragem și ne-a urmărit cu câteva avioane, care au aruncat rachete luminoase, probabil ca să se vadă mai bine. Lt. Col. Bălțeanu a ordonat să ne culcăm pe burtă și să azvârlim zăpadă pe noi, ca să fim camuflați, avioanele s-au învârtit cât s-au învârtit, probabil că nu ne-au văzut, nu au mai bombardat, ci ne-au lăsat în pace, iar după plecarea lor ne-am pus din nou în marș, dar bieții de noi, unii erau așa întepeniti cum stătuseră în zăpadă că nu se mai puteau mișca deloc, aceștia au fost puși în sâni și duși la ambulanța Diviziei. Au fost zile și nopți cumplite de îndurat la acel început de an 1943, trupe de rezervă nu aveam. Divizia 7 Cavalerie împreună cu Regimentele 1 și 2 Motorizat românești și cu Reg. 22 Motorizat german trebuiau să asigure ariergarda-frontului în retragere.

A urmat o nouă ofensivă româno-germană, am recucerit orașul Cotelnicov, dar nu pentru mult timp, deși unii ofițeri aveau mari speranțe că vom ajunge din nou la Stalingrad... Am ajuns în schimb să fim împinși până la Don, aci primirăm ordin să ocupăm poziție pentru apărarea podului, se îngrămădiseră multe trupe și ordinul a fost ca mai întâi să treacă trupele motorizate, iar Divizia 7 să asigure retragerea.

Rușii ne presau, atacând cu tancurile, așa că într-o noapte Divizia a fost transportată în mare grabă dincolo de pod, cu ajutorul mașinilor de la antiaeriana română, rămânând de cealaltă parte doar coloanele de transport și grupurile de comandă, care aveau sâni și cai, deci au fost lăsate la urmă. Ajunghând cu grupul de comandă la pod am fost opriți de grupele germane care făceau de gardă, am fost somați să lăsăm căruțele și sâniile, să desprindem caii și să trecem cu ei de mână mai repede, punând pe cai strictul necesar, căci nu se știe cât mai rezistă podul. Trebuia să ascult de ordin, am lăsat în sâni tot ce n-am putut arunca în grabă pe cai. Când se lumina de ziuă am ajuns la niște saivane unde era cantonat Reg. 11 Călărași; aci ne-am și odihnit până spre seară, iar apoi am pornit în marș și am mers toată noaptea, în zori ajunghând în alt sat, unde am ocupat poziție.

Am stat acolo trei zile, în acest timp a nins, zăpada a fost viscolită, s-a strâns înaltă prin sat până la streșina caselor. Nu rămăneau afară decât santinelele, care se schimbau una după alta. „Îți îngheța scuipatul în gură, nu alta!“ Apăru o trupă din avangarda inamicului, a

trebuit să ne retragem iar. Acum așa făceam: la apariția inamicului, deschideam focul cu tot armamentul și trăgeam dezlănțuit, producându-le rușilor mari pierderi, apoi părăseam poziția, ca să nu pierdem din oamenii noștri. De atacat nu mai era vorba, mai ales că acum se aflase că trupele de la Stalingrad au capitulat, se spunea că vom lupta în retragere până se imprimăvărează. O parte din ostași, care erau degerați sau cumva bolnavi, erau imediat trimiși în țară, se primise ordine ca efectivele să rămână cât mai mici, așa că plecau grupuri-grupuri de ostași în țară, cu bilete medicale.

Ne retraserăm tot noaptea, ca de obicei și intrând ziua într-un sat nu ne oprirăm acolo, ci mărșăluirăm în continuare; la ieșirea din sat văzurăm un soldat german care legase un vițel cu funia de gât, iar vițelul care venise până aci, fără împotrivire acum nu mai voia să meargă de fel; germanul îl trăgea, vițelul se dădea înapoi, ostașii noștri priveau și făceau haz, până și ofițerii o dădură de râs de cazna germanului. Atunci se repezi un ostaș român, îl rugă pe cel german să-i dea lui vițelul să-l mâne la drum, germanul se învoi; românul luă un spin ce se găsea pe jos, prinse vițelul cu o mână de funie, trecu lângă el și începu să-l lovească cu spinul la picioarele din spate și pe sub burtă, iar vițelul o luă din loc la trap. Se puse germanul pe râs, hohotea și bătea din palme, râdea toată trupa și ofițerii, iar unul strigă: „Veți fi voi deștepți la mașinile voastre, dar la mânat vițelul fu mai deștept românul“!

Ne făceam rost de mâncare care cum puteam, proviziile nu veneau regulat, eram noi sub subzistență germană dar aprovizionarea se făcea cu anevoință, iar noi eram mereu în mișcare.

Acum ne retrăgeam spre Doneț, ziua și noaptea, pe frigul cel mare și prin zăpadă pân-la mijloc, era luna lui februarie a anului 1943, unii se mai urcau și în mașinile germanilor, nemaiputând umbla pe jos; păs-larii din picioare erau sloi, nu mai puteai îndoi piciorul în ei, s-au umflat atât de tare că trebuia să spinteci tureatca lor cu un cuțit, altfel nu puteai umbla. La început germanii i-au primit pe români în mașinile lor, apoi n-au mai vrut să-i lase, căci românii umblau la alimentele, fiind flămânzi rău; acum treceau coloane întregi de mașini și nu voiau să mai oprească spre a ne lua, așa că s-au iscat certuri și chiar încăierări între români și germani din această pricină. Noi ne târam prin zăpada la piept, iar ei treceau cu mașinile goale... Și ne tot retrăgeam...

Trupele regulate, cum era Divizia 7 Cavalerie, se retrăgeau în ordine, mereu pregătite de acțiuni, erau însă multe grupuri de infanterie care își pierduseră complet armamentul, având asupra lor doar puști și pistoale pentru a se apăra de partizani. Se aflau în retragere și detașamente de recruți de la „peseuri“. De la capitularea unităților de la Stalingrad, moralul ostașului scăzuse mult, ofițerii-medici au început să dea bilete de trimitere în țară, iar germanii pare să fii simțit ceva, se născu un fel de vrajbă mocnită... Într-una dintre nopți am intrat cu grupul de comandă în casa unor bătrâni. Era cald în încăpere, am vrut să-mi scot păs-larii, dar picioarele mi se umflaseră și n-am reușit, l-am rugat pe un camarad, a tras de ele dar nici el nu a reușit, au și început să mă doară tare, îmi venea să spintec păs-larii însă îmi părea rău de ei; până la urmă tot i-am scos. Cei doi bătrâni, se uitau la noi și se vă-

ietau: „Boje, boje!“ Apoi bătrâna puse un lighean cu apă pe cuptor, iar când se încălzi îmi aduse ligheanul, aşteaptă să-mi moi picioarele şi ingenunche, vrând să mă spele pe picioare cu mâinile ei. Îi spusei „spasiba, spasiba“, dar nu o lăsa, îmi fu ruşine, de atâta bunăvoinţă, mă uitai cum ochii ei verzi înotau în lacrimi, văzui icoana Sfintei Fecioare într-un ungher al camerei, sub o candelă — cei doi bătrâni plângeau suferinţele pe care le aducea războiul... Am dormit o noapte la căldură. În revărsatul zorilor am reluat marşul.

Am ajuns la Doneţ, aci podul era în bună stare, Divizia I-a trecut fără dificultăţi, apoi marşul a continuat zi şi noapte până în oraşul Stalino; am trecut apoi pe la minele de cărbuni Sotki I şi Sotki II, aci iar am dat de nişte grupuri de recruţi veniţi din ţară, care n-au mai fost aruncaţi în lupte ci ne-au însoţit în retragere. Aci am văzut manifeste aduse din ţară în care se făcea apel la ostaşii români să lupte pentru ţară şi credinţă, afişele erau semnate de Mareşalul Ion Antonescu. Însă străbătând satul, din grupul de recruţi a ieşit un ofiţer care a strigat: Să nu mai moară ostaşul român, el a luptat destul, ajunge! Ofiţerii noştri ascultau aceste cuvinte, dar nu au spus nimic, au continuat drumul.

Zi şi noapte în marş; suferinţe mari, frigul năpraznic şi vântul care bătea fără încetare; ostaşii mergeau câte trei, ţinându-se de braţe din cauza vântului hain, înveliţi cu foaia de cort peste cap sau cu păturile, abia mai mişcându-şi picioarele în păslarii înzăpeziţi, îngheţaţi. Noaptea rătăceam drumurile, aşa se întâmplă de mai multe ori, am început să luăm ruşi bătrâni drept călăuză de la un sat până la altul, care erau destul de departe unul de altul, apoi îi schimbam, luând călăuză alt moşneag, deşi ei se mai împotriveau, dar îi luam cu forţa, căci n-aveam de ales. Cât despre mâncare, de la săteni nu prea puteam scoate ceva, nu aveau nici ei, sau ascundeau puţinul de-l aveau, zicând „nicevo, nicevo“.

Înainte de a ajunge la Nipru am trecut prin nişte sate de cazaci, aceştia ne-au primit mai cu bunăvoinţă, drept e şi că erau mai înstăriţi, spuneau că lor le-a lăsat Stalin câte şapte desiatine de pământ în folosinţă şi se vedea că au cai de lucru, câte o vacă, nişte oi şi un porc — dând statului cote pentru asta — dar aveau gospodării bune, paturi în camere, mese şi scaune, nu ca ruşii pe care-i văzusem mai înainte, care n-aveau asemenea obiecte prin case şi dormeau jos, pe rogojini, sau pe cuptor. Ospitalitatea cazacilor s-a văzut prin aceea că ne-au dat de mâncare şi o băutură făcută din sfeclă: s-au încins şi petreceri, cu cântece şi jocuri şi ne minunarăm să-i vedem jucând pe masă, cu paharul pe frunte, sau cu iscusite bătăi din picioare sau din mâini; la un pahar de băutură, ai noştri încinseră nişte jocuri româneşti. Instrumentele la care cântau erau balalaice şi acordeoane cu sunete voioase, aşa că în cele trei zile cât am rămas la cazaci parcă uitarăm de greutatea războiului, ni se păru că am fi la noi în ţară...

Dar se vede că situaţia pe front era critică, primirăm ordin de retragere din satele căzăceşti; nu puturăm ocupa alte poziţii, inamicul ne presa fără cruţare, respingându-ne mereu înapoi. Divizia 7 Cavalerie asigura ariergarda marilor unităţi ce se retrăgeau. Seara târziu ajunserăm

la Nipru, era întuneric beznă, din cauza ceții niciodată nu se vedeau stelele — trebuia asigurată trecerea Niprului, se adunaseră nenumărate unități și, încurcătura cea mare, că nu se afla nici un pod. Însă Niprul era înghețat bocnă, au fost trimiși pionerii să sondeze gheața și unde au găsit că e mai groasă pe acolo au indicat să treacă trupele. Ordinul a fost ca trecerea să se facă în ordine perfectă, fără îngrămădiri, căci gheața n-ar fi rezistat. Rușii știau în ce situație ne aflăm și veneau cu grăbire în urma noastră, să provoace panică. Trupele noastre treceau, pe cât se putea de repede și fără buluceală, dar inamicul se apropiase încât se auzeau focurile de pistoale. Încurcătura era tot mai mare, căruțele se împiedicau printre mașinile de la trenurile regimentale, coloane întregi se urmau de mașini, tancuri și chesoane de tunuri, încât infanteria abia se mai strecura pe margini, se auzea gheața pârâind, „acum-acum ne scufundăm în Nipru“ ziceau ostașii. A intrat un pic de frică și în ofițerii Diviziei a 7-a, așa că într-un timp s-au gândit să ordone trecerea Niprului, căci rușii erau aci. Pe șoptite s-a primit ordinul și fără să fim simțiți am ajuns la mal și am intrat pe gheață. Toți eram încremeniți de spaimă să nu se rupă gheața, căci se și vedeau crăpături mari, unii își făceau cruce, alții șopteau „Doamne, nu ne lăsa“... Pășeam pe gheață repede și cu fereală, trosnete lungi se auzeau, ca la despicatul lemnului, știam ce e sub noi — un mormânt fără fund — dar mergeam mai departe și Niprul nu se mai termina, cred că va fi avut mai mult de un km lățime; spre celălalt mal erau niște sălcii mari, ne mai încurcau și ele, dar totuși am pășit din nou pe pământ. Se auziră strigăte „Slavă ție, Doamne, că iarăși călcăm pe pământ“...

Unitatea a mărșăluit până a dat de un sat, eram frânți de oboseală și de nesomn, dar și mai mare era foamea care ne chinuia, așa că ne răspândirăm prin case, cerșind ceva de mâncare, dar civilii nu ne dădură, căci nu aveau nici ei „nicivo, nicivo“; într-un târziu am primit și mâncarea de la bucătărie, am infulecat-o ca disperării, iar ofițerii hăpăiau alături, căci de la o vreme nu mai primeau mâncare separat, ne aflam toți în aceeași situație. Vorbeau între ei, spunându-le și la ostași ce noroc mare am avut trecând Niprul, pentru că imediat în urma noastră a venit aviația inamică și a bombardat gheața în locul de trecere, pe mulți prinzându-i acolo. „Când veți ajunge acasă nu uitați să aprindeți o lumânare pentru că ați scăpat de la moarte sigură“, ne-au mai zis. Ne uitam unii la alții și știind că mai rămăseseră trupe în urma noastră ne gândeam: „vai, vai de ei, ce soartă au avut!“, minunându-ne totodată de norocul nostru, mai ales când știam bine cum trecusem și cu atât mai mult că ar fi trebuit să rămânem ultimii pe celălalt mal... Așa e războiul, orice bucurie e amestecată cu multă supărare; dacă mă gândeam mai bine la aceste întorsături și câți ruși nu se înecaseră în Nipru mai acum un an pe când ei se retrăgeau, iar trupele româno-germane înaintau ca o coasă în salată. Războiul se dovedi încă odată sabie cu două tăișuri, măcelărind vieți de oameni tineri și nevinovați, care altfel n-ar fi avut nimica unii cu alții. La un ordin, se puseseră în mișcare, înclăștindu-se într-o luptă a cărei singură lege era distrugerea celui de dincolo. Știuseră cei morți de glonț sau de brand, știuseră cei

degerați sau care-și aflaseră mormânt în mâlul de la fundul Niprului ce sunt acelea idei politice? Nici de cum! Fuseseră duși ca niște vite la abator, masacrați sau ciopârțiți lăsând bucăți din trupurile lor prin ținuturi străine — și numai suferință în familiile care-i așteptau încă acolo, departe, în țară: părinți rupți de durere, soții rămase văduve, copilași orfani...

Am stat câteva zile în acel sat, trupa a primit alimente de la sub-sistența germană, ostașii s-au putut spăla și bărbieri. Mai multe grupuri de soldați au plecat de aci în țară, pentru refacere; vizita o făcea medicul Brăilița, frate cu căpitanul Brăilița, el dădea bilete pentru tratament în spitalele din țară, chiar și celor ce nu erau prea bolnavi. Ofițerii români își ocroteau oamenii pe cât se putea, căci tocmai acum se vorbea de o reorganizare, cu formarea unor regimente speciale, denumite „unitățile de fier”, pe care să le arunce în luptă. Se grăbise și comandantul nostru de regiment, astfel că din efectiv mai rămăseseră doar 300 soldați și ofițeri, încât nu mai putea fi trimis pe front...

Mă ardea dorul de casă, dar locotenent colonelul Bălțeanu mă ținea lângă el și n-aveam ce face, armata e armată. Cantonasem într-o casă unde gazda, o femeie tânără și arătoasă încerca să-mi intre pe sub piele. Îmi dădu a înțelege că ar fi de origine germană și chiar știa această limbă, totuși între noi vorbeam rusește, ar fi vrut să afle cumva cât mai multe despre șederea unității noastre în sat, despre situația de pe front și mereu îmi ieșea în cale cu zâmbete lingușitoare, numai că eu văzusem că uneori venea la ea un ins cu care stătea de vorbă, îmi dădui seama că era o legătură a partizanilor, chiar am întrebat-o cine e omul acela, dar într-un fel de parcă n-aș fi bănuiră nimic, îmi spuse că e cineva de la colhoz; ar fi fost frumoasă femeia, mă lua cu furnicăături, dar îmi ținu firea în fața ispitelor, dar pe de altă parte pare că mă apucase turbarea mi se făcu un dor cumplit de ai mei, de casă. De mai multe ori în acele zile îl rugai pe medicul Brăilița să-mi dea un bilet medical, dar îmi răspunse că nu se aprobă din partea lt. colonelului Bălțeanu, care spunea că vom merge în țară împreună. Nu erau zile mai grele ca până acum, dar dintr-o dată răbdarea mea luase sfârșit, nu mă mai puteam gândi la altceva. Se mai frământau zvonuri că unitatea noastră se va contopi cu altele pentru a fi aruncată din nou pe front, lucrul se și întâmplase cu alte trupe. Spre norocul nostru, după câteva zile am primit ordin de marș, deci am părăsit acel sat, fără să știm încotro ne îndreptăm; dar după trei zile ajunserăm în orașul Nicolaev, un orașel cu case vechi, mirosind de departe a pustiu și sărăcie, un oraș ce părea mort demult. Aici a cantonat unitatea.

Plecă spre țară un alt grup de ostași, acum nu mai aveam pic de răbdare, mă înveninase dorul de-acasă, mă perpeleam ca pe jăratec, descopeream în mine însumi un dușman neașteptat, tocmai acolo unde fusese reazemul cel mai de nădejde; îl rugai din nou pe medicul Brăilița să-mi facă un bilet de trimitere în țară că aș fi bolnav, dar nici de data asta nu s-a putut trece peste ordinul domnului colonel, care îi spuse că deacum e sigur că unitatea nu va fi băgată pe front, că vom trece Bugul, vom rămâne acolo două săptămâni în carantină, după care vom

pleca în țară... Strânsei din fălci, mă gândeam că pe front ordinele se schimbă mereu, ca nopțile de iarnă.

Intr-o zi mă întâlni cu domnul căpitan Pârâianu și îndrăznii să-i spun durerea mea, căci acum era vorba chiar de o durere, el mă ascultă când îi vorbii cât mi-e de dor de cei doi copii, mă lăsă să povestesc tot ce aveam pe suflet și zise: „Ascultă ce-ți spune Căpitanul Pârâianu: cu primul grup care va pleca în țară, cât de curând vei merge și tu, pentru că eu voi fi șeful aceluia grup, așa că fii liniștit...” „Să trăiți, domnule Căpitan, am înțeles!” i-am răspuns, apoi ne despărțirăm.

Parcă nu mai călcam pământul, atât de bucuros eram de norocul ce se ivise. Așteptam cu nerăbdare, de la o zi la alta să fiu chemat dar trecu o zi, trecură două, se apropie și săptămâna, mă întristai că nu mai pleacă nici un grup și se revocă ordinul, în situația reală în care se afla frontul nostru, în imposibilitate de a-l stabili. Bucurie mare a fost când mi-au spus că sunt chemat la cap. medic Brăilița. De cum mă văzu începu a râde și zise: „Ce ai făcut ai făcut, dar ai rușat, domnul Colonel mi-a dat ordin să-ți fac bilet și ție. Asta i-o datorezi căpitanului Pârâianu, care a venit și atâta l-a bătut la cap până a fost de acord, că doar îi știi pe olteni că sunt buni de gură, dar și la suflet, așa că-ți fac bilet. Dar spune, te doare ceva?” Strânsei din umeri, stânjenit, apoi răspunsei: „Ce să mă doară, domnule doctor, să fiu sincer nu mă doare nimic, mulțumesc lui Dumnezeu, sunt sănătos tun, dar vreau să-mi văd soția și copiii; și mă gândesc că dacă n-am murit la Stalingrad, n-aș vrea să mai mor pe-aici.” El îmi făcu semn că nu mai e nevoie să continui, apoi spuse: „Am să scriu în bilet că ești bolnav cu rinichii, dar fii atent aici de va fi să treci prin vreo comisie germană, să spui că te dor rău rinichii și să pui mâna la șale, ca să ai crezare, cu medicii români nu vei avea greutăți, dar de cei germani trebuie să ne păzim. Tu știi cam cum merg lucrurile, iar noi românii am dat și așa prea multe jertfe pe câmpul de luptă.”

Se așezase la masă și îmi făcu biletul, mă uitam la mâna lui ca la însăși mâna sorții. Mi-l întinse, repetând: „Așa să spui, cum te-am învățat”. „Da, domnu' Căpitan”. „Ia-ți biletul și să ajungi acasă în bună pace!” „Să trăiți, domnule căpitan medic, vă mulțumesc din tot sufletul meu!” Mi-a întins mâna și ne-am despărțit.

Miine-zi am plecat cu foaie de drum la gară, într-un grup de douăzeci de soldați condus de căpitanul Pârâianu. Pe drum mă pomeneam că-mi vine să sar în sus de bucurie, apoi iar mă gândeam la camarazii rămași pe loc, dar iar îndeamnă la drum, cu inima strânsă temându-mă să nu ne prindă cineva din urmă cu ordin de întoarcere. Ne urcarăm în tren, părăsirăm Nicolaevul. Ajungând la Bug am trecut podul pe jos, dincolo ne-am suit în alt tren și iar la drum.

În orașelul Balta trenul a stat mult în gară, au apărut niște femei cu turte fripte pe cuptor, fără ulei, iar la mijloc umplute cu varză, cum-părarăm, căci eram flămânzi. Le auzirăm că vorbeau românește între ele, le întrebărilor ce e cu ele. „Suntem moldovence”, răspunseră. „Și de când ați venit voi aici?” Nu știură să ne spună, se vede că mai de multe generații erau stabiliți aici. De fapt acum întreaga Transnistrie se afla

sub administrație românească; auzindu-le și pe acele femei vorbind românește, ne simțeam ca și ajunși.

Cum vorbeam noi pe peron, deodată se auzi un șuierat lung al locomotivei, repede ne suirăm în vagoane și trenul plecă. Ni se părea ciudat că nimeni nu ne întreabă de bilete sau de foile de drum, trenul gonia spre țară, ostașii vorbeau unii cu alții, căci erau de la unități diferite, fiecare povestea până unde a ajuns cu frontul, pe unde a luptat, ce greutăți au întâmpinat, scăpând totuși cu viață; și mai povesteau despre camarazii lor și despre ofițeri căzuți pe câmpul de bătaie. Dacă s-ar fi găsit cineva care să noteze tot ce se vorbea în acel tren, cred că ar fi umplut sute de pagini cu fapte de eroism, despre care nici măcar nu am avut voie să amintim vreodată, de atunci încolo. Pagini de istorie adevărată, nu această rușinoasă tăcere care acoperă acei ani... Eu nu povestesc aici decât ce-am trăit eu și nici pe acestea doar în măsura în care mi le amintesc, după 40 de ani.

Când trenul a trecut Nistrul și ne-am simțit pe pământ românesc, din toate vagoanele s-au auzit glasuri strigând: „Trăiască România!“ „Pământul nostru sfânt!“ „Mulțumescu-ți, Doamne, că am ajuns să-l mai vedem și să-l mai călcăm!“ În acele clipe toți eram veseli, însuflețiți de-o mare bucurie, de parcă uitasem grozăviile prin care am trecut și de câte ori am văzut cu ochii noștri moartea care ne pândea. Abia acum ne-am limpezit deodată la cap, din acea amețelă care ne stăpânise; căci numai cine n-a fost nu poate să-și închipuie în ce stare se află un om când pleacă la atac, cu arma în mână și baioneta pusă, strigând „ura, ura!“, iar gloanțele șuieră pe lângă el și vezi cum în dreapta și în stânga ta unii cad fără măcar un cuvânt, cu viața dusă, iar alții strigă după ajutor, zvârcolindu-se într-o baltă de sânge, și tu înaintezi, într-un fel de beție și amortire, strângând cu tărie în mâini arma, singura ta nădejde de apărare... De aceea ne uimea liniștea prin care înaintam cu trenul. Când am ajuns în Iași, încă mai tare ne-a surprins faptul că războiul nu se simțea aici deloc, oamenii treceau fără păș, văzându-și de treburile lor, preocupați de orice altceva decât de mitraliere și bubuitul tunurilor... Or noi nu mai știam ce e aceea o viață în afara frontului...

Trenul a stat mai mult în gară, începură să vină oameni care întrebau de rude de-ale lor, dar cine să-i fi știut, cum fusesem răspândiți pe sute de kilometri de front, au întrebat de unul, de altul, apoi au rămas uitându-se la noi, triști și nedumeriți, cum eram nebârbierii și netuși, îmbrăcați în uniforme germane, dar vorbind totuși românește.

Din Iași trenul militar nu s-a mai oprit decât în București. În Gara de Nord mulți au coborât să ia alte trenuri, spre destinația lor, îngheșuindu-se printre oamenii de pe peroane, un adevărat furnicar. Unii se opriseră și ne priveau lung, cu uimire, neștiind ce să creadă, alții se îndepărtară, crezându-ne nemți. Unii civili ne întrebară dacă venim de la Crimeea sau de la Stalingrad și ce se știe de cutare unitate? Noi le răspundeam că nu știm, căci primisem ordin să nu divulgăm secrete de pe front, oamenii totuși știau ei ceva, altfel nu ne-ar fi întrebat, aflaseră de la alții militari ce veniseră mai înainte, sau și de la posturile de radio străine, căci ai noștri nu voiau să divulge faptul că frontul mergea prost. Ceva aflau civilii și din aceste întrebări, trebuia să aprobi

măcar din cap când vedeai că omul se interesează în mod serios de vreo unitate anume. Și de fapt, fiecare dintre cei veniți spunea adevărul în familie, la vreo rudenie, unui prieten. Și în plus, erau răniții și degerații din spitale, așa că nu se putea ascunde nimic din cele petrecute. A venit cineva de la Casa Oștirii, ne-a condus până acolo, am luat masa, ne-au dat și mâncare pentru drum, după aceea ne-am întors la tren.

A doua zi eram în Arad. Nu mai era orașul vesel pe care-l știusem, în care la orice restaurant cânta muzica, iar pe la birturile mărginașe se făceau petreceri cu tarafuri și jocuri populare. Văzui numai oameni tăcuți, triști, multe femei în doliu, căci se știa că Reg. 1 Roșiori a rămas încercuit la Stalingrad și toți de acolo au murit în luptă, ori au căzut prizonieri, iar regimentul acesta fusese format din satele vecine sau chiar din oraș. Soțiile ofițerilor și gradaților au venit la gară, în întâmpinarea grupului, sperind să afle vești despre cei dragi, chiar și în cetate când am ajuns, au apărut imediat multe femei, unele cu copii în brațe sau de mână, plângând și întrebând dacă nu știm ceva de soarta soților.

Îmi va fi mereu în minte drumul grupului nostru de ostași de la gară și prin centrul orașului până la cazarmă. Căpitanul Pârâianu mergea în frunte, iar noi încolonați câte doi, pe mijlocul Corsoului, tăcuți, printre oamenii care se opriseră pe trotuare și ne priveau, spunându-și: „vin de pe front, au luptat la Stalingrad, vai de ei, sărmanii, uită-i îmbrăcați în haine străine“; se adunau cu grăbire oameni de pe străzile învecinate, toți dădeau fuga să ne vadă. Dar ce eram noi, decât un grup de 20 soldați care ne întorceam de pe front, când în vara lui 1941 plecasem un regiment întreg, de nu i se vedea capul și coada, încolonați și în sunet de fanfară, iar de pe trotuare ni se aruncau flori pe care călcam... Cu ce inimă pășeam noi acum? Cine nu se întreba unde sunt acei ostași tineri și rumeni în obraz ca bujorii, unde au rămas ei? Și răspunsul din sufletul nostru era acesta: pe câmpurile de luptă, în fundul Rusiei, ori prin stepa calmucă au rămas, nici măcar îngropați, nici măcar cu o cruce la cap sau un preot care să le facă sfânta slujbă, ci pe deasupra zăpezii au rămas ei, niște cadavre înnegrite și bătute de vânt, pradă jivinelor și păsărilor cerului. Știam noi bine asta, o știau de-acum și oamenii ce ne priveau de pe trotuare, în doliu și cu lacrimi pe obraz. Nimic nu putea fi mai trist pentru noi decât tristețea acestor oameni necăjiți și îndurerați, pentru care acest soare al primăverii ce începea nu mai însemna strălucire și bucurie, ci întunecare pe veci a sufletului. Așa ne petrecură oamenii pe tot drumul prin oraș, până am trecut podul Mureșului, la Cetate.

Când am intrat în cazarmă, poarta s-a deschis în fața noastră iar santinela, un copilandru din rândurile recruților, ne-a salutat reglementar, dar n-am putut să-l privesc în față. Pașii ne-au purtat spre dreapta, unde erau dormitoarele Regimentului 11 Călărași Purtat, fiind întâmpinați de ofițerii de la „pese“, și de ostași răniți. Comandant al „Pese“-ului era acum Căpitanul Grecescu, fost pe front comandantul escadronului 11; a dat mâna cu Căp. Pârâianu și s-au sărutat, iar noi ne-am îmbrățișat cu răniții din Regimentul nostru. La mine s-a repezit soldatul Ion Gheorghe, am dat mâna cu el, ne-am sărutat și mi-a răs printre lacrimi. „Ioane, mai trăiești? îl întrebai. Da, domnule sergent, trăiesc.

Eu am crezut că ești mort, măi Ioane. Uite că nu am murit... Ia spune-mi, cum s-a întâmplat, eu te-am văzut picând împușcat și am crezut că ai murit, căci în vălmășagul atacului n-am avut cum să mă apropii de tine". „Apoi uite cum a fost, că văd că-ți amintești de atacul ce l-am dat în sus de satul Boicoi. De cum ne-am năpustit la atac m-a lovit un glonte drept în piept și mi-a ieșit prin spate, căci m-a lovit de aproape, știi doar că acolo liniile rușilor erau la numai o sută de pași de ale noastre; am căzut jos ca și mort, eu nu mai știu nimic, dar am avut noroc că au venit brancardierii și m-au luat, ducându-mă la primul ajutor, iar de acolo cu o mașină până la ambulanța Diviziei. De acolo am ajuns la spitalul militar din București, am fost tratat, m-am făcut bine, nu mai am nimic, așa că m-au dat iarăși bun de luptă și nu-i mult de când m-am prezentat la „peseu". Glonțul a trecut aproape de inimă, dar nu mi-a atins-o". „Ai avut mare noroc, Ioane, că tu ai fost printre primii răniți ai regimentului, dar să știi că mulți răniți de la postul de prim ajutor din satul Boicoi au căzut prizonieri la ruși, când ne-au respins de pe acele poziții și a trebuit să ne retragem în mare grabă. Cei care puteau să se țină pe picioare au scăpat, i-am mai ajutat și noi, luându-i de brațe, unii însă au rămas și drept să-ți spun nu știu dacă mai sunt în viață, rușii n-aveau timp de răniții lor, dar să se mai ocupe și de ai noștri...". „Vai de ei, săracii! Eu pot mulțumi bunului Dumnezeu că m-a scăpat cu viață și n-am rămas pe acolo, că numai asta nu mi-aș fi dorit, să mor pe pământ străin. Mi-am revenit abia în avionul care mă aducea spre București și îmi amintesc de primul meu gând: să mai trăiesc până ajung în țară! Dar vezi că dacă omul are zile trece prin toate primejdiiile". „Așa e, măi Ioane, dar să știi că prea mulți au căzut, dintre prietenii noștri, pe meleaguri străine. Din regimentul nostru nu cred că au rămas mai mult de trei sute, cu ofițeri cu tot". „Cum? numai atâția, dintr-un regiment întreg?!" „Da, da! Nu vin eu de acolo chiar acum? Dar ia spune, ce faceți voi aici?" „A, păi să vezi, că facem instrucție la cataramă, și încă cu instructori germani. Vouă însă cred că o să vă dea permisii, ca să vă puteți vedea cu familiile. Apoi o să vă întoarceți la regiment, acum e aici adunătură mare, răniți, refăcuți ca mine și recruți. Facem instrucție, nu glumă". „Da, Ioane, pentru că războiul nu e gata, rușii vin către țara noastră și va trebui să le oprim înaintarea...".

Cele douăsprezece zile de carantină trecută și primii biletul de plecare acasă în concediu. În gara Aradului oameni necăjiți veniți din toate părțile țării așteptând trenurile; femei îndoliate, cu copii de mână, pe bărci și pe jos stăteau răniți ce ieșiseră din spitale și acum se duceau la familiile lor, unii cu mâinile legate de gât, alții fără vreun picior, cu cârjile subțioară, mulți aveau semnul V pe mână, asta însemnând invalid. Civili îi priveau cu jale, unii se apropiau și încercau să afle la ce unități au fost și dacă știu ceva de ai lor, care erau dați dispăruți, trezindu-se că ascultă povestiri întâmplătoare pe câmpul de luptă...

Trenul trăsese la peron, mă urcai în el și după puțin timp se puse în mișcare. În vagon se legară discuții, desigur tot despre mersul războiului, unii mai ascultasera pe la posturi străine și nu mai credeau într-o întoarcere a norocului, alții rămăseseră încă sub impresia marilor victorii ale germanilor de la începutul războiului, ei nu știau situația nenorocită de pe front sau poate nu le convenea întorsătura asta a lucru-

rilor, iar propaganda ascundea adevărul crud. Ascultam ce spuneau unul și altul, dar nu mă amestecam în discuție. Ajungând în Timișoara, a trebuit să schimb trenul; garnitura spre Reșița era trasă la peron și aștepta plecarea. Am urcat și mi-am găsit un loc pe banca, privind furnicarul din gară. Deodată văzui un invalid care mergea pe cârji, se opri în dreptul scării vagonului și încerca să se urce, dar nu putea să-și ridice picioarele; dădui fuga să-l ajut, mi se păru că l-aș cunoaște, îl trăsei în sus de umeri până pe prima treaptă, apoi mai sus până în vagon, el neștiind cine e cel care îl ajută. Când fu lângă mine pe coridor îl întrebai: „Nu mă cunoști?” „Ba da, cum să nu, dar cum mă chinuiam n-am mai privit în sus să văd cine mă ajută, dar cine putea să fie decât un prieten?” Ne îmbrățișarăm, invalidul lăcrimă. „Stai jos lângă mine“, îi spusei.

Invalidul era Achim Volic, de fel din Bărbosu, era contingentul 1937, cu un an mai tânăr ca mine, dar făcusem armata tot la Reg. 1 Roșiori, cu mine și cu Petru și luase parte la bătălia pentru Stalingrad. Mă privea din cap până în picioare cu ochii lui câprui, își mușca buzele, dar nu spunea nimic. Știam eu ce zace în sufletul lui și îl lăsa să-și mai vină în fire. Trenul fluieră de plecare. „Achime, îi zisei, ia spune-mi: cum ai scăpat din încercuire?” „Eh, bun a fost Dumnezeu că am scăpat cu viață, deși văd că sunt nenorocit cu picioarele, la dreptul am fost și rănit de o schijă, apoi mi-au dăruit amândouă, ce să-ți spun, m-ai văzut cum mă târăsc, ce de-ar fi să mor nu mi-ar părea rău, dar sunt mulțumit că mi-am văzut iar țara și iacă, o să văd acum și locul unde m-am născut, dealurile Bărbosului, pe care mă temeam că nu le-o mai vedea...” Apoi îmi povesti de pe front: regimentul lui n-a dat un pas înapoi, ostașii s-au luptat ca niște lei, cât timp au avut muniție, apoi au trecut la baionetă, dar rușii nu au primit lupta corp la corp, trăgeau de la distanță. „Când ne-am rărit, am fost intercalați cu nemți, care ne-au aprovizionat cu mâncare și muniții cât au avut, iară când n-au mai avut nici ei am mâncat cai, apoi cai morți, iar mai la urmă bucătării au băgat la cazan pieile de cai, de-au făcut ciorbă; închipuie-ți ce foame și ce mizerie, numai omul poate astfel suferi, iar atacuri dădeam zi și noapte, și de mai multe ori pe zi; iar bombardamentele de tunuri, branduri și din avioane ne țineau tot timpul cu capul la pământ. Și gerul năpraznic, mai înspăimântător chiar decât dușmanul din față; stăteam pe burtă în zăpadă și deodată auzai pe cineva strigând: „am înghețat, nu mai pot să mă mișc“. Ne duceam la el, doi sau trei, prin ploaia de gloanțe și îl duceam la primul post de ajutor. Așa am pățit-o și eu, altfel nu scăpam din încercuire. Dar să vezi și la aeroport, în avion nu erau locuri câți răniți și degerați, iar pe nemți îi luau primii, noi rămâneam mereu pentru data viitoare, stăteam în niște barăci, în frig, unii care se mai puteau ține pe picioare au făcut scandal, au înconjurat avionul strigând: „Nu suntem camarazi? Nu avem aceleași drepturi? așa că până la urmă ne-am făcut loc, mai mult cu forța; de mine s-au milostivit niște prieteni, care m-au urcat în avion pe brațe, altfel muream acolo, că nu mă puteam urca singur, dar mai sunt și oameni cu suflet pe lume“. „Achime, îl întrebai, nu știi ceva despre Petru prietenul meu?” „Nu știu decât că era încă în viață când am plecat eu din încercuire...” „Dar de Pătruț Novac știi ceva?” „De Pătruț atât știu că iam zis „să fim împreună amândoi, că uite în ce situație ne aflăm, dar el nu m-a

înțeles, de fapt el era la escadronul de puscași, iar eu la cel de mitraliere și el s-a ferit de mitraliere și n-a stat cu mine la un loc... „Acum sunt ori prizonieri, ori vor fi și murit, am zis. Asta nu pot să-ți spun, eu am ieșit din cerc înainte de a se preda ei...”

Discutarăm apoi de ofițerii pe care îi știam și unul și altul de soarta războiului și ce credeam noi că se va întâmpla cu țara noastră dacă ajung rușii aici... Cu multele discuții ajunserăm în gara Berzovia, unde amândoi ne dădurăm jos. De aci înainte aveam de mers pe jos. Se făcuse seară bine, apoi chiar se înoptă. Noi mergeam anevoie, Achim se chinuia cu cârjele. Ieșiră stelele, apoi apăru luna dinspre răsărit, deasupra dealului Codru, mergem vorbind despre front, despre cei de acasă, despre copilărie, povestind ce ne aduceam aminte; ajungând dincolo de Ramna, urcarăm dealul Grîndu, aci se luminează cerul de atâtea stele, luna era întreagă și plutea peste câmpia din dreapta, atunci se zări satul Bărbosu, cu casele sale înșirate pe două pante. Achim, când își văzu satul, odată strigă: „Vai, satul meu scump și dorit!” scăpă cârjile din mâini și sărută pământul. Mă aplecai să-l ridic și văzui că avea lacrimi în ochi. Ne despărțirăm la marginea satului, strângându-ne mâna și urându-ne „să euzim numai de bine”. „Să ne ajute bunul Dumnezeu”, adăugă Achim și plecă pe cârjile lui. Am întins-o la drum, căci mai aveam de mers.

Acasă am ajuns în toiul nopții și am bătut la ferestre. Căci poarta era încuiată. Soția mea a auzit bătăile în geam și a strigat: „Cine e?” „Eu sunt, Mărie”, i-am răspuns. „Tu ești, Iosife, tu ești bărbate?” „Da, da, eu sunt. Deschide”. Imediat se aprinsese lampa, apoi ușa fu deschisă și Măria se repezi de gâtul meu, strigând: „Au, bărbatul meu! Că nu ești mort, ci ai venit! Că am fost moartă de frică să nu te fi prăpădit și tu! Că tare mulți s-au prăpădit pe front! Bine că a dat Dumnezeu de ai scăpat cu viață și nu mi-au rămas copiii orfani, ca la unii! Că e mare jale în satul nostru...”

Intrarăm în casă, mă dusei să-mi sărut copii, care dormeau. Măria alerga de colo colo, să-mi aducă de mâncare, apă de spălat. Se oprea să mă întrebe câte ceva și iar dădea fuga. La un moment dat se opri lângă mine și mă întrebă: „Dar de vârul meu Pătru nu știi nimica?” „Nu mai știu, de mult, nimic despre soarta lui,” răspunsei. „Se aude că ar fi murit...” „N-aș putea să spun asta, cine a venit cu asemenea vorbe?”

De dimineață se auzi în sat că am venit acasă, începură să apară pe rând rudeniile, prietenii și mulți care voiau să afle de ai lor, dați dispăruți sau morți, sau chiar dacă erau vii nu mai primiseră nici o știre de la ei, căci scrisorile nu mai veneau de pe front. Eu ce puteam să le spun?, că nu ai cum ști nici de camarazii din aceeași unitate, cu atât mai puțin de cei risipiți pe tot frontul. Totuși oamenii veneau, stăteam de vorbă cu ei și poate își făceau curaj gândindu-se că, uite, unii se întorc de pe front...

Iată că vine și Lenca, mama lui Pătru, bocindu-se, lăcrimind suspinând. Când mă văzu, strigă: Au, Iosife, dar pe Pătru meu nu l-ai adus cu tine, să-și vadă copilul? Mă sărută, ca pe cel mai bun prieten al fiului ei, apoi nu se mai auzi nimic în cameră decât un plâns aprins, încât nimeni nu mai scoase o vorbă multă vreme. După un timp oarecare, se mai liniști din plâns, își luă seama și mă întrebă: Nu știi nimic despre Pătru, meu, sau poate ai auzit ceva de la alții? Nu mai știu nimic de el

de multă vreme, scrisorile nu au mai mers pe front, de la o unitate la alta. Nici de la alții n-am mai auzit nimic, atâta știu că unitatea lui Pătru a fost prinsă în încercuire și după aia n-am mai putut afla de acolo ceva sigur... „Pătrul meu e mort!” zise ea, cu fața schimonosită de durere și iar începu plânsul și suspinele. „S-ar putea să nu fie mort, mătușă, încercai eu s-o încurajez, poate că e pe undeva prin spital sau dat pe la vreo unitate de unde nu poate scrie”. „Nu, Iosife, că uite, am primit o scrisoare de la unul care a fost pe front cu el și l-a văzut mort, împușcat în piept, cu fața în sus...” și iar începe a plânge cu amar. Când își mai reveni, îmi spuse, printre suspine: „Auzi, Iosife, ce te-ar ruga mătușă ta, du-te tu în persoană până la Timișoara și caută-l pe acel om, care scrie că e paznic acolo, mergi și întreabă-l mai bine despre Pătrul meu și dacă îți spune și ție ce mi-a scris în carte, eu trebuie să-i țin pomenile, după obiceiul nostru creștinesc”. „Mă duc, răspunsei, dar abia am venit în concediu”. „Te duci când poți tu, stăruî Lenca; că noi nu știm umbla și mă tem că nu l-am găsi pe acel om. Și bine că a dat bunul Dumnezeu de ai venit cu viață, ca să-ți crești copiii, numai la noi îi rău, că suntem bătrâni și cum o să-l creștem pe nepotul nostru, că mamă-sa Elena s-a dus mai de mult la părinții săi; și poate că să și mărită că e tânără, nu-i de condamnat. Numai iaca noi am rămas ca vai de lume, fără ajutor și copilul nostru putrezește, de nu știm nici locul îngropării sale!” și iar izbucnește în hohote. I-am promis: lasă, mătușă, că merg eu zilele astea la Timișoara și am să aduc vești de la omul acela”. Poate că asta îi mai ușură greutatea de la inimă, gândindu-se că tot n-o fi așa, căci în durerea lui omul se agață de orice speranță cât de mică. Văzui că nu avea răbdare să mai aștepte câteva zile și nici pe mine nu mă răbda inima să o amân.

A doua zi plecai la Timișoara, făcându-mi socoteala că nu-mi va fi prea greu să-l găsesc pe camaradul lui Pătru, dacă era paznic la Fabrica de Chibrituri, deci nu departe de gara mare. Coborâi deci la „Domnița Elena” și o luai prin spatele gării spre fabrică. Când m-am apropiat mai bine, am văzut în ghereta de lângă poartă un invalid cu cărje subsuoară și cu V-ul pe mânecă. Oare acesta să fie? Mă dusei la el și îi spusei: „Salut! camarade, îl caut pe paznicul Albu Petrișor, invalid de război”. „Eu sunt Albu Petrișor”, răspunse. „Am avut mare noroc că te-am găsit, mă temeam că n-am să dau de dumneata”. „Da, eu sunt și sunt de serviciu”. „Îi bine atunci”, spusei, privindu-l mai atent. Era un băiețandru frumușel, cu fața rumenă ca un bujor. „Dar ce-ați avea cu mine?” vru el să știe. Uite, dragă prietene, dumneata ai trimis o carte la o familie din satul Duleu. Da, am trimis, dădu el din cap. „Eu sunt vărul lui Pătru Bondu și sunt trimis de mama lui ca să te întreb mai cu deamănuntul ce știi despre el — e mort, cum le-ai scris? că știi cum e, ar vrea ca după obicei să-i țină pomenile, că durerea e mare la părinți și un singur copil au avut, pe el, și pe acesta l-au pierdut, rămânând cu un nepoțel micuț în brațe. Așa că spune-mi ce știi”.

„Eu am fost prieten bun cu Petru, fiind amândoi la Reg. 1 Roșiori și la escadronul mitraliere; sunt mai tânăr decât el, dar am fost tot împreună, și pe frontul de la Odessa, unde am luat parte la lupte, și după aceea la Stalingrad, tot împreună, unde am fost încercuiți de ruși pe 16 noiembrie 1942. N-am mai reușit să ieșim din cerc, am avut lupte

grele pe viață și pe moarte și mizerie, frig mare. Dar să-ți spun de Petru. Am gătat muniția și am început să dăm atacuri la baionetă, dădeam și câte trei patru atacuri pe zi, noaptea la fel, numai la baionetă, ca să spargem cercul și să scăpăm, că așa gândeam noi, mai bine murim decât prizonieri la ruși. La un atac rușii s-au apropiat de noi și trăgeau, când au fost mai colea noi am sărit la lupta cu baioneta, muniție nu aveam, ei însă nu au primit lupta corp la corp, ci s-au retras, trăgând din picioare, în fugă. Și un blestemat de glonte l-a lovit în piept pe Pătru, era lângă mine, a căzut pe spate cu fața în sus, m-am aplecat imediat lângă el, l-am deschiat la piept și am văzut sânge; cred că a fost lovit la inimă pentru că în câteva clipe și-a dat sufletul. Eu am strigat la el dar în zadar, că ochii lui cei negri s-au închis, iară fața i-a albit ca zăpada, iară eu l-am plâns, Petru era prietenul meu cel mai bun. Și îl plâng și acum, când îmi amintesc de el...“ „Se vede, că și acum îți sunt ochii plini de lacrimi...“

Petrișor Albu scoase batista din buzunar, își șterse ochii și zise: „Atât știu despre el cât ți-am spus. Cât despre înmormântat, nu s-a putut face, nici pentru el, nici pentru toți care cădeau. Eram numai sub suierul gloantelor și al schijelor, nu puteai face o mișcare, iar pământul — bocnă înghețat. Degeram și noi acolo, în zăpadă. A doua zi iată că sunt și eu rănit grav la picior de o schijă, în așa fel că mi-am pierdut piciorul stâng. Și încă am avut norocul că avioanele mai aterizau, de am putut fi trimis în țară, dar am rămas nenorocit pe toată viața...“ „Te înțeleg, că și eu am luat parte la luptele de la Stalingrad, numai că unitatea mea nu a fost încercuită. Așa că știu ce înseamnă războiul, numai necazuri și moarte!“ „Încă ați avut ceva noroc, iară noi am ajuns de rodeam talpă de bocanci, numai să ne amețim foamea...“

Mai vorbirăm de-ale noastre de pe front, apoi îmi luai la revedere de la Albu Petrișor, mulțumindu-i pentru cele ce mi-a spus. Ne despărțirăm și de-aci mă dusei drept la gară și cu gândul numai acasă, că abia apucasem să-i văd pe ai mei. Îi spusei mătușii Lenca tot ce mi-a povestit invalidul despre moartea lui Pătru. Știa, biata femeie, că tot așa fi scrișese acela în carte. Iară despre aceea că n-a fost înmormântat Pătru, ci a rămas să înghețe pe zăpadă, nu i-am mai spus mătușii.

Lenca și cu Ghiță se apucaseră să-i pregătească parastasul pentru prima duminică de la venirea mea acasă. Vestea se răspândi în tot satul că la biserică se va ține o slujbă de parastas în amintirea lui Pătru. Încă de sâmbătă clopotele sunară din două în două ore, vestind pe toată lumea. Duminică dimineata, tineri, copii și bătrâni s-au adunat la biserică. După sfânta slujbă s-a sfințit parastasul în numele eroului Pătru Bondu. Toată familia și rudeniile erau de față: Lenca, mamă, Ghiță tată, copilul Ion, soția Elena, bunicii Mărie și Iosif, toți în haine negre de doliu, la fel și rudeniile și sătenii. Tristețea se vedea pe fața fiecăruia, căci nu era vreunul să nu-și amintească de Pătru cel glumeț la vorbe și cel mai vestit jucător și strigător în joc, apoi cântăreț pe care nimeni nu-l întrecea — toți erau de față și cu lacrimi în ochi.

După slujba parastasului, preotul Petru Damșa a spus aceste cuvinte întru pomenirea eroului: Îndurerată familie și întristați ascultători, astăzi am sfințit un parastas în sfânta biserică, dat de către întristata familie Bondu în amintirea fiului lor Pătru, căzut ca erou pe câmpul de

luptă în încercuirea de la Stalingrad, departe de țara noastră și de locul unde s-a născut. El și-a făcut datoria față de țară, neam și credință, plă-tind jertfa supremă. Numele lui va fi trecut ca erou în cartea de onoare a țării. Noi, consătenii săi, nu-l vom uita pe acela care a fost Pătru Bondu. Iară familia sa să-și întărească inima și să-și crească nepotul, ca să fie știumpul familiei. Dumnezeu să-l odihnească și să-l ducă în rândul drep-ților. Amin. Terminând cuvântul preotul, clopotele prinseră a zvonii cu mare întristare, Lenca, mama eroului leșinase, o țineau de subsuori, Mă-rie puse mâinile pe umerii Elenei și începu a boci, iară lumea plângea și suspina. Iar Mărie bocea: „Haida nană să murim / Când clopotele le-auzim / Că Pătru-i tare departe / Și nu-i putem scrie carte / În Rusia depărtată / Lăsând copil fără tată / Și pe noi două plângând / Și-o ne-vastă văduvind / Ce-ai făcut Doamne cu noi / Să trăim acest război / Cu plânset și cu suspin / Și cu morți printre străini?!“

În biserică nu se mai auzea decât plâns cu sughițuri. Preotul își ștergea mereu ochii cu batista. Apoi într-un timp, ca să-i potolească din plânsul continuu, le zise: „Oameni buni, mă rog vouă să încetați plânsul și să păstrăm un minut de reculegere în cinstea eroului Pătru Bondu“. Toată lumea își curmă plânsul. Iar după reculegere Ghiță își reveni și zise: „Vă rog pe toți să poftiți la pomana fiului meu Pătru“.

28.XII.1985

SOUVENIRS DU FRONT DE L'EST

(Résumé)

La revue Banatica a décidé de publier, d'une série memorialistique portant sur les périodes qui, pendant le régime totalitaire ont été exclues de la recherche historique ou ont été déformées.

Le volume ci-présent présente le texte rédigé par le sergent Iosif Cireșan de Duleu, département Caraș-Severin. Ses écrits exposent des faits et des événements venus pendant la campagne de l'est, surtout les luttes de Odessa et de Stalingrad. Des volumes ultérieures publieront des textes concernant son prisonnierat et la lutte anticommuniste, le mouvement de partisans de Banat, auquelle de 1946, Iosif Cireșan a été un participant direct.

Tehnoredactor: ERIKA DIÓSZEGHY
Apărut: 1996. Bun de tipar: 30.XI.1996
Tiraj 730 broșat.

Tiparul executat sub cda nr. 395/1996,
la Imprimeria de Vest R.A., Oradea,
str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105.
România

